

Засновники журналу:
ПВНЗ "Університет економіки і підприємництва"
ПП "Інститут економіки, технологій і підприємництва"

Головний редактор:
Стельмашук А.М.,
д.е.н., професор

Заступник головного редактора:
Капітанець С.В.,
к.п.н., доцент

Редакційна рада:
Капітанець О.М., к.п.н.,
доцент
Баланюк І.Ф., д.е.н., проф.
Малік М.Й., д.е.н., проф.,
академік НААНУ

Редакційна колегія:
Березівський П.С., д.е.н., проф.
Дусановський С.Л., д.е.н.,
професор
Гольденгорін Б.І., д.т.н.,
професор
Івашук Н.Л., д.е.н., проф.
Калінчик М.В., д.е.н., проф.
Кузьмін О.Є., д.е.н., професор
Лавейкін М.І., д.е.н., доцент
Медведєв С.Б., д.е.н.
Пархомець М.К., д.е.н., проф.
Пуцентейло П.Р., д.е.н., доцент
Садова У.Я., д.е.н., ст.н.с.
Семів Л.К., д.е.н., професор
Шевчук Л.Т., д.е.н., професор
Зарубіжні вчені:
Мірослав Сватош, д.е.н.,
професор (Чехія)
Станіслав Шидло, д.е.н.,
професор (Польща)
Тетяна Вархолова, к.е.н.,
професор (Словаччина)

Наукові редактори:
Джерелейко С.Д., к.е.н., доцент
Капітанець Ю.О., к.е.н., доцент
Несторишен І.В., к.е.н., доцент
Сава А.П., к.е.н.
Туржанський В.А., к.е.н.,
доцент
Хома Д.М., к.е.н., доцент

СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ

Міжнародний науково-виробничий журнал

2' 2013 (19)

Зміст

I. Економіка та управління національним господарством	
Сахацький М.П., Собченко А.Ю. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВІДРОДЖЕННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ.....	3
Капаруліна І.М., Ареф'єва О.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЦИВІЛЬНОГО АВІАБУДУВАННЯ.....	7
Бражко О.В. ІННОВАЦІЇ, ВЕНЧУРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ І МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	12
Череп А.В. ПРАКТИЧНИЙ ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ.....	17
Бялковська Г.Д. КРИЗА ТЮТЮННИЦТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ.....	23
Сороківська О.А., Турська Н.В. ЕКОНОМІЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ ТА ТЕНДЕНЦІЙ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ.....	29
Лацик Г.М. ПРІОРИТЕТИ ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ.....	33
Мелих О.Ю. СУТІСНО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ.....	38
Кінаш І.П. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	48
Жидяк О.Р. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	51
Демченко Н.В. ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ.....	53
Жадан М.І., Пахомова І.Г. УДОСКОНАЛЕННЯ МОНЕТАРНИХ ВАЖЕЛІВ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ.....	56
Гайдаш О.С. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ.....	60
Тимошик В.Ю. ФОРМУВАННЯ ЦІНИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ.....	66
II. Економіка та управління підприємствами	
Непочатенко О.О., Прокопчук О.Т., Мальований М.І. УМОВИ ТА КЛЮЧОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СІЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ.....	70
Вяткіна Т.Г., Вяткін П.С. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА.....	74
Хома Д.М. УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗРАХУНКУ ЙМОВІРНОСТІ БАНКУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА.....	79
Потишняк О.М. СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА.....	82
Білошкурська Н.В., Білошкурський М.В. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ.....	85
Мордвінцева Т.В., Стулей К.О. ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ.....	90
Білан О.С. ПОБУДОВА МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПЛАНУВАННЯ НА КОНДИТЕРСЬКОМУ ПІДПРИЄМСТВІ.....	94
Тарасюк О.Б., Головач В.М. ШЛЯХИ РОЗРОБКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ЗБЕРІГАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДЕРЖРЕЗЕРВУ УКРАЇНИ.....	98
Демедюк Л.В. ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ОСОБИСТИХ СІЛЬСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ.....	103
Єлістратова Ю.О. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	106
Топольницька Т.Б. ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	111
Воляк Л.Р. РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА.....	115
III. Регіональна економіка, демографія та соціальна політика	
Тісунова В.М., Погарцев О.В. ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ І СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ.....	120
Одінцов М.М., Одінцов О.М. ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МОЛОЧНО-ПРОДУКТОВОГО КЛАСТЕРУ.....	127
Медвідь В.Ю. ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	132
Туржанський В.А. ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	135
Бидик А.Г. УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ.....	141
Іванова Т.Л., Зубрикіна М.В. ЗАЙНЯТІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	148
Самойленко І.О. МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ЯКОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	153
Брензович К.С. ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РИНКУ ПОСЛУГ В РОЗРІЗІ ПРИРОДНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН РЕГІОНУ.....	158
Навольська Н.В. СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ХЛІБА І ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ.....	163
Бут Т.В. ОЦІНКА ВПЛИВУ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ.....	167
Грабар М.В. СФЕРА ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ РЕГІОНУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ.....	173

Редактор:
Федоришина Л.М.,
к.е.н., доцент

**Свідство про державну
реєстрацію:**
серія КВ № 16753-5327Р від
10.06.2010 р.

Перереєстровано:
Реєстраційне посвідчення
серія КВ № 19766-9566ПР від
11.03.2013 р.

Рекомендовано до друку
Вченою Радою ПВНЗ
"Університет економіки і
підприємництва",
протокол № 6
від 27 березня 2013 р.

Затверджено
Постановою Президії
ВАК України від 22 грудня
2010 р. № 1-05/8
як наукове фахове видання
України

Підписано до друку
3 квітня 2013 р.

Адреса редакції:
29016, м. Хмельницький,
вул. Львівське шосе, 51/2
тел. (0382) 72-82-50
www.uniep.km.ua
s.kapitanets@mail.ru

Тираж 300 прим.

Формат 70x108/16.
Папір офсетний.
Ум. друк арк. 30,0

Віддруковано з готових
діапозитивів в СМП «ТАЙП»
вул. Чернівецька, 44 б,
м. Тернопіль, 46000
Тел. 38(0352) 52-75-00;
38(0352) 52-61-61

Усі права захищені. Передрук
дозволяється лише зі згоди автора
та редакції. Редакція не завжди
поділяє думку автора й не
відповідає за зміст та фактичні
помилки, яких він припустився.

© ПВНЗ "Університет
економіки і
підприємництва"
© ПП "Інститут економіки,
технологій і
підприємництва"

Шмир І.П. ПРОГРЕСИВНА ШКАЛА ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЯК СПРАВЕДЛИВИЙ РЕГУЛЯТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ.....	179
Погребняк І.І. АНАЛІЗ ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	185
IV. Економіка природокористування і екологія	
Пуцентайло П.Р., Свинтух М.Б. ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВНОЇ БІОМАСИ В УКРАЇНІ.....	190
Кочерга М.М. КРИТЕРІЙ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА.....	195
Барвінський А.В. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ АГРОЛАНДШАФТІВ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ	199
Малюк О.С. ВАРТІСНА ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	203
V. Інноваційно-інвестиційна діяльність	
Ілляшенко С.М. ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ.....	207
Сейсебасва Н.Г. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІХ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ.....	211
VI. Облік, аналіз і аудит	
Гришко Н.В., Величко Ю.О. АУДИТОРСЬКІ ПЕРЕВІРКИ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ КОМУНАЛЬНОЇ СФЕРИ.....	216
Ткаченко С.А. ПРОЦЕС ОБРАННЯ КРИТЕРІЇВ ОПТИМАЛЬНОСТІ ПІДСИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ.....	221
Хорунжак Н.М. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ	224
Лозовицький С.П. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СУДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ ОБЛІКУ ТА АУДИТІ.....	230
Очеретсько Л.М., Федоряк А.В. УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМИ ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	233
Феср О.В. АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЖЕРЕЛ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ НА ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКІВ.....	240
Мельник Н.Б. ОЦІНКА ВИБУТТЯ ЗАПАСІВ ПРИ ПЕРІОДИЧНИЙ ТА ПОСТІЙНИЙ СИСТЕМАХ ОБЛІКУ.....	245
Дульська В.І. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ БАНКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ АУДИТУ.....	251
VII. Менеджмент, маркетинг, підприємництво	
Ивашук Н.Л., Ивашук А.В. ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЦЕН ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ	254
Залуїн В.Ф. ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РИЗИКОМ ПІДПРИЄМСТВ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ В УМОВАХ РИНКУ.....	262
Лісовий А.В., Лісова Т.А. ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	267
Звягінцева О.Б., Коробчук П.В. МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ РЕКЛАМНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ.....	270
Горлачук М.А. АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ І РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ.....	273
Демчук О.В. ОЦІНКА СТУПЕНЯ ВПЛИВУ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА НА ЕКОНОМІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА АР КРИМ.....	279
Сватюк О.Р. УПРАВЛІНСЬКИЙ ВПЛИВ НА ПІДВИЩЕННЯ УСПІШНОСТІ РЕКЛАМИ.....	282
Крупенна І.А. РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК КОМПОНЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТАПІВ МАРКЕТИНГОВОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ	288
Тищенко В.Ф. СУТІСНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	294
Леган І.М. ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ.....	299
Білоусько Н.Л. ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ.....	305
Соловій С.Б. МЕГАФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА.....	309
Дончевська О.В. БЕЗОПЕКА В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ТОРГІВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН	313
Денисенко А.В. КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....	317
Овчиннікова А.В. МІСЦЕ МАРКЕТИНГОВИХ РИЗИКІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ.....	320
Щетина М.А. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....	325
VIII. Фінансово-кредитна система	
Довгань Ж.М. ФАКТОРИ ПОРУШЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА МАКРОРІВНІ.....	328
Алексєєнко Л.М., Шулюк Б.С. УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БЮДЖЕТУВАННЯ ВИДАТКІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ.....	336
Гадецька С.В., Сидоренко О.М., Гуренко О.А. АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ БАНКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ АДАПТИВНОЇ МОДЕЛІ БРАУНА.....	342
Андросова О.Ф., Гриценко К.О., Ковтуненко І.В. ВЕКСЕЛЬ, ЯК БЕЗГОТІВКОВА ФОРМА РОЗРАХУНКУ.....	347
Лозовицький Д.С., Лозовицька Д.С. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БАЗОВИХ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОЦЕСУ ПОСТАНОВКИ БЮДЖЕТНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ.....	352
Голобородько А.Ю., Іванова Г.М. РОЗРОБКА ПОЛІТИКИ ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТУПЕНЯ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА.....	355
Котелевська Ю.В. ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ СПОЖИВАЧІВ ДО БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ БАНКУ.....	359
Ремига С.П. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ.....	363
Мельник Н.О. МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ОПРАЦЮВАННЯ БАГАТОПАРАМЕТРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ.....	367
Хроніка подій. Повідомлення.....	373

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 332.83

*Сахацький М.П.,
д.е.н., професор, завідувач кафедри маркетингу,
Собченко А.Ю.,
аспірант,
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ВІДРОДЖЕННЯ ЖИТЛОВОГО БУДІВНИЦТВА В СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

Постановка проблеми. Актуальність прискореного соціально-економічного розвитку села та його будівельної сфери об'єктивно впливає з виняткової значущості та незамінності продукції сільського господарства у життєдіяльності людини і суспільства, з потреби відродження селянства як господаря землі, носія національної моралі та культури. Адже високий рівень соціально-економічного розвитку села є запорукою продовольчої безпеки населення країни та сировинного забезпечення її переробної промисловості.

Відродження житлового будівництва в сільській місцевості належить до числа пріоритетів національної аграрної політики. Розробка організаційно-економічних механізмів останньої передбачає відродження селянства та села, різнобічний соціально-економічний розвиток сільських територій, поліпшення демографічної ситуації держави, звернення до людини як до першоджерела багатства нації.

Тому відродження житлового будівництва в сільській місцевості сьогодні має вирішальне значення для майбутнього не тільки селянства, а й всього народу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведений аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що категорію «організаційно-економічний механізм» у своїх роботах вчені використовують у різних цілях та стосовно різних процесів. Так, О. А. Єременко-Григоренко використовує термін «організаційно-економічний механізм» при висвітленні управління господарською діяльністю підприємства; Б. М. Іваненко – при висвітленні функціонування виробничого об'єднання в ринкових умовах; А. В. Козаченко – при висвітленні стратегічного управління крупними виробничо-фінансовими системами промисловості; Г. О. Крамаренко – при висвітленні управління житлово-комунальним комплексом; Ю. Лисенко та П. Єгоров – при висвітленні управління підприємством; В. П. Полуянов – при висвітленні ефективного функціонування підприємств житлово-комунального господарства; І. Ф. Пономарьов та І. Е. Полякова – при висвітленні питань щодо розробки основ і соціально-економічних передумов управління підприємством; Т. В. Сердюк – при висвітленні проблем енергозберігаючої діяльності в промисловості; І. П. Булеев – при висвітленні управління підприємством з обробки кольорових металів; Г. В. Астапова, Е. А. Астапова та Д. П. Лойко – при висвітленні корпоративного управління в сучасних умовах реформування економіки України [1-10].

В результаті огляду публікацій можна стверджувати, що категорія «організаційно-економічний механізм» зустрічається в сучасній економічній літературі в поєднанні з різноманітними економічними об'єктами та потребує поглибленого наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності, змісту та функцій організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості, практичне втілення якого в реальній економічній площині забезпечить вирішення житлових проблем сільського населення згідно світових стандартів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукове визначення сутності, змісту та функцій організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості вимагає з'ясування підходів щодо трактування категорій «економічний механізм» та «організаційний механізм» стосовно об'єктів різної соціально-економічної природи з тим, щоб на основі наукового узагальнення обґрунтувати положення, які розкривають характер досліджуваних процесів в частині задоволення житлових потреб сільських мешканців. Адже поєднання цих механізмів формує ефект, який завдяки спільній дії перевищує сумарний вплив кожного з них.

Категорія «економічний механізм» є багатоаспектною. У сучасній економічній теорії під економічним механізмом більшість дослідників розуміють ланцюг послідовних економічних явищ, що відбуваються в процесі виробництва.

Неповний аналіз проблеми перебував в окремих роботах французького вченого Ш. Піста та англійського економіста А. Шеклі, які у своїх роботах ототожнювали поняття економічної теорії та економічного механізму і це – не безпідставно.

А. Кульман стверджує, що «економічний механізм визначається або природою вихідного явища, або кінцевим результатом серії явищ», і уточнює, що «складовими елементами механізму завжди одночасно виступають і вихідне явище, і завершальні явища, і весь процес, який відбувається в інтервалі між ними » [11]. Іншими словами, будь-який організаційно-економічний механізм є певна сукупність або послідовність економічних явищ.

Таким чином, економічний механізм визначається або природою вихідного явища, або кінцевим результатом серії явищ, їх взаємозумовленістю. При цьому складовими елементами економічного механізму завжди одночасно виступають і вихідне явище, і завершальні явища, і весь процес, який відбувається в інтервалі між ними.

В економічній літературі виділяють величезну кількість економічних механізмів у процесі їх класифікації. Оскільки економічний механізм представляє собою систему взаємозв'язків явищ, які виникають в певних умовах під впливом початкового імпульсу, то теоретично економічних механізмів може існувати стільки, скільки існує різних імпульсів в кожній системі взаємопов'язаних явищ при заданих умовах.

Економічні механізми, що формуються на основі стохастичних і детермінованих взаємозв'язків економічних явищ і обумовлені їх тимчасовою послідовністю, дослідники поділяють на відкриті та закриті організаційно-економічні механізми. До першого типу відносять механізми збалансованості (рівноваги) національних та світової економік, ринкові механізми ціноутворення, фінансові механізми держав і великих корпоративних утворень, корпорацій і організацій. Кінцевий результат функціонування таких механізмів – це новий (оновлений) стан базового (досліджуваного) явища. Закриті економічні механізми характеризуються дублюванням (відтворенням) вихідних економічних явищ в нових або оновлених умовах господарювання – це так звані мультиплікативні механізми, це є механізми чергування циклів економічного розвитку, сезонного коливання цінової кон'юнктури різних видів товарів і послуг і т.п. [12].

Формування і розвиток економічних механізмів завжди пов'язані з функціонуванням різних організаційних систем. Це різні інституціональні утворення на рівні транснаціональних світогосподарських зв'язків, національні економіки окремих держав, галузеві і територіальні комплекси, корпоративні структури бізнесу, окремі корпорації та їх структурні підрозділи (філії, представництва) і т. д.

Під базовим механізмом організаційного управління (механізмом функціонування реальних організаційних систем) розуміють «досить складний набір процедур, правил, положень, інструкцій, що регламентують поведінку осіб, що готують і приймають рішення на всіх етапах функціонування організації» [13, с. 134]. Автори цитованого видання пропонують і класифікують базові механізми за видами як пріоритетні, багатоканальні, відкритого управління, погоджені і прогресивні, при цьому, вважають вони, пріоритетні можуть бути представлені як конкурсні, прогресивні як противитратні.

Взаємодія економічного та організаційного механізмів в практичній площині забезпечує обов'язковість, відповідальність, вмотивованість всіх учасників виробничо-господарської діяльності. Складність даного явища зумовлює наявність значної кількості підходів до визначення категорії «організаційно-економічний механізм». Так, Ю. Лисенко та П. Єгоров стверджують, що організаційно-економічний механізм – це система формування цілей та стимулів, які дозволяють перетворити в процесі трудової діяльності рух (динаміку) матеріальних та духовних потреб членів суспільства в рух засобів виробництва та його кінцевих результатів, націлених на задоволення платоспроможного попиту споживачів [5]. Таким чином, механізм запрацює тільки при проведенні необхідного комплексу організаційних робіт, тобто для ефективності механізму управління повинна бути задана конкретна, реальна сукупність цілей, що мають пріоритетність співвідношення. Вони повинні мати кількісний вимір, що дозволяє оцінити ступінь їх досягнення. Однак, ці визначення враховують лише частину механізму управління, а саме «систему формування цілей та стимулів». На нашу думку, процес побудови організаційно-економічного механізму повинен включати в себе і інші функції, а саме – планування, організація, мотивація та контроль тощо.

Використання системного підходу при формуванні та реалізації організаційно-економічного механізму забезпечує цілеспрямовану і високоефективну взаємодію всіх його елементів. Тому серед науковців цей підхід до визначення даної категорії є найбільш поширеним. До таких вчених можна віднести В. П. Полуянова, який розглядає організаційно-економічний механізм як систему управління окремими елементами виробничих ресурсів підприємства, механізм впливу якого спрямовано на досягнення цілі функціонування підприємства [6].

Досить аргументованою, на наш погляд, є позиція І. П. Булеєва. Він визначає організаційно-економічний механізм як сукупність форм, методів та інструментів управління [9]. Це визначення включає в себе і процес управління, і інструменти його здійснювання.

Узагальнення різних підходів щодо визначення категорії «економічний механізм», «організаційний механізм» та «організаційно-економічний механізм» дозволяє розкрити сутність організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості, що трактується як система організаційних та економічних принципів, функцій та методів, єдність яких забезпечує здійснення житлового будівництва в сільській місцевості згідно потреб її мешканців у відповідності до сучасних соціальних стандартів життєдіяльності людини та сільської громади.

Виходячи із запропонованого визначення, основною метою такого механізму є забезпечення сприятливих організаційних, економічних, правових та політичних умов для здійснення житлової будівничої діяльності, якісний рівень якої формує в сільській місцевості комфортні умови життя для кожного сільського мешканця.

Організаційно-економічний механізм відродження житлового будівництва в сільській місцевості як система має власну внутрішню структуру з постійними зв'язками та співвідношеннями її складових, масштаби і зміст яких визначає рівень житлових потреб та соціальних стандартів. Це забезпечить цілісність такого механізму.

Організаційно-економічний механізм відродження житлового будівництва в сільській місцевості в частині економічної складової виконує такі функції:

1. фінансове забезпечення розробки і реалізації проектів будівництва житла в сільській місцевості;
2. розвиток трудових ресурсів та нарощування виробничого потенціалу;
3. оцінка ефективності відродження будівничої діяльності житла;
4. залучення інвестицій (йдеться не лише про участь приватного капіталу, а й про формування системи державної участі в процесі відродження сільського будівництва);
5. розробка стратегічних напрямів розвитку будівництва відповідно до змін в економічному середовищі, тобто здійснення довгострокового планування, прогнозування ризиків;
6. узгодження економічних інтересів як учасників процесу відродження будівництва, так і споживачів цієї продукції.

Організаційна складова механізму передбачає виконання таких функцій, як:

1. вибір і обґрунтування методів та інструментів організації і регулювання процесом відродження будівничої діяльності житла в сільській місцевості;
2. впровадження прогресивних форм організації будівництва;
3. стимулювання, спрямоване на формування ефективного попиту на житло в сільській місцевості;
4. розробка ефективної системи мотивації процесу відродження будівництва;
5. синхронізація заходів із будівництва в сільській місцевості з розвитком вітчизняної промисловості, суміжних галузей виробництва національної економіки.

Вказані складові частини організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості, виконуючи вище наведені функції, доповнюють один одного та при їх здійсненні утворюють комплексний організаційно-економічний механізм.

Висновки з проведеного дослідження. Сутність організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості полягає в забезпеченні задоволення потреб мешканців села у комфортних житлових умовах відповідно до сучасних світових стандартів.

Реалізація організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості передбачає розвиток сільської соціальної інфраструктури, підвищення культурного і життєвого рівня сільського населення, збільшення зайнятості населення, повернення поваги до праці біля землі і людським цінностям, додання нового імпульсу щодо посилення конкурентоспроможності аграрної продукції на вітчизняному та світовому ринках.

Успішне ефективне функціонування механізму розвитку будівельної галузі в сільській місцевості буде сприяти та створювати її мешканцям умови для високопродуктивної праці біля землі, а також соціальні, побутові, культурні зручності для життя та відпочинку.

Бібліографічний список

1. Єременко-Григоренко О. А. Організаційно-економічний механізм управління господарською діяльністю підприємства : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / О. А. Єременко-Григоренко. – Донецьк, 2000. – 24 с.
2. Іваненко Б. М. Формування організаційно-економічного механізму функціонування виробничого об'єднання в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.01 / Б. М. Іваненко. – Донецьк, 1997. – 29 с.

3. Козаченко А. В. Механизм стратегического управления крупными производственно-финансовыми системами промышленности / А. В. Козаченко. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1998. – 348 с.
4. Крамаренко Г. О. Організаційно-економічний механізм управління житлово-комунальним комплексом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.01 / Г. О. Крамаренко. – Донецьк, 1998. – 36 с.
5. Лысенко Ю. Г. Организационно-экономический механизм управления предприятием / Ю. Г. Лысенко, П. В. Егоров // Экономика Украины. – 1997. – № 1. – С. 86-87.
6. Полуянов В. П. Организационно-экономический механизм эффективного функционирования предприятий жилищно-коммунального хозяйства : [монография] / В. П. Полуянов. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 2004. – 220 с.
7. Пономарьев І. Ф. Методологічні основи і соціально-економічні передумови удосконалення організаційно-економічного механізму управління підприємством / І. Ф. Пономарьев, І. Е. Полякова // Наукові праці ДонНТУ. – Донецьк : ДонНТУ, 2004. – Вип. 76. – С. 53-60.
8. Сердюк Т. В. Організаційно-економічний механізм енергозберігаючої діяльності в промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.01 / Т. В. Сердюк. – К., 2001. – 26 с.
9. Булеев И. П. Формирование организационно-экономического механизма управления предприятием по обработке цветных металлов / И. П. Булеев. – Донецк : ИЭП НАН Украины, 1993. – 225 с.
10. Астапова Г. В. Организационно-экономический механизм корпоративного управления в современных условиях реформирования экономики Украины / Астапова Г. В., Астапова Е. А., Лойко Д. П. – Донецк : ДИЭХП, 2001. – 279 с.
11. Кульман А. Экономические механизмы / А. Кульман ; [пер. с фр. под общ. ред. Н. И. Хрусталевай]. – М. : Прогресс, 1993. – 92 с.
12. Экономическая теория : [учебник] / [Мочерный С. В., Симоменко В. К., Секретарюк В. В. и др.]. – К. : О-во Знання, КОО, 2003. – 662 с.
13. Бурков В. Н. Механизмы функционирования организационных систем / В. Н. Бурков, В. В. Кондратьев. – М. : Наука, 1981. – 384 с.

Анотація

У статті розкривається сутність, зміст та функції організаційно-економічного механізму відродження житлового будівництва в сільській місцевості. Розробка організаційно-економічного механізму передбачає відродження селянства та села, різнобічний соціально-економічний розвиток сільських територій, поліпшення демографічної ситуації держави, звернення до людини як до першоджерела багатства нації.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, відродження села, житлове будівництво, сучасні соціальні стандарти, системний підхід.

Аннотация

В статье раскрывается сущность, содержание и функции организационно-экономического механизма возрождения жилищного строительства в сельской местности. Разработка организационно-экономического механизма предусматривает возрождение сельских территорий, разностороннее социально-экономическое развитие сельских территорий, улучшение демографической ситуации государства, обращение к человеку как к первоисточнику богатства нации.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, возрождение села, жилищное строительство, современные социальные стандарты, системный подход.

Annotation

The article reveals the essence, content and function of the organizational-economic mechanism of regeneration of housing in rural areas. Development of organizational and economic mechanism provides for the revival of rural areas, multifaceted socio-economic development of rural areas, the demographic situation of the state, an appeal to the person as to the source of wealth of the nation.

Key words: organizational and economic mechanism, the revival of the village, housing development, modern social standards, systematic approach.

УДК 339.94+629.7

Капаруліна І.М.,
к.е.н., доцент, докторант,
Ареф'єва О.В.,
д.е.н., професор,
Національний авіаційний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СВІТОВОГО РИНКУ ЦИВІЛЬНОГО АВІАБУДУВАННЯ

Постановка проблеми. Цивільне авіабудування в структурі сучасної світової економіки відноситься до стратегічно важливих високотехнологічних галузей, оскільки в умовах глобалізації використання авіатехніки є засобом здійснення комунікацій, проведення логістичних операцій, а розвиток галузі в цілому забезпечує зайнятість висококваліфікованих працівників. Масштаб конкуренції на цьому ринку має загальносвітовий характер, а технологічна складність галузі вимагає значних інвестицій і наявності потужної дослідної бази. Це актуалізує інтеграційні процеси, викликає інтерес до досліджень специфіки поточного етапу розвитку світового авіабудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективи світового авіабудування й динаміка структури цього ринку та інші окремі аспекти розвитку галузі широко висвітлюються в роботах як практичного, так і теоретичного характеру. Науковці та експерти в сфері авіабудування аналізують практику провідних компаній на ринку авіабудування, будують короткострокові передбачення щодо їхніх стратегій й розподілу ринку. В цьому напрямі можна відмітити роботи таких авторів, як: Бойкова М. В., Кривов Г. А., Морхард Дж., Приходько Ю., Свелбар В., Соколов А. С. та ін.

Однак авторами виділяються окремі риси, що характеризують зміни в авіабудуванні, а наявні прогнози розвитку ринку авіабудування будуються переважно на основі прогнозування попиту на авіатехніку й дослідження чинників, що на нього впливають. Тобто можна говорити про відсутність комплексного підходу при аналізі сучасного стану та змін в галузі, що суттєво знижує надійність і повноту прогнозів.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у систематизації окремих проявів і формування цілісного погляду на зміни на світовому ринку авіабудування. Наше дослідження базуватиметься на принципах поле-об'єктного підходу та відповідній теорії розвитку економіки [1].

Виклад основного матеріалу дослідження. Цілісний погляд на зміни на ринку авіабудування передбачають: по-перше, аналіз чинників, що впливають на попит на авіатехніку з відповідним прогнозуванням тенденцій з боку попиту; по-друге, аналіз структури ринку й поведінки ринкових суб'єктів як визначення тенденцій з боку пропозиції, по-третє, на основі синтезу попередньої інформації формування прогнозу щодо розвитку ринку в цілому.

Сучасне авіабудування – наукомістка й капіталомістка галузь економіки, в якій акумулюються досягнення майже з усього машинобудування. Фінальна продукція цивільного авіабудування у 2009 р. складала \$134,5 млрд, у 2010 р. – приблизно \$167 млрд. [2-5]. Початкова спрямованість авіабудування на мілітаризацію змінилась превалюванням цивільного авіабудування у виробництві фінальної продукції.

Існує низка прогнозів розвитку цивільного авіабудування. Так, світові лідери в авіаційному будівництві мають розвинену наукову базу й формують власні прогнози розвитку авіабудування: «Global Market Forecast» [2] від Airbus, «Current Market Outlook 2012-2031» [3] від Boeing, «Market Forecast» [4] від Bombardier та деякі інші. Міжнародна організація цивільної авіації (ICAO) також регулярно публікує результати власних досліджень («Airplane Outlook» [5]). За даними усіх прогнозів можна говорити про наявність позитивних тенденцій в розвитку авіаперевезень й відповідно авіабудування, однак існує специфіка щодо розвитку авіапарку. Не враховуючи нюанси прогнозів, в середньому до 2025-2030 рр. передбачається збільшення обсягів світового ринку авіаційної промисловості приблизно у 2,5 рази (близько \$600 млрд), при цьому на цивільну авіацію припадає 75% вказаної величини.

Проаналізуємо перспективи з боку пропозиції. З цією метою розглянемо загальносвітові тенденції розвитку економіки та їх прояви на ринку світового авіабудування.

Сучасні світові тенденції розвитку економіки цілісно охарактеризовані в [6], отримавши назву «стратегічна економіка». Наведемо стисло суттєві для нашого дослідження риси, торкаючись змін на мікрорівні.

Активна зовнішня політика підприємств приймає характер формування сприятливих умов свого існування (самоактивація). Вплив на зовнішнє середовище проводиться не лише у вигляді активного розповсюдження інформації, але й створення міфів і дезінформації. У зв'язку з цим зростає значимість нематеріальних чинників підприємництва (репутація, бренд, корпоративна культура і т.д.). Здійснюється розподіл праці на стратегічну і оперативну. Стратегічні рішення – ірраціональні

управлінські рішення, спрямовані на майбутнє, що спираються на інтуїцію, а оперативні – раціональні поточні управлінські рішення, що спираються на розрахунок. Стратегія лідерства, орієнтована на новачі, має багатовекторний диверсифікований характер.

Характерною організаційною формою є конгломерат як комплекс об'єднаних підприємств, що зберігають при цьому власні відмітні риси та властивості (не розчиняються в загальному утворенні). Це багатофункціональні комплекси з жорсткою взаємодоповнюваністю, побудовані не лише за принципом взаємовигоди, але за наявності донорсько-акцепторних зв'язків. Діяльність конгломерату має наднаціональний характер з відповідним суттєвим політичним впливом у світі.

Застосовуються органічні структури управління, що базуються на поліархії, насамперед, поліпроектна мережева організаційна структура управління з розвинутою мотиваційною системою. Переважна форма розширення діяльності – поглинання. Наголошуємо на принциповому розмежуванні двох форм інтеграції – злиття та поглинання. Якщо злиття – це інтеграція двох чи більше підприємств без збереження незалежності, за якої, припускаючи об'єднання компанії А і В, чиста поточна вартість ($NPV(A+B)$) розглядається як комбінація активів компанії А і компанії В, то поглинання – це теж інтеграція двох чи більше підприємств без збереження незалежності, але за якої, припускаючи об'єднання компанії А і В, чиста поточна вартість компанії А ($NPV(A)$), що викупує компанію В, збільшується на величину активів компанії В.

До функціональних напрямів діяльності конгломератів відносяться: виробництво, збут, постачання, фінанси, менеджмент, маркетинг, наукові дослідження.

Охарактеризуємо прояви загальних економічних тенденцій на світовому ринку цивільного авіабудування.

На ринку магістральних авіалайнерів конкурують два конгломерати Boeing (США) і Airbus S.A.S. (Євросоюз), сукупна ринкова частка яких сягає до 90%, на ринку регіональних літаків – Bombardier (Канада), Embraer (Бразилія) і ATR (Італія) з сукупною ринковою часткою 70% [7-8]. Виробництво країн СНД, включаючи Україну, досягає близько 2% авіатехніки громадського призначення.

На сьогодні новачі в області цивільного авіабудування спрямовані на підвищення вимог безпеки, зниження експлуатаційних витрат, дотримання екологічних нормативів й підвищення комфортабельності салону. Перспективні розробки базуються на застосуванні технологій «подвійного призначення» (взаємне запозичення технологій громадським і військовим авіабудуванням), нанотехнологій. В цивільному авіабудуванні відбулося зміщення акцентів: екологічні вимоги поступаються лише вимогам з безпеки польотів, займаючи друге місце в переліку вимог. Актуальними напрямками досліджень є створення технологій використання альтернативних видів палива.

Характерні риси сучасного етапу розвитку світової економіки на ринку авіабудування мають такий прояв:

1. *Самоактивація.* Лідери світового авіабудування реалізують не лише стратегію «дій на випередження», але й активно формують умови власного існування. Так, на поточний момент часу портфелі замовлень компаній Boeing і Airbus повністю сформовані на три роки вперед [9]. Кожна з компаній реалізує власну стратегію в сфері міжнародної цивільної авіації, що за суттю протилежна стратегії конкурента: Airbus прогнозує зростання попиту на великі за місткістю авіалайнери, а Boeing – на невеликі літаки, що здійснюють швидкісні перельоти між регіональними аеропортами. Такі стратегії базуються на різних поглядах цих компаній на майбутні тенденції формування попиту на авіап перевезення: Boeing вважає, що авіакомпанії, що займаються перевезеннями, будуть диверсифікувати маршрути, а Airbus – при збільшенні кількості пасажирів мережа перельотів залишиться незмінною.

2. *Диверсифікація.* В результаті злиття й поглинань Boeing – виробник цивільної і військової авіатехніки, працює в галузі протиракетної оборони, послуг, пов'язаних з пілотуванням космічних польотів і запуском космічних апаратів, здійснює допомогу в обслуговуванні парку літаків авіакомпаній. Компанії EADS належить 100% компанії Airbus S.A.S. (пасажирські, вантажні та військово-транспортні літаки), 100% компанії Eurocopter (гелікоптери), 100% EADS Astrium (супутники), 50% ATR (турбогвинтові літаки), 47% Dassault Aviation (винищувачі), 40% MBDA (ракети). Корпорація Bombardier Inc. – провідна компанія у виробництві транспорту, від цивільних літаків до рухливого складу й устаткування для рейкового транспорту. Сьогодні Embraer працює на двох секторах ринку – пасажирської й ділової авіації.

3. *Поглинання.* У ХХ ст. дослідники виділяють декілька хвиль поглинань і злиття в економіці, однак кожна хвиля мала свою специфіку. Приблизно з 1990-х рр. поглинання визначалися тим, що до критеріїв оцінювання управлінських рішень додається показник доданої вартості, зростає зацікавленість управлінського складу у змінюванні ринкової вартості компанії, збільшується частка інституціональних інвесторів [10, с. 33]. На ринку авіабудування зафіксовано превалювання диверсифікованих поглинань (табл. 1), що мотивуються двома чинниками: 1) позбавлення від надлишкових потужностей і дублювання у виробництві; 2) розширення діяльності. При цьому значна частина поглинань супроводжується (до 90-95% загальної кількості) значним зносом основних фондів у компанії, яку купують (норма амортизації близько 60% й більше) [11].

В результаті процесу консолідації капіталу (табл. 2) кількість ринкових агентів на ринку світового авіабудування стає дуже обмеженою. Крім наведених фактів варто згадати об'єднання зусиль Boeing і

Lockheed Martin у сфері ракетних технологій для виконання контрактів Пентагону, на цю мить поки що зірвані перемови про об'єднання EADS і BAE Systems, консолідацію авіаційного капіталу в Росії та Україні й т.д.

Таблиця 1

Загальна статистика поглинань в аерокосмічній галузі [11]

Рік	Кількість поглинань	Вартість угоди, млрд. дол.
1993	223	6
1994	243	7
1995	22	18
1996	237	31
1997	251	49
1998	573	15
1999	286	58
2000	233	27
2001	343	29

Таблиця 2

Найбільш значимі поглинання у світовому авіабудуванні
(за даними [11-13])

Назва компанії, що здійснює поглинання	Країна базування	Назва компанії, що була поглинута	Рік угоди
Boeing	США	Hughes Space and Communications Activities	2000
		Conquest	2003
		Rockwell Aerospace/Defense	1996
		Frontier Systems	2004
		McDonnell Douglas	1996
Lockheed Martin	США	Lockheed Corp. > Martin Marietta Corp.	1995
		Loral Company	1996
		Titan Corp.	2003
European Aeronautic Defence and Space (EADS)	Нідерланди	Aerospatiale-Matra (Франція)	2000
		DaimlerChrysler Aerospace AG (DASA) (Німеччина)	2000
		Construcciones Aeronauticas SA (CASA) (Іспанія)	2000
Northrop Grumman	США	TRW	2002
		Litton	2001
		Newport News	2001
Bombardier Aerospace	Канада	Canadair Limited	1986
		de Havilland Canada	1992
		Learjet Company	1990
		Short Brothers (PLC)	1989
BAE Systems	Великобританія	Marconi Electronic systems (США) > The British Aerospace	1999
		Tracor	1998
		Lockheed Martin Control Systems	2000
		United Defense Industries (UDI)	2005

4. Органічні структури управління, що функціонують на основі поліархії. Як відмічають дослідники, реалізація інноваційної політики «в останні роки набула рис гнучкої мережевої структури, до якої входить низка центрів різної форми власності зі змішаним фінансуванням» [14, с. 11]. Починаючи з 1990-х рр. в авіабудуванні застосовується нова форма проектного управління – партнерство з розподіленням ризику. З одного боку, авіабудівники скорочують витрати на дослідні роботи. З іншого боку, постачальники беруть участь у проекті, маючи матеріальну зацікавленість в успішності реалізації проекту. Наприклад, в межах співробітництва з виробництва літаків Airbus партнерські компанії створили об'єднання економічних інтересів Airbus Industry, на яке покладено узгоджене виконання комерційних функцій альянсу, а відповідальність за конструкторські роботи та

виробництво залишалася за кожною компанією окремо. В проектах Boeing у 1995 р. брало участь 200 постачальників, які виконували окремі спеціалізовані роботи й відповідали лише за якість їх виконання. На 2005 р. в результаті їх реінтеграції сформувалося 40 партнерів, кожен з яких відповідає за цілий цикл завдань – від проектування до виробництва виробу [14]. При створенні літаків Boeing застосовується бригадна форма організації робіт: у багатофункціональні бригади входять фахівці технічного, виробничого, фінансового та ін. профілів.

5. *Організаційна форма – конгломерат.* Вже в кінці 1980-х для виробництва літаків Airbus були задіяні близько 1400 підприємств з 17 країн. У 2001 р. процес організаційного «згуртування» сприяв перетворенню спочатку «рихлого» конгломерату з фірм, що мали свої власні особливі інтереси й плани, у «моноліт» з єдиним керівництвом – консорціум під контролем компанії EADS. До створення й виробництва Boeing-777 залучений японський консорціум JADC, на частку якого припадає 20% робіт; значну частину бортового електронного обладнання розробляють і виробляють британські фірми; шасі випускають Goodrich і Messier-Bugatti; титан виробляється російськими компаніями і т.д. [15].

6. *Виробнича культура – Lean-production.* Лідери авіабудування організовують свою діяльність на основі концепції «Lean-production», реалізація на практиці якої не зводиться лише до впровадження систем Kanban, 5S, Kaizen, а й передбачає змінювання відношення персоналу до своєї роботи.

7. *Бренд.* За дослідженнями [16], 5 основних параметрів визначають вибір сучасного покупця авіатехніки: якість продукту, ціна, бренд, сервіс і фінансові умови (наведені за пріоритетом). Як правило, вимоги до якісного бренду передбачають наявність у авіабудівної компанії тривалої репутації надійного постачальника продукту, стійкого фінансового положення, чіткої системи управління та сертифікованої виробничої системи. Так, компанія Airbus зіткнулася з проблемами при виведенні на ринок моделі A-350, оскільки перед цим постраждала її репутація, коли відбулася дворічна затримка з випуском лайнера A-380, через що авіакомпанії-замовники цієї моделі не змогли вчасно оновити парк літаків. У 2010 р. генеральний директор EADS заявив про створення єдиного бренду при збереженні унікальності кожного бізнесу, що входить в консорціум, в межах ідеї корпоративної стратегії Vision 2020 [17].

8. *Актуальність НДР.* Сучасні авіабудівні корпорації містять у своєму складі підрозділи, що регулюють його виробничу, фінансову, логістичну, маркетингову діяльність тощо. Однак найбільше зростання значимості можна відмітити щодо науково-дослідної діяльності, на яку зараз покладається комплексне завдання пошуку і розроблення нових ідей та доведення їх до стадії випробувань і виробництва у тісному співробітництві з іншими підрозділами. При цьому у витратах на НДР варто окремо виділити витрати на фундаментальні дослідження та витрати на прикладні дослідження, оскільки найчастіше фінансування фундаментальних досліджень покладається переважно на державу, а прикладних – переважно на компанію-виробника. В структурі витрат на НДР на фундаментальні дослідження припадає біля 20%. За статистикою, біля 90% витрат на прикладні дослідження у цивільному авіабудуванні (розроблення продукту) здійснюють Boeing і Airbus [18].

Таким чином, враховуючи результати дослідження ринку авіабудування, базуючись на тенденціях, виділених в [6,19], можна сформулювати такі прогнози щодо розвитку авіабудування:

–в результаті поглинень і злиття основних конкурентів на ринку існуватиме мережа з корпорацій, об'єднаних в єдиний замкнений контур з виробництвом на замовлення;

–основним наземним видом авіатехніки стане цивільне авіабудування, а військове авіабудування буде все більше зближуватися з аерокосмічним напрямом;

–в структурі такого об'єднання окремі компанії матимуть чітке функціональне призначення (втрачає сенс конкуренція), що свідчить про повну взаємозалежність у функціонуванні;

–буде застосовуватися структура управління, що базується на паралельно-послідовних зв'язках і взаємозалежності різних напрямів з розподіленим управлінням, що найкраще відображається за допомоги віялової матриці;

–діяльність об'єднання буде базуватися на цілісній виробничій філософії – бачення майбутнього як відображення світогляду;

–актуалізується роль освіти, тому повний набір функцій включатиме: виробництво, збут, постачання, фінанси, менеджмент, маркетинг, наукові дослідження та освіта.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз сучасних тенденцій на світовому ринку цивільного авіабудування продемонстрував, що подальший розвиток суб'єктів цього ринку можливий лише шляхом посилення інтеграції з одночасним поглибленням спеціалізації. Застосування цілісного підходу до розгляду поточних тенденцій дозволило обґрунтувати поки що абстрактний напрям процесів трансформації з подальшою гармонізацією. Конкретизація трансформації ринку авіабудування з більш детальним описом мережі потребує подальшого аналізу принципів побудови наявних структур основних суб'єктів, що функціонують на ринку, та їхньої ринкової стратегії.

Бібліографічний список

1. Капаруліна І. М. Теорія еволюції економіки: «поле-об'єктний» підхід [текст] / І. М. Капаруліна // Менеджмент, маркетинг та інтелектуальний капітал в глобальному економічному просторі [кол. моногр.]; під ред. П. Г. Перерви, О. І. Савченко, В. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО. – Х. : Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – С. 42-57.
2. Airbus' Global Market Forecast // Airbus [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.airbus.com/company/market/forecast/>
3. Current Market Outlook 2012-2031 // Boeing [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.boeing.com/commercial/cmo/>
4. Market Forecast // Bombardier [Electronic resource]. – Mode of access: http://www2.bombardier.com/en/3_0/3_8/market_forecast/index.html
5. Airplane Outlook: ICAO Environmental report – 2010 // ICAO [Electronic resource]. – Mode of access: http://legacy.icao.int/icao/en/env2010/Pubs/EnvReport2010/ICAO_EnvReport10-Outlook_en.pdf
6. Капаруліна І. М. Фрейм сучасної економічної дійсності: «стратегічна економіка» / І. М. Капаруліна // Сталій розвиток економіки. – 2012. – № 6. – С. 14-21.
7. Толкачев С. А. Мировой рынок гражданского авиастроения: конец дуополии / С. А. Толкачев, И. Б. Деревянко // Капитал страны. – 02.09.2011 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kapital-rus.ru/articles/article/190443>
8. Приходько Ю. Стратегии конкурентного развития ведущих производителей на мировом рынке гражданского авиастроения / Ю. Приходько // Экономические стратегии. – 2010. – №5. – С. 22-27.
9. Схватка между Boeing і Airbus за рынок трансконтинентальных лайнеров дает шанс... // Регионбизнеспартнер [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbp.ru/4/tendenz/559/>
10. Радыгин А. Д. Проблемы слияний и поглощений в корпоративном секторе / А. Д. Радыгин, Р. М. Энтов. – М. , 2002. – 153 с.
11. Соколов А. С. Современные тенденции слияний и поглощений в аэрокосмической отрасли мирового хозяйства : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.14 / А. С. Соколов. – Санкт-Петербург, 2003. – 21 с.
12. Гражданское самолетостроение в начале XX ст.. Деятельность ведущих производителей : [монография] / [Кривов Г. А., Матвиенко В. А., Щербак А. А., Щередин Т. Н.]. – К.: КИТ, 2000. – 168 с.
13. Aerospace & Defense Update: Mergers, Acquisitions and Operating Environment. – Grant Thornton, 2012. – 52 p.
14. Бойкова М. В. Авиация Будущего / М. В. Бойкова, С. Д. Гаврилов, Н. А. Гавриличева // Форсайт. – 2009. – № 1 (9). – С. 4-15.
15. Дымов К. Международное сотрудничество в авиационной промышленности. Перспективы украинского авиапрома / К. Дымов; Рабочий университет им. Хлебникова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://prometej.info/new/economics/1193-aviaprom.html>
16. Boetsch T. A customer value framework for analyzing Airline Services / Boetsch T., Bieger T., Wittmer A. // Transportation research on air transport marketing. – 2011. – №3. – P. 251-270.
17. EADS представит новый единый бренд для всех подразделений // Aviation Explorer, 17/09/2010 [Electronic resource]. - Mode of access: <http://www.aex.ru/news/2010/9/17/78518/>
18. Згурець С. Крила України / С. Згурець // Український журнал. – 2011. – № 9. – С. 20-22.
19. Капаруліна І. М. Діяльність сучасного підприємства в умовах стратегічної економіки: «організація як театр» // Економіка підприємства: теорія та практика: зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф.; 12 жовт. 2012 р. – К.: КНЕУ, 2012. – С.132-134.

Анотація

В статті здійснена систематизація змін, що відбуваються на світовому ринку цивільного авіабудування. Сформовано цілісне бачення сучасного стану галузі та здійснено прогноз подальшої трансформації.

Ключеві слова: трансформація, інтеграція, структура ринку авіабудування, попит на авіатехніку, конгломерат.

Аннотация

В статье осуществлена систематизация изменений, которые происходят на мировом рынке авиастроения. Сформировано целостное видение современного состояния отрасли и осуществлен прогноз дальнейшей трансформации.

Ключевые слова: трансформация, интеграция, структура рынка авиастроения, спрос на авиатехнику, конгломерат.

Annotation

In the paper systematization of the changes that occur in the world market aerospace implemented. Holistic view of the current state of the industry formed and forecast further transformation implemented.

Key word: transformation, integration, aviation market structure, demand for airplanes, conglomerate.

УДК 336.581

**Бражко О.В.,
д.н. з держ.упр., професор,
завідувач кафедри маркетингу,
Запорізький інститут економіки
та інформаційних технологій**

ІННОВАЦІЇ, ВЕНЧУРНЕ ІНВЕСТУВАННЯ І МАРКЕТИНГОВІ ТЕХНОЛОГІЇ В УМОВАХ НОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України має складний і суперечливий характер. Незважаючи на позитивну динаміку основних макроекономічних показників останніх років, подальший її розвиток проходить у гострій взаємодії консервативних і інноваційних тенденцій, а між тим роль і положення держави в системі міжнародних відносин, ступінь її економічної безпеки значною мірою визначаються саме ефективністю інноваційної політики.

Матеріальною основою інноваційних процесів є інвестиції. Активізація інвестиційної діяльності, зростання обсягів інвестицій з усіх можливих джерел та їх ефективне використання в інноваційній діяльності є передумовою економічного зростання економіки України [1]. Але розуміння цих очевидних істин, на жаль, не могло зрушити інноваційний процес у позитивний бік, оскільки однією з головних проблем упровадження нових технологічних рішень в економіку є ефективне фінансування інноваційної діяльності. З одного боку, держава сьогодні не використовує повною мірою наявні інвестиційні можливості, з іншого – реально здійснювати інноваційний процес більшою мірою спроможний недержавний капітал.

Саме тому венчурне інвестування є одним із необхідних механізмів підтримки інноваційного розвитку національної економіки. Венчурний бізнес є порівняно новим терміном для української економічної практики, хоча проблема розвитку механізмів венчурного інвестування розглядалася українськими вченими ще у середині 1990-х років. Характерна спрямованість венчурного капіталу на розвиток науково-технічної та інноваційної діяльності на всіх рівнях господарських систем, його динамізм і висока прибутковість перетворюють венчурне інвестування в найважливіший фактор підвищення ефективності економічної трансформації, що здійснюється в багатьох країнах під час переходу національних економік на інноваційний шлях розвитку. Тому проблема венчурного фінансування в Україні залишається актуальною і значущою як у теорії, так і для сучасної економічної практики.

В умовах сьогодення в країні важливим завданням є пошук нетрадиційних шляхів інвестування нових розробок. Одним із можливих напрямів вирішення цієї проблеми може бути розвиток венчурної індустрії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії і практики венчурного інвестування як нетрадиційного джерела здійснення інноваційної діяльності знайшли відображення в працях багатьох зарубіжних економістів, наприклад, Т. Хеллманна, М. Пюрі, П. Робертсона, Р. Ланглуї, російських – Я. Сергієнко, І. Столярова, Б. Гамаюнова, Д. Пітерса, Н. Фолом'єва, І. Дворжака та ін.

Теоретичні і практичні аспекти інвестиційної складової інноваційного розвитку розглядаються в наукових розробках українських вчених: В. Васенко, О. Гальчинського, О. Гудзинського, І. Бланка, С. Володіна, О. Дем'яненка, О. Крисального, М. Кропивки, П. Макаренка, М. Маліка, О. Прокопенко, П. Саблука, О. Савченка, В. Трегобчука, О. Тивончука, О. Ульянченка, Л. Федулової, С. Хамініч, О. Школьного, В. Яценка.

Серед вітчизняних вчених дослідженню механізмів венчурного інвестування переважно на зарубіжному досвіді, можливості їх адаптації в українських умовах присвячені праці П. Ковалишина, О. Петрука, В. Григи і О. Красовської, Т. Калінеску та ін. Взагалі аналіз наявної літератури свідчить про те, що багато питань цієї проблеми досліджено глибоко і докладно.

Разом із тим необхідно зазначити, що за всією значущістю напрацьовані доробки не вирішують всіх аспектів цієї проблеми через їхню розмаїтість і складність. За умови значної уваги до проблеми становлення венчурного капіталу питання сутності венчурного інвестування з погляду його національних особливостей, ролі держави в його активізації, формування інноваційного державно-приватного партнерства як форми господарської діяльності, максимально пристосованої до реалізації інноваційного процесу, вимагають подальшого рішення.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування науково-методологічних засад використання венчурного інвестування і маркетингових технологій для забезпечення ефективного інноваційного розвитку підприємств в умовах нової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробляючи інновації, матеріальною основою яких є інвестиції, ніхто не знає напевно, чи успішно завершаться їх дослідження. Тому і фінансування

в ці сфери є надзвичайно непевною справою, специфіка якого полягає в тому, що воно пов'язано із підвищеною загрозою втрати капіталу: інновації мають ризиковий характер. Ймовірність успіху втілення нової ідеї в новому продукті досягає близько 8%; із кожних 12 оригінальних ідей тільки одна доходить до останньої стадії масового виробництва. Сукупний рух інновацій і інвестицій різних форм і рівнів, їх взаємодія є інноваційно-інвестиційним процесом [2]. Суть інноваційно-інвестиційного процесу розглядається як цілісна організаційно-економічна система, що є сукупністю паралельно-послідовних етапів створення нововведення, акумуляції інвестиційних ресурсів, їх реалізації, освоєння і поширення цього нововведення, характеризується розгалуженими зворотними зв'язками і кооперацією між ними.

Венчурні підприємці виступають в ролі посередників між інвесторами і реципієнтами ризикового капіталу. Неодмінною умовою вкладень є наявність інноваційної ідеї і ефективного менеджменту. Діяльність венчурного підприємця відбувається по замкнутій схемі: збір засобів інвесторів – пошук відповідних компаній і інвестиції в них – формування доданої вартості в компанії – вихід з компанії і повернення грошей інвесторам [3].

У сучасних умовах у зв'язку із зростаючою невпорядкованістю і випадковістю створення інновацій з'являється можливість поліваріантності новаторських рішень, що, у свою чергу, призводить до зміни концепції планування і контролю чітко певної послідовності етапів генерації нововведень, до зникнення деяких етапів лінійної моделі. Відповідно до цього, можна обґрунтувати необхідність переходу до системно інтегрованих мережевих моделей організації інноваційно-інвестиційного процесу, авторське бачення якого відображено в табл. 1.

Таблиця 1

Інноваційно-інвестиційний процес

Створення інновації	Учасники інноваційного процесу	
	Споживач	Постачальник
Ідея	Аналіз потреб	Аналіз накопиченої інформації
		Наукові дослідження
Концепція	Маркетингові дослідження	Планування
Розробка		Моделювання
Виробництво	Інвестиції	Управління інноваційно-інвестиційним процесом
Реалізація		

Стосовно вітчизняної практики, як головні причини, що підтверджують доцільність прискорення інтеграції науково-технічної, інноваційної і інвестиційної діяльності, можна визначити: об'єктивну необхідність підвищення національної конкурентоспроможності в глобальній економіці; прагнення до подолання надмірних витрат фінансових коштів між величезною кількістю інноваційно-інвестиційних проектів; низьку ефективність здійснюваних сьогодні інвестиційних проектів, які носять неінноваційний характер; «розрив функцій» між генерацією нововведення і його комерціалізацією; надзвичайну слабкість інституціональної інфраструктури інноваційно-інвестиційного процесу (відсутність «інституціональних сигналів» для інвестицій в інновації).

Таким чином, в господарській системі відсутній синергетичний механізм, заснований на залученні інвестиційних ресурсів і ефективних мотиваційних стимулів для просування нововведень на ринок, який створював би передумови для стійкого економічного розвитку.

Інноваційний процес як взаємозв'язок етапів перетворення наукового знання або ідеї в конкретний новий продукт, технологію або послугу і їх практичне використання з метою одержання корисного ефекту є неможливим без фінансування та інвестування.

Венчурний капітал не просто тісно пов'язаний з інноваціями. Він є критичним чинником в інноваційному процесі. Технологічні революції, що призвели до трансформації цілих галузей економіки, очолювалися фірмами з підтримкою венчурним капіталом. Так, наприклад, були профінансовані венчурним капіталом фірми, що йшли попереду кожного нового покоління комп'ютерних технологій (персональні комп'ютери, програмне забезпечення і ін.) [4].

Венчурні інвестиції посилюють економічне зростання, прискорюють його. У цьому контексті схема венчурного акселератора представлена таким чином: висока норма прибутку венчурних інвесторів – інвестування до венчурних фондів – зростання індексу високотехнологічних компаній – підвищення ліквідності профінансованих компаній – ринок IPO (Initial Public Offering) – висока норма прибутку венчурних інвесторів.

Діяльність фондів венчурного інвестування є порівняно новою для українського інвестиційного бізнесу і стала можливою після прийняття Закону України «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)» [5]. Саме ж венчурне інвестування є різновидом прямих інвестицій, а венчурні фонди, що є джерелом для венчурного капіталу, у класичному розумінні фінансуються з пенсійних і страхових фондів. По суті – це залучення капіталу на кілька років (зазвичай

4-6 років) в компанії, що мають шанси швидкого росту. Конкретніше – у малі та середні підприємства. З цього випливає і головне призначення венчурного інвестування – надання обігових коштів для невеликих рентабельних фірм. Дослідження показують, що компанії з венчурною підтримкою більш підготовлені до засвоєння інновацій, швидше розвиваються і створюють більше робочих місць, ніж великі компанії.

На практиці ж найбільше зустрічається комбінована форма венчурного інвестування, при якій частина коштів вноситься в акціонерний капітал, а інша - надається у формі інвестиційного кредиту.

Оскільки домінуюча частина венчурного капіталу в Україні іноземного походження, центри прийняття бізнес-рішень і накопичення прибутку знаходяться за межами нашої країни. На сьогодні поточна діяльність носить певний відтінок протекціонізму іноземному капіталу (рис. 1).

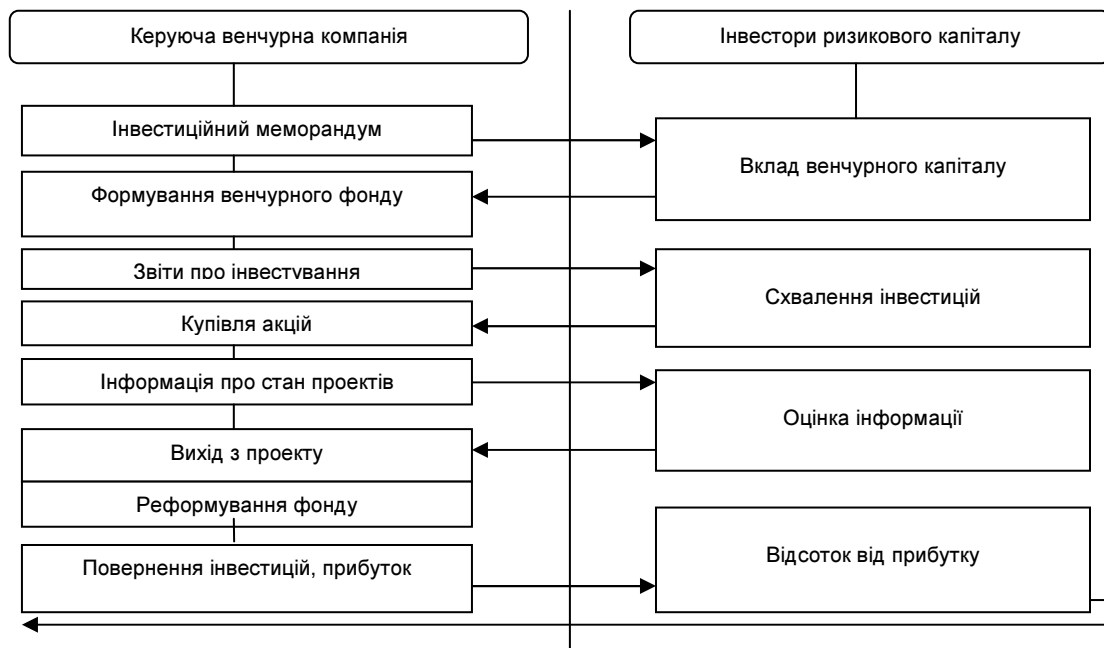

Рис. 1. Венчурне інвестування

Держава, використовуючи різні заходи, повинна сприяти подоланню «вузьких місць» ринку венчурних інвестицій. Для активізації венчурного інвестування в Україні доцільно використовувати досвід програм SBIR і Yozma [6]. Це означає, що на початковій стадії держава повинна надавати малим технологічним фірмам позики на пільгових умовах, на стадії зростання - інвестувати венчурні фонди. Варіанти можуть бути різноманітними: від створення фондів з 100-відсотковою державною участю до організації гібридних фондів.

Шкода, але на сьогодні в Україні немає системи, яка б сприяла комерціалізації результатів досліджень, «виведенню» їх на ринок. Автором пропонується створення венчурних мереж в якості одного із блоків інноваційно-інвестиційної мережі на основі партнерства малих, великих підприємств, фінансових інститутів і держави. Подібні структури мають велику стійкість і мінімізують ризики, пов'язані з непередбачуваністю результатів НДДКР.

Обмежувачем розвитку української науки, як і економіки в цілому, виступає нерозвиненість інституту «партнерства» держави і бізнесу. В Україні недостатньо впроваджена технологія партнерства, а вона важлива в системі венчурного фінансування.

Ідея венчурного фінансування важлива саме тому, що цей інститут стимулює розвиток інституту «державно-приватного партнерства» в інноваційній сфері [7].

По-перше, стимулювати розвиток інституту «державно-приватного партнерства» в інноваційній сфері можна тільки технічними рішеннями, нормативно-правовими актами для участі у венчурному фінансуванні різних суб'єктів. По-друге, важливість і ефективність цієї ідеї необхідно пояснювати і стимулювати. По-третє, для реалізації такого системного проекту потрібна інфраструктура, нова система підготовки кадрів. У глобальній економіці «старої науки» так само, як і «старої» промисловості, в стратегічному плані вже не буде, вона згодом зміниться, потрібно сприяти тому, щоб система мінялася інституціонально, сьогоднішня інфраструктура адаптована до «старих» реалій, а це означає, що потрібно створювати нову.

Слід особливо підкреслити необхідність створення системотворних елементів національної венчурної індустрії – національної системи венчурного інвестування, у рамках якої комерційні інтереси підприємств були б пов'язані з рішенням загальнонаціональної задачі перетворення України в технологічно динамічну країну, здатну розробляти, виробляти і застосовувати високі технології для

великомасштабного виробництва конкурентоздатних товарів і послуг. Мета створення національної системи венчурного інвестування – створення умов для інноваційно-інвестиційного процесу [8].

У пропонованій моделі структурні блоки – держава, реципієнти, інвестори, інфраструктура розглядаються як чотири взаємодіючі множини цілісної, відносно стійкої, самоорганізуючої системи, здатної відтворювати чинники саморозвитку (табл. 2).

Таблиця 2

Національна система венчурного інвестування

Підсистеми	Елементи підсистем
Держава	Стратегія і програма розвитку венчурного інвестування; нормативно-правова база функціонування венчурного капіталу; координація дій суб'єктів венчурного інвестування; фінансова підтримка; створення регіональних венчурних фондів; фінансові стимули для венчурного інвестування.
Реципієнти венчурного капіталу	Науково-академічні інститути; малі інноваційні підприємства; науково-технічні організації; корпорації, об'єднання.
Інвестори	Венчурні фонди; кредитні організації; фінансово-промислові групи; інноваційні фонди; приватні інвестори.
Венчурна інфраструктура	Інноваційно-технологічні центри; технополіси; технопарки; консалтингові агентства; біржа високих технологій.

Для створення національної системи венчурного інвестування в Україні потрібний комплекс заходів в області права, податкової, фінансово-кредитної політики, бухгалтерського обліку, спрямованих на формування сприятливого середовища, потрібно новий інституціональний механізм проектування і підтримки інновацій. Основними складовими такого механізму можуть стати:

- спрощення умов створення і функціонування венчурних фондів;
- створення системи регіональних венчурних фондів;
- здійснення фінансової підтримки у формі цільових грантів;
- фінансування державою експертизи інноваційних проектів для малих підприємств науково-технологічної сфери;
- значне зниження податку на приріст капіталу;
- створення фінансових стимулів для інвесторів, що вкладають кошти в неекотирувані на фондовій біржі фірми, у формі податкових пільг і державних гарантій під кредити і інвестиції для малих підприємств, заснованих на прогресивних технологіях;
- надання підприємствам, що виходять на ринок з новими видами продукції, які віднесені державою до пріоритетних, податкових канікул;
- надання гарантій під кредити і інвестиції для малих технологічних фірм;
- введення пільгового режиму оподаткування для ліцензій (прав), захищених патентами і витікаючих з ліцензійної угоди, включаючи роялті, на впровадження нових або вдосконалення існуючих технологій, а також на підвищення якості продукції, що випускається, за умови їх використання малими підприємствами;
- створення консалтингової мережі і регіональних коучинг-центрів.

Реалізацію названих заходів слід здійснити в два етапи: на першому мають бути створені правові і економічні умови для розвитку національної системи венчурного інвестування, венчурна інфраструктура; на іншому – доцільне деяке зниження ролі держави, що означає вихід з раніше створених ним фондів, «включення» режиму саморозвитку, посилення ролі венчурних соціогенів – структур, що забезпечують самовідтворення венчурних механізмів.

Якщо державна інвестиційна діяльність набуває форми «фонду фондів» – у неї є непогані шанси на успіх. Зокрема, в США багато років діє програма Small Business Investment Companies, яка допомогла піднятися багатьом венчурним фондам, а ізраїльський державний «фонд фондів» Yozma сприяв тому, що Ізраїль в 1990-х рр. всього за декілька років збільшив об'єм свого технологічного сектора у багато разів [9]. Державі цю програму необхідно формувати за схемою приватно-державного партнерства і обмежити свою роль інвесторською, але не менеджерською. При цьому, на нашу думку, програма не повинна замінити собою природний приплив приватних інвестицій в українські технологічні компанії, а повинна стати його каталізатором.

Венчурні фонди доцільно створювати в українській юрисдикції у формі «закритого пайового інвестиційного фонду» (слід відмітити, що, як і «обмежені партнерства» в англосакському праві, закритий пайовий фонд прозорий для податків).

Висновки з проведеного дослідження. Резюмуючи викладене, можна дійти висновку, що, незважаючи на тенденцію збільшення обсягів ризикового фінансування, значний науково-технічний і інтелектуальний потенціал, наявні можливості національного капіталу, існують фактори, що стримують розвиток інституту венчурного фінансування в Україні. А саме: фактична відсутність нормативних правових актів, що забезпечують функціонування системи венчурного фінансування; слабкий розвиток

інфраструктури, що забезпечує симбіоз науки, венчурного капіталу, малого і середнього інноваційного бізнесу; нерозвиненість фондового ринку, його відрив від виробництва, що створює проблему для обігу венчурного капіталу, адже доход венчурного інвестора створюється у процесі продажу пакета акцій інноваційного підприємства, що зростає в ціні; відсутність пільг з податку на прибуток із венчурного капіталу тощо. Для отримання фінансування необхідно запропонувати венчурну компанію, що управляє, з хорошою репутацією, відомим брендом, сильною маркетинговою політикою і системним менеджментом, з великим досвідом інноваційної, корпоративної і організаційно-фінансової роботи.

Таким чином, для вітчизняної економіки інновації та інноваційний розвиток є рушійною силою, яка спроможна забезпечити економічну незалежність країни, подолати розрив з розвиненими державами. Інноваційний розвиток забезпечуватиме впровадження нових технологій, передової техніки на діючих виробничих потужностях реального сектора економіки за рахунок техніко-технологічного переоснащення, особливо у паливно-енергетичному комплексі, металургії та обробленні металу, машинобудуванні. Необхідно збільшити витрати венчурних інвесторів на технологічні нововведення на промислових підприємствах, що сприятиме вдосконаленню технологічного процесу, економії ресурсів, відповідності екологічним вимогам, а значить конкурентоспроможності за рахунок поліпшення якості продукції, зниження її собівартості, розширення номенклатури та асортименту продукції, що випускається.

Бібліографічний список

1. Сергиенко Я. Венчурные инвестиции и инновационная активность / Я. Сергиенко, А. Френкель // Вопросы экономики. – 2006. – № 5. – С. 115-121.
2. Столяров И. И. Формирование национальной инновационной системы / И. И. Столяров. – М. : ТЕИС, 2007. – 131 с.
3. Гамаюнов Б. Венчурный бизнес: история, принципы, статистика / Б. Гамаюнов // Инновации. – 2001. – № 8. – С. 45-48.
4. Питерс Д. В. Поиск и отбор компаний // Введение в венчурный бизнес / Д. В. Питерс. – СПб. : Феникс, 2003. – 355 с.
5. Каржаув А. Т. Национальная система венчурного инвестирования / А. Т. Каржаув, А. Н. Фоломьев. – М. : Экономика, 2005. – 239 с.
6. Дворжак И. Венчурный капитал в странах Центральной и Восточной Европы / И. Дворжак, Я. Кочишова, П. Прохазка [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://koi.cfin.ru/investor>
7. Ковалишин П. В. Формування та розвиток ринку венчурного інвестування України : [монографія] / П. В. Ковалишин. – Миколаїв : МДАУ, 2009. – 302 с.
8. Петрук О. М. Теорія та практика венчурного фінансування : [монографія] / О. М. Петрук, С. З. Мошенський. – Житомир : ЖДТУ, 2008. – 248 с.
9. Грига В. Ю. Сучасний стан венчурного фінансування в Україні: статистичний розріз та експертна характеристика / В. Ю. Грига, О. В. Красовська // Наука та наукознавство. – 2009. – № 3. – С. 18-30.

Анотація

Розглядаються проблеми інноваційно-інвестиційної сфери, що склалася в Україні на сучасному етапі розвитку. Обґрунтовується необхідність створення венчурних фондів, управляючих венчурних компаній, їх участь в розвитку економіки знань за допомогою маркетингових технологій. Визначена роль держави в практиці венчурного фінансування та інвестування.

Ключові слова: інноваційно-інвестиційний процес, інновації, венчурний капітал, венчурне фінансування, венчурні компанії, венчурне інвестування.

Аннотация

Рассматриваются проблемы инновационно-инвестиционной сферы, сложившейся в Украине на современном этапе развития. Обосновывается необходимость создания венчурных фондов, управляющих венчурных компаний и их участие в развитии экономики знаний с помощью маркетинговых технологий. Обозначена роль государства в практике венчурного финансирования и инвестирования.

Ключевые слова: инновационно-инвестиционный процесс, инновации, венчурный капитал, венчурное финансирование, венчурные компании, венчурное инвестирование.

Annotation

The problems of innovative-investment sphere which was folded in Ukraine on the modern stage of development are examined. The necessity of creation of venture funds, venture companies which manage, and their participation, is grounded for development of economy of knowledge by means of marketing technologies. A certain role of the state is in practice of the venture financing and investing.

Key words: innovative-investment process, innovations, venture capital, venture financing, venture companies, venture investing.

УДК 369.06

Череп А.В.,
д.е.н., професор,
Запорізький національний університет

ПРАКТИЧНИЙ ІНОЗЕМНИЙ ДОСВІД МЕДИЧНОГО СТРАХУВАННЯ

Постановка проблеми. Більшість програм, розроблених страховими компаніями, доступні далеко не всім громадянам України. Насамперед це стосується медичного страхування. До типової програми подібного рівня звичайно включені такі пакети як амбулаторно-поліклінічна допомога з медикаментозним забезпеченням, стаціонарне лікування, швидка медична допомога, стоматологія (без протезування). Таке комплексне обслуговування коштує недешево. При чому страхова премія не завжди залежить від розміру страхової суми. Сьогодні добровільне медичне страхування (ДМС) набагато активніше входить у життя спільних підприємств та іноземних представництв в Україні. Це, насамперед, пов'язано зі споконвічної стратегією «західної сторони», яка спрямована на надання персоналу компанії таких соціальних пільг і гарантій, які були б однаково вигідні і працівнику, і роботодавцю. Саме ця «капіталістична» формула взаємної вигоди і пояснює зацікавленість схожих компаній до медичного страхування в Україні. Тож на сьогоднішній день актуальним є питання вивчення іноземного досвіду та визначення переваг медичного страхування і можливостей впровадження його в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десять років з'явилася велика кількість публікацій, в яких висвітлюються проблемні питання медичного страхування в Україні. Різні аспекти впровадження медичного страхування в Україні висвітлювали у своїх роботах українські вчені-економісти Базилевич В. Д. [1; 2], Кісельов А. Ф. [3], Лаптев В. [4], Мачуга Н. [5], Педченко Т. [6], Руденко А. О. [3], Стадниченко А. В. [7], Хмельницький С. І. [8]. та ін. В своїх наукових дослідженнях вчені розкрили теоретико-методичні та практичні питання впровадження добровільного медичного страхування, а також проблеми становлення медичного страхування в Україні. Науковцями встановлений взаємозв'язок соціально-економічних умов запровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування і якості життя українців. Але не висвітленими залишаються питання щодо можливості використання іноземного досвіду медичного страхування в Україні з метою підвищення якості наданих страхових послуг.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження ставлення населення до медичного страхування та можливості використання практичного досвіду розвинених країн світу з впровадження медичного страхування в Україні. Також у цій роботі ми з'ясуватимемо ставлення мешканців України до страхових компаній і до страхування в цілому.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок страхування належить до далекого минулого в історії розвитку земної цивілізації. Однак страхування в минулому характеризувалася тим, що в основному переважали угоди страхової взаємодопомоги, зміст яких полягав у тому, що всі особи, які уклали договори, згоджувалися покривати збитки якогось конкретного учасника їхнього товариства, тобто діяв принцип взаємного розподілу збитків. Підтвердженням цього є дослідження В. Д. Базилевича і К. С. Базилевич, котрі встановили, що в Україні поміж чумаками існувало страхування, зміст якого полягав у спільному відшкодуванні збитків потерпілому в дорозі у разі падежу вола [1; 2].

У подальшому ця форма страхування все більше вдосконалювалася, відбувалась акумуляція грошей, що вилилось у створення грошового фонду. Страхування в середньовіччя на перших своїх етапах було ідентичним періоду античності. Проте, згодом, відбувається спеціалізація взаємодопомоги, конкретизуються страхові випадки і робляться спроби розрахунків розмірів страхових виплат та страхових внесків. Середньовіччя – період гільдій і цехів. Особисте страхування членів гільдій і цехів здійснювалось у вигляді виплати компенсацій на випадок захворювання, інвалідності чи смерті. Допомога хворим передбачалась при важких невиліковних хворобах. Слід зазначити, що сформований перелік страхових випадків по суті, охоплював лише майнове й особисте страхування.

Швидкими темпами розвивалися нові види комерційного страхування, безпосередньо пов'язані з потерпілими, тобто страхування громадської відповідальності й страхування від нещасних випадків. На основі цього і виникали різні форми і варіанти страхування. Якщо говорити про страхування на випадок захворювань, то було визначено певний спектр їх, який ставав підставою для виплати грошових компенсацій.

Виникнення і подальший розвиток обов'язкового медичного страхування й страхової медицини в Україні як системи сягає середини XIX сторіччя і проглядається через призму тодішнього державного устрою країни, коли в царській Росії 26 серпня 1866 року у зв'язку із настанням епідемії холери було прийнято тимчасове положення, згідно з яким власники фабрик і заводів зобов'язувалися організувати для своїх робітників лікарні. Це й поклало початок формуванню так званої фабрично-заводської

медицини, у тому числі в Україні. Однак виконувалося це положення незадовільно. Так, у 80 рр. XIX сторіччя в семи українських губерніях із дев'яти медичною допомогою було охоплено лише 15% робітників усіх підприємств, які отримували її у 130 невеличких фабрично-заводських лікарнях.

В умовах, що склалися, і з метою забезпечення соціальної допомоги, в тому числі і медичної, робітники змушені були самостійно знаходити механізми соціального захисту через створення різноманітних страхових товариств та кас взаємодопомоги. Отже, медичне страхування і страхова медицина в Україні своєю появою завдячують фабрично-заводській медицині, і виявом цього процесу в Україні стало виникнення лікарняних кас, які вже на той час існували в Німеччині.

Першим промисловим підприємством, за даними А. Ф. Кисельова і А. В. Стадніченко, де в 1877 році, тобто через 4 роки після введення згаданого вище положення і за 42 роки для прийняття Закону про страхування, була вперше в Україні створена лікарняна каса, став адміралтейський завод у м. Миколаєві. Саме тут на асигнування першого лікарняного збору коштів підприємці уклали першу в Україні угоду для подання медичної допомоги з миколаївським військово-морським шпиталем. Згідно з угодою про медичне забезпечення, робітникам заводу надавалася лікарська медична допомога при нещасних випадках, а відшкодування витрат здійснювалось через лікарняну касу за рахунок підприємства. Таким чином, лікарняні каси в м. Миколаєві можна вважати однією із перших організаційних форм первинної ланки подання медичної допомоги на страхових засадах [3].

Сьогодні на території України діють два види страхування, пов'язані з медициною і здоров'ям, обидва – у формі добровільного страхування: «Медичне страхування» і «Страхування здоров'я на випадок хвороби». «Медичне страхування» (безперервне страхування здоров'я) – вид страхування, при якому застрахованій особі надаються медичні послуги з подальшою їх оплатою страховою компанією (по рахунках, виставлених лікувальними закладами, і в рамках страхової суми). «Страхування здоров'я на випадок хвороби» - вид страхування, при якому будь-яка хвороба оцінена в грошовому вираженні. При виникненні страхової події застрахована особа одержує суму відшкодування через касу страхової компанії (страхова виплата) [4].

«Показовим» для України є приклад медичного страхування в Казахстані. Зокрема, практичне використання обов'язкового медичного страхування в Казахстані продемонструвало ситуацію, коли система обов'язкового медичного страхування без участі в ній страхових компаній стає суто державною обюрокованою структурою, для якої нехарактерна мобільність і гнучкість. Вона неодмінно стає «годівницею» для чиновників різного рангу і тому є неефективною. При такій системі зіштовхуються фінансові та владні інтереси двох державних систем – охорони здоров'я та обов'язкового медичного страхування. Міністерство охорони здоров'я, обласні та міські відділи охорони здоров'я, як власники лікувально-профілактичних закладів, можуть створити ситуацію, при якій ця система з часом стане лише фінансовим придатком Міністерства охорони здоров'я. При цьому, неучасть у структурі обов'язкового медичного страхування страхових компаній – професійних страховиків, різко загострюватиме протиріччя між добровільним та обов'язковим медичним страхуванням. Страхові компанії постійно будуть піддаватися нападкам та обструкції з боку державних структур, вони стануть крайніми при неминучому дефіциті державного фінансування. Головних лікарів державних лікувально-профілактичних закладів будуть переслідувати та піддавати нападкам за передачу страховим компаніям в оренду частину ресурсів для добровільного медичного страхування. За такого варіанту неминуче різке зростання прямих платних послуг медичним працівникам та медичним закладам, які, безперечно, не влаштовуватимуть населення.

Відсутність незалежних фінансових структур – страхових компаній наводить на думку про чиєсь небажання допускати до контролю та експертизи лікувального процесу з боку незалежних структур, а також залишає населення без права бути захищеними страховою компанією.

Останнім часом в якості страхових компаній пропонується створювати страхові Фонди. Проте, у таких страхових Фондах привертає увагу надто громіздка структура з величезним апаратом чиновників з відділеннями на кожному хуторі – це ціла додаткова армія бюджетників. За відсутності достатньої кількості кваліфікованих спеціалістів страхової справи, Фондам делеговані невластиві їм функції Страховика. Незрозуміле для державної структури є нагромадження управлінської мережі: тут і Правління Фонду і виконавча дирекція Фонду, і Наглядова рада Фонду тощо.

Зазначені вище фактори значно ускладнюють процес забезпечення фінансування медичної допомоги, дають можливість зловживання цільовими фінансовими ресурсами фондів з боку їх керівників. Такі страхові Фонди внаслідок своєї громіздкої структури та відсутності мобільності в управлінні, по-перше, не зможуть задовольнити потреби усіх підпорядкованих їм медичних закладів в оплаті виставлених цими закладами рахунків (в силу природного бажання головних лікарів залучити на лікарню максимально більше коштів, що також не виключає можливості виникнення на цьому терені хабарництва), що може викликати неможливість платоспроможності фондів, і, як результат їх банкрутства; по-друге, абсолютно включається можливість участі приватних медичних закладів у цих проектах, що, безумовно, буде гальмувати розвиток сектору приватної медицини; по-третє – мабуть саме головне, при запропонованих проектах не зникне хибна система взаємовідносин між пацієнтом

та лікарем і «тіньовий» медичний бізнес буде надалі процвітати без абсолютно якої-небудь відповідальності лікаря перед пацієнтом.

Доречно було б розглянути досвід розвинених країн світу з впровадження медичного страхування.

До теперішнього часу визначаються три основні види фінансування охорони здоров'я: державне, через обов'язкове та добровільне медичне страхування та змішана форма. Треба зауважити, що ці види у відокремленому виді практично не використовуються ні в одній державі, але в деяких державах вони займають домінуюче положення. Так, наприклад, в Англії, Ірландії, Шотландії, Італії та Данії домінує державна система фінансування. В таких країнах як Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Швеція та Японія домінує система обов'язкового медичного страхування, в той час, як у США має перевагу змешана форма фінансування медичної допомоги, де біля 90% американців користуються послугами приватних страхових компаній.

Однією з перших країн де було запроваджене медичне страхування, є Німеччина. Система медичного страхування створена в Німеччині ще в 1881 році.

Основним принципом німецької системи медичного страхування є те, що уряд не бере на себе відповідальність за фінансування охорони здоров'я (за винятком деяких його сегментів), а лише створює умови для того, щоб необхідні фонди були створені працівниками та роботодавцями, а також здійснює нагляд над функціонування усієї системи медичного страхування. В Німеччині діє децентралізована система медичного страхування. Ним займається біля 1200 страховик кас (страхових фондів), побудованих по професійному принципу (шахтарі, фермери, моряки та ін.), по територіальному принципу та ерзац каси. Територіальні страхові каси беруть на себе страхування тих категорій, що не охоплені страхуванням на підприємствах. Всі три різновиди кас входять у систему керованого державою медичного страхування [5].

Головна функція уряду по відношенню до медичного страхування – забезпечення відповідності діяльності страховик кас нормам закону, зокрема, забезпечення виконання страхових програм. У зв'язку з цим держава надає медичному страхуванню обов'язковий характер та визначає його головні умови – базові ставки страхових внесків, схема фінансування та організації медичної допомоги, бере участь у формуванні цін на медичні послуги, надає недержавним органам – страховим компаніям та асоціації лікарів значні функції в управлінні системою.

Страхові каси в Німеччині – це автономні організації, яким надано право встановлення ставки страхового внеску вище його базового рівня, розширення сфери медичних послуг вище базової програми, вибору форми взаєморозрахунків із лікувально-профілактичними закладами. Звідси їх повна фінансова незалежність від держави. Але це, у свою чергу, не значить, що страхові каси не є частиною системи охорони здоров'я Німеччини. Страхові каси є органічною невід'ємною частиною всієї системи охорони здоров'я, його підсистемою. Страхові каси тісно взаємодіють з урядом, в виконанні активної політики стримування росту вартості медичної допомоги, беручи на себе зобов'язання більш жорсткої системи взаєморозрахунків з медичними закладами, введенням доплат застрахованим та інше, в результаті чого страхові каси не є опонентами органів управління охороною здоров'я та розділяють із ними відповідальність за стан медичної допомоги населенню.

У Франції медичне страхування було введено в 1910 році спочатку у вигляді фондів взаємодопомоги, а починаючи з 1928 року, ці фонди були перетворені в страхові компанії. На сьогодні у Франції існує єдина ієрархія страхових кас, діє вертикальна система медичного страхування: могутня страхова організація – Національна страхова організація (Національна каса страхування найманих робітників), яка знаходиться під контролем Міністерством соціального забезпечення та праці і обіймає собою 78% населення, має 129 місцевих відділень, кожен з яких відповідає за страхування в окремому регіоні і не конкурує між собою. Місцеві відділення мають певну автономію, але, в цілому, підлягають адміністративному контролю з центру.

Фермери Франції зберегли свої страхові компанії, але й вони, в цілому, підпорядковані загальним правилам, встановлених урядом. Ці фермерські та інші професійні страхові каси обіймають 12% населення. Окрім цього, Франція має розвинену сітку приватних страхових компаній у випадку отримання страхового полісу у приватній страховій компанії, як і будь-яка страхова каса, оплачує госпітальні затрати та рахунки пацієнтів за прийом лікарям. Шкала додаткових послуг варіює та виступає предметом конкуренції приватних страхових компаній [6].

Уряд встановлює суми оплати кожного виду послуг по соцстраху, та відшкодовує працівникам та службовцям основну частину цих видатків (70-90%). Фірми та організації щомісячно відраховують у фонд обов'язкового страхування 36% коштів, з яких 6,5% – кошти із заробітної плати працівників. У 2011 році виплати по соціальному страхуванню становили 500 млрд. франків, близько 8% ВВП. Загальні виплати по додатковій компенсації медичних витрат склали 82 млрд. франків. По джерелам компенсації ця сума була розподілена таким чином: 45% – виплачено страховими компаніями, 45% – фондами взаємодопомоги, 10% – інститутами соціального захисту.

У Нідерландах медичне страхування зародилось у 1901 році і на той час представляло собою декілька сот товариств взаємодопомоги та страхових компаній. Деякі з них були великими, але більшість

була маленькими організаціями, які представляли інтереси населення невеликого міста, підприємства. В 1940 році почалось введення керованого медичного страхування, яке вимагало введення стандартизації в створенні системи медичного страхування, у зв'язку з чим більшість невеликих компаній об'єднались в більш великі страхові фонди. Діяльність територіальних страхових організацій в теперішній час регулюється Центральною Радою страхових фондів, яка складається з представників роботодавців, профспілок, медичних асоціацій, органів управління. Цей орган не є урядовим, але йому делеговані ряд важливих повноважень, зокрема, слідкувати за тим, щоб страхові компанії не відмовляли населенню в наданні страхових медичних послуг, контролювали витрати ресурсів, надавали інформацію необхідну для визначення нормативу централізованого фінансування страхових організацій, розрахунку страхових внесків та тарифів. Більша частина населення була включена в систему керованого страхування з наданням права самостійно вибирати страхову компанію.

До 1990 року 60% Нідерландів знаходилось в системі регульованого страхування. Більш як 30% населення були застраховані у приватних страхових компаній. Приватний сектор страхування намагається залучити клієнтів меншим розміром страхового внеску. Близько 40% приватного страхування складають групові угоди страхування між підприємцями та страховими компаніями. Підприємці сплачують половину і більше від суми страхового внеску, останнє доплачують працівники. Також має місце персональне або сімейне страхування [7].

Реформи, проведені на початку 1990 років, відомі під назвою «План Декера», змінили напрацьовані фрагментарні страхові програми на універсальну систему обов'язкового медичного страхування. Введена єдина для всіх категорій населення ставка страхового внеску, розрахована як відсоток від фонду прибутку і не відображає індивідуальні ризики. Зібрані на цій основі кошти акумулюються в страховому фонді і потім повертаються страховику, якого вибрав клієнт, або репрезентуючи його інтереси страхування. Платіж страховику виконується на основі зважених нормативів на одного застрахованого. Страхова компанія, що взялась за страхування, повинна знати, що незалежно від складу застрахованих, вона отримає відрахування, що відображають реально можливий об'єм затрат. В Нідерландах також враховані в нормативі витрати. При цій системі відповідальність уряду за стан охорони здоров'я зберігається, але функція управління та планування переходять до страхових компаній.

Один з найвищих у світі життєвий рівень мають громадяни Швеції. У Швеції страхові закони по медичному страхуванню були видані в 1898 році. Загальнообов'язкове медичне страхування було введено в 1955 році. Воно обіймало всіх громадян у віці до 16 років. Національна система соціального страхування – загальна і обов'язкова для всього населення країни. Особисте медичне та стоматологічне страхування є його невід'ємною частиною. Управління всією системою виконується 26 регіональними бюро соціального страхування. Управління їх діяльністю виконує Національна Рада соціального страхування. Затрати на соціальне благо досягають за рахунок 25% бюджету центрального уряду, 26% затрат несуть муніципальні та окружні ради та 48% витрат несуть роботодавці. Чисто на охорону здоров'я та медичну допомогу – 18% коштів відраховує уряд, 51% – місцеві органи влади, 31% – роботодавці. Однією з особистостей шведської системи страхування є передача застрахованими страховикам своїх юридичних прав з питань медичного страхування.

У Великобританії використовується система бюджетного фінансування охорони здоров'я, що обумовлює і його державний характер з великою мірою централізації управління. Закон про страхування, що прийнятий в 1912 році ввів принцип обов'язковості та охопив у коло обов'язкового страхування третю частину населення Англії, Шотландії та Ірландії, практично всіх осіб, працюючих та службовців по договору найму за невеликим винятком.

Фінансовою основою національної системи охорони здоров'я є надходження від податків, які складають 90% бюджету охорони здоров'я. Тільки 7,5% бюджету формується за рахунок внесків роботодавців. Таким чином, національна система охорони здоров'я практично існую за рахунок коштів, що вносяться платниками податків та виділяються урядом на охорону здоров'я статті затрат на соціальні потреби.

В цілому, пацієнти платять 10% вартості лікування. Всі працюючі підлягають обов'язковому страхуванню здоров'я за винятком не працюючих жінок у шлюбі, які можуть приєднатися до страхування по добровільним програмам. За рахунок цих коштів часто надаються фінансові допомоги по тимчасовій непрацездатності в зв'язку з хворобою. Уряд Великобританії пропонує стимулювати намагання Національної системи охорони здоров'я до підвищення ефективності надання медичної допомоги за рахунок збільшення конкуренції між її різновидами. Введено розділення відповідальності за придбання медичної допомоги та за її надання. Система медичного страхування також приєднана до придбання медичної допомоги.

Приватне медичне страхування у Великобританії охоплює переважно ті сфери медичних послуг, які не забезпечуються Національною службою охорони здоров'я. Приватним добровільним медичним страхуванням охоплено більш 13% населення.

Добровільним медичним страхування в Англії займаються різні страхові компанії. Але провідну роль серед них займає асоціація «БУЛА», яка з'явилась в 1947 році в результаті об'єднання невеликих страхових організацій.

Головний принцип діяльності приватних страхових компаній – це доповнення державної системи охорони здоров'я. Це означає, що об'єктом страхування є тільки ті ризики, які не бере на себе Національна служба охорони здоров'я. Враховуючи високий рівень розвитку Національної служби охорони здоров'я, сфера діяльності приватного медичного страхування достатньо обмежена, вона охоплює лише платну частину медичної допомоги, як у комерційних медичних закладах, так і в лікарнях Національної служби охорони здоров'я. Страхові програми добровільного медичного страхування поширюються тільки на ту частину діяльності державних медичних закладів, яка виходить за рамки суспільних зобов'язань.

У США існує система медичного страхування, що базується на об'єднанні центрального страхового фонду із мережею місцевих незалежних страхових організацій. Кошти акумулюються в центральному фонді, що не виконує адміністративних функцій, а потім розподіляються між страховими організаціями на основі законодавчо затвердженої форми розрахунків. Така система діє в США в частині програм «Медикер» та «Медикейт». Ці програми обіймають більш ніж 20% населення, групове страхування за місцем роботи складає 58% населення та добровільного медичного страхування не за місцем роботи 2%. Біля 15% населення не мають доступу до медичного страхування і представляють собою малозабезпечених, безробітних, бездомних та членів сімей працівників підприємств, що не мають системи медичного страхування. Наявність роботи не гарантує отримання медичної страховки. Найбільше медичним страхування охоплені робітники промисловості, державної служби, члени профспілки, робітники, що працюють повний робочий день. Втрата робочого місця автоматично призводить до втрати медичної страховки. Таким чином, у США медичне страхування тісно пов'язане із трудовою діяльністю. Економіка медичного обслуговування в США – парадоксальне об'єднання недоліків та надмірностей. США витрачають на охорону здоров'я 11,5% валового прибутку – більш ніж будь-яка інша країна в світі і, в той же час, більш ніж 15% населення американців не мають ніякого фінансового захисту від великих витрат на медичну допомогу у зв'язку з відсутністю у них страхових медичних полісів.

Серед приватних страхових компаній у США найбільш розповсюджені та відомі дві найбільші некомерційні страхові компанії «Блу крос» та «Блу шилд», що проводять добровільне медичне страхування, яке забезпечує відповідно оплату госпіталізації або лікарської амбулаторної допомоги та медичних послуг для їх членів, що проживають в даному районі. Сьогодні діють численні асоціації цих товариств, що платять за всі види медичної допомоги.

З 1981 року США розроблена система класифікації випадків госпіталізації або діагностичних груп. Розрахунок та медичне обслуговування за програмами «Медикер» та «Медикейт» виконувався, при цьому, в залежності від кількості медичних послуг. Така система розрахунків приводила до безпідставного затримання хворих в стаціонарі, до зростання числа операцій без показників, клінічних, лабораторних та інших досліджень. Крім того, основна мета – вседоступність медичної допомоги для всіх громадян – так і не була досягнута [8].

В таких умовах функціонують практично всі медико-соціальні програми США. Нові моделі Національної системи охорони здоров'я передбачають збільшення розмірів страхових внесків, що супроводжуються зріст цін. Тому, обов'язкове медичне страхування не зустрічає широкої підтримки серед малозабезпеченого прошарку населення у США.

У Канаді з 1971 року введена Національна система універсального медичного страхування, яка включає сплату всіх видів стаціонарної та амбулаторної допомоги, крім стоматологічної, протезування та придбання медикаментів. Більш ніж 90% витрат на стаціонарну та амбулаторну допомогу компенсується із суспільних фондів. За рахунок прогресивного податку покривається 25% всіх затрат на охорону здоров'я.

Добровільне медичне страхування має незначний розвиток та забезпечує виплати тільки в тих сферах, які не покриваються універсальним страхуванням.

В Австралії основу систему медичного страхування складає програма «Медикер», згідно з якою всьому населенню сплачується 85% різних медичних послуг, окрім стоматологічної, оптикометричної та швидкої допомоги. Фінансування виконується за рахунок страхових внесків в розмірі 1% заробітної плати. Малозабезпеченим медичну допомогу надають безкоштовно в державних медичних закладах. Добровільне медичне страхування малорозвинуте та надає додаткові послуги.

З метою визначення доцільності впровадження медичного страхування, а також визначення якому саме виду медичної системи віддають перевагу мешканці України, ми провели дослідження і отримали результати, які наведено в табл. 1.

Згідно з даними табл. 1, можна зробити висновок, що більшість людей хочуть бачити змішаний вид медичної системи в Україні. Результати також показали, що практично всі опитані мають уявлення, які переваги має медичне страхування.

Таблиця 1

Результати опитування щодо доцільності впровадження медичного страхування в Україні

Вид медичної системи	Кількість опитаних людей (%)
Сучасна медична система	12%
Обов'язкове соціальне медичне страхування	24%
Змішана система: добровільне медичне страхування (ДМС) і обов'язкове медичне страхування (ОМС)	43%
Люди, які не мають інтересу до виду медичної системи	21%

Але більшість громадян України все одно не страхуються. Причинами цього є:

- медична страховка коштує дорого, а таких грошей у населення немає;
  - всі працюючі вважають, що вони здорові та молоді і з ними нічого не трапиться;
  - багато людей мають знайомих лікарів, які можуть допомогти; деякі вважають, що в лікарні знову прийдеться платити, вони не довіряють страховим компаніям.
- Ми вважаємо, що медичне страхування має багато позитивного, а саме:
- медична страховка – це елемент соціального захисту громадян України;
  - медична страховка краще, ніж «прямі» договори з медичними закладами;
  - дозволяє отримати низькі тарифи та дуже великі знижки від страхових компаній при страхуванні колективів;
  - дозволяє збільшити зацікавленість в «робочому місці» на підприємстві;
  - можливість оптимізувати податки;
  - комплексне лікування, забезпечення медикаментів;
  - контроль якості лікування та ін.

Висновки з проведеного дослідження. Перебудова економіки охорони здоров'я повинна починатися перш за все зі зміцнення фінансової основи галузі; із зміни загальної схеми фінансування, що передбачає обов'язковий перехід від бюджетної системи фінансування до змішаної бюджетно-страхової системи, що фінансується при активній участі підприємств, установ, організацій різних форм власності з елементами добровільного медичного страхування населення.

Нагромаджений багаторічний світовий досвід у галузі медичного страхування свідчить про високу ефективність різних моделей та систем медичного страхування та страхування здоров'я. Вважаємо, що для впровадження закордонного досвіду змішаної системи медичного страхування та забезпечення високої якості страхових послуг в Україні необхідне здійснення таких заходів:

- вдосконалення економічного механізму державного регулювання надання якісних медичних послуг населенню;
- забезпечення державного контролю за діяльністю страхових компаній, які здійснюють медичне страхування;
- розширення асортименту та забезпечення якості послуг медичного страхування;
- запровадження податкових пільг для страхових компаній, які здійснюють медичне страхування;
- підготовка медичного персоналу та фахівців страхової справи, які мають високий рівень страхової культури та будуть здійснювати медичне страхування;
- удосконалення законодавчого поля, яке передбачало би бюджетне фінансування охорони здоров'я;
- удосконалення системи страхування і, на основі світового досвіду, впровадження змішаного виду медичного страхування в Україні;
- створення конкурентоспроможної змішаної системи медичного страхування, яка забезпечила б надходження іноземних інвестицій в медичну галузь та систему страхування.

Бібліографічний список

1. Базилевич В. Д. Страхування : [підручник] / В. Д. Базилевич, К. С. Базилевич. – К. : Знання, 2002. – 203 с.
2. Базилевич В. Д. Страхування : [підручник] / В. Д. Базилевич. – К. : Знання, 2008. – 368 с.
3. Кісельов А. Ф. Витоки і розвиток швидкої медичної допомоги населенню міста Миколаєва (1907 – 2007 р.р.) / А. Ф. Кісельов, А. О. Руденко, О. І. Цебржинський [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nvmdu/ist/2008_21/Kiselov.pdf
4. Лаптев В. Практика впровадження добровільного медичного страхування / В. Лаптев // Фінансовий ринок України. – 2004. – № 3. – С. 24-28.

5. Мачуга Н. Проблеми становлення медичного страхування в Україні / Н. Мачуга // Банківська справа. – 2000. – № 5. – С. 23-24.
6. Педченко Т. Соціально-економічні умови запровадження в Україні загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування / Т. Педченко // Вісник Української Академії державного управління при Президентові України. – 2003. – № 2. – С. 393-400.
7. Стадниченко А. В. О медицинских реформах в Украине / А. В. Стадниченко [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://zhurnal.lib.ru/h/hmelxnicki_s_i/omedicinskihireformahwukraine.shtml.
8. Хмельницький С. И. Медицинская реформа в Украине / С. И. Хмельницький [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://hospital_sem@mail.ru.

Анотація

Досліджено досвід розвинених країн світу щодо практичного впровадження медичного страхування. Виокремлено позитивні та негативні риси добровільного та обов'язкового медичного страхування. Визначено чинники, які заважають впровадження добровільного медичного страхування в Україні. Запропоновано заходи, які дозволять в Україні запровадити змішану систему медичного страхування.

Ключові слова: змішана система, добровільне медичне страхування, обов'язкове медичне страхування, застраховані, приватні страхові компанії, населення, послуги.

Аннотация

Исследован опыт развитых стран мира по практическому внедрению медицинского страхования. Выделены положительные и отрицательные черты добровольного и обязательного медицинского страхования. Определены факторы, которые препятствуют внедрению добровольного медицинского страхования в Украине. Предложены мероприятия, направленные на внедрение в Украине смешанной системы медицинского страхования.

Ключевые слова: мешаная система, добровольное медицинское страхование, обязательное медицинское страхование, застрахованные, частные страховые компании, население, услуги.

Annotation

Developed countries' practical experience in the field of medical insurance implementation is examined. Positive and negative features of the obligatory medical insurance are emphasized. Factors that hinder optional medical insurance implementation in Ukraine are determined. Instruments of the mixed medical insurance implementation in Ukraine are proposed.

Keywords: mixed system, voluntary health insurance, compulsory health insurance, insured person, private insurance company, population, services.

УДК 631.56:633.71

**Бялковська Г.Д.,
к. е. н., завідувач науково-технологічного
відділу тютюництва
Тернопільської державної сільськогосподарської
дослідної станції Інституту кормів та
сільського господарства Поділля НААН України**

КРИЗА ТЮТЮННИЦТВА ТА ШЛЯХИ ЇЇ ПОДОЛАННЯ

Постановка проблеми. Економічна криза сільського господарства України, яка почалася близько 20 років тому, особливо глибоко вразила такі галузі сільського господарства, як тютюнництво, хмелярство, льонарство, картоплярство, овочівництво та скотарство. Виробництво тютюну за цей період різко знизилось за рахунок скорочення площ тютюнових плантацій та майже подвійного зниження урожайності. В 1995 – 1998 рр. тютюнове виробництво з високоприбуткового перетворилося на збиткове. Великі аграрні підприємства повністю перестали займатись вирощуванням тютюну, в результаті чого втратили роботу десятки тисяч українських селян. Основними виробниками тютюнової сировини на даний час залишаються власники особистих підсобних господарств.

Через диспаритет цін, розлад сформованих економічних, виробничих і технологічних зв'язків між ланками тютюнового підкомплексу, відсутність державної підтримки ситуація в галузі тютюнництва

набула катастрофічного характеру – виробництво тютюну опустилося до критичної точки, після чого наступає повний розвал галузі.

У зазначених умовах актуальним є пошук шляхів удосконалення економічного механізму формування та функціонування ринку тютюну з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної галузі тютюнництва, зокрема розв'язання переліку питань щодо забезпечення розширення площ насаджень, зростання врожайності тютюну та поліпшення його якості, підвищення економічної ефективності тютюнової галузі, удосконалення економічних відносин між суб'єктами ринку тютюну.

Наявність сприятливих природно-кліматичних умов для вирощування тютюну, забезпеченість трудовими ресурсами та науковим потенціалом (кваліфіковані кадри, наукові школи, унікальні вітчизняні технології) в тютюносіючих областях України є незаперечним доказом доцільності розвитку тютюнництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженнями економіки виробництва тютюну займалися П.Дубінов, І.Жадан, Є.Ковба, І.Лукінов, А.Чайковський, А.Стельмашук в Україні, А. Вилку в Молдавії, А.Ісаєв в Росії. У їхніх працях розкрито економічний аспект функціонування галузі тютюнництва в основних тютюносіючих районах бывшего Радянського Союзу. В процесі вивчення проблем раціонального розвитку та економічної ефективності тютюнництва, економісти-аграрники розглядали розвиток цієї галузі у господарствах з колективною та державною формою власності. Дослідження ринку тютюну та тютюнових виробів на сучасному етапі належать Михайлову Є.А. [7; 8]. Огляд літературних джерел засвідчує недостатнє вивчення кризового стану тютюнової галузі України, а також умов її функціонування в ринковому середовищі.

Нагальна потреба у терміновому відродженні тютюнового виробництва вимагає розширення наукових досліджень щодо забезпечення ефективного ведення галузі, що на сьогодні робить цю проблему особливо актуальною.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття проблем тютюнової галузі, причин виникнення, а також – шляхи та способи їх розв'язання. На основі аналізу розвитку тютюнництва в Україні - визначення шляхів підвищення економічної ефективності галузі у найближчій перспективі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна може бути однією із провідних європейських держав - виробників високоякісної тютюнової сировини. Вирощування тютюну в Україні має чотирьохсотрічну історію. За історичними даними, поява тютюну на українській землі відноситься до початку XVII століття. Спочатку його вирощували на півдні України, а згодом він став широко розповсюдженою культурою. Перша тютюнова плантація була посаджена у селі Охтирка, що розташована на території сучасної Харківської області, у 1716 році. Тут же було збудовано за наказом Петра I першу в Російській імперії «тютюнову мануфактуру».

Особливого розвитку вирощування тютюну в Україні набуло за часів Катерини II. У 1762 році імператриця скасувала тютюновий відкуп в Україні та зініціювала масове вирощування високосортного тютюну з американського насіння [6]. Українське селянство ознайомилося з виробництвом, швидко оцінило його значення для економіки свого господарства – зростали площі під тютюном. До початку Великої Вітчизняної війни у 1940 році площі посадки тютюну в Україні становили 20,2 тис. гектарів, з якої було зібрано 17,8 тис. тонн тютюну (табл.1).

Таблиця 1

Динаміка виробництва тютюну в Україні [2]

Роки	Зібрана площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Валовий збір, тис. ц			
			усі категорії господарств	у тому числі		
				с-г. підприємства	фермерські господарства	господарства населення
1940	20,2	8,8	178	178	–	–
1951-1960	24,3	7,4	181	181	–	–
1961-1970	25,3	10,6	268	268	–	–
1971-1975	26,7	10,7	286	286	–	–
1981-1990	18,0	10,4	187	187	–	–
1991-1995	6,9	10,0	69	69	–	–
1996-2000	2,42	7,1	17,2	17,2	–	–
2001-2005	1,72	8,8	1,64	0,93	0,15	0,56
2006	0,48	7,2	0,34	0,14	–	0,2
2007	0,23	6,8	0,16	0,03	–	0,13
2008	0,22	7,2	0,16	0,04	–	0,12
2009	0,12	9,0	0,11	0,03	–	0,08
2010	0,28	11,4	0,32	0,18	–	0,14
2011	0,23	13,6	0,31	0,18	–	0,13

Джерело: Власна розробка автора, розраховано за даними офіційного сайту Держкомстату України – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Після Другої світової війни було зроблено все можливе, щоб відновити на землях України знищене війною тютюнове господарство. Розширювались площі посадки тютюну в старих і нових районах тютюнництва, встановлювались премії - надбавки за високі врожаї тютюну та махорки. Завдяки цьому довоєнного обсягу виробництва тютюнової сировини було досягнуто у 1952 р., протягом 1955–1982 рр. в Україні спостерігається постійне збільшення валового збору тютюну.

Однак цього виявилось недостатньо для забезпечення промисловості вітчизняною сировиною, у зв'язку з чим було поставлено завдання повного забезпечення потреб підприємств переробної тютюнової промисловості сировиною власного виробництва. Починаючи з урожаю 1962 р., ціни на заготовлений сухий лист були підвищені в середньому на 26,5%, при цьому на вищі товарні сорти більше ніж на решту. Якщо в 1952 р. закупівельна ціна 1т тютюнової сировини в середньому дорівнювала 720 крб., то в 1962 р. вона збільшилася більше ніж у 2 рази і досягла 1739 крб., в 1965 р. - 1901 крб. Все це позитивно відображалось на рентабельності тютюнництва. Виробництво тютюнової сировини в 1961 – 1965 рр. збільшилося на 28,4% в порівнянні із попереднім п'ятиріччям, а в 1966 – 1970 рр. - ще на 13,4%. За 1971 – 1975 рр. спостерігається незначний спад у тютюновій галузі - при зменшенні площі посадки на 0,3 тис. га та урожайності на 0,3 ц/га - виробництво тютюнового сухого листу знизилось на 1,1 тис.тонн. В загальному з 1950 – 1954 рр. по 1975 р. валові збори тютюну збільшилися вдвічі - з 14,8 тис.тонн до 29,5 тис.тонн при розширенні посівних площ з 23,4 тис. гектарів до 25,1 тис. гектарів. За цей період урожайність зросла на 5,1 ц/га - з 6,0 ц/га у 1950 – 1954 рр. до 11,1 ц/га у 1975 р. Значного росту рівня урожайності вдалося досягти внаслідок вдосконалення агротехніки вирощування тютюну, покращення організації праці і більш широкого застосування техніки на різних технологічних процесах. В 1981 – 1985 рр. відбулося різке зниження площ насаджень тютюну, а саме: на 5,9 тис.га або на 22,3% в порівнянні з 1975 р. і при урожайності 7,8 ц/га зібрано 16,1 тис. тонн.

Високий урожай тютюну було зібрано ще у 1987 р. - при площі насаджень 18,3 тис. гектарів і урожайності 15,5 ц/га валовий збір становив 28,2 тис. тонн. Обвального спаду тютюнова галузь зазнала в 1989 році, коли вперше за всю історію тютюнництва України було зібрано 13,2 тис. тонн тютюну або на 39,2% менше ніж у попередньому році, а вже з 1991р. зниження виробництва тютюну стало катастрофічним. В 1999 р. вперше за декілька останніх років відмічається зростання площ насаджень тютюну у господарствах суспільного сектору, урожайності та валового збору тютюну: тютюнові плантації зросли на 0,3 тис.гектарів або на 16%, урожайність з 4,2 ц/га в 1998 р. до 7,0 ц/га в 1999 р., а виробництво тютюнової сировини на 0,4 тис.тонн або на 40% до попереднього року [2].

Основні регіони тютюнництва розкинулись у басейні Дністра і його приток - Придністров'я (Тернопільська, Івано-Франківська, Хмельницька, Вінницька, Чернівецька та Одеська області), у Закарпатській долині і Криму. У Придністров'ї та Закарпатті вирощують скелетну сировину, в Криму - ароматичну та напівароматичну.

У роки стабільного виробництва тютюну в Україні основними його виробниками були: Тернопільська область - виробляли (близько 35%) всього урожаю тютюнового сухого листу, Закарпатська область (15-18%), АР Крим (17–18%). У Вінницькій області вирощували близько 5 - 6% тютюнової сировини, Івано-Франківській - 9-12%, Одеській – (2,5%), Хмельницькій (6-7%) і Чернівецькій – (3–3,5%) (табл. 2).

Зараз ми втратили унікальні зони вирощування ароматичних і напівароматичних тютюнів в Криму, тютюну сорто типу Соболчський у Закарпатті, різке зменшення тютюнових плантацій відбулося і в Придністров'ї.

Виробництво сигарет в Україні (в середньому 95-115 млрд. штук щорічно) вимагає 60-70 тисяч тонн тютюнової сировини, яка імпортується. Протягом 2010–2011 рр. в Україні господарствами всіх форм власності вироблено 310–320 тонн тютюну (табл. 1), що забезпечує потреби галузі на 0,5%. Тютюнництво опинилося у тривалій економічній кризі.

Протягом останніх років спостерігається різке скорочення виробництва тютюну також у світі, тому зарубіжні тютюнові компанії, що працюють на ринку України, проявляють підвищену зацікавленість до вирощування тютюну на українських землях. Сигаретні фабрики України можна зацікавити лише високоякісною, конкурентоспроможною тютюновою сировиною. Проблема вирішується наявністю сортів і гібридів тютюну української селекції, що за своєю продуктивністю і якістю не поступаються зарубіжним аналогам.

Нами розраховано нормативну потребу в тютюновій сировині для забезпечення виробництва сигарет в Україні. В 1996 році для виробництва 45 млрд. сигарет було використано 41 тис. тонн тютюнової сировини (виробництво + імпорт – експорт), або майже 1 грам на сигарету. В 2011 р. – 60,1 тис. тонн тютюнової сировини було використано для виробництва 95,4 млрд. сигарет, або лише 0,63 грама на сигарету (табл.3). Тобто в Україні, як і в інших країнах, сигарети стають легшими.

Враховуючи те, що більшу частину ринку тютюнових виробів в Україні складають відносно недорогі сигарети типу «Прилуки особливі» та «Прима» для виробництва яких повністю підійшла б тютюнова сировина, вироблена в Україні, але українського тютюну хронічно не вистачає. Тютюнництво України знаходиться на межі повного знищення.

Таблиця 2
Виробництво тютюну основними тютюносійними зонами України [2]*

Області України	В середньому за 1971 – 1975 рр.		В середньому за 1986 – 1990 рр.		В середньому за 1991 – 1995 рр.		В середньому за 1996 – 2000 рр.	
	тис. тонн	% до загального	тис. тонн	% до загального	тис. тонн	% до загального	тис. тонн	% до загального
I регіон - Придністров'я, в т.ч.:	18,2	63,6	12,9	64,3	4,4	63,7	1,5	53,5
Вінницька	1,8	6,3	1,1	5,5	0,5	7,2	0,2	7,1
Івано - Франківська	2,8	9,8	2,4	11,9	1,0	14,5	0,3	10,7
Одеська	0,7	2,4	0,5	2,5	0,6	8,7	0,2	7,1
Тернопільська	10,0	34,9	6,9	34,4	1,6	23,2	0,6	21,5
Хмельницька	2,0	6,9	1,4	7,0	0,5	7,2	0,1	3,6
Чернівецька	0,9	3,4	0,6	3,0	0,2	2,9	0,1	3,6
II регіон - Закарпаття	5,1	17,8	3,7	18,4	1,3	18,3	0,4	14,3
III регіон - Крим	5,3	18,6	3,5	17,3	0,9	13,3	0,3	10,7
Всього по основних тютюнових регіонах	28,6	100	20,1	100	6,6	95,3	2,2	78,6
Республіканські організації	-	-	-	-	0,3	4,7	0,2	7,1
Інші області України	-	-	-	-	-	-	0,4	14,3
Разом в Україні	28,6	100	20,1	100	6,9	100	2,8	100

Джерело: Власна розробка автора за даними річних звітів колективних та державних сільськогосподарських підприємств за період 1971 – 2000 рр.

* Починаючи з 2001 року, у річних звітах сільськогосподарських підприємств відсутня графа «Тютюн» і разом з нею – інформація про виробництво тютюну, що унеможливило провести відповідний аналіз за період 2001-2012 рр.

Таблиця 3
Розрахунок нормативної потреби в тютюновій сировині для виробництва тютюнових виробів в Україні за роками

Показники	Рік						
	1996	2000	2005	2007	2009	2010	2011
Виробництво сигарет, млрд. шт.	44,9	58,8	120,1	128,6	114,4	102,1	95,4
Розрахунок потреби в сировині, тис. т	41,0	52,9	96,1	80,9	72,1	64,3	60,1
Виробництво тютюну в Україні, тис. т	4,1	3,0	0,49	0,16	0,11	0,32	0,31
Частка українського тютюну до потреби сировини, %	10	5,7	0,5	0,2	0,2	0,5	0,5

Джерело: Розраховано автором за даними офіційного сайту Держкомстату України – <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Разом із тим, ще є передумови для того, щоб врятувати і відродити цю галузь: є спеціалісти та робітники, які зберігають багатовікові традиції виробництва тютюну. До того ж Україна має сприятливі природно-кліматичні умови для її розвитку. Тому насамперед слід відповісти на два запитання: чи є перспективи розвитку тютюництва в Україні та які вони, а також, що потрібно зробити для її відновлення на новій перспективній основі.

Обґрунтовуючи перспективи розвитку окремих галузей сільського господарства України, потрібно виходити як із загальних критеріїв, що визначають розвиток сільського господарства й усієї економіки, так і здійснювати диференційований підхід до них.

Тютюнова сировина має важливе народногосподарське значення. Тютюн, в першу чергу, вирощують для одержання сухого листа, з якого виготовляють високоякісні тютюнові вироби – сигарети, сигари і т.д. Крім того, нікотинові препарати можна широко використовувати в сільському господарстві для боротьби з шкідниками (нікотин – сульфат), тютюновий пил (відходи при переробці тютюнової сировини) – для обкурювання садів від яблуневої медуниці. Нікотинову кислоту раніше використовували для одержання кордіаміну – препарату, що стимулює і регулює діяльність серцевого м'яза людини. Із стебел тютюну можна виготовляти папір та картон. Тютюнове масло, яке можливо одержати із насіння тютюну, придатне для виробництва лаків та мила. У 70-х роках на новосибірській фабриці «Северное сияние» із тютюнового масла виготовляли духи екстра – класу «Чорное домино». Плануючи розвиток тютюництва, слід враховувати, що тютюн насамперед є сировиною для виробництва тютюнових виробів.

Ознайомившись з історією розвитку тютюництва в нашій країні, вважаємо за необхідне запропонувати такі основні напрями виходу тютюнової галузі України з кризи.

1. Державна підтримка та матеріальне стимулювання тютюновиробників.

Насамперед необхідно дати відповідь на запитання, чому в складних сучасних економічних умовах галузь тютюництва на відміну від інших галузей рослинництва, наприклад таких, як зерновиробництво, скоротила до мінімуму свої розміри? Чому тютюносіючі господарства відмовляються вирощувати тютюн, замінюючи його іншими культурами? Відповідь очевидна. Вирощування тютюну супроводжується трудомістким технологічним процесом. І дуже важко досягти такого рівня собівартості 1 ц тютюнової сировини, який би був меншим за рівень цін, що склався на ринку цієї продукції. Тому підтримка держави дуже потрібна. За всю історію існування України, як самостійної держави, урядом було розроблено ряд постанов, направлених на стимулювання таких галузей сільського господарства, як хмелярство та льонарство. Для галузі тютюництва було прийнято закон про обов'язкове використання певної частки українського тютюну в сигареті, але жодних коштів на підтримку цієї галузі з боку держави виділено не було.

Тютюництво, як трудомістка галузь сільського господарства, має надзвичайно важливе значення для створення і збереження робочих місць в тютюносіючих регіонах України. При наявності тільки 10 гектарів тютюну забезпечується цілорічна трудова зайнятість 18–22 робітникам – це в свою чергу підкреслює соціально-економічну значущість тютюнової галузі та посилює конкурентоспроможність даної культури для розвитку сільського господарства України.

Виробництво сигарет в нашій державі організоване на імпортованій тютюновій сировині невисокої якості, яка завозиться з Китаю, Італії, Греції, США, Індії та Бразилії. Для ліквідації засилля імпорту тютюну доцільно підвищити ставки імпортного мита на сировину.

Державна підтримка дасть можливість значно підвищити в сучасних умовах конкурентність української тютюнової сировини на світовому ринку, а галузі – зберегти сировинну базу й одержати значний імпульс для ефективного розвитку.

2. Збільшення посівних площ під тютюном, підвищення врожайності та якості тютюнової сировини. Проаналізувавши динаміку врожайності тютюну в Україні за останні 56 років, спостерігаємо цікаву тенденцію розвитку даного показника. Низький рівень середньої врожайності зафіксовано в 1955 – 1960 рр. – 8,5 ц/га, в 1996 – 2000 рр. – 7,1 ц/га та 2006 – 2010 рр. – 8,5 ц/га. Підвищення врожайності відбувалося протягом 1966 – 1970 рр. – з 8,5 ц/га до 11 ц/га, у 1986 – 1990 рр. – з 7,8 ц/га до 13,1 ц/га [2]. У 2011 році врожайність тютюну становила 13,6 ц/га, що на 5,5 ц/га вище від попереднього періоду (див.табл.2).

Підвищення економічної ефективності тютюнового підкомплексу вимагає покращення якості тютюнової сировини, оскільки погіршення якості призводить до зниження прибутковості галузі. Найвагомішим фактором поліпшення якості тютюнової сировини та підвищення врожайності є впровадження у виробництво нових перспективних високоврожайних сортів тютюну української селекції: Берлей 38, Тернопільський 14, Тернопільський перспективний, Галицький оригінальний та інших сортів, адаптованих до природно-кліматичних умов тютюносіючих областей України. Запровадження й дотримання ресурсощадних технологій його вирощування. Всебічна оцінка технології виробництва тютюну, її окремих операцій та їхнього впливу на ефективність тютюництва дала можливість виділити основні фактори підвищення інтенсивності й ефективності тютюництва. Це – сорт, сівозміна, спосіб обробітку ґрунту, використання хімічних засобів боротьби із шкідниками і хворобами, використання сучасної сільськогосподарської техніки.

4. Поліпшення інтегрованих зв'язків між виробниками та переробниками тютюнової сировини. Економічна ефективність тютюнового підкомплексу в ринкових умовах значною мірою знизилася через недостатній розвиток інтеграції виробництва і переробки тютюну, відсутність економічно обґрунтованих взаємовигідних відносин між виробниками й переробниками тютюнової сировини. З переходом до ринкових відносин розвиток інтеграційних процесів у тютюновому підкомплексі призупинився через монопольне становище тютюново-ферментаційних заводів та сигаретних фабрик, котрі мали чітко визначену сировинну зону, диктували свої умови щодо обсягів, терміну продажу сировини, її якості та рівня цін на неї. Тютюново-ферментаційні заводи (ТФЗ) та сигаретні фабрики поставили власні корпоративні інтереси над інтересами партнерів з виробництва тютюнової сировини, знижували ціни на неї порівняно з фактичними витратами і необґрунтовано забирали доходи сільськогосподарських виробників тютюну.

Нами проведено дослідження системи розподільних відносин між учасниками тютюнового підкомплексу: в структурі витрат на 1 т тютюнової сировини частка сільськогосподарського виробника становить 38,1%, тютюново - ферментаційного заводу – 16,0%, виробника сигарет – 45,9 %, то ціна розподіляється зовсім інакше: сільськогосподарським підприємствам – 19,8 %, ТФЗ – 24,2 %, виробнику сигарет – 56,0% [2]. Якщо врахувати ще й термін оборотності капіталу у процесі вирощування тютюну, який триває 8–9 місяців, процесом первинної обробки на ТФЗ і виготовлення сигарет, що триває 2–3 місяці, то село залишається в черговий раз у великому програві.

З метою досягнення паритетного розвитку і прибутковості всіх суб'єктів тютюнового підкомплексу необхідно вдосконалювати економічні взаємовідносини у сфері виробництва тютюнової сировини та її переробки. Співвідношення цін на тютюн і кінцеву продукцію має відображати реальний рівень достатньої ефективності взаємопов'язаних виробництв, відповідати якості їх продукції, бути узгодженим з належним рівнем споживання та платоспроможністю населення. Виходячи з цього, формування цін повинно здійснюватись за принципом ціни виробництва і концепції паритету доходу, тобто у сільському господарстві чистий прибуток і прибутковість (частка прибутку в ціні на тютюн) мають бути такою, як і в інших взаємопов'язаних сферах економіки.

Висновки з проведеного дослідження. Україна має можливості для відродження тютюнового виробництва в кількості 30–35 тис. тонн тютюну, підвищення конкурентоспроможності та забезпечення потреб внутрішнього ринку і формування експортних ресурсів для відновлення своєї ніші на зовнішньому ринку тютюну. Цьому сприяє її географічне положення, кліматичні умови, наявність значних площ родючих земель і кваліфікованих трудових ресурсів – тютюноводів.

Відродження тютюництва, нарощування обсягів виробництва, що були на початку 90-х років минулого століття, а також підвищення ефективності вирощування тютюну можливе за рахунок таких головних факторів: державна підтримка галузі, збільшення посівних площ, підвищення врожайності, покращення якості тютюнової сировини, поліпшення інтегрованих зв'язків між виробниками та переробниками тютюнової сировини.

Державна повинна забезпечити підтримку тютюнового виробництва. Враховуючи, що вирощування тютюну дає можливість створити нові робочі місця серед сільського населення в державі, влада повинна в цих нелегких економічних умовах вишукувати резерви в Державному бюджеті для підтримки тютюництва за рахунок коштів акцизного збору від сигарет та імпортного мита на тютюнову сировину.

Об'єднавши зусилля влади, тютюновиробників, сигаретних фабрик, заготівельних організацій та науковців, необхідно зробити все для того, щоб відродити тютюнову галузь. Розвиток тютюництва забезпечить робочими місцями з достойною зарплатою і пенсією тисячі українських селян.

Бібліографічний список

1. Бялковська Г.Д. Розвиток тютюництва в Україні / Г.Д. Бялковська // Економіка АПК. – 1999. – № 9. – С. 36–41.
2. Бялковська Г.Д. Організаційно – економічний механізм раціонального розвитку і підвищення ефективності тютюництва (на прикладі тютюносійних господарств Придністров'я України). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук : спеціальність 08.07.02 – економіка сільського господарства і АПК / Г.Д. Бялковська. – 2002. – 205 с.
3. Бялковська Г.Д. Шляхи відродження тютюництва в Тернопільській області / Г.Д. Бялковська // Збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції "Невідкладні заходи із завершення реформування АПК і зростання його ефективності шляхом трансферу інновацій". Частина 1. Тернопіль, 2008. – С. 20–26.
4. Бялковська Г.Д. "Ринок тютюну в Україні та перспектива його розвитку" / Г.Д. Бялковська // Газета "Вісник Фермер України" – 2009 р. – № 5–6. – 1–31 березня.
5. Бялковська Г.Д. Концептуальні засади розвитку тютюництва в Україні / Г.Д. Бялковська // Всеукраїнський науково-виробничий журнал "Інноваційна економіка". – 2011, № 2. – С. 219–222.
6. Історія тютюну в Україні // веб-сторінка «British American Tobacco в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bat.ua>
7. Михайлов Є.А. Аналіз ринку тютюну в Україні / Є.А. Михайлов // Міжнародний науково-виробничий журнал «Економіка АПК». – 2006, № 11. – С. 94–98.
8. Михайлов Є.А. Сучасний стан тютюнового підкомплексу України / Є.А. Михайлов // Науковий вісник Національного аграрного університету. – К., 2006. – Вип. 97. – С.126–128.
9. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
10. Сільське господарство України за 2008 р.: [статистичний щорічник]. – К. : Держкомстат України, 2008. – 572 с.
11. Тютюн. Вирощування. Переробка. Підручник для студентів і викладачів вищих сільськогосподарських закладів освіти II - IV рівнів акредитації та спеціалістів у галузі тютюництва / Ковтунік І.М., Гончарук З.Я., Стельмашук А.М. та ін. – Кам'янець–Подільський: Абетка, 2001. – 292 с.

Анотація

Розкрито проблеми тютюнової галузі, причини виникнення, а також – шляхи та способи їх розв'язання. На основі аналізу розвитку тютюництва в Україні - показано основні напрями виходу тютюнової галузі України з довготривалої кризи, визначено головні фактори підвищення економічної ефективності галузі в найближчій перспективі: державна підтримка галузі, збільшення

посівних площ, підвищення врожайності, покращення якості тютюнової сировини, поліпшення інтегрованих зв'язків між виробниками та переробниками тютюнової сировини.

Ключові слова. Тютюнова сировина, ринок тютюну, площі посадок тютюну, врожайність, валовий збір, ціни на тютюн, конкурентоспроможність, ефективність тютюництва.

Аннотация

Раскрыты проблемы табачной отрасли, причины их возникновения, а также пути и способы их разрешения. На основе анализа развития табаководства в Украине – определены пути повышения экономической эффективности отрасли в ближайшей перспективе: государственная поддержка отрасли, увеличение площадей посадки, рост урожайности, улучшение качества табачного сырья, улучшения интегрированных связей между производителями и переработчиками табачного сырья.

Ключевые слова. Табачное сырье, рынок табака, площади посадок табака, урожайность, валовой сбор, цены на табак, конкурентоспособность, эффективность табаководства.

Annotation

The problems of tobacco industry are determined, as well as ways and means of solving them. Main ways out of long term crisis of tobacco production in Ukraine, based on the analysis of tobacco industry, are shown; the key factors of increasing economic efficiency in this sector of industry in the near future are identified: government support, increasing acreage, increasing productivity, improving the quality of raw tobacco, improving integrated relations between producers and processors of raw tobacco.

Key words: Raw tobacco, the tobacco market, the area planted tobacco yield, yield, prices for tobacco, competitiveness, efficiency of tobacco production.

УДК 336.77

Сороківська О.А.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту
у виробничій сфері,
Тернопільський національний технічний
університет імені І. Пулюя,
Турська Н.В.,
к.е.н., старший інспектор відділу міжнародних зв'язків,
Тернопільський національний педагогічний
університет імені В. Гнатюка

ЕКОНОМІЧНЕ ОЦІНЮВАННЯ ДИНАМІКИ ТА ТЕНДЕНЦІЙ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Розвиток підприємств малого бізнесу є неможливим без ефективного залучення фінансових ресурсів. Основними законодавчими актами, що декларують підтримку фінансового забезпечення малого бізнесу у загальнодержавному масштабі є Закони України «Про національну програму сприяння розвитку малого підприємництва в Україні» та «Про державну підтримку малого підприємництва». Проте більшість положень цих законодавчих актів так і залишається на рівні декларативних постулатів, тому сподіватись на реальну підтримку з боку держави малі підприємства, на жаль, не можуть. Міжнародні фінансові організації також долучаються до Програм фінансування малого бізнесу в Україні. На сьогодні функціонує ряд проектів за спільною участю Європейського банку реконструкції та розвитку [1], Світового банку, Німецького банку реконструкції та Агентства США з міжнародного розвитку. Ці проекти спрямовані на здійснення фінансової підтримки малого бізнесу в Україні, проте обсяги фінансування цього сектору є досить незначними у порівнянні із наявною потребою. Зважаючи на значні бюрократичні перешкоди при отриманні фінансових ресурсів із державних цільових фондів, малі підприємства часто надають перевагу співпраці із банківськими структурами. Тому дуже важливою на сьогодні є проблема організації ефективної співпраці вітчизняних банків та підприємств малого бізнесу, виявлення основних переваг і загроз банківського кредитування підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти банківського кредитування малого бізнесу комплексно висвітлено у працях провідних вітчизняних науковців В.М. Галь [2], Р.В. Фецура та О.І. Тревого [3], О.В. Дзюблук, О.Л. Малахової [4], О.В. Лютої, О.Г. Бухтіарової [5], Д.М. Яблонського [6] та ін. У цих працях досліджено вклад банківської системи у розвиток малого підприємництва в Україні, розглянуто регіональний аспект розвитку малого бізнесу, визначено особливості кредитної взаємодії банків і підприємств. Проте на сьогодні досі залишаються невивченими окремі тенденції розвитку та динаміка банківського кредитування малого бізнесу в Україні, недосконало досліджено структурні особливості формування кредитних портфелів провідних вітчизняних банків.

Постановка завдання. Метою дослідження є здійснення аналітичного оцінювання стану та перспектив розвитку системи кредитування підприємств малого бізнесу, а також розроблення практичних рекомендацій щодо вирішення проблем банківського кредитування малого бізнесу в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Банківські кредитні ресурси характеризуються високим рівнем мобільності та можливістю широкого цільового використання: від придбання вартісних основних засобів під заставу майна підприємства до оплати щоденних потреб, наприклад, закупівлі незначних партій сировини та матеріалів, необхідних підприємству у поточному періоді. Сьогодні у кредитних взаємовідносинах відсутні обмеження, які мали місце при існуванні лише державної банківської системи. Пріоритетом кредитних відносин на сьогодні визначено ефективність кредиту, а також матеріальна зацікавленість як суб'єкта малого бізнесу, так і банку.

Незважаючи на це, банківським кредитом не повинні покриватись фінансові потреби малого підприємства, які виникли внаслідок збиткової діяльності: продукція, яка не мала збуту, неефективне використання фінансових та матеріальних ресурсів, надмірні залишки сировини та матеріалів на складах. Високий рівень ризику діяльності малих підприємств в Україні та низька прогнозованість економічного середовища ведення бізнесу призводять до того, що багато комерційних банків обмежуються, в основному, короткостроковими кредитами. Це значно знижує ефективність використання кредитних ресурсів та призводить до значних труднощів при фінансуванні довгострокових проектів розвитку малого бізнесу.

Таким чином, під системою банківського кредитування малого бізнесу пропонуємо розуміти сукупність складових, які визначають процеси планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання кредитних взаємовідносин між банком-позичальником та окремим суб'єктом малого бізнесу. Часто кредитування конкретного малого підприємства вимагає індивідуального підходу із врахуванням сфери його діяльності, масштабів виробничих процесів, форми оплати діяльності персоналу, наявності кредитної історії тощо. З огляду на це, складовими елементами процесу кредитування суб'єкта малого бізнесу можуть бути:

- порядок, частка та ступінь участі власних засобів суб'єкта малого бізнесу у кредитній операції;
- цільове призначення кредиту та методи кредитування;
- форми кредитних рахунків і способи регулювання кредитної заборгованості;
- форми та порядок контролю за цільовим та ефективним використанням кредитних ресурсів суб'єктом малого підприємництва та своєчасним їх поверненням.

Усі види банківського кредитування юридичних осіб малого та середнього бізнесу мають характерні особливості та певний ступінь ризику. Найбільш ризикованими вважаються кредити на відкриття бізнесу. Проте саме ці кредити, зважаючи на високі відсоткові ставки, дозволяють отримати значний рівень прибутковості. Загалом, великі банківські структури навіть у випадку надання ризикових кредитів знаходять способи зниження та оптимізування рівня ризику шляхом встановлення лімітів, залучення страхових компаній та розроблення довгострокових прогнозів щодо змін економічної ситуації на ринку.

Банківська діяльність щодо кредитування юридичних осіб почала свій розвиток у 2000 році, коли відбулася активізація ролі приватного капіталу у формуванні банківської системи України. Кризові моменти 2009 року внесли певні корективи у приріст кредитних портфелів провідних вітчизняних банків. Проте післякризовий період уже минув і роль банків у якості кредиторів та інвесторів знову посилюється. У таблиці 1 проведено аналіз динаміки змін обсягів кредитних портфелів юридичних осіб у найбільших банках за травень-вересень 2012 року. Найбільшими у 2012 році ці банківські установи визнано за обсягами кредитно-фінансових операцій провідними вітчизняними рейтинговими агентствами [6; 7] та за результатами даних аналітичних звітів Національного банку України [8].

Згідно аналітичних даних, наведених у табл. 1, можемо констатувати, що найбільшим за обсягом кредитним портфелем юридичних осіб станом на 1 жовтня 2012 року володіє «ПриватБанк» (4,1 млрд. грн.). Другим та третім за обсягами кредитних портфелів юридичних осіб були «Укресімбанк» (1,9 млрд. грн.) та «Альфа-Банк» (1,7 млрд. грн.).

Таблиця 1

Динаміка змін обсягів кредитних портфелів юридичних осіб у найбільших банках за травень-вересень 2012 року¹

Найменування банківської установи	Станом на 1.05.2012 року, млрд. грн.	Станом на 1.10.2012 року, млрд. грн.	Зміна обсягу кредитного портфеля юридичних осіб, млрд. грн.	Частка малого та середнього бізнесу у кредитному портфелі юридичних осіб				Зміна частки кредитування юридичних осіб малого та середнього бізнесу	
				Станом на 1.05.2012 року		Станом на 1.10.2012 року		%	млрд. грн.
				%	млрд. грн.	%	млрд. грн.		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Уні Кредит Банк	11,6	13,2	1,6	12	1,584	11	1,452	-1	-0,132
Альфа-Банк	19,6	21,3	1,7	15	3,195	14	2,982	-1	-0,213
Сбербанк Росії	9,8	10,4	0,6	8	0,832	10	1,04	2	0,208
Ощадбанк	18,7	19,1	0,4	10	1,91	13	2,483	3	0,573
ВТБ Банк	22,9	23,8	0,9	23	5,474	22	5,236	-1	-0,238
Приват Банк	73,5	77,6	4,1	14	10,864	12	9,312	-2	-1,552
ОТП Банк	9,8	10,3	0,5	28	2,884	25	2,575	-3	-0,309
УкрСиббанк	15,8	17,1	1,3	34	5,814	32	5,472	-2	-0,342
Укр-ексімбанк	49,4	51,3	1,9	25	12,825	23	11,799	-2	-1,026
ПУМБ	10,5	11,2	0,7	17	1,904	15	1,68	-2	-0,224
Всього:	255,3	255,3	13,7	-	47,286	-	44,031		-3,255

Якщо загальну суму кредитних ресурсів провідних вітчизняних банків, які станом на 1 жовтня 2012 року були спрямовані на кредитування юридичних осіб малого та середнього бізнесу, прийняти за сто відсотків, то можемо зазначити, що найвагомішу лепту у ці процеси внесли такі банківські структури: «Приватбанк» (31%), «Укрексімбанк» (20%) та «ВТБ Банк» (9%) (рис. 1).

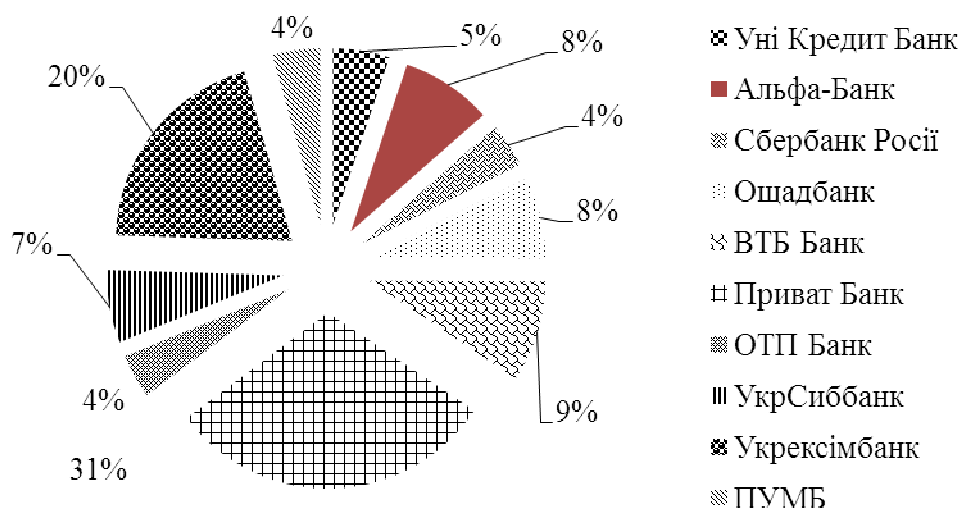

Рис. 1. Структура наданих кредитних ресурсів сектору малого та середнього бізнесу у розрізі суб'єктів кредитування²

¹ Аналіз, систематизування та узагальнення даних проведено авторами за інформаційним джерелом [8].

² Складено авторами за результатами опрацювання аналітичних даних десяти провідних українських банків [8].

Частка кредитування малого і середнього бізнесу у десяти провідних банків значно коливається: від 10% для «Сбербанку Росії» (станом на 1 жовтня 2012 року) до 32% для «УкрСиббанку». Негативною тенденцією у динаміці травня-вересня 2012 року є зменшення частки кредитування юридичних осіб малого та середнього бізнесу в «УніКредит Банку», «Альфа-Банку», «ВТБ Банку», «Приват Банку», «ОТП Банку», «УкрСиббанку», «Укрексімбанку» та «ПУМБ». В загальному підсумку така тенденція призвела до зниження обсягів кредитування сектора малого та середнього бізнесу на 3,255 млрд. грн.

Отже, обсяги кредитування малого та середнього бізнесу перебувають у прямій залежності від тенденцій та темпів розвитку вітчизняного кредитного ринку в цілому. Зокрема, на сьогодні маємо досить низький показник рентабельності суб'єктів господарювання реального сектора (за даними Держкомстату України [9], у січні – вересні 2012 року рентабельність операційної діяльності підприємств економіки становила 4,5%, із них промисловості – 3,5%, сільського господарства – 1,3%), а також високі ризики кредитування цього сектора.

Багато проблем зосереджені у правовому полі регулювання відносин «кредитор-позичальник». Часто закон перебуває на стороні позичальника, тоді як кредитору необхідно значний період часу очікувати на повернення боргу за проблемним кредитом. Надмірний захист прав позичальника робить неможливою роботу з певними видами застави, ускладнює обслуговування таких кредитів.

Висновки з даного дослідження. Значний рівень ризику проведення економічних операцій змушує банківські установи встановлювати досить високі відсоткові ставки, що водночас збільшує кількість потенційних несплат за кредитами. Іншими чинниками, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, залишаються низький рівень капіталізації банків, переважання короткотермінових депозитів у пасивах банків, невідпрацьовані технології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Тому позитивним фактором у процесі стимулювання кредитних взаємовідносин може стати зниження рівня витрат, пов'язаних із опрацюванням заявок по кредитах, систематизуванням інформаційних ресурсів, пришвидшенням обслуговування кредитів.

Отже, для досягнення радикальних позитивних зрушень в економіці, активізації кредитування цієї сфери банківськими установами потрібне належне правове врегулювання та упорядкування відносин власності, заставних відносин, іпотеки, реального зростання відповідальності позичальників за порушення умов кредитування. Вирішення зазначених питань дозволить оптимізувати співпрацю банків та сектору малого і середнього бізнесу, відкрити нові можливості для реалізації довгострокових проектів та програм розвитку виробництва й інфраструктури в Україні.

Бібліографічний список

1. Стратегія діяльності Європейського Банку Реконструкції та Розвитку в Україні на 2011 – 2014 роки [Електронний ресурс] / Європейський Банк Реконструкції та Розвитку в Україні. – Режим доступу: <http://www.ebrd.com>.
2. Галь В.М. Вклад банківської системи у розвиток малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / В.М. Галь // Львівський інститут банківської справи університету банківської справи Національного банку України. – Режим доступу: <http://dspase.uabs.edu.ua>.
3. Тревого О.І. Розвиток малого бізнесу в Україні: регіональний аспект / О.І. Тревого, Р.В. Фещур [Електронний ресурс] / Національний університет «Львівська політехніка». – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>.
4. Дзюблюк О.В. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки : монографія / О.В. Дзюблюк, О.Л. Малахова. – Тернопіль: «Вектор», 2008. – 324 с.
5. Люта О.В. Банківське кредитування як інструмент фінансового забезпечення розвитку інноваційного сектору економіки / О.В. Люта, А.Г. Бухтіарова // Економічний простір. – 2011. – № 48/2. – С. 112-118.
6. Яблонський Д.М. Маркетингові дослідження ринку банківських послуг для малого бізнесу [Електронний ресурс] / Д.М. Яблонський / Національне рейтингове агентство «Gfk Ukraine». – Режим доступу: <http://www.gfk.ua>.
7. Аналітичний огляд банківської системи України за 2012 рік [Електронний ресурс] / Національне рейтингове агентство «Рюрік». – Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua>.
8. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] / Бюлетень НБУ. – 2012. – № 10. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
9. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Анотація

У статті розглянуто наукові підходи до формування системи ефективного кредитування малого бізнесу, визначено основні тенденції внеску провідних вітчизняних банківських структур у розвиток кредитних взаємовідносин із підприємствами малого та середнього бізнесу. Здійснено аналіз динаміки змін обсягів кредитних портфелів юридичних осіб у найбільших банках за травень-

вересень 2012 року, зроблено аналітичні узагальнення та сформовано висновки щодо зміни частки малого та середнього бізнесу у кредитному портфелі юридичних осіб, уточнено визначення поняття «система банківського кредитування малого бізнесу». Відмічено недостатню ефективність кредитування малого бізнесу в Україні, виокремлено основні проблемні моменти кредитних взаємовідносин та розроблено практичні рекомендації щодо покращення функціонування системи кредитування.

Ключові слова: кредитування, малий бізнес, банківські структури, кредитна програма, кредитний портфель, юридична особа.

Аннотация

В статье рассмотрены научные подходы к формированию системы эффективного кредитования малого бизнеса, определены основные тенденции вноса ведущих отечественных банковских структур в развитие кредитных взаимоотношений с предприятиями малого и среднего бизнеса. Осуществлены анализ динамики изменений объемов кредитных портфелей юридических лиц в крупнейших банках за май-сентябрь 2012 года, сделано аналитические обобщения и сформированы выводы относительно изменения доли малого и среднего бизнеса в кредитном портфеле юридических лиц, уточнено определение понятия «система банковского кредитования малого бизнеса». Отмечено недостаточную эффективность кредитования малого бизнеса в Украине, выделены основные проблемные моменты кредитных взаимоотношений и разработаны практические рекомендации по улучшению функционирования системы кредитования.

Ключевые слова: кредитование, малый бизнес, банковские структуры, кредитная программа, кредитный портфель, юридическое лицо.

Annotation

The article deals with scientific approaches to the formation of an effective small business lending, the main contribution of trends leading domestic banking organizations in the development of credit relationships with small and medium businesses. Analyzed the dynamic changes of corporate loan portfolio in the largest banks in the May-September 2012, made analytical generalization and formed conclusions about changes in the proportion of small and medium-sized businesses in the corporate loan portfolio, clarifies the definition of "system of bank lending to small businesses." Is marked lack of effectiveness of small business lending in Ukraine, determined the main problem points of credit relationship and designed by practical recommendations to improve the functioning of credit.

Key words: credit, small business, banks, credit application, credit portfolio entity.

УДК 336.763.34

**Лацик Г.М.,
к.е.н., доц. кафедри фінансів суб'єктів
господарування і страхування,
Тернопільський національний економічний університет**

ПРІОРИТЕТИ ПОСТКРИЗОВОГО РОЗВИТКУ ІПОТЕЧНОГО РИНКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Зміна кон'юнктури ринку України потребує конструктивних перетворень у всіх сферах суспільного життя відповідно до зовнішніх і внутрішніх викликів. Компонентом зазначених модифікацій є формування в країні таких ринкових відносин, котрі передбачають трансформацію вітчизняного іпотечного ринку відповідно до сучасних фінансово-кредитних відносин. Це зумовлено потребою забезпечення ефективного функціонування ринку нерухомості, активізації сукупного попиту, реалізації фінансово-інвестиційної діяльності підприємств і організацій. Саме тому дослідження перспектив подальшого розвитку іпотечного ринку України у посткризовому періоді в умовах обмежених довготермінових фінансових ресурсів є актуальним у контексті підвищення його конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів розвитку іпотечного ринку в Україні займалися такі вчені: О. Берегуля [10], Є. Бублик, О. Гринько [9], В. Корнєєв [4], Г. Семенов [8], Є. Соколовський [5], Є. Пилипець [3], Н. Тімко [1]. Віддаючи належне існуючим дослідженням та не применшуючи їх вагомості, слід акцентувати увагу на пошуку можливих шляхів

вирішення проблем формування і забезпечення подальшого розвитку іпотечного ринку в Україні за умов обмеженості довготермінових фінансових ресурсів банківських установ.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення пріоритетів розвитку вітчизняного іпотечного ринку в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Подальший розвиток іпотечного кредитування в Україні безпосередньо залежить від фінансового потенціалу головних операторів іпотечного ринку – банківських установ. Зниження частки державного фінансування як капітальних інвестицій у цілому, так і тих, що спрямовуються у сферу капітального будівництва, підвищує роль банків як іпотечних кредиторів [1, 53]. При цьому ефективне формування ресурсної бази банків є головною передумовою стабільного функціонування банківської системи та забезпечення реалізації нею функції фінансового посередництва в масштабах всієї економіки [2, 316]. Так, частка іпотечних кредитів у загальному кредитному портфелі банків України у 2010 р. становила 45,6 %, а у I кварталі 2012 р. знизилась до 36,7 % [3], що обумовлено: обмеженістю банківських ресурсів та невідповідністю їх параметрів цілям іпотечного житлового кредитування; високим рівнем іпотечних ризиків; відсутністю діючих механізмів генерації стабільних довготермінових банківських ресурсів.

Унаслідок обмеженості довготермінових фінансових ресурсів формується висока вартість залучених ресурсів для банків, яка і визначає значною мірою вартість кредитів. Облікова ставка Національного банку України, яка є базовою

щодо інших відсоткових ставок і уособлює мінімальну вартість капіталу, що формується на фінансовому ринку, 2011 року зберігалася на рівні 7,75 %, тоді як в Єврозоні (European Central Bank) вона становила 1,0 %, в США (Federal Reserve) – 0,25 % [1, 55]. Крім того, середньозважена відсоткова ставка за операціями з рефінансування банків НБУ за 2011 рік становила 12,4 %. Як результат, вартість обслуговування іпотечних позик є вкрай високою, а параметри житлового іпотечного кредитування недоступними для переважної більшості потенційних позичальників (табл. 1).

Таблиця 1

Індикатори житлового іпотечного кредитування в Україні [3]

Основні параметри	Рік	
	2011	2012
1. Відсоткова ставка:	Фіксована, плаваюча	Фіксована, плаваюча
у гривнях, %;	11,5-27,5	7,75-27,5
в іноземній валюті, %;	15,7-16	15,7-16
2. LTV, %;	40-90	40-90
3. Термін кредитування, роки;	1-20	1-30
4. Реальний термін "життя" кредиту, роки;	6-8	6-8
5. Середній розмір кредиту, тис. грн.;	313	270,8
6. Валюта кредитування	гривня	гривня

Задля залучення коштів на банківські депозити і стабілізації строкової структури ресурсної бази банків необхідно здійснити низку заходів, до яких О. Дзюблюк відносить [2, 316-318]:

- 1) розширення випуску комерційними банками власних цінних паперів із метою реалізації їх на внутрішньому грошовому ринку (банківські облігації і ощадні сертифікати);
- 2) активізацію використання системи масових електронних платежів із застосуванням банківських карт для повсякденних розрахунків та оснащенням підприємств роздрібною торгівлі і сфери послуг необхідними терміналами, що дозволяють проводити безготівкові платежі;
- 3) сприяння (у т.ч. і на законодавчому рівні) розвитку недержавних форм пенсійного забезпечення, що через відповідні фонди є головним джерелом довготермінових банківських ресурсів у розвинутих країнах;
- 4) формування системи довготермінових житлових накопичувальних вкладів для придбання нерухомості, що надавали б можливість по завершенні терміну дії отримати в банку іпотечний кредит на пільгових умовах;
- 5) запровадження у банківську практику системи строкових вкладів із обов'язковим попереднім повідомленням банку про вилучення за певний наперед обумовлений період;
- 6) забезпечення ефективного функціонування системи гарантування банківських вкладів із поступовим підвищенням мінімальних сум відшкодування коштів, а також розгляд можливостей виплати компенсацій, нарівні із фізичними особами, також і юридичним особам;
- 7) використання гарантійних інструментів для банків, що використовують короткотермінові пасиви для фінансування довгострокових інвестиційних проектів, що передбачало б механізм негайного рефінансування певних стандартизованих за рівнем ризику активів при настанні страхових випадків (наприклад, одночасного вилучення значної кількості короткотермінових ресурсів, значного коливання господарської кон'юнктури тощо).

Практична реалізація запропонованих заходів сприятиме підвищенню ефективності функціонування банківської системи і, у підсумку, активізує іпотечне кредитування. Крім того, у забезпеченні посткризового розвитку національної іпотеки визначальну роль відіграє застосування синергетичного підходу, котрий передбачає: розробку теоретико-методологічних засад функціонування іпотечного ринку на основі принципів самоорганізації, відкритості, нерівноважності та нелінійності; пошук джерел й алокація економічних, інформаційних і технічних ресурсів для підвищення конкурентоспроможності наявних та розробки й використання новітніх фінансових інструментів на іпотечному ринку; підготовку спеціалістів, котрі б забезпечили вирішення комплексу завдань в умовах синергетичного розвитку іпотечної системи України.

Найбільшим нарощення іпотечного портфеля спостерігалось у 2005-2006 рр. – 232 % і 155 % відповідно, а за результатами світової фінансової кризи зростання обсягу іпотечного портфеля набуло від'ємного значення [3]. Тому зміна основ функціонування іпотечного ринку України відповідно до зазначених параметрів зумовить отримання синергетичного ефекту, тобто досягнення окресленої мети розвитку за рахунок об'єднання у єдине ціле окремих структурних елементів.

Не менш важливе значення серед пріоритетів розвитку дворівневої моделі іпотечного ринку в Україні матиме розширення сфери його державного регулювання. У цьому контексті, насамперед, доцільно прийняти такі нормативно-правові акти: Закон України “Про похідні цінні папери (деривативи)”; Закон України “Про затвердження загальнообов'язкової пенсійної системи” (рівень II); Закон України “Про іпотечні цінні папери”; Закон України “Про фонди банківського управління”; Закон України “Про земельні торги та аукціонну діяльність на ринку земель”; Закон України “Про іпотеку земель сільськогосподарського призначення”.

Наступний крок – зміна норм фінансового права відповідно до директив Європейського Союзу, зокрема Директиви “Про ринки фінансових інструментів” 2004/39/ЄС. У цьому контексті варто прийняти Положення “Про ринки фінансових інструментів”, у котрому чітко визначити зміст і склад національних фінансових інструментів, розширивши й доповнивши його. Сукупно це дасть змогу державі ефективно регулювати діяльність ринків капіталу, чого в Україні досі не досягнуто, а запровадження такого механізму, як фонди банківського управління, дозволить зрушити з місця питання житлових накопичень та додатково створити і завантажити потужності в будівельній та суміжних виробничих галузях України [4, 83]. Крім того, варто:

а) здійснити коригування Концепції створення національної системи іпотечного кредитування України (Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10.08.2004 р. за № 559-р) відповідно до особливостей поточних умов, і зокрема зміщення акцентів щодо переорієнтації на першочерговий розвиток первинного ринку іпотеки;

б) визначити об'єкти незавершеного будівництва з подальшим їх фінансуванням;

в) запровадити іпотеку земельних ділянок;

г) розробити детальну процедуру банкрутства банків-емітентів іпотечних облігацій та спрощення процедур випуску й обігу заставних;

ґ) врегулювати процес переходу поточної практики реєстрації іпотек та відповідних правочинів у систему єдиного реєстру відповідно до Закону “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обмежень”.

Ще одним важливим заходом має бути законодавче регламентування податкових преференцій для тих суб'єктів господарювання і фізичних осіб, котрі здійснюють операції із іпотечними цінними паперами. Придбання іпотечних облігацій буде вигідно вкладникам, які мають на меті надійно зберегти свої заощадження. Треба враховувати до того ж, що дохідність іпотечних облігацій, завдяки більшій їх надійності, вища ніж дохідність банківських облігацій і порівнянна з дохідністю державних або муніципальних облігацій [4, 83]. Погоджуємося з Є. Соколовським, який вважає, що включення іпотечних облігацій у ломбардний список Національного банку України, складання якого варто узгодити з міжнародними нормами і стандартами, сприятиме залученню на ринок сек'юритизації нових учасників і відповідно підвищить його ліквідність [5, 140].

Посиленню прозорості та надійності іпотечного покриття, що лежить в основі випущених іпотечних цінних паперів, сприятиме формування зазначеного покриття лише з високоякісних іпотечних кредитів. При цьому згадане іпотечне забезпечення варто відособити від інших активів емітента. Задля цього доцільно створити окрему систему обліку і реєстрації іпотечного покриття, яка діє у Німеччині. Нагляд за механізмом формування і реєстрацією пулу іпотечного забезпечення потрібно покласти на незалежного аудитора, котрий виступатиме гарантом захисту інтересів держателів фінансових інструментів іпотечного ринку та органом контролю за діяльністю емітента. Відповідно, будь-які операції щодо зміни складу пулу іпотечного покриття мають узгоджуватися зі згаданою довіреною особою (аудитором).

Важливу роль у сфері рефінансування вітчизняних банківських установ відіграє Державна іпотечна установа (ДІУ), яку засновано зі статутним капіталом 200 млн. грн. [6]. Починаючи з серпня 2005 р., ДІУ рефінансувала іпотечні кредити за ставкою 7,5 % річних, з червня 2006 р. – 9,9 %, з червня 2008 р. – 13,5 %, а з листопада 2010 р. – 11 % (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка рефінансування іпотечних кредитів в Україні у 2006-2012 рр.*

* Розроблено автором на основі [7].

Завдяки діяльності Державної іпотечної установи щодо залучення та, відповідно, надання банкам більш дешевих ресурсів можливе зниження кредитних ставок на іпотечному ринку, що зараз вкрай необхідно для активного його розвитку. Механізм рефінансування іпотечних кредитів заснований на формуванні портфелів стандартних іпотечних кредитів. Таким чином, вихід банку на іпотечний ринок кредитування повинен зумовлювати вибір моделі рефінансування іпотечних кредитів для поповнення власної ліквідності та застосування іпотечних стандартів. З іншого боку, на думку В. Корнєєва та Є. Бублика, державне фінансування іпотечної установи для надання іпотечних кредитів за зниженою відсотковою ставкою не є доцільним, оскільки це фактично заміщує основний вид її діяльності – рефінансування іпотечних кредитів [4, 82]. Бажано переорієнтувати на видачу таких іпотечних кредитів інші фінансові установи (Ощадбанк, створювану Іпотечну компанію).

Тим не менше, варто продовжити підтримку діяльності ДІУ шляхом надання державних гарантій за іпотечними облігаціями. Позачерговим кроком до цього може стати розвиток активної діяльності внутрішніх інституціональних інвесторів, таких як страхові компанії та накопичувальні державні пенсійні фонди [8].

Враховуючи особливості іпотечного кредиту, а саме його довготерміновість, рівень кредитного ризику для іпотечного кредитора посилюється. Крім того, часто виникають проблеми із достроковим погашенням зазначеного кредиту, його пролонгуванням чи неповерненням узагалі, що спостерігається нині (рис. 2).

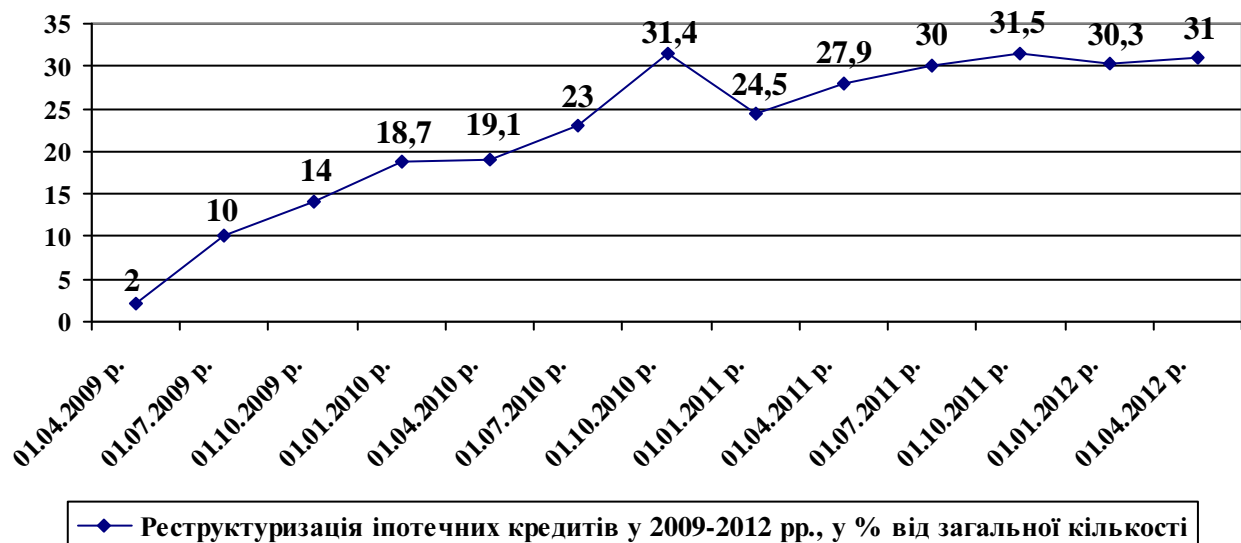

Рис. 2. Динаміка частки реструктуризованих кредитів у загальній кількості виданих іпотечних кредитів в Україні за 2009 - I кв. 2012 рр.*

* Розроблено автором на основі [3].

З метою мінімізації ризиків банків, пов'язаних із операціями іпотечного кредитування, потрібно запровадити Державну систему гарантування іпотечного кредитування або фондів недержавних гарантій (за типом американської системи). При цьому у діяльності конкретного банку необхідно наголосити на стані його ризик-менеджменту. У цьому контексті О. Гринько підкреслює, що "...забезпечення ефективності формування і вкладення ресурсів в іпотечне кредитування, збільшення прибуткових іпотечних операцій визначаються рівнем банківського менеджменту і якістю маркетингових досліджень" [9, 155]. У контексті зазначеного, необхідно інструментарій ринку формувати в розрізі груп позичальників: позичальники із стабільними джерелами доходів (що мають постійну роботу на підприємствах різних форм власності, видів економічної діяльності та ін.); позичальники – фізичні особи-підприємці; позичальники, що мають в особистій власності нерухомість і що набувають нерухомості для спекулятивних операцій.

У банку важливо для розробки інструментарію іпотечного ринку створити групу експертів з фахівців ряду департаментів, а саме: організації продажів на роздрібному ринку, ризик-менеджменту, маркетингу. Як показує практика, формування інструментарію в департаменті організації роздрібного бізнесу, просування його на ринку силами фахівців департаменту продажів, а моніторинг працюючого кредиту фахівцями ризик-менеджменту не дозволяє створити єдину систему відповідальності і цільових орієнтирів – забезпечення своєчасного повернення виданого кредиту. Причиною недосягнення єдності цілей є мотивація фахівців: перед одними стоїть завдання наростити обсяги іпотечного портфеля, перед іншими – забезпечити своєчасне отримання доходів за вже виданими кредитами і добитися зниження можливих збитків від операції. Далі банки покликані вирішити завдання взаємозв'язку розроблених ними інструментів із стандартами іпотечного кредитування [10, 297].

Водночас для зменшення ризиків банківської діяльності важливими чинниками є забезпечення:

а) дотримання принципів демократії з боку суб'єктів іпотечного ринку і ринку цінних паперів у економічній сфері та політичної стабільності в країні на тривалу перспективу;

б) забезпечення перманентного макроекономічного розвитку економіки країни та стабільності національної грошової одиниці;

в) залучення іноземних інвестицій на ринки капіталу;

г) активізації внутрішнього інвестора та ін.

Висновки з проведеного дослідження. Перманентний розвиток суспільства та посилення конкуренції на іпотечних ринках потребують модифікації економічних відносин, удосконалення механізмів надання іпотечних кредитів та посилення системи управління іпотечними кредитними відносинами. Для забезпечення формування конкурентних переваг вітчизняного іпотечного ринку необхідно змінити відповідно до міжнародних стандартів і норм основи іпотечного кредитування в контексті удосконалення його нормативно-правового забезпечення, реформування іпотечної системи країни, активізації кредитних операцій банківськими установами. У підсумку, це забезпечить підвищення ліквідності та інвестиційної привабливості іпотечного ринку, а також сприятиме реалізації загальнонаціональних пріоритетів стабілізації соціально-економічного розвитку України.

Бібліографічний список

1. Тімко Н. Оцінювання іпотечного ринку в умовах обмежених довгострокових фінансових ресурсів / Н. Тімко // Вісник Університету банківської справи НБУ. – 2012. – № 2 (14). – С. 53–56.
2. Дзюблук О. Проблеми оптимізації ресурсної бази банків в умовах кризових явищ на фінансових ринках / О. Дзюблук // Сталий розвиток економіки. – 2012. – № 4. – С. 316–318.
3. Пилипець О. Стан та тенденції розвитку іпотечного кредитування в Україні у 2012 р. [Електронний ресурс] / О. Пилипець. – Режим доступу: <http://www.re-finance.com.ua/files/Pilipetshlra.pdf>.
4. Корнєєв В. Іпотечний ринок України: обмеження та перспективи розвитку / В. Корнєєв, Є. Бублик // Економіка і прогнозування. – 2011. – № 4. – С. 76–85.
5. Соколовський Є. Пріоритети іпотечного кредитування в посткризовий період / Є. Соколовський // Наука й економіка. – 2011. – № 3 (23). – С. 13–140.
6. Постанова Кабінету Міністрів України "Деякі питання Державної іпотечної установи" від 08.10.2004 р. за № 1330 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
7. Аналітична інформація Державної іпотечної установи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ipoteka.gov.ua/analitika>.
8. Семенов Г. Актуальні питання розвитку іпотечного кредитування в Україні [Електронний ресурс] / Г. Семенов, Т. Гутарова. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2009_4/files/EC409_37.pdf.
9. Гринько Е. Ресурсное обеспечение банковского ипотечного жилищного кредитования : м-я / Е. Гринько. – Севастополь : Изд-во СевНТУ, 2006. – С. 180–194.

10. Берегуля О. Стратегія удосконалення іпотечного кредитування в банку з метою підвищення його конкурентоспроможності / О. Берегуля // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2009. – Вип. 25. – С. 293–301.

Анотація

Висвітлено передумови підвищення ефективності функціонування вітчизняних банківських установ як основних операторів іпотечного кредитування. Окреслено особливості та пріоритети розвитку іпотечного ринку України у посткризовому періоді, а також визначено напрями удосконалення його нормативно-правового забезпечення. Розкрито роль Державної іпотечної установи у рефінансуванні іпотечних кредитів, виданих банківськими установами, за рахунок випуску і розміщення іпотечних цінних паперів (іпотечних облигацій).

Ключові слова: іпотечне кредитування, іпотечний ринок, іпотечні цінні папери, Державна іпотечна установа.

Аннотация

Отражены предпосылки повышения эффективности функционирования отечественных банковских учреждений как основных операторов ипотечного кредитования. Очерчены особенности и приоритеты развития ипотечного рынка Украины в посткризисном периоде, а также определенно направления усовершенствования его нормативно правового обеспечения. Раскрыта роль Государственного ипотечного учреждения в рефинансировании ипотечных кредитов, выданных банковскими учреждениями, за счет выпуска и размещения ипотечных ценных бумаг (ипотечных облигаций).

Ключевые слова: ипотечное кредитование, ипотечный рынок, ипотечные ценные бумаги, Государственное ипотечное учреждение.

Annotation

Preconditions of increase of efficiency of functioning of domestic bank institutions are reflected as basic operators of the mortgage crediting. Features and priorities of mortgage market of Ukraine development are outlined in a post crisis period, and also certainly directions of improvement of him normatively legal providing. The role of Public mortgage institution is exposed in refunding of mortgage credits, given out bank institutions, due to an issue and placing of mortgage securities (mortgage bonds).

Key words: mortgage crediting, mortgage market, mortgage securities, Public mortgage institution.

УДК 336.741.342(477)

**Мелих О.Ю.,
к.е.н., доцент кафедри міжнародних фінансів,
Тернопільський національний економічний університет**

СУТІСНО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Постановка проблеми. У сучасних умовах поглиблення та інтенсивності прямого й опосередкованого впливу валютного курсу на процеси, що протікають у реальному секторі економіки, зростання його волатильності, підвищується роль валютно-курсової політики в системі макроекономічної політики держави і зростає потреба її переосмислення. Від характеру та моделі валютно-курсової політики залежить не лише стабільність національної валюти, але й бюджетна дієздатність держави, стан платіжного балансу, валютних резервів, інвестиційний клімат, обсяг заощаджень та купівельна спроможність населення, обсяг експортно-імпорتنих операцій і виробництва, рівень зайнятості, ефективність грошово-кредитної та бюджетно-податкової політик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку фундаментальних питань теорії валютного курсу та валютного регулювання зробили зарубіжні вчені: Р. Дорнбуш, Г. Кассель, Р. Лукас, Р. Манделл, А. Маршал, М. Мусса, М. Обсфельд, К. Рогофф, Я. Тінберген, М. Флемінг, Я. Френкель. Важливу роль у теоретичному та емпіричному дослідженні проблематики валютної політики та курсової динаміки відіграють праці сучасних вітчизняних науковців: А. Барсеяна, О. Береславської, Я. Белінської, Т. Вахненко, Н. Горшкової, А. Гальчинського, В. Гейця, А. Гриценка, О. Дзюблюка, С. Корабліна, І. Крюкової, З. Луцишин, І. Лютого, О. Пасічника, О. Плотнікова, Ф. Рогача, І. Співак. Різні аспекти із проблематики валютного регулювання розкриті у роботах російських вчених: М. Єршова, Л. Красавіної, С. Щербакова. Незважаючи на те, що проблемам валютного регулювання та контролю присвячені праці, як зарубіжних, так і вітчизняних вчених, на

сьогодні не існує загально визначеного підходу щодо трактування сутності валютно-курсової політики і практично відсутні роботи, присвячені дослідженню теоретичних основ її формування.

Постановка завдання. Метою статті є розробка ефективної валютно-курсової політики основі наукового осмислення її економічної сутності та проведення оцінки теоретичних та методологічних підходів до формування й реалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищена увага у 20–х роках XX століття до грошово-кредитної політики і політики обмінного курсу, як інструментів досягнення макроекономічної рівноваги та процвітання, після кризових потрясінь 30–х років переросла у недовіру до їх ефективності, що спонукало активізацію досліджень даної проблематики.

І в сучасних умовах теоретичні проблеми валютно-курсової політики виступають об'єктом наукових дискусій. Головне протистояння, перш за все, полягає між кейнсіанським підходом, який втілює ідеї оперативного використання грошей, як інструмента щоденного управління економічною кон'юктурою, активної участі центрального банку на валютному ринку для стимулювання економічного зростання, і монетаризмом, який засуджує подібні маніпуляції, що, на думку представників даної течії, ведуть до посилення макроекономічних диспропорцій.

Так, в умовах розвитку ринкової економіки окрім державного, має місце ринкове регулювання валютних відносин, які взаємодоповнюють одне одного, а теоретичні основи їх організації визначаються кейнсіанською та монетаристською доктринами монетарного регулювання. Прихильники монетаристської концепції³ (Мілтон Фрідмен, Карл Брунер, Гарі Джонсон, Алан Мельтцер, Генрі Кольверт Саймонс, Анна Шварц) зазначали, що ринкова економіка є стійкою системою та має внутрішні властивості саморегулювання і відновлення рівноваги через дію механізмів конкуренції й ціноутворення.

Зокрема, одним із головних елементів концепції основоположника монетаризму М. Фрідмена є відстоювання впровадження системи плаваючих обмінних курсів, що сприятиме саморегуляції зовнішньоекономічної рівноваги [24; 25].

Представники вищезазначеної теорії стверджують, що диспропорції в економічному розвитку країни є результатом прорахунків у реалізації регулюючих заходів органів державного управління, тому, на їх глибоке переконання, рівень державного втручання у господарські процеси повинен бути зведений до мінімуму. Як ключову ідею формування та реалізації валютної політики прихильники монетаризму пропонують не лише відмову від валютних обмежень, як факторів розвитку прихованої інфляції та фіксованого режиму валютного курсу на користь плаваючого, а й повну лібералізацію валютного ринку і зовнішньої торгівлі [4].

Починаючи із 70–х років XX століття, теорію монетаризму практично було втілено в багатьох країнах світу, а основними представниками цієї школи стали А. Шварц, К. Брунер, А. Мельтцер, Д. Лейдлер, Ф. Кейген [3, с. 37].

Однак, враховуючи важливу роль валютних відносин у світогосподарських зв'язках, держава здавна здійснювала прямий та опосередкований вплив на них.

Світова економічна криза 1929–1933 рр. та невиправданість ідей представників неокласичної школи сприяли зародженню кейнсіанської теорії регульованої валюти. В 50–60–ті роки кейнсіанство зайняло ключові позиції у західній економічній науці та практиці, прихильники якого виступали за активне використання державними органами влади, з метою регулювання валютного курсу та забезпечення макроекономічної рівноваги, інструментів грошово-кредитної політики, і зокрема таких, як фіксований режим курсоутворення, валютні інтервенції, девальвація (ревальвація), маніпулювання відсотковою ставкою.

Саме принципи кейнсіанської доктрини в частині валютно-курсової політики лягли в основу Бреттон – Вудської угоди (1944 рік), що створила ефективне на той час регулятивне середовище, яке не допускало гострих фінансових криз упродовж наступних тридцяти років із дня її укладення.

Починаючи з 70-х років XX століття, ознаменований розпадом Бреттон – Вудської валютної системи і переходом від фіксованих паритетів до режиму плаваючого валютного курсу, що виступає однією із ключових ознак Ямайської (Кінгстонської) валютної системи (1976 рік), державне регулювання процесу курсоутворення не втратило своєї актуальності та, окрім того, виникла потреба у прогнозуванні валютних курсів, аналізі факторів, що продукують його динаміку.

У контексті світової фінансової кризи XXI століття варто зазначити, що провідний економіст сучасності Дж. Сорос [20], хоча і є прибічником відкритого суспільства та невтручання держави в економічні процеси, дослідивши циклічні коливання і дійшовши висновку, що кризові явища є наслідком глобалізації фінансових ринків, висловлює думку щодо необхідності посилення монетарного та валютного регулювання з боку міжнародних фінансових інституцій, зокрема МВФ, який після реформування міг би функціонувати як міжнародний центральний банк, виконуючи всі регулятивні та контрольні функції, притаманні центральному банку держави.

³ Монетаризм виник у США в 50 – х роках XX століття та мав назву “чиказької монетарної школи”, а його основоположником стає Мілтон Фрідмен – Лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 року.

Незважаючи на те, що зовнішньоекономічні, і зокрема валютні відносини, завжди були в центрі уваги економічної теорії, а теоретичним засадам валютного курсоутворення, проблемам валютного регулювання та валютного контролю, впливу курсу національної грошової одиниці на економіку держави, ролі валютно-курсового регулювання в економічному зростанні, ефективності валютно-курсової політики та шляхам її оптимізації присвячені праці як зарубіжних, так і вітчизняних провідних економістів і практиків, на сьогодні в економічній літературі не існує загально визначеного підходу та не досягнуто консенсусу щодо трактування сутності валютно-курсової політики і практично відсутні роботи, присвячені дослідженню теоретичних основ її формування, що негативно позначається на системі її провадження.

Проблема, насамперед, полягає в ототожненні як зарубіжними, так і вітчизняними вченими – дослідниками понять валютно-курсова та валютна політика держави, що породжено, в першу чергу, недосконалістю законодавчої бази, відсутністю в нормативних документах трактування їх сутності.

У зарубіжній економічній літературі найпоширенішим є визначення валютної політики. Так, російські економісти Мовсесян О.Г., Огнівцев С.Б. подають таке тлумачення поняття валютна політика, згідно якого це – "...сукупність заходів, які здійснюються державою в сфері валютно-кредитних відносин для виконання поставлених перед країною цілей і завдань"⁴ [17, с. 164].

Аналогічним є погляд на валютну політику Л. Красавіної. Вона вбачає сутність валютної політики у "...сукупності заходів, що здійснюються у сфері міжнародних валютних та інших економічних відносин у відповідності із поточними і стратегічними цілями країни" в рамках "магічного багатокутника" [14, с. 177].

Подібне модифіковане трактування у праці "Валютная политика стран с трансформируемой экономикой в условиях финансовой глобализации" наводить Качалич О.Г., який стверджує, що: "Валютна політика є комплексом цілей і завдань, а також методів їх забезпечення, здійснюваних органами державної влади в сфері взаємодії національної економіки і світового господарства" [12, с. 11].

Підсумовуючи позитивний аспект, а саме розкриття російськими економістами змісту валютної політики через сукупність заходів держави, одночасно вважаємо, що подібне визначення є узагальненим, не відображає її економічної суті і може стосуватись як валютної, так і зовнішньоекономічної політики, оскільки не містять чітко визначених цілей, методів і форм досягнення та суб'єктів реалізації.

Більш конкретизованими є підходи до інтерпретації сутності валютної та валютно-курсової політик вітчизняних вчених – дослідників.

На думку вітчизняних економістів Козика В.В., Шемет Т.С., Філіпенка А.С., валютна політика це – "...невід'ємна складова грошово-кредитної політики держави, сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються державними органами влади, центральними банками та фінансовими закладами, міжнародними валютно-фінансовими організаціями у сфері міжнародних валютних відносин" на національному, регіональному рівнях та у глобальному масштабі на основі валютного законодавства у двох формах – структурній та поточній [13; 21, с.275; 16, с. 68].

На наш погляд, в цілому не можна погодитись із даним твердженням, оскільки визначення валютної політики як складової грошово-кредитної, викликає заперечення у зв'язку з тим, що здійснення заходів як на національному, так і на міжнародному рівнях, спрямованих на досягнення поставлених стратегічних і тактичних цілей, зумовлює її вихід за рамки монетарної політики.

Ідентичними є визначення валютної політики авторами економічної енциклопедії за редакцією С. Мочерного та фінансового словника (А.Г. Загороднім, Г.Л. Вознюком, Т.С. Смовженко) [6; 10, с. 351].

Досить узагальненим є підхід до трактування валютної політики Мороза А.М., Пуховкіної М.Ф. та валютної (курсової) політики Івасіва Б.С., Адамика Б.П. Вчені під валютною (курсовою) політикою розуміють "сукупність заходів, які проводяться державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до її тактичних та стратегічних цілей" [11, с. 467; 1, с. 141; 18].

Проте варто зазначити, що таке ототожнення є хибним, оскільки валютно-курсова політика (політика обмінного курсу), як складова валютної політики є вужчим поняттям.

Автори підручника "Міжнародна економіка" за редакцією А.П. Румянцева [15, с. 224] трактують політику валютного курсу, як невід'ємну складову валютної політики держави і ототожнюють її із режимом курсоутворення, залежно від якого виділяють два її види: фіксований та плаваючий. Однак вказане визначення викликає ряд заперечень, оскільки курсова політика центрального банку зводиться не лише до встановлення режиму валютного курсу, але і включає ряд заходів, які направлені на його регулювання з метою досягнення сталого економічного розвитку.

⁴ Згідно переконань вчених, основними цілями валютної політики виступають досягнення стійкого економічного росту, високого рівня зайнятості (низького рівня безробіття – не більше 5-6% на рік), стабільності цін (низьких темпів інфляції – не більше 10% в рік), зовнішньоекономічної рівноваги. Вищезазначену систему рівноправних та взаємопов'язаних цілей в економічній літературі прийнято називати "магічним багатокутником".

Дзюблюк О.В. зазначає, що: “Валютно-курсова політика (політика обмінного курсу) – це елемент валютної політики держави, спрямований на визначення порядку встановлення й особливостей регулювання курсу національної валюти стосовно інших валют” [4, с. 197].

Таким чином, системність і використання дедуктивних підходів у діалектиці вивчення про валютне регулювання і контроль дає можливість зробити висновок про те, що валютна політика – це розробка та реалізація органами державної влади, центральними банками, фінансовими установами, міжнародними валютно-фінансовими організаціями економічних, правових та організаційних заходів впливу на відносини економічних суб’єктів, які стосуються операцій з валютою.

Вперше в економічній науці спроба обґрунтування необхідності та доцільності розмежування дефініції валютної політики та валютно-курсова політика була зроблена Щербаковим С.Г. [22] та Пасічником О.В. [19]. Так, російський вчений – дослідник Щербаков С.Г. розглядає політику валютного курсу, як складову валютної політики держави, яка направлена на реалізацію її проміжної цілі – “досягнення необхідного рівня валютного курсу”, трактує курсову політику як “...періодичну діяльність монетарної влади із визначення та підтримки економічно виправданого поточного валютного курсу, очищеного від спекулятивних і емоційно-психологічних факторів” [22, с. 44].

Згідно поглядів Щербакова С.Г., курсова політика на практиці реалізується через проведення валютних інтервенцій, які направлені на регулювання співвідношень між попитом і пропозицією на іноземну валюту, встановлення режиму курсоутворення та проведення масового інформування суспільства щодо бажаного рівня курсу національної грошової одиниці.

Вітчизняний економіст О.Пасічник [19] зазначає, що валютно-курсова політика виступає складовою як грошово-кредитної, так і валютної політики, і реалізується центральним банком виключно на національному рівні та направлена на досягнення стабільності національної грошової одиниці, як основного завдання Національного банку України (НБУ), визначеного статтею 99 Конституції України. Враховуючи підпорядкованість вищезазначеної мети цілям монетарної та макроекономічної політики, автор валютно-курсову політику трактує як – “...комплекс нормативно-правових, прогнозних, регулюючих та контролюючих заходів центрального банку щодо управління валютним курсом з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці та створення умов для економічного зростання” [19, с. 8 – 9].

Яременко С.О. поділяє валютну політику, в залежності від її спрямування (змісту) та форм (засобів), на поточну та структурну. Згідно переконань економіста, поточна валютна політика передбачає оперативне регулювання обмінного курсу національної валюти, валютно-ринкової кон’юнктури, регламентацію ступеня конвертування національної валюти, управління валютними резервами країни, забезпечення безперервності зовнішньоекономічних розрахунків, створення сприятливих умов для вкладів інвесторів та подолання валютних криз. Структурна валютна політика спрямована на забезпечення послідовних змін у світовій валютній системі в ході проведення валютних реформ в інтересах країн, що беруть участь у міжнародному обміні [7, с.117].

Проте, згідно із наведеним трактуванням, визначення поточної валютної політики є дещо звуженим і зводиться тільки до завдань валютно-курсового регулювання, а структурну валютну політику можуть проводити лише країни маркет-мейкери світового валютного ринку, до яких Україна не належить.

Таким чином, відсутність єдиного підходу до трактування сутності валютної політики та валютно-курсової, як її складової, свідчить про їх неоднорідність, складність, унікальність та особливість. Кожне із наведених визначень має право на існування, оскільки акцентує увагу на найважливіших, на думку автора, аспектах.

Врахування надбань економічної, фінансової науки та практики, недоліків та переваг розглянутих визначень, дало нам можливість виділити відмінні ознаки валютної та валютно-курсової політик держави (табл. 1) і схилитись до думки, що, оскільки валютно-курсова політика є невід’ємною складовою валютної політики, яка реалізується в рамках економічної політики країни (рис. 1.), то, окрім специфічних ознак, для неї будуть властиві й спільні з економічною політикою прикметні риси, тому дану дефініцію слід розглядати як в широкому, так і у вузькому розумінні.

Так, у широкому розумінні, під валютно-курсовою політикою слід розуміти комплекс економічних цілей та заходів центрального банку, що здійснюються через валютний механізм і спрямовані на регулювання суспільних відносин та забезпечують вирішення стратегічних й тактичних завдань розвитку економічної системи відповідно до інтересів країни, що втілюються в економічній програмі та направлені на забезпечення ефективного функціонування національної економіки, економічного зростання. А це ніщо інше, як діяльність держави щодо використання економічних, і зокрема валютних відносин для забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства.

У вузькому розумінні під валютно-курсовою політикою, на наш погляд, слід розуміти сукупність заходів стратегічного та тактичного характеру, які здійснює держава в особі центрального банку через складові національної валютної системи (щодо вироблення механізму встановлення валютного курсу, прогнозування та оперативного управління ним, контролю за дотриманням валютного законодавства)

з метою недопущення кон'юнктурно-структурних дисбалансів валютного ринку й досягнення цілей економічної політики держави.

Таблиця 1

Спільні та відмінні риси валютної та валютно-курсової політики держави

	<i>Валютна політика</i>	<i>Валютно-курсова політика</i>
1	2	3
Стратегічні цілі та завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Стійкі темпи економічного розвитку. 2. Підтримання низьких темпів інфляції та низького рівня безробіття. 3. Забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги. 4. Розширення міжнародного співробітництва. 5. Подолання негативних наслідків валютних криз та їх уникнення. 6. Забезпечення стабільного функціонування валютних ринків. 7. Поліпшення міжнародного кредитного та валютного механізмів (зміна валютного режиму та порядку міжнародних розрахунків, проведення валютних реформ, участь у міжнародних переговорах для визначення принципів реалізації валютної політики на міждержавному та регіональному рівнях). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Забезпечення сталого економічного зростання. 2. Підтримання високого рівня зайнятості населення. 3. Підтримка цінової стабільності. 4. Створення ефективного механізму курсоутворення, який передбачає перегляд ступеня конвертованості національної валюти та режиму валютного курсу. 5. Оцінка екзогенних та ендегенних факторів, що впливають на валютний курс. 6. Оптимізація набору інструментів впливу на кон'юнктуру валютного ринку. 7. Прогнозування змін валютного курсу. 8. Забезпечення режиму курсу національної валюти, по відношенню до іноземних валют, рівень якого визначатиме реальне співвідношення попиту і пропозиції іноземної валюти. 9. Забезпечення низької волатильності, прогнозованості та зрозумілості середньо- і довгострокових тенденцій руху валютного курсу.
Тактичні цілі та завдання	<ol style="list-style-type: none"> 1. Сприяння нормальній організації грошового обігу. 2. Оперативне регулювання сальдо платіжного балансу та підтримання його рівноваги. 3. Забезпечення правових умов організації валютних відносин. 4. Організація контролю за здійсненням валютних операцій. 5. Регламентування порядку здійснення міжнародних розрахунків. 6. Лібералізація або обмеження можливостей суб'єктів господарювання у здійсненні валютних операцій. 7. Дедоларизація економіки. 8. Накопичення валютних резервів. 9. Захист конкурентних позицій вітчизняного товаровиробника. 10. Стимулювання припливу іноземного капіталу та обмеження його вивозу. 11. Виправлення дисбалансів у міжнародному економічному і платіжному обміні. 12. Сприяння розширенню експорту товарів високого ступеня обробки. 13. Забезпечення своєчасного погашення та обслуговування зовнішніх боргових зобов'язань. 14. Створення умов для розвитку виробництва національних імпортозаміщуючих товарів та послуг. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Досягнення стабільності курсу національної грошової одиниці. 2. Створення ефективного механізму оперативного управління валютним курсом. 3. Зниження частоти та амплітуди курсових коливань. 4. Операції із офіційними резервами країни та їх приведення до рівня, який би забезпечив нормальну підтримку національної валюти за умов короткострокових кон'юнктурних коливань економіки.
Об'єкт політики	<ol style="list-style-type: none"> 1. Валютний курс. 2. Платіжний баланс. 3. Грошовий обіг. 4. Зовнішньоекономічна діяльність. 5. Операції суб'єктів господарювання з іноземною валютою. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Валютний курс. 2. Операції суб'єктів господарювання з іноземною валютою. 3. Грошовий обіг.

продовження табл. 1

1	2	3
Суб'єкти реалізації	1. Кабінет Міністрів. 2. Міністерство фінансів. 3. Міністерство транспорту і зв'язку. 4. Державна митна служба. 5. Державна податкова адміністрація. 6. Уповноважені банки та ін. фінансові установи. 7. Центральний банк. 8. Міжнародні валютно-фінансові організації.	1. Центральний банк.
Рівень здійснення	1. Національний. 2. Регіональний. 3. Міжнародний.	1. Національний.
Методи	1. Валютне регулювання. 2. Валютний контроль. 3. Міжнародне валютне співробітництво.	1. Прогнозування валютного курсу. 2. Валютне регулювання. 3. Валютний контроль.

Примітка: Розроблено автором.

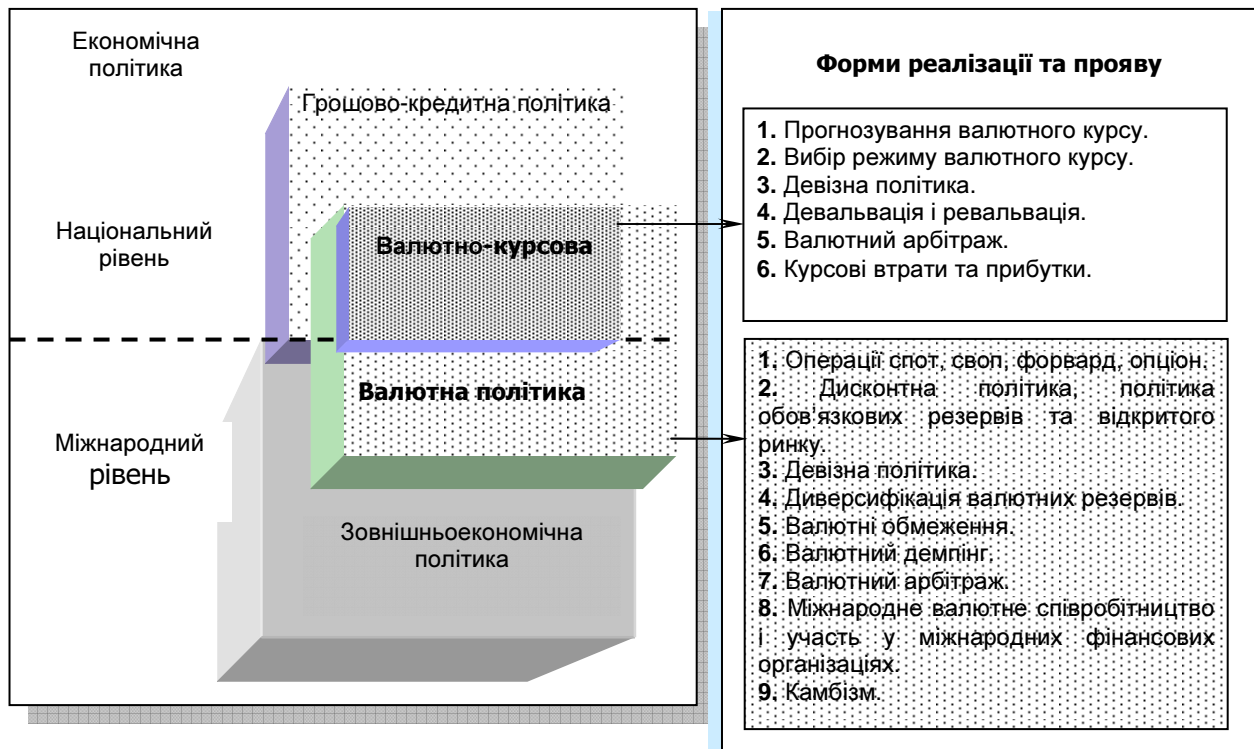

Рис. 1. Валютно-курсова політика як складова валютної політики держави та форми їх реалізації і прояву

Примітка: Розроблено автором.

Таким чином, процес формування і реалізації валютно-курсової політики охоплює кілька етапів (рис. 2.). Дієздатність політики валютного курсу залежить від ефективності діяльності держави (суб'єктів реалізації) на кожному етапі та правильності прийнятих рішень.

Так, формування валютно-курсової політики починається з чіткого визначення цілей та постановки обґрунтованих завдань. Оскільки загальноприйнятим у науці є поділ політики, в тому числі і валютно-курсової, залежно від періоду і характеру завдань, що вирішуються, на стратегію і тактику, які в діалектичній єдності складають політику обмінного курсу держави, тому привертає до себе увагу проблема визначення їх сутності.

Рис. 2. Процес формування і реалізації валютно-курсової політики

Примітка: Розроблено автором.

Так, під стратегією валютно-курсової політики слід розуміти цілісну систему дій центрального банку, спрямовану на реалізацію пріоритетів довгострокового характеру, що передбачає вирішення глобальних завдань, визначених економічною стратегією, з урахуванням впливу екзогенних та ендегенних факторів.

В даному контексті слід зазначити, що згідно переконань Я. Жаліла "...стратегічне рішення має виходити з того, що можна зробити з об'єктом стратегії, що здатні зробити суб'єкти стратегії, що вони виявляють бажання та політичну волю зробити і що вони повинні зробити під впливом комплексу зовнішніх чинників" [8].

Якщо валютно-курсова стратегія пов'язана із вирішенням перспективних завдань, то тактика охоплює переважно поточні питання та являє собою комплекс адаптивних заходів впливу держави, в особі центрального банку, на функціонування валютних взаємовідносин з метою надання їм параметрів, визначених завданнями стратегії (див. табл. 1).

На другому етапі процесу формування й реалізації валютно-курсової політики, виходячи із поставлених завдань, здійснюється вибір режиму валютного курсу та визначається ступінь конвертованості національної валюти.

Світова практика налічує близько десяти різновидів курсових режимів. Складність точної класифікації режимів валютних курсів пояснюється кількома причинами: по-перше, офіційно оголошений режим валютного курсу у тій чи іншій країні може не відповідати фактичним діям центрального банку чи інших регуляторних органів із реалізації офіційно проголошеної валютно-курсової політики; по-друге, є значна кількість так званих проміжних режимів валютного курсу, які характеризуються наявністю спільних ознак і різноманітними поєднаннями мікро- та макроекономічних умов реалізації, законодавчих обмежень та практичних дій центрального банку, у зв'язку з чим ці режими важко віднести до якоїсь конкретної групи [9, с. 18].

Впродовж 90-х років XX століття провідні вчені – дослідники та представники МВФ відстоювали думку, що лише режими жорсткого фіксованого та вільно плаваючого обмінного курсу здатні запобігти валютним кризам, які вражають як розвинуті країни, так і держави з новоствореними ринковими економіками. Проте світова практика свідчить, що, окрім так званих "кутових", широкого розповсюдження набуло використання і проміжних курсових режимів.

Варто зазначити, що жоден режим валютного курсу не є досконалим та має як переваги, так і недоліки, тому вибір оптимального режиму вимагає врахування особливостей розвитку вітчизняної економіки.

Проблемі вибору оптимального валютного режиму значну увагу приділяли представники ортодоксальної економічної теорії, і зокрема Дж. Вільямсон (J. Williamson), який сформував чотири підходи до вибору режиму обмінного курсу.

Відповідно до першого підходу, що має назву “валютний курс у якості номінального якоря” (“nominal anchor approach”), фіксований режим обмінного курсу згідно переконань вченого виступає дієвим інструментом боротьби з інфляцією та зниження інфляційних очікувань.

Розглядаючи валютний курс, як фактор, який впливає на динаміку платіжного балансу, Дж. Вільямсон запропонував підхід, котрий отримав назву “реальних цілей” (“real targets approach”), й стверджував, що за умов порушення його рівноваги країні доцільно використовувати режим плаваючого обмінного курсу. Згідно переконань прихильників вищезазначеного підходу, плаваючий обмінний курс гарантує зовнішню рівновагу (рівновагу платіжного балансу) і полегшує роботу органів державного регулювання з досягнення цілей монетарної політики.

Третій підхід “стабільного обмінного курсу” (“exchange rate stability approach”) вказує на негативні ефекти коливань валютного курсу, що зумовлені зміною очікувань учасників валютного ринку. У відповідності з даним підходом, виникає необхідність фіксації обмінного курсу, яка дозволить вплинути на формування очікувань учасників валютного ринку і гарантувати стабільність номінального обмінного курсу.

Згідно підходу “стратегії розвитку” Дж. Вільямсона до вибору курсового режиму, підтримка конкурентоспроможного обмінного курсу сприяє підвищенню рентабельності експорту, виступає стимулом до здійснення інвестицій, розширення виробництва та зростання зайнятості [28].

В подальшому, на основі обраної форми валютно-курсової політики обираються інструменти реалізації і способи забезпечення скоординованості їх дії. У 60-х роках ХХ століття практика формування та реалізації економічної політики, і курсової зокрема, базувались на теорії Я. Тінбергена. У науковій праці “Теорія економічної політики” [27], виділивши і ввівши в науковий обіг поняття “ціль економічної політики” та “інструменти реалізації політики”, автор обґрунтував необхідність рівності кількості інструментів політики – кількості цілей, які поставлені перед нею. Поряд із цим, вчений зазначав, що цілі є лінійними функціями інструментів, а кожна із них зазнає впливу всієї сукупності важелів.

Приділивши значну увагу кількісним інструментам, Я. Тінберген дійшов висновку, що їх набір, який знаходиться у розпорядженні політиків, залежить від характеристик інституційного середовища. Наприклад, за умов прив'язки обмінного курсу і вільного руху капіталу, грошова політика зводиться до підтримання рівня першого з них. Якщо ж його вже встановлено, то грошова політика (в тому числі зміна внутрішньої пропозиції грошей) є значною мірою вичерпаною як засіб досягнення макроекономічних цілей. За умов плаваючого обмінного курсу внутрішня пропозиція грошей є ефективним політичним інструментом [5, с. 82–83].

У 1964 році напрацювання Я. Тінбергена були доповнені Г. Тейлом, і знайшли своє відображення у моделі Тінбергена – Тейла. Згідно даної моделі – формування валютно-курсової політики та вибір інструментів досягнення поставлених цілей повинен залежати від співвідношення вигод та втрат, зумовлених використанням того чи іншого інструментарію з точки зору національного добробуту.

Проте уже у 70-х роках ХХ століття теорія Я. Тінбергена зазнала критики з боку Р. Манделла, Р. Лукаса, В. Брейнарда, М. Фрідмена та ін.

Зокрема, Р. Манделл [26], дійшов висновку, що інструменти, які направлені на досягнення макроекономічних цілей, знаходяться у розпорядженні різних органів державної влади, які не координують своєї діяльності. Тому, розробивши концепцію ефективної ринкової класифікації, вчений запропонував прив'язку цілей до важелів, які здійснюють на них найбільший вплив. Окрім того, критики доктрини голландського економіста вважали, що урядові органи стикаються із значно складнішими проблемами, ніж достатня кількість інструментів, а цільові показники не є лінійно залежними від них [23].

З огляду на вище висвітлене вважаємо, що при виборі інструментів для досягнення поставлених цілей валютно-курсової політики суб'єкти її реалізації повинні дотримуватись принципу ефективності, що передбачає досягнення максимального результату при використанні визначеного інструменту.

Після формування політики здійснюються конкретні заходи. При цьому дуже важливо забезпечити дієвість фінансових інструментів, адже результативність політики залежить як від її обґрунтованості, так і від того, як реалізуються механізми її здійснення. У зв'язку з цим, вкрай важливим є контроль за ходом реалізації виробленої політики. Валютні відносини настільки складні і багатофакторні, що будь-які зміни в економічному середовищі можуть або змінити дію інструментів, або спрямувати їх в інший бік. Це, у свою чергу, може призвести до зовсім інших результатів, порівняно із тими, які очікуються від даної політики.

Висновки з проведеного дослідження. Валютно-курсова політика, будучи складовою валютної політики держави, базується на механізмі, який виступає інструментом її реалізації та являє собою сукупність форм, методів та валютно-фінансових важелів впливу на вартісні співвідношення між національною та іноземною валютами.

Виступаючи складовою інституційної архітектури монетарної політики, механізм курсової політики відіграє важливу роль у вирішенні проблеми комунікації центрального банку із суспільством, у формуванні сталих очікувань економічних агентів та підвищенні їхньої довіри до дій монетарної влади як необхідної умови ефективної реалізації валютно-курсної політики держави [2, с. 22].

З метою підвищення дієвості валютно-курсної політики, виникає необхідність зваженого підходу до вибору форми та інструментів її реалізації із врахуванням масштабів економіки, темпів інфляції, ступеня відкритості економіки та ін.

Бібліографічний список

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / Богдан Петрович Адамик. – Тернопіль : Карт – бланш, 2002. – 278 с.
2. Белінська Я. Валютний механізм і принципи його структурування / Я. Белінська // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 19 – 27.
3. Грошово-кредитна політика в Україні / [В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, Н. І. Гребеник, В. І. Міщенко]; За ред. В. І. Міщенка. – [2 – ге вид., перероб. і доп.]. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 2003. – 421 с.
4. Дзюблук О.В. Валютна політика : підручник / Олександр Валерійович Дзюблук. – К.: Знання, 2007. – 422 с.
5. Довбенко М. Базова теорія економічної політики / М. Довбенко // Економіка України. – 2006. – № 5. – С. 82–86.
6. Економічний енциклопедичний словник: у 2 т. / [Степан Васильович Мочерний, Ярослава Степанівна Ларіна, Олександр Андрійович Устенко, Сергій Ілліч Юрій]; відп. ред. Степан Васильович Мочерний. – Л. : Світ, 2005 (2006). – 563 с.
7. Енциклопедія банківської справи України / Редколегія: В. Б. Альошин, Л. В. Воронова, А. С. Гальчинський, Н. І. Гребеник, Н. В. Дорофієва та ін.; Голова В. С. Стельмах. – К. : Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
8. Жаліло Я. Економічна стратегія як категорія сучасної економічної науки / Я. Жаліло // Економіка України. – 2005. – № 1. – С. 19–27.
9. Журавка Ф. О. Валютно-курсова політика Національного банку України в умовах трансформації економіки : монографія / Федір Олександрович Журавка. – Суми : ТОВ “КВК” “Ділові перспективи”, УАБС НБУ, 2007. – 70 с.
10. Загородній А. Г. Фінансовий словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк, Т. С. Смовженко. – [2-ге видання, виправлене та доповнене]. – Львів : Видавництво “Центр Європи”, 1997. – 576 с.
11. Івасів Б. С. Гроші та кредит : підручник / Богдан Степанович Івасів. – [вид. 2 – ге, змін. і доп.]. – Тернопіль : Карт – бланш, 2005. – 528 с.
12. Качалич А. Г. Валютная политика стран с трансформируемой экономикой в условиях финансовой глобализации : учеб. пособие / [А.Г. Качалич]; под ред. проф. В. А. Слепова; Рос. экон. акад. им. Г.В. Плеханова. – М. : Экономистъ, 2006. – 169 с.
13. Козик В. В. Міжнародні економічні відносини: [навчальний посібник] / Володимир Васильович Козик. – [4 – те вид. стер.]. – К. : Знання – Прес, 2003. – 406 с.
14. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения: [учеб.] / Под. ред. Л.Н. Красавиной. – М. : Финансы и статистика, 1994. – 592 с.
15. Міжнародна економіка: [підручник] / А. П. Румянцев, Г. Н. Климко, В. В. Рокоч та ін.; [за ред. А. П. Румянцева]. – К. : Знання – Прес, 2003. – 447 с.
16. Міжнародні валютно-кредитні відносини: [підручник] / За ред. А. С. Філіпенка. – К. : Либідь, 1997. – 68 с.
17. Мовсесян А. Г. Международные валютно-кредитные отношения: [учебник] / А. Г. Мовсесян, С. Б. Огнивцев. – М. : ИНФРА – М, 2003. – 312 с.
18. Національний банк і грошово-кредитна політика: [підручник] / За ред. А. М. Мороза та М.Ф. Пуховкіної. – К. : КНЕУ, 1999. – С. 174–175.
19. Пасічник О. В. Про розмежування понять “валютно-курсова” та “валютна” політика / О.В. Пасічник // Формування ринкових відносин в Україні. – 2003. – №11(30). – С. 7–9.
20. Сорос Дж. Кризис мирового капитализма. Открытое общество в опасности / Дж. Сорос. – М. : ИНФРА – М, 1999. – 262 с.
21. Шемет Т. С. Теорія і практика валютного курсу: [навч. посіб.] / Т. С. Шемет; [за ред. О.І. Рогача]. – К. : Либідь, 2006. – 360 с.
22. Щербаков С. Г. К вопросу о валютной и курсовой политике / С. Г. Щербаков // Деньги и кредит. – 2000. - №11. – С. 43–44.
23. Friedman M. The Lag in the Effect of the Monetary Policy / Friedman M. // “Journal of Political Economy”. – October 1961. – P. 447-466.

24. Friedman M. A Monetary History of United States, 1867 – 1960 / Friedman M., Schwartz A. – Princeton, 1963. part 3 reprinted as The Great Contraction
25. Friedman Milton. Has Government and Role in Money? / Friedman Milton, Schwartz Anna. // Journal of Monetary Economics. – 1986. – 17. – P. 37–62.
26. Mundell R. The monetary Dynamics of International and Flexible Exchange Rates / R. Mundell // "Quarterly journal of Economics". – May, 1960. – P. 227-257.
27. Tinbergen J. On the Theory of Economic Policy. Amsterdam, "North Holland", 1952.
28. Williamson J. (2003): "Exchange rate policy and development", paper prepared for the International Policy Dialogue (IPD) Capital Market Liberalization Task Force, Columbia University, Barcelona, Spain, Jun 2 – 3.

Анотація

Обґрунтовано валютно-курсову політику, здійснено наукове осмислення її економічної сутності та проведено оцінку теоретичних та методологічних підходів до її формування й реалізації. Розглянуто кейнсіанську та монетаристську доктрини державного і ринкового регулювання валютних відносин. Розкрито економічний зміст понять «валютна політика» та «валютно-курсова політика». На основі теоретичного аналізу підходів щодо трактування вказаних дефініцій здійснено їх розмежування та сформульовано авторське розуміння сутності валютно-курсової політики держави. Висвітлено концептуальні засади її формування та реалізації.

Ключові слова: валютна політика, валютно-курсова політика, стратегічні цілі, тактичні цілі, валютний курс, режим курсоутворення, інструменти валютно-курсової політики.

Аннотация

Обоснована валютно-курсовая политика, осуществлено научное осмысление ее экономической сущности и проведена оценка теоретических и методологических подходов к ее формированию и реализации. Рассмотрено кейнсианскую и монетаристскую доктрины государственного и рыночного регулирования валютных отношений. Раскрыто экономическое содержание понятий «валютная политика» и «валютно-курсовая политика». На основе теоретического анализа подходов к трактовке указанных понятий сделано их разделение и сформулировано авторское понимание сущности валютно-курсовой политики государства. Освещены концептуальные основы ее формирования и реализации.

Ключевые слова: валютная политика, валютно-курсовая политика, стратегические цели, тактические цели, валютный курс, режим курсообразования, инструменты валютно-курсовой политики.

Annotation

Substantiated currency exchange rate policy implemented scientific comprehension the substance and her conducted evaluation of the theoretical and methodological approaches to its formation and implementation. Are considered keynesian and monetarist doctrine of state and market regulation of monetary relations. The economic sense of "monetary policy" and "exchange rate policy" is abstract. On the basic of the theoretical analysis of approaches to the interpretation of these definitions made their separation and formed the author's position on exchange rate policy. Showing conceptual foundations of its development and implementation.

Key words: monetary policy, exchange rate policy, strategic objectives, tactical target, exchange rate, exchange rate regime, tools exchange rate policy

УДК 338.49

**Кінаш І.П.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту
та адміністрування,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу**

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямом державної інформаційної політики багатьох країн, в тому числі і України, став курс на побудову інформаційного суспільства, яке не може успішно розвиватися без формування інформаційної інфраструктури. Інформаційна інфраструктура є однією із найбільш суттєвих секторів економіки, що динамічно розвивається та формує передумови до переходу країни до сталого розвитку. Як відомо, ефективна інформаційна інфраструктура дає змогу різко розвивати економіку інформації, скорочувати час на висунення та обговорення нових ідей, проектів, людей, а також сприяє підвищенню рівня комплексного розвитку регіонів держави, ефективності всього суспільного виробництва. А цим самим, здатна допомогти державі у вирішенні багатьох політичних, економічних та соціальних завдань. В основі створення, обробки та поширення інформації лежать системи, які становлять основні соціальні інфраструктури суспільства. Інформаційна індустрія трактується як головний стратегічний чинник конкуренції та провідний сектор національної економіки [1].

Український шлях до побудови успішної інформаційної інфраструктури визначається її сьогодишніми політичними, соціально-економічними, соціально-культурними особливостями. До цих особливостей слід віднести: нестабільність політичного і економічного курсу держави, що не дозволяє їй швидко і ефективно вирішувати економічні проблеми забезпечення переходу до суспільства сталого розвитку. Серед економічних умов слід виділити: недостатній рівень розвитку інформаційної інфраструктури, продуктів і послуг; відсутність у держави засобів для їх модернізації і розширення; високий рівень монополізації засобів масової інформації; випереджальне створення різних систем зв'язку – каналів передачі інформації, засобів зв'язку тощо.

У контексті формування інформаційної інфраструктури держави важливого значення набуває вивчення зарубіжного досвіду формування та функціонування інформаційної інфраструктури, особливо розвинутих країн. Дослідження умов та підходів до створення інформаційної інфраструктури розвинутих країн дозволить проаналізувати основні інструменти, які використовувались при цьому та виявити можливість й доцільність їх використання в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням зарубіжного досвіду формування інформаційної інфраструктури займалися такі вчені: Т. В. Писаренко, Т. К. Кваша, О. П. Кочеткова, Г. П. Задорожня, О. Ф. Паладченко [2], Н. В. Березняк, Г. В. Новіцька [3], О. В. Коваленко [4], Л. В. Губерський, Є. А. Макаренко, Є. С. Камінський [5], С. Л. Луценко [6]. Разом з тим, недосконалість науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування ефективної інформаційної інфраструктури України обумовила необхідність вивчення зарубіжного досвіду та окреслення його можливостей використання в Україні.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення зарубіжного досвіду формування інформаційної інфраструктури та виявлення можливостей використання його в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інформаційна інфраструктура це – комплекс установ, організацій, програмно-технічних засобів, які забезпечують взаємодію інформаційних потоків, функціонування та розвиток засобів інформації для задоволення потреб споживачів. Успішний її розвиток залежатиме від можливості держави перейти до інформаційного суспільства. Дана умова розглядається як можливість виходу країни із економічної кризи, як інструмент подолання труднощів соціального життя та інструмент укріплення держави.

Інформаційна інфраструктура є основою побудови інформаційного суспільства, з появою якого пов'язують своє майбутнє більшість розвинених держав. Починаючи з 1994 року, більшість країн світу пріоритетним напрямом розвитку обрали курс на побудову інформаційного суспільства. Активізація цього процесу відбулася у зв'язку із проведенням спеціального Конгресу фахівців Міжнародного союзу електрозв'язку, на якому з промовою виступив віце-президент США А. Гора. Його виступ торкнувся плану розвитку Глобальної інформаційної інфраструктури та обґрунтування основних фундаментальних принципів її побудови. Основними з них є: сприяння розвитку конкуренції, заохочення приватних інвестицій, створення структур для підтримки темпів технологічного та ринкового розвитку, забезпечення відкритого доступу до мережі усіх провайдерів, створення

універсальної служби та універсального обслуговування. Уряд США визнав, що ефективність цих процесів залежить від розподілу функцій між державою та приватним сектором та їх взаємодією. Обов'язком держави було прийняття відповідних законів та адміністративне регулювання, а обов'язком приватного сектору – визначати, які технології розвивати, відповідати на запити ринку, встановлювати стандарти, розвивати нові послуги та продукти [7].

З метою заохочення приватних інвестицій держава усувала бар'єри на шляху приватних інвестицій, дотримувалась політики, яка сприяла інвестиційним ініціативам на телекомунікаційному та інформаційному ринках, розвивала взаємодію з міжнародними фінансовими інститутами (Всесвітнім банком та регіональними банками) для залучення приватного та державного капіталу. Великі зусилля держава спрямовувала на розвиток конкуренції. Зокрема, збільшувала конкуренцію на місцевому, національному та міжнародному рівнях, оцінювала заходи, які здійснювалися для лібералізації ринку і конкуренції в інших країнах, заохочувала нових гравців на ринку шляхом боротьби з антиконкурентною поведінкою фірм, які домінували на ринках. Серед пріоритетних напрямів розвитку інформаційної інфраструктури було визначено забезпечення доступу до мереж, і цим самим істотно збільшувала кількість інформаційних послуг, доступним споживачам.

Не тільки США, але і інші розвинені країни розробили стратегічні інформаційно-комунікаційні пріоритети реформування системи державного управління. Так, у 1994 р. Комісією ЄС було прийнято план дій – «Європейський шлях в інформаційне суспільство». У 1995 р. Фінляндія розробила власну аналогічну програму – «Фінський шлях в інформаційне суспільство». У 1996 р. у ФРН побачила світ така ж програма – «Шлях Німеччини в інформаційне суспільство». Протягом 1990-х років такого роду програми були прийняті більшістю найбільш розвинених держав, що входять в Організацію економічного співробітництва та розвитку, а також цілим рядом країн, що розвиваються. Сьогодні в цих країнах діє вже третє покоління подібних програм. Так, у 1999 р. у США приймається «Стратегічний план Національної адміністрації з телекомунікацій та інформації США». Відповідно до нього, Концепція національної інформаційної інфраструктури стала ключовим елементом рішення головного управлінського завдання, яке США поставили перед собою на XXI століття, а саме – виключення взаємно руйнівної конкуренції через формування інформаційного механізму прийняття взаємоузгоджених ділових рішень. У цій концепції передбачається розвиток системи інформаційно-комунікаційних технологій, орієнтованої на вирішення конкретних державних завдань [7].

Розглянемо канадський досвід побудови інформаційної інфраструктури. У 1994 р. прозвучала доповідь «Побудова більш інноваційної економіки», в якій обговорювалися способи, за допомогою яких держава зможе досягнути економічних і соціальних цілей. Було запропоновано перехід до інформаційного суспільства за допомогою Канадської інформаційної магістралі. Для досягнення цієї мети потрібно скоординувати дії держави, приватного сектора та громадських організацій. Слід було реалізувати наступні завдання: побудувати Канадську інформаційну магістраль шляхом створення умов для конкуренції, яка б відповідала суспільним інтересам, сприяла б інвестиціям, розвитку нових послуг; створенню нових робочих місць, реалізації економічних та соціальних переваг для всіх громадян держави. Це дало б змогу робити державу більш доступною та відповідальною. Як результат цього, у Канаді було створено одну із найсучасніших телекомунікаційних і мовних систем. Велика заслуга цьому в позиції уряду. Його завдання полягало у створенні конкурентного середовища, в якому б канадські фірми могли збільшувати національне багатство. Федеральний уряд мав забезпечити таку політику, яка б дозволяла розвивати інформаційну інфраструктуру. Запропонована національна стратегія давала змогу забезпечити доступ до основних інформаційних послуг жителям держави [8].

Особливу увагу канадський уряд приділяв культурі та цифровізації культурної спадщини. Тут мається на увазі підтримка власних засобів масової інформації. Саме це дало можливість зберегти культурну самобутність та перетворитись у великого експортера кіно- і відеопродукції, відстояти свої позиції на американському ринку. Стратегія доступу до послуг базувала на наступних принципах: універсальний, доступний та однаковий доступ; орієнтація на споживача і різноманітність інформації; компетентність та участь громадян; відкриті й інтерактивні мережі. Дана стратегія передбачала заходи із лідирування у впровадженні і використанні електронної інформації і комунікаційних систем. Роль держави полягала у забезпеченні балансу між конкуренцією і регулюванням, між свободою слова та захистом моральності. Оскільки ринкові сили такого балансу не можуть забезпечити, то саме на державу покладені функції встановлювати та переглядати існуючий баланс, розробляти стандарти, стимулювати конкуренцію, прискорювати створення нових технологій та захищати споживачів. Велика увага надавалась освіті, телемедицині та універсальному доступу до мережевих послуг та інформації. Роль держави також розглядалася у контексті приватного сектору. Саме від нього залежали обсяги інвестицій та можливий фінансовий ризик. Для США та Канади первинним було створити належну інфраструктуру для того, щоб розвивати послуги.

Аналіз зарубіжної практики регулювання відносин в інформаційній діяльності суспільства дає змогу виділити наступні напрямки її формування: заохочення конкуренції, боротьба з монополізмом (передусім державний контроль за концентрацією засобів масової інформації; дотримання свободи

слова); забезпечення права та технічних можливостей для доступу до інформації інформаційних ресурсів всього населення; захист інтересів національних меншин; захист національної культурної спадщини, мови; забезпечення інформаційної безпеки; охорона інтелектуальної власності, боротьба із піратством; впровадження електронного уряду; правове регулювання мережі Інтернет.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, враховуючи досвід зарубіжних країн, формування інформаційної інфраструктури України повинно базуватися на засадах: пріоритетності національно-технічного та інноваційного розвитку держави; формування необхідних для цього законодавчих і сприятливих економічних умов; загальнодоступних інформаційних ресурсах та забезпечення повсюдного доступу до телекомунікаційних послуг та інформаційно-комунікативних технологій. Україна – держава, яка має науковий потенціал у сфері інформатики, володіє високою культурною спадщиною і сучасною самобутньою багатонаціональною культурою, відкриває великі можливості наповнювати українським змістом інформаційні продукти і послуги. Вищезазначене дозволяє розраховувати на успішне формування інформаційної інфраструктури держави, де будуть надаватись населенню якісні інформаційні та комунікаційні послуги.

Бібліографічний список

1. Чернов А. А. Становление глобального информационного общества: проблемы и перспективы / А. А. Чернов. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков и К^О», 2003. – 232 с.
2. Інформаційно-комунікаційні технології як пріоритетний напрям розвитку сучасної економіки: аналітичний огляд / [Писаренко Т. В., Кваша Т. К., Кочеткова О. П. та ін.]. – К. : УкрІНТЕІ, 2011. – 121 с.
3. Березняк Н. В. Досвід побудови і функціонування інформаційної інфраструктури інноваційної діяльності в окремих країнах світу та Україні: аналітичний огляд / Березняк Н. В., Кваша Т. К., Новіцька Г. В. – К. : УкрІНТЕІ, 2011. – 110 с.
4. Задорожня Г. П. Інформаційно-комунікаційних технології у світі та Україні: реферативний огляд / Г. П. Задорожня. – К. : УкрІНТЕІ, 2010. – 44 с.
5. Інформаційна політика України: європейський контекст : [монографія] / [Губерський Л. В., Макаренко Є. А., Камінський Є. С. та ін.]. – К., 2007. – 345 с.
6. Луценко С. Л. Моделі побудови інформаційного суспільства: порівняльний аналіз / С. Л. Луценко // Ефективність державного управління : [зб. наук. пр.]. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010. – Вип. 25. – С. 313-321.
7. Brown R. The Global Information Infrastructure: Agenda for Cooperation / R. Brown, L. Irving, S. Katzen // National Technical Information Agency. Mode of access: <http://www.ntia.doc.gov/reports/giiagend.html>
8. Connection Community Content: The Challenge of the Information Highway. Final Report of the Information Highway Advisory Council. Mode of access: <http://www.abebooks.co.uk/9780662237945/Connection-Community-Content-Challenge-Information-0662237943/plp>

Анотація

Стаття спрямована на дослідження зарубіжного досвіду формування та функціонування інформаційної інфраструктури у США та Канаді. Виявлено можливість та доцільність використання його в Україні.

Ключові слова: інформаційна інфраструктура, інформаційні, комунікаційні послуги, роль держави.

Аннотация

Статья направлена на исследование зарубежного опыта формирования и функционирования информационной инфраструктуры государства. Определяет возможность и целесообразность использования его в Украине.

Ключевые слова: информационная инфраструктура, информационные, коммуникационные услуги, роль государства.

Abstract

The foreign experience in building-up the information infrastructure and the functions of the latter are studied within the practices of the USA and Canada. The opportunities which may make the foreign experience applicable in Ukraine are explored and stated.

Key words: information infrastructure, information and communication services, the role of the state.

УДК 321.01:335.75

Жидяк О.Р.,
к.е.н., докторант,
Науково-дослідний фінансовий інститут
ДННУ «Академія фінансового управління» (м. Київ)
Міністерства фінансів України

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ І ТАКТИКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Необхідність досягнення вагомого зростання ефективності соціально-економічного розвитку держави та покращання стандартів життя населення в умовах відчутного посилення впливу глобалізаційних процесів вимагає якнайкращого використання природно-ресурсного потенціалу країни. Разюча невідповідність рівня розвитку вітчизняного аграрного сектора та сільських територій загальному потенціалу та стандартам розвинутих держав приховує загрози національній безпеці [7, с. 38]. Хоча, як упродовж останніх років, так і в теперішній час, відбувається активний нормотворчий реформаторський процес, котрий тією чи іншою мірою стосується врегулювання проблем розвитку села, досі так і не склалась цілісна науково-обґрунтована система бачення засад і шляхів їх вирішення. Необхідне формування політики сільського розвитку, яка в тактичному плані спрямовуватиметься на запровадження найбільш ефективних принципів, механізмів та форматів управління перебігом соціально-економічних процесів, а в стратегічному вимірі – орієнтуватиметься на розбудову сучасних підвалин його сталості в довгостроковій перспективі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування стратегії і тактики державної політики розвитку сільських територій є надзвичайно багатоплановою. Результати досліджень різних її аспектів висвітлено в наукових публікаціях вчених О. А. Біттера, О. М. Бородіної, О. Г. Булавки, В. В. Борщевського, П. І. Гайдуцького, В. М. Гейця, Ю. Е. Губені, С. М. Кваші, Р. П. Косодія, М. Й. Маліка, Є. В. Мішеніна, О. М. Могильного, Л. В. Молдаван, П. М. Музики, В. М. Нелепа, О. М. Онищенко, Т. О. Осташко, К. В. Прокопишак, О. І. Павлова, І. В. Прокопи, П. Т. Саблука, В. М. Трегобчука, Л. О. Шепотько, Д. В. Шияна, В. В. Юрчишина, К. І. Якуби та інших. У ході наукового пошуку відбувається становлення новітньої парадигми сільського розвитку, що закладає теоретико-методологічне підґрунтя переходу до, як вважаємо, найбільш перспективної – соціоекономічної моделі розвитку аграрного сектора і села [6, с. 8]. Актуальність і недостатня вивченість означеного напрямку обумовили вибір предмету дослідження наукової публікації.

Постановка завдання. Мета статті – узагальнити, виходячи із положень ідеї соціоекономічної моделі функціонування аграрного сектора і села, ключові проблеми формування стратегії і тактики державної політики розвитку сільських територій та обґрунтувати дієві підходи до активізації процесів самоорганізації громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розробка напрямів, шляхів, засобів функціонування сільських територій, враховуючи посилення ролі місцевого самоврядування у структурі адміністративно-територіального устрою, є стратегічним завданням і пріоритетом розвитку економіки й суспільства в цілому [3, с. 122]. До найбільш впливових чинників, характер прояву яких задаватиме рамкові умови, котрі необхідно приймати до уваги при конструюванні засад і заходів стратегії і тактики політики розвитку сільських територій, є підстави відносити: необхідність перерозподілу бюджетних видатків між заходами, спрямованими на здійснення активної структурної політики держави і політики соціального захисту населення за умов суттєвого і стрімкого скорочення державних видатків і дефіцитів; вплив світової продовольчої кризи, що може посилити насаджування і без того вкрай максимізованої монофункціональності розвитку сільської місцевості; перспектива запровадження ринку землі за відсутності належних «запобіжників» для попередження (мінімізації) можливих негативних ефектів стосовно перспектив соціально-економічного розвитку села.

Відсутність чітко визначених стратегічних цільових настанов, існуючі суперечності й мінливість інституційно-економічного середовища та непрогнозованість ймовірних напрямів і характерів змін його умов призводить до неможливості формування в учасників ринкових відносин стратегії поведінки на перспективу. Тому першочерговою постає не проблема розвитку, а виживання, ґрунтованого, значною мірою, на перерозподілі і споживанні залишків раніше створених уречевлених цінностей і благ [2, с. 12].

Прямим наслідком масовості і типовості вимушено обраної тактики стає втрата здатності сільської соціальної підсистеми до саморозвитку. Так, наприклад, нормальними цільовими орієнтирами підприємницьких структур є інвестування капіталу в фактори і умови виробництва, які здатні не лише максимізувати поточний економічний ефект, але й забезпечити стабільність і прибутковість виробництва хоча б на середньострокову перспективу (збереження й покращання якості

сільськогосподарських угідь та довкілля загалом, розбудова комунікаційної інфраструктури, піклування про екологічну безпеку тощо). Тоді як поведінка переважної більшості суб'єктів господарювання в сільській місцевості визначається кон'юнктурним горизонтом цільових настанов – всякими способами мінімізувати «непродуктивні» витрати за рахунок нещадної хижацької експлуатації ресурсів сільських територій, економії на соціальних і екологічних статтях витрат.

Централізовані підходи до розвитку сільських територій за принципом «згори вниз» мають змінитися на децентралізований підхід «знизу догори», що ґрунтується на саморозвитку громад [6, с. 8]. Спроби насаджування самоорганізації сільської соціальної підсистеми «зверху» свідчать про низьку результативність. Пояснення такого стану справ полягає, на наш погляд, в тому, що її запровадження розраховане на принципи і механізми функціонування ієрархічно-організованих і керованих структур. Тоді як між селянами-власниками подвірних господарств вибудовано мереживні горизонтальні зв'язки [4, с. 18].

Активізувати підприємницьку, організаційну та інноваційну ініціативу «знизу» можна завдяки «умонтуванню» параметру порядку, який враховуватиме мереживний характер і горизонтальний тип відносин. Таку інтегративну функцію спроможні, на нашу думку, виконувати створені за фінансової, організаційної та інформаційної підтримки держави при органах місцевого самоврядування Центри господарського розвитку сільських громад. На перших порах недоцільна їх масова організація, вони повинні позиціонуватись як пілотні. Іншою істотною вимогою є те, що дані структури повинні бути «завідомо успішні». Тому перед започаткуванням необхідний прискіпливий відбір громад-учасниць [1, с. 28]. Дане застереження істотне з огляду на те, що головним завданням «сигнальних» проектів є широка популяризація ідеї. Адже селяни, як зважаючи на здавна притаманну їм порівняно вищу схильність до консерватизму, так і завдяки набутому упродовж останніх років досвіду т. з. «навченого безсилля», критично сприймають новації владних структур.

Тоді як самоорганізація можлива тільки за умови, коли індивіди будуть переконані, що об'єднання зусиль і ресурсів принесе їм вигоду. Масштабне висвітлення в ЗМІ переваг кооперації та економічних успіхів учасників громад-ініціаторів за умілої маркетингової стратегії в розповсюдженні досвіду початківців «нової кооперації» спроможне стати каталізатором самоорганізації сільських громад [8, с. 76]. Крім фінансової, організаційної та інформаційної підтримки держави, важливим є також забезпечення з її боку надійного правового супроводу функціонування Центрів. Адже їх ефективна діяльність спричинятиме конфлікт інтересів з представниками різного роду посередницьких структур.

Таким чином, виходячи із постулату, що стратегія – це, крім її визначень, інструмент корпоративної мобілізації людей, які причетні до проблем [5, с. 60], вихідною стратегічною настановою формування державної політики ефективного розвитку сільських територій повинно бути усестороннє сприяння активізації процесів самоорганізації на рівні сільських громад.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення викладених міркувань дає підставу для наступних висновків: 1. Необхідне формування політики сільського розвитку, яка в тактичному плані спрямовуватиметься на запровадження найбільш ефективних принципів, механізмів та форматів управління перебігом соціально-економічних процесів, а в стратегічному вимірі – орієнтуватиметься на розбудову сучасних підвалин його сталості в довгостроковій перспективі. 2. Найбільш впливовими чинниками, характер прояву яких задаватиме рамкові умови для конструювання засад і заходів стратегії і тактики політики розвитку сільських територій, є: звуження бюджетних можливостей підтримки; вплив світової продовольчої кризи; перспектива запровадження ринку землі. 3. Активізувати підприємницьку, організаційну та інноваційну ініціативу «знизу» можна завдяки «умонтуванню» параметру порядку, який враховуватиме мереживний характер і горизонтальний тип відносин. Таку інтегративну функцію спроможні виконувати створені за фінансової, організаційної та інформаційної підтримки держави при органах місцевого самоврядування, Центри господарського розвитку сільських громад.

Бібліографічний список

1. Громадянська активність українців у п'ять разів нижча, ніж у «старих» демократіях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrinform.ua/ukr/order/?id=1048413>.
2. Основні тренди глобального розвитку: ризики та нові можливості для України : [аналітична записка]. – К. : НІСД, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/722/>.
3. Мармуль Л. О. Соціально-економічні особливості розвитку сільських територій / Л. О. Мамуль, М. М. Ігнатенко // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 122.
4. Молодцов О. В. Сітьова парадигма територіального розвитку: сутність, логіка впровадження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. упр. : спец. 25.00.01 «Теорія та історія держ. упр.» / О. В. Молодцов ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – К., 2010. – 36 с.
5. Національна безпека України: стратегічні пріоритети та шляхи її реалізації : [матеріали «круглого столу»] / [за заг. ред. О. В. Литвиненка]. – К. : НІСД, 2011. – 60 с.
6. Соціоекономічна модернізація аграрного сектору України: (концептуальні положення) / [Геєць В., Юрчишин В., Бородіна О., Прокопа І.] // Економіка України. – 2011. – № 12. – С. 4-14.

7. Стратегія національної безпеки України. Україна у світі, що змінюється (проект) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/project-Litvinenko-dcd38.pdf>.

8. Хакен Г. Можем ли мы применять синергетику в науках о человеке / Г. Хакен [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://spkurdyumov.narod.ru/Haken7.htm>

Анотація

Узагальнено фактори, вплив яких задає рамкові умови формування стратегії і тактики державної політики розвитку сільських територій. Обґрунтовано доцільні підходи до активізації процесів самоорганізації громад.

Ключові слова: державна політика, сільські території, стратегія, тактика, процеси самоорганізації, сільські громади.

Аннотация

Обобщены факторы, влияние которых задает рамочные условия формирования стратегии и тактики государственной политики развития сельских территорий. Обосновано целесообразные подходы к активизации процессов самоорганизации общин.

Ключевые слова: государственная политика, сельские территории, стратегия, тактика, процессы самоорганизации, сельские общины.

Annotation

Generalized of factors, which influence create framework conditions of the strategy and tactic of state policy of the development of the rural territories. Justified appropriate approaches to activation of the processes of self-organization of communities.

Key words: public policy, rural areas, strategy, tactics, processes of self-organization, rural communities.

УДК 338.24

Демченко Н.В.,
к.е.н., асистент кафедри економіки підприємства,
Харківський національний
автомобільно-дорожній університет

ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. За останні десятиліття в Україні було створено багато програм та концепцій щодо напрямів переходу до ринкової економіки, але питання про механізми та напрями переходу до сталого розвитку залишалося поза увагою, хоча є дискусійним і привертає дедалі більшу увагу не тільки сучасних науковців, а й спільноти. Діючі нормативно-правові акти, розроблені національні програми, нарешті закони, не охоплюють всі боки цієї багатогранної і складної проблеми – переходу України до стійкого розвитку. Отже, необхідно дослідити проблеми, пов'язані з втіленням концепції сталого розвитку в Україні та визначити основні напрями їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Екологічним аспектам глобалізації та її співвідношенню із концепцією сталого розвитку присвячено наукові праці сучасних вітчизняних науковців: І. Вахович, З. Герасимчук, Н. Піскулової, Е. Семенюка, Н. Стукало, Ю. Туниці, Т. Туниці. Ціннісно-світоглядні та культурологічні аспекти переходу до стійкого розвитку розглянуто у роботах Т. Д. Гайворона, Л. С. Гордіної, В. Г. Горшкова, Д. С. Єрмакова. Науково-теоретичні проблеми переходу країн до сталого розвитку аналізували В. І. Данилов-Данильян, Ю. Г. Дем'яненко, М. М. Моїсєєв, Р. А. Перелет, А. І. Субетто. Незважаючи на актуальність проблема переходу до сталого розвитку залишається дискусійною та потребує подальшого розгляду, особливо в контексті національних особливостей її формування та реалізації. Недостатньо вирішеними залишаються проблеми, пов'язані з геополітичною і освітньо-виховною сферами суспільного життя.

Постановка завдання. Мета статті – виявлення основних проблем та суперечностей, пов'язаних із формуванням національної стратегії сталого розвитку в сучасних умовах та напрямів щодо їх подолання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція сталого розвитку – одна з найбільш важливих та дискусійних парадигм кінця ХХ – початку ХХІ століття. Проблематика підтримуваного рівня розвитку суспільства, який не руйнує своєї природної основи, духовного і культурного фундаменту, а створювані умови життєдіяльності не призводять до масштабних деструктивних

процесів, що загрожують існуванню цього суспільства, не втратила злободенності, а проблема формування стратегії сталого розвитку є актуальною для багатьох країн світу, у тому числі і України. Серед основних напрямів, що сприятимуть підвищенню ефективності національного механізму природокористування та формуванню ефективної стратегії переходу до сталого розвитку, на наш погляд, слід вважати наступні.

1. Екологізація способу життя, відтворення екологічно орієнтованих людських мотивів і факторів екологізації: стимулювання «екологізбалансованої» поведінки – формування попиту і потреби в екотоварах і товарах екологічного призначення для індивідуального споживання, екологічно орієнтованого способу життя, засобів для виробничої сфери та природних комплексів, утилізація відходів побутового і промислового характеру призначення [1; 2]. Особлива увага до екологізації способу життя обумовлена фрагментарністю сприйняття українцями екологічної проблематики та відсутністю внутрішньої мотивації до екологічної спрямованості основних сфер особистої життєдіяльності: ми добре усвідомлюємо глобальний рівень екологічної проблеми – але недостатньо цікавимося екологічними проблемами своєї країни та шляхами їх подолання; ми погоджуємося із принципами «екологічної» поведінки та усвідомлюємо свою відповідальність перед майбутніми поколіннями – але тільки у випадках, коли це не співпадає з нашими інтересами як економічних агентів. Тому основним інструментом у формуванні екологічного способу життя повинен бути психологічний фактор (ризик захворювань, пов'язаних із забрудненням навколишнього середовища; прагнення до підвищення життєвих стандартів та ін.), а механізм створення так званого «стійкого стилю життя» повинен спрямовуватися і координуватися державною політикою [2].

2. Екологізація світогляду, формування масової екологічної культури, освіти і виховання майбутніх поколінь, екологізація духовної сфери життєдіяльності людини. Осмислення питань переходу до соціально-економічного екологічно безпечного розвитку нерозривно пов'язане із проблемою екологічної культури в суспільстві. У зв'язку із цим необхідно робити «...пріоритетну для себе галузь індивідуальних інтересів, у якій кожен рівний не частини, а цілому. Наука, мистецтво, спорт, творчість у всіх його видах, природоохоронна діяльність – усе це належить кожному» [3]. В сучасній Україні орієнтацію суспільства на принципах сталого розвитку ми розуміємо як найважливіше завдання політичного і економічного відродження країни. У зв'язку із цим ще одним важливим завданням, розв'язок якого неможливий без участі держави, є зміна масових поглядів і етичних норм, у рамках яких існування людини немислимо без тривалого існування природи. Насамперед, необхідне відродження духовних цінностей, екологічних і етнокультурних традицій народу. Подібна робота нездійсненна без широкої партнерської взаємодії з тими структурами, які за переконанням або професійно діють у цій галузі – релігійних концесій, шкіл, медичних установ, засобів масової інформації, рекламних агентств, політичних партій. При цьому для виховання екологічної свідомості необхідний цілий ряд заходів у різних сферах суспільної активності: медицині (пристосування людини до нового середовища проживання, до нових реальностей навколишнього середовища, оптимізація індивідуальної захищеності людини, оскільки розвиток техногенних змін біосфери зараз значно випереджає адаптаційні можливості людського організму), засобах масової інформації (поширення ідеї забезпечення екологічної безпеки, наприклад, за допомогою реклами впливати на формування попиту потенційних споживачів на екологічну продукцію, створення систем вивчення суспільної думки з питань охорони природи тощо), а також в освітній сфері, основні завдання якої ми зводимо до наступного:

–виховувати членів суспільства, які усвідомлюють необхідність збереження як регіональної, так і глобальної екологічної рівноваги та сприяють цьому;

–забезпечувати точну інформацію про стан навколишнього середовища, що дає можливість ухвалювати оптимальні рішення щодо її використання;

–забезпечувати поширення знань, умінь і навичок, необхідних для розв'язки та усунення проблем навколишнього середовища у майбутньому;

–орієнтувати на відповідальність за рішення в галузі природокористування;

–виховувати членів суспільства зі свідомістю причетності кожного з них до вирішення проблем природного середовища.

Безумовне, на наш погляд, значення цих заходів проявляється в тому, що формування засад сталого розвитку неможливе без збагачення і доповнення природи людської культури, турботи про відтворення елементів природи, збереження для нащадків навколишнього природного середовища належної якості, у тому числі як предмета соціально-історичної цінності.

3. Екологізація економіки, зростання її енергоефективності. Ця проблема стосується не тільки зниження енергоємності галузей народного господарства, екологізації товарів й технологій, що сприяють економії матеріальних і енергетичних ресурсів при виробництві певних видів продукції, засобів переробки відходів і побічних продуктів виробництва, засобів з екологізації технологічного процесу і виробництва [4]. В Україні існує проблема розвитку ринку екологічно безпечної продукції, яка пов'язана передусім з відсутністю однакового розуміння поняття екологічної безпеки продукції,

розмитість позиції держави, відсутність заходів щодо підвищення екологічної культури населення, недостатньою інформованістю споживачів і виробників щодо питань: що вважати екологічним продуктом, як правильно називати цей продукт і яким стандартам він повинен відповідати. Крім цього, з'являється велика кількість псевдоекопродуктів, деякі виробники вдаються до маркетингових вивертів, називаючи свої товари «еко», «біо», «органік», викликаючи недовіру в споживачів до екопродукції в цілому. До того ж, у нашій країні актуалізується ситуація, коли екологічні потреби в порівнянні з матеріальними в шкалі індивідуальних і суспільних переваг відсуваються на «другий план» через незадоволеність матеріальних і побутових потреб і проблем, пов'язаних з переходом до ринкової форми господарювання [5-7]. Прагнення економічної вигоди позбавляє проблему стійкого екологічно орієнтованого суспільного відтворення і розвитку вкладеного в неї змісту – підтримуваного рівня розвитку суспільства, який не руйнує своєї природної основи, духовного і культурного фундаменту, а створювані умови життєдіяльності не приводять до масштабних деструктивних процесів, які загрожують існуванню цього суспільства [8]. Тому, ми вважаємо, суттєвим проблемою для сучасної України є зміна системи пріоритетів у підприємницькій сфері щодо питань екологізації, яка повинна бути орієнтована на раціональну вигоду і ставити при цьому довгострокові цілі захисту навколишнього природного середовища.

4. Регламентация й захист національних екологічних інтересів у міжнародній політиці, контролювання процесів виробництва і обігу «антиекологічної» продукції, тобто товарів і послуг, небезпечних з екологічної точки зору (продукти харчування, лікарські та косметичні засоби, в тому числі ГМ – продукти). Актуалізація цього напрямку обумовлена наявністю в політичній сфері механізмів, які блокують спроби подолати екологічну кризу – відбувається злиття світу економічного і світу політичного, при цьому етичні аспекти ведення бізнесу в цьому випадку вже не передбачаються як невід'ємні. У результаті мають місце два об'єктивно потенційні «супротивники» екологізації суспільного розвитку – бізнес, короткострокові інтереси якого суперечать потребам обмеження економічного росту і реструктуризації економіки при переході до сталого розвитку, та бюрократія, що виступає від імені держави, що поєднуються та протистоять цивільним активістам, інтелігенції, усім тим силам, які намагаються привернути увагу до екологічних цінностей. Слід відмітити, що якість середовища є специфічним ресурсом, який в силу своєї обмеженості й неможливості до транспортування вже в найближчому майбутньому буде цінуватися, можливо, навіть більше, ніж наукові знання, інформаційні технології, ноу-хау, які нині визначають спеціалізацію країн на світовому ринку. Саме в цій позиції й полягає причина формування національних екологічних інтересів (потребу нації у такому стані навколишнього природного середовища, який не позначається негативно на здоров'ї і довголітті громадян, забезпечує схоронність генофонду, різноманіття і унікальність живої та неживої природи).

Висновки з проведеного дослідження. Екологізація економіки, соціальної сфери (освіти, виховання, науки, культури, охорони здоров'я), проведення грамотної геополітики та захист національних екологічних інтересів, потребує скоординованих взаємопов'язаних дій з боку держави, бізнесу, громадських організацій та спільноти. Оскільки економіка України знаходиться на шляху формування та визначення пріоритетів щодо майбутніх перспективних напрямів її розвитку, заходи, націлені на формування засад сталого соціально-економічного екологобезпечного розвитку наблизатимуть нашу державу до гармонійного сталого розвитку.

Бібліографічний список

1. Демченко Н. В. Екологічний вимір кризових явищ в умовах глобалізації / Н. В. Демченко // БизнесИнформ. – 2010. – № 1. – С. 33-35.
2. Борейко В. Е. Постигание экологической теологии / В. Е. Борейко. – [2-е изд., доп.]. – К. : Киевский эколого-культурный центр, 2003. – 128 с.
3. Сахаєв В. Г. Сталий розвиток і економіка природовідтворення / В. Г. Сахаєв, В. Я. Шевчук / Центр дослід. сталого розв. – К. : Геопринт, 2004. – 213 с.
4. Ральчук О. М. Інформаційне суспільство: між ейфорією спокус та законами універсуму / О. М. Ральчук // Вісник НАН України. – 2003. – № 2. – С. 36-50.
5. Межуєв В. М. О национальной идее / В. М. Межуєв // Грани культуры : [сб. научн. трудов]. – М. : МГСА, 2003. – 435 с.
6. Дорогунцов С. І. Екосередовище і сучасність. Т.1: Природне середовище у сучасному вимірі / С. І. Дорогунцов, М. А. Хвесик. – К. : Кондор, 2006. – 424 с.
7. Караєва Н. В. Сталий розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем : [навч. пос.] / Караєва Н. В., Корпан Р. В., Коцко Т. А. – Суми: Університетська книга, 2008. – 384 с.
8. Our Common Future / World Commission on Environment and Development. – New York : Oxford University Press, 1987. – XV. – 383 p.

Анотація

В статті розглянуто основні сфери суспільної життєдіяльності, у яких формуються засади переходу до сталого розвитку в умовах сучасної України, а також пов'язані з ними проблеми та

суперечності. Приділяється увага шляхам їх подолання з метою формування і реалізації ефективного механізму природокористування та національної стратегії сталого розвитку.

Ключові слова: сталий розвиток, екологізація, економіка, освіта, культура, екологічна свідомість, національні інтереси.

Аннотация

В статье рассмотрены основные сферы общественной жизнедеятельности, в которых формируются основы перехода к устойчивому развитию в условиях современной Украины, а также связанные с ними проблемы и противоречия. Уделяется внимание путям их решения с целью формирования и реализации эффективного механизма природопользования и национальной стратегии устойчивого развития.

Ключевые слова: устойчивое развитие, экологизация, экономика, образование, культура, экологическое сознание, национальные интересы.

Annotation

In article the basic spheres of public ability to live in which transition bases to a sustainable development in the conditions of modern Ukraine, and also the problems connected with them and contradictions are formed are considered. The attention is paid to ways of their decision for the purpose of realisation of the effective mechanism of wildlife management and national strategy of a sustainable development.

Key words: sustainable development, ecologization, economy, education, culture, ecological consciousness, national interests.

УДК 336.581:330.322.5

Жадан М.І.,
к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Пахомова І.Г.,
к.е.н., доцент кафедри фінансів та кредиту,
Запорізький національний технічний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ МОНЕТАРНИХ ВАЖЕЛІВ СТИМУЛЮВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Одним з ключових чинників економічного розвитку економіки загалом є інвестиційна діяльність. За допомогою ефективного вкладення капіталу реалізуються можливості потенційного росту і примноження інвестованих коштів. Однак все ще не набуто достатнього науково-практичного досвіду ведення ефективної інвестиційної діяльності та не здійснюється послідовна державна політика реструктуризації економіки. Тому дослідження монетарних важелів стимулювання інвестиційних процесів є досить актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми активізації інвестиційного процесу сьогодні притримується багато уваги як в плані розвитку національних економік, так і в науці. Зокрема, серед іноземних науковців найбільш відомими є: Беренс В., Бестманн У., Брігхем Е., Брук Н., Гитман Л. Дж., Елтон Е., Маркович Х. М., Рейлі К., Шарп У. та інші, однак їхні праці не завжди придатні для застосування такими країнами з перехідною економікою, як Україна, без певної адаптації та врахування національних особливостей.

Серед вітчизняних та російських учених значна увага інвестиційним процесам у межах макроекономічних проблем притримується в наукових працях Балабанова І. Г., Бланка І. А., Василюк О. Д., Губського Б. В., Лукінова І. І., Мочерного С. В., Николенко Ю. В., Семиноженка В. П., Симчука Н. С. та інших. Однак слід зазначити, що багатоплановий розгляд цієї складної економічної проблеми все ще остаточно не завершений і потребує додаткових досліджень.

Постановка завдання. У зв'язку з особливою важливістю інноваційної структурної перебудови вітчизняної економіки на шляху України до Євросоюзу, особливої актуальності набуває вирішення проблеми активізації інвестиційного процесу як найважливішого інструмента та рушія інноваційного процесу й структурної перебудови економіки до якісно нового рівня конкурентоспроможності. Тому у статті вважаємо за необхідне дослідити монетарні важелі, що здатні впливати на інвестиційні процеси та виробити механізми їх стимулювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Грошово-кредитна політика в Україні має бути націлена на успішне розв'язання проблем економіки через зростання ефективності діяльності банківської системи та грошового обігу [4].

Протягом періоду 2006-2011 рр. відбувалося постійне збільшення грошової бази. Однак змінювались темпи зростання. Динаміка грошової бази значно впливає на грошову масу в обігу. При зростанні величини грошової бази центрального банку відбувається збільшення грошової пропозиції в країні, і навпаки. У 2011 році порівняно з 2010 роком грошова база зросла на 6,29% (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка грошової бази в Україні за період 2006-2011 рр.

Рік	Грошова база, млн. грн.	Ланцюговий темп приросту, %
2006	97 200	17,93
2007	141 900	45,99
2008	186 700	31,57
2009	195 000	4,45
2010	225 700	15,74
2011	239 900	6,29

Мультиплікативний ефект розширення грошової пропозиції банківською системою забезпечувався за рахунок більш швидкого приросту депозитної складової грошової маси порівняно з готівковою [7].

Динаміка рівня монетизації протягом 2006-2011рр. свідчить про достатність забезпечення грошовими коштами економіки (рис. 1).

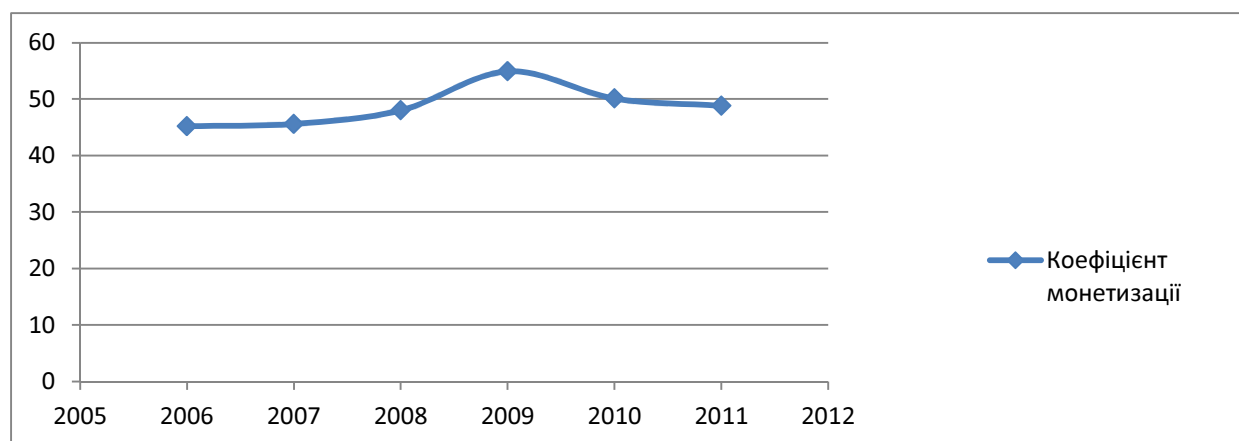

Рис. 1. Динаміка рівня монетизації протягом 2006-2011 рр. [3]

Приріст грошової маси відбувся за рахунок активізації механізму мультиплікації коштів, що свідчить про збільшення потенціалу банківської системи в підтримці процесів економічного розвитку країни. Значення грошового мультиплікатора за станом на 01.01.2012р. збільшилося до 2,8 [8].

Проведений аналіз обсягів грошового агрегату M1 (рис. 2) показує, що механізм грошово-кредитного регулювання є потужним інструментом стратегічного управління масою грошей в обороті, який використовує НБУ.

Зниження облікової ставки (табл. 2) також відображає підвищення стабільності в банківській системі і психологічно підвищить інвестиційну привабливість [6].

Дослідження монетарних важелів стимулювання інвестиційних процесів в Україні продемонстрували, що активізація інвестиційних процесів полягає в спроможності НБУ:

1) формувати сприятливі макроекономічні умови в частині забезпечення достатнього обсягу грошової маси в обігу та прийнятної вартості фінансових ресурсів, стабільного валютного курсу і стало низьких темпів інфляції, що розширює горизонти інвестиційного планування;

2) цілеспрямовано розвивати мережу спеціалізованих банків і банків розвитку. Обмежені можливості банківської системи фінансувати інвестиційні процеси пов'язані із такими проблемами:

- суперечливість поточних цілей монетарної політики, коли завдання гальмування інфляційних процесів домінує над необхідністю стимулювати інвестиції шляхом зниження процентних ставок;
- нерозвиненість інституційної структури фінансової системи;
- нестача внутрішніх довгих і дешевих ресурсів, що веде до посилення залежності банківської системи від зовнішніх ринків капіталу;

- високі ризики та недосконалість інструментів їх страхування, що підтримує високі процентні ставки і знижує мотивацію банків кредитувати інвестиційні проекти;
- темпи інфляції, що знижують привабливість довгострокових інвестицій.

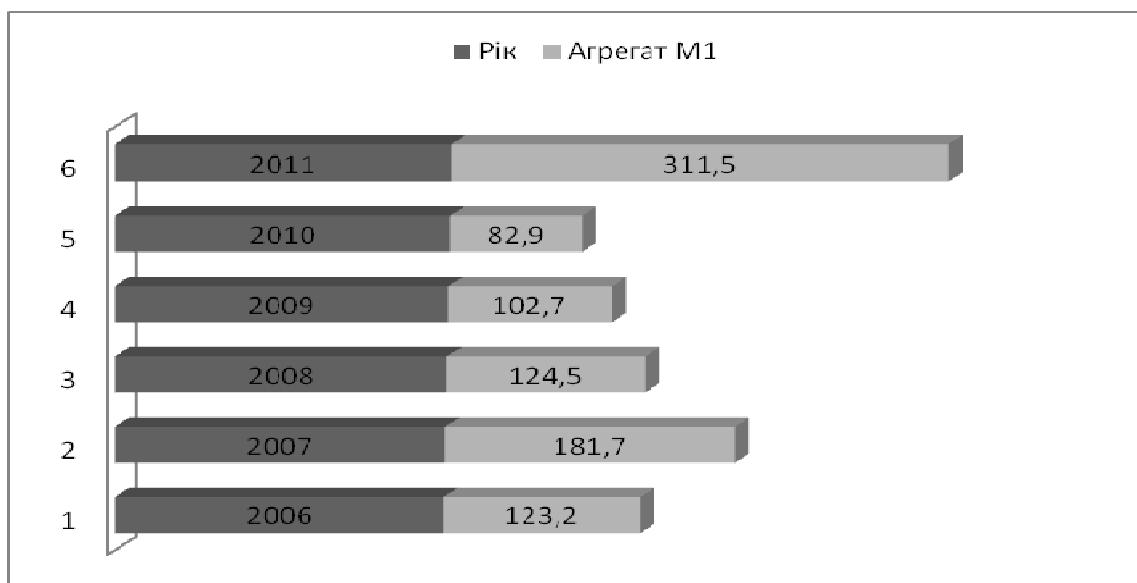

Рис. 2. Обсяг грошового агрегату М1 на кінець року, млрд. грн. [2]

Таблиця 2

Відсоткові ставки рефінансування за період 2005-2011 рр., %

Період	Облікова ставка НБУ на кінець періоду	Середньозважена ставка за всіма інструментами
2005	9,5	14,7
2006	8,5	11,5
2007	8,0	10,1
2008	12,0	15,3
2009	10,25	16,7
2010	7,75	11,6
2011	7,75	12,4

Капітальні інвестиції в країні характеризуються певною динамікою (табл. 3). Його обсяг зростав у до кризовий період (272074 млн. грн. у 2008 році), спадом у 2009-2010 роках до 192878 млн. грн. і 189061 млн. грн. відповідно та різким зростанням у 2011 році – до 259932 млн. грн.

Таблиця 3

Структура капітальних інвестицій, млн. грн. (фактичні ціни) [8]

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Усього	222679	272074	192878	189061	259932
Інвестиції у матеріальні активи ¹	-	-	186985	182076	250501
Інвестиції у нематеріальні активи	6389	6367	5893	6985	9431

Протилежну динаміку можна побачити щодо запозичень уряду (рис. 3).

В останні роки йде тенденція до збільшення запозичень за рахунок зовнішніх запозичень, що негативно впливає на зовнішній борг України [1].

Наявність сектору прямого фінансування загострює конкурентну боротьбу між фінансовими посередниками на грошовому ринку, примушує їх знижувати ціни та розширювати асортимент своїх послуг для суб'єктів цього ринку.

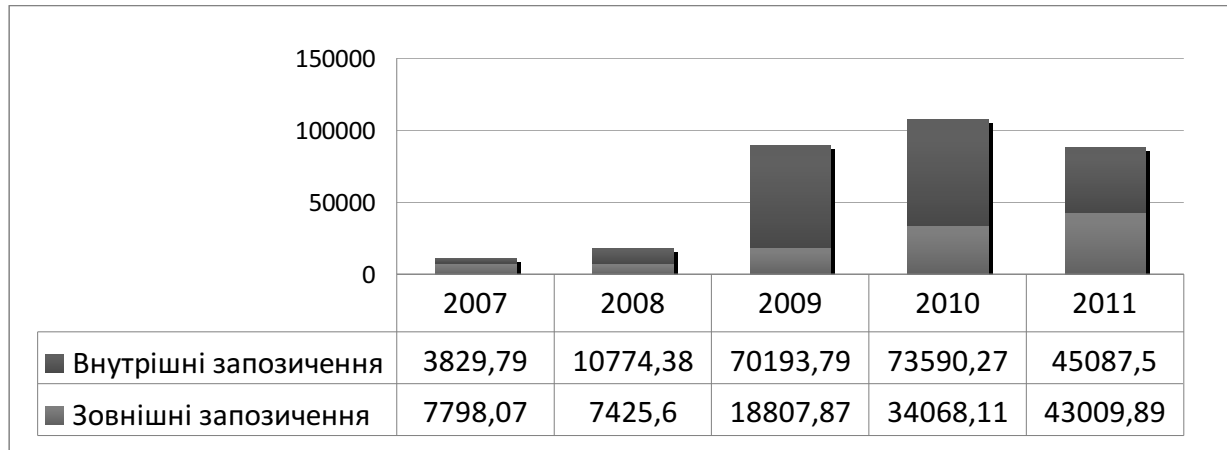

Рис. 3. Запозичення уряду України 2007-2011, млн. грн. [5]

Для формування сприятливих умов для перебігу інвестиційних процесів монетарна політика має спрямовуватися на:

- підвищення рівня монетизації та насиченості економіки кредитами, адекватно до грошового попиту з боку реального сектора економіки;
- удосконалення механізму грошової пропозиції в напрямі активізації каналу рефінансування комерційних банків та підвищення чутливості грошово-кредитного ринку до змін облікової ставки НБУ;
- цілеспрямоване зниження процентних ставок за кредитами та формування механізмів пільгового кредитування інвестиційних проектів;
- забезпечення стало низьких темпів інфляції шляхом комплексного і системного застосування інструментів грошово-кредитної, податкової, конкурентної, структурної політик, недопущення монетизації дефіциту бюджету, профіциту платіжного балансу;
- удосконалення курсової політики в напрямі підвищення гнучкості обмінного курсу гривні, що розширює можливості НБУ контролювати розрив між динамікою номінального та реального курсу гривні;
- удосконалення регулювання міжнародних потоків капіталу в частині стримування припливу «гарячих» грошей, шляхом запровадження підвищених вимог обов'язкового резервування, оподаткування коштів, що виводяться у короткі терміни [8];
- посилення контролю за борговою політикою окремих державних фінансових і нефінансових корпорацій;
- постійний моніторинг ризиків;
- розвиток схем пріоритетного фінансування інвестиційних проектів за участю НБУ (приватно-державне партнерство), іпотечного кредитування, мікрокредитування.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що вітчизняний грошово-кредитний механізм потребує кардинальних внутрішніх змін і формування принципово нових взаємовідносин банківської системи з державою та іншими суб'єктами господарювання з урахуванням проаналізованих проблем та недоліків, що сприятиме активації інвестиційного процесу в Україні. Для цього НБУ конче необхідний збалансований перехід до політики «дешевих грошей». У подальших працях будуть розроблені формалізовані підходи до розрахунку збалансованої процентної ставки на кредит, яка б не порушувала рівноваги товарного і грошового обороту і сприяла б активізації інвестиційного процесу.

Бібліографічний список

1. Бездітко Ю. М. Валютне регулювання: навч. посіб. / Ю. М. Бездітко, О. О. Мануйленко, Г. А. Стасюк. – Херсон : Олді-плюс, 2009. – 272 с.
2. Береславська О. Стабільність гривні: об'єктивна реальність чи вимушена необхідність? / О. Береславська // Вісник НБУ. – 2012. – №3. – С. 6-113.
3. Бодрова Н. Е. Сучасні проблеми формування валютної політики [монографія] / Н. Е. Бодрова. – Х. : ТОВ «Компанія СМІТ», 2011. – 166 с.
4. Витяг з Постанови Правління Національного банку України «Про регулювання грошово-кредитного ринку» № 320 від 07.07.2010 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.research.ligazakon.ua>
5. Державне регулювання валютної системи в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.vuzlib.net/birz_d/9-3.htm.
6. Зниження облікової ставки опосередковано вплине на здешевлення кредитних ресурсів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : news.finance.ua

7. Монетарний огляд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua

8. Національний інститут стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/880/>

Анотація

Розглядаються проблеми активізації інвестиційних процесів в Україні через грошову базу, облікову ставку. Аналізуються резерви оптимізації та рекомендовані пропозиції щодо регулювання грошово-кредитної політики НБУ на курс політики «дешевих грошей».

Ключові слова: інвестиційний процес, монетарні важелі інвестиційного процесу, облікова ставка НБУ, річний темп інфляції.

Аннотация

Рассматриваются проблемы активизации инвестиционных процессов в Украине через денежную базу, учетную ставку. Анализируются резервы оптимизации и рекомендуются предложения по регулированию денежно-кредитной политики НБУ на курс политики «дешевых денег».

Ключевые слова: инвестиционный процесс, монетарные рычаги инвестиционного процесса, учетная ставка НБУ, годовой темп инфляции.

Annotation

The article discusses the problem of inhibition of the investment processes in Ukraine. Among a number of factors impact on investment activity investigates such factors as interest rate on loans is analyzed to reduce reserves and recommended proposals for the regulation of the monetary policy of the NBU exchange rate policy of «cheap money».

Key words: investment process, influence the activity of the investment process, the rate of compulsory reserve the NBU discount rate, the annual inflation rate.

УДК 331.5.024.5

**Гайдаш О.С.,
аспірант кафедри управління персоналом і економіки праці,
Донецький національний університет**

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ ЯК ФАКТОР СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Забезпечення сталого соціально-економічного розвитку України пов'язане з вирішенням низки важливих питань, серед яких: розбудова сучасної соціально-орієнтованої економіки, відродження вітчизняного виробництва, забезпечення соціальної захищеності населення. Одне із центральних місць у вирішенні вказаних проблем займає оптимізація функціонування ринку праці. Ринок робочої сили є важливою ланкою економічної системи країни і, відповідно, відображає більшість політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються в державі, та фокусує в собі найгостріші проблеми: посилення структурних диспропорцій зайнятості, підвищення рівня безробіття, неконтрольований відтік робочої сили, зміни в якості робочої сили і мотивації праці, зниження якості життя населення тощо. Зазначені процеси призводять до поглиблення кризових явищ, а їх вирішення створює передумови для сталого соціального і економічного зростання. Державне регулювання ринку праці у цьому контексті набуває визначального значення, що й обумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну та методологічну основу дослідження склали праці вчених-економістів, серед яких: А. Сміт, К. Маркс, Дж. Кейнс, В. Василенко, О. Грішнова, Д. Богиня, Е. Лібанова, Н. Борецька, Ю. Макогон, О. Малиновська, В. Любецький, А. Мокій тощо. Однак, поряд з цим питання регулювання ринку праці в контексті сталого розвитку досліджено недостатньо та потребує наукових розвідок у цьому напрямі.

Постановка завдання. Мета статті – аналіз стану ринку праці України та розробка пропозицій щодо удосконалення державного механізму регулювання ринку праці в напрямі сприяння сталому розвитку національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Державне регулювання ринку праці – система правових та організаційно-економічних заходів держави, спрямованих на створення відповідних умов для забезпечення максимально можливої рівноваги між попитом і пропозицією робочої сили; оптимальної

величини заробітної плати при даному рівні розвитку економіки; забезпечення соціального захисту працівників і прав людини; сприятливих умов для відтворення конкурентоспроможного людського капіталу, – тобто на забезпечення ефективного використання наявної робочої сили для отримання максимального економічного і соціального ефектів [2, с. 142; 4, с. 67].

Важливе значення для дослідження державного регулювання ринку праці має обґрунтування суб'єкта і об'єкта регулювання. Згідно з теорією управління, до суб'єктів управління відносяться державні установи, організації та посадові особи, які формують державну політику відповідно до делегованих їм повноважень, а об'єктами є процеси і умови функціонування та відтворення робочої сили, зайнятості населення. Схематично суб'єкти та об'єкти державного регулювання ринку праці і соціальної політики в Україні наведено на рис. 1.

Рис. 1. Система суб'єктів та об'єктів державного регулювання ринку праці
Джерело : розроблено автором за даними [1, с. 17; 7, с. 6-7]

Сучасний стан і тенденції розвитку ринку праці в Україні відображено в табл. 1.

Аналізуючи дані табл.1, можна зробити наступні висновки. По-перше, незважаючи на негативний вплив світової фінансово-економічної кризи, спостерігається стабільна тенденція до підвищення рівня економічної активності населення України. Так, у 2011 році рівень економічної активності населення у віці 15-70 років підвищився на 1,7% порівняно з докризовим 2007 роком. Вказана позитивна тенденція прослідковується і серед осіб працездатного віку. По-друге, безумовно, світова фінансова криза позначилась на рівнях зайнятості та безробіття в Україні. Як бачимо з даних табл. 1, у 2009 році рівень зайнятості в обох вікових групах (населення у віці 15-70 років, населення працездатного віку) знизився порівняно з 2008 роком на 1,6% та 2,6% відповідно, а рівень безробіття підвищився на 2,6% і на 2,7%. За адміністративними даними державної служби зайнятості, впродовж 2011 р. на її обліку перебувало 1,9 млн. незайнятих трудовою діяльністю громадян, що на 0,4% більше, ніж у 2010 р. Серед таких осіб кожен другий (49,6%) раніше займав місце робітника, майже кожен третій (31,0%) – посаду службовця, решту складали некваліфіковані працівники та особи без професії. Середньомісячна кількість зареєстрованих безробітних, порівняно з 2010 р., збільшилась на 11,8% та становила у 2011р. 505,3 тис. осіб, що складає близько третини (29,2%) від кількості безробітних працездатного віку, визначених за методологією МОП. Незважаючи на кризові умови розвитку української економічної системи, зростає розмір допомоги по безробіттю та номінальної заробітної плати. У 2011 році розмір допомоги по безробіттю збільшився на 239,25 грн. порівняно з 2007 роком і склав 878,52 грн., а номінальної заробітної плати – на 1282 грн. і склав 2633 грн.

Однак проведений аналіз, крім позитивних тенденцій стабільного зростання рівня економічної активності та розміру соціальних виплат, дозволив виявити наявність і негативних процесів на українському ринку праці. Кризові явища, недостатня гнучкість, структурні диспропорції призвели до застосування власниками і адміністраціями підприємств вимушених відпусток, скорочення робочого дня та звільнення працівників (рис. 2).

Таблиця 1

Динаміка основних показників ринку праці України у 2007-2011 рр.

Показник	Одиниця виміру	Рік				
		2007	2008	2009	2010	2011
Рівень економічної активності	% до чисельності відповідної вікової групи					
у віці 15-70 р.		62,6	63,3	63,3	63,7	64,3
працездатного віку		71,7	72,3	71,6	72,0	72,7
Рівень зайнятості населення	% до чисельності відповідної вікової групи					
у віці 15-70 р.		58,7	59,3	57,7	58,5	59,2
працездатного віку		66,7	67,3	64,7	65,6	66,5
Рівень безробіття населення	у % до е. а. н. відповідної вікової групи					
у віці 15-70 р.		6,4	6,4	8,8	8,1	7,9
працездатного віку		6,9	6,9	9,6	8,8	8,6
Кількість незайнятих громадян, які перебували на обліку в державній службі зайнятості впродовж звітної періоду	тис. осіб	2419,7	2500,7	2143,3	1847,4	1855,0
з них працевлаштовано		1098,6	1084,0	702,7	744,5	762,7
Рівень працевлаштування	у % до тих, які перебували на обліку	45,4	43,3	32,8	40,3	41,1
Навантаження незайнятого населення на 10 вільних робочих місць, вакантних посад	на кінець періоду, осіб	39	96	82	88	84
Кількість безробітних, які отримували допомогу по безробіттю	на кінець періоду, тис. осіб	468,3	652,1	408,6	411,3	365,3
Середній розмір допомоги по безробіттю	гривень	339,27	571,07	655,56	780,05	878,52
Середньомісячна заробітна плата:	гривень					
номінальна		1351	1806	1906	2239	2633
реальна	у % до відповідного періоду попереднього року	112,5	106,3	90,8	110,2	108,7

Джерело : розроблено автором за даними [8; 9; 10]

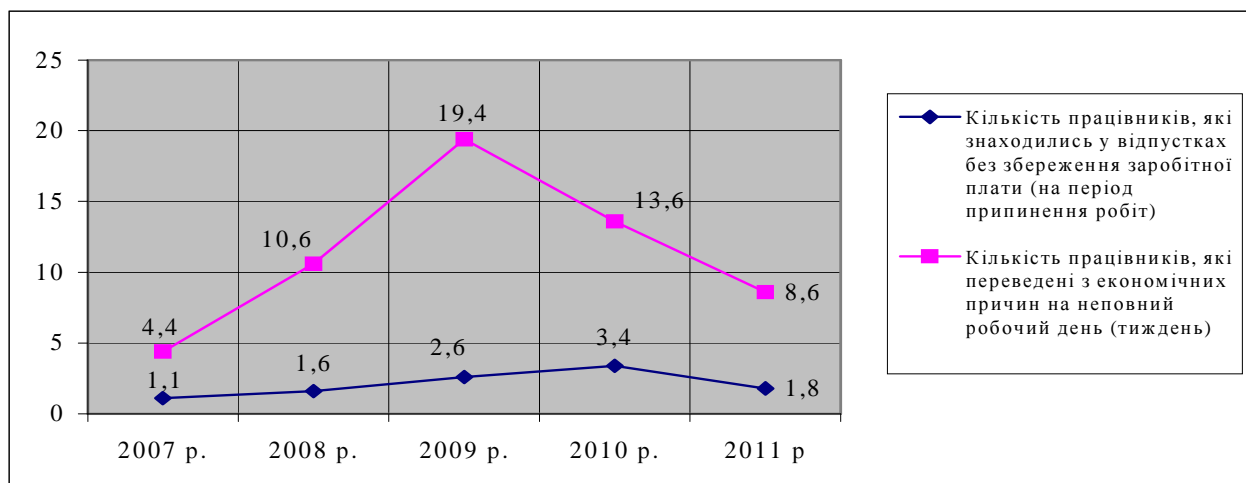

Рис. 2. Динаміка вимушеної неповної зайнятості у 2007-2011 рр.,%

Джерело : розроблено автором за даними [8; 9; 10]

Ці процеси найбільше охопили транспортну (30,1%), лісову (12,9%), будівельну (9,7%) галузі та промисловість (9,1%), в результаті чого чисельність безробітних на кінець 2011 року склала більше, ніж 1,7 млн. осіб [10]. Про структурні диспропорції на вітчизняному ринку праці свідчать і дані табл. 2.

Так, спостерігається значна невідповідність між чисельністю безробітних та потребою національної економіки у працівниках на заміщення вільних робочих місць протягом усього досліджуваного періоду. Що стосується співвідношення попиту та пропозиції на робочу сили у розрізі професійних груп, то необхідно зазначити наступне.

По-перше, протягом 2008-2011 рр. спостерігається зниження чисельності безробітних та потреби підприємств у таких професійних групах: законодавці і вищі державні службовці, керівники, менеджери; технічні службовці; кваліфіковані робітники з інструментом; робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин.

По-друге, зростає чисельність не зайнятого населення у групах «Професіонали», «Фахівці», «Працівники сфери торгівлі і послуг», «Кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства» з одночасним зниженням попиту роботодавців на робочу силу із вказаних груп. Зважаючи на наведені дані, український ринок праці потребує глибокого реформування, спрямованого на максимальне забезпечення можливості реалізації власної наукової еліти, що забезпечить відповідний інноваційний розвиток і підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної продукції чи послуг.

Таблиця 2

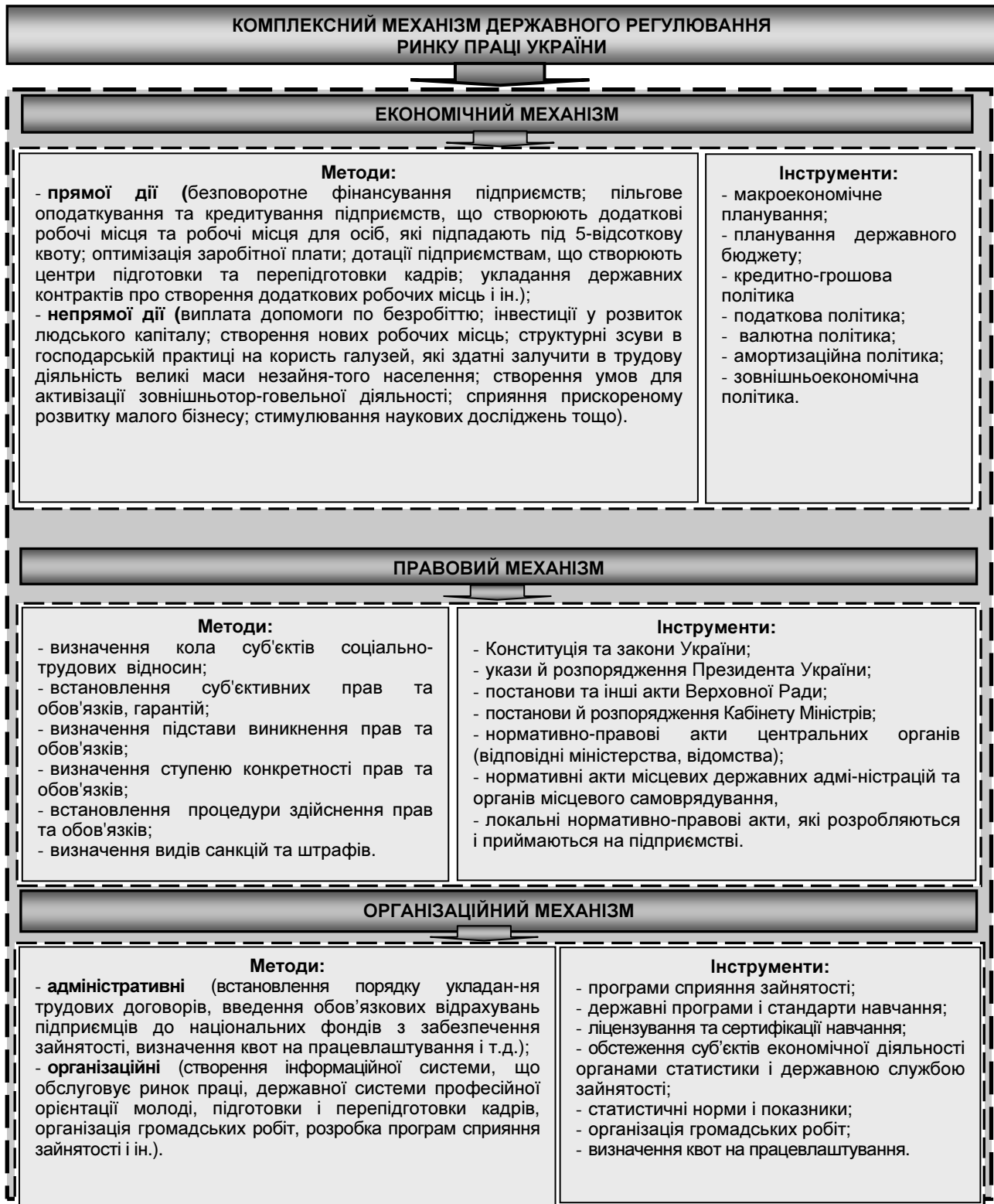
Динаміка попиту і пропозиції робочої сили за професійними групами працівників

Професійна група	Кількість громадян, незайнятих трудовою діяльністю (тис. осіб)				Потреба підприємств у працівниках на заміщення вільних робочих місць (тис. осіб)			
	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
Усього	876,2	542,8	564,0	501,4	91,1	65,8	63,9	59,3
у тому числі за професійними групами								
законодавці, вищі державні службовці, керівники, менеджери	66,9	51,8	51,4	50,0	7,0	6,5	5,7	5,3
професіонали	54,6	45,0	48,1	45,7	10,9	10,0	9,0	9,0
фахівці	72,0	51,7	53,0	74,4	12,1	9,1	7,4	7,0
технічні службовці	46,2	31,2	31,8	27,5	3,8	2,4	2,2	1,7
працівники сфери торгівлі та послуг	106,6	66,0	76,6	71,3	8,4	8,0	7,9	6,2
кваліфіковані робітники сільського та лісового господарств, риборозведення та рибальства	42,0	19,5	22,8	20,5	0,8	0,7	0,7	0,6
кваліфіковані робітники з інструментом	116,3	77,6	69,9	57,0	20,1	11,4	13,2	13,0
робітники з обслуговування, експлуатації та контролю за роботою технологічного устаткування, складання устаткування та машин	176,8	106,8	107,2	93,9	14,4	7,7	7,9	7,9
найпростіші професії*	194,8	93,2	103,2	88,3	13,6	10,0	9,9	8,5

* включаючи осіб без професії

Джерело : [7]

Використання комплексного підходу до державного регулювання ринку праці у цьому контексті забезпечить вирішення завдання досягнення продуктивної зайнятості, макроекономічної стабілізації та сталого розвитку національної економіки. Комплексний механізм державного регулювання ринку праці України із зазначенням відповідних методів та інструментів впливу представлено на рис. 3.

Рис. 3. Комплексний механізм державного регулювання ринку праці України
Джерело : розроблено автором за даними [3; 4, с. 68-69; 6]

Держава виконує роль координатора та посередника, що збалансовує та регулює економічні інтереси, коригує можливі кон'юктурні коливання економіки, підтримує макроекономічну рівновагу, тому посилення ролі державних інститутів в управлінні ринком праці слід вважати об'єктивною вимогою сучасності.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведеного дослідження дають змогу зробити такі узагальнення та висновки: сучасний ринок праці України характеризується структурними

диспропорціями, що пов'язані зі впливом світової фінансово-економічної кризи та відсутністю дієвого механізму регулювання цих процесів з боку держави; до системи державного регулювання ринку праці необхідно застосовувати комплексний методологічний підхід, який включає визначення сутності державного регулювання ринку праці; розкриття його основних характеристик; визначення суб'єктів, об'єктів, принципів, завдань, інструментів, методів; ефективність державних механізмів регулювання ринку праці значною мірою залежить від урахування на державному рівні міжнародних орієнтирів соціально-економічної політики наддержавних організаційних утворень.

Отже, системність та комплексність підходів до державного регулювання зазначених вище аспектів функціонування ринку праці є необхідною передумовою позитивних зрушень на ринку робочої сили. Основними напрямками державної політики зайнятості на сучасному етапі розвитку повинні стати розширення сфери прикладання праці, формування сприятливого підприємницького середовища, підвищення соціальної захищеності громадян – усе це належить до стратегічних цілей державної політики сталого розвитку.

Бібліографічний список

1. Васильченко В. С. Державне регулювання зайнятості : [навч. посіб.] / В. С. Васильченко. – К. : КНЕУ. – 2003. – 252 с.
2. Гринкевич С. С. Важелі державного регулювання ринку праці в Україні / С. С. Гринкевич, І. О. Смолярчук // Науковий вісник НЛТУУ : [збірник науково-технічних праць]. – Львів : НЛТУУ. – 2006. – Вип. 16.3. – С. 141-144.
3. Дегтяр А. О. Домінанти державного регулювання розвитку ринку праці / А. О. Дегтяр, О. Г. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Trpdu/2009_4/index.html
4. Дружиніна В. В. Механізм державного регулювання ринку праці: теоретичний аспект / В. В. Дружиніна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – Т. 4. – С. 67-71.
5. Економічна активність населення України : [статистичний збірник] / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Іванченко А. В. Формування механізмів державного регулювання зайнятості населення в Україні / А. В. Іванченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
7. Міненко В. Л. Державне регулювання ринку праці та зайнятості населення: теоретичний аспект / В. Л. Міненко // Актуальні проблеми державного управління. – 2009. – № 2 (36). – С. 5-9.
8. Ринок праці у 2007 р. : [довідь] / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
9. Ринок праці у 2009 р. : [довідь] / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
10. Ринок праці у 2011 р. : [довідь] / Державний комітет статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>

Анотація

У статті проаналізовано стан та тенденції розвитку ринку праці України. Обґрунтовано визначальну роль державного регулювання в забезпеченні продуктивної зайнятості, макроекономічної стабілізації і, відповідно, сталого розвитку національної економіки. Доведено необхідність застосовування комплексного методологічного підходу до державного регулювання ринку праці.

Ключові слова: ринок праці, зайнятість, безробіття, державне регулювання ринку праці, сталий розвиток економіки.

Аннотация

В статье проанализировано состояние и тенденции развития рынка труда Украины. Обосновано определяющую роль государственного регулирования в обеспечении продуктивной занятости, макроекономической стабилизации и, соответственно, устойчивого развития национальной экономики. Доказана необходимость применения комплексного методологического подхода к государственному регулированию рынка труда.

Ключевые слова: рынок труда, занятость, безработица, государственное регулирование рынка труда, устойчивое развитие экономики.

Annotation

In article the condition and tendencies of development of a labor market of Ukraine is analysed. It is proved defining role of state regulation in ensuring productive employment, macroeconomic stabilization and, respectively, a sustainable development of national economy. Need of application of a comprehensive methodological approach to state regulation of a labor market is proved.

Key words: labor market, employment, unemployment, state regulation of the labor market, sustainable development of economy.

УДК 336.1:657

Тимошик В.Ю.,
ст. викладач кафедри обліку і аудиту,
Запорізький національний технічний університет

ФОРМУВАННЯ ЦІНИ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ В УМОВАХ РИНКОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Важливим питанням економічної політики кожної держави є питання загального рівня фінансування освіти. В умовах ринкової економіки система вищої освіти країни представляє собою окрему самостійну галузь народного господарства, що характеризується складним комплексом відносин між вищими навчальними закладами (ВНЗ), які надають освітні послуги, споживачами цих послуг – абітурієнтами, а також підприємствами – споживачами кінцевого продукту діяльності ВНЗ – випускниками. Як суб'єкт ринкової економіки, ВНЗ є товаровиробником переважно інтелектуальної продукції та послуг і реалізує цю продукцію як за державними, так і за ринковими (договірними) цінами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням ціноутворення на ринку освітніх послуг займаються багато вітчизняних та зарубіжних науковців, таких як: Т. М. Боголіб, І. С. Каленюк, Т. Є. Оболенська, В. М. Огаренко, С. Я. Салига, А. Б. Віфлеємський, С. Ю. Кучеренко, А. П. Панкрухін, В. Д. Чухломін, Д. А. Шевченко та інші.

В основі всіх методичних підходів щодо визначення ціни є витратні методи ціноутворення, вихідною базою яких є розрахунок собівартості підготовки спеціаліста за певним напрямом. Тому дослідження особливостей ціноутворення на ринку освітніх послуг є на сьогоднішній день актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та обґрунтування методики ціноутворення освітніх послуг сучасного вищого навчального закладу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Встановлення вартості платної освітньої послуги здійснюється на базі економічно обґрунтованих витрат, пов'язаних з її наданням.

Калькуляційною одиницею при цьому є вартість отримання відповідної платної освітньої послуги однією фізичною особою за весь період її надання у повному обсязі. Відповідно до цього, навчальний заклад може диференціювати розмір плати за надання платної освітньої послуги виходячи з ліцензованого обсягу, співвідношення попиту та пропозиції за конкретними напрямами (спеціальностями) навчання на державному (регіональному) ринку освітніх послуг. Складовими вартості витрат є:

- витрати на оплату праці працівників;
- нарахування на оплату праці відповідно до законодавства;
- безпосередні витрати та оплата послуг інших організацій;
- капітальні витрати;
- індексація заробітної плати, інші витрати відповідно до чинного законодавства [1, с. 258].

До витрат на оплату праці працівників, які залучені до надання платної освітньої послуги, враховуються розміри посадових окладів, ставок заробітної плати (у тому числі погодинної оплати), підвищення, доплати, надбавки та інші виплати обов'язкового характеру, визначені відповідними нормативно-правовими актами. При формуванні витрат на оплату праці працівників, що залучені до надання платної освітньої послуги, також можуть враховуватись виплати, що носять заохочувальний характер, у порядку, встановленому законодавством та колективними договорами.

У витратах на оплату праці також враховується оплата праці працівників, які не перебувають у штаті навчального закладу, але залучені до надання платних освітніх послуг.

Кількість працівників відповідної кваліфікації, залучених до надання платних освітніх послуг, з відповідними розмірами посадових окладів (тарифних ставок, ставок заробітної плати), а також кількість годин їх роботи визначаються виходячи з необхідності врахування всього обсягу виконуваних робіт відповідно до затверджених норм педагогічного навантаження або часу, необхідного для виконання тих чи інших видів робіт.

Нарахування на оплату праці, єдиного соціального внеску, здійснюються у розмірах, передбачених чинним законодавством [2, с. 220].

Базову ціну потрібно розраховувати для всіх спеціальностей, а вищий навчальний заклад має встановлювати ціну згідно із попитом на той чи інший напрям підготовки чи спеціальність. Базова ціна передбачатиме відшкодування витрат на надання освітніх послуг. Кожен ВНЗ має індивідуально розраховувати базову ціну [3].

Вищі навчальні заклади незалежно від форми власності мають право в ціну включати певний рівень прибутку. На його величину впливають такі чинники, як імідж вищого навчального закладу, його престиж, місцезнаходження закладу, наявність аналогічних вищих навчальних закладів у регіоні чи

місті та ін. Відповідно до цього, вартість платних освітніх послуг у державних закладах буде відрізнятися в розрізі ВНЗ регіонів, окремих спеціальностей [4, с. 31].

Алгоритм розрахунку базової вартості освітньої послуги для студентів включає наступні кроки:

1. Розрахунок собівартості навчання (C):

$$C=C_1+C_2+C_3, \quad (1)$$

де C_1 – витрати на оплату праці;

C_2 – нарахування на оплату праці відповідно до законодавства;

C_3 – безпосередні витрати та оплата послуг інших організацій; капітальні витрати [5, с. 112].

При цьому $C_1 = 1,05 \times \text{ОП}$ (0,02 – заохочувальні виплати, 0,03 – прогнозний показник інфляції).

ОП – оплата праці, яка обчислюється за формулою [1, с. 258]:

$$\text{ОП} = 12 \times \left(\frac{\sum_{i=1}^4 K_i \times ZV_i}{K_{SV}} + \frac{Z_{ND}}{K_{ND}} + \frac{Z_P}{K_{SP}} \right), \quad (2)$$

де K_i – питома вага ставок професорів, доцентів, старших викладачів, асистентів;

ZV_i – середньомісячна зарплата ППС кафедри = середньорічний оклад + надбавка за вислугу років + надбавка за вчене звання + доплата за науковий ступінь + допомога на оздоровлення при наданні щорічної відпустки (1/12 оздоровчих);

K_{SV} – норматив приведення чисельності студентів на 1 ставку викладача [6];

Z_{ND} – середньомісячна заробітна плата навчально-допоміжного персоналу;

K_{ND} – норматив приведення чисельності студентів на 1 ставку навчально-допоміжного персоналу;

Z_P – середньомісячна зарплата іншого персоналу;

K_{SP} – норматив приведення чисельності студентів на 1 ставку іншого персоналу.

$$C_2 = 0,363 \times \text{ФОП}, \quad (3)$$

де 36,3% – ставка Єдиного соціального внеску для бюджетних установ.

$$C_3 = \frac{\sum_{j=1}^6 P_j}{ZLK}, \quad (4)$$

де P_j – придбання товарів, оплата послуг;

P_1 – придбання канцтоварів, інвентарю, книжок;

P_2 – оплата послуг, крім комунальних (транспортні послуги, поточний ремонт, послуги зв'язку);

P_3 – оплата комунальних послуг;

P_4 – витрати на відрядження;

P_5 – витрати на заходи по охороні праці;

P_6 – інші видатки.

Всі видатки плануються на рівні витрат попереднього року.

ZLK – загальний приведений ліцензійний контингент студентів.

Загальні витрати (ЗВ) на одного студента за 1 рік становлять:

$$\begin{aligned} \text{ЗВ}_1 = & 1,05 \times \text{ФОП} + 0,363 \times \text{ФОП} + \frac{\sum_{j=1}^6 P_j}{ZLK} = 1,05 \times 12 \times \left(\frac{\sum_{i=1}^4 K_i \times ZV_i}{K_{SV}} + \frac{Z_{ND}}{K_{ND}} + \frac{Z_P}{K_{SP}} \right) + \\ & + 0,363 \times 12 \times \left(\frac{\sum_{i=1}^4 K_i \times ZV_i}{K_{SV}} + \frac{Z_{ND}}{K_{ND}} + \frac{Z_P}{K_{SP}} \right) + \frac{\sum_{j=1}^6 P_j}{ZLK} \end{aligned} \quad (5)$$

Зокрема, за 4 роки загальні витрати з підготовки студента за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» (ЗВБ) будуть дорівнювати [1, с. 259-260]:

$$ЗВБ=4 \times (17,1738 \times \left(\frac{\sum_{i=1}^4 K_i \times ZV_i}{K_{SV}} + \frac{Z_{ND}}{K_{ND}} + \frac{Z_P}{K_{SP}} \right) + \frac{\sum_{j=1}^6 P_j}{ZLK}) \quad (6)$$

2. Виходячи з ліцензованого обсягу, попиту та пропозиції на ринку праці даної спеціальності, вартість навчання може корегуватися на показник привабливості (ПП):

$$ПП = \sqrt{\sum_{I=1}^N kv_I \times V_I^2}, \quad (7)$$

де V_I – чинники впливу на якість навчального процесу;
 KV_I – ваговий коефіцієнт чинника впливу.

До чинників впливу можна віднести: кадрове забезпечення (кількість професорів та доцентів), наявність науково-методичного забезпечення, наукова діяльність, рівень акредитації, попит на фахівців цієї спеціальності на ринку праці, вступний конкурс, відсів студентів, міжнародні зв'язки ВНЗ.

При розрахунку вартості навчання на умовах контракту необхідно враховувати коефіцієнт рівня доходу населення K_{DN} по регіону.

3. У загальному вигляді маємо наступну математичну модель вартості навчання зі спеціальності за освітньо-кваліфікаційним рівнем «бакалавр» за контрактом вищого навчального закладу (КЗВБ):

$$КЗВБ = \{ 4 \times (17,1738 \times \left(\frac{\sum_{i=1}^4 K_i \times ZV_i}{K_{SV}} + \frac{Z_{ND}}{K_{ND}} + \frac{Z_P}{K_{SP}} \right) + \frac{\sum_{j=1}^6 P_j}{ZLK}) + \sqrt{\sum_{I=1}^N kv_I \times V_I^2} \} \times K_{DN} \quad (8)$$

Висновки з проведеного дослідження. Зростання частки позабюджетних коштів фінансування в загальному обсязі асигнувань на навчання і професійну підготовку є показником розширення сфери ринкових відносин в освіті, її подальшої комерціалізації, що викликає необхідність обґрунтування ціноутворення на ринку освітніх послуг [3]. У ситуації, коли вартість освітньої послуги по ідентичній спеціальності однакова в декількох ВНЗ, споживачі (суспільство, підприємство, фізична особа) надають перевагу тому, який, на їх погляд, по перше, має кращий імідж, по друге – здатний надати послугу кращої якості, по третє – надає більше можливостей з використання отриманих знань на практиці [7, с. 237].

Для того, щоб майбутні студенти-контрактники та їхні батьки віддали перевагу певному навчальному закладу, враховуючи наявність конкурентів – інших ВНЗ, існує єдиний чинник, який впливає на збільшення обсягу абітурієнтів – плата за навчання. Всі інші можливі переваги в даному випадку можуть вже не спрацювати [8, с. 153].

В умовах функціонування ринку освітніх послуг, коли вищим навчальним закладам доводиться боротися за кожного студента, особливо в останні роки, в умовах демографічного спаду, питання ціноутворення є прерогативою виключно освітніх закладів і не повинно регулюватися з боку держави [3].

Вищі навчальні заклади, враховуючи свої позиції на ринку освітніх послуг, будуть вибирати ту чи іншу стратегію та метод ціноутворення. Тільки за таких умов ефективно функціонуватиме ринок освітніх послуг [4, с. 33].

Бібліографічний список

1. Волосова Н. До питання визначення вартості освітніх послуг та формування ефективної цінової політики у державних вищих навчальних закладах / Н. Волосова, Н. Стеблюк // Економічний аналіз. – 2011. – № 8. – С. 258-261.
2. Оболенська Т. Є. Освітні послуги в Україні / Т. Є. Оболенська // Проблеми формування ринкової економіки : [міжвідомчий науковий збірник]. – К. : КНЕУ, 2000. – Вип. 8. – С. 220-226.
3. Кучеренко С. Ю. Ціноутворення на ринку освітніх послуг / С. Ю. Кучеренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/PORTAL/Soc_Gum/Evu/2011_17_1/Kucherenko.pdf
4. Штефанич Д. А. Особливості ціноутворення на ринку освітніх послуг / Д. А. Штефанич, С. Б. Семенюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2008.

– Вип. 7. – С. 29-33.

5. Андриенко В. Н. Концептуальная модель реинжиниринга бизнес-процессов ВУЗа / В. Н. Андриенко // Вісник Донецького університету. – Донецьк, 2000. – № 2. – С. 112.

6. Про затвердження нормативів чисельності студентів курсантів, аспірантів (ад'юнктів), докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, інтернів, клінічних ординаторів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності : Постанова КМУ від 17 серпня 2002 р. № 1134 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.nau.ua/doc/ =1053.1110.0

7. Боголіб Т. М. Роль освіти і науки у постіндустріальному розвитку України : [монографія] / Т. М. Боголіб. – К. : Корпорація, 2010. – 408 с.

8. Кукурудза І. І. Ринок послуг вищої школи в Україні: стан, проблеми та перспективи / І. І. Кукурудза // Вісник Черкаського університету. – 2009. – № 152. – С. 148-163.

Анотація

У статті досліджено методику формування ціни на освітні послуги вищих навчальних закладів, яка повинна відповідати ринковому попиту та пропозиції, покривати при цьому витрати на їх надання і забезпечувати ліцензійний набір студентів у вищі навчальні заклади країни.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, освітня послуга, собівартість, політика ціноутворення, витрати на навчання, ринок освітніх послуг.

Аннотация

В статье исследована методика формирования цены на образовательные услуги, которая должна соответствовать рыночному спросу и предложению, покрывать при этом расходы на ее предоставление. и обеспечивать лицензионный набор студентов в высшие учебные заведения страны,

Ключевые слова: вуз, образовательная услуга, себестоимость, политика ценообразования, затраты на обучение, рынок образовательных услуг.

Annotation

In the article the method of pricing for educational services of higher education institutions to be responsive to market supply, cover the costs of providing it and demand and ensure license enrollment of students in higher educational institutions of the country

Key words: institution of higher education, educational service, cost, pricing policy, the cost of education, the education market.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 336.226.322

*Непочатенко О.О.,
д.е.н., професор, ректор,
Прокопчук О.Т.,
к.е.н., ст. викл. кафедри фінансів і кредиту,
Мальований М.І.,
к.е.н., доцент кафедри фінансів і кредиту,
Уманський національний університет садівництва*

УМОВИ ТА КЛЮЧОВІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Постановка проблеми. Розвиток товарно-грошових відносин, реформування власності, зменшення ролі сільськогосподарських підприємств у забезпеченні продовольчої безпеки держави на сучасному етапі господарювання наповнюють новим змістом умови і особливості розвитку особистих селянських господарств та змінюють характер їх мотивації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань становлення і розвитку особистих селянських господарств у вітчизняній науці присвячені праці В. Я. Амбросова [1], В. П. Горьового, Л. М. Гутко, В. К. Збарського [2], М. Й. Маліка [4], В. Я. Месель-Веселяка, П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина та інших. Водночас питання щодо особливостей формування умов розвитку особистих селянських господарств висвітлені недостатньо. Тенденційність окремих досліджень, протиріччя та дискусійність викладених у них теоретико-методичних положень щодо визначення шляхів розвитку особистих селянських господарств, їх правового забезпечення та екологізації діяльності зумовили вибір напрямку даного дослідження і визначили спрямованість статті.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає у дослідженні та оцінці умов розвитку особистих селянських господарств, пошуку ключових шляхів їх розвитку, а також їх правового забезпечення. Діяльність особистих селянських господарств у даному дослідженні проведена в розрізі Черкаської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку сільське господарство України характеризується складною економічною і соціальною ситуацією. Проведено низку важливих організаційно-економічних і правових заходів, пов'язаних із переходом до приватної власності на землю, формування господарських структур ринкового типу й досягнення на цій основі певних позитивних зрушень. Наслідком проведення аграрної реформи є глибокі радикальні зміни структури сільськогосподарського виробництва, його правової форми господарювання та виникнення багатокладної економіки країни. Особисті селянські господарства є тією формою господарювання, яка відіграє важливу роль у забезпеченні сільського і міського населення продуктами харчування [4].

В Україні, за даними Держкомстату, у 2011 р. кількість діючих господарюючих суб'єктів у сільському господарстві складала 56493 одиниць, а особистих селянських господарств – 4540,4 тисяч одиниць [8].

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок про зростання ролі особистих селянських господарств у забезпеченні країни продуктами харчування та, можливо, перетворення їх із дрібних в основні виробники сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарські підприємства у Черкаській області можна умовно розділити на дві групи. Кожна група характерна індивідуальними особливостями: формами господарювання, видом економічної діяльності, обсягом виробництва, кількістю працівників, наявністю активів та ін.

До першої групи відносяться державні та недержавні сільськогосподарські підприємства (колективні сільськогосподарські підприємства, виробничі кооперативи, акціонерні товариства, інші формування в тому числі і фермерські господарства). В окрему другу групу виділені особисті селянські господарства, які поділяються на споживчі, споживчо-товарні, товарні [1].

Такий поділ досить умовний, адже процес економічного реформування сільського господарства розробляється і реалізовується формуючи зміни у всіх галузях аграрного сектору. Нині в Черкаській області здійснюють свою сільськогосподарську діяльність підприємства різних організаційно-правових форм (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація сільськогосподарських підприємств Черкаської області за організаційно-правовими формами господарювання, одиниць

Показник	Рік					У середньому 2007-2011 рр.	
	2007	2008	2009	2010	2011	одиниць	структура, %
Господарські товариства	447	472	454	436	425	451	24
Приватні підприємства	143	155	148	151	152	149	8
Виробничі кооперативи	23	25	16	14	15	21	1
Фермерські господарства	1124	1164	1166	1139	1124	1136	60
Державні підприємства	22	20	7	7	7	15	1
Підприємства інших форм господарювання	103	123	111	104	104	108	6
Всього підприємств	1862	1959	1902	1851	1827	1879	100

Джерело : розраховано на основі даних Головного управління статистики у Черкаській області

Як видно з даних табл. 1, за досліджуваний період найбільшу питому вагу у Черкаській області займають фермерські господарства (60 % від загальної кількості сільськогосподарських підприємств).

Широкого поширення в області набули господарські товариства, середня частка яких склала 24 %, хоча загальне зменшення чисельності товариств за досліджуваний період становить 45 одиниць. Не отримали поширення такі форми господарювання, як виробничі кооперативи та державні підприємства.

Причиною змін у структурі діючих сільськогосподарських підприємств є відсутність економічного ефекту в процесі господарювання, банкрутство і, як наслідок, трансформація в інші організаційно-правові форми діяльності для досягнення максимального результату.

Об'єктом проведеного дослідження є друга група сільськогосподарських товаровиробників – особисті селянські господарства Черкаської області, які характерні своєю великою чисельністю, основним виробничим ресурсом яких є земля.

Так як Законом України «Про особисте селянське господарство» передбачено, що для ведення особистого селянського господарства використовують земельні ділянки розміром не більше 2,0 га, передані фізичним особам у власність або оренду в порядку, встановленому законом, то розмір земельної ділянки особистого селянського господарства може бути збільшений у разі отримання в натурі (на місцевості) єдиним масивом у спільну часткову власність та спільну сумісну власність (подружжя) відповідно до закону [7]. В результаті селяни отримали можливість приєднати до наявних у них земельних ділянок належні членам сім'ї земельні частки (паї) та при потребі орендувати землю для самостійного господарювання.

Динаміка виробництва продукції рослинництва усіх категорій господарств наведена в табл. 2.

Як бачимо, структура посівних площ в особистих селянських господарствах і сільськогосподарських підприємствах дещо відрізняється напрямом спеціалізації. Для Черкаської області характерний тип особистого селянського господарства, що спеціалізується на вирощуванні картоплі, овочів відкритого ґрунту, плодів і ягід, кормових культур.

Частка загального обсягу у виробництві картоплі особистими селянськими господарствами у 2011 р. склала 99,2 %, овочів – 73,3 %. Крім того, частина земельної площі використовується під сади і ягідники, що забезпечує 87,3 % вироблених плодів і ягід. Основною причиною зменшення виробництва буряку цукрового є відсутність збуту продукції переробним підприємствам, частина яких повністю зупинені, а інші знаходяться у віддалених районах від виробництва, тим самим збільшуючи витрати на транспортування, яке впливає на собівартість продукції [2; 3].

Важливою галуззю у сільському господарстві є виробництво продукції тваринництва. Загалом, аналіз даних 2007-2011 рр. свідчить про абсолютний спад виробництва основних видів продукції тваринництва у особистих селянських господарствах, тоді як сільськогосподарські підприємства нарощують обсяги виробництва тваринницької продукції.

Для більш детального аналізу змін розглянемо структуру поголів'я худоби в особистих селянських господарствах у відсотках до загальної чисельності станом на кінець року за 2007–2011 рр. (рис. 1).

Таблиця 2
Динаміка виробництва валової продукції рослинництва у Черкаській області (за роками)

Показник	Виробництво сільськогосподарських культур, тис. ц					Частка загального обсягу, %				
	2007	2008	2009	2010	2011	2007	2008	2009	2010	2011
Сільськогосподарські підприємства										
Зерно	19206	16116	25972	28260	22062	86,6	87,5	87,2	88,5	87,2
Цукрові буряки (фабричні)	11300	10564	8154	5826	9590	90,2	94,8	95,5	96,7	98,2
Соняшник	1664	1423	2250	2921	2865	91,7	93,9	94,5	95,3	94,5
Картопля	23	67	142	95	63	0,2	1,1	1,7	1,1	0,8
Овочі	643	565	926	892	751	21,7	25,1	31,2	27,0	26,7
Плоди і ягоди	15	22	21	28	47	6,3	8,0	7,9	9,7	12,7
Особисті селянські господарства										
Зерно	2966	2308	3808	3689	3249	13,4	12,5	12,8	11,5	12,8
Цукрові буряки (фабричні)	1228	579	386	201	180	9,8	5,2	4,5	3,3	1,8
Соняшник	150	93	131	144	167	8,3	6,1	5,5	4,7	5,5
Картопля	9270	6142	8233	8218	7541	99,8	98,9	98,3	98,9	99,2
	2315	1685	2039	2405	2061	78,3	74,9	68,8	73,0	73,3
	224	247	248	258	324	93,7	92,0	92,1	90,3	87,3

Джерело : розраховано на основі даних Головного управління статистики у Черкаській області

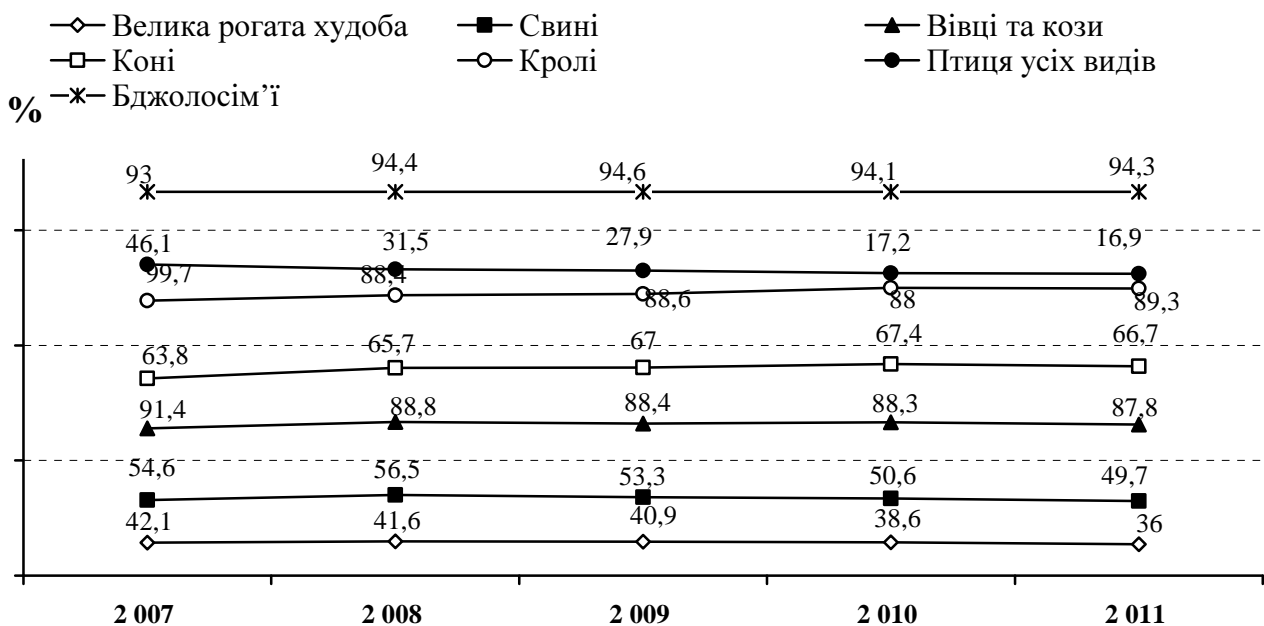

Рис. 1. Питова вага поголів'я худоби в особистих селянських господарствах у загальній чисельності по Черкаській області (за роками), %

Джерело : розраховано на основі даних Головного управління статистики у Черкаській області

З наведених даних видно, що питова вага поголів'я окремих видів тварин у особистих селянських господарствах є переважаючою. У 2011 р. частка бджолосімей складала 94,3 % – це обумовлено тим, що розведення бджіл приносить високий дохід і не вимагає великих затрат праці і капіталу.

Реалізують продукцію господарства населення за різними каналами, які в основному шукають самі, що відволікає власника від виробництва і вимагає додаткових затрат часу і коштів. Збувається вирощена продукція в основному на продовольчих ринках і в місцях стихійної торгівлі [5; 6]. Причиною такої ситуації є руйнування традиційних каналів реалізації через заготівельні організації [8].

У виробництві сільськогосподарської продукції особистими селянськими господарствами важливим і незамінним фактором є трудові ресурси, адже, на відміну від сільськогосподарських підприємств, вони не

забезпечені механізованими засобами праці. У 2007-2011 рр. чисельність населення мала стійку тенденцію до поступового зменшення з 1338 до 1291,6 тис. осіб, або на 4,6%, сільське населення у 2011 р. налічувало 573,1 тис. осіб, що на 45,9 тис. осіб менше ніж у 2007 р., або 7,4 %. Відбулось зменшення сільського населення працездатного віку на 8,5 тис. осіб або майже на 2,7% [8].

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що особисті селянські господарства є тією формою господарювання, яка відіграє важливу роль у забезпеченні сільського і міського населення продуктами харчування.

За результатами дослідження встановлено, що особисті селянські господарства займають нішу у виробництві тих видів сільськогосподарської продукції, яка потребує переважно затрат ручної праці, але має високу вартість. Структура посівних площ в особистих селянських господарствах і сільськогосподарських підприємствах дещо відрізняється напрямом спеціалізації – для Черкаської області характерний тип особистого селянського господарства, що спеціалізується на вирощуванні картоплі, овочів відкритого ґрунту, плодів і ягід, кормових культур.

Важливою галуззю в сільському господарстві є виробництво продукції тваринництва. Водночас, аналіз даних 2007 – 2011 рр. свідчить про абсолютний спад виробництва основних видів продукції тваринництва в особистих селянських господарствах, тоді як сільськогосподарські підприємства нарощують обсяги виробництва тваринницької продукції.

Таким чином, можна стверджувати, що за наявних умов розвитку особисті селянські господарства можуть стабільно існувати і навіть збільшувати виробництво продукції, яка користується попитом у споживачів, вони мають значну сукупність економічних, трудових та виробничих ресурсів, що можуть бути використані ними для збільшення виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Сукупність цих ресурсів доцільно спрямовувати для задоволення внутрішнього попиту, натомість великомасштабне виробництво сільськогосподарської продукції – на експортні потреби. Це дозволить, в свою чергу, значно прискорити розвиток всіх форм господарювання в агропромисловому секторі економіки України.

Бібліографічний список

1. Амбросов В. Механізм ефективного функціонування агро формувань / В. Амбросов, Т. Мареніч // Економіка України. – 2008. – №6 (535). – С. 60-66.
2. Збарський В. К. Індивідуальні господарства селян: проблеми і перспективи / В. К. Збарський // АгроІнКом. – 2006. – № 9-10. – С. 15-24.
3. Лупенко Ю. О. Фінансування інвестицій у сільськогосподарське виробництво / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2010. – № 10. – С. 122-125.
4. Малік М. Й. Розвиток підприємництва в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2006. – № 4. – С. 3-10.
5. Мельник Л. Ю. Сутність аграрних домогосподарств та їх основні економічні характеристики / Л. Ю. Мельник, П. М. Макаренко // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 3-10.
6. Нестерчук Ю. О. Реструктуризація національного АПК та формування нових інтеграційних взаємодій у ньому / Ю. О. Нестерчук // Інноваційна економіка. – 2010. – № 5. – С. 135-140.
7. Про особисті селянські господарства : Закон України від 15.05.2003р. №742-IV // Відомості Верховної ради України. – 2003. – № 29. – С. 232.
8. Регіони України 2010 : [стат. зб.] / [за ред. О. Г. Осауленка]. – К. : Держкомстат України, 2010. – Ч. 2. – 526 с.

Анотація

Проведено комплексну оцінку умов розвитку особистих селянських господарств на прикладі Черкаської області. Встановлено, що особисті селянські господарства мають значний потенціал виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Цей потенціал необхідно використати переважно для задоволення внутрішнього попиту, а великомасштабне агровиробництво слід спрямувати на експортні потреби. Вирішення зазначеного завдання дозволить суттєво прискорити розвиток всіх форм господарювання в агропромисловому секторі економіки України.

Ключові слова: особисті селянські господарства, сільськогосподарські підприємства, особливості та умови розвитку.

Аннотация

Проведена комплексная оценка условий развития личных крестьянских хозяйств на примере Черкасской области. Установлено, что личные крестьянские хозяйства имеют значительный потенциал производства сельскохозяйственной продукции и продовольствия. Этот потенциал необходимо использовать преимущественно для удовлетворения внутреннего спроса, а крупномасштабное агропроизводство следует направить на экспортные потребности. Решение отмеченного задания позволит существенно ускорить развитие всех форм ведения хозяйства в агропромышленном секторе экономики Украины.

Ключевые слова: личные крестьянские хозяйства, сельскохозяйственные предприятия, особенности и условия развития.

Annotation

The complex estimation of terms of development of the personal peasant economies is conducted on the example of the Tcherkasy area. It is set that the personal peasant economies have considerable potential of production of agricultural goods and food. This potential must be used mainly for satisfaction of internal demand, and a large-scale agricultural production it follows to point at export necessities. The decision of the marked task will allow substantially accelerating development of all forms of menage in the agroindustrial sector of economy of Ukraine.

Key words: personal peasant economies, agricultural enterprises, features and terms of development.

УДК 330.123.71

Вяткіна Т.Г.,
к.е.н., докторант кафедри економіки підприємств
та управління трудовими відносинами,
Луганський національний аграрний університет,
Вяткін П.С.,
к.е.н., доцент кафедри економіки та управління,
Черкаський державний технологічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ТАКТИЧНОГО УПРАВЛІННЯ РЕСУРСАМИ В УМОВАХ РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. У сучасних умовах господарювання підприємства знаходяться в постійному пошуку дієвих механізмів забезпечення конкурентоспроможності за рахунок ефективного використання внутрішніх чинників і, зокрема, ресурсного потенціалу підприємства. Механізми раціонального використання ресурсної бази використовуються опираючись на методику тактичного управління ресурсами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливостям тактичного управління ресурсами підприємства в сучасних умовах господарювання присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них: В. В. Бузирев [1], Г. О. Коваленко [3], В. В. Красношарпа [5], Н. С. Краснокутська [4], О. О. Марчук-Львівська [6], Я. Л. Миколайчик [3], І. Д. Падерін [7], Л. М. Польова [7], С. В. Шапошнікова [8]. Зокрема, І. Д. Падерін та Л. М. Польова виділяють в якості основного елементу управління тактичними ресурсами оперативне планування, яке поєднує такі напрями, як розроблення тактичного плану, на підставі якого створюються календарні річні плани і графіки виробництва та ведення постійного обліку, контролю і коректування змін затверджених планів, регулювання ходу їх виконання (диспетчеризацію) [7]. О. О. Марчук-Львівська зазначає, що вибір тактичних цілей є інтегрованим процесом у певні моделі виробничої системи [6]. Г. О. Коваленко та Я. Л. Миколайчук вважають, що ціллю тактичного управління є забезпечення виконання у встановлені терміни планових обсягів робіт відповідної якості за всією представленою номенклатурою [3]. С. В. Шапошнікова відзначає, що «принципи тактичного управління діяльністю відрізняються від стратегічних, проте тісно з ними пов'язані та є, з одного боку, їх наслідком, а з іншого – причиною» [8]. В. В. Бузирев визначає тактичну ефективність управління, як «ступінь досягнення оптимального значення сукупності використовуваних соціально-економічною системою ресурсів, що приносять максимальний ефект (в термінах ключового тактичного інтересу, наприклад, прибутку)» [1]. Проте в наукових дослідженнях недостатньо приділяється уваги методологічним питанням тактичного управління ресурсами в ході реалізації стратегії підприємства.

Постановка завдання. Головним завданням дослідження є визначення структурних елементів тактичного управління ресурсами підприємства, ключових чинників та характеристик впливу на його загальногосподарську діяльність.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір стратегічного вектора господарювання є одним із найважливіших завдань, які стоять на сьогодні перед керівником підприємства. Система управління підприємством повинна забезпечувати вибір та оптимізацію шляхів досягнення

поставленої стратегічної мети шляхом ефективного використання ресурсів підприємства. Використовувати методи стратегічного управління означає запроваджувати систему перспективного планування з урахуванням впливу зовнішнього середовища та використанням механізмів внутрішньої адаптації до цих змін для забезпечення ефективного функціонування підприємства. Повсякденне виконання поставленої стратегічної мети забезпечується за допомогою тактичного управління – процесу визначення та досягнення короткострокових, поточних цілей підприємства. Реалізація стратегії управління підприємством, його ресурсами не може бути здійснена без постійного втручання керівного складу компанії, який повинен вмотивувати інший персонал працювати в одному ключі із загальнообраною схемою роботи. Процес впровадження стратегії є організаційно-трудомістким та вимагає значного розумового навантаження. Механізмом стратегічного управління підприємством необхідно управляти, тобто здійснювати чіткі та логічні дії щодо втілення головного задуму. Цей механізм базується на таких принципах:

- формування довгострокових цілей підприємства – його бажане становище, у якому необхідно опинитись підприємству в кінці завершення діяльності та на всіх проміжних етапах;

- координація – дотримання всіма підрозділами та працівниками підприємства послідовності злагоджених дій, які відбуваються у виробничому процесі, правильне виконання котрих призводить до бажаного кінцевого результату;

- взаємодія – сплановані дії структурних підрозділів, реалізовані за допомогою принципу координації;

- оптимізація – приведення розрахунку всіх грошових потоків підприємства до оптимального рівня, тобто такого, коли підприємство очікує отримати максимальний прибуток за мінімального ризику;

- збалансованість – делегування повноважень щодо виконання робіт всіма підрозділами рівномірно та в залежності від запланованого обсягу випуску продукції;

- прогнозування – в межах кожного підрозділу підприємства важливим є проведення прогнозування подальшої діяльності в залежності від майбутніх умов: економічної, соціальної та політичної ситуації в зовнішньому середовищі;

- контроль – процес відслідковування коректності дій працівників та підрозділів підприємства в ході реалізації запланованої стратегії.

Вказані вище принципи потребують поточного або тактичного управління. Таке тактичне управління є системою реалізації стратегії підприємства, основне завдання якої полягає у встановленні показників виробництва, які при оптимальному споживанні та використанні ресурсів у господарській діяльності призводять до досягнення запланованих кількісних результатів у майбутньому. Цілі і завдання тактичного управління ресурсами реалізуються за рахунок:

- забезпечення відшкодування поточних витрат за рахунок отриманих доходів підприємства;
- ефективного використання наявних фінансових ресурсів підприємства;
- оптимізації використання матеріальних ресурсів підприємства;
- пошуку та використання унікальних ресурсів, притаманних лише даному підприємству;
- підвищення ділової репутації підприємства;
- зміцнення фінансової стійкості підприємства;
- підвищення платоспроможності підприємства тощо.

Стратегічне та тактичне управління ресурсами підприємства є формою реалізації його стратегії і формується відповідно до визначених стратегічних цілей підприємства.

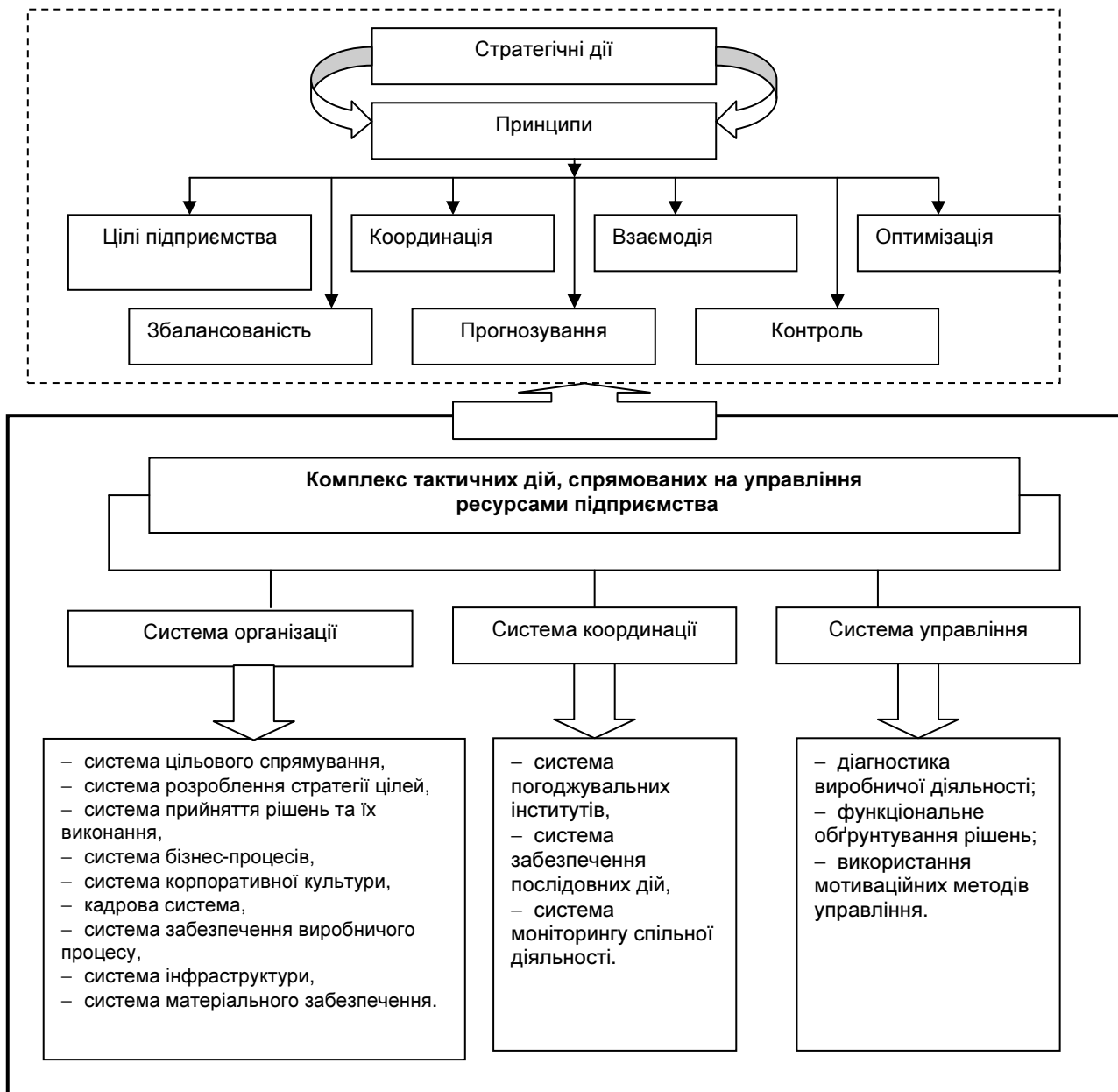
Стратегічне управління ресурсами полягає у прогнозуванні напрямів діяльності та моделюванні параметрів розвитку підприємства на перспективу з урахуванням змін факторів зовнішнього середовища та кон'юнктури ринку. Стратегічне управління ресурсами націлене на досягнення стратегічних цілей підприємства за рахунок ефективного та раціонального споживання ресурсного потенціалу підприємства.

Оперативно-тактичне управління ресурсами охоплює планування та раціональне використання ресурсів в короткостроковому періоді за рахунок ощадливих джерел енергії, методів безвідходного та ощадливого виробництва в поточній діяльності, розробленні комплексу тактичних дій.

Розроблення комплексу тактичних дій полягає у комплексній та системній оцінці, організації та управлінні бізнесом для реалізації затвердженої стратегії розвитку підприємства, задоволенні вимог інвесторів, акціонерів та кредиторів. Тактичні дії дозволяють задовольняти кінцевого споживача за рахунок відповідно затребуваної ним кількості, якості, споживчих характеристик та ціни товару. Це відбувається за умов зростання бізнесу (створення та консолідація інноваційних, інформаційних, організаційних, управлінських та інвестиційних ресурсів).

Тактика управління ресурсами забезпечує достойні ринкові позиції та конкурентні переваги на ринку ресурсів, споживчому ринку та на ринку капіталу. До компетенції оперативних дій також відноситься контроль за реалізацією стратегії з точки зору коректності її виконання, результативності та пристосованості до змін як в зовнішньому, так і у внутрішньому середовищі. Під системою

розуміємо об'єднання взаємозв'язків та компонентів між складовими елементами, які створюють додаткові властивості, що не притаманні їм, коли ті знаходяться окремо один від одного. Комплекс тактичних дій з управління ресурсами (рис. 1) допомагає здійснювати діяльність підприємства за допомогою систем організації, координації, управління та внутрішньої мотивації.

Рис. 1. Схема комплексу тактичних дій, спрямованих на управління ресурсами підприємства

Система організації тактичних дій представляє собою набір елементів, пов'язаних між собою схожим набором функцій, призначення яких – групувати оперативні дії управління підприємством у потрібні моменти часу з метою реалізації того чи іншого етапу господарської діяльності.

Система координації – це об'єднання принципів, головною метою яких є створення чіткої послідовності дій елементів тактичного управління. Система управління – власне механізм керування тактичними елементами.

Система внутрішньої мотивації – сукупність чинників, які спонукають керівників підприємств та їх підлеглих дотримуватись правил та умов, поставлених попередніми системами.

Результатом взаємодії цих систем є перетворення об'єктів управління з їх початкового стану постановки завдання у бажаний – виконання поставленої задачі, за мінімально короткий термін та за оптимально-необхідних затрат ресурсів і, відповідно, дотримання всіх правил, законів, ризикових, моральних та організаційних обмежень.

Запропонована сукупність елементів комплексу тактичних дій через послідовне виокремлення складових організаційної системи охоплює такі підсистеми: система цільового спрямування, система розроблення стратегії цілей, система прийняття рішень та їх виконання, система бізнес-процесів, система корпоративної культури, кадрова система, система забезпечення виробничого процесу, система інфраструктури, та система матеріального забезпечення.

Система цільового спрямування має на меті отримання вірної цілі діяльності підприємства, а також локальних цілей, яких необхідно досягти в ході реалізації головної мети елементами, з яким складається ця система є: постановка головної задачі та групи локальних завдань, визначення пріоритетів та формування послідовності дій. Виокремлення системи розроблення стратегії цілей відбувається тому, що вона покликана на основі поставлених завдань формувати довгострокові плани діяльності підприємства. До системи прийняття рішень та їх виконання являє собою набір елементів, що формують організаційну структуру забезпечення стратегічного управління ресурсами підприємства. Елементи забезпечення формуються під впливом таких чинників, як: бізнес-процеси, делегування повноважень, прав та обов'язків та оптимальний розподіл ресурсів. Застосування системи бізнес-процесів є необхідним, оскільки бізнес-процеси входять до системи прийняття рішень та відповідає за визначення необхідних ресурсів та коштів для виробництва, забезпечення кадровими та трудовими ресурсами, а також за розподіл дій на окремі операції.

Система корпоративної культури – відповідає за створення та підтримку високоморального духу на підприємстві. В першу чергу принципи дії по створенню корпоративного духу повинні застосовуватись керівниками, які своїм авторитетом мають досягти їх передачі на підлеглих.

Кадрова система – підбір, підготовка та підвищення кваліфікації персоналу підприємства; постійне підвищення мотивації, розроблення механізму матеріального заохочення працівників, подання особистого прикладу – головні базові елементи застосування цієї системи. У цьому контексті, як зазначає Н. С. Краснокутська, «людський фактор потрібно розглядати у взаємозв'язку кількісних і якісних характеристик кадрів, склад яких сформований на підприємстві у діалектичній єдності здібності кадрів і можливостей їхньої реалізації в умовах функціонування, що постійно змінюються» [4, с. 238].

Забезпечення виробничого процесу – комплекс дій, пов'язаних із підтримкою процесу виробництва, створенням належних умов, дотримання чіткої послідовності виробничих дій. Виробничий процес здійснюється в результаті ефективної роботи інфраструктури, яка представлена у вигляді наявності всіх необхідних супутніх елементів виробництва, таких як допоміжні структурні підрозділи та одиниці, засоби забезпечення зберігання сировини, та готової продукції. Ця система також включає в себе логістику, планування матеріальними потоками поза меж підприємства. Запорукою здійснення виробничих процесів є налагоджена система матеріально-технічного забезпечення. Вона відповідає за постійний запас сировини, доступ до енергетичних ресурсів, постачання та відведення необхідних супутніх матеріальних ресурсів. До системи матеріального забезпечення належить організація складського господарства, розроблення оптимального механізму зв'язку між складом та основними виробничими площами.

До системи координації віднесено такі елементи: система погоджувальних інститутів, система забезпечення послідовних дій, система моніторингу спільної діяльності. Дія погоджувальних інститутів базується на принципах погодження управлінських рішень керівниками, прийнятих їх підлеглими. При цьому, рішення, прийняте керівником вищого рангу, може бути обговорене трудовим колективом, якщо через нього виникає безпосередня загроза діяльності підприємства. Забезпечення послідовних дій за допомогою інструментів контролю здійснюється з використанням поетапності виконання поставлених завдань. При цьому етап контролю тісно взаємодіє з системою погоджувальних інститутів. Функції системи моніторингу спільної діяльності полягають у дослідженні виробничих та управлінських процесів та виявленні відхилень. У разі настання такого випадку відбувається фіксація моменту відхилення для його подальшого дослідження та прийняття заходів щодо усунення та недопущення подібного в майбутньому.

До системи управління тактичними ресурсами згруповано ряд підсистем, які сприяють ефективному управлінні ресурсами та підтримують оптимальний рівень їх використання. Впровадження методів діагностики виробничої діяльності спрямоване на збір, оброблення та аналіз ефективного використання ресурсного потенціалу підприємства. В якості інструментів цієї системи використовують статистичні, математичні та економічні методи роботи з інформацією. Система оцінки господарської діяльності – в розрізі системи управління представляє собою набір інструментів, таких як рейтингове оцінювання, метод інтегральних показників, метод експертних оцінок, метод абсолютного оцінювання [5].

Функціональне обґрунтування та забезпечення рішень спрямоване на забезпечення формування необхідного підґрунтя для прийняття рішень та їх реалізації. Складові системи функцій управління включають функції планування, мотивації, організації, координації та контролю управління тактичними ресурсами.

Система складання планів – створення необхідного наповнення до реалізації майбутньої стратегії підприємства. Кожна система управління окремим видом тактичних ресурсів має свій план розвитку, і в цілому вони формують загальногосподарський план розвитку підприємства.

Система контролю та аналізу результатів діяльності та виконання стратегії – це структурне групування елементів економічного аналізу та прогнозування. За допомогою аналітичних засобів, прийомів та методів математичної статистики відбувається ретроспективний, поточний та перспективний аналіз діяльності підприємства.

Останньою складовою системи тактичних дій є система внутрішньої мотивації. Результати діяльності цієї системи є важливим компонентом тактичної системи управління ресурсами, оскільки від того, наскільки вмотивованою є праця робітника або діяльність керівного складу підприємства.

Реалізація комплексу дій з тактичного управління ресурсами відбувається через комплекс заходів, спрямований на реалізацію управлінської стратегії та на досягнення поставлених цілей. Виконання зазначених умов можливе за умов тісного зв'язку із зовнішнім середовищем сфери господарювання. Цей зв'язок реалізується завдяки виконанню необхідних дій з моніторингу зовнішнього середовища таких, як дослідження кон'юнктури ринків, моделювання бізнес-процесів, виконання зобов'язання перед органами державної влади, укладання угод, комунікативні аспекти діяльності.

Між завданнями тактичного управління ресурсами відбувається розподіл рішень та можливих дій між центрами впливу. Кожен з центрів впливу має здійснювати координацію зусиль з іншими підрозділами підприємства. Така координація призводить до розподілу ресурсів між бізнес-процесами та центрами впливу, а це, в свою чергу, веде до збалансованої діяльності підприємства. Передумання прийнятим рішенням цих центрів забезпечення необхідних та достатніх ресурсів для їх прийняття створює сукупність чинників, які впливають на оптимізацію витрат ресурсів та зростання капіталу. До них відносяться інструменти збереження енергетичних ресурсів, економії матеріальних ресурсів, залучення реальних та фінансових інвестицій, мотивації. Реалізація головної мети діяльності підприємства за допомогою цих інструментів повинна відбуватись за рахунок сприйняття поточних та майбутніх змін у виробничому процесі.

Висновки з проведеного дослідження. Досягнення стратегічних цілей в перспективі вже сьогодні вимагає виявлення стратегічних можливостей та ресурсів, які здатні забезпечити конкурентоспроможність підприємства [2, с. 246]. Управління тактичними ресурсами підприємства визначає необхідність впровадження стратегії за допомогою бізнес-процесів та центрів впливу. В подальших дослідженнях необхідно акцентувати увагу на питаннях поточного управління, а саме: які процеси в першу чергу повинні бути забезпечені ресурсами; яка кількість ресурсів повинна бути на це виділена; у які часові проміжки відбудеться виділення ресурсів; використання яких джерел фінансування є оптимальним для кожного виду ресурсів; які доцільні методики аналізу і оцінки ресурсів необхідно використовувати в кожній конкретній ситуації; якими є результати використання ресурсів, їх основні фінансові, соціальні та економічні показники.

Бібліографічний список

1. Бузырев В. В. Методологические подходы к системному управлению ресурсами строительного предприятия / В. В. Бузырев, А. А. Бобков // Проблемы современной экономики. - 2009. - № 3 (31) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.m-economy.ru/>. – Заглавление с экрана.
2. Кирилов О. Д. Формування ефективної стратегії розвитку підприємства в умовах інвестиційної уразливості / О. Д. Кирилов // Академічний простір. – 2008. - № 12. – С. 244-250.
3. Коваленко Г. О. Оперативне управління сільськогосподарським виробництвом / Г. О. Коваленко, Я. Л. Миколайчик // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування : [збірник наукових праць]. – 2011. - № 1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/vnuvgrp/ekon/2011_1/vek5312.pdf. – Заголовок з екрану.
4. Краснокутська Н. С. Потенціал підприємства: формування та оцінка : [навч. посібн.] / Н. С. Краснокутська. – К. : Вид-во ЦНЛ, 2005. – 352 с.
5. Красношапка В. В. Управління людськими ресурсами. Курс лекцій / В. В. Красношапка [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://studentbooks.com.ua/content/view/113/42/1/0/>. – Заголовок з екрану.
6. Марчук-Львівська О. О. Тактичні цілі грошово-кредитної політики та їхня роль у реалізації проміжних і стратегічних цілей / О. О. Марчук-Львівська // Науковий вісник НЛТУ України : [збірник науково-технічних праць]. – 2010. – Вип. 20.8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlitu/20_9/198_marczuk_nv_20_9.pdf. - Заголовок за екрану.
7. Падерін І. Д. Тактичний план діяльності промислового підприємства на основі техпромфінплану / І. Д. Падерін, Л. М. Польова // Економічний простір : [збірник наукових праць]. – 2011. - № 52. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до журн. : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2011_52_2/statiti/30.pdf. - Заголовок з екрану.
8. Шапошникова С. В. Принципы управления инновационной деятельностью / С. В. Шапошникова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.v-itc.ru/investregion/2009>. - Заголовок з екрану.

Анотація

В статті розглянуто основні аспекти та підходи стосовно створення системи управління тактичними ресурсами підприємств. Представлено цілі діяльності підприємства з точки зору тактичного управління. Визначено його ключові елементи та запропоновано подальші напрями дослідження.

Ключові слова: підприємство, тактичне управління, ресурсний підхід, система управління.

Аннотация

В статье рассмотрены основные аспекты и подходы касательно системы управления тактическими ресурсами предприятий. Представлены цели деятельности предприятия с точки зрения тактического управления. Определены его ключевые элементы и предложены дальнейшие направления исследований.

Ключевые слова: предприятие, тактическое управление, ресурсный подход, система управления.

Annotation

This article is devoted to the main aspects and approaches on the tactical resources management system. Goals of enterprise functioning from the point of view of tactical management are presented. Key elements of this problem are determined and next ways of researches are proposed.

Key words: enterprise, tactical management, resourced-based view, system of management.

УДК 657.6

Хома Д.М.,
к.е.н., доцент кафедри обліку та аудиту,
ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»

УДОСКОНАЛЕННЯ РОЗРАХУНКУ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Під банкрутством підприємства розуміють неможливість виконання ним своїх фінансових зобов'язань. Однією з основних ознак банкрутства є нездатність підприємства забезпечити виконання вимог кредиторів протягом 3-х місяців з дня настання терміну платежу. Прогнозування потенційного банкрутства можливе зокрема на основі дискримінантних факторних моделей таких економістів, як Е. Альтмана, Р. Ліса, Р. Тюфлера, М. Беермана та інших.

Професор Е. І. Альтман застосував прямий статистичний метод, що дозволив оцінювати важелі окремих розрахункових показників, що були включені в модель як змінні. У своїх дослідженнях Е. Альтман використовував дані стабільних компаній, а також методи дискримінантного аналізу для оцінки рівня комерційного ризику. Його метою було визначення можливостей використання моделі для диференціації фірм, перед якими не стоїть загроза банкрутства, і компаній з високою ймовірністю майбутнього краху. Спочатку Альтман включив у свою модель 22 фінансові коефіцієнти (незалежних змінних), які згодом скоротив до п'яти найбільш важливих.

Головна проблема полягає у тому, що ці найважливіші коефіцієнти різні економісти трактують по-різному. Сьогодні немає єдиного підходу до моделі Альтмана при визначенні ймовірності банкрутства підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел щодо сутності та тлумачення коефіцієнтів моделі визначення банкрутства за Альтманом дозволяє визначити формули, що застосовуються різними економістами при застосуванні цієї моделі. Зокрема, у статті були проаналізовані праці М. С. Абрютиної [1], В. Т. Долі [2], М. А. Болюха [3], К. В. Ізмайлової [4], Г. В. Савицької [5], В. М. Серединської [6], Н. В. Тарасенка [7], В. С. Стельмаха [8]. Всі автори у своїх працях подавали різні варіанти однієї і тієї ж моделі Альтмана. Дослідженням причин розбіжностей коефіцієнтів у відповідних формулах зовсім не приділено уваги.

З огляду на це, актуальним є уніфікація формул п'ятифакторної моделі Альтмана, оскільки від застосування різних значень будуть різні результати.

Постановка завдання. Метою статті є детальний аналіз факторної моделі розрахунку ймовірності банкрутства Альтмана, що висвітлений у вітчизняній літературі задля визначення єдиного підходу до цієї моделі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Модель прогнозування банкрутства, розроблена американським економістом Е. Альтманом, має також назву «розрахунок Z-показника» і є класичною в

своїй сфері (вона включена до більшості західних підручників, присвячених фінансовому прогнозуванню та оцінці кредитоспроможності підприємств).

Проаналізувавши чимало промислових підприємств з обсягом валюти балансу від 1 до 25 млн. дол. США, Е. Альтман дійшов висновку щодо інтерпретації значень Z-показника: до 1,8 – висока ймовірність банкрутства; 1,8-2,67 – можлива ймовірність банкрутства; 2,67 і більше – низька ймовірність банкрутства. Точність прогнозування банкрутства за цією моделлю становить: за п'ять років до банкрутства – 36%; чотири роки – 29%; три роки – 48%; два роки – 83%; один рік – 95%.

Переважає більшість економістів при аналізі ймовірності банкрутства підприємства використовують модель Альтмана в редакції 1968 р., яка застосовується для підприємств, акції котрих котируються на біржі (1):

$$Z = 1,2 \times X_1 + 1,4 \times X_2 + 3,3 \times X_3 + 0,6 \times X_4 + X_5 \quad (1)$$

Однак, майже ніхто не застосовує моделі Альтмана, удосконаленої ним у 1983 р., що використовується для приватних неакціонерних підприємств (2):

$$Z = 0,717 \times X_1 + 0,847 \times X_2 + 3,107 \times X_3 + 0,42 \times X_4 + 0,998 \times X_5 \quad (2)$$

Враховуючи той факт, що більшість економістів застосовує першу формулу моделі Альтмана, у статті буде проаналізована саме вона.

Різні економісти по-різному трактують складові моделі Альтмана (табл. 1).

Таблиця 1

Трактування моделі Альтмана різними економістами

	X1	X2	X3	X4	X5
Савицька Г. В.	Власний оборотний капітал / Сума активів	Нерозподілений прибуток / Сума активів	Прибуток до оподаткування / Сума активів	Власний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів
Болюх М. А.	Поточні активи / Сума активів	Нерозподілений прибуток / Сума активів	Прибуток від реалізації / Сума активів	Статутний капітал / Поточні зобов'язання	Виручка від реалізації / Сума активів
Ізмайлова К. В.	Власний оборотний капітал / Сума активів	Реінвестований прибуток / Сума активів	Прибуток до оподаткування / Сума активів	Власний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів
Серединська В. М.	Власний оборотний капітал / Сума активів	Нерозподілений прибуток / Сума активів	Прибуток / Сума активів	Статутний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів
Стельмах Б. М.	Поточні активи / Сума активів	Чистий прибуток / Сума активів	Прибуток від реалізації / Сума активів	Статутний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів
Доля В. Т.	Власний оборотний капітал / Сума активів	Нерозподілений прибуток / Сума активів	Прибуток до оподаткування / Сума активів	Власний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів
Тарасенко Н. В.	Власний оборотний капітал / Сума активів	Нерозподілений прибуток / Сума активів	Експлуатаційний Прибуток / Сума активів	Власний капітал / Позиковий капітал	Виручка від реалізації / Сума активів

Як бачимо, модель Альтмана, яку інтерпретують вітчизняні економісти, відрізняється. Проаналізуємо кожен коефіцієнт цієї моделі.

Коефіцієнт X1 у знаменнику всіх фахівців містить суму активів, а у чисельнику мають місце різні величини. Г. В. Савицька, К. В. Ізмайлова, В. М. Серединська, В. Т. Доля та Н. В. Тарасенко використовують власний оборотний капітал, а М. А. Болюх та В. М. Стельмах – поточні (оборотні) активи. Різниця між власним оборотним капіталом і оборотними активами у тому, що від першого показника потрібно відняти суму поточних зобов'язань і отримаємо другий показник. Ці показники будуть між собою рівними лише у тому разі, коли сума поточних зобов'язань підприємства дорівнюватиме 0. Значить, власний оборотний капітал буде завжди меншим або дорівнювати оборотному капіталу. Мало того, цей показник може бути і від'ємним, якщо сума поточних зобов'язань

буде більшою за величину оборотних активів. З огляду на це, показник X_1 буде завжди вищим у М. А. Болюха та В. М. Стельмаха, а тому ймовірність банкрутства у них буде меншою.

Коефіцієнт X_2 у знаменнику всіх фахівців містить суму активів, а у чисельнику також мають місце різні величини. У більшості фахівців у чисельнику застосовується нерозподілений прибуток, що береться з балансу підприємства. Лише К. В. Ізмайлова використовує реінвестований прибуток, а Б. М. Стельмах – чистий прибуток. Ці три види прибутку на різних підприємствах можуть мати різне співвідношення. В одних – величина нерозподіленого прибутку в кільканадцять разів перевищує чистий прибуток за якийсь окремий рік; в інших – навпаки і т.д., тому вплив цієї відмінності на коефіцієнт X_2 та ймовірність банкрутства в цілому може бути як додатний, так і від'ємний.

Аналогічно попереднім коефіцієнтам, коефіцієнт X_3 у знаменнику всіх економістів містить суму активів, а у чисельнику використовуються ними різні види прибутку. У більшості вчених – це прибуток до оподаткування, тобто зі звіту про фінансові результати необхідно взяти прибуток від звичайної діяльності до оподаткування. М. А. Болюх використовує тут прибуток від реалізації, тобто валовий прибуток (різниця між чистим доходом від реалізації та собівартістю реалізованої продукції). В. М. Серединська вказує просто на величину прибутку, невідомо якого. Н. В. Тарасенко вказує на експлуатаційний прибуток. Порівнявши між собою усі три види прибутку, можна зазначити, що використання їх різних величин в моделі банкрутства Альтмана може як зменшити ймовірність банкрутства підприємства, так і збільшити її.

Коефіцієнт X_4 різниться в працях економістів як по чисельнику, так і по знаменнику. Г. В. Савицька, К. В. Ізмайлова, В. Т. Доля та Н. В. Тарасенко використовують у чисельнику величину власного капіталу, в той час як інші економісти – величину статутного капіталу. Використання власного капіталу замість статутного, як правило, призведе до підвищення коефіцієнту X_4 та зменшення ймовірності банкрутства підприємства, оскільки власний капітал у більшості випадках перевищує статутний капітал. І лише у тому разі, коли величина непокритого збитку перевищує статутний капітал, а інші складові власного капіталу відсутні, величина статутного капіталу буде більшою за величину власного капіталу. Аналогічна ситуація із знаменником коефіцієнта X_4 . Усі економісти, окрім М. А. Болюха, застосовують у знаменнику суму позикового капіталу (як довгострокового, так і поточного). А. М. Болюх використовує величину лише поточних зобов'язань. Таким чином, використовуючи позиковий капітал замість поточних зобов'язань у знаменнику коефіцієнта X_4 , величина останнього буде меншою, а ймовірність банкрутства – більшою. Різниця в розрахунках не буде лише у тому випадку, коли у підприємства будуть відсутні довгострокові зобов'язання.

Коефіцієнт X_5 у досліджуваних працях вищевказаних фахівців не відрізняється.

Проаналізувавши усі коефіцієнти п'ятифакторної моделі Альтмана, стає зрозумілим, що формули цієї моделі у досліджуваних працях абсолютно різні, а, отже, будуть різні і результати. На нашу думку, обов'язково має бути єдиний підхід до визначення цієї моделі та розрахунків коефіцієнтів до неї. Можливо вищевказані вчені-економісти інтерпретували модель Альтмана відповідно до особливостей національної економіки, особливостей функціонування підприємств, результатів власних досліджень щодо визначення ймовірності банкрутства підприємств. Вважаємо, що у такому разі – при наявності коригувань – не потрібно називати цю модель моделлю Альтмана, а називати її моделлю на честь того економіста, який впровадив свої зміни.

Заслуговує уваги і той факт, що для підприємств країн, які розвиваються, та підприємств невинробничих галузей, Альтман взагалі обґрунтував використання чотирифакторної моделі визначення ймовірності банкрутства.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, відома п'ятифакторна модель визначення ймовірності банкрутства Альтмана відрізняється у кожного з досліджених вчених-економістів. У цьому полягає проблематика визначення ймовірності банкрутства підприємства. Підставивши дані балансу та звіту про фінансові результати в аналізовану модель, можна буде отримати абсолютно різні результати, такі як підприємство – банкрут, підприємство має високу ймовірність банкрутства, підприємству банкрутство не загрожує тощо. А це, у свою чергу, може вплинути на думку користувачів, які, оцінюючи фінансовий стан та результати діяльності підприємства, повинні прийняти правильне управлінське рішення.

Бібліографічний список

1. Абрютіна М. С. Экономический анализ / М. С. Абрютіна. – Москва, 2006. – 450 с.
2. Доля В. Т. Экономический анализ: теория и практические методики : [учебное пособие] / В. Т. Доля. – К. : Кондор, 2003. – 208 с.
3. Економічний аналіз : [навч. посібник] / [Болюх М. А., Бурчевський В. З., Горбаток М. І. та ін.] ; За ред. акад. НАНУ, проф. М. Г. Чумаченка. – [вид. 2-ге, перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 556 с.
4. Ізмайлова К. В. Фінансовий аналіз / К. В. Ізмайлова. – К. : МАУП, 2000. – 152 с.

5. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства : [навч. посіб.] / Г. В. Савицька. – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К. : Знання, 2005. – 662 с.
6. Серединська В. М. Економічний аналіз / Серединська В. М., Загородна О. М., Федорович Р. В. – Тернопіль : Видавництво Астон, 2010. – 624 с.
7. Тарасенко Н. В. Економічний аналіз : [навч. посібник] / Н. В. Тарасенко. – [3-тє вид., перероб.]. – Львів : «Новий світ – 2000», 2004. – 344 с.
8. Фінансовий аналіз / [за ред. В. С. Стельмаха]. – К. : Центр наукових досліджень, 2009. – 404 с.

Анотація

Стаття присвячена актуальним питанням розрахунку ймовірності банкрутства, зокрема п'ятифакторній моделі Альтмана. Автором досліджено різні підходи до вказаної моделі, обґрунтовано застосування до неї єдиного підходу для прийняття користувачами правильних управлінських рішень щодо оцінки фінансового стану та результатів діяльності підприємства.

Ключові слова: підприємство, банкрутство, активи, власний капітал, прибуток, виручка від реалізації, позиковий капітал, поточні зобов'язання.

Аннотация

Статья посвящена актуальным вопросам определения вероятности банкротства, в частности пятифакторной модели Альтмана. Автором исследованы разные подходы к этой модели, обосновано использование к ней единого подхода для принятия пользователями информации качественных управленческих решений по поводу оценки финансового состояния и результатов деятельности предприятия.

Ключевые слова: предприятие, банкротство, активы, оборотные активы, собственный оборотный капитал, собственный капитал, прибыль, доход от реализации, заёмный капитал, текущая задолженность.

Annotation

The article is devoted to topical issues of determining the probability of bankruptcy, in particular five-factor model of Altman. The author studied different approaches to this model, is based on the use of a single approach to it to make users of the information quality management decisions regarding the financial condition and results of operations.

Key words: enterprise, bankruptcy, assets, current assets, working capital, net worth, income, income from the sale, loan capital, current liabilities.

УДК 331.108.2

**Потишняк О.М.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту,
Національний університет кораблебудування
ім. адм. Макарова**

СУЧАСНА СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. В сучасних умовах економіки, які характеризуються невизначеністю, ризикованістю, динамічністю та підвищенням інтенсивності конкурентної боротьби, стратегія управління персоналом стає однією з головних, не стільки через логіку планованого стратегічного розвитку, а все частіше як єдиний реально можливий стратегічний фактор. Тобто персонал підприємства стає основою забезпечення конкурентоспроможності підприємства та передумовою формування успішного менеджменту в умовах існуючих вимог забезпечення розвитку підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам стратегічного управління людськими ресурсами та його практичному здійсненню присвячені різні дослідження. Стратегічне управління персоналом всебічно розглянули такі вчені та практики, як: Л. В. Батченко, Є. А. Бельтюков, Д. П. Богиня, В. М. Гончаров, Т. С. Максимова, О. Ф. Новікова, Г. В. Осовська, А. А. Чухно, Л. В. Шаульська, А. П. Єгоршин, А. Я. Кібанов. Не втрачає своєї актуальності розроблення принципів, напрямів та методів управління персоналом, формування кадрового потенціалу, застосування нових методів і систем навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Але використання стратегічного управління персоналом вивчено недостатньо, досить часто зустрічаються випадки, коли вибрана стратегія є негнучкою та неконкурентоспроможною.

Постановка завдання. Метою статті є визначення сутності та ролі стратегічного управління персоналом в сучасних умовах розвитку підприємств, розкриття вимог до системи стратегічного управління персоналом з метою формування ефективної стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни в економічній і політичній системах у нашій країні надають широкі можливості й водночас становлять серйозні загрози для кожної особистості, сталості її існування, вносять суттєвий рівень невизначеності в життя практично кожної людини. Менеджмент персоналу в такій ситуації набуває особливого значення, оскільки дає змогу реалізувати, узагальнити цілий спектр питань адаптації індивіда до зовнішніх умов.

Стратегію управління персоналом В. Г. Щербак визначає як пріоритетний якісно і кількісно визначений напрям дій у зовнішньому та внутрішньому середовищі підприємства, необхідний для досягнення довгострокових цілей зі створення високопрофесійного, відповідального і згуртованого колективу з урахуванням стратегічних цілей розвитку підприємства і його ресурсних можливостей [8].

Стратегічна мета системи управління персоналом полягає в забезпеченні розвитку підприємств за рахунок ефективного використання людського капіталу. При формуванні стратегії управління персоналом основним завданням стає визначення й облік майбутніх змін і тенденцій, обґрунтування змін, що сприяють стійкому розвитку.

Стратегія управління персоналом - найважливіша підсистема загальної стратегії організації, подана у вигляді довгострокової програми конкретних дій з реалізації концепції використання і розвитку потенціалу персоналу організації з метою забезпечення її стратегічної конкурентної переваги [4].

Стратегічні цілі з управління персоналом мають бути узгоджені не лише з місією підприємства, його загальними та функціональними стратегічними цілями, але й відповідати конкурентній позиції підприємства, оскільки саме персонал є основним джерелом підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Процес стратегічного управління персоналом підприємства складається з трьох основних етапів:

- стратегічне планування персоналом;
- стратегічна організація персоналу;
- стратегічний контроль персоналу [1].

Стратегічний підхід до управління персоналом передбачає, перш за все, якісні зміни в сфері роботи з персоналом. Об'єднуючись із стратегічними технологіями, планування потреби в персоналі, відбір, оцінка, навчання, виступають як складові стратегії управління персоналом [5].

Здатність персоналу одночасно виступати об'єктом і суб'єктом управління - головна специфічна особливість менеджменту персоналу. Методологія управління персоналом передбачає розгляд сутності персоналу організації як об'єкта управління і процесу формування поведінки індивідів, яка відповідає цілям і завданням організації, методів і принципів управління персоналом.

До типових стратегій управління персоналом відносять:

- 1) стратегію добору і навчання (добір і навчання персоналу; організація безперервного навчання та ін.);
- 2) стратегію винагороди і мотивації (формування корпоративних цінностей, оцінювання персонального внеску в загальні результати та ін.);
- 3) стратегію формування трудових відносин (участь персоналу в управлінні; відносини із профспілками та ін.);
- 4) стратегію управління персоналом (план добору, найму, навчання, перекваліфікації) [7].

В межах стратегічного управління людський потенціал організації можна виміряти здатністю або компетенцією працівника, що визначають результат, і мотивацією до праці, досягнення ж мети визначає мотив і поведінка працівника.

Розробка і реалізація стратегії управління персоналом повинна враховувати напрямки змін і здійснюватися з використанням нових управлінських технологій [2].

До розробки і втілення стратегії пред'являються наступні вимоги:

- визначення пріоритетних внутрішніх процесів забезпечення успішної реалізації стратегії;
- втілення у реальність цілей внутрішніх процесів через створення вартості, управління;
- чітке формулювання і поінформованість співробітників;
- приведення у відповідність з виробленими стратегіями ресурсів підприємства з метою отримання найбільшої віддачі;
- визначення і вирішення проблем реалізації стратегії [6].

У напрямку забезпечення стійкого розвитку підприємства по відношенню до персоналу підприємствами використовуються стратегії інвестування, стимулювання, залучення.

Впровадження стратегічного управління персоналом у практичну діяльність сучасних підприємств зіштовхується з низкою проблем, це: недостатній рівень підготовки персоналу у сфері стратегічного управління, опір стратегічним змінам та інноваціям, нестача фінансових ресурсів, недосконалість системи мотивації персоналу, приниження ролі персоналу на підприємстві,

недосконалість законодавчої бази щодо управління персоналом [3].

Для зниження рівня ризику під час використання стратегічного підходу до управління персоналом на підприємствах необхідно систематично здійснювати дослідження системи стратегічного управління персоналом і розробляти та впроваджувати в діяльність відповідні коригувальні заходи, спрямовані на зміцнення конкурентної позиції підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Виходячи з того, що управління підприємствами здійснюється в умовах глобалізації ринкових відносин підвищення конкуренції і змін, розвиток підприємства може здійснюватися лише на основі стратегічного управління. В даному випадку, персонал розглядається як об'єкт стратегічного управління, адже людський капітал може утворювати додаткову цінність підприємства і конкурентні переваги. Людський потенціал організації можна виміряти здатністю, компетенцією працівника і мотивацією до праці.

Стратегія управління персоналом виражається з урахуванням як інтересів керівництва організації, так і інтересів її персоналу. Стратегія управління персоналом передбачає: визначення цілей управління персоналом, тобто при прийнятті рішень у сфері управління персоналом повинні бути враховані як економічні аспекти, так і потреби та інтереси працівників; формування ідеології та принципів кадрової роботи.

Тому не слід забувати, що стратегія управління персоналом ефективна настільки, наскільки успішно співробітники організації використовують свій потенціал для реалізації поставлених перед нею цілей і наскільки ці цілі є досягнутими.

Бібліографічний список

1. Балабанова Л. В. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах ринкової економіки : [монографія] / Л. В. Балабанова, О. В. Стельмашенко. – Донецьк : Дон НУЕТ, 2010. – 238 с.
2. Ігнат'єва І. А. Методологічні аспекти управління стратегічним потенціалом підприємства / І. А. Ігнат'єва // Проблеми науки. – 2005. - № 1. – С. 8-12.
3. Каплан Роберт С. Стратегические карты. Трансформация нематериальных активов в материальные ресурсы / Роберт С. Каплан, Дейвид П. Нортон ; [пер. с англ.]. – М. : ЗАО «Олимп-Бизнес», 2005. – 512 с.
4. Міщенко А. П. Стратегічне управління : [навч. посібник] / А. П. Міщенко. – К. : «Центр навчальної літератури», 2004. – 366 с.
5. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах сучасного розвитку ринку праці : [монографія] / [Бузько І. Р., Вартанова О. В., Надьон Г. О. та ін.]. – Луганськ : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2009. – 304 с.
6. Шегда А. В. Менеджмент : [навч. посібник] / А. В. Шегда. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 583 с.
7. Шершньова З. Є. Стратегічне управління : [підручник] / З. Є. Шершньова. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 699 с.
8. Щербак В. Г. Управління персоналом підприємства / В. Г. Щербак. – Харків : Вид-во ХНЕУ, 2005. – 220 с.

Анотація

В статті обґрунтовано сутність та визначена роль стратегічного управління персоналом в сучасних умовах розвитку підприємств. Встановлено, що в умовах ринкової економіки керівникам підприємств потрібно використовувати ефективну стратегію управління персоналом, яка буде взаємозв'язана зі стратегією розвитку підприємства. Розкрито вимоги до системи стратегічного управління персоналом з метою формування ефективної стратегії розвитку підприємства в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: підприємство, стратегія, управління персоналом, кадри, ефективний розвиток підприємства.

Аннотация

В статье обосновано сущность и определена роль стратегического управления персоналом в современных условиях развития предприятий. Установлено, что в условиях рыночной экономики руководителям предприятий нужно использовать эффективную стратегию управления персоналом, которая будет взаимосвязана со стратегией развития предприятия. Раскрыты требования к системе стратегического управления персоналом с целью формирования эффективной стратегии развития предприятия в долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: предприятие, стратегия, управление персоналом, кадры, эффективное развитие предприятия.

Annotation

In the article the nature and defines the role strategic human resource management in contemporary conditions enterprise development. Established that in a market economy, leaders of enterprises need to use effective strategy personnel management which is interrelated with the strategy of the company. Revealed

the system requirements of strategic human resource management in order to develop an effective development strategy in the long run.

Key words: enterprise, strategy, human resource management, frames, effective development of the enterprise.

УДК 658:005.922.1:33

Білошкурська Н.В.,
викладач кафедри економіки та менеджменту,
Білошкурський М.В.,
к.е.н., доцент кафедри економіки та менеджменту,
Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет»

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Ринкова система господарювання не лише сприяє розвитку підприємництва в Україні, а й ставить певні вимоги до діяльності підприємницьких структур. Посилюється вплив зовнішнього середовища на рівень відповідальності керівників підприємства за управлінські рішення. Тому актуальності набуває питання формування економічної безпеки підприємства. Для цього кожне підприємство використовує свою сукупність виробничих ресурсів (земля, капітал, інформація, технологія, інтелектуальна власність тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми економічної безпеки підприємства привертають увагу багатьох дослідників. Найбільш вагомими дослідженнями в цій царині, на нашу думку, є монографії таких авторів, як Ареф'єва О. В. та Кузенко Т. Б.; Прохорова В. В., Прохорова Ю. В. і Кучеренко О. О.; Реверчук Н. Й.; Шкарлет С. М.; Штангрет А. М.; за редакцією Козаченко Г. В.; за редакцією Єпіфанова А. О. Крім праць зазначених авторів, безумовно, існує велика кількість наукових публікацій, в яких досліджуються різні аспекти економічної безпеки підприємств. Проте існуючі теоретичні підходи щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства» потребують систематизації.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз основних теоретичних підходів щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства» та їх систематизація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Економічна безпека підприємства – це становище найбільш ефективного використання ресурсів для запобігання загроз і забезпечення стабільного функціонування підприємства на теперішній час та в майбутньому [1]. Детальніше зупинимось на аналізі існуючих підходів до визначення поняття «економічна безпека підприємства» (табл. 1).

Таблиця 1

Основні підходи до визначення «економічна безпека підприємства»

Автори	Визначення
1	2
Зубік В. Б., Зубік Д. В. [2, с. 132]	Такий стан виробничих відносин і організації інформаційно-правових зв'язків матеріальних, фінансових і інтелектуальних ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивне використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток об'єктів господарювання.
Покропивний С. Ф. [3, с. 334]	Певний стан корпоративних ресурсів (ресурсів капіталу, персоналу, інформації, технології, техніки та устаткування) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найбільш ефективне їхнє використання для стабільного функціонування, динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішніх і зовнішніх негативних впливів (загроз).
Федоренко Р. М. [4, с. 224]	Сукупний динамічний стан підприємства, який дозволяє формувати та здійснювати власну стратегію розвитку.
Судоплатов А. П., Лекарев С. В. [5, с. 3]	Стан правових, економічних та виробничих відносин, а також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, що виражає здатність підприємства до стабільного функціонування.

продовження табл. 1

1	2
Грунін О. А. [6, с. 37-38]	Такий стан суб'єкта господарювання, за якого він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів досягає запобігання, послаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз чи інших непередбачуваних обставин та в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та господарського ризику.
Козаченко Г. В. [7, с. 87]	Гармонізація в часі і просторі економічних інтересів підприємства з інтересами пов'язаних з ним суб'єктів зовнішнього середовища, що діють поза межами підприємства.
Соснін О. С., Пригунов П. Я. [8, с. 17]	Стан захищеності законних та життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх негативних факторів, і як наслідок, забезпечення стабільного розвитку у відповідності до поставлених цілей.
Реверчук Н. Й. [9, с. 21]	Система активного захисту від можливих матеріальних, людських і фінансових втрат, у якій наявні чи можливі збитки, менш від встановлених норм.
Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. [10, с. 18]	Стан ефективного використання ресурсів підприємства та наявних ринкових можливостей для запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам, і забезпечення тривалого виживання та стійкого розвитку на ринку відповідно до обраної господарюючим суб'єктом місії.
Камлик М. І. [11, с. 39]	Стан розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності.
Андрушків Б. М. [12, с. 23]	Економічний стан підприємства, сталий до внутрішніх і зовнішніх змін фінансово-господарської діяльності, не пов'язаний з форс-мажорними обставинами; створення таких умов його діяльності, за яких забезпечується надійний захист економічних інтересів від різних загроз.
Пухальська Г. В., Христин Г. О. [13, с. 198]	Комплексне поняття, яке включає відповідні системи інформаційно-аналітичного моніторингу, попереджувальних, профілактичних, поточних і прогнозованих заходів щодо впливу на можливості загрози і має на меті нейтралізацію негативних наслідків.
Поснова Т. В. [14, с. 5]	Стан, за якого підприємство здатне створювати матеріальні та фінансові ресурси, що є достатніми для життя та розвитку особистості, соціальної, воєнно-політичної стабільності суспільства, а також створює умови для економічного зростання.
Кошембар Л. О. [15, с. 5]	Стан розвитку підприємства, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності.
Ортинський В. Л. [16, с. 11]	Захищеність потенціалу підприємства (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних загроз, а також здатність суб'єкта до відтворення.
Зацеркляний М. М., Мельников О. Ф. [17, с. 6]	Стан функціонуючого підприємства, за якого потенційні економічні загрози урівноважені адекватною системою заходів протидії (діючою на підприємстві системою економічної безпеки).
Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. [18, с. 9]	Система створення механізму мобілізації й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами підприємства з метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу.
Шемаєва Л. Г. [19, с. 12]	Забезпечення реалізації стратегічних інтересів підприємства на основі використання можливостей зовнішнього середовища з застосуванням продуктивної взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.
Соколенко Т. М. [20]	Стан, за якого стратегічний потенціал фірми знаходиться поблизу границь адаптивності, а загроза втрати економічної безпеки нарастає в міру наближення ступеня адаптивності стратегічного потенціалу до граничної зони.
Мішин О. Ю., Мішина С. В. [21, с. 89]	Стан захищеності бізнес-процесів та їх ресурсного забезпечення, що сприяє уникненню або попередженню внутрішніх і зовнішніх загроз і дозволяє забезпечити стабільне функціонування та розширене відтворення з мінімальними втратами для підприємства.

Підприємство, функціонує в умовах невизначеності та ризику, залучає ресурси для здійснення виробничо-господарської діяльності, виходить на ринки збуту з метою отримання прибутку. Трактуювання поняття «економічна безпека» зумовлюється впливом зовнішнього середовища, яке за ринкової економіки постійно змінюється, ніколи не залишається стабільним. Саме в контексті негативного впливу зовнішнього середовища на діяльність підприємства доцільно розглядати зміст поняття економічної безпеки.

З даних, наведених у табл. 1, можна виокремити шість загальних наукових напрямів щодо визначення економічної безпеки з позиції очікуваного результату (табл. 2).

У рамках першого підходу (табл. 2) економічна безпека підприємств розглядається як захищеність підприємств від негативних впливів (загроз) зовнішнього і внутрішнього середовища. При цьому під економічною безпекою підприємства слід розуміти захищеність потенціалу від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, а також здатність суб'єкта до відтворення [22].

Таблиця 2

Систематизація основних підходів щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства»

Характеристика підходу	Автор визначення, джерело
1. Захисний підхід	Зубік В. Б., Зубік Д. В. [2, с. 132], Андрушків Б. М. [12, с. 23], Кошембар Л. О. [15, с.5].
2. Еволюційний підхід	Зубік В. Б., Зубік Д. В. [2, с. 132], Покропивний С. Ф. [3, с. 334], Судоплатов А. П., Лекарев С. В. [5, с. 3], Камлик М. І. [11, с. 39].
3. Стратегічний підхід	Федоренко Р. М. [4, с. 224], Грунін О. А. [6, с. 37-38], Соснін О. С., Пригунов П. Я. [8, с. 17], Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. [10, с. 18], Шемаєва Л. Г. [19, с. 12], Соколенко Т. М. [20].
4. Системний підхід	Реверчук Н. Й. [9, с. 21], Пухальська Г. В., Христич Г. О. [13, с. 198], Зацеркляний М. М., Мельников О. Ф. [17, с. 6], Іванюта Т. М., Заїчковський А. О. [18, с. 9].
5. Синергетичний підхід	Поснова Т. В. [14, с. 5], Ортинський В. Л. [16, с. 11], Мішин О. Ю., Мішина С. В. [21, с. 89].
6. Гармонізаційний підхід	Козаченко Г. В. [7, с. 87], Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. [10, с. 18], Шемаєва Л. Г. [19, с. 12].

Еволюційний підхід базується на припущенні, що метою економічної безпеки підприємства є його стабільне функціонування, комерційний успіх, прогресивне використання здобутків науки й техніки, динамічний та поступальний розвиток, збереження потенціалу, рейтингу тощо. Даний підхід тісно пов'язаний з попереднім, оскільки еволюційний розвиток підприємства вбачається науковцями насамперед шляхом забезпечення захисту його потенціалу від негативних факторів середовища.

У табл. 2 стратегічний підхід щодо визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» наведено у третині наведених наукових публікацій. У межах цього підходу економічна безпека розглядається з позиції досягнення підприємством стратегічних завдань, цілей, місії, забезпечення виконання стратегій, тривалого виживання, формування адаптивності стратегічного потенціалу, реалізації стратегічних інтересів тощо.

Деякі автори розглядають економічну безпеку в контексті системного підходу, тобто як систему взаємопов'язаних елементів, що сформована для вирішення комплексних завдань становлення, формування, забезпечення необхідного рівня, розвитку захищеності підприємства від наявних і потенційних загроз та мінімізації їх негативного впливу. Такій системі притаманні логічність структури, принципи, функції, адекватні методи управління, завдання тощо.

Основою синергетичного підходу щодо визначення сутності поняття «економічна безпека» є ефект синергії, що досягається завдяки формуванню стану захищеності бізнес-процесів від впливу загроз. Бажаний для підприємства результат впровадження і розвитку заходів економічної безпеки полягає у розширеному відтворенні за мінімальних витрат.

Останній підхід полягає у визначенні сутності поняття «економічна безпека» як міри гармонізації інтересів підприємства з інтересами взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища (з позиції різних агентів ринку, що взаємодіють з підприємством, споживачів, податкових, кредитних органів тощо). У цьому випадку можна визначити, що економічна безпека підприємства є комплексним віддзеркаленням ступеня надійності підприємства як партнера у виробничих, фінансових, комерційних та інших економічних відносинах за певний проміжок часу [22].

Виходячи з гармонізаційного підходу щодо визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства», передбачається, що керівництвом має бути сформована система його пріоритетів, виявлені інтереси взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища і вибрані такі форми та способи їх узгодження, щоб результати взаємодії забезпечили підприємству прибуток. Ступінь дотримання інтересів можна визначити, наприклад, з використанням експертних процедур, шляхом співставлення показників діяльності підприємства (фактичних чи планових) і показників кількісної оцінки. Чим ближче результати такого співставлення до одиниці, тим більше дотримуються інтереси підприємства. Після цього співставлення можна робити відповідні висновки і будувати систему економічної безпеки підприємства [7, с. 117].

Ареф'єва О. В. вважає, що стан економічної безпеки підприємства відбиває погодженість і збалансованість його інтересів та інтересів суб'єктів зовнішнього середовища, у зв'язку з чим підприємство має враховувати різні інтереси широкого кола контрагентів [10, с. 19]. Тому надалі варто визначати, що підприємство знаходиться в економічній безпеці, якщо більшість його інтересів співпадає з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, і, при взаємодії з якими, підприємство отримує прибуток. Узгодити всі інтереси практично не можливо, хоча це є основою стратегічних цілей підприємства.

Порівнюючи наведені підходи вчених до сутності поняття «економічна безпека підприємства» у табл. 1-2, слід зазначити, що більш повне визначення дали Донець Л. І. та Ващенко Н. В., визначаючи

її як стан господарського суб'єкта, при якому він, за найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів, домагається запобігання ослаблення захисту від існуючих небезпек і загроз, чи інших непередбачених обставин і забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкурентного середовища. Виявлення, запобігання небезпек і загроз, використання корпоративних ресурсів у непередбаченій ситуації для недопущення непоправного збитку, прийняття ризикових рішень, боротьба з конкурентами тощо – це шлях створення умов для досягнення стратегічних цілей підприємницької діяльності, забезпечення стійкого інтенсивного розвитку підприємства, його економічної незалежності [23, с. 19-20].

У даному визначенні економічна безпека підприємства розглядається як стан корпоративних ресурсів, при якому гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та розвитку у майбутньому, здатність усунути негативні впливи і загрози, гармонізувати власні економічні інтереси з інтересами пов'язаних з ними суб'єктів зовнішнього середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, проведений аналіз основних теоретичних підходів щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства» та результати їх систематизації дозволяють нам трактувати економічну безпеку підприємства як стан його захищеності від негативного впливу чинників зовнішнього і внутрішнього походження, що досягається шляхом ефективного використання виробничих ресурсів, адаптації до змін, розробки та реалізації стратегічних напрямів розвитку для забезпечення стійкого функціонування та гармонізації власних інтересів з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища. Дане авторське визначення використовуватиметься в подальших дослідженнях з проблематики економічної безпеки підприємств.

Бібліографічний список

1. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 березня 1992 р. № 2229-XII в редакції від 22 травня 2008 р. (зі змінами та доповненнями). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
2. Зубик В. Б. Экономическая безопасность предприятия (фирмы) / В. Б. Зубик, Д. В. Зубик. – Минск : Высшая школа, 1998. – 391 с.
3. Економіка підприємства : [підручник] / [Грецак М. Г., Колот В. М., Наливайко А. П., Покропивний С. Ф. (заг. ред.) та ін.]. – [2-ге вид., перероб. та доп.]. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.
4. Федоренко Р. М. Система управління ресурсами як основа забезпечення економічної безпеки / Р. М. Федоренко // Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України : [зб. матер. наук.-практ. конф.]. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2003. – С. 224-229.
5. Судоплатов А. П. Безопасность предпринимательской деятельности : [практ. пособие] / А. П. Судоплатов, С. В. Лекарев. - М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001. – 381 с.
6. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб. : Питер, 2002. – 160 с.
7. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
8. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства / А. С. Соснин, П. Я. Прыгунов. – К. : Изд-во Европ. ун-та, 2004. – 357 с.
9. Реверчук Н. Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур : [монографія] / Н. Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
10. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. – К. : Вид-во Європ. ун-ту, 2005. – 170 с.
11. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект : [навчальний посібник] / М. І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.
12. Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство / [за наук. ред. Б. М. Андрушківа]. – Тернопіль : Терно-граф, 2008. – 424 с.
13. Пухальська Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та її складові / Г. В. Пухальська, Г. О. Христич // Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. – 2008. - № 6. - Т.1. – С. 197-200.
14. Поснова Т. В. Механізм функціонування соціальної складової економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / Т. В. Поснова. - К., 2008. - 19 с.
15. Кошембар Л. О. Механізм удосконалення системи економічної безпеки суб'єктів господарювання на основі оптимізації оподаткування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.02 / Л. О. Кошембар ; Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок». - К., 2009. - 21 с.
16. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. пос. [для студ. вищ. навч. закл.] / [Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

17. Зацеркляний М. М. Основи економічної безпеки : [навчальний посібник] / М. М. Зацеркляний, О. Ф. Мельников. – К. : КНТ, 2009. – 337 с.
18. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
19. Шемаєва Л. Г. Економічна безпека підприємств у стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 21.04.02 / Л. Г. Шемаєва ; Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «Крок». - К., 2010. - 40 с.
20. Соколенко Т. М. Економічна безпека підприємства в умовах транзитивної економіки / Т. М. Соколенко // Сучасна наука XXI століття : збірка міжнародна наук.-практ. інтернет-конф. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://intkonf.org/kand-ped-n-sokolenko-tm-ekonomichna-bezpeka-pidpriemstva-v-umovah-tranzitivnoyi-ekonomiki/>.
21. Мішин О. Ю. Сутність поняття «економічна безпека підприємства» / О. Ю. Мішин, С. В. Мішина // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 38. – С. 86-92.
22. Судакова О. І. Стратегія забезпечення належної економічної безпеки підприємства / О. І. Судакова, Д. В. Гречко, А. В. Шкурупій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/4_SVMN_2007/Economics/18818.doc.htm.
23. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства : [навчальний посібник] / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 240 с.

Анотація

У статті розглянуто теоретичні підходи щодо визначення поняття «економічна безпека підприємства». Проведено аналіз існуючих визначень та систематизовано їх за такими підходами, як захисний, еволюційний, стратегічний, системний, синергетичний і гармонізаційний. Запропоновано авторське трактування поняття «економічна безпека підприємства».

Ключові слова: економічна безпека, підприємство, поняття, визначення, стан, підхід.

Аннотация

В статье рассмотрено теоретические подходы к определению понятия «экономическая безопасность предприятия». Проведено анализ существующих определений и их систематизацию по таким подходам, как защитный, эволюционный, стратегический, системный, синергетический и гармонизационный. Предложена авторская трактовка понятия «экономическая безопасность предприятия».

Ключевые слова: экономическая безопасность, предприятие, понятие, определение, состояние, подход.

Annotation

Theoretical approaches to the concept of «enterprise's economic security» are considered in the article. Analyzed of existing definitions and their systematization on such approaches as a protective, evolutionary, strategic, systemic, synergetic and harmonization. The author's interpretation of the concept of «enterprise's economic security» is offered.

Key words: economic security, enterprise, concept, definition, condition, approach.

ОСНОВНІ ЗАСОБИ ПІДПРИЄМСТВА: ЕКОНОМІЧНА СУТНІСТЬ

Постановка проблеми. У різні часи по-різному сприймалося сутність «основні засоби». Не було єдиного підходу до поняття «основний капітал». У соціалістичній економіці категорія «основний капітал» була виключена з термінології і з'явилися поняття «основні фонди» та «основні засоби». Має місце різниця в понятті «основні засоби» в нормативних документах бухгалтерського обліку та Податкового Кодексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У економічній літературі поняття «основні засоби» має широку базу трактувань та визначень. Так, в роботі Л. К. Сук та Н. Г. Виговської визначається, що необхідно розрізняти поняття «основні засоби» та «основні фонди» [1]. Різні підходи до визначення «основні засоби» подані в роботах Бабаєва Ю. А. [2], Бабяка Н. Д. [3], Безруких П. С., Борисова А. Б. [4], Бутинця Ф. Ф. [5], Дем'яненко М. Я. [6], Сопко В. В. Методологічні питання отримання інформації про «основні засоби» визначаються Положенням (стандартом) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби» [7] та в міжнародним стандарті фінансової звітності – М(С) БО 16 «Основні засоби» [8]. Між тим, деякі питання відображені у Податковому Кодексі України [9].

Отже, відсутність єдиного підходу до визначення поняття «основні засоби», а також його відображення в бухгалтерському та податковому законодавстві України є проблемою, що потребує глибшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичних положень для визначення категорії «основні засоби» на підставі аналізу світового та вітчизняного досвіду, виявлення відмінностей в податковій та бухгалтерській термінології по обліку «основні засоби» і досягнення балансу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність будь-якого підприємства розпочинається з формування матеріально-технічної бази, а саме «основні засоби», відсутність яких унеможливило функціонування та ведення поточної господарської діяльності підприємства. Саме обсяг акумульованих основних засобів дає підстави судити про розмір підприємства, його можливості та перспективи розвитку.

Тому буде доцільним дати чітке визначення цій економічній категорії. Економічна природа «основні засоби праці» визначається тими конкретними умовами, в яких вони вироблені, придбані, отримані по лізингу, безоплатно або орендовані і в яких їх експлуатують. Економічною в них є втілена праця і визнані споживчі якості, тобто здатність бути використаними.

Так, спочатку вважалося, що, якщо «засоби праці знаходяться в приватній власності, то вони виступають як «основний капітал».

Слід зазначити, що у західних і вітчизняних вчених не було єдиного підходу до поняття «основний капітал». Але зі всіх приведених визначень «основний капітал» можна зробити наступний загальний висновок, що «основний капітал» є виробленими засобами виробництва: придбані здібності робітників до праці, безумовно «вироблені» при використанні речових ресурсів. Тому, на нашу думку, до складу «основний капітал» можна віднести не лише засоби праці і будівлі, але і людську працю.

Поняття «основні засоби» – це суто радянський винахід. Офіційно воно виникло в 1930 році. До цього в нашій країні вважали (а за кордоном вважають за краще і до цих пір) говорити: будівлі, споруди, устаткування.

У економічній літературі термін «основні фонди» широко використовується до цього дня.

Підтримуючи думку Л. К. Сук та Н. Г. Виговської, слід зазначити, що ці поняття неможливо не розрізняти, оскільки «основні засоби» – це сукупність матеріально-речових цінностей, а «основні фонди» – це джерела формування «основні засоби», їх значення відображаються у різних частинах балансу: «основні засоби» – в активі, «основні фонди» – в пасиві [1].

У економічній літературі поняття «основні засоби» має широку базу трактувань та визначень. Систематизацію поглядів дослідників щодо сутності поняття «основні засоби» наведено в табл. 1.

На основі проведеного аналізу наукової літератури можна зробити висновок, що більшість авторів під «основні засоби» розуміють матеріальні активи підприємства. Деякі автори зазначають, що «основні засоби» є засобами праці які використовуються у виробництві протягом тривалого часу. Інші автори вважають, що основні засоби – це матеріальні активи, що використовуються лише у виробничому процесі, тобто більше ні на що вони впливу не мають, а це є невірним тлумаченням,

адже «основні засоби» використовуються підприємством у всій його господарській діяльності. Дуже важливим вважаємо доповнення до визначення те, що основні засоби повністю і багаторазово беруть участь у процесі виробництва, та переносять свою вартість на готову продукцію частинами, по мірі зносу. Всі джерела вказують на те, що основні засоби повинні використовуватися тривалий час (а саме: більше одного року чи одного операційного циклу).

Таблиця 1

Деякі підходи до визначення поняття «основні засоби»

Автор підходу	Визначення
Бабаєв Ю. А. [2]	Основні засоби – це частина майна, використовувана як засоби праці при виробництві продукції, виконанні робіт або наданні послуг або для управління організацією протягом періоду, що перевищує 12 місяців, або звичайний операційний цикл, якщо він перевищує 12 місяців.
Бабяк Н. Д. [3]	Основні засоби – засоби праці, що є матеріально-речовими елементами, грошовим вираженням яких є основні виробничі і невиробничі фонди.
Безруких П. С.	Основні засоби є сукупністю матеріально-речових об'єктів і цінностей, що діють в незмінній натуральній формі протягом тривалого періоду. Це засоби, що створюють матеріально-технічну основу і умови виробничо-господарської діяльності підприємства.
Борисов А. Б. [4, с. 487]	Основні засоби – засоби праці виробничого та невиробничого призначення. Характерною особливістю основних засобів є участь в процесі виробництва тривалий час, протягом багатьох циклів, при збереженні основних властивостей і первинної форми, при цьому поступове зношування і їх вартість переноситься на продукцію, що виготовляється.
Бойко В. М., Вашків П. Г.	Основні засоби – сукупність засобів праці, які функціонують у сфері матеріального виробництва в незмінній натуральній формі протягом тривалого часу та переносять свою вартість на заново створений продукт частинами в міру їх зношення.
Бутинець Ф. Ф. [5, с. 125] Василенко Ю. А., Чебанова Н. В. Коваленко А. М. Хом'як Р. Л.	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він перевищує один рік).
Дем'яненко М. Я. [6]	Основні засоби – це термін бухгалтерського обліку, синонім економічного поняття «необоротні матеріальні активи» (засоби виробництва, матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі діяльності або для здійснення адміністративних і соціальних функцій, що використовуються протягом тривалого періоду і поступово переносять свою вартість на продукцію у міру зношення); матеріальні цінності (виробниче майно), що споживається у виробничому процесі, тобто фізичний капітал. Засоби - це прийоми, дія, знаряддя, гроші, матеріальні цінності, речі, устаткування, будь-яке добро, яке використовується для досягнення певної мети.
Грабова Н. Н.	Основні засоби – це матеріальні активи, що функціонують в натуральній формі як у виробничій сфері, так і в невиробничій протягом довгого часу (більш за один рік).
Кужельний Н. В.	Основні засоби – сукупність матеріально-суттєвих цінностей, діючих в натуральній формі і протягом як матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері.
Сопко В. В.	Основні засоби – засоби праці, що експлуатуються довше ніж один рік і мають вартість понад встановлений ліміт; виняток становить лабораторне обладнання, повністю і багаторазово беруть участь у процесі виробництва; переносять свою вартість на готову продукцію частинами, по мірі зносу.
Сердюк В. Н.	Основні засоби – засоби праці, ціна яких перевищує встановлений підприємством вартісний ценз, і термін експлуатації яких перевищує один рік (чи операційний цикл, якщо він більший за рік) в первісній натуральній формі як засоби праці (машини, обладнання, прибори та інструменти) чи як матеріальні умови праці (будівлі, споруди, інвентар).
Сухарський В. С.	Основні засоби (основні фонди) – це засоби праці виробничого і невиробничого призначення (будівлі, споруди, машини, передавальні пристрої, інвентар і т.п.), що беруть участь у процесі виробництва в продовж багатьох циклів, зберігаючи при цьому свою натуральну форму, і поступово (в міру зношення) переносять свою вартість на вироблену продукцію.
Фамінський І. П.	Основний капітал, основні засоби, основні фонди – сума капіталу, вкладеного в сукупність матеріально-речових об'єктів і цінностей, що використовуються в процесі виробництва для впливу на предмети праці і їх перетворення в придатні до споживання продукти. Основний капітал приймають участь в багатьох циклах виробництва, служать протягом довгого часу й переносять свою вартість на вартість вироблених з його допомогою товарів поступово, по мірі зносу шляхом нарахування амортизації.
Щербина А. В.	Основні засоби – це матеріальні активи, що функціонують в натуральній формі як у виробничій сфері, так і в невиробничій протягом довгого часу (більш за один рік).

Що стосується економічної суті «основні засоби», то, з нашої точки зору, необхідно уточнити наступне: у натуральному вигляді їх можна використовувати більше одного року, або одного операційного циклу; схильність до зношування, яка виявляється у поступовій втраті можливої подальшої експлуатації у зв'язку зі старінням, закінченням резерву потужності (матеріальне зношування) або з втратою доцільності паралельної експлуатації у зв'язку з виникненням основних засобів, що мають якісніші характеристики (моральне зношування); специфічний характер кругообігу та відшкодування вартості через механізм поступової амортизації з віднесенням амортизаційних відрахувань на поточні витрати підприємства, і відповідно вартість продукції (робіт, послуг).

Таким чином, досить повно відображає сутність поняття «основні засоби» таке визначення: «основні засоби – це матеріальні активи, придатні для використання в процесі діяльності суб'єкта підприємництва або установи (організації), які втрачають свою вартість частково, шляхом перенесення її на знов створений продукт, очікуваний термін використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу)». А от визначення поняття «основні засоби» у нормативних документах досить неоднозначне (табл. 2).

Таблиця 2

Визначення поняття «основні засоби» в нормативних актах

Нормативний документ	Визначення
П(С)БО 7 «Основні засоби» [7]	Основні засоби – матеріальні активи, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік). Об'єкт основних засобів – це: закінчений пристрій з усіма пристосуваннями і приладдям до нього; конструктивно відокремлений предмет, призначений для виконання певних самостійних функцій; відокремлений комплекс конструктивно з'єднаних предметів однакового або різного призначення, що мають для їх обслуговування загальні пристосування, приладдя, керування та єдиний фундамент, унаслідок чого кожен предмет може виконувати свої функції, а комплекс – певну роботу тільки в складі комплексу, а не самостійно; інший актив, що відповідає визначенню основних засобів, або частина такого активу, що контролюється підприємством.
Податковий Кодекс України [9]	Основні засоби – це матеріальні активи, в тому числі запаси корисних копалини, наданих в користування ділянок надр (окрім вартості землі незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких не перевищує 2500 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), які призначаються платником податку для використання в господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 2500 гривень і поступово зменшується в зв'язку з фізичним або моральним зносом і очікуваний термін корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію складає більш за один рік (або операційного циклу, якщо він довший за рік).
П(С)БО 25 «Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва» [10]	До основних засобів включають вартість власних та отриманих на умовах фінансового лізингу, довірчого управління об'єктів і орендованих цілісних державних майнових комплексів.
Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 «Основні засоби» [8]	Основні засоби – це матеріальні об'єкти, що їх: а) утримують для використання у виробництві або постачанні товарів чи наданні послуг для надання в оренду або для адміністративних цілей; б) використовуватимуть, за очікуванням, протягом більше одного періоду.

Щодо визначення поняття «основні засоби», слід відмітити розбіжність у бухгалтерському та податковому законодавстві. Не дивлячись на те, що у Податковому кодексі відмовилися від поняття «основні фонди» на користь «основні засоби», що свідчить про наближеність Кодексу до положень бухгалтерського обліку, проте, таке наближення не є повним, адже грошове обмеження віднесення до складу основних засобів залишилося, хоча і зросло від 1000 грн. до 2500 грн. Таким чином, у податковому законодавстві основні засоби мають вартісну межу, що становить 2500 грн., а в бухгалтерському обліку вартісну межу підприємство встановлює власноруч і зазначає її в обліковій політиці підприємства, виходячи з економічної доцільності. У визначенні «основні засоби» у Податковому кодексі акцент зроблено на матеріальних активах, які призначаються для використання в господарській діяльності, тобто для цілей оподаткування використовуються лише виробничі «основні засоби». Натомість поняття основних засобів у П(С)БО 7 «Основні засоби» [7] включає в себе як основні, так і невиробничі засоби. Тобто поняття «основні засоби», наведене у П(С)БО 7 «Основні засоби» [7], більш ширше, ніж поняття, наведене у Податковому кодексі [9]. Податкові терміни

призначені для реалізації фіскальних цілей і не відповідають економічній сутності явищ. Наслідком нечіткості термінології є підміна в практичному обліку бухгалтерських термінів податковими, що призводить до викривлення фінансових показників і ускладнює управління. Для вдосконалення обліку основних засобів необхідно фінансовий облік базувати на категоріях національних облікових стандартів, які мають економічний зміст.

На сьогоднішній день досить обговорюваним питанням для України є перехід на міжнародні стандарти фінансової звітності як крок до глобальної економічної інтеграції. Загалом, в Україні з 2012 року підприємства мають можливість застосовувати міжнародні стандарти фінансової звітності за бажанням, крім тих, кому це встановлено законодавчо. Це, в свою чергу, вимагає певних змін у бухгалтерській практиці. Порівнюючи дефініції, представлені в П(С)БО та міжнародних стандартах, можна зробити висновок про їх подібність, яка зумовлена тим, що при написанні українських стандартів бухгалтерського обліку міжнародні стандарти використовувались як основа. Згідно вимог М(С)БО 16 «Основні засоби»[8] та П(С)БО 7 «Основні засоби»[7] для визнання активу основним засобом існує один основний критерій – термін корисного використання.

Незважаючи на так зване зближення податкового, бухгалтерського та міжнародного обліку, зустрічається багато суперечностей і протиріч між ними. Однак, однакове трактування економічної сутності поняття «основні засоби» дуже важливе для формування оперативної та достовірної інформації.

Отже, можна зробити висновок, що для ефективного управління «основні засоби» підприємства необхідно досягти балансу між податковим і бухгалтерським обліком, враховуючи світову практику.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, розкрита економічна сутність «основні засоби» з різних позицій. Встановлено, що поняття «основні засоби» не знайшло однозначного тлумачення у працях вчених-економістів. На підставі аналізу факторів, що впливають на визначення «основні засоби», уточнено дане поняття: «основні засоби – це матеріальні активи, придатні для використання в процесі діяльності суб'єкта підприємництва або установи (організації), які втрачають свою вартість частково, шляхом перенесення її на знов створений продукт, очікуваний термін використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу)». «Основні засоби» є основою матеріально-технічної бази будь якого підприємства, в т. ч. і електроенергетичної галузі в цілому.

Бібліографічний список

1. Сук Л. К. Облік власного капіталу / Л. К. Сук, П. Л. Сук // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2005. – № 14. – С. 43-47.
2. Бабаєв Ю. А. Теорія бухгалтерського обліку / Ю. А. Бабаєв. – К. : Вища школа, 2007. – 692 с.
3. Бабяк Н. Д. Амортизаційна політика підприємства на сучасному етапі реформування економіки України / Н. Д. Бабяк // Теорія і практика перебудови економіки. 2001. – С. 61-64.
4. Борисов А. Б. Большой экономический словарь / А. Б. Борисов. – М. : Книжный мир, 1999. – 894 с.
5. Бутинець Ф. Ф. Бухгалтерський словник / Ф. Ф. Бутинець. – Житомир : ПП «Рута», 2001. – 224 с.
6. Фінансовий словник-довідник / [Дем'яненко М. Я., Лузан Ю. Я., Саблук П. Т. та ін.] ; за ред. М. Я. Дем'яненко. – К. : ІАЕ УААН, 2003. – 555 с.
7. Основні засоби : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7, затверджене наказом Міністерства фінансів України від 27 квітня 2000 р. за № 92 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0288-00>
8. Основні засоби : Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.
9. Податковий кодекс України / Верховна Рада України ; Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2755-17>
10. Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва : Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 25? затверджений наказом Міністерства фінансів України від 25 лютого 2000 р. № 39 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.minfin.gov.ua.

Анотація

Досліджується економічна сутність поняття «основні засоби» і проблеми з визначенням категорії «основні засоби». Розглянуті питання відображення основних засобів у бухгалтерському обліку і в податковому Кодексі України. Встановлено відмінність підходів, що впливає на якість інформації з обліку основних засобів.

Ключові слова: основні засоби, основні фонди, активи, капітал, положення (стандарту) бухгалтерського обліку, податковий кодекс, міжнародний стандарт бухгалтерського обліку.

Аннотация

Исследуется экономическая сущность понятия «основные средства» и проблемы по определению категории «основные средства». Рассмотрены вопросы отражения основных средств в бухгалтерском учете и в налоговом Кодексе Украины. Установлено различие подходов, что влияет на качество информации по учету основных средств.

Ключевые слова: основные средства, основные фонды, активы, капитал, положения (стандарты) бухгалтерского учета, налоговый кодекс, международный стандарт бухгалтерского учета.

Annotation

Examines the economic essence of the concept of «fixed assets» and the problem of the definition of the category «fixed assets». Considered the issues of the reflection of fixed assets in the accounting and the tax Code of Ukraine. Found the difference of approaches, which affects the quality of the information on accounting of fixed assets.

Key words: fixed assets, fixed assets, assets, equity, provisions (standards) of accounting, tax code, an international accounting standard.

УДК 330.322.2

Білан О.С.,
к.е.н., викладач кафедри економіки
підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет

ПОБУДОВА МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПЛАНУВАННЯ НА КОНДИТЕРСЬКОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Постановка проблеми. Ефективність управлінських рішень щодо інвестування залежить від методів, що використовуються в процесі здійснення інвестиційного планування. Досвід зарубіжних країн свідчить, що в умовах ринку основним методом дослідження економічних систем є метод моделювання, а найважливішим його видом є математичне моделювання. Тому сьогодні в управлінні підприємницькою діяльністю необхідно активніше використовувати економіко-математичні моделі підтримки прийняття рішень, зокрема в процесі інвестиційного планування на промисловому підприємстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній економічній літературі значна увага приділена дослідженню важливих питань планування інвестицій, економіко-математичного моделювання та прогнозування економічних процесів, про що свідчать праці І. А. Бланка, В. В. Вітлінського, В. М. Вовка, Н. Гарматій, О. Т. Іващука, С. С. Прийми, О. М. Фіщенко та ін. [1-8]. Проте використання комплексного підходу до вирішення зазначеної проблематики на вітчизняних підприємствах не отримало належного відображення в економічній літературі, що й зумовило актуальність теми наукової праці.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є обґрунтування необхідності використання комплексного підходу до оптимізації процесів інвестиційного планування на кондитерському підприємстві в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток вітчизняного промислового виробництва неможливо забезпечити без значних інвестицій у реальний сектор економіки, проте інвестиційний клімат в Україні все ще залишається малопривабливим для іноземних інвесторів. В умовах дефіциту власних і невеликої доступності залучених інвестиційних ресурсів одним з найактуальніших завдань інвестиційної політики промислового підприємства є суттєве підвищення ефективності використання інвестицій.

На підприємствах кондитерської галузі пропонуємо застосувати концепцію комплексного інвестиційного планування, що є єдиним процесом управління системою інвестиційних проектів, які тісно взаємопов'язані та спрямовані на успішну реалізацію єдиної стратегічної мети підприємства.

При комплексному інвестуванні виділяють проекти-донори і проект-акцептор. Проекти-донори забезпечують фінансування проекту-акцептора, який виступає в ролі споживача результатів реалізації проектів-донорів. Проектом-акцептором є основний (стратегічний) проект, що призначений для реалізації найважливіших довгострокових завдань підприємства: виживання в несприятливих умовах, підвищення ринкової вартості підприємства. Натомість проекти-акцептори є допоміжними проектами, які вирішують коротко- і середньострокові завдання фінансового і виробничого забезпечення [8, 14].

В інноваційній основі комплексного інвестиційного планування лежить значне підвищення ефективності використання власних фінансових ресурсів і мінімізація потреби в залучених інвестиційних джерелах. Основним інвестиційним джерелом за даної схеми фінансування будуть фінансові і матеріальні результати реалізації короткострокових високорентабельних допоміжних проектів.

З іншого боку, у більшості вітчизняних промислових підприємств для здійснення великомасштабних інвестиційних проектів власних фінансових ресурсів недостатньо. У такій ситуації найбільш раціональним є використання комплексного інвестування – забезпечення фінансування інвестиційного проекту за рахунок реалізації інших та, у разі необхідності, з частковим залученням коштів із зовнішніх джерел. Взаємне фінансування елементних проектів є внутрішньофірмовим фінансовим лізингом: короткострокові високорентабельні проекти-донори, що фінансуються за низькою ставкою, можуть успішно використовуватись для інвестування довгострокового основного (стратегічного) проекту.

В оптимально диверсифікованому інвестиційному процесі фінансові потоки невеликих інвестиційних проектів зменшують ризик виникнення негативних результатів від реалізації основного проекту. Іншою перевагою комплексного інвестування є можливість реінвестування тимчасово вільних фінансових ресурсів основного проекту в допоміжні проекти. Таким чином, запропонована схема “допоміжні проекти-донори – основний проект-акцептор” є значно ефективнішою.

Серед цілей взаємодії основного і допоміжних проектів можна виділити дві ключові: 1) забезпечення єдиного технологічного процесу основного виробничого циклу; 2) фінансове забезпечення реалізації стратегічних завдань підприємства.

Наведені цілі тісно взаємопов'язані, тому неможливо виділити взаємодію проектів, яка ізолювано забезпечувала б досягнення лише однієї з них. Пріоритетною в умовах ринкової економіки частіше є друга, тому що всередині одного підприємства рідко результати реалізації одного проекту безпосередньо стають об'єктом інвестування іншого.

Комплекс проектів одночасно диверсифікує як інвестиційний портфель підприємства, так і його реальні активи. Якщо зміст основного проекту визначається стратегією розвитку підприємства, то основними напрямками реалізації допоміжних проектів для промислового підприємства повинні бути ті сфери діяльності, де за відносно невеликих початкових витрат можна через короткий термін (до двох років) почати отримувати високі доходи. При виборі змісту допоміжних інвестиційних проектів велике значення має дотримання диверсифікації капітальних вкладень підприємства: результати реалізації допоміжних проектів повинні взаємопогашати свої комерційні і виробничі ризики.

Обов'язковим елементом комплексного інвестування є побудова економіко-математичної моделі оптимізації стратегії інвестиційного планування на підприємстві. Особливістю комплексного інвестування на промисловому підприємстві є значна невизначеність інформаційної бази і відсутність достовірної інформації про заплановану реалізацію інвестиційних проектів. Тому при прийнятті управлінського рішення щодо інвестування коштів у проекти з врахуванням фактора ризику необхідно використовувати методи експертних оцінок. Отримана економіко-математична модель дає можливість вибрати серед аналізованих проектів оптимальний варіант комплексу інвестиційних проектів і може багатократно використовуватись протягом усього періоду інвестиційного планування та для подальшого оперативного управління і моніторингу реалізації цілей комплексного інвестування.

Розглянемо виробничу ситуацію, у якій проектом-акцептором виступатиме стратегічний проект із придбання нового устаткування з урахуванням попиту на продукцію, яку кондитерське підприємство ПАТ “ТерА” планує виготовляти. Проектами-донорами будуть короткотермінові проекти, реалізація яких дозволить здійснити основний стратегічний проект.

Підприємство планує придбати комплект нового обладнання для виробництва кондитерської продукції (комбінованих кондитерських виробів, які користуються підвищеним попитом у споживачів). Здійснити свої плани підприємство не може лише за рахунок власних коштів. Однак, якщо вдало планувати інвестиційну діяльність на підприємстві, а саме: тимчасово вільні власні кошти задіяти для фінансування короткотермінових рентабельних проектів, то можна зібрати частину коштів для придбання обладнання.

Інвестиційна діяльність дасть можливість отримати додатковий прибуток до моменту сплати авансового платежу за отримане в лізинг обладнання. Це означає, що підприємство може компенсувати частину коштів за обладнання коштами, отриманими від реалізації інвестиційних проектів. Отже, воно може відкладати не всю суму авансового платежу за обладнання, а значно меншу. Величина цієї суми залежить від наявних фінансових можливостей підприємства та стратегічно правильної організації інвестиційного процесу. Оптимізація стратегії планування інвестицій дасть можливість суттєво зменшити необхідну суму на придбання обладнання.

Запропонована модель оптимізації стратегії інвестиційного планування на кондитерському підприємстві побудована на основі опрацювання літературних джерел [1-8]. При цьому модель доповнена та адаптована до умов діяльності конкретного кондитерського підприємства.

Підприємство прогнозує зосередити свою інвестиційну діяльність на n проектах. Позначимо через i – індекс інвестиційного проекту ($i = \overline{1, n}$); t – індекс відповідного планового періоду (місяць), $t = \overline{1, T}$.

Експертами підприємства розроблені та оцінені кількісні характеристики і параметри кожного інвестиційного проекту: h_i – тривалість i -го інвестиційного проекту (місяць); p_i – відсоток прибутку від реалізації i -го проекту; R_i – індекс ризику i -го проекту. Керівництво підприємства ставить перед собою три основних завдання:

1) з урахуванням наявних інвестиційних можливостей і дотриманням затвердженого графіка виплат необхідно розрахувати прогнозну стратегію, яка буде мінімізувати необхідну початкову суму грошових коштів, що будуть задіяні в реалізації інвестиційних проектів;

2) оптимальна інвестиційна стратегія враховує, що середній індекс ризику інвестиційних проектів протягом кожного місяця не повинен перевищувати експертного значення (R);

3) середня тривалість погашення інвестицій на початок кожного місяця не повинна перевищувати h місяців.

Побудову формалізованої економіко-математичної моделі сформульованої задачі починаємо із введення наступних позначень [5]:

(α_{it}) – матриця, яка відображає процес вкладення коштів в i -тий проект у періоді t , або його відсутність,

$$\alpha_{it} = \begin{cases} 1, & \text{якщо здійснено вкладення в } i\text{-тий проект у періоді } t \\ 0, & \text{якщо вкладення відсутні в } i\text{-тий проект у періоді } t, \end{cases}$$

(a_{it}) – матриця, яка за допомогою величин R_i відображає числове значення індексів ризику i -го проекту, наявних у періоді t ,

$$a_{it} = \begin{cases} R_i, & \text{якщо проект } i \text{ діє у періоді } t \\ 0, & \text{якщо проект } i \text{ відсутній у періоді } t, \end{cases}$$

(b_{it}) – матриця, яка за допомогою величин h_i моделює реальну тривалість i -го інвестиційного проекту в періоді t з урахуванням його початку реалізації,

$$b_{it} = \begin{cases} h_i(t), & \text{якщо проект } i \text{ діє у періоді } t \\ 0, & \text{якщо проект } i \text{ відсутній у періоді } t, \end{cases}$$

де $h_i(t)$ – фактична тривалість i -го проекту для періоду t ;

(α_{it}^*) – матриця, яка відображає величину грошових коштів, які повертаються від i -го проекту в періоді t з урахуванням відсоткової ставки від реалізації конкретного інвестиційного проекту (P_i),

$$\alpha_{it}^* = \begin{cases} \frac{100 + P_i \%}{100 \%}, & \text{якщо повернення від } i\text{-го проекту відбувається у періоді } t \\ 0, & \text{якщо повернення від } i\text{-го проекту відсутнє у періоді } t, \end{cases}$$

(β_{it}) – матриця, яка показує реалізацію i -го інвестиційного проекту у періоді t ,

$$\beta_{it} = \begin{cases} 1, & \text{якщо } i\text{-тий проект діє у періоді } t \\ 0, & \text{якщо } i\text{-тий проект відсутній у періоді } t. \end{cases}$$

(j_1) – розмір комісійних;

(j_2) – розмір щомісячних виплат за користування кредитом;

(Q) – початкові власні кошти.

Невідомими змінними даної задачі є: x – мінімальний обсяг кредиту; x_{it} – обсяг потрібних фінансових ресурсів, необхідних для вкладення в i -й інвестиційний проект на початок періоду t .

Цільова функція полягає в знаходженні мінімальної початкової суми грошових коштів, яка забезпечить виконання договірних зобов'язань щодо придбання нового обладнання:

$$x \rightarrow \min, \quad (1)$$

Так, кондитерське підприємство ПАТ "ТерА" може спрямувати свою інвестиційну діяльність у чотирьох напрямках, а саме:

1. Проект А. Реалізація проекту полягає у виробництві кондитерських виробів, які користуються підвищеним попитом, а саме: комбінованого печива в шоколадній глазурі (зі згущеним молоком, зефіром, фруктовими наповнювачами тощо); тістечок і тортів різної ваги (0,25 кг, 0,5 кг, 1 кг).

2. Проект В. Передбачає закупівлю цукру, какао та розфасування в пакети різної ваги для роздрібного продажу; виготовлення цукрової пудри та цукру ванільного для подальшого продажу у розфасованому вигляді.

3. Проект С. Суть даного проекту полягає у розфасуванні кондитерських виробів підприємства у зручну упаковку (печиво, вафлі, цукерки).

4. Проект D. Ідея проекту полягає у здачі в оренду під офіси вільних адміністративних приміщень, які попередньо необхідно відремонтувати. Ремонт здійснюватиме ремонтна бригада підприємства.

Експертами підприємства (головним бухгалтером, економістом, інженером і начальником відділу збуту) оцінені та визначені кількісні характеристики і параметри кожного інвестиційного проекту, а саме: прибутковість, ступінь ризику та їх тривалість.

Сформульовану оптимізаційну задачу розв'язуємо за допомогою ПЕОМ, EXCEL, утиліта «Поиск решения». Відповідно до оптимального розв'язку, мінімальна початкова сума грошових коштів на інвестиційну діяльність підприємства повинна становити 103,40 тис. грн. Усі наявні кошти, за вирахуванням комісійних витрат на оформлення кредиту та першого платежу за користування кредитом спрямовуються на інвестиційну діяльність.

Відповідно до схеми грошових потоків, інвестиційна діяльність підприємства забезпечить виконання умов договору щодо кредитування (ПАТ «Укрсоцбанк») та умов договору з лізингодавцем (в особі АТ «ОТП Банк»). На кожному етапі інвестиційної діяльності отриманий приріст чистого доходу реінвестується в інші проекти з метою повного погашення залишкового боргу в кінцевому періоді інвестиційної діяльності та сплати авансу і лізингових платежів.

Таким чином, організація інвестиційного процесу дає можливість зібрати частину коштів для можливості отримання обладнання в лізинг, а в кінці року повністю повернути кредит.

Отже, при оптимальній організації інвестиційної діяльності тимчасово вільні власні кошти спрямовуються на фінансування короткотермінових рентабельних проектів, які в підсумку дадуть можливість зібрати частину необхідної суми коштів на придбання обладнання.

Запропоновану схему комплексного інвестування можна застосувати на практиці усіх промислових підприємств, а використання комп'ютерної техніки дасть можливість оперувати різними даними і здійснювати розрахунки за будь-яких умов.

Висновки з даного дослідження. Таким чином, в умовах обмежених власних ресурсів комплексне інвестування може розглядатися як один із найбільш оптимальних підходів до планування інвестиційної діяльності на промисловому підприємстві. Застосування даної концепції при реалізації інвестиційної програми сприятиме підвищенню ефективності управлінських рішень щодо інвестування, раціональнішому використанню обмежених власних інвестиційних ресурсів, зменшенню потреби в позичкових коштах.

Бібліографічний список

1. Бланк И. А. Инвестиционный менеджмент : учеб. курс / И. А. Бланк. – К. : Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. – 448 с.
2. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : монографія / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Вовк В.М. Інвестиції та їх оптимізаційні моделі: навч. посібник / В.М. Вовк, І.М. Пославська. – Львів: Виданивчий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 286 с.
4. Гарматій Н. Модель оцінювання ефективності інвестиційних проектів на основі нечіткої логіки / Н.Гарматій // Галицький економічний вісник. — 2011. — №3(32). — с.107-113.
5. Іващук О. Т. Кількісні методи в бізнесі : навч. посіб. / О. Т. Іващук. – Тернопіль : Економічна думка, 2010. – 550 с.
6. Прийма С.С. Модель прогнозування ціни на основі нечіткої логіки / С.С. Прийма // Вісник Львівського університету. Серія економічна. Випуск Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – С. 158–163.
7. Фіщенко О. М. Синхронне інвестиційно-виробниче планування діяльності промислового підприємства / О. М. Фіщенко // Регіональні перспективи. — 2002. — №2(1). — с.118-122.
8. Чернов В. Б. Применение декомпозиции при анализе комплексных инвестиционных проектов / В. Б. Чернов // Экономика и производство. – 2003. – № 2. – С. 14-17.

Анотація

Обґрунтована необхідність використання комплексного підходу до оптимізації процесів інвестиційного планування на кондитерському підприємстві в сучасних умовах господарювання. Розроблено модель оптимізації інвестиційної діяльності на основі концепції комплексного інвестування, що дозволяє керувати системою інвестиційних проектів (проектів-донорів і

проекту-акцептора), які спрямовані на успішну реалізацію стратегії промислового підприємства. Застосування моделі підвищує ефективність використання власних фінансових ресурсів і мінімізація потреби в залучених інвестиційних джерелах.

Ключові слова: модель оптимізації, інвестиційне планування, кондитерське підприємство.

Аннотация

Обоснована необходимость использования комплексного подхода к оптимизации процессов инвестиционного планирования на кондитерском предприятии в современных условиях хозяйствования. Разработана модель оптимизации инвестиционной деятельности на основе концепции комплексного инвестирования, что позволяет руководить системой инвестиционных проектов (проектов-доноров и проекта-акцептора), направленных на успешную реализацию стратегии промышленного предприятия. Применение модели повышает эффективность использования собственных финансовых ресурсов и минимизация потребности в привлеченных инвестиционных источниках.

Ключевые слова: модель оптимизации, инвестиционное планирование, кондитерское предприятие.

Annotation

Substantiated necessity of using an integrated approach to process optimization of investment planning confectionery company in contemporary conditions economy. The model of optimization of investment activity is worked out on the basis of conception of the complex investing, that allows to manage the system of investment projects (projects of donors and project of acceptor), what directed on successful realization of strategy of industrial enterprise. Application of model is promoted by efficiency of the use of own financial resources and minimization of requirement in the attracted investment sources.

Key words: model of optimization, investment planning, pastry enterprise.

УДК 658.786

Тарасюк О.Б.,
здобувач Національної академії управління (м. Київ),
заступник генерального директора,
Головач В.М.,
к.т.н., доцент Національного Університету біоресурсів та
природокористування,
старший науковий співробітник,
Український державний науково-дослідний інститут
нанобіотехнологій та ресурсозбереження

ШЛЯХИ РОЗРОБКИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ЗБЕРІГАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ДЕРЖРЕЗЕРВУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Однією з складових економічної та продовольчої безпеки України є наявність якісних матеріальних цінностей державного резерву, які призначені для забезпечення потреб України в особливий період [1]; надання державної підтримки окремим галузям народного господарства, підприємствам, установам і організаціям з метою стабілізації економіки у разі тимчасових порушень термінів постачання важливих видів сировини і паливно-енергетичних ресурсів, продовольства, виникнення диспропорції між попитом і пропонуванням на внутрішньому ринку та участь у виконанні міждержавних договорів; подання гуманітарної допомоги; забезпечення першочергових робіт під час ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій.

Система якості є, безперечно, необхідним елементом всього процесу зберігання матеріальних цінностей державного резерву. Частиною системи якості є постійний контроль умов зберігання матеріальних цінностей Держрезерву. Контроль забезпечить: недопущення псування або частковому знищенню цінностей в разі недотримання встановлених умов зберігання; оперативно відстежити та ліквідувати відхилення від встановлених умов зберігання; провести науково-лабораторні дослідження матеріальних цінностей з метою визначення оптимального терміну зберігання відносно якісних

властивостей цінностей при довготривалому зберіганні, надасть змогу оптимізувати процес зберігання та зменшити витрати на зберігання матеріальних цінностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплексне застосування сучасних методів зберігання продукції та контроль якості її зберігання зможе значно підвищити термін зберігання продукції та здешевить затрати на оновлення продукції.

Останнім часом проблема продовольчої безпеки набула особливої актуальності та привертає увагу багатьох дослідників, таких як Н. М. Андрєєва, В. О. Бараннік, Л. В. Дейнеко [2], Б. Й. Пасхавер [3], П. Т. Саблук та інші. Проте окремі питання залишаються ще маловивченими і потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення існуючих систем зберігання матеріальних цінностей задля вдосконалення системи контролю якості матеріальних цінностей Державного резерву України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тривале і якісне зберігання матеріальних цінностей (МЦ) на підприємствах Держрезерву України [4] вимагає чіткого дотримання технологічних режимів зберігання. Відсутність сучасних систем контролю та регулювання параметрів середовища в якому зберігаються МЦ не дозволяє багатьом підприємствам Держрезерву України зберігати товари без відхилення від оптимальних технологічних режимів. МЦ іноді зберігаються при зниженій або підвищеній температурі та вологості середовища.

Контроль за невеликою кількістю точок з різними діапазонами температури може бути досить простим процесом, однак при збільшенні кількості, стане складнішим. Також складно забезпечити постійний контроль у будь-який час доби, особливо при великій відстані між місцями знаходження матеріальних цінностей. Наявність постійного централізованого контролю за якістю зберігання МЦ дозволить не тільки підтримувати рекомендовані режими зберігання, а й накопичувати інформацію про процес зберігання. Обробка такої інформації сучасними статистичними методами, дозволить отримати математичні моделі технологічного процесу зберігання та оптимізувати процес, що дасть змогу скоротити витрати на зберігання і підвищити якість продукції, що зберігається [5].

Великі масиви інформації неможливо отримувати та ефективно обробляти без сучасних електронних систем контролю і управління. Для створення ефективного централізованого контролю за МЦ необхідно розробити автоматичну систему контролю на базі сучасної електронної техніки. Для цього необхідно провести аналіз існуючих методів та техніки і обрати найбільш ефективні.

При управлінні технологічним процесом зберігання МЦ необхідно контролювати технологічні чинники, які найбільш суттєво впливають на якість зберігання МЦ, наприклад, такі як вологість, температура середовища та інші. Для здійснення контролю необхідні технічні засоби контролю. Це різні датчики контролю параметрів середовища, в яких зберігаються МЦ і засоби автоматики: електронні перетворювачі, підсилювачі, пристрої пам'яті та передачі отриманої інформації в центр збору і обробки. Також необхідний технічний персонал для роботи з технікою.

Поряд з методами та пристроями контролю якості зберігання матеріальних цінностей, слід відмітити новітні досягнення в області технології процесів зберігання. До них можна віднести вакуумний метод зберігання, наприклад, компанії Zepter International, що дозволяє збільшити строк зберігання продуктів до 5 разів зі збереженням основних якостей і зовнішнього вигляду продукту. Спосіб (VacSy) природного зберігання шляхом відкачування повітря дозволяє усунути бактерії та грибки і зберегти смак і живильні властивості продуктів незмінними.

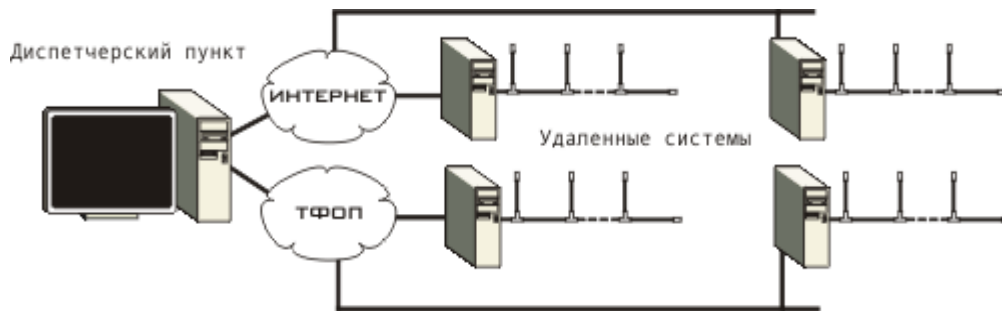
До інноваційних технологій процесу зберігання продуктів можна віднести метод шокової заморозки, проведеної при температурі до -40 градусів, що дозволяє формувати дрібні кристалики льоду і здійснювати заморожування продуктів за короткий проміжок часу. При цьому структура та смакові властивості продуктів зберігаються, а тривалість їхнього зберігання значно збільшується. Камера шокової заморозки – складне сучасне устаткування, що складається з багатьох функціональних елементів: рами підстави, власне камери з поліуретанових панелей, герметичних дверей, холодильної системи, потужність якої можна регулювати, системи шлюзів, накопичувача й зливу води, конвеєра й т.д.

У Краснодарському науково-дослідному інституті зберігання й переробки сільськогосподарської продукції (Росія) ведуться перспективні роботи із застосуванням попередньої обробки сільськогосподарської сировини електромагнітними полями низькочастотного діапазону перед закладкою на зберігання [6; 7]. Подібні роботи по обробці продукції електромагнітними полями при її зберіганні проводяться і в Україні в НУБіП [8].

Враховуючи багаторічний досвід в наукових дослідженнях і розробках, УкрНДІ Нанобіотехнологій та ресурсозбереження може приймати участь в розробках окремих елементів такої техніки та її застосуванні не тільки з метою накопичення статистичного матеріалу значень окремих параметрів технологічного режиму зберігання МЦ, але і з метою наукових досліджень для удосконалення процесів зберігання МЦ.

Нижче наведено опис декількох систем контролю технологічних параметрів середовища, в якому зберігається продукція, з існуючих на сьогодні.

1. Одним із прикладів таких систем може бути **система TempControl** (рис. 1).
- 2.

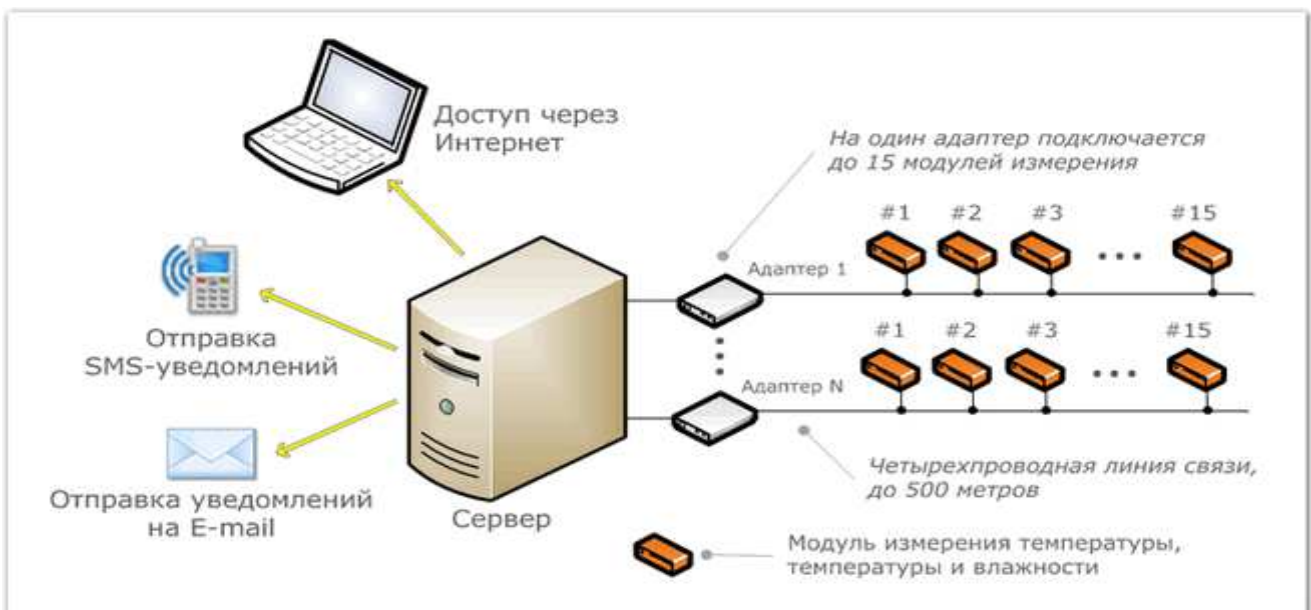
Рис. 1. Система контролю температури та вологості на складах, яка дозволяє здійснювати контроль температури та вологості повітря на складах по різних параметрах для одного датчика температури/вологості або групи, у точці або області, де зберігаються МЦ

Установка програмного забезпечення передбачена в основному блоці на базі Linux, що гарантує довгу й безперебійну роботу.

Для підключення датчиків до блоку використовується звичайний мережний кабель, при великій кількості датчиків і відстані між ними, довжина кабелю розраховується індивідуально. Є можливість передачі інформації через Internet.

Орієнтовна вартість такої системи (без урахування зарплати) для контролю двох параметрів (вологості та температури повітря в приміщенні складу) з можливістю бездротової передачі інформації зі складу (з використанням Інтернету) на центральний комп'ютер може скласти не менше 4-5 тис.грн.

2. Система «Страж-климат» (рис. 2) забезпечує безперервний контроль, відображення й ведення бази даних температури, вологості й точки роси на основі мережі модулів виміру.

Рис. 2. Система «Страж-климат»

*Більш детальну інформацію можна одержати на сайті <http://www.softron.com.ua/>. Адреса виробника: м. Дніпродзержинськ, вул. Проходний тупик 8, офіс 4.

Модулі виміру підключаються паралельно на одну лінію зв'язку довжиною до 500 метрів. Програмне забезпечення зображує результати вимірів у табличній і графічній формі, а також дозволяє переглядати та роздруковувати накопичений у базі даних архів вимірів за будь-який період часу. Можлива передача даних на інші комп'ютери локальної мережі та через Інтернет. У системі забезпечується відстеження й відображення динаміки зміни температури й вологості в кожній точці виміру, введення параметрів по температурах і вологості, при перевищенні яких відбувається включення звукової сигналізації та запис даних у журнал подій. Програмне забезпечення системи дозволяє легко змінювати конфігурацію і налаштування залежно від кількості точок виміру температури й вологості та необхідній візуалізації.

Система забезпечує безперервний режим самотестування. Відмова одного з модулів виміру не призводить до відмови всієї системи в цілому. Пристрій, що відмовив, реєструється системою.

3. Компанія ТОВ ЕКА (Росія) пропонує розробки на основі портативних приладів (рис. 3), на яких можуть бути створені системи контролю температури та відносної вологості, що забезпечують постійну реєстрацію даних. Побудова вимірювальної мережі на основі портативних термогігрометрів дозволяє не тільки прочитувати інформацію в точках контролю (в робочих приміщеннях, на складах з готовою продукцією), але і в on-line режимі контролювати зміни параметрів мікроклімату на екрані ПК на пункті контролю.

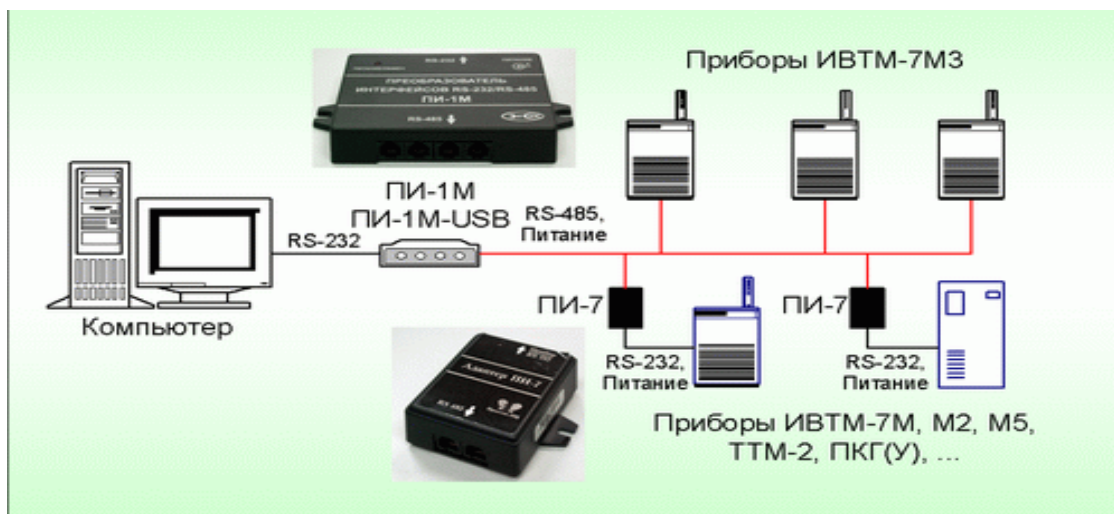

Рис. 3. Вимірювальна мережа з портативними приладами

В системі можуть бути застосовані портативні термогігрометри IBTM-7м³ (з вбудованим адаптером для об'єднання у вимірювальну мережу). Прилади об'єднуються в мережу за допомогою кабелю між приладами і ПК, сигнал передається через перетворювач ПІ-1М безпосередньо на ПК користувача. Результати контролю передаються на один або кілька комп'ютерів. Така можливість дозволяє організувати спостереження за параметрами повітря одночасно в кількох приміщеннях з формуванням статистики показників за певний період часу.

Орієнтовна вартість одного датчика - 4500 руб.

Детальна інформація про продукцію компанії на сайті: <http://ecaltd.ru/>.

4. Контролери Actidata NetViewer.

«Actidata NV-1» – це контролер, що передає інформацію про температуру, відносну вологість, виток води, спрацювання датчиків проникнення, рух і задимлення по інтерфейсу Ethernet, з можливістю відправлення електронних листів про нештатну ситуацію через Інтернет на поштову скриньку користувача за допомогою сервера мережі.

За своїми функціями контролер перевершує існуючі аналоги.

Контролер Actidata NV-1 не вимагає додаткової лінії електроживлення, обслуговування, перевірки і регулювання.

Основні характеристики:

- діапазон вимірювання температур: -30 - -125С°, точність - 1%;
- діапазон вимірювання відносної вологості: 0-100%.

Детальна інформація про продукцію компанії на сайті: <http://www.actidata.ru/>.

5. УкрНДІ «Ресурс» було розроблено багато різних приладів атоматки, одним з яких є регулятор температури та вологості повітря (рис. 4).

Рис. 4. Регулятор температури та вологості повітря

Регулятор призначений для контролю та регулювання температури і відносної вологості повітря. Діапазон виміру температури: 0-130 С°. Діапазон виміру відносної вологості повітря (RH): 10-90%. Регулятор має 3 канали регулювання, цифрову індикацію всіх контрольованих, регульованих параметрів, та тих що задаються, самодіагностику роботи електричної схеми.

Враховуючи безперервне оновлення елементної бази сучасної електроніки, для впровадження регулятора його слід доопрацювати – оновити елементну базу, забезпечити новітніми датчиками, додати схему зв'язку з комп'ютером через інтерфейс USB, розробити програмне забезпечення згідно з вимогами контролю технологічних параметрів в системі Держрезерву. Вартість таких розробок може скласти не менше 100 тис.грн.

Висновки з проведеного дослідження. Аналізуючи наведені системи, можна зробити висновок, що на даний час виготовляється достатня кількість серійної техніки контролю, яка має практично однакові характеристики. З наведених систем найбільш оптимальною для використання на підприємствах Держрезерву України може бути запропонована система TempControl, яка має високі технічні характеристики та відносно низьку ціну.

Враховуючи значну кількість підприємств в системі Держрезерву, для розробки і впровадження такої системи необхідно сформувати групу фахівців (у складі не менше 5 чоловік) в галузі автоматики та обчислювальної техніки, виділити кошти на зарплату, придбання та розробку необхідного устаткування (датчиків, блоків управління), приладів контролю і реєстрації (мультиметрів, дисплеїв, принтерів та запам'ятовуючих пристроїв).

УкрНДІ Нанобіотехнологій і ресурсозбереження є науково-дослідним інститутом системи Держрезерву України і має досвід наукових розробок в галузі автоматики, тому пропонується провести роботу зі створення спеціалізованої системи контролю параметрів середовища, в яких знаходяться на зберіганні МЦ, як науково-дослідну. Такий підхід дасть змогу не тільки формально впровадити систему контролю, а ще й отримати необхідну статистичну інформацію про поточні технологічні режими зберігання МЦ на підприємствах Держрезерву України. Така інформація дозволить на базі Інституту розробляти системи оптимізації технологічних режимів зберігання МЦ, впровадження яких дозволить ще більше підвищити якість і збільшити терміни зберігання МЦ, зменшуючи витрати на обслуговування.

Бібліографічний список

1. Про державний матеріальний резерв : Закон України від 24.01.1997 №51/97-ВР [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : zakon1.rada.gov.ua.
2. Сталый розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях : [монографія] / [Андреева Н. М., Баранник В. О., Белашов С. В. та ін.] ; НАН України, Рада по вивч. продукт. сил України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж., Сум. держ. ун-т, Луц. нац. техн. ун-т, НДІ сталого розв. та природокористування. – Сімферополь : Фенікс, 2010. – 581 с.
3. Пасхавер Б. Продовольственная доступность / Б. Пасхавер // Экономика Украины. – 2001. – № 7. – С. 69-77.
4. Положення про Державне агентство резерву України : Указ Президента України від 13.04.2011 №463/2011 [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : www.president.gov.ua.
5. Про продовольчу безпеку України : Проект закону України від 28.04.2011 №8370-1 [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : zakon1.rada.gov.ua.
6. К вопросу об электрофизической обработке сельскохозяйственного сырья перед закладкой его на хранение / [Кондратенко В. В., Шазо Р. И., Яковлева Л. А. и др.] // Материалы всероссийской научно-практич. конферен. «Актуальные проблемы в области создания инновационных технологий хранения с/х сырья и пищевых продуктов», г. Углич, (7-8 сент. 2011 г.). – С. 86-89.
7. Перспективные направления предварительной обработки с/х сырья перед закладкой его на хранение / [Яковлева Л.А., Великанова Е.В. и др.] // Материалы всероссийской научно-практич. конферен. «Инновационные пищевые технологии в области хранения и переработки с/х сырья», Краснодар, КНИИХП, 2011. – С. 57-61.
8. Патент №77281 Україна, С2, МПК А23L 3/32. Спосіб обробки продукції при зберіганні і пристрій для його здійснення / Берека О. М., Червінський Л. С., Салата М. П.; опубл. 15.11.2006, Бюл. № 11, 2006р.

Анотація

У статті розглянуто основні системи контролю якості зберігання матеріальних цінностей. Виявлено їх недоліки та запропоновано оптимальну з них для зберігання матеріальних цінностей Держрезерву України. Вказано шляхи її розробки та практичної реалізації.

Ключові слова: державний резерв, продовольча безпека, матеріальні цінності державного резерву, контроль якості зберігання.

Аннотация

В статье рассмотрены основные системы контроля качества хранения материальных ценностей. Выявлены их недостатки и предложено оптимальную из них для хранения

материальных ценностей Госрезерва Украины. Указаны пути ее разработки и практической реализации.

Ключевые слова: государственный резерв, продовольственная безопасность, материальные ценности государственного резерва, контроль качества хранения.

Annotation

The article discusses the basic system of quality control store of wealth. Revealed their shortcomings and the optimal ones for storing wealth Reserves Ukraine. The ways of its development and implementation.

Key words: state reserve, food safety, material resources of state reserve, quality control of storing.

УДК 631.15:658.011

Демедюк Л.В.,
старший викладач кафедри міжнародної
економіки та менеджменту ЗЕД,
Львівський національний аграрний університет

ЕКОНОМІЧНА ПОВЕДІНКА ДОМОГОСПОДАРСТВ ТА ОСОБИСТИХ СЕЛЯНСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У УМОВАХ ФІНАНСОВОЇ КРИЗИ

Постановка проблеми. Економічна поведінка особистих селянських господарств є похідною від економічної поведінки сільських домогосподарств і в умовах фінансової кризи значно змінилася порівняно з передкризовим періодом. Скорочення доходів домогосподарств спричинило більш помітне скорочення їхніх витрат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню тенденцій розвитку особистих селянських господарств у сучасних умовах присвячено немало досліджень вітчизняних економістів-аграрників. Серед них можна виділити праці Березівського П. С. [1], Василенко Н. І. [2], Збарської А. В. [3], Збарського В. К. [4], Кирилова Ю. Є. [5], Мартинюк М. А. [6], Михайлової Л. І. [7], Свиноуса І. В. [8]. Однак практично відсутні дослідження, присвячені вивченню взаємозв'язку між тенденціями розвитку сільських домогосподарств і особистих селянських господарств.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення тенденцій у взаємопов'язаному розвитку сільських домогосподарств і особистих селянських господарств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сукупні ресурси з розрахунку на одне сільське домогосподарство у Львівській області у 2010 р. склали 41341 грн., що на 12,8% більше порівняно з 2008 р. Зважаючи на те, що інтегрований індекс інфляції у 2009-2010 рр. складав 26,8%, можна констатувати зменшення сукупних ресурсів домогосподарств на 11,0% у реальному вимірі. У номінальному вираженні зменшилися доходи домогосподарств у вигляді оплати праці, доходів від підприємницької діяльності та samozайнятості. Загальне збільшення сукупних ресурсів домогосподарств відбулося виключно завдяки збільшенню пенсійних виплат. Цей вид доходів у дефлятованому виразі зріс на 5,2 відсотка.

Доходи від продажу сільськогосподарської продукції сільськими домогосподарствами у 2010 р. склали 2356 грн. на одне домогосподарство (на 12,2% більше порівняно з 2008 р. у номінальному вираженні і на 11,6% менше в реальному вираженні). Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель, за цей час зросла з 4524 до 5870 грн., тобто на 29,8% у номінальному вираженні. У реальному вираженні вона зросла на 2,4% (табл. 1).

В умовах соціально-економічної кризи початку 90-х років минулого століття сільські жителі компенсували скорочення доходів підвищенням інтенсивності використання власної праці в особистих господарствах. Це знаходило своє вираження у розширенні посівних площ сільськогосподарських культур, наросуванні чисельності поголів'я тварин і загальному збільшенні обсягів виробництва продукції. В умовах сучасної кризи селянам вдалося збільшити доходи від ведення особистих господарств у дуже незначній мірі. Це може свідчити про поступове вичерпування можливостей інтенсифікації виробництва в цих господарствах. Очевидно, що складна демографічна ситуація, процеси старіння сільського населення, масова міграція за кордон значно скоротили загальний запас праці, який може використовуватися в особистих господарствах.

Характерно, що певне зростання загального обсягу продукції середньостатистичного особистого господарства відбулося виключно за рахунок зростання цін. Також відбулися певні зміни у галузевій

структурі виробленої продукції. В господарствах населення вже багато років є незмінною тенденція до скорочення обсягів виробництва продукції тваринництва, насамперед молока і яловичини.

Таблиця 1

**Доходи особистих селянських господарств у складі доходів сільських домогосподарств
(з розрахунку на одне домогосподарство за рік), грн.**

Показник	Рік		2010р. до 2008р., %
	2008р.	2010р.	
Всього сукупних ресурсів	36642	41341	112,8
Доходи від продажу с/г продукції	2099	2356	112,2
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого господарства	4524	5870	129,8
Загальна вартість продукції особистого господарства	6623	8226	124,2
Питома вага продукції особистого господарства у сукупних ресурсах сільських домогосподарств	18,1	19,9	x

Впродовж 2008-2010 рр. чисельність поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення Львівської області скоротилася з 271,2 до 227,7 тис. голів, тобто на 16,0% (табл. 2). При цьому скорочення поголів'я відбулося в усіх адміністративних районах області.

За даними статистики доходів і витрат населення Львівської області, впродовж 2008-2010 р. доходи зросли з 42,2 до 55,2 млрд. грн., тобто на 30,8%. З урахуванням того, що інтегрований індекс інфляції у 2009-2010 рр. складав 22,5%, в реальному вираженні вони збільшилися на 8,2%.

Це означає, що протягом 2010 р. не тільки були компенсовані втрати населення в результаті кризи 2008 р., але й розпочався процес збільшення доходів. Однак інфляційні очікування населення залишаються доволі високими, підтвердженням чого є значне зростання обсягу нагромаджень у складі витрат населення.

Зміни у споживчій поведінці домогосподарств впродовж 2008-2010 рр. були більш значними порівняно зі змінами у сфері доходів населення. Обсяг роздрібної торгівлі в реальному обчисленні у 2009 р. зменшився на 9,9%, а в 2010 р. зріс 6,1%, що за два роки дало 4,4 відсотка загального скорочення.

Індекс фізичного обсягу роздрібного товарообороту протягом 2009-2010 рр. складав 85,8%. Якщо врахувати, що загальний обсяг роздрібного товарообороту за цей час зменшився лише на 4,4%, то це свідчить про зростання середнього індексу цін (в реальному, а не в номінальному вираженні) на 11,4%. Отже, підприємці нашого регіону аж ніяк не бажали перекласти частину втрат від фінансової кризи на свої плечі, а навпаки продовжували підвищувати ціни доволі високими темпами.

При загальному скороченні дефлятованого обсягу роздрібного товарообороту на 4,4 відсотка, у сфері торгівлі продовольчими товарами він зріс на 25,8%, а у сфері торгівлі непродовольчими товарами – скоротився на 18,3%. Особливо високими були темпи скорочення обсягів придбання населенням автомобілів та автотоварів – у три рази, будівельних матеріалів – на 22,5%, аудіо- та відеообладнання – на 31,0%, приладів електропобутових – на 34,4%. При значному скороченні купівлі товарів довготривалого використання населення збільшило витрати на придбання одягу та білизни, трикотажних виробів, взуття.

Відбуваються помітні зміни в харчуванні населення. Збільшилися обсяги придбання домогосподарствами більш цінних продуктів харчування – м'яса і м'ясопродуктів, рослинних олій, курячих яєць, кондитерських виробів. Водночас скоротилися обсяги купівлі цукру, хліба та хлібопродуктів.

Таблиця 2

**Чисельність поголів'я великої рогатої худоби в господарствах населення
Львівської області**

Район	Рік			2010р. до 2008р., %
	2008	2009	2010	
1	2	3	4	5
Бродівський	14,9	14,4	11,9	79,9
Буський	7,5	6,9	6,8	90,7
Городоцький	8,5	8,2	7,4	87,1
Дрогобицький	15,5	14,4	13,0	83,9
Жидачівський	11,9	11,0	9,5	79,8
Жовківський	14,8	14,0	12,3	83,1
Золочівський	12,1	11,2	9,6	79,3

продовження табл. 2

1	2	3	4	5
Кам'янка-Бузький	10,1	10,4	9,2	91,1
Миколаївський	9,6	9,4	8,1	84,4
Мостиський	9,5	9,3	8,4	88,4
Перемишлянський	14,5	13,7	12,8	88,3
Пустомитівський	8,3	7,9	7,0	84,3
Радехівський	12,3	11,6	9,7	78,9
Самбірський	16,9	15,2	12,8	75,7
Сколівський	17,3	16,1	14,2	82,1
Сокальський	14,5	13,9	12,5	86,2
Старосамбірський	16,5	15,5	13,5	81,8
Стрийський	9,0	8,4	7,1	78,9
Турківський	31,2	29,8	27,3	87,5
Яворівський	15,2	14,1	13,6	89,5
Всього по області	271,2	256,5	227,7	84,0

Зміни в економічній поведінці населення неминуче призводять до змін у підприємницькій діяльності. Згортається діяльність підприємств у таких сферах, як виробництво та торгівля легковими автомобілями, будівельними матеріалами, складною побутовою технікою. Водночас відкриваються нові можливості для підприємств з виробництва та продажу одягу та взуття, продовольчих товарів.

Висновки з проведеного дослідження. За фінансової кризи створюються передумови для розширення діяльності особистих селянських господарств з метою підвищення рівня самозабезпечення їх власників продовольством і збільшення реалізації недорогої продукції на агропродовольчому ринку, однак в сучасних умовах вони втратили здатність нарощувати обсяги виробництва. Тому господарства населення як основні виробники сільськогосподарської продукції не можуть залишатися гарантами продовольчої безпеки країни в майбутньому.

Бібліографічний список

1. Березівський П. С. Особисте селянське господарство: ретроспектива і синергетика перспектив розвитку / П. С. Березівський // Трансформація сільського господарства та села. – Львів : ЛНАУ, 2010. – С. 123-133.
2. Василенко Н. І. Диверсифікація виробничої діяльності сільського населення Львівської області / Н. І. Василенко // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 80-86.
3. Збарська А. В. Малі форми господарювання сільських поселень України і екологія / А. В. Збарська // Економіка АПК. – 2011. – № 1. – С. 130-136.
4. Збарський В. К. Малі форми господарювання в Україні: теорія, методологія і практика : [монографія] / В. К. Збарський. – К., 2005. – 432 с.
5. Кирилов Ю. Є. Розвиток малих форм господарювання на селі в умовах глобалізації / Ю. Є. Кирилов, І. В. Осадчук // Економіка АПК. – 2010. – № 7. – С. 91-98.
6. Мартинюк М. А. Роль господарств населення у виробництві продукції тваринництва в Житомирській області / М. А. Мартинюк, Т. М. Ратошнюк // Агроінком. – 2008. – № 5-6. – С. 62-66.
7. Михайлова Л. І. Особисті господарства населення: сутність, класифікація, ефективність / Л. І. Михайлова // Економіка АПК. – 2001. – № 7. – С. 89-94.
8. Свиноус І. В. Проблеми стійкості особистих селянських господарств в умовах економічної кризи / І. В. Свиноус // Агроінком. – 2008. – № 3-4. – С. 45-48.

Анотація

Стаття присвячена виявленню тенденцій взаємопов'язаного розвитку сільських домогосподарств та особистих селянських господарств в умовах фінансової кризи. Встановлено, що скорочення доходів сільського населення не стало стимулом розвитку підсобних господарств, як це було в умовах кризи 90-х років минулого століття.

Ключові слова: фінансова криза, особисте господарство, домогосподарство.

Аннотация

Статья посвящена выявлению тенденций взаимосвязанного развития сельских домохозяйств и личных крестьянских хозяйств в условиях финансового кризиса. Установлено, что сокращение доходов сельского населения не стало стимулом развития подсобных хозяйств, как это было в условиях кризиса 90-х годов прошлого века.

Ключевые слова: финансовый кризис, личное хозяйство, домохозяйство.

Annotation

This article is devoted to identify trends interconnected development of rural households and private farms in the financial crisis. Found that the reduction of income of the rural population did not become an incentive of households, as it was in crisis 90-ies.

Key words: financial crisis, the private sector, household.

УДК 631.164.23(477)

Єлістратова Ю.О.,
аспірант,

Житомирський національний агроекологічний університет

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Основними причинами спаду виробництва продукції в сільському господарстві є відсутність належного фінансового забезпечення товаровиробників [1]. За ринкових умов господарювання проблема фінансування аграрної сфери країни набуває великої актуальності. Економічні перетворення спричинили погіршення забезпеченості аграрних підприємств основними засобами, необхідність оновлення яких поєднується із подоланням фінансової кризи. Виробники продуктів харчування самостійно не в змозі залучати необхідні кошти на модернізацію та інтенсифікацію господарського процесу.

Наразі розвиток ринкових відносин потребує невідкладного вирішення проблем в галузі сільського господарства з питань підвищення ефективності виробництва та конкурентоздатності продукції вітчизняних товаровиробників. Водночас державні інвестиції, які виділяються, спрямовуються, в основному, на кількісне збільшення продукції, не враховуючи при цьому якісні показники та інтенсифікацію виробництва. Постає необхідність пошуку напрямів залучення нових асигнувань у сільське господарство та більш раціональне і цілеспрямоване використання державної допомоги для забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній і зарубіжній економічній літературі приділено достатньо уваги пошуку джерел фінансування сільськогосподарських підприємств та застосування досвіду країн світу. Значну увагу дослідники приділяють вивченню фінансової складової безпеки товаровиробників [6]. Показники фінансового стану підприємства як критерії ефективності його функціонування розглядаються в дослідженнях І. Бланка, С. Іванюти, Л. Наумової, О. Шевчук та багатьох інших авторів. Ресурсно-функціональний підхід до визначення поняття фінансової безпеки пропонують М. Андрющенко, О. Озаріна, В. Роздобудько. В межах даного підходу фінансова безпека розглядається як в аспекті ресурсної забезпеченості підприємства, так і в аспекті якості реалізації функцій управління.

У контексті системного підходу, який пропонують С. Каламбет та В. Воропай [4], фінансова безпека підприємства розглядається як система функціональних складових, обумовлених відповідністю матеріальних, фінансових, кадрових, техніко-технологічних потенціалів й організаційної структури підприємства. Кожна з цих складових певним чином впливає на загальний рівень економічної безпеки суб'єкта господарювання і, відповідно, на ефективність управління.

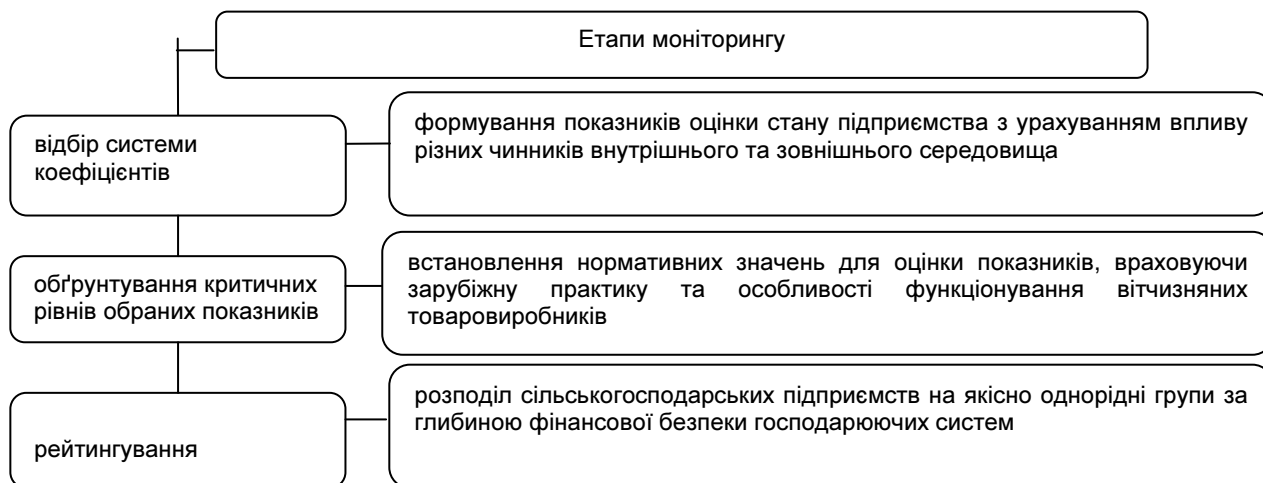
В роботах вітчизняних та зарубіжних дослідників приділяється певна увага питанням функціонування механізму забезпечення фінансової безпеки підприємств та оцінки його ефективності [2]. Як правило, автори розглядають окремі складові з точки зору їх впливу на ефективність функціонування системи економічної безпеки підприємства. Перевагою такого підходу є поглиблений аналіз окремих чинників ефективності механізму економічної безпеки, а основним недоліком – недостатня увага до вивчення взаємозалежності між окремими групами чинників [3]. Дослідження авторів зробили значний внесок у розробку зазначеної тематики, однак реалії сьогодення переконують, що чимало питань стосовно важелів забезпечення фінансової безпеки підприємств в ринкових умовах залишаються недостатньо дослідженими.

Постановка завдання. Метою статті є пошук напрямів забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських товаровиробників в умовах ринкової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою передумовою структурної перебудови аграрної сфери є фінансове забезпечення товаровиробників. Особливістю сільського господарства є те, що асигнування повертаються не одразу, а лише по закінченню виробничого циклу, який може

тривати більше року. Для сільськогосподарських підприємств в сучасних умовах господарювання, крім внутрішніх коштів, необхідне додаткове фінансування господарської діяльності. Проте, з ряду об'єктивних та суб'єктивних причин виробникам доводиться забезпечувати фінансову безпеку самостійно [7].

Фінансова безпека підприємства – це стан оптимального рівня використання його економічного потенціалу, за якого існуючі та можливі збитки нижче встановлених підприємством меж [9]. Важливим наразі є система моніторингу фінансової безпеки аграрного виробництва, яка включає в себе сукупність послідовних і взаємопов'язаних між собою етапів діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Система моніторингу фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств
Джерело : власні дослідження

Провівши аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, зазначимо, що підприємства, за рівнем їх фінансового стану, поділяються на 5 груп: 1 – стійкого розвитку; 2 – зони невизначеності з позитивною динамікою, 3 – зони невизначеності з негативною динамікою; 4 – ознаки загрози банкрутства; 5 – ознаки банкрутства або високого рівня загрози банкрутства [10]. Більшість вітчизняних підприємств відносяться до 2 та 3 групи, що пов'язано з нестабільністю фінансування господарського процесу.

Основним джерелом процесу відтворення на сільськогосподарських підприємствах є внутрішні резерви, до яких відносяться власні кошти суб'єктів господарювання, що утворюються за рахунок чистого прибутку та амортизаційних відрахувань [5]. Важливим залишається пошук альтернативних фінансових ресурсів для розвитку господарств, адже кращих результатів досягнуть ті, хто зуміє мобілізувати необхідні ресурси та отримати дивіденди від ефективного їх використання. Наразі, для залучення додаткового фінансування у сільськогосподарських підприємствах характерним є процес диверсифікації виробництва, проникнення у нові сфери діяльності та розширення асортименту продукції [8].

Зміцнення фінансової безпеки товаровиробників за рахунок диверсифікації розглянемо на прикладі підприємств Житомирської області. Провідне місце серед товаровиробників досліджуваного регіону займають ПСП ім. Цюрупи, ПАФ «Єрчики» Попільнянського району, ТОВ «Агрофірма Брусилів» Брусилівського району, СТОВ «Птахівник» Новоград-Волинського району та інші. Завдяки диверсифікації виробництва, застосуванню сучасних технологій, наявності умов для зберігання та первинної обробки продукції, її часткової переробки та реалізації через власну збутову мережу, дані господарства змогли досягнути позитивних показників господарської діяльності. В ПСП ім. Цюрупи створили власну сировинну базу для цукрового заводу, запровадили замкнутий цикл виробництва цукру. ПАФ «Єрчики» вирощує елітне насіння, з можливістю формування достатніх партій для торгівлі в межах країни та з іноземними партнерами. СТОВ «Птахівник» здійснює повний цикл виробництва курятини, створені власні потужності для кормовиробництва.

Завдяки диверсифікації виробництва підприємствам вдається покращити управління власними оборотними коштами, забезпечити ліквідність балансу, прискорити оборотність активів та забезпечити інфляційну захищеність. Характерним для досліджуваних товаровиробників є створення системи фінансового контролінгу та моніторингу фінансових показників кожного з виробничих підрозділів для його стабільного функціонування.

З метою вивчення основних складових фінансової безпеки нами було проведено анкетування керівників сільськогосподарських підприємств. Досліджувалися інвестиційна привабливість підприємства, його спроможність отримати кредит та дотримуватися податкового законодавства. Результати проведених досліджень представлені у табл. 1.

Таблиця 1

Оцінка стану фінансової безпеки сільськогосподарських підприємств

№	Покарання за порушення податкового законодавства			Спроможність отримати кредит			Інвестиційна привабливість			Оцінка складової економічної безпеки	
	суттєві	незначні	відсутні	низька	середня	висока	низька	середня	висока	абсолютна, бали	відносна %
1		+				+			+	5	83
2	+					+			+	4	67
3			+	+				+		3	50
4		+				+			+	5	83
5	+				+			+		2	33
6	+					+			+	4	67
7			+			+			+	6	100
8			+			+			+	6	100
9	+					+		+		3	50
10	+					+		+		3	50

Джерело : власні дослідження

За даними проведених досліджень видно, що рівень фінансової безпеки досить суттєво відрізняється у різних суб'єктів господарювання. Переважна більшість підприємств (80%) має високу можливість отримати кредит, як правило, під заставу майна. На думку опитаних товаровиробників, 60 % досліджених суб'єктів господарювання мають високий, а 40% – середній рівень інвестиційної привабливості. При цьому лише 30 % агроформувань не сплачували у досліджуваний період фінансових санкцій за порушення податкового законодавства, а для 50% підприємств такі санкції були значними за обсягами. В результаті, лише два з десяти досліджених підприємств отримали найвищий показник за рівнем їх фінансової безпеки, а для 40% агроформувань рівень такої безпеки склав 50% і нижче.

Близько 26% досліджуваних підприємств зміцнюють свою фінансову безпеку за рахунок інвестиційних коштів. Найбільш поширеною для сільськогосподарських підприємств формою залучення інвестицій є створення спільних підприємств та стратегічних альянсів, шляхом грошових внесків до статутного фонду господарства. Інвесторами виступають фінансово міцні вітчизняні та іноземні підприємства, які спільно із сільськогосподарськими товаровиробниками вкладають кошти у виробництво. При цьому досягається краще використання землі й виробничих потужностей, зберігаються робочі місця, працівники стабільно отримують заробітну плату. Дана тенденція є позитивною, проте необхідно збільшити надходження інвестиційних коштів у сільськогосподарське виробництво регіону.

Слід відмітити, що частина коштів, для фінансування діяльності сільськогосподарських підприємств, надходить з державного бюджету. Як видно з даних табл. 2, в основному, кошти спрямовуються на часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва і реконструкції тваринницьких ферм, здешевлення кредитів та на розвиток садівництва. Проте, необхідно відмітити, що практично відсутні цільові програми по фінансуванню модернізації виробництва та стимулювання використання сучасних технологій у господарській діяльності.

Обсяг виділених коштів на розвиток сільського господарства незначний, у порівнянні з країнами Європи. Основні інвестиції в сільське господарство розвинутих країн світу спрямовані на інтенсифікацію виробництва, запровадження передових досягнень науки, розвиток органічного землеробства та застосування енергозберігаючих технологій. Кошти виділяються на цільові проекти, що забезпечують конкурентоспроможність вітчизняного виробництва та створюють експортний потенціал країн. Бюджетні програми орієнтовані на довгострокову підтримку сільського господарства. Для ефективного забезпечення фінансової безпеки вітчизняних підприємств необхідний системний підхід, який передбачає формування механізму управління фінансовою безпекою як за рахунок внутрішніх так і зовнішніх важелів.

Фінансова безпека є універсальною категорією, що відображає захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують конкурентоспроможність і фінансову стабільність сільськогосподарських підприємств, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників.

Таблиця 2

Розподіл видатків з державного бюджету України на фінансування сільського господарства, млн. грн.

Назва програми	Рік			2011 р. до 2009 р. (+,-)
	2009	2010	2011	
Часткове відшкодування суб'єктам господарювання вартості будівництва та реконструкції тваринницьких ферм та комплексів і підприємств з виробництва кормів	-	-	500,0	500,0
Оздоровлення та відпочинок дітей працівників агропромислового комплексу	6,0	10,0	9,0	3,0
Підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації кадрів агропромислового комплексу	8,8	10,7	10,5	1,7
Селекція в тваринництві та птахівництві на підприємствах агропромислового комплексу	30,0	80,0	75,2	45,2
Державна підтримка сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів	-	-	5,0	5,0
Фінансування заходів по захисту, відтворенню та підвищенню родючості ґрунтів	-	-	5,0	5,0
Бюджетна тваринницька дотація та державна підтримка виробництва продукції рослинництва	500,0	-	100,0	-400,0
Селекція в рослинництві	30,0	40,0	30,0	0,0
Здійснення фінансової підтримки підприємств агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів	300,0	600,0	531,4	231,4
Заходи з охорони і захисту раціонального використання лісів, наданих в постійне використання агропромисловим підприємствам	17,0	20,0	17,8	0,8
Державна підтримка сільськогосподарської дорадчої служби	1,1	2,0	2,0	1,0
Організація і регулювання діяльності установ в системі АПК	412,8	471,5	11,7	-401,1
Закладання і нагляд за молодими садами, виноградниками та ягідниками	453,6	476,0	556,8	103,2
Часткова компенсація вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва	-	-	10,0	10,0
Державна підтримка розвитку хмелярства	50,4	84,0	98,3	47,9
Разом	1809,6	1794,2	1962,6	153,0

Джерело : розраховано за даними Головного управління статистики у Житомирській області

Сучасні умови господарювання вимагають від суб'єктів підприємницької діяльності виконання досить складних завдань захисту економічних інтересів підприємства та забезпечення його стабільного розвитку. Недосконалість та невміле використання методів управління процесами фінансової безпеки підприємства нерідко призводить до того, що найкращі наміри керівництва в підприємницькій діяльності перетворюються на протилежність і замість здобутків провокують шкоду для власного виробництва. У зв'язку з цим першочергового значення набуває забезпечення на сільськогосподарських підприємствах комплексної системи фінансової безпеки, яка стала б передумовою ефективного функціонування підприємства в поточному та майбутньому періодах.

Висновки з проведеного дослідження. Забезпечення фінансової безпеки сільськогосподарських товаровиробників здійснюється, в основному, за власні кошти, інвестиції та державні дотації. В сучасних умовах суб'єктам господарювання необхідно розраховувати в першу чергу на внутрішні фінансові ресурси, інші відіграють регулюючу і допоміжну роль в забезпеченні фінансової безпеки товаровиробників. Дослідивши механізм забезпечення фінансової стійкості підприємства та особливості його функціонування на сільськогосподарських підприємствах, можемо виділити основні напрями його вдосконалення: покращення управління власними оборотними коштами, оптимізація їх обсягів, забезпечення ліквідності балансу, прискорення оборотності активів та диверсифікація виробництва.

Важливим є розробка ефективної політики управління грошовими потоками, яка певною мірою залежить від організації оперативного фінансового планування. Ефективним наразі є створення системи фінансового контролінгу на підприємстві, що включає: визначення об'єкта контролінгу та сфери його застосування; розробку системи кількісних стандартів контролю; побудову системи моніторингу фінансових показників; формування системи алгоритмів дій щодо усунення відхилень.

Бібліографічний список

1. Артус М. М. Фінансовий механізм в умовах ринкової економіки / М. М. Артус // Фінанси України. – 2005. – № 5. – С. 54-59.

2. Бугай В. З. Аналіз та оцінка фінансової стійкості підприємства / В. З. Бугай // Держава та регіони. – 2008. – № 1. – С. 34-39.
3. Гринкевич С. С. Економічні основи стратегічного управління фінансовою стійкістю підприємства в умовах ринкових перетворень / С. С. Гринкевич, М. А. Михалевич // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – № 1. – С. 112-115.
4. Каламбет С. В. Підходи до трактування економічної безпеки підприємства / С. В. Каламбет, В. А. Воропай [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ekuzt2009.detut.edu.ua/sekcziya-3-lekonomika>.
5. Мікуліна М. О. Проблеми адаптації сільського господарства до ринкових механізмів господарювання / М. О. Мікуліна // Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Фінанси і кредит». – 2001. – № 2. – С. 232-236.
6. Онегіна В. Зміна аграрної парадигми та державна аграрна політика у розвинутих країнах / В. Онегіна // Економіка України. – 2010. – №11. – С. 62-72.
7. Сокол О. Г. Управління стійкістю сільськогосподарських підприємств як економічний процес / О. Г. Сокол // Економічний простір. – 2009. – № 21. – С. 227-237.
8. Старостенко Г. Г. Фінансовий аналіз : [навч. посіб.] / Г. Г. Старостенко, Н. В. Мірко. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.
9. Такулов З. Сутність поняття «Економічна безпека підприємства»: неоінституціональний підхід / З. Такулов // Схід. – 2005. – № 6(72). – С. 35-37.
10. Шенаев А. О. Понятие финансовой устойчивости: ее показатели и условия обеспечения / А. О. Шенаев // Банковские услуги. – 2008. – № 4. – С. 2-7.

Анотація

Досліджено основні напрями забезпечення фінансової безпеки у сільськогосподарських підприємствах. Охарактеризовано загальні підходи щодо державної підтримки аграрного сектора. Розроблені пропозиції щодо залучення коштів для ефективного виробництва та забезпечення фінансової безпеки товаровиробників.

Ключові слова: фінансова безпека, сільськогосподарські підприємства, інвестиції, державні дотації, диверсифікація виробництва.

Аннотация

Исследованы основные направления обеспечения финансовой безопасности в сельскохозяйственных предприятиях. Охарактеризованы общие подходы государственной поддержки аграрного сектора. Разработаны предложения по привлечению средств для эффективного производства и обеспечения финансовой безопасности товаропроизводителей.

Ключевые слова: финансовая безопасность, сельскохозяйственные предприятия, инвестиции, государственные дотации, диверсификация производства.

Annotation

The basic directions of providing financial security in farms. The general approach for state support to the agricultural sector. The offers to raise funds for the efficient production and ensure the financial security of producers.

Key words: financial security, farms, investments, government subsidies, diversification of production.

УДК 339.9:658.5

Топольницька Т.Б.,
асистент кафедри теорії економіки та управління,
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. У результаті лібералізації зовнішньоекономічної діяльності багато українських підприємств стали більш пристосованими з точки зору розуміння роботи у ринкових умовах, зуміли вистояти у протистоянні з іноземними та вітчизняними конкурентами, почали закуповувати нове обладнання і поновлювати асортимент. Але, незважаючи на це, часто вони не можуть достойно конкурувати з продукцією іноземних виробників. Однією з причин у ситуації, що склалася, є замкнутість і відсталість систем забезпечення, і, в першу чергу, системи забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, яка є однією з ключових у роботі підприємства на зовнішніх ринках і має значний вплив на загальну ефективність його діяльності. В сучасних умовах підприємство повинно максимально враховувати ті зовнішні умови діяльності, що склалися, і на фоні глобалізованої світової економіки формувати систему забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, орієнтовану на міжнародні вимоги якості, інноваційності та достатньо високої конкурентоспроможності продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем організаційно-економічного забезпечення діяльності підприємств присвячені наукові роботи багатьох вітчизняних вчених-економістів, зокрема Білоусової М.М., Василик А.В., Гончарова В.М., Грішнєвої О.А., Шиловой О.Ю. [1]. Теоретичне і методологічне обґрунтування окремих аспектів формування організаційно-економічного забезпечення саме зовнішньоекономічної діяльності підприємств знайшло відображення у працях таких українських дослідників, як Машталір Я.П., Ортинської О.Л., Почерніної Н.В. [2], Федорець Л.М., Череп А.В. та ін.

Аналіз опублікованих за даною тематикою робіт дозволяє зробити висновок, що за межами наукового вирішення залишилася проблема формування комплексного системного підходу до розробки організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Постановка завдання. Метою даної публікації є комплексне вивчення основних аспектів формування системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання: виділити функціональні підсистеми організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства та визначити завдання кожної з них, і, взявши їх за основу, розробити систему організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У літературі зустрічається кілька десятків визначень поняття “системи”. Найбільш прикладним і в той же час досить простим і загальним є визначення системи як сукупності елементів, певним чином пов’язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій. Тут поняття цільової функції поєднується з поняттям призначення [3, с. 11]. Отже, в основу поняття “системи” закладена визначена єдність, що полягає у наявності зв’язків між об’єднаними в цю систему елементами.

Основою для формування ефективної системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) підприємства має бути усвідомлення наступних ринкових процесів:

а) забезпечення якості продукції й ефективність забезпечення вітчизняних підприємств повинно відповідати міжнародним стандартам й загальноприйнятій міжнародній практиці;

б) для забезпечення ефективної роботи підприємству необхідно займатися зовнішньоекономічною діяльністю на регулярній основі для того, щоб не втрачати вже досягнутих успіхів у цій діяльності та високої якості продукції на рівні світових стандартів;

в) зовнішньоекономічна діяльність вимагає від керівників підприємств концентрувати свої ресурси, ставити конкретні й практично досяжні цілі (досягнення певної якості продукції, захоплення певної частки світового ринку, співробітництво з конкретними закордонними партнерами тощо);

г) у порівнянні з роботою на внутрішньому ринку зовнішньоекономічна діяльність вимагає більших організаційно-комерційних витрат, але й приносить більше доходів, вигоди та валютної виручки [5, с. 8].

Дослідники сфери функціонування організаційно-економічного механізму діяльності підприємства виділяють ряд принципів забезпечення ефективності цього процесу [6, с. 233; 7; 8]. Узагальнивши результати вказаних праць із врахуванням особливостей предмета дослідження, вважаємо, що формування організаційно-економічного забезпечення ЗЕД підприємства, як сукупності елементів єдиної системи, повинно відбуватися відповідно до таких науково обґрунтованих принципів:

- цільова сумісність і зосередженість, які передбачають створення працездатної цілеспрямованої системи забезпечення, в котрій усі ланки становлять єдиний процес, спрямований на реалізацію кінцевого результату діяльності;
- ефективність забезпечення, що полягає у виборі із багатьох найефективнішого варіанту використання ресурсів для досягнення мети підприємства;
- динамізм, що потребує прогнозування зміни власне системи й умов її функціонування, факторів зовнішнього і внутрішнього середовища;
- комплексність, яка вимагає обліку й аналізу всього різноманіття факторів, що впливають на роботу підприємства, координації роботи всіх підсистем;
- безперервність, тобто створення таких технічних та організаційно-господарських умов, за яких досягається стійкість і безперервність заданих параметрів системи;
- науковість, яка передбачає наукове обґрунтування й перевірку на практиці методів, форм і засобів управління, що, у свою чергу, потребує безперервного збору, обробки й оцінки різної інформації – науково-технічної, економічної, правової тощо.

Система забезпечення зовнішньоекономічної діяльності є підсистемою підприємства, яка відповідає за всі забезпечувальні процеси, направлені на організацію діяльності на міжнародних ринках. Тому систему забезпечення зовнішньоекономічної діяльності розглядаємо як сукупність взаємопов'язаних, взаємообумовлених і взаємодіючих між собою елементів та їх зв'язків, які спрямовані на створення необхідних умов для організації діяльності підприємства на зовнішніх ринках та вирішення пов'язаних з цим завдань.

Традиційними методами забезпечення, які зараз використовуються українськими підприємствами, не завжди можна досягнути ефективного взаємозв'язку між окремими процесами у зовнішньоекономічній діяльності та врахувати важливість комплексного характеру їх впливу. Тому виникає необхідність у розробці та конкретизації системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності для вітчизняних підприємств, використання якої допоможе реалізувати поставлені цілі на міжнародних ринках.

Формування системи організаційно-економічного забезпечення ЗЕД підприємства, з нашої точки зору, має здійснюватися у такій послідовності:

- 1) визначення цілі функціонування системи та завдань, які необхідно виконати для досягнення наміченого;
- 2) виділення функціональних підсистем, необхідних для реалізації процесів забезпечення у зовнішньоекономічній діяльності підприємства;
- 3) визначення завдань кожної з виділених підсистем;
- 4) розробка системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства шляхом об'єднання всіх функціональних підсистем в єдине ціле (рис. 1).

Структуру організаційно-економічного забезпечення ЗЕД підприємства можна представити такими підсистемами: нормативно-правове, інфраструктурне, інноваційне, інвестиційне, фінансове та інформаційне забезпечення. Слід відразу зазначити, що є такі підсистеми, в даному випадку мова йде про нормативно-правове та інфраструктурне забезпечення, на реалізацію завдань яких підприємство практично не має впливу, їхня дія залежить від зовнішніх по відношенню до підприємства факторів та суб'єктів. Однак кожна з виділених підсистем, виконуючи поставлені перед нею завдання, сприяє зміцненню позицій підприємства на зовнішніх ринках, більшій адаптивності до умов оточуючого середовища, ефективному використанню конкурентних переваг та реалізації цілей підприємства на міжнародних ринках.

Необхідно зауважити, що, в першу чергу, досліджувана система характеризується сукупністю її складових елементів та тим безпосереднім впливом, який вони здійснюють на об'єкт забезпечення. Саме факт впливу в цьому випадку на зовнішньоекономічну діяльність підприємства вказує на взаємозв'язок і цілісність підсистем організаційно-економічного забезпечення ЗЕД підприємства.

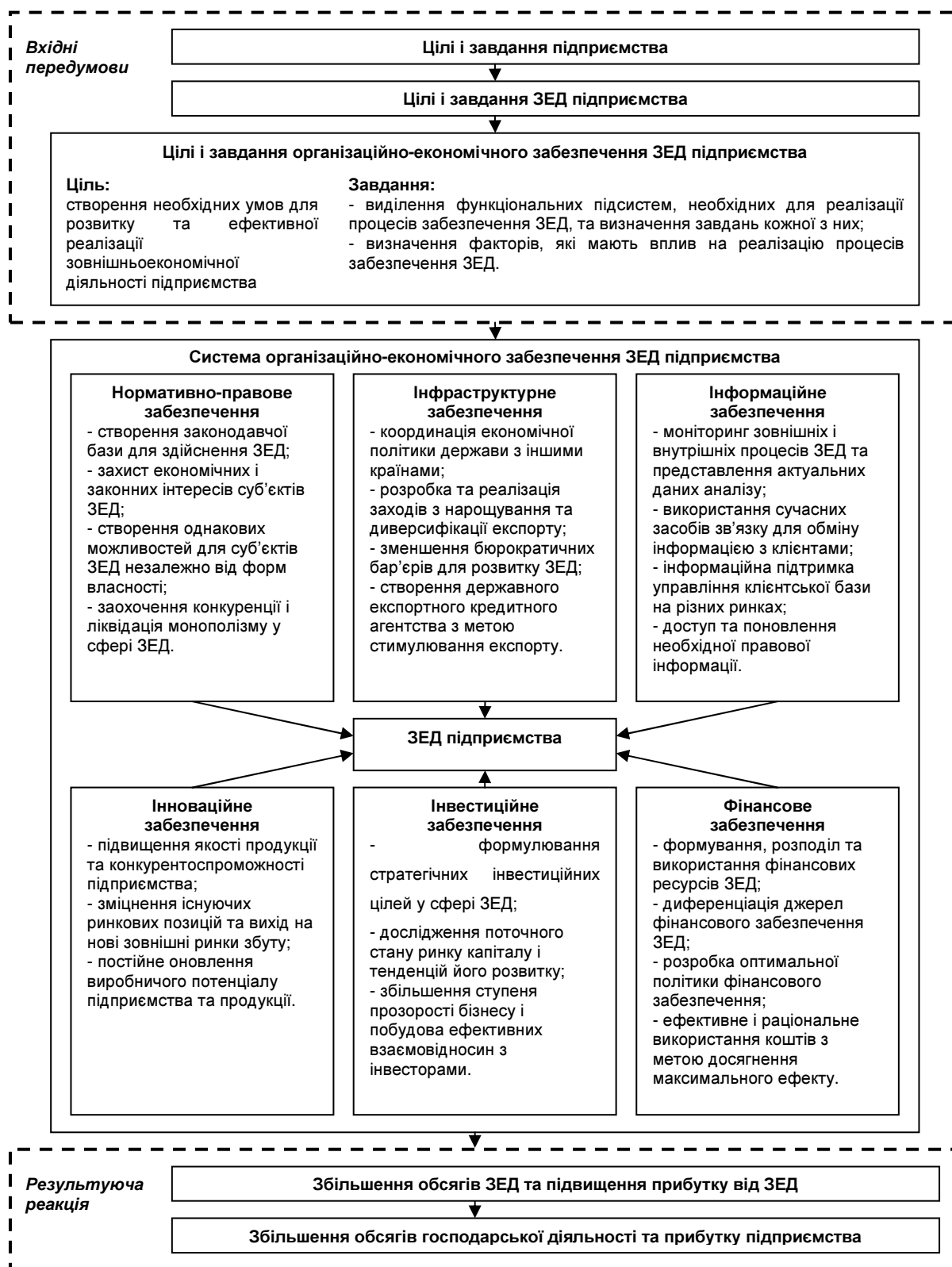

Рис. 1. Система організаційно-економічного забезпечення ЗЕД підприємства.

Таким чином в якості системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства пропонуємо розглядати комплексну взаємодію підсистем (елементів) організаційного та економічного впливу на зовнішньоекономічну діяльність підприємства, яка реалізується через виконання завдань кожної з цих підсистем, а також через наявні відносини і зв'язки між ними, підпорядкована конкретним цілям та завданням, і яка характеризується єдиною метою – забезпечення ефективної зовнішньоекономічної діяльності, збільшення її обсягів і підвищення прибутку підприємства від ЗЕД.

Висновки з проведеного дослідження. Процес забезпечення ЗЕД підприємства є цілеспрямованою, скоординованою діяльністю щодо впровадження системних заходів, які передбачають створення організаційних, фінансово-економічних, науково-технічних і соціальних засад, а також відповідних напрямів їхньої реалізації завдяки залученню організаційних, фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та інтелектуальних ресурсів для підтримки й стимулювання розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Подальші дослідження доцільно спрямувати на удосконалення процесів забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємств.

Бібліографічний список

1. Шилова О.Ю. Інвестиційне забезпечення розвитку підприємства [Електронний ресурс] / О.Ю. Шилова – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vsunu/2012_11_1/Schilova_O.pdf
2. Почерніна Н.В. Державні та ринкові регулятори розвитку інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності в Україні [Електронний ресурс] / Н.В. Почерніна. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/SND/Economics/2_pochernina.doc.htm
3. Коваленко І.І. Вступ до системного аналізу : навч. посіб. / Коваленко І.І., Бідюк П.І., Гожий О.П. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2004. – 148 с.
4. Лакіза В.В. Організаційно-економічне забезпечення функціонування підприємства / В.В. Лакіза, К.Я. Качмар // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.8. – С. 224-229.
5. Машталір Я.П. Механізм управління зовнішньоекономічною діяльністю машинобудівного підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (машинобудування)" / Я.П. Машталір. – Хмельницький, 2009. – 23 с.
6. Череп А.В. Організаційно-економічний механізм експортної діяльності підприємства / А.В. Череп, О.Л. Ортинська // Національне господарство України: теорія та практика управління. - 2008. - С. 232-236.
7. Гончаров В.М. Організаційно-економічний механізм підвищення інвестиційної привабливості аграрних підприємств [Електронний ресурс] / В.М. Гончаров, М.М. Білоусова. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VSUNU/2012_11_1/Goncharov.pdf
8. Грішнова О.А. Організаційно-економічний механізм управління інтелектуалізацією трудової діяльності [Електронний ресурс] / О.А. Грішнова, А.В. Василик // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. – 2008. – Вип. 6. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vpu/Ekon/2008_6/29.pdf

Анотація

У статті здійснено комплексне вивчення основних аспектів формування системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства. У ході дослідження розроблено систему організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства шляхом визначення цілей та завдань функціонування системи, виділення функціональних підсистем та завдань кожної з них. Наведено власне визначення системи організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності підприємства.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, система, організаційно-економічне забезпечення, функціональні підсистеми, система організаційно-економічного забезпечення зовнішньоекономічної діяльності.

Аннотация

В статье осуществлено комплексное изучение основных аспектов формирования системы организационно-экономического обеспечения внешнеэкономической деятельности предприятия. В ходе исследования была разработана система организационно-экономического обеспечения внешнеэкономической деятельности предприятия путем определения целей и задач функционирования системы, выделения функциональных подсистем и задач каждой из них. Приведено собственное определение системы организационно-экономического обеспечения внешнеэкономической деятельности предприятия.

Ключевые слова: внешнеэкономическая деятельность, система, организационно-экономическое обеспечение, функциональные подсистемы, система организационно-экономического обеспечения внешнеэкономической деятельности.

Annotation

In the article carried out a comprehensive study of the major aspects of the formation of the system the organizational and economic support for of foreign economic activity enterprise. During the study the system of organizational and economic structure of foreign economic activity of enterprise has been elaborated by defining the goals and objectives of the system, the allocation of functional subsystems and tasks of each of them. An own definition of organizational and economic structure of foreign economic activity of enterprise is outlined.

Key words: foreign economic activity, system, organizational and economic structure, functional subsystems, system of organizational and economic system of foreign economic activity.

УДК 502:330

Воляк Л.Р.,
аспірант кафедри статистики
та економічного аналізу,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

РЕСУРСОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Підвищення рівня продовольчої безпеки країни та забезпечення рентабельного сільськогосподарського виробництва залежить від наявності, ефективного використання та розширеного відтворення ресурсного потенціалу аграрних підприємств.

Нестабільність економічних процесів, залучення у процес виробництва неконтрольованої кількості ресурсів є однією із причин погіршення стану навколишнього природного середовища та умов життя людини. Тому на часі створення передумов для переходу до нового рівня ресурсного споживання, який передбачає запровадження ефективних засобів з ресурсозбереження шляхом застосування як ринкових важелів, так і державного регулювання використання природних ресурсів.

Створення продуманого механізму ресурсозбереження забезпечує високу ефективність ресурсоспоживання на усіх етапах виробництва. Ресурсозабезпеченість дозволяє досягти підприємству сталого рівня економічного розвитку, зменшити антропогенне навантаження, суттєво покращити стан навколишнього середовища. На сьогодні постає необхідність застосування передових інноваційних технологій, але через брак коштів з кожним роком все більше загострюється проблема раціонального використання ресурсів у виробництві, що знижує рівень конкурентоспроможності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективного використання і відтворення ресурсного потенціалу в аграрному секторі досліджували І. Ф. Баланюк, В. А. Бугуцький, О. М. Вишневецька, В. С. Дієсперов, В. Я. Месель-Веселяк, Л. Д. Павловська, Г. М. Підлісецький, П. Т. Саблук, А. М. Третяк, М. М. Федоров, А. Г. Фонотов, В. В. Юрчишин та інші науковці.

Щодо проблем ресурсозбереження та їх вирішенню присвячені чисельні праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Зокрема В. Беренса, Д. Медоуза, Т. Міллера, У. Ростоу та інших зарубіжних авторів, які з різних точок зору підходили до процесу збереження ресурсів. Вагомий внесок у вирішення проблеми ресурсозбереження зробили і такі вітчизняні вчені, як С. А. Подолинський, В. І. Вернадський, Н. М. Федоровський, Л. В. Канторович, С. І. Дорогунцов, М. І. Долішній, Б. М. Данилишин.

Проте, незважаючи на значні дослідження учених у даній галузі, малорозвиненою залишається роль ресурсозбереження з позиції забезпеченості природними ресурсами при управлінні підприємствами в конкурентних умовах.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є оцінка ресурсозбереження в системі ресурсозабезпеченості та підвищення конкурентоспроможності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як у світі, так і в Україні гостро стоять проблеми щодо раціонального використання, збереження, а по можливості – примноження й відновлення компонентів природно-ресурсного потенціалу. Проблема використання мінерально-сировинного потенціалу України полягає в тому, що значна частина ресурсів знаходиться у важко видобувному розміщенні (на великих глибинах, у тонких пластах тощо), а також у виснаженості найякіснішої частини запасів промислових копалин, у першу чергу – палива (нафти, газу, вугілля), обмежених фінансових та технічних можливостях геологорозвідувальних робіт. Перспективи розвитку мінерально-сировинного комплексу пов'язують із розвідкою та розробкою нових для України корисних копалин – золота, міді, хрому, свинцю, цинку, молібдену, рідкісноземельних металів, фосфоритів тощо, важливим також є підвищення рівня видобутку родовищ та вилучення корисних складових з породи, залучення до господарського обліку техногенних родовищ зі складу відходів попереднього виробництва, використання вторинної сировини.

Не менш важливою проблемою є збереження і раціональне відтворення земельних, водних, лісових ресурсів, флори і фауни, які використовуються у господарській діяльності та зазнають від неї значного негативного впливу.

Раціональне природокористування – це використання окремих видів ресурсів з відтворенням їх у необхідних масштабах при одночасному збереженні екологічної рівноваги навколишнього середовища.

Одна з основних тенденцій раціонального природокористування полягає у переході до планування та управління за допомогою обов'язкового обліку допустимого рівня впливу матеріального виробництва на навколишнє середовище при споживанні природних ресурсів понад ліміти їх споживання, ліміти викидів і скидів забруднюючих речовин, ліміти збереження і розміщення відходів, показники ефективності та комплексності використання природних ресурсів.

Згідно ДСТУ 3051-95, ресурсозбереження – це діяльність (організаційна, економічна, технічна, наукова, практична, інформаційна), методи, процеси, комплекс організаційно-технічних засобів, що супроводжують всі стадії життєвого циклу обкатів і спрямованих на раціональне використання та економічне витрачання ресурсів [1].

Так, Реймерс Н. Ф. розглядає сутність ресурсозбереження через призму поняття ресурсозберігаючої технології, під якою розуміється технологія, в якій технологічний процес забезпечується при мінімальній витраті енергії, раціональних витратах на основні і допоміжні матеріали, зарплату робітникам основного виробництва при заданій якості і необхідній продуктивності праці [2].

Дорогунцов С. І. відзначає, що ресурсозбереження – це прогресивний напрям використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує економію природних ресурсів та зростання виробництва продукції при тій самій кількості використання сировини, палива, основних і допоміжних матеріалів [3].

На відміну від традиційних технологій, використання в сільськогосподарському виробництві ресурсо- та енергозберігаючих технологій забезпечує економію виробничих витрат у середньому в п'ять разів, у тому числі витрати на добрива – на 30-40%, паливно-мастильні матеріали – на 60-70%, придбання сільськогосподарської техніки – на 80-90%.

За даними Інституту землеробства НААН України, в аграрних підприємствах Київської області за 2001-2008 рр. середня урожайність зернових культур, вирощених за ресурсозберігаючими технологіями, склала 60 ц/га, тоді як за традиційними – 52-30 ц/га, в т.ч. озимої пшениці – 80,0 і 50,4 ц/га, кукурудзи – 90-100 і 46-50 ц/га, ячменю – 55-60 і 32/33 ц/га відповідно. Наприклад, впровадження у 2007 р. ресурсозберігаючої технології вирощування зернових колосових культур і кукурудзи у дослідному господарстві «Чабани» Інституту землеробства НААН України забезпечило отримання урожайності озимої пшениці на рівні 60 ц/га, озимого жита – 45 ц/га, озимого тритикале – 60, ярої пшениці – 40, ярого ячменю – 58 ц/га. Собівартість вирощування зазначених культур склала близько 29,8 грн./ц, а чистий прибуток – 1571 грн./га [4].

Дані показники свідчать про недосконалість традиційних технологій виробництва у сільському господарстві та необхідність запровадження високоефективних інноваційних ресурсозберігаючих, які виявилися ефективнішими і дають можливість підприємствам розширювати свої виробничі можливості і відповідно бути конкурентоспроможнішими на ринку.

У своїй праці «Управління конкурентоспроможністю організації» Р. А. Фатхуднінов виділяє наступні основні завдання ресурсного забезпечення розробки і реалізації стратегії підвищення конкурентоспроможності підприємства [5]:

- забезпечення високого наукового рівня робіт і процесів з ресурсозбереження;
  - ретельне обґрунтування напрямів витрачання ресурсів і ресурсоспоживаючих об'єктів як усередині системи (у підприємстві), так і в зовнішньому середовищі, за рахунок інноваційних проектів;
  - застосування науково обґрунтованих методів прогнозування, оптимізації, економічного обґрунтування, нормування потреб в різних видах ресурсів;
  - знаходження джерел і форм ресурсного забезпечення з різних джерел;
  - стиківка в стратегії, інноваційно-інвестиційних проектах цільових завдань, об'єктів, витрат ресурсів, місця, термінів, виконавців, ефективності та інших компонентів;
  - вибір прогресивних логістичних технологій організації матеріальних потоків;
  - вибір сучасних інформаційних технологій нормування, планування, обліку і контролю витрачання ресурсів;
  - аналіз ефективності використання ресурсів;
  - стимулювання підвищення ефективності використання ресурсів;
  - організація навчального персоналу прогресивним технологіям, методам, моделям та інструментам ефективного використання ресурсів.
- Проте існує ряд проблем управління, які стримують розвиток ринку ресурсозбереження та його інфраструктури в Україні. Основними з них є [6; 7; 8]:

—відчутний дефіцит фінансових коштів у підприємств для оновлення основних засобів на ресурсозберігаючих засадах;

—недостатня розвиненість інфраструктури ринку ресурсо- та енергозбереження у регіонах України, відсутність гнучких схем роботи суб'єктів ринку із замовниками;

—складність роботи з окремими ринковими суб'єктами, необхідність врахування специфіки функціонування малого та великого бізнесу, підприємств та організації бюджетної сфери;

—труднощі психологічного сприйняття керівниками і власниками підприємств необхідності та доцільності впровадження ресурсозберігаючих технологій на виробництві;

—низький рівень інформування потенційних споживачів ресурсо- та енергозберігаючих технологій про новинки цього ринку;

—суперечливість законодавчої бази, відсутність дієвих механізмів еколого-економічного стимулювання ресурсозбереження;

—високі рівні ризику, що супроводжують реалізацію велико- і середньо витратних інноваційних ресурсозберігаючих проектів тощо.

Формування і реалізації стратегії ресурсозбереження на всіх рівнях управління – одне з найважливіших питань управління конкурентоспроможністю, оскільки, по-перше, ресурсоемність є другою стороною товару (перша – якість), по-друге, Україна за ефективністю використання ресурсів в кілька разів відстає від розвинених країн.

Перспективним напрямом розвитку ринку ресурсозберігаючої продукції є використання нових можливостей, що відкривають перед суб'єктами господарювання. До них належать:

—поліпшення якості уже існуючої продукції та послуг шляхом адаптації їх до природоохоронних вимог, вимог міжнародних стандартів ресурсоефективності, що дає можливість значно підвищити конкурентоспроможність підприємств на внутрішньому та зовнішньому ринках;

—розроблення принципово нової ресурсозберігаючої продукції та створення для цього спеціалізованих компаній (наприклад, виробництво нових продуктів з відходів, розроблення техногенних родовищ корисних копалин);

—залучення іноземного капіталу та створення спільних підприємств з представниками країн, де розвинений ринок ресурсозбереження. Це дозволяє використовувати провідні технології, методи управління ресурсозберігаючою діяльністю, підвищуючи її ефективність в Україні;

—подальший розвиток спеціалізованих компаній з надання консультаційних, інжинірингових, освітніх та інших послуг з ресурсозбереження тощо.

Розглянуті напрями здебільшого стосуються державного, регіонального та місцевого рівнів господарювання. Водночас на мікроекономічному рівні доцільно активізувати роботу з [6; 8]:

—сприяння з боку суб'єктів інфраструктури ресурсозбереження підвищенню обізнаності населення та підприємств з новинками ресурсозберігаючих технологій, їх еколого-економічними і соціальними перевагами та недоліками шляхом проведення виставкової діяльності, рекламних акцій, особистого продажу і т.д.;

—формування для громадськості іміджу енерго-, водосервісних та інших компаній сфери ресурсозбереження як економічно ефективних та екологічно сприятливих через випуск прес-релізів та інформаційних матеріалів про діяльність підприємств, статей на замовлення, складання звітів, проведення прес-конференцій і презентацій;

—розроблення та впровадження у практичну діяльність суб'єктами інфраструктури гнучких фінансових схем, перфоманс-контрактинг, що дозволяють працювати навіть з низьколіквідними підприємствами;

—проведення роз'яснювальної роботи з керівниками та працівниками підприємств різних галузей і видів діяльності щодо доцільності ресурсозбереження, принципів діяльності аудиторських фірм у сфері ресурсозбереження з метою формування сприятливого ставлення до роботи аудиторів на підприємстві;

—розширення спектру послуг, що надаються суб'єктами інфраструктури ресурсозбереження, зокрема, надання практичної допомоги замовникам при складанні поетапного плану реалізації ресурсозберігаючих заходів на основі їх «самофінансування», навчання персоналу підприємств замовників основам ресурсо- та енергоменеджменту.

Важливого значення набуває економічне використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечується рядом виробничо-технічних та організаційно-економічних заходів (рис. 1).

Рис. 1. Джерела економії природно-ресурсного потенціалу

Отже, ресурсозберігаючі технології відіграють важливу роль у ресурсозбереженні природно-ресурсного потенціалу підприємств. При комплексному поєднанні відповідних заходів можна суттєво знизити рівень навантаження на природні комплекси та запобігти значному антропогенному навантаженню. Використання замінників природних ресурсів у виробництві та вживання відходів та побічної продукції не тільки зменшує експлуатацію природних ресурсів, а й ліквідує проблеми, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища.

Висновки з проведеного дослідження. Відтворення і ефективне використання природно-ресурсного потенціалу є одним з основних завдань, які стоять перед усіма господарюючими суб'єктами. Адже з використанням інноваційних ресурсозберігаючих технологій досягається збільшення виробництва продукції при незначному негативному впливі на довкілля, а, відповідно, і зростає конкурентоспроможність підприємств на ринку. Уміле застосування еколого-економічних інструментів в поєднанні з іншими методами управління дозволяє ефективно вирішувати проблеми ресурсозбереження в рамках механізмів саморегулювання ринкової економічної системи. Комплекс взаємопов'язаних дій як на державному, так і на місцевому рівнях забезпечує реалізацію стратегії ресурсозбереження, використовуючи прогресивні технології, методи управління ресурсозберігаючою діяльністю, підвищуючи її ефективність в національній економіці.

Ключового значення для розвитку вітчизняного ринку ресурсозбереження набуває в сучасних умовах розбудова сектору ресурсосервісних компаній. Враховуючи, що основною проблемою реалізації ресурсозберігаючих заходів в Україні є дефіцит фінансових коштів, формування розгалуженої мережі підприємств, які надають широкий спектр послуг зі зниження плати за споживання ресурсів з інвестиційним забезпеченням, тим самим знижуючи антропогенне навантаження на довкілля, що є на часі досить актуальним.

Бібліографічний список

1. Ресурсозбереження. Основні положення : ДСТУ 3051-95 (ГОСТ 30166-95). – [Чинний від 1997.01.01.]. – К. : Держстандарт України, 1996. – 15 с.
2. Большой энциклопедический словарь / [под ред. А. М. Прохорова]. – [2-е изд., перераб и доп.]. – М. : Большая российская энциклопедия, 1997. – 1454 с.
3. Розміщення продуктивних сил України : навч.-метод. посібник [для самост. вивч. дисц.] / [Дорогунцов С. І., Пітюренко Ю. І., Олійник Я. Б. та ін.]. – К. : КНЕУ, 2000. – 364 с.
4. Ігнат'єва Т. Г. Перспективи розвитку галузі рослинництва на інноваційній основі (на прикладі аграрних підприємств Київської області) / Т. Г. Ігнат'єва // Економіка та управління АПК. – 2010. - № 2(71). – С. 84-88.

5. Фатхутдинов Р. А. Управление конкурентоспособностью организации : [учеб. пособие] / Р. А. Фатхутдинов. – М. : Эксмо, 2004. – 544 с.
6. Стефанків О. М. Стратегічні напрями раціонального природокористування в АПК та забезпечення екологічної безпеки в соціумі / О. М. Стефанків // Механізм регулювання економіки. – 2010. – № 1. – С. 32-37.
7. Тарасова В. В. Ресурсоемність і ресурсовіддача в агровиробництві : [монографія] / В. В. Тарасова. – Житомир : Вид-во «ДВНЗ «Державний агроекологічний університет», 2007. – 348 с.
8. Мельник А. Управління ресурсоемністю національної економіки в контексті підвищення її конкурентоспроможності: теоретико-методологічний аспект / А. Мельник, І. Чикало // Вісник ТНЕУ. – 2009. – № 2. – С. 7-21.

Анотація

Оцінено роль ресурсозбереження в системі ресурсозабезпеченості та підвищенні конкурентоспроможності підприємства. Доведено, що лише за допомогою комплексу взаємопов'язаних дій як на державному, так і на місцевому рівнях можна забезпечити реалізацію стратегії ресурсозбереження шляхом використання прогресивних технологій, методів управління ресурсозберігаючою діяльністю, підвищення її ефективності в національній економіці. Розглянуто роль ресурсосервісних компаній в розвитку вітчизняного ринку ресурсозбереження.

Ключові слова: ресурсозбереження, ресурсозабезпечення, конкурентоспроможність підприємств, природно-ресурсний потенціал.

Аннотация

Оценена роль ресурсосбережения в системе ресурсообеспеченности и повышении конкурентоспособности предприятия. Доказано, что только с помощью комплекса взаимосвязанных действий как на государственном, так и на местном уровнях можно обеспечить реализацию стратегии ресурсосбережения путем использования прогрессивных технологий, методов управления ресурсосберегающей деятельностью, повышения ее эффективности в национальной экономике. Рассмотрена роль ресурсосервисных компаний в развитии отечественного рынка ресурсосбережения.

Ключевые слова: ресурсосбережение, ресурсообеспечение, конкурентоспособность предприятий, природно-ресурсный потенциал.

Annotation

Reviewed role in system resources across resource and increase competitiveness. It is proved that only through complex interrelated activities at the state and local levels can be achieved by implementing the strategy of resource use of advanced technologies, resource-management activities, increase its efficiency in the national economy. The role resursoservisnyh companies in the domestic market resource.

Key words: resource, resourcing, the competitiveness of enterprises, natural resource potential.

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

УДК 332.146

*Тісунова В.М.,
д.е.н., проф.,
Луганський державний університет внутрішніх
справ ім. Е.О. Дідоренка,
Погарцев О.В.,
к.е.н., старший науковий співробітник,
Луганська філія інституту економіко-правових
досліджень НАН України*

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ І СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

Постановка проблеми. Третє десятиріччя незалежного розвитку України не виявляє надійних ознак досягнення нею найближчим часом економічних показників на рівні 1990 року. Разом з цим в історії країни відомий період 1945-1950 років, за який було відновлено зруйноване війною народне господарство і перевищено на 15% довоєнне виробництво валової промислової продукції [1]. Але методи командної економіки виявилися не придатними для вирішення нових завдань та не витримали випробувань подальшого часу. Зараз з урахуванням світових тенденцій в країні здійснюється послідовна регіональна політика, на місцеві органи влади і органи місцевого самоврядування покладена відповідальність за соціальний і економічний розвиток відповідних територій [2].

Як показав досвід, методи ринкової економіки, що застосовуються органами управління, дуже суперечливі і нерідко нездатні вирішувати завдання прискореного територіального розвитку. Нестача досвіду ринкового господарювання, технологічне відставання від розвинених країн є основними причинами диспропорцій в розвитку регіонів, які істотно ускладнюють пряме перенесення до України інституцій, що використовуються в інших країнах. Тому пошук і практична перевірка адекватних ринковій системі методів і форм для її адаптації у регіонах має особливу актуальність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питань методів і форм ринкових перетворень в регіонах звертались в своїх роботах вітчизняні і зарубіжні вчені – Біла С. О., Валюшко І. В., Гриньова В. М., Жук В. І., Кушнір М. О., Мартинов О. В., Папаїка О. О., Шевченко О. В. [3-6].

У зарубіжній і вітчизняній науці сформувалася і розвивається регіональна економіка як галузь знань з чітко окресленою проблематикою. Найбільшу увагу суспільства і дослідників привертає взаємодія глобалізації, централізації і регіональної економіки, що впливає на фундаментальні основи розвитку світової спільноти і окремих країн, у тому числі і України. Якість управління складними процесами в цій сфері відображають науково-практичні розробки по оцінці та плануванню діяльності регіонів, що привели до важливих результатів. В той же час потрібне подальше дослідження цих питань.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати методи оцінки діяльності регіональних органів управління по стратегічному розвитку територій та обґрунтувати рекомендації по їх вдосконаленню з використанням теорії прототипізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року при аналізі завдань по створенню інституційних умов для регіонального розвитку серед основних проблем, що заважають повноцінному функціонуванню інституту місцевого самоврядування, вказувалося на надмірну концентрацію владних повноважень в центральних і місцевих органах влади [7]. В даний час все більше виявляється роль центральних органів як методичних координаторів об'єктивних маркетингових процесів, що розвиваються в регіонах. Найважливішим результатом цієї діяльності стала розробка і затвердження Кабінетом Міністрів України в 2011 році Постанови «Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної республіки Крим, обласних, Київської і Севастопольської державних адміністрацій» [8]. Згідно з цією методикою оцінки, передбачено використання 81 показника, що повинно характеризувати на макрорівні становище соціально-економічного середовища в регіоні.

Документом аналогічного призначення є також «Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011», підготовлений Фондом «Ефективне управління» [9]. У ньому конкурентоспроможність

регіонів України оцінюється за допомогою Індексу глобальної конкурентоспроможності (далі – ІГК), запропонованого Всесвітнім Економічним Фондом.

ІГК був розроблений для оцінки потенціалу зростання країн по показнику їх конкурентоспроможності, що представляє набір інституцій, форм відносин власності та чинників, які визначають рівень продуктивності країни і соціального положення.

Обидві методики мають загальну основу для визначення індексу кожного показника, що розраховується шляхом віднесення різниці його максимального (чи загального) значення по регіонах до різниці між його максимальним і мінімальним значенням. Ці індекси дозволяють ранжувати регіони за головними їх характеристиками [8, с. 4-5; 9, с. 19].

До особливостей методу ІГК також відноситься можливість розгляду регіонів України в ряді інших 142 країн, врахування рівня маркетингу в регіоні, вагомості показників в загальному порядку їх вибору. В той же час методика ранжування регіонів Кабміном України показує динаміку багатьох показників в поточному періоді в більш детальнішому розрізі, ніж по ІГК. Проте ці розбіжності не повинні були приводити до великих відмінностей в ранжуванні регіонів, однак вони виявилися значними (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння результатів діяльності регіональних державних органів влади по зайнятому місцю в 2011 році

Регіони	Оцінка по методиці Кабінету Міністрів України	Оцінка по методиці Фонду «Ефективне управління»
АР Крим	16	22
Вінницька	17	14
Волинська	13	12
Дніпропетровська	15	2
Донецька	18	5
Житомирська	20	23
Закарпатська	9	18
Запорізька	19	6
Івано-Франківська	14	19
Київська	2	4
Кіровоградська	8	26
Луганська	27	13
Львівська	23	10
Миколаївська	12	11
Одеська	7	8
Полтавська	6	9
Рівненська	21	17
Сумська	25	15
Тернопільська	24	24
Харківська	4	3
Херсонська	11	27
Хмельницька	22	20
Черкаська	5	16
Чернівецька	26	21
Чернігівська	10	25
м. Київ	1	1
м. Севастополь	3	7

Згідно даних табл. 1, обидві методики визначили перше місце місту Києву і 24-е Тернопільській області. Відмінності в межах одного – чотирьох місць мають 11 регіонів (Волинська, Харківська, Миколаївська, Одеська, Київська, Полтавська, Рівненська, Хмельницька, Вінницька, Житомирська області і місто Севастополь), в межах п'яти – дві області (Івано-Франківська і Чернівецька), останні 12 регіонів з 27 мають великий розрив в рангах, отриманим по вказаних методиках. Цей результат свідчить про суперечливу репрезентативність розрахункових даних і необхідність надати пояснення щодо значних відхилень майже в половині регіонів.

Останню проблему доцільно розглянути на контрастних прикладах, до яких відносяться такі області, як Луганська (останнє 27 місце по методиці Кабміну України і середнє 13 місце по ІГК),

Запорізька (відповідно – 19 і 6 місце), Дніпропетровська (відповідно – 15 і 2 місце), Донецька (відповідно – 18 і 5 місце), Львівська (відповідно – 23 і 10 місце), Сумська (відповідно – 25 і 15 місце). Ці регіони історично займають провідне положення в реальній економіці України і втрата його в 2011 році може бути пояснена тільки чинниками методичного характеру.

По економічному розвитку перераховані області відповідно до методики Кабміну України [8] в 2011 році зайняли наступні місця (табл. 2). Ці відносно високі місця знівелювані іншими численними, по суті не базовими показниками. Тому доцільно в методиці Кабміну підвищити роль показників економічного розвитку. До вирішення цього питання цю методику і розрахунок ІГК рекомендується при оцінці діяльності державних адміністрацій використовувати одночасно.

Таблиця 2

Рейтинги у 2011 році по окремих областях України

Область	Рейтинги	
	Загальний	По економічному розвитку
Донецька	18	2
Дніпропетровська	15	7
Запорізька	19	12
Луганська	27	5
Львівська	23	19
Сумська	25	11

Крім того, проведений аналіз виявив відсутність в методиці Кабміну України реальних відмінностей при зіставленні або інтеграції різних показників діяльності. Тому з урахуванням багаторівневої відповідальності обласних державних адміністрацій за соціально-економічний розвиток територій необхідно визначити форми і зміст розширення їх самостійності впливу на процеси організації життєдіяльності населення.

Методика Кабміну України служить основою для оцінки діяльності перш за все керівників держадміністрацій та визначення їх відповідальності за низькі показники в порівнянні з іншими областями. Але вона не показує, як виправити положення і тому не є для областей джерелом даних про шляхи реструктуризації їхньої економіки. Закладений в ній підхід до оцінки регіонів по рейтингу міст в своїй основі не може бути достатньо продуктивним, оскільки відхилень між показниками принципово може не бути або вони можуть бути незначними.

Методика ІГК для регіонів України також має загальне інформаційне значення. Як діяти обласним держадміністраціям, вона не вказує і служить для глобального бізнесу як орієнтир, де вигідно і безпечно вкладати капітали та з ким розвивати відносини. В результаті розвинені регіони зміцнюють своє положення, а в разі відставання слабкі, ще більше стагнують. Тому найбільш переважним є підхід, при якому порівнюються не абсолютні показники по регіонах, а ступень їх наближення до нормативу або до запланованих показників.

Основна суперечність, що стримує розвиток соціуму і економіки України, полягає в інституційних обмеженнях обласних державних адміністрацій в порівнянні із законодавчо продекларованою їх відповідальністю за забезпечення стійкого зростання показників на підвідомчій території. Закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» [10] як головну організаційну позицію передбачає укладання угод між Кабінетом Міністрів України і окремими регіонами по спільному виконанню державної і обласних стратегій. Проте такі угоди в даний час існують тільки з шістьма областями [6].

Частина регіонів (Херсонська, Житомирська, Луганська, Запорізька, Тернопільська та ін.) затвердили стратегії розвитку до 2015 р. лише в 2008 р., хоча згідно Постанови Кабміну України від 21.07.2006 р. №1001 [7] вони повинні були зробити це у тримісячний строк. Дніпропетровська та Харківська області розробили та затвердили довгострокові стратегії тільки в листопаді 2012 року. Крім того, у регіонах не створені точки опори у вигляді механізмів і інструментів розвитку. У регіональних стратегіях практично відсутнє завдання по переходу з фактично пануючого 3-4 технологічних устроїв до 5-го і 6-го.

Керівники і фахівці центральних і місцевих органів вказують на різні причини цього. До справедливих можна віднести: декларативний характер обласних стратегій, обумовлений шаблонним застосуванням при їх розробці методичних рекомендацій Мінекономрозвитку України; орієнтованістю затверджених стратегій на умови розвитку, властиві докризовому періоду; на зростаючий попит світових ринків на сировину і напівфабрикати; екстенсивний характер регіонального економічного зростання і витратний підхід до використання місцевого ресурсного потенціалу.

Фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. висунула перед регіонами необхідність внесення коректив в процес стратегічного планування регіонального розвитку. Пріоритетним стає виявлення і використання потенціалу внутрішнього ринку і використання переваг міжрегіональної і міжнародної співпраці регіонів, пошук точок зросту на регіональному рівні і дієвих інструментів їх розкриття і стимулювання. Ці пріоритети регіонального розвитку тісно пов'язані з необхідністю використання

договірному фінансуванню розвитку регіонів, оптимізації використання апробованих світовою практикою регіонального розвитку організаційних і інституційних механізмів реалізації регіональних стратегій, пошуку нових джерел фінансування їх виконання.

Тому з урахуванням багаторівневої відповідальності обласних державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування за соціально-економічний розвиток територій необхідно визначити форми і зміст розширення їх самостійності щодо впливу на процеси організації життєдіяльності населення.

На відміну від зарубіжних країн, де угоди між урядом і обласними радами полягають по вузьких цілях, в Україні вони великі: проекти реформування ЖКГ, ремонт і прокладка доріг, освіта, соціальні проблеми. Це приводить до розпилювання незначних об'ємів коштів, централізації засобів у вигляді трансфертів, що суперечить положенням Європейської Хартії про місцеве самоврядування. В умовах скорочення капітальних вкладень, регіони позбавляються можливості здійснювати інноваційно-інвестиційні прориви. В містах і районах склався великий дефіцит працівників, здатних розробляти і організовувати виконання місцевих стратегій. Тому в областях відсутня узгодженість пріоритетів стратегій на всіх рівнях. Економічні суб'єкти регіону як правило виводяться з впливу державних адміністрацій і тому багато аспектів життя людей залишаються поза полем дії місцевої влади. Крім того, регіони не використовують ресурс ініціації державних цільових програм.

Проект Закону України «Про державне стратегічне планування» визначає правові, економічні і організаційні основи формування цілісної системи державного стратегічного планування: розвитку країни, видів економічної діяльності, адміністративно-територіальних одиниць, встановлює загальний порядок розробки затвердження, виконання, моніторингу, оцінки, контролю документів державного стратегічного планування і повноваження учасників такого планування [11]. Він є свідцтвом припинення багаторічного зіставлення в Україні плану і ринку як несумісних антиподів господарювання, що негативно відбилося на використанні організаційного потенціалу регіонів.

Ключовими позиціями проекту Закону є принцип рівності (Ст. 2 ч. 1.7), який полягає в дотриманні прав і інтересів територіальних громад і суб'єктів господарювання незалежно від форми власності і партнерства (Ст. 2. ч. .9), який передбачає тісну співпрацю між міністерствами і іншими центральними органами виконавчої влади, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, суб'єктами господарювання в процесі виконання документів державного стратегічного планування.

У Ст. 27 ч. 2 також вказується, що суб'єкти господарювання в межах державно-приватного партнерства подають інформацію про прогноз та план розвитку їх діяльності. Це вельми важливе положення, що свідчить про усвідомлення необхідності здійснювати планування для всього господарського комплексу країни.

Одним із актуальних напрямів вдосконалення практики розробки регіональних стратегій є перехід від спроб визначення в них конкретних об'єктів до їх протипізації, що цілком відповідає перспективності цілей подібного документа. В даний час принципи протипізації використовуються в різних галузях знань і діяльності: проектуванні виробів, об'єктів, систем, а також в лінгвістиці, конфліктології, соціології, політології, екології [12-17]. Проте вони залишаються без уваги в економіці і управлінні регіонами. В останній українській економічній енциклопедії навіть відсутнє поняття прототипу [18]. Тим часом аналіз показав, що перехід в Україні до ринкових відносин є наслідком вирішення конфлікту між реальною економікою і її прототипом.

Саме конфліктна ситуація в 1990-их роках в народному господарстві України призвела до революційних змін, що пов'язані з переходом від централізованої планової моделі економіки, в якій монополіє місце належало державній власності, до ринкової економіки з домінуванням приватної власності.

Дослідження об'єктивного характеру переходу до ринкових відносин в економіці регіонів [19, с. 38-41] показало, що він відбувався під впливом таких передумов: потреба в ефективних стимулах економічного розвитку; необхідність організаційно-економічного забезпечення місцевого самоврядування; концентрація в регіонах проблем відтворення населення; доцільність використання ресурсів, включаючи інвестиційні та сектору домашніх господарств; існування країн з високим рівнем життя в порівнянні з регіонами України за чисельністю населення; локалізація в областях соціально-економічних суперечностей; зростання економічної ролі регіонів в суспільному виробництві в економіці України.

Конфлікти в ринковій економіці мають різноманітні прояви, наприклад: конфлікт між попитом населення, що змінюється, і неможливістю його своєчасного задоволення в нинішніх умовах; між об'єктивною необхідністю посилення ролі регіонів в розвитку територій та інституційними обмеженнями повноважень місцевих органів управління; між патерналістською економікою застійного типу і необхідністю розвитку господарської ініціативи і підприємництва.

Прототип виконує орієнтовну функцію і виступає як провідний при первинній оцінці об'єкту в стратегії. Схожість ситуації з прототипом обумовлює у кожному конкретному випадку вибір відповідних способів конфліктної взаємодії. Для прикладу, за допомогою виділення прототипу ринкового господарювання і зіставлення його з економікою централізованого планування визначені наслідки

конфліктних ситуацій та можливий зміст об'єктивних передумов ринкових перетворень для подолання цих наслідків, які представлені в табл. 3.

Таблиця 3

Передумови ринкових перетворень в економіці регіону

Прототип ринкового господарювання		Економіка централізованого планування	Наслідки конфліктної ситуації	Найбільш залежні від конфліктної ситуації види економічної діяльності	Зміст передумов ринкових перетворень в економіці регіону
Групи ознак ринкової економіки	Ознаки ринкової економіки				
1	2	3	4	5	6
Вільне підприємництво	Самостійний вибір видів діяльності відповідно до попиту на продукцію, роботи і послуги	Відсутність можливостей для прояву ініціативи в організації власної виробничої діяльності	Неможливість своєчасного задоволення запитів населення, що змінюються	Сільське господарство Будівництво Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого споживання та ін.	Розвинена структура видів діяльності і необхідність її ефективного використання для задоволення попитів населення
	Ліберальна система формування цін і тарифів	Адміністративний порядок встановлення цін і тарифів	Розбалансованість, статичність і невідповідність вартості продукції, робіт і послуг адміністративно встановлюваним цінам і тарифам	Всі види економічної діяльності передбачені КВЕД.	Необхідність і можливість гнучкої дії органів місцевого самоврядування на становище у сфері цін і тарифів
	Конкуренція із залученням масового споживача	Відсутність конкуренції між виробниками, регламентація об'єму продукції, робіт і послуг у рамках встановленого плану	Неефективне використання трудових, енергетичних, матеріальних, природних, мінерально-сировинних ресурсів регіону	Сільське господарство, переробна промисловість, будівництво, торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів особистого споживання	Вирішення проблеми економічної самодостатності регіону за рахунок раціонального використання наявного виробничого потенціалу
Різноманітність форм власності	Розвинена інтеграція виробництва та майна	Панування типової схеми об'єднання технологічно-однорідних підприємств у структурі галузевих міністерств	Втрата переваг регіональної інтеграції виробництва у формі конгломератів, або кластерів, ослаблення ролі регіону як суб'єкта господарської діяльності	Сільське господарство Добувна промисловість Переробна промисловість Виробництво і розподіл електроенергії, газу і води та ін.	Наявність видів діяльності, ринкова інтеграція яких дозволяє інтенсифікувати використання ресурсної бази регіону
	Опора на державну власність в регулюванні діяльності органів влади	Переважаюча доля державної власності в спільній її структурі	Формування патерналістської економіки застійного типу	Сільське господарство, промисловість і будівництво	Можливість використання державної власності для регулюючої дії на ринкові відносини в регіоні
	Соціальна відповідальність власника	Відсутність персоніфікації відповідальності за використання державної власності	Зрівняльність винагороди за працю і в доступності соціальних благ	Сільське господарство, промисловість, будівництво, обслуговування населення	Потреба в наблизненні суб'єктів господарювання до вирішення соціальних проблем територіальної громади

продовження табл. 3

1	2	3	4	5	6
Демократизм господарської діяльності	Договірні відносини між владою, працівниками і працедавцями	Злиття працедавців і влади, формальне залучення працівників до складання колективних договорів	Ігнорування матеріальних і соціальних інтересів працівників	Всі види економічної діяльності в регіоні	Необхідність підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону на основі чинників економічної згоди в суспільстві
	Наявність нормативно-правової бази для регулювання господарських відносин між виробниками	Зумовленість економічних і технологічних зв'язків між підприємствами, встановлених центральним планом	Обмеження господарської ініціативи і підприємливості	Сільське господарство, промисловість, будівництво, обслуговування населення	Створення умов для ефективної регулюючої діяльності місцевих органів влади і місцевого самоврядування
	Формування і вдосконалення організаційного механізму комплексного розвитку економіки регіону	Управління більшістю підприємств з поза регіонального центру	Усунення регіональних органів від безпосередньої дії на соціально-економічний розвиток виробництва і соціальної сфери	Сільське господарство, промисловість, будівництво	Створення регіональних організаційних структур, які сприяють розвитку територіального господарського комплексу

Тому вирішення суперечностей, що склалися, між передумовами ринкових перетворень, обумовлених неконкурентністю директивної економіки і необхідністю її демократизації, і зниженням ділової активності, неможливо було без модернізації елементів механізму ринкових перетворень на рівні регіонів.

Описаний підхід доцільно використовувати при розробці регіональних стратегій, у тому числі по таким розділам, як: виробництво нової продукції і послуг, вдосконалення інфраструктури, забезпечення фінансовими ресурсами, використання трудового потенціалу, зниження виробничих витрат, рівень життя та ін. Подальша розробка на цій основі організаційних проектів [20] створює варіативну основу стратегій, а не набір побажань, як це має місце в теперішній ситуації.

Висновки з проведеного дослідження. Дослідження методів оцінки та стратегічного планування розвитку регіонів показало, що:

1. Методика оцінки результатів діяльності регіональної влади по розвитку відповідних територій, яка офіційно використовується в Україні, є паліативною і не стимулює досягнення регіонами нормативних рівнів показників, які передбачаються у ній. Тому цю методику недоцільно використовувати для побудови систем управління регіонами країни. Як мінімальні вимоги до її вдосконалення, слід рахувати введення вагової оцінки використовуваних показників і зіставлення їх з нормативними (стратегічними), а не абсолютними значеннями. Для цього перспективним напрямком подальших досліджень є проведення їх згідно з методологією кваліметричного аналізу.

2. Актуальною проблемою теорії і практики розробки регіональних стратегій розвитку є підвищення в них рівня узагальнення перспективних завдань, перенесення із них конкретних проектів і заходів в поточні програми діяльності місцевих органів влади і місцевого самоврядування. В даний час ця вимога не дотримується, що знижує ефективність стратегій, що розробляються. Усунути таке положення дозволяє застосування в плануванні економіки міждисциплінарних методів розробки прототипів стратегічних рішень, що своєчасно усувають конфліктні ситуації в розвитку регіонів, і забезпечують гнучке управління розвитком територій.

Бібліографічний список

1. Народное хозяйство Украинской ССР в 1966 году : [статистический ежегодник] / ЦСУ УССР. – К. : «Статистика», 1967. – 638 с.
2. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170. – (Зі змін.).
3. Гриньова В. М. Механізм реалізації стратегії структурно-інноваційної трансформації економіки України : [моногр.] / В. М. Гриньова. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2008. – С. 244-289.

4. Мартынов А. В. Структурная трансформация российской экономики: проблема политических решений / А. В. Мартынов. – М. : Эдиториал, 1999. – 248 с.
5. Папаика А. А. Развитие экономических отношений в среде преобразования промышленного региона / Папаика А. А., Саенко В. Г., Саенко Г. В. – Донецк : ДонГУЭТ им. М. Туган-Барановского, 2003. – 720 с.
6. Стратегії розвитку регіонів: шляхи забезпечення дієвості / [Біла С. О., Шевченко О. В., Жук В. І. та ін.] ; за ред. С. О. Білої // Збірник матеріалів «круглого столу». – К. : НІСД, 2011. – 88 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua>.
7. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова КМУ від 21.07.2006 р. № 1001 // Офіційний вісник України. – 2006. – № 30. – Ст. 2132. – (Зі змін.).
8. Про запровадження проведення оцінки результатів діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій : Постанова КМУ від 09.06.2011 р. № 650 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=2&nreg=650-2011-%EF>.
9. Звіт про конкурентоспроможність регіонів України 2011 // Фонд «Ефективне управління» за підтримки Всесвітнього економічного форуму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.feg.org.ua/.../Report on the Competitiveness of Regions of Ukraine 2011.pdf.
10. Про стимулювання розвитку регіонів : Закон України від 08.09.2005 р. № 2850-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 51. – Ст. 548. – (Зі змін.).
11. Про державне стратегічне планування : Проект Закону України № 9407 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?pf3511=41685
12. Ташева А. И. Методика исследования межличностного восприятия в конфликтной ситуации / А. И. Ташева // Методы исследования межличностного восприятия. Спецпрактикум по социальной психологии ; [под ред. Г. М. Андреевой, В. С. Агеева]. – М., 1984. – С. 37-43.
13. Смирнова Ю. С. Прототипический подход к анализу категории «конфликт» / Ю. С. Смирнова // Молодой ученый. – 2011. – № 8. – Т. 2. – С. 5-98 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.moluch.ru/archive/31/3532/>.
14. Вежбицкая А. Прототипы и инварианты / А. Вежбицкая // Язык. Культура. Познание. – М., 1996. – С. 201-231 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philology.ru/linguistics1/wierzbicka-96a.htm>.
15. Прототипное проектирование экономических информационных систем [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.qab.ru/materials9.html>.
16. Кренецкий Е. О. Имитационный прототип модели конкурентного поведения экономических агентов в условиях использования ограниченных объемов возобновляемых ресурсов / Е. О. Кренецкий, Ю. А. Шебеко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.mai.ru/publications/index.php?ID=13219>.
17. Экологические прототипы экономических моделей // Охрана природных ресурсов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.unleashonetera.com/ekologichyeskiye-prototipi-ekonomichyeskih-modyelyey/>
18. Економічна енциклопедія : У трьох томах. Т.3 / [Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
19. Тісунова В. М. Ринкові перетворення в економіці регіону : [монографія] / В. М. Тісунова ; наук. ред. В. М. Василенко. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. – 472 с.
20. Баринов В. А. Организационное проектирование / В. А. Баринов. – Москва : ИНФРА-М, 2005. – 390 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : usib.ru/files/USIB/download/bari.

Анотація

Зіставлені результати розвитку регіонів України в 2011 році, отримані відповідно до офіційно встановлених підходів, що дозволило встановити істотні розбіжності між отриманими даними. Визначені недоліки методів оцінки діяльності місцевих державних адміністрацій, що знижують якість і дієвість стратегій розвитку, які розробляється в регіонах. Запропоновано при оцінці діяльності місцевих органів влади використовувати показники ступеня досягнення на відповідних територіях нормативних або планових (стратегічних) їх рівнів, а в стратегічному плануванні розвитку регіонів методів розробки прототипів систем і об'єктів.

Ключові слова: *регіон, стратегічне планування, оцінка, розвиток, прототипний підхід.*

Аннотация

Сопоставлены результаты развития регионов Украины в 2011 году, полученные в соответствии с официально установленными подходами, что позволило установить существенное расхождение между полученными данными. Определены недостатки методов оценки деятельности местных государственных администраций, что снижают качество и действенность

разрабатываемых в регионах стратегий развития. Предложено при оценке деятельности местных органов власти использовать показатели степени достижения на соответствующих территориях нормативных или плановых (стратегических) их уровней, а в стратегическом планировании развития регионов методов разработки прототипов систем и объектов.

Ключевые слова: регион, стратегическое планирование, оценка, развитие, прототипный подход.

Annotation

Compares the results of the development of the regions of Ukraine in 2011, prepared in accordance with officially established approach, which would establish a significant discrepancy between the data obtained. Identified disadvantages of evaluation of local state administrations, which reduces the quality and efficiency of the developed regions of development strategies. Asked to assess the activities of local authorities to use the indicators on the extent to which the respective territories regulatory or planning (strategic) their levels, and in the strategic planning of regional development methods prototyping systems and facilities.

Key words: region, strategic planning, estimation, development, prototypical approach.

УДК 338.43(477)

Одінцов М.М.,
д.е.н.,

Кременчуцький національний університет,
Одінцов О.М.,

к.е.н.,

Черкаський державний технологічний університет

ФОРМУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МОЛОЧНО- ПРОДУКТОВОГО КЛАСТЕРУ

Постановка проблеми. Перехід до ринкової економіки супроводжується заміною організаційно-адміністративної системи управління економікою, що характеризувалася мономеханізмом, тобто ігноруванням мотиваційних, соціальних, правових, маркетингових та інформаційних механізмів функціонування виробництва. Більшість цих ознак залишається основою функціонування сучасної економіки України, що гальмує розвиток продовольчої сфери та досягнення раціональних норм харчування населення.

Функціонуюча система господарювання стала причиною низької ефективності молочно-продуктового підкомплексу АПК. Відбувається переоцінка можливостей саморегулювання ринку, недооцінка державного регулювання взаємовідносин між виробниками молока і переробними підприємствами. Виробництво молока складає лише 45,7 % від рівня 1990 року, а споживання молочних продуктів на душу населення залишається нижчим рекомендованих норм на 55,2 %.

Для зупинення економічного спаду і організації розвитку молочної галузі необхідно створити організаційно-економічний механізм, що включає комплекс взаємопов'язаних механізмів, які відповідають умовам розширеного відтворення галузі.

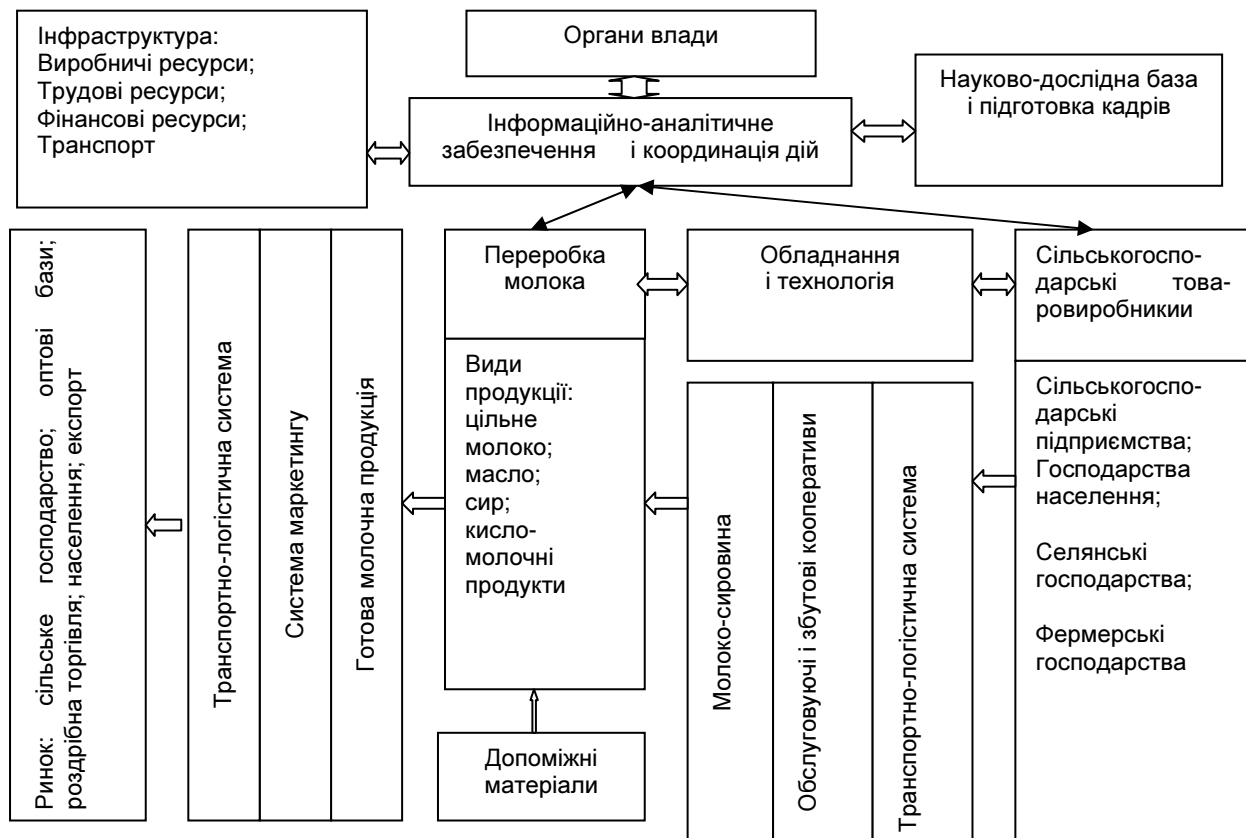
Галузева логіка управління економічним розвитком не відповідає принципам ринкової економіки. Формується нова агропромислова парадигма, яка розглядає молочне виробництво як єдину біотехнологічну систему, спрямовану на забезпечення потреб населення. Нині робота молочних заводів лімітується можливостями сировинної бази, а розвиток сировинної бази гальмується економічним механізмом функціонування сільськогосподарського виробництва. Сільськогосподарські підприємства, фермерські і селянські господарства самостійно неспроможні принципово змінити умови виробництва молока і наростити ресурси для подальшої його переробки. Заходи уряду у вигляді дотацій, пільг та інших протекцій також не сприяють створенню умов для більш ефективного існування молочного ринку. Галузь може стати успішною при умові використання нових технологій управління розвитком. Нові підходи передбачають вплив на розвиток виробництва створенням сучасних ринкових умов для підприємництва.

Серед них особливо виділяється кластерний підхід. Основна відмінність кластеру від існуючих інтеграційних формувань полягає в його структурі, куди входять поряд із підприємницькими виробничими одиницями, науковими та освітніми організаціями органи влади, які визначають пріоритетні напрями господарської політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні теоретико-методологічні та практичні аспекти організації систем кластерного типу висвітлені в роботах Р. Коуза [1], М. Портера [2], А. Є. Романова [3], А. С. Хухрина [4], Й. А. Шумпетера [5] та інших зарубіжних учених. Можливість і доцільність створення кластерних систем в економіці України досліджують вітчизняні економісти М. П. Войнаренко [6], М. Ф. Кропивко [7], С. І. Соколенко [8] та інші. Ними визначаються основні умови, які сприяють створенню і успішному розвитку кластерних структур у провідних галузях української економіки. Разом з тим виникає нагальна необхідність поглибленого обґрунтування теоретико-методологічних і практичних підходів до формування територіального молочно-продуктового кластеру.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка методичних і практичних рекомендацій з організації молочно-продуктового кластеру. Зважаючи на низьку ефективність сучасного ринку молочних продуктів особлива увага у статті спрямовується на виявлення ефекту інтеграційних відносин учасників територіальногалузевих агропромислових кластерів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ядром територіального молочно-продуктового кластеру можуть бути молокопереробні підприємства або інтенсивна територіально локалізована група підприємств по виробництву молока-сировини. Від ядра по вертикалі будуються технологічні ланцюги взаємопов'язаних з ним нижче і вище підприємств. Горизонтально по відношенню до ядра включаються групи організацій інфраструктури - сховища, транспортні, наукові, маркетингові, фінансові і інші організації, а також урядові і законодавчі структури, які формують правила, норми і стимули, від яких залежить характер і інтенсивність місцевої конкуренції (рис. 1).

Рис. 1. Структурна схема взаємодії суб'єктів територіального молочно-продуктового кластеру*

Джерело : розроблено авторами

При цьому пріоритетною основою функціонування кластеру стає сукупний результат його учасників у постачанні на ринок готової молочної продукції.

Кластеризація сприяє розширенню функцій маркетингу через прояв взаємодії зі ключовими партнерами – споживачами, постачальниками, посередниками (дистриб'юторами) з метою встановлення довготривалих взаємовигідних відносин. Ділове партнерство орієнтується на «маркетинг взаємодії» та «маркетинг партнерських відносин», що дозволяє оптимізувати взаємодію бізнес-структур з метою максимізації їх доходів.

Кластери повинні бути головною складовою стратегії розвитку, відповідати інтересам регіонального розвитку та інтересам регіонального бізнесу. Кластеризація - новітня технологія інтеграції, яка передбачає створення не тільки зв'язків вертикальної інтеграції, але одночасно горизонтальних зв'язків на базі

використання загальних факторів виробництва сировини і її постачання, наукового та інвестиційного потенціалу, обміну інформацією і партнерського співробітництва.

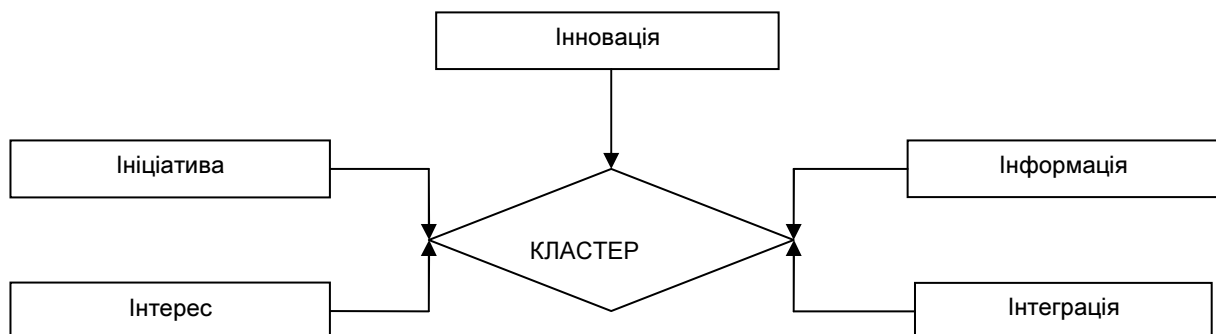
Встановлення ділового партнерства на всьому ланцюгу бізнес-процесів стає джерелом ефекту доданої вартості внаслідок зростання впливу активів, використання обігових засобів, збільшення товарообігу, підвищення рентабельності, зростання обсягів продажу і прибутку, оптимізації асортименту товарів. Партнерські відносини ведуть до зміни структурних зв'язків в каналах взаємодії спільноти партнерів. Формування спільних з партнерами цілей стає важливою умовою розвитку підприємств. Проблема інтеграції виробництва й концентрації капіталу в таких умовах відбувається на нових підставах: адміністративні структури повинні поступитися місцем економічним взаємозв'язкам і взаємопроникненню підприємств.

Відповідно до цієї теорії, виробництво вважається гармонічним, якщо воно засноване на оптимальних пропорціях використання факторів виробництва, а також у встановленні взаємозв'язків і солідарної відповідальності всіх елементів інтеграційного ланцюжка за конкурентоспроможність продукції при спільній участі партнерів у процесі розвитку системи в умовах мінливого зовнішнього середовища.

Розвиток агропромислової інтеграції представляє собою об'єктивний економічний процес, що сприяє підвищенню технічного, технологічного, економічного й організаційно-управлінського потенціалу АПК. Разом з тим, як показує практика, зайва централізація керування не дозволяє великим компаніям досить ефективно реагувати на зміни зовнішнього середовища. Жорсткі вертикальні зв'язки знижують самостійність і мобільність підприємств. Залежні один від одного виробництва діють на основі позаринкових відносин, що не сприяє внутрішньогалузевій інтеграції.

У світовій молочній індустрії лідерами по виробництві молочних продуктів є компанії, що реалізують принципи інтеграції й кластеризації. В Україні ще немає чіткого понятійного визначення агропромислового кластера, не виділені його основні ознаки: територіальна спеціалізація, конкуренція й кооперація, інноваційна основа й синергетичний ефект. Об'єднання зусиль в одних сферах виробництва допомагає успішно вести конкурентну боротьбу в інших сферах ринку. Кластери, будучи міжгалузевими системами, підсилюють взаємозв'язок галузей завдяки поширенню інформації, технологій, маркетингу, професійних навичок. При цьому державні органи управління діють в інтересах багатьох підприємств даного регіону. Разом з теорією організації гармонійного виробництва й кластеризації слід розглядати теорію ланцюжка цінностей і концепцію маркетингової взаємодії.

Підхід до управління з використанням концепції ланцюжка цінностей наголошує на процесах, що відбуваються за межами фірми, а кожна фірма розглядається в контексті загального ланцюга видів діяльності, що створюють цінність (вартість). Ланцюжок цінностей окремого підприємства представляє собою набір видів економічної діяльності, які здійснює дане підприємство в різних галузях функціонування. Концепція ланцюжка цінностей може бути протипоставлена зайвій зосередженості на внутрішніх факторах. Ця концепція реалізується через організацію ланцюга бізнес-процесів від вихідної сировини до кінцевого споживача, що передбачає визначення функцій і витрат по кожному бізнес-процесу. Встановлення ділового партнерства по всьому ланцюгу бізнес-процесів може стати джерелом ефекту за рахунок оптимізації функцій і зниження зв'язаності обігового капіталу в загальних запасах готової продукції по всьому ланцюгу – виробництво, транспортування, переробка, зберігання, споживання. М. Войнаренко [6] вважає, що кластер як добровільне життєве, самодостатнє, успішне і ефективне об'єднання підприємств і організацій повинен мати п'ять основних ознак - ініціатива, інновація, інформація, інтеграція, інтерес (рис. 2).

Рис. 2. Основні ознаки кластера як добровільного об'єднання підприємств і організацій за М. Войнаренко

Кожна із даних ознак кластеру виконує свою функцію, які в процесі виробництва перетворюються в інтегрований ланцюг виготовлення готового продукту. Економічні зв'язки, що лежать в основі створення кластерів, базуються на довготермінових контрактах (на відміну від холдингів, що базуються на майнових інтересах) і здійснюються на основі вертикальних і горизонтальних взаємодій між різними бізнес-суб'єктами і їх взаємозалежністю, що відзначається принципом синергетизму.

Між підприємствами різних власників виникають паритетні відносини при збереженні кожним з них особистої автономності. Кластери можна ідентифікувати як групу компаній-учасників того чи іншого ринку, які об'єдналися на основі довготривалих контрактів для ефективного використання ресурсів і специфічних переваг спільної реалізації підприємницьких проектів. Використовуючи горизонтальні і вертикальні зв'язки, доповнюючи один одного, учасники кластеру отримують можливість для досягнення більш високих результатів своєї діяльності.

Таким чином, кластери слід розглядати як новий спосіб агрегованого використання переваг галузевого розміщення організацій і можливостей територіального управління. Кластери орієнтовані на економічних успіхах території, на якій вони розташовані. Як і органи влади, які відповідають за розвиток регіону, вони можуть забезпечити залучення додаткових інвестицій, активізацію інноваційних процесів, а також вирішення багатьох соціальних проблем.

Відмінна риса кластеру – цільова підприємницька діяльність. В межах кластеру об'єднуються не тільки виробничий, але й інноваційний бізнес, комплексне управління якістю продукції, сервісне обслуговування. Об'єднання зусиль підприємців, органів управління, суб'єктів інвестиційної й інноваційної діяльності на певній території дає значні переваги у конкурентній боротьбі, сприяє раціоналізації виробничо-ринкових процесів, перерозподілу ризиків і проведення гнучкої політики, необхідної в умовах швидко мінливої кон'юнктури ринку.

Можна виділити три головні чинники виникнення ефекту інтеграційних відносин учасників молочно-продуктового кластеру: економія на масштабі виробництва; економія на масштабі сфери діяльності; економія на трансакційних витратах. Цей ефект матеріалізується на зростанні обсягів продукції, підвищенні виручки від реалізації продукції і зростанні прибутковості виробництва молочної продукції, що наочно відображається на результатах виробничо-фінансової діяльності окремих районів Черкаської області, де зберігся значний потенціал молочно-продуктового виробництва (табл. 1). Значно вищі обсяги виробництва молочної продукції в перших трьох районах досягнуті за рахунок вищої концентрації ресурсів і, відповідно, обігових коштів у вигляді виробничих витрат.

Таблиця 1

Ефективність виробничо-фінансової діяльності локалізованих інтегрованих молочно-продуктових об'єднань районів Черкаської області в 2011 р.

Показники	Територіально-галузеві молочно-продуктові об'єднання кластерного типу районів						
	Чорнобівський	Христинівський	Золотоніський	Звенигородський	Смілянський	Городищенський	Тальнівський
На 100 га сільськогосподарських угідь:							
поголів'я корів, голів	15,3	12,5	11,2	8,8	7,4	6,6	5,5
виробництво молока, ц	82	70	68	45	42	32	19
Виробничі витрати, тис. грн.	623	488	876	534	409	945	328
з них: оплата праці, тис. грн.	102	90	111	56	54	63	48
відрахування на соціальні заходи, тис. грн.	38	31	41	26	24	24	16
Виручка від реалізації продукції, тис. грн.	828	631	676	546	547	483	492
Середньомісячна оплата праці працівників, зайнятих у с.-г. виробництві, грн.	1848	1564	1802	1517	1201	1242	1227
Прибуток, тис. грн.	118	84	130	83	87	78	76
Собівартість 1 ц, грн.	275	247	259	233	248	298	242
Реалізаційна ціна 1 ц, грн.	333	301	328	304	313	312	291
Рентабельність, %	21, 1	21,8	11,7	30,4	26,2	4,7	20,4

Для приведення в дію виробничих ресурсів залучається більша кількість працездатного населення, що відобразилося у значно вищих витратах оплати праці та середньомісячній оплаті праці працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві.

На територіях районів з вищою інтенсивністю молочно-продуктового підкомплексу значно вищі також показники виручки від реалізації продукції та прибутків на 100 га сільськогосподарських угідь. Просторова організація інтегрованих структур молочно-продуктового підкомплексу дозволяє поліпшувати інвестиційний клімат галузей агропромислового виробництва, стимулювати інноваційні процеси і тим самим підвищувати конкурентоспроможність території з високою інтенсивністю виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Основними напрямками розвитку територіально-галузових агропромислових кластерів є:

1. спеціалізація сільського господарства на ефективних галузях і концентрація виробництва окремих видів продукції на тих підприємствах, де це вигідно, що в кінцевому підсумку приводить до поліпшення фінансово-економічного стану підприємств агропромислового комплексу;

2. у перспективі в Україні переважаючий розвиток отримують великі сільськогосподарські підприємства, об'єднані в територіально-галузові агропромислові кластери;

3. цільовим початком діяльності агропромислових кластерів повинне стати інноваційний характер діяльності.

Якраз інноваційна основа дозволить забезпечити стійкий розвиток підприємств кластера і їх конкурентоспроможність не тільки на території регіонального ринку, але й за його межами. Для забезпечення формування діяльності територіально-галузових кластерів і можливості їх розвитку в тривалій перспективі необхідна підтримка органів влади через механізми державного регулювання або пряма участь державних структур в складі інтегрованих кластерних формувань.

Бібліографічний список

1. Коуз Р. Фирма, рынок и право / Р. Коуз ; [пер. с англ. Б. Пинскера]. – М. : Бело ЛТД, 1993. – 192 с.
2. Портер М. Конкуренция / М. Портер ; [пер. с англ.]. – М. : Изд. Дом «Вильямс», 2000. – 485 с.
3. Романов А. Формирование агропромышленных кластеров в России / А. Романов, В. Арашуков // АПК: экономика и управление. – 2008. – № 3. – С. 41-45.
4. Хухрин А. С. Агропромышленные кластеры: российская модель / А. С. Хухрин, А. А. Примаков, Е. А. Петухова // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2008. – № 7. – С. 30-34.
5. Шумпетер Й. А. Капитализм, социализм и демократия / Й. А. Шумпетер ; [пер. с англ. под ред. В. С. Автономова]. – М. : Экономика, 1995. – 540 с.
6. Войнаренко М. П. Кластерные модели объединения предприятий в Украине / М. П. Войнаренко. // Экономическое возрождение России. – 2007. – № 2. – С. 75-86.
7. Кропивко М. Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М. Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
8. Соколенко С. І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / С. І. Соколенко. – Севастополь : Вид.-во ТОВ «Рібест», 2006. – 37 с.

Анотація

Розглянуто взаємозв'язок структурних і функціональних елементів формування організаційно-економічного механізму молочно-продуктового кластеру. Виявлена ефективність функціонування територіально локалізованих об'єднань підприємств молочного продуктового підкомплексу. Запропоновано функціонально-структурний підхід до створення територіального молочно-продуктового кластеру.

Ключові слова: організаційно-економічний механізм, молочно-продуктовий підкомплекс, інтеграція, інновація, синергетичний ефект, кластер.

Аннотация

Рассмотрена взаимосвязь структурных и функциональных элементов формирования организационно-экономического механизма молочно-продуктового кластера. Выявленная эффективность функционирования территориально локализованных объединений предприятий молочного продуктового подкомплекса. Предложен функционально-структурный подход к созданию территориального молочно-продуктового кластера.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, молочно-продуктовый подкомплекс, интеграция, инновация, синергетический эффект, кластер.

Annotation

Intercommunication of structural and functional elements of forming of organizationally-economic mechanism of milk-food cluster is considered. Educued efficiency of functioning of the territorial localized associations of enterprises of suckling food subcomplex. The functionally-structural going offers near creation of territorial milk-food cluster.

Key words: organizationally-economic mechanism, milk-food subcomplex, integration, innovation, synergetics effect, cluster.

УДК 332.13

**Медвідь В.Ю.,
к.е.н., доц., заступник директора
Інституту "Економіка, менеджмент
та право у будівництві",
доц. кафедри економіки підприємств,
Донбаська національна академія будівництва і архітектури**

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗМ ВЗАЄМОДІЇ ВЛАДИ ТА БІЗНЕСУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Постановка проблеми. Відмінною рисою сучасного етапу економічного розвитку як окремих держав, так і територій, що є складовими частинами цих країн, виступає асиметрія, що посилюється. Причому асиметричність в економічному розвитку в рівній мірі стосується як країн із сталими ринковими стосунками, так і країн, де ці стосунки з різною мірою успішності запроваджуються. Важливою передумовою зменшення реальної асиметрії в економічному розвитку окремих територій виступає існуюче інституційне середовище, яке повинно формувати відповідні правила (норми) суспільства, які покликані упорядковувати хід суспільних процесів в їх кордонах. Основними суб'єктами суспільних стосунків, які не лише зацікавлені, але і повинні брати безпосередню участь в формуванні прийнятного інституційного середовища? виступають держава (в особі своїх представників – органів державної влади) і бізнес (в особі тих, хто представляє його інтереси об'єднань, наприклад, працевластувачів). Від того, в яких співвідношеннях знаходяться їх відповідні владні повноваження, повною мірою залежить і стан інституційного середовища. Актуальність досліджуваної проблеми визначається ще і тим, що у процесі економічного розвитку ринкових відносин бізнес поступово займає властиве йому місце в економіці. Однак слабо розвинена система взаємодії бізнесу з державними органами влади поки що не дозволяє йому ефективно реалізовувати свої функції і негативно позначається на вирішенні як економічних, так і соціальних проблем регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній економічній і політологічній літературі представлено достатньо широкий спектр наукових публікацій, що охоплює різні аспекти побудови сприятливого інституційного середовища регіонального розвитку, зокрема і засобами побудови партнерських стосунків взаємодії держави і бізнесу. Результати досліджень з даних питань певною мірою розкрито в наукових працях як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Найбільш відомі є роботи Лариної Н. [1], Лучик В. [2], Андріанова В. [3], Пілясова О. [4], Нікітаєвої А. [5], Татаркіна О. [6], Чирикова О. [7], Курбатова М. [8] та інших дослідників.

Зазначені автори проаналізували взаємодію бізнесу і державної влади в умовах інституційних перетворень, висвітивши стратегічні напрями конкурентної поведінки регіонів у модернізованій економіці, показали необхідність соціальної відповідальності бізнесу, як невід'ємної складової побудови громадянського суспільства.

Проте цілісного, інтегрованого теоретичного обґрунтування інституціоналізму взаємодії влади та бізнесу, як напрямку економічного регулювання регіонального розвитку, досі не розроблено, тому в трансформаційний період доцільною є необхідність подальшого комплексного дослідження теоретичних та методичних основ формування інституційного середовища на регіональному рівні.

Постановка завдання. Мета статті полягає в обґрунтуванні наукових підходів щодо формування сприятливого інституційного середовища регіонального розвитку, встановлення нової системи взаємодії влади та бізнесу, адекватної напрямкам економічного регулювання регіонального розвитку, на основі теоретичного узагальнення та методичного пізнання сучасного практичного досвіду взаємодії держави і бізнесових структур.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міцність інституційного середовища регіонального розвитку багато в чому залежить від того, наскільки погодженими є спільні кроки всіх учасників суспільних стосунків по досягненню встановлених цілей. Основними суб'єктами таких стосунків на будь-якому рівні, але в першу чергу, на регіональному виступають держава (в особі своїх органів влади на місцях), бізнес (в особі тих, хто представляє його інтереси об'єднань, наприклад, працевластувачів) і населення (в особі своїх представників). Останніми роками такі стосунки отримали найменування партнерських, коли між всіма учасниками складаються рівні, стосунки, які нікого не утискають. Ці стосунки можуть торкатися як в економічній (підприємницькій) діяльності або вирішення соціальних питань, так і в області збереження довкілля.

В інституційному середовищі при розмежуванні владних повноважень особлива роль відводиться державі, як стороні в найбільшій мірі зацікавленій не лише в збереженні миру і згоди в суспільстві, але і в прагненні максимальним чином задовольняти насущні потреби населення на відповідних територіях.

Держава зацікавлена в тому, щоб, з одного боку, забезпечувалася справедливість в досягненні бажаного добробуту населення, а з іншого, – дотримувалася ефективність у використанні накопиченого економічного потенціалу кожного регіону. Під справедливістю розуміється таке розміщення (просторова організація) економічної діяльності, при якому жителі будь-яких регіонів мають більш-менш рівні можливості досягти бажаного добробуту, в той же час ефективність вимагає раціонального використання виробничого потенціалу кожного регіону в цілях загальнонаціонального добробуту. На жаль, обидві ці цілі дуже часто можуть бути і сумісними, і конфліктними. Як правило, в період економічного зростання переважає перша, в період економічних криз – друга [1, с. 7; 2]. «У регіональній політиці конфліктність цілей «справедливість» і «ефективність» обумовлюється тим, що реалізація обох здійснюється шляхом перерозподілу одних і тих же бюджетних коштів. В цьому сенсі мети регіональної політики зачіпають інтереси різних груп населення. В реалізації цілі «справедливість» більш за всіх зацікавлене населення відсталих, кризових регіонів, в яких без підтримки держави не можна очікувати поживлення економічної активності. В процесі реалізації другої мети підтримку отримують, як правило, підприємці регіонів з відносно сприятливими умовами підприємницької діяльності. Тому питання про те, якій меті віддати перевагу, вирішується з врахуванням думки населення, яку доводять до уряду депутати законодавчих органів влади, голосуючи за ту або іншу схему перерозподілу доходу при прийнятті бюджету на черговий рік» [1, с. 7].

Тут необхідно підкреслити, що «економічна історія післявоєнного розвитку більшості розвинених країн і особливо нових індустріальних, свідчить про те, що чим більш розвинені ринкові стосунки, тим сильніший державний вплив на формування і розвиток ринкових механізмів і регулювальників. В сучасному ринковому господарстві держава стала фактично основним мозковим центром, який регулює формування ринкового середовища і тим самим забезпечує динамізм і стійкість економічного зростання. При цьому політика державного втручання пройшла тривалу дорогу еволюції – від жорсткого дирижизму до ліберального монетаризму, до створення механізмів саморегуляції економіки. В саморегульованій економічній системі принципово змінюється роль держави, яка перетворюється на головний координуючий орган всієї господарської системи» [3, с. 5].

В той же час регіональна влада, навіть діючи в рамках історично обумовлених і створених центром обмежень, здатна робити значний вплив на темпи і спрямованість економічних процесів на підвладній території. Особливо помітна роль регіональної влади в періоди радикальних перетворень, коли можливості маневру істотно розширюються, а її економічна поведінка може помітно прискорити темпи необхідних реформ, або, навпаки, серйозно їх загальмувати [4, с. 68].

Тим самим держава бере на себе основні функції по формуванню інституційного середовища, призначення якого полягає в забезпеченні єдиних правил поведінки учасників економічних, політичних і соціальних стосунків на всій території, і відстежуванню практики використання цих правил.

Згідно з позицією російського вченого-економіста А. Нікітаєвої, під взаємодією держави і бізнесу в системі ринкової економіки розуміється процес спільної діяльності державних і приватних інститутів, спрямований на розробку, ухвалення і реалізацію ефективних рішень щодо розвитку соціально-економічних систем [5, с. 141].

Сучасна практика взаємодії держави і бізнесу переконливо свідчить про те, що технології і інструменти, що забезпечують і підтримують результативність такої співпраці, знаходяться в постійному розвитку. Звичайно, йдеться не лише і не стільки про регулювання тарифів, податків, інших відомих інструментів, скільки про захист інтелектуальних активів, спільне проведення стратегічних, масштабних НДДКР, виконання інших проектів, націлених на підтримку і підвищення національної, регіональної конкурентоспроможності. При цьому в рамках партнерства (у тому числі по контрактних і концесійних договорах) приватному сектору почали передаватися фінансування будівництва ряду державних об'єктів, а також виконання частини економічних, організаційних і управлінських функцій відносно державних об'єктів, що залишаються в державній власності, а органи місцевого самоврядування, наприклад, почали отримувати правове забезпечення своєї діяльності як корпорації, колективних підприємців [6, с. 34].

Особливий інтерес бізнесових структур останніми роками почав виявлятися в участі фінансування масштабних інвестицій, що ініціювалися владою, в релігійні, медичні, спортивні, культурні об'єкти; вмісті об'єктів житлово-комунального господарства (в першу чергу містоутворювальними підприємствами); підтримці діяльності і оновлення матеріальної бази медичних, освітніх, культурних установ; допомозі в організації культурної діяльності (свят, фестивалів, «Днів міста» і ін.); проведенні освітніх проектів для населення і співробітників адміністрацій різного рівня; підтримці інноваційних проектів, направлених на розвиток місцевого співтовариства; підтримці незахищених груп населення [7, с. 106]. Серед правил, які регулюють неформальні угоди влади і бізнесу, виразно виділяються наступні: необхідність виконання досягнутих неформальних домовленостей обома учасниками угоди; право на висування зустрічних вимог, на пошук компромісних рішень, що враховують інтереси один одного; вимога зустрічної відкритої або прихованої лояльності з боку влади по відношенню до тих представників бізнесу, які йдуть на взаємодію з владою, надання їм в першу чергу відповідних преференцій; можливість використання вкладень бізнесу як інструмент врегулювання виникаючих конфліктів між владою і бізнесом; вимога ієрархічної відповідності

при взаємодії бізнесу і влади; право запізнити інформування або неінформування своїх рядових працівників про проекти, що реалізуються на прохання влади [7, с. 129].

У партнерських стосунках між владою і бізнесом більшою мірою превалюють моральні інтереси, оскільки кожен з учасників є більшою мірою самодостатнім суб'єктом, для якого важливим стає зміцнення особистого іміджу. Підвищення іміджу фірм досягається також за допомогою особистих контактів, соціальної реклами, виділення майданчиків під презентації, надання пільг на землю і нерухомість, фінансування проектів, гарантованих підрядів і т.д.

Основними інституційними формами стосунків між владою і бізнесом є, перш за все, тристоронні угоди між обласними державними адміністраціями, Радою промисловців і підприємців і обласною радою профспілок. У цих угодах бере участь саме великий бізнес. Такі угоди, як правило, повинні включати участь в зовнішніх проєктах, питаннях зростання і прозорості виплати зарплати працівників підприємств, що, у свою чергу, впливає на повноту сплати податків до бюджету. Вміст угод повинен координуватися із стратегічними планами економічного і соціального розвитку області, що дозволяє великому бізнесу орієнтувати свої стратегії у сфері регіональної політики на перспективу [7, с. 124].

Зрозуміло, при цьому настає певна відповідальність учасників цих стосунків. За своєю природою така відповідальність може носити характер формального, тобто що відповідає вимогам укладених домовленостей (в рамках того ж законодавства) і неформальної традиції, яка відповідає вимогам, що склалися (правилам поведінки в даному співтоваристві). Формальна соціальна відповідальність ґрунтується на тому, що метою бізнесу є одержання прибутку в рамках чинного законодавства. Зобов'язання бізнесу перед суспільством полягають в дотриманні законодавства (трудового, природоохоронного, фіскального і т. п.) в процесі ведення підприємницької діяльності, направленої на виробництво конкурентоздатних товарів і послуг. Неформальна соціальна відповідальність ґрунтується на цивільній і етичній позиції підприємця і добровільному відверненні ресурсів бізнесу на соціальні програми у вигляді доброчинності, меценатства, спонсорства. Крім того, широко практикується добровільно-примусова неформальна соціальна відповідальність, заснована на відверненні ресурсів бізнесу на інфраструктурні і соціальні програми, що ініціюються владою. Подібні витрати за своєю суттю є вкладеннями фірм в стабілізацію зовнішнього середовища бізнесу: в поліпшення інфраструктури, стосунків з місцевим співтовариством і з владою [8, с. 60-61].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, система взаємовідносин влади з державними органами управління має об'єктивну природу, засновану на законах регульованого ринку. Формування партнерських стосунків між державою, бізнесом і населенням є тією конструкцією сучасного суспільства, яка покликана сприяти збереженню і зміцненню між ними миру і злагоди. Бо лише так можна з мінімальними втратами забезпечити такий розвиток регіонів, який повною мірою влаштовував би всіх.

Бібліографічний список

1. Ларина Н. И. Смена парадигмы в региональной политике / Н. И. Ларина // Регион: экономика и социология. – 2000. – № 4. – С. 3-22.
2. Лучик В. Є. Політика регіонального розвитку: рівні, види та методи : [монографія] / В. Є. Лучик ; [наук. ред. В. М. Василенко]. – Кам'янець-Подільський : видавець ПП Зволейко Д. Г., 2012. – 400 с.
3. Адрианов В. Теория саморегуляции рыночной экономики / В. Адрианов // Общество и экономика. – 2002. – № 5. – С. 5-36.
4. Пилясов А. Политические и экономические факторы развития российских регионов / А. Пилясов // Вопросы экономики. – 2003. – № 5. – С. 67-82.
5. Никитаева А. Ю. Система взаимодействия государства и бизнеса в региональной экономике: концептуальный подход и инструментальные составляющие / А. Ю. Никитаева // Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2006. – № 3. – Т. 4. – С. 140-145.
6. Татаркин А. Стратегическая архитектура конкурентного поведения регионов в модернизируемой экономике / А. Татаркин // Федерализм. – 2006. – № 1. – С. 33-48.
7. Чирикова А. Власть и бизнес на поле социальной политики: региональная проекция / А. Чирикова, С. Шишкин // Общество и экономика. – 2006. – № 1. – С. 105-132.
8. Курбатова М. В. Социальная ответственность российского бизнеса / М. В. Курбатова, С. Н. Левин // ЭКО. – 2005. – № 4. – С. 58-71.

Анотація

Встановлено, що основне призначення інституційного середовища полягає в забезпеченні єдиних правил поведінки учасників економічних, політичних і соціальних стосунків на всій території, і відстежуванню практики використання цих правил. Досліджено теоретичний і практичний аспекти взаємодії влади і бізнесових структур. Розглянуто основні інституційні форми стосунків між владою і бізнесом. Обґрунтовано принципи, обов'язки та відповідальність взаємодії влади і бізнесу.

Ключові слова: регіон, регіональний розвиток, інституціоналізм, регіональне регулювання.

Аннотация

Установлено, что основное назначение институциональной среды заключается в обеспечении единых правил поведения участников экономических, политических и социальных отношений на всей территории, и отслеживанию практики использования этих правил. Исследовано теоретический и практический аспекты взаимодействия власти и бизнес структур. Рассмотрены основные институциональные формы отношений между властью и бизнесом. Обоснованы принципы, обязанности и ответственность взаимодействия власти и бизнеса.

Ключевые слова: регион, региональное развитие, институционализм, региональное регулирование.

Annotation

It is set that the basic setting of environment of institutes consists in providing of single rules of conduct of participants of economic, political and social relations on all territory, and to watching of practice of the use of these rules. The theoretical and practical aspects of co-operation of power and business of structures. The basic are considered institutes and form of relations between power and business. Grounded principles, duties and responsibility of co-operation of power and business.

Key words: region, regional development, institute, regional adjusting.

УДК 631.1:332

**Туржанський В.А.,
к.е.н., доцент,
науковий співробітник відділу наукових досліджень
з економічних питань митної справи,
Державний науково-дослідний інститут митної справи**

ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Забезпечення ефективної роботи аграрного сектора економіки України та його конкурентоспроможності значною мірою залежить від стану розвитку ринкової інфраструктури.

Існуюча у вітчизняному агропромисловому комплексі ринкова інфраструктура поки що не досягла необхідного рівня розвитку, оскільки знаходиться лише на початковому етапі свого формування, її окремі складові елементи розрізнені і функціонують хаотично. Функціонуванню інфраструктурних елементів бракує системності, а процесу їх становлення – послідовності.

Проблема формування інфраструктури ринку тваринницької продукції складна і багатаспектна. Необхідні диференціація та посилення регіональної компоненти у розбудові інфраструктури аграрного ринку, з урахуванням її специфіки. Вирішення цієї проблеми слід поєднувати з цивілізованими механізмами функціонування та організації ринку тваринницької продукції [3]. Тому розроблення і застосування науково обґрунтованих, методичних засад формування інфраструктурних елементів могли б стати підвалинами ефективно функціонуючого аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка теоретичних питань формування організованого аграрного ринку та його ефективної інфраструктури була темою досліджень багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема В. Андрійчука, П. Березівського, В. Власова, П. Гайдучького, М. Дем'яненка, Т. Дудара, М. Маліка, Б. Пасхавера, П. Саблука, А. Стельмашука, О. Шпичака та інших вчених.

Їхніми зусиллями створений міцний теоретико-методологічний фундамент досліджуваного напрямку, розглянуто багато практичних аспектів. Проте окремі сторони цієї багатогранної проблеми не вирішені і потребують поглибленого їх вивчення. Зокрема, дискусійними залишаються питання елементного складу інфраструктури ринку тваринницької продукції, становлення та функціонування приватних торгово-посередницьких структур на галузевому ринку, розвиток гуртового ринку продукції галузі. Особливо гостро проблема постала на регіональному рівні. Це дає підстави стверджувати, що вона потребує проведення окремого дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є обґрунтування пропозицій щодо формування ефективної інфраструктури ринку тваринницької продукції Хмельницької області.

Виклад основного матеріалу дослідження. На розвиток чисельності поголів'я тварин, обсяги виробництва, реалізації і споживання продукції тваринництва на ринку, важливе місце має дослідження впливу інфраструктурних факторів.

Маркетингова інфраструктура ринку – суспільна складова загального основного капіталу, який є

необхідним для формування ринку та забезпечення його сталого ефективного розвитку, зокрема на регіональному рівні. При цьому, в коротко- і середньостроковому періоді інфраструктура розглядається не як пасивна, а як активна складова становлення ринку тваринницької продукції, тобто правильним буде наявність обох співвідношень і їх постійної взаємодії.

Досліджуючи інфраструктурні елементи ринку тваринницької продукції на прикладі Хмельницької області, вважаємо доцільним зосереджувати увагу лише на тих, які безпосередньо забезпечують умови для здійснення виробництва у галузі, а також товароруху продукції до кінцевого споживача і управління ними [2]. Тобто необхідною і фундаментальною основою ефективної моделі організації ринку тваринницької продукції є обґрунтування маркетингової, фінансово-кредитної, виробничої, науково-інноваційної та координуючої інфраструктури. Така класифікація дозволяє виділити функції кожного виду інфраструктури та її елементів (рис. 1).

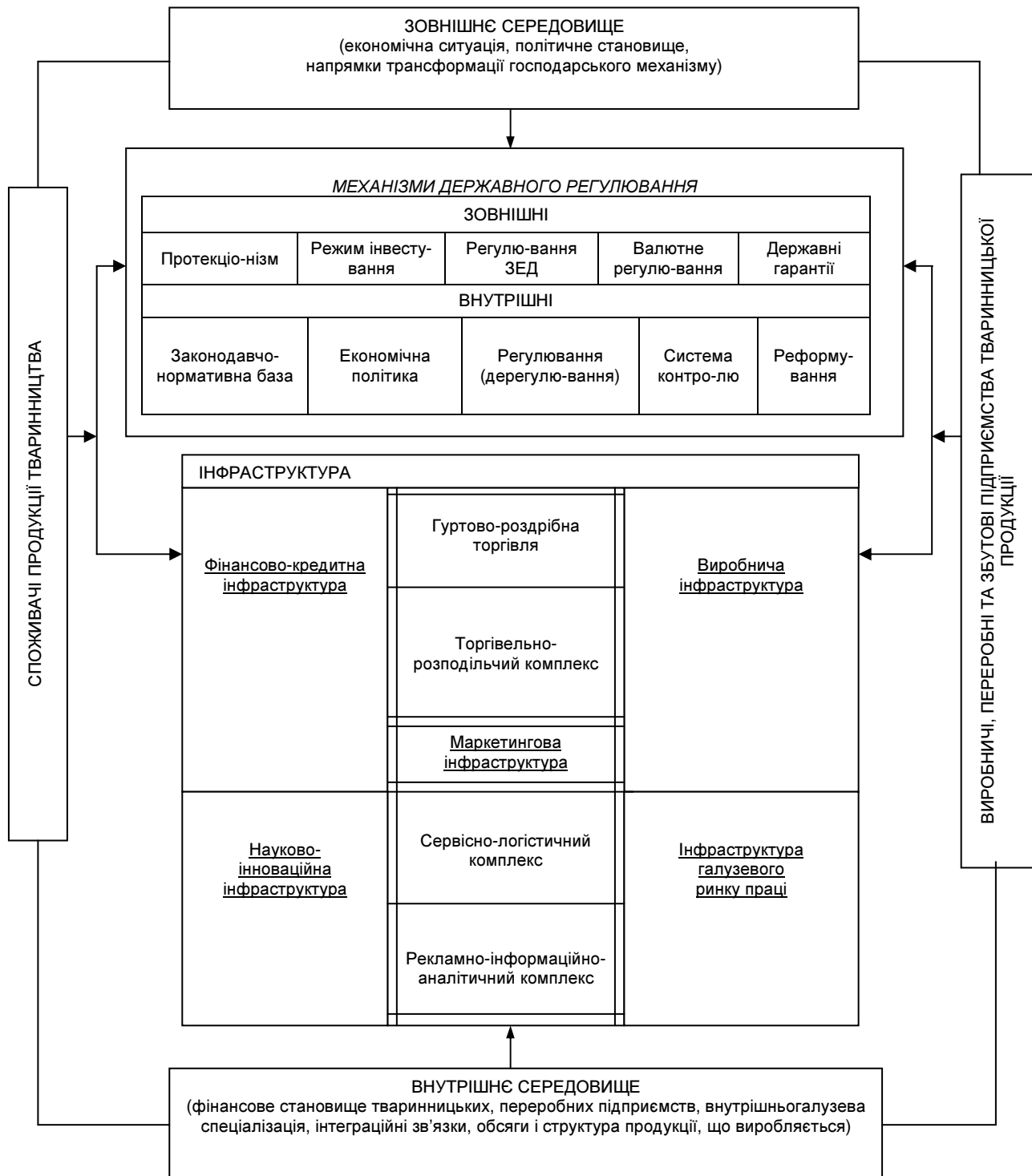

Рис. 1. Модель організації ринку тваринницької продукції та її інфраструктури

Результативність розвитку тваринницького виробництва у великій мірі залежить від ефективності взаємодії суб'єктів господарювання із зовнішнім середовищем і особливо інфраструктурою. Рівень розвитку інфраструктури є критерієм якісної характеристики ринку.

Виробнича інфраструктура опосередковує виробничий процес, забезпечуючи в першу чергу необхідні умови для його здійснення [1]. Сюди слід віднести підприємства по виробництву тваринницької продукції, виробничі приміщення ферм і комплексів, особисті селянські господарства населення, де безпосередньо виробляється продукція галузі; промислові підприємства і цехи, що займаються переробкою тваринницької продукції; складські приміщення, де здійснюється зберігання готових до реалізації чи споживання товарних ресурсів та інші.

Фінансово-кредитна інфраструктура на ринку тваринницької продукції охоплює інституційні структури, що сприяють безперервності, ритмічності виробництва, реалізації продукції і руху її до кінцевого споживача [4]. До неї належать: банки та інші фінансово-кредитні установи – здійснюють банківське і кредитне обслуговування виробників тваринницької продукції, заготівельних організацій і м'ясопереробних підприємств, посередницьких і збутових формувань, які займаються закупівлею, переробкою і реалізацією тваринницької продукції; організації, підприємства, що надають зооветеринарні послуги і допомогу; транспортне та інформаційне обслуговування виробників, переробних галузей, підприємств і організацій із збуту тощо.

Маркетингова інфраструктура – це системоутворюючий елемент. Головним принципом існування ринкових відносин є конкуренція, а її основним інструментом – ціна.

Маркетингову інфраструктуру у формуванні ринкової системи можна розглядати як з'єднувальний елемент між виробництвом і споживанням, вона є генератором цін і конкурентних відносин, тобто системоутворюючим елементом ринкової економіки та розвитку ринку тваринницької продукції у Хмельницькій області. До її складу належать: гуртово-роздрібна торгівля, торгівельно-розподільчий комплекс, сервісно-логістичний комплекс, рекламно-інформаційно-аналітичний комплекс.

Реалізуючи законодавчі та нормативні акти держави, можна диференційовано і з різним ступенем впливу втручатися у функціонування ринкового механізму, сприяти розвитку конкуренції, або ж навпаки – створювати монополійні структури, які обмежують свободу руху товару, капіталу чи робочої сили [3]. Інфраструктура галузевого ринку праці забезпечує загальні умови і правила функціонування ринку тваринницької продукції, тенденції поведінки усіх суб'єктів ринку та їх взаємодію.

Таким чином, інфраструктура ринку тваринницької продукції включає комплекс елементів та видів діяльності, які створюють організаційно-економічні умови для ефективного функціонування ринкового механізму. Визначивши інфраструктурні складові ринку та їх функціональну роль, можна використовувати цілеспрямовані заходи з метою формування ефективного механізму функціонування на ринку тваринницької продукції.

Вкрай необхідною основою дієвої системи функціонування ринку тваринницької продукції є об'єднання маркетингової, фінансово-кредитної, виробничої, науково-інноваційної інфраструктури та інфраструктури галузевого ринку праці. Проте зосередимо увагу на складових саме маркетингової інфраструктури ринку тваринницької продукції. Доцільним є конкретизація елементів маркетингової інфраструктури (рис. 2).

Рис. 2. Структура маркетингової інфраструктури ринку тваринництва

Джерело : власні дослідження автора

Беручи до уваги важливість інфраструктури як інструмента в прийнятті управлінських, регуляторних рішень, важливо визначити і розрахувати показники інфраструктури Хмельницької області, в тому числі її загального показника. Для цього пропонується використовувати систему показників, які обліковуються державною статистикою, і безпосередньо або ж непрямо відображають потенційні характеристики окремих районів – ступінь розвитку інфраструктури ринку тваринницької продукції в регіоні.

Система комплексної оцінки розвитку ринкової інфраструктури базується на експертній оцінці використання показників, що дозволяють розрахувати досліджувані параметри адекватно до умов забезпеченості ринковою інфраструктурою в регіональному розрізі.

До вказаної сукупності показників доцільно включити:

- кількість тваринницьких комплексів, або ж виробників у галузі;
- кількість промислових підприємств, що займаються переробкою тваринницької продукції;
- кількість ринків, на яких здійснюється реалізація тваринницької продукції;
- кількість підприємств роздрібної торгівлі, в товарообороті яких представлена купівля/збут тваринницької продукції;
- кількість магазинів, де здійснюється продаж продукції галузі;
- забезпеченість населення торговою площею у відповідних магазинах роздрібної торгівлі;
- забезпеченість населення місцями в підприємствах громадського харчування;
- ступінь розвитку транспортної інфраструктури.

Дані табл. 1 свідчать про розвиток ринкової інфраструктури в регіоні.

Таблиця 1

Забезпечення складовими маркетингової інфраструктури ринку тваринницької продукції по районах Хмельницької області, 2012 р.

Район	Ступінь забезпеченості інфраструктурою, %
м. Хмельницький	100,0
м. Кам'янець-Подільський	83,2
м. Нетішин	63,8
м. Славута	55,4
м. Старокостянтинів	45,7
м. Шепетівка	53,2
<i>Райони</i>	
Білогірський	20,3
Вінковецький	23,8
Волочиський	33,8
Городоцький	49,4
Деражнянський	23,5
Дунаєвецький	34,5
Ізяславський	65,7
Кам'янець-Подільський	75,7
Красилівський	56,8
Летичівський	77,5
Новоушицький	43,8
Полонський	67,0
Славутський	15,0
Старокостянтинівський	17,0
Старосинявський	53,2
Теофіпольський	17,8
Чемеровецький	67,5
Ярмолинецький	18,5

Джерело : результати досліджень автора за даними експертних оцінок згідно [5]

Тобто в окремих районах Хмельницької області має місце забезпечення сприятливих умов для розвитку підприємництва на ринку тваринницької продукції, а в інших – недостатній розвиток ринкової інфраструктури в порівнянні з чисельністю населення районів та потенційними можливостями виробництва і споживання продукції у них.

Методично правильним підходом до вирішення зазначеного завдання є включення до сукупності оцінюваних показників їх відповідні значення, що характеризують параметри розвитку складових

інфраструктури ринку тваринницької продукції [7].

Аналізуючи розвиток інфраструктури ринку тваринницької продукції у Хмельницької області, слід визначити зв'язок між ступенем її розвитку і економічною ефективністю функціонування галузі [6].

Рівень ефективності функціонування ринку тваринницької продукції обумовлюється ступенем обліку впливу чинників навколишнього середовища на виробничий потенціал підприємства [8]. Беручи до уваги, що кількісна і якісна визначеність показників оточення значною мірою носить характер вірогідності, в менеджменті для ухвалення управлінських рішень, особливо для формування стратегій і побудови прогнозів, необхідно використовувати ситуативний, системний, процесний та інші підходи.

Проте постійні зміни політичного, соціального і економічного характеру дуже ускладнюють практичну реалізацію наукових підходів до розробки і раціоналізації науково обґрунтованих інструментів вдосконалення управління процесами функціонування галузі.

Недостатній розвиток інфраструктури ринку тваринницької продукції, яка забезпечувала б рух продукції від виробника до споживача, фінансове та інформаційне забезпечення даного процесу є найважливішими проблемами системи економічних відносин, що сьогодні формується. Не зважаючи на серйозні зміни в структурі каналів реалізації продукції тваринництва у Хмельницькій області, які пов'язані із приватизацією заготівельних і м'ясопереробних підприємств, а також підприємств торгівлі, становленням ринкової інфраструктури, все ж таки задовольняється платоспроможний, а не фізіологічно раціональний попит населення.

В цілому, з метою підвищення обсягів реалізації продукції тваринництва в області, необхідно:

1. Обмежити імпорт, особливо контрабандний імпорт сировини для м'ясопереробних підприємств. Це є загрозою не лише для розвитку тваринництва, а й для державної безпеки країни.

2. Організувати систему заготівлі молодняка ВРХ, свиней при участі місцевих органів самоврядування. Розширення мережі заготівельних пунктів, особливо у віддалених сільських районах.

3. Створити систему ярмарків та ринків живої худоби. Це дасть змогу контролювати потоки тварин, а найголовніше дасть змогу сформувати центри по забезпеченню молодняком сільськогосподарських товаровиробників і сировиною переробні підприємства.

Основними заходами, які визначають основні напрямки забезпечення потреби внутрішнього ринку у продуктах тваринництва, передбачається, як правило, вирішення лише тих питань, які входять до комплексу факторів формування товарних ресурсів на галузевому ринку. До них відносять канали руху продукції, організацію розрахунків, контроль за якістю продукції тощо.

Виходячи з існуючого стану, що склався на регіональному ринку тваринницької продукції, потрібно визначити причини і розробити напрямки розвитку на перспективу. Безумовно, вони повинні базуватись на реалізації інноваційної доктрини розвитку ринку тваринництва як умови високої конкурентоспроможності продукції на внутрішньому і світовому ринках.

Дослідження регіону дали змогу також з'ясувати, що невід'ємними елементами інфраструктури аграрного ринку повинні стати гуртові ринки, аукціони живої худоби, виставки-ярмарки. Для їх розвитку насамперед необхідно удосконалити нормативно-правову базу, оскільки не існує ні одного спеціального закону, який би регулював функціонування цих елементів. Крім цього, дослідженнями встановлено, що проведення аукціонів живої худоби і виставок-ярмарок на регіональному рівні має базуватися на техніко-економічному обґрунтуванні з дотриманням певного алгоритму поетапного проведення цих заходів.

На регіональному рівні існує потреба у створенні якісно нової системи інформаційно-консультаційного забезпечення виробників сільськогосподарської продукції й населення сільських місцевостей у новому ринковому середовищі. А саме поширення та розвиток інформаційно-консультаційних центрів, дорадчих служб, служб цінового моніторингу, органів інформаційної підтримки, науково-методичних, науково-технічних, науково-дослідних центрів аграрної науки. Інформація на сьогоднішній день є одним з найважливіших ресурсів поряд з фінансовими, матеріальними і трудовими. Вільний доступ до інформації і можливість її швидко аналізувати дозволить оперативно приймати рішення та вносити в них необхідні корективи.

Надійне та стабільне функціонування інформаційної мережі АПК, ефективне й оперативне розповсюдження ринкової, технічної, технологічної, юридичної інформації, формування реальних планів і прогнозів розвитку сільськогосподарського виробництва вимагають розробки чіткої структури системи інформаційно-консультаційного обслуговування, обґрунтування її функцій, розробки механізму функціонування та взаємодії з іншими складовими агропромислового комплексу та органами державного управління.

Як встановлено в процесі дослідження та проведення соціометричних опитувань, сільськогосподарські товаровиробники потребують, насамперед, консультацій з питань реструктуризації підприємств, формування інфраструктурних елементів аграрного ринку, технології вирощування та переробки сільськогосподарської продукції, зокрема: допомоги в оформленні переходу прав власності на земельні та майнові паї, орендних відносин; консультування з юридичних питань, підготовки та юридичній експертизі договорів; послуг з розробки бізнес-прогнозів та бізнес-планів, розрахунку валового доходу, ведення бухгалтерського обліку; послуги з технології та організації виробництва в тваринництві – за збалансованими раціонами годівлі, новітніми

технологіями розведення та вирощування тварин тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнення перспективних шляхів розвитку інфраструктури ринку тваринницької продукції в регіоні, а також її впливу на економічну ефективність суспільного виробництва у сфері АПК, слід констатувати, що вона представляє незамінну складову загального основного капіталу, необхідного для формування галузевого ринку і забезпечення його сталого економічного розвитку на регіональному рівні.

Особлива роль інфраструктури полягає у тому, що її потрібно використовувати як безпосередній засіб формування ринку тваринницької продукції.

Загальний аналіз ринкової інфраструктури вказує на її нерівномірний розвиток в області. Це зумовлює наявність значних різниць у ступені забезпечення окремими елементами ринкової інфраструктури по окремих районах. Зазначимо, що між ступенем регіональної забезпеченості інфраструктурою ринку тваринницької продукції і продуктивністю виробництва продукції в галузі зв'язок не дуже тісний. Основними причинами цього є необґрунтований імпорт неякісної тваринницької сировини, ріст фальсифікованої продукції переробки у галузі, домінуюче положення посередників на ринку, які зменшують закупівельні ціни на м'ясо та молоко сільськогосподарським товаровиробниками і збільшують ціни у роздрібній торгівлі на продукти тваринництва.

Зазначимо, що із збільшенням рівня забезпечення ринковою інфраструктурою зменшується розмір грошових витрат на одиницю виробництва продукції і рівень збитковості галузі тваринництва в цілому. Забезпечення розвитку інфраструктури ринку тваринницької продукції сприятиме досягненню позитивного економічного ефекту: зростанню прибутковості (або ж зменшенню рівня збитковості) у галузі.

Розробка механізму по забезпеченню стабільності ринку тваринницької продукції вимагає врахування існуючих регіональних різниць у виробництві і розвитку інфраструктури окремих регіонів. У цьому відношенні вони вказують на депресивні райони, що потребують першочергового втручання з боку органів державної влади і управління з метою підвищення ступеня забезпеченості елементами ринкової інфраструктури.

Становлення ринкової інфраструктури відбувається у тісному зв'язку з розвитком виробництва, що проявляється у їхній взаємодії і взаємозалежностях між показниками ступеня забезпеченості інфраструктурою ринку тваринницької продукції з одного боку та продуктивністю праці, собівартістю, рентабельністю господарювання у тваринництві з другого боку.

Таким чином, формування ефективної моделі ринку тваринницької продукції з відповідною інфраструктурою, яка передбачає реалізацію вищезазначеної сукупності заходів щодо забезпечення її функціонування є важливою умовою становлення цивілізованого ринку і його сталого розвитку.

Бібліографічний список

1. Інфраструктура товарного ринку : [навч. посібник] / [під ред. д-ра екон. наук, проф. І. В. Сороки]. – К. : НМЦВО МОІН України, НВФ «Студцентр», 2002. – 608 с.
2. Основні напрями створення та функціонування оптових продовольчих ринків : Постанова Кабінету Міністрів України від 9 червня 1999 р. № 997 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку : Указ Президента України від 6 червня 2000 р. №767 // Офіц. вісн. України. – 2000. – № 23. – С. 931.
4. Савощенко А. С. Інфраструктура товарного ринку : [навч. посібник] / А. С. Савощенко. – К. : КНЕУ, 2005. – 336 с.
5. Сільське господарство Хмельницької області 2011 : [стат. збірник] / [за ред. В. В. Скальського]. – Хмельницький : Гол. управ. стат. Хмельницької обл., 2012. – 236 с.
6. Туржанський В. А. Формування регіонального ринку тваринницької продукції / В. А. Туржанський // Вісник Хмельницького національного університету : Економічні науки. – 2007. – № 6. – Т. 3. – С. 212-215.
7. Ціни, витрати, прибутки агровиробництва та інфраструктура продовольчих ринків / [за ред. О. М. Шпичака]. – К. : ІАЕ УААН, 2000. – 585 с.
8. Формирование рынков сельскохозяйственной продукции. Методологические основы / Ин-т экономики НАН Беларуси ; [под ред. З. М. Ильиной]. – Минск : Ин-т экономики НАН Беларуси, 2006. – 396 с.

Анотація

Розглядається проблема формування ефективної інфраструктури ринку тваринницької продукції у Хмельницькій області. Визначено модель організації ринку тваринницької продукції та її інфраструктури. Виділено складові маркетингової інфраструктури ринку тваринницької продукції та їх функції. Досліджено забезпеченість складовими маркетингової інфраструктури ринку тваринницької продукції в розрізі адміністративних районів Хмельницької області.

Ключові слова: ринок тваринницької продукції, маркетингова інфраструктура, інфраструктурні елементи ринку тваринницької продукції.

Аннотация

Рассматривается проблема формирования эффективной инфраструктуры рынка животноводческой продукции в Хмельницкой области. Определена модель организации рынка животноводческой продукции и ее инфраструктуры. Выделены составляющие маркетинговой инфраструктуры рынка животноводческой продукции и их функции. Исследованы обеспеченность составляющими маркетинговой инфраструктуры рынка животноводческой продукции в разрезе административных районов Хмельницкой области.

Ключевые слова: рынок животноводческой продукции, маркетинговая инфраструктура, инфраструктурные элементы рынка животноводческой продукции.

Annotation

The problem of the formation of an effective infrastructure of livestock products in the Khmelnytskyi oblast. Model of organization of the market of animal products and its infrastructure. Highlight components of marketing infrastructure of livestock products and their functions. Investigated security components of marketing infrastructure of livestock production in the cut administrative districts of Khmelnytskyi region.

Key words: market livestock production, marketing infrastructure, market infrastructure elements livestock production.

УДК 336.01

Бидик А.Г.,
к.е.н, доцент,
доцент кафедри фінансів та банківської справи,
Чортківський інститут підприємництва і бізнесу
Тернопільського національного економічного університету

УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ СИСТЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ЇХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Невід'ємною складовою державної регіональної політики є розвиток сільських територій, спрямований на обов'язкове підвищення рівня й поліпшення умов життя сільського населення через вирішення проблем економічного характеру та формування міцної фінансової основи. Не дивлячись на велику кількість досліджень, все ще не розроблені теоретичні позиції для реалізації соціально-економічного підходу до регіону в цілому і окремих сільським територіям, зокрема. Останнім часом настала нагальна потреба об'єднання наукових досліджень в єдину систему та узагальнення підходів для вироблення дійового механізму фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем сталого розвитку сільських територій та їх фінансового забезпечення наведені в наукових працях Бородіної О.М., Маліка М.Й., Дем'яненка М.Я., Саблука П.Т., Лупенка Ю.О., Месель-Веселяка В.Я., Гудзь О.Є., Ігнатенка М.М., Гоголь Т.В., Кириченко А.В., Левченка Н.М., Кобути І.В., Павлова О.І., Прокопи І.В., Юрчишина В.В., Уркевич В.Ю., К.І. Якуби та інших вітчизняних вчених. Аналіз висвітлених результатів наукових досліджень засвідчує доцільність їх продовження в напрямі удосконалення інституційної інфраструктури системи фінансового забезпечення сільських територій.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності удосконалення інституційної інфраструктури – складового елемента механізму фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територій та розробка напрямків поглиблення руху фінансових потоків в межах сільських територій за участю удосконаленої інституційної фінансової інфраструктури.

Виклад основного матеріалу дослідження. Тернопільщина є досить специфічним регіоном із певними ресурсними перевагами й водночас доведена історичними обставинами до депресивного стану. Область традиційно вважається аграрно-промисловим регіоном із домінуючим сільським господарством [5]. Валова додана вартість сільського господарства, мисливства, лісового господарства в загальному обсязі валової доданої вартості по області у 2010 році склала 19,4%. У постійних цінах усіма категоріями господарств області було вироблено продукції у 2011 році на 7295,0 млн. грн., в тому числі фермерськими господарствами – на 404,0 млн. грн., господарствами населення – на 4032,6 млн. грн. Частка господарств населення у виробництві продукції сільського господарства

склала 55,3 %, вироблено сільськогосподарської продукції на одну особу 6740 кг. Індекс продукції сільського господарства за усіма категоріями господарств до попереднього року склав 125,2% [7].

За даними головного управління статистики у Тернопільській області, в 2011 році на території області функціонувало 1029 сільськогосподарських підприємств. Серед них питома вага великих підприємств складала 0,4%, середніх – 5,9%, малих підприємств – 93,7%. Фінансові результати діяльності підприємств сільського господарства, мисливства та лісового господарства до оподаткування склали 1007,7 млн. грн. (аналогічний показник попереднього року – 638,4 млн. грн., різниця між ними складала 369,3 млн. грн.) Частка збиткових підприємств даної галузі – 17,6 %, у 2010 році аналогічний показник досягав 28,6%. Проте збільшилася сума втрат збиткових підприємств з 96,9 до 129,1 млн. грн. Рентабельність операційної діяльності сільськогосподарських підприємств складала 18,0%. У порівнянні із попереднім, 2010 роком (20,2%) показник рентабельності зменшився на 2,2%, із 2009 роком (36,1%) – на 18,1%.

Станом на 1 січня 2013 року на території Тернопільської області проживало 1080,4 тис. чоловік, в тому числі міського населення – 474,9, сільського – 605,5 тис. чоловік. Чисельність економічно активного населення на початок 2012 року досягла 483,8 тис. чоловік, усього по області зайнято у всіх сферах економічної діяльності 433,6 тис. чоловік, у тому числі у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 134,8 тис. осіб (31,1% до загальної кількості зайнятих). Рівень зайнятості населення до кількості всього населення по області складає 54,6%.

В області залишаються найнижчими в Україні середньомісячна заробітна плата – станом на початок 2012 року вона складала 1871 грн., зарплата працівників сільського господарства, мисливства та лісового господарства – 1606 грн.

Позитивна динаміка сільськогосподарського виробництва створює сприятливе підґрунтя для прискорення розвитку сільських територій. Разом з тим сільські населені пункти мають вкрай недостатню мережу об'єктів соціальної інфраструктури. Кількість дошкільних навчальних закладів області сягає 537 од., з них у сільській місцевості розташовано 436 од., у них нараховується місць – 24887, відповідно у сільській місцевості – 11871; кількість бібліотек – 915, у сільській місцевості – 808; кількість клубних закладів – 923, у сільській місцевості – 869. Слід зауважити, що на протязі останніх років книжковий фонд бібліотек області або не змінився взагалі, або відбулося його зменшення, наприклад, по області книжок і журналів нараховувалося у 1990 році – 12107,5 тис. примірників, у 2000 році – 8593,6 тис. примірників, у 2005 році цей показник склав 8590,6 тис. примірників, а в 2011 році значення даного показника зменшилось до 8152,9 тис. примірників.

Тенденцію видатків місцевих бюджетів Тернопільської області за напрямом «сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство» демонструє таблиця 1.

Таблиця 1

Розмір фінансування на сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство з місцевих бюджетів Тернопільської області [7]

Показник	Рік							
	2008		2009		2010		2011	
	млн. грн.	у відсотках до загальної суми	млн. грн.	у відсотках до загальної суми	млн. грн.	у відсотках до загальної суми	млн. грн.	у відсотках до загальної суми
Доходи	2724189,1	100,0	2886,2	100,0	3508,3	100,0	3995,5	100,0
З них офіційні трансферти	1907933,2	70,0	2055,7	71,2	2530,2	72,1	2921,1	73,1
Видатки, у т.ч.	2659240,6	100,0	2826,1	100,0	3464,6	100,0	4004,3	100,0
Економічна діяльність	153723,6	5,8	87,4	3,1	98,3	2,8	158,6	4,0
У т.ч. сільське господарство, лісове господарство та мисливство, рибне господарство	1,4	0,1	1,0	0,0	0,4	0,0	0,6	0,0

*Складено автором за матеріалами Статистичного щорічника Тернопільської області за 2011 рік

Згідно даних табл. 1, з місцевих бюджетів області за даним напрямом фінансування було спрямовано на протязі 2008-2011 років 3 млн. грн. бюджетних коштів, що у відсотках до загальної

суми їх видатків становило лише 0,1 відсотка. Показник фінансування даного бюджетного напрямку лише у 2011 році досяг та перевищив у незначному обсязі докризовий показник 2008 року (158,6 проти 153,7 млн. грн.).

Стан залучення кредитних коштів сільськогосподарськими підприємствами області характеризують такі дані. Величина кредитів, наданих комерційними банками на кінець 2011 року складала 4580 млн. грн., з них було надано кредитів суб'єктам підприємницької діяльності – 2582 млн. грн., в тому числі в сфері сільського господарства, мисливства та лісового господарства – 401 млн. грн. (лише 15,53% від загального обсягу кредитів, наданих суб'єктам підприємницької діяльності у всіх сферах господарювання).

В основний капітал по області було залучено 2629,2 млн. грн., з них у сфері сільського господарства, мисливства та лісового господарства – 550,9 млн. грн. (21,0% від загальної величини інвестицій) [7].

Отже, використовуючи наведені статистичні дані, можемо констатувати, що сьогодні фінансове забезпечення розвитку сільських територій області все ще залишається вкрай мізерним та недостатнім при тому, що суб'єкти та учасники цього процесу розуміють його необхідність, важливість та загальнодержавне значення.

Всі проблеми, що обмежують ефективність фінансування інноваційного розвитку сільських територій мають загальносистемний яскраво виражений характер, який проявляється у відносно низькому рівні фінансового забезпечення не лише в Тернопільській області, а й в Україні.

Спостерігається низька інвестиційна та фінансова спроможність органів місцевого самоврядування щодо вирішення проблем розвитку. Особливо загрозливою є ситуація на рівні територіальних громад. Нині в Україні налічується понад 12 тисяч адміністративно-територіальних одиниць, з них 11,5 тисяч – одиниці базового рівня. Невелика чисельність населення більшості територіальних громад (насамперед це стосується сільських територій, де проживає близько 30% населення України) призводить до їх фінансово-економічної неспроможності, відсутності резервів та ресурсів для власного економічного розвитку. Економічна неспроможність малонаселених територіальних громад сіл, селищ та малих міст позбавляє їх можливостей розвитку як із погляду зростання в них економічної активності, так і з погляду створення ними самостійно нормальних умов життя забезпечення мешканців [1].

Сьогодні високий агропромисловий потенціал Тернопільської області поєднується із низькими показниками рівня життя населення та недостатньо розвинутою соціальною сферою. Як результат – в межах більшості сільських територій мають місце високий рівень безробіття, низький рівень оплати праці та доходів сільського населення, недостатній розвиток підприємництва, несприятливі демографічні показники, високий рівень забруднення навколишнього середовища, слабе матеріально-технічне та кадрове забезпечення соціальної інфраструктури, зростання міграції економічно активного населення у міста та за кордон.

Сучасна аграрна політика України має функціонувати на фундаменті та в рамках державної регіональної політики. Однією з найбільш важливих загальних функцій регіональної економіки є функція регіонального управління, головним завданням якої є відтворення регіону як соціально-економічної системи.

Регіональний розвиток – це комплексна політика, спрямована на стимулювання зростання або відновлення економіки окремого регіону, укріплення ефективності і конкурентоспроможності бізнесу, створення робочих місць та сприяння сталому розвитку та екологічній безпеці всієї території. Успішність розвитку регіону залежить від місцевого потенціалу в сфері залучення фінансових ресурсів, розвитку продуктивних партнерських відносин в регіоні та ефективного використання наявних можливостей з врахуванням місцевих соціальних, економічних та культурних реалій [4].

Якщо враховувати те, що станом на 1 січня 2012 р. у Тернопільській області нараховувалось усього земель 1382,4 тис. га (100%), з них землі сільськогосподарського призначення займають 1075,9 тис. га, або 77,9%, а також той факт, що більшість населення області проживає в селах (56%), то питання розвитку сільських територій та віднайдення різноманітних можливостей його надійного фінансування особливо актуальне для мешканців даного регіону.

Сталий розвиток сільських територій та його безпосереднє фінансування вимагає наявності злагодженого та ефективно діючого механізму його фінансового забезпечення. Дія такого механізму передбачає проведення комплексу заходів, що поєднують вибір найнеобхідніших напрямів та об'єктів вкладання коштів, форм та можливих джерел їх фінансового забезпечення, підбір потенційних учасників та ефективних інструментів, наявність діючої фінансової інфраструктури, вивчення та застосування прогресивної нормативно-правової, науково-технічної та інформаційної баз для успішної реалізації передбачених стратегічних завдань.

Метою стратегічного управління механізмом фінансового забезпечення є створення надійного потенціалу для сталого, рентабельного, конкурентоспроможного розвитку сільських територій, її основних об'єктів виробничої, соціальної та природоохоронної сфер, суб'єктів підприємництва та

населення, збалансованість усіх напрямків територіальних інтересів сьогодні і в довгостроковій перспективі.

Користуючись класифікацією функцій сільських територій, яку запропонував Павлов О.І. [6], їх фінансове забезпечення може проводитись за такими напрямками:

- фінансове забезпечення виробничо-господарської діяльності;
- фінансове забезпечення оздоровчо-рекреаційної (туристичної) діяльності;
- фінансове забезпечення природоохоронної діяльності;
- фінансове забезпечення соціально-демографічної діяльності;
- фінансове забезпечення культурних потреб населення.

Практичне застосування механізму фінансового забезпечення ускладнюється масштабністю та складністю його загального об'єкта – сільської території, потенційною множинністю та рухом вхідних і вихідних фінансових потоків, які мають бути узгоджені між собою, забезпечувати можливість безперервного відтворення виробництва на селі, ефективно використовувати наявні грошові фонди, залучені у фінансування кошти, стимулювати суб'єктів до самозабезпечення та самофінансування, створювати надійну фінансову базу для довгострокового поступового розвитку сільської території.

Сучасними викликами для розвитку сільської місцевості є необхідність зменшення частки прямого забезпечення регіонів із Державного бюджету та застосування нових інструментів фінансування регіонального розвитку. Особливо існуючі проблеми фінансового забезпечення загострила світова економічна криза 2008-2011 років, наслідки якої ще довго буде відчувати Україна.

Враховуючи обмеженість коштів бюджетної системи на розвиток сільських територій, необхідно розробляти нетрадиційні ринкові джерела фінансування даного напрямку суспільної діяльності для максимального наближення рівнів життя сільського та міського населення за допомогою розвинутої фінансової інфраструктури, що виступає важливою складовою механізму фінансового забезпечення розбудови сільських територій.

На думку Боді Єві та Мертон Роберта, «еволюція інфраструктури фінансової системи є основним критерієм для розуміння механізму економічного розвитку країни» [2].

За словами вітчизняного науковця Федосова В.М., надійне функціонування фінансової інфраструктури засновується на узгодженості трьох передумов. По-перше, на розробці і запровадженні механізмів правового забезпечення (законодавча база). По-друге, на формуванні розгалуженої мережі різноманітних установ та інституцій (організаційна фінансова інфраструктура, яка включає три складові: управлінську, інституційну та обслуговуючу). По-третє, на ефективному використанні відповідного інструментарію, за допомогою якого забезпечується реалізація функцій фінансів (інструментальне наповнення). Тільки на основі такого системного підходу можливе отримання відповідних результатів та досягнення намічених цілей. Інституційна фінансова інфраструктура – це сукупність фінансових інституцій, які функціонують на фінансовому ринку та ринку фінансових послуг, виконуючи функції щодо мобілізації, переміщення та інвестування ресурсів [8].

Саме інституційна фінансова інфраструктура, що обслуговує процеси розширеного відтворення в межах сільської території, заслуговує на підвищення уваги з боку держави, яка має сприяти розробленню та активізації нових механізмів та інструментів фінансування її сталого розвитку. Існуюча сьогодні інфраструктура фінансового забезпечення повною мірою не виконує покладених на неї завдань і не задовольняє об'єкти сільської економіки фінансовими ресурсами в необхідному обсязі та на взаємовигідних умовах, тому вона підлягає негайному удосконаленню та реорганізації з метою функціонального виконання своїх безпосередніх цілей діяльності.

Метою стратегії розвитку інфраструктури фінансового забезпечення сільських територій є формування та реалізація ефективних механізмів створення системи оптимального доступу суб'єктів, що потребують фінансові ресурси до джерел їх формування, можливості їх отримання в необхідному обсязі з метою подальшого витрачання на власні потреби, а також потреби функціонування та розвитку сільської території, її основних об'єктів виробничої, соціальної та природоохоронної сфер, суб'єктів підприємництва та населення, а також регулювання їх взаємовідносин з установами фінансової інфраструктури на взаємовигідних та прийнятних умовах.

При формуванні нової функціонально спроможної інфраструктури фінансового забезпечення розвитку сільської місцевості, що складається із державних організацій та приватних інституцій, необхідно керуватися такими принципами її побудови:

- соціальності (пріоритетне вирішення проблем підвищення якості життя та врахування інтересів населення, що проживає на даних територіях);
- комплексності та збалансованості (задоволення інтересів всіх учасників схем фінансування – продавців фінансових послуг, посередницьких організацій, суб'єктів підприємництва, домогосподарств; збалансування соціально-економічних цілей і ресурсів, необхідних для їх досягнення);
- системності (врахування взаємозв'язків та взаємозалежностей всередині системи фінансового забезпечення, що формується в межах регіону та колі учасників);
- зручності у територіальному розміщенні представництв інституцій фінансової інфраструктури;

- доступності (врахування простоти проведення процесів фінансування);
- адаптивності (врахування змін системи, впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на розвиток фінансових установ та сільських територій);
- ефективності (співставлення величини витрачених фінансових ресурсів із результатами, що отримано внаслідок фінансування для всіх його учасників);
- мінімізації ризику (врахування та оцінка різноманітних ризиків проведення фінансових операцій);
- демократичності (гласність, відкритість процесів фінансування);
- професіоналізму (залучення висококваліфікованих спеціалістів та практиків).

Від дії якісної інфраструктури при дотриманні інших обов'язкових умов функціонування системи фінансового забезпечення будуть отримані такі ефекти для сільських територій:

- економічний – розвиток сільського підприємництва, здійснення розширеного відтворення, досягнення економічного зростання всіх галузей та сфер діяльності території, ефективне використання наявних виробничих потужностей, підвищення технічної оснащеності, зниження безробіття, забезпечення зайнятості сільського населення, подолання бідності;
- екологічний – випуск екологічно чистих видів продукції та дотримання екологічної безпеки, застосування сучасних безвідходних технологій, утилізація відходів, зниження матеріаломісткості продукції, збереження навколишнього середовища, підтримка природної корисності території, проведення природоохоронних заходів;
- соціальний – розвиток соціальної сфери, природний приріст та відтворення сільського населення, подолання демографічної кризи, покращення житлово-побутових умов, розвиток дорожнього господарства, інформаційно-комунікаційної структури та благоустрою.

Для задоволення інвестиційних потреб сільських товаровиробників та вирішення загострених проблем села Лупенко Ю.О. та Месель-Веселяк В.Я. пропонують надавати депресивним сільським регіонам статус територій пріоритетного розвитку, що передбачає пільги інвесторам, посилення рівня захисту їх прав, а також прав власників земельних ділянок і майнових об'єктів [3]. І хоча фінансова інфраструктура не може штучно формуватися державними органами, все ж таки за допомогою відповідних стимулів та інших засобів впливу державі в особі органів влади й управління необхідно сприяти гармонійному та багатофункціональному розвитку сільських територій через удосконалення фінансової інфраструктури їх фінансового забезпечення у комплексі з відповідними нормативно-правовими та інструментальними підсистемами. Тому ми пропонуємо для потенційних учасників фінансової інфраструктури, насамперед фінансово-кредитних установ, страхових, лізингових та факторингових компаній, недержавних пенсійних фондів, інститутів спільного інвестування, компаній з управління активами тощо розробити механізми по врахуванню та заохоченню їх діяльності за умови, що вони виступають активними учасниками системи фінансового забезпечення сільського розвитку та співпрацюють з представниками сільського бізнесу та домогосподарствами, пропорційно до їх внеску у розбудову сільських, особливо депресивних, територій. Такий законодавчо урегульований крок дозволить залучити необхідні для розвитку сільської місцевості кошти у більшому обсязі, ніж це можливо при сьогоdnішніх умовах.

Програми розбудови сільської економіки можуть мати як прості, так і більш складні механізми фінансового забезпечення, які поєднують різноманітні комбінації базових схем залучення фінансових ресурсів та фінансування, різних видів співфінансування. Велика роль в інфраструктурному забезпеченні має відводитись побудові спеціалізованої системи фінансово-кредитних, страхових, лізингових, консалтингових та інших інституцій, що забезпечують безперервність їх діяльності та сприяють задоволенню потреб у фінансових ресурсах, наприклад, бізнес-центрам, або центрам міжпоселенського обслуговування, персонал яких може вчасно надати необхідну якісну консультативну інформаційну підтримку як фінансового, так і іншого характеру для тих суб'єктів, хто її потребує для розвитку як сільськогосподарських, так і несільськогосподарських видів діяльності на селі.

Розвиток та впровадження в сільську економіку сучасних форм та інструментів фінансового забезпечення, що можуть бути запропоновані різноманітними фінансовими інституціями, дозволить задовольнити інтереси як споживачів, так і продавців фінансових послуг. Основними перевагами для продавців може стати розширення ринку за рахунок нових суб'єктів підприємництва, розширення бізнесу та клієнтської бази, для жителів сільської місцевості, сільських малих та середніх підприємств – зниження відсоткових ставок по кредитах, розміру страхових платежів, різні види економії коштів, можливості отримання кваліфікованих фінансових послуг високої якості за помірну ціну, що розраховані саме на споживача-селянина.

Сучасна аграрна політика Європейського Союзу функціонує на фундаменті та в рамках регіональної політики. У цих країнах при вирішенні системних питань регіонального розвитку добре зарекомендував себе Європейський фонд регіонального розвитку. За аналогією, з 2012 р. в Україні започатковано діяльність Державного фонду регіонального розвитку (ДФРР). Існуюча в Україні модель ДФРР лише частково вирішує проблему консолідації фінансових ресурсів на потреби регіонального розвитку. На практиці така консолідація відбувається тільки на рівні Державного бюджету.

ДФРР на сьогодні існує як бюджетна програма з визначеним мінімальним рівнем – 1 % загального фонду бюджету. Окрім того, існує ризик не наповнення ДФРР, оскільки визначено, що його формування залежить від надходжень від приватизації державного майна понад встановлені обсяги.

Удосконалена модель ДФРР в Україні має бути спрямована на реалізацію державно-регіонального партнерства, суб'єктами якого є, з однієї сторони держава, а з іншої – регіон у особі органів влади (муніципальної та державної), а також представники бізнес-середовища та громадянського суспільства [1].

Вченими Національного інституту стратегічних досліджень розроблено заходи щодо удосконалення державної Стратегії регіонального розвитку України до 2015 р., якими передбачено, що до науково-методичного забезпечення розробки і реалізації Стратегії доцільно залучати агентства регіонального розвитку (АРР). «Незважаючи на недостатній рівень їх активності в Україні, агентства регіонального розвитку на сьогодні виглядають як єдині суб'єкти громадянського суспільства, що здатні на місцях узгодити інтереси бізнесу, влади і громади, створити позитивний імідж регіону, сприяти інвестиційному розвитку та розвитку соціально-економічної сфери регіону» [9].

В узагальненому вигляді АРР ставлять за мету досягнути наступні цілі:

- підвищення інвестиційної конкурентоспроможності регіону, залучення інвестицій та реалізація інвестиційного потенціалу;
- полегшення адаптації господарської системи регіону до умов ринкової економіки;
- впровадження ефективних систем соціального управління та програм подолання соціальної напруженості у межах регіону;
- підтримка розвитку малого та середнього бізнесу;
- розвиток сільської місцевості та сільського господарства;
- розвиток туризму, забезпечення культурної інтеграції, реалізація екологічних проектів тощо.

Отже, і ДФРР, і АРР доцільно в рамках своєї діяльності передбачити врахування інтересів багатофункціональної розбудови сільських територій в рамках регіональної політики не лише на декларативному рівні, а й на практиці шляхом налагодження механізмів прямої участі даних інституцій у проектах розвитку сільської місцевості.

Напрямами поживлення руху фінансових потоків в межах сільських територій за участю удосконаленої інституційної фінансової інфраструктури, в площині інтересів якої поряд зі всіма іншими передбачено розвиток соціально-економічної сфери села можуть стати:

- створення спеціального банку для розвитку сільської місцевості та кредитування діяльності в її межах;
- формування в Україні спеціальних державних фондів сільського розвитку за аналогією з ЄС;
- структурна реорганізація Аграрного фонду України шляхом перетворення його на фінансову установу;
- будова кооперативної кредитної системи, що утворюється регіональними кооперативними банками, кредитними кооперативами, кредитними спілками за участю юридичних осіб;
- активне залучення у вітчизняну інфраструктуру представництв і філій міжнародних фінансових організацій та інституцій, що можуть надавати фінансову допомогу органам місцевого самоврядування, представникам сільського бізнесу та населенню;
- пошук заінтересованими ініціативними групами потенційних інвесторів, що можуть сприяти розвитку сільських територій;
- доповнення функцій фондів цільового призначення та інших інституцій, наприклад, Аграрного фонду України, Державного фонду регіонального розвитку, Агенцій регіонального розвитку можливостями надання гарантій щодо повернення кредитів для розвитку підприємницької діяльності в межах сільських територій, розробка відповідної нормативно-правової бази щодо обов'язкової участі вищеназваних установ у соціально-економічній розбудові сільських територій.

Для активізації вирішення проблем сталого розвитку сільських територій слід утворити консолідовану систему органів та інституцій, які б у перелік своїх основних функцій внесли обов'язкову та дійову участь у процесах розбудови сільської місцевості та вирішенні фінансових та суміжних з ними проблем її розвитку. До таких інституцій можна віднести Український державний фонд підтримки фермерських господарств, Аграрний фонд України, Асоціацію Агенцій регіонального розвитку, Державний фонд регіонального розвитку, Державний фонд сприяння місцевому самоврядуванню в Україні, Всеукраїнську асоціацію сільських та селищних рад, Українську асоціацію районних та обласних рад, Фонди охорони навколишнього середовища та інші. Вищеназвані інституції мають активно співпрацювати з самостійним структурним підрозділом Міністерства аграрної політики та продовольства України – Департаментом розвитку сільських територій, якому також слід активізувати свою діяльність з метою досягнення конкретних результатів розвитку соціально-економічної сфери українського села. В систему інституційного фінансового забезпечення обов'язково повинні входити донорські організації міжнародної технічної допомоги, наприклад, Європейський фонд розвитку українського села та інші потенційні заінтересовані інституції.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи викладене, ми можемо констатувати, що для покращення дії механізму фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територій доцільно особливу увагу приділити розбудові удосконаленої інституційної фінансової інфраструктури.

Метою стратегії розвитку інфраструктури фінансового забезпечення сільських територій є формування та реалізація ефективних механізмів створення системи оптимального доступу заінтересованих суб'єктів до джерел формування фінансових ресурсів, забезпечення ними в необхідному обсязі з метою їх подальшого витрачання на потреби функціонування та розвитку сільської території, її основних об'єктів виробничої, соціальної та природоохоронної сфер, суб'єктів підприємництва та населення, а також регулювання їх взаємовідносин з установами фінансової інфраструктури на взаємовигідних та прийнятних умовах. Від дії якісної інфраструктури фінансового забезпечення будуть отримані економічний, екологічний та соціальний ефекти для сільських територій. Для активізації вирішення проблем сталого розвитку сільських територій слід утворити консолідовану систему органів та інституцій, які б у перелік своїх основних функцій внесли обов'язкову та дійову участь у процесах розбудови сільської місцевості та вирішенні фінансових та суміжних з ними проблем її розвитку.

Бібліографічний список

1. Біла С.О. Регіони України у післякризовий період: ризики та перспективи розвитку: аналіт. доп./ С.О. Біла, О.В. Шевченко, В.І. Жук, М.О. Кушнір [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Regionu-86b19.pdf>
2. Боді Єві. Фінанси, 2007 / Є. Боді, Р. Мертон. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://knigi-uchebniki.com/finansy-uchebnik/finansyi150.html>
3. Лупенко Ю.О. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року/ Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/>
4. Офіційний сайт Представництва та проектів Програми розвитку Організації Об'єднаних Націй в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uaport.net/cat/site/www-undp-org-ua>
5. Офіційний сайт Тернопільської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oda.te.gov.ua/>
6. Павлов О.І. Модель управління сільським територіями України: просторовий вимір / О.І. Павлов // Держава та регіони. Серія: економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 114-118.
7. Статистичний щорічник Тернопільської області за 2011 рік/ Державна служба статистики України, головне управління статистики у Тернопільській області. – Тернопіль, 2012. – 468 с.
8. Федосов В.М. Теорія фінансів/ В.М.Федосов. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10000210/finansy/teoriya_finsansiv_-fedosov_vm
9. Щодо удосконалення державної стратегії регіонального розвитку України до 2015 р./ Аналітична записка. Матеріали національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/strategiya_2015-a0536.pdf

Анотація

В статті приділено увагу проблемам фінансового забезпечення сталого розвитку сільських територій на прикладі статистичних даних Тернопільської області, визначено стратегічну мету та напрямки фінансового забезпечення територіального розвитку села, доведено необхідність удосконалення інституційної інфраструктури, що виступає складовою механізму фінансового забезпечення, окреслено принципи її побудови, визначено ефекти для сільських територій від її якісного функціонування, запропоновано напрямки пожевлення руху фінансових потоків в межах сільських територій за участю удосконаленої інституційної фінансової інфраструктури, обґрунтовано створення консолідованої системи органів та інституцій, які б могли стати активними учасниками процесу розбудови сільської місцевості.

Ключові слова: сільські території, фінансове забезпечення, інституційна фінансова інфраструктура, фінансові послуги, консолідована система органів та інституцій.

Аннотация

В статье уделено внимание проблемам финансового обеспечения устойчивого развития сельских территорий на примере статистических данных Тернопольской области, определено стратегическую цель и направления финансового обеспечения территориального развития села, доказано необходимость усовершенствования институциональной инфраструктуры, которая выступает составляющей механизма финансового обеспечения, обозначено принципы ее построения, определено эффекты для сельских территорий от ее качественного функционирования, предложено направления оживления движения финансовых потоков в пределах сельских территорий с участием усовершенствованной институциональной инфраструктуры,

обосновано создание консолидированной системы органов и институций, которые могли бы стать активными участниками процесса построения сельской местности.

Ключевые слова: сельские территории, финансовое обеспечение, институциональная финансовая инфраструктура, финансовые услуги, консолидированная система органов и институций.

Annotation

The paper paid attention to the problems of financial support sustainable development of rural areas on the example of statistics Ternopol region defined strategic goals and directions of financial support for regional rural development, the necessity to improve the institutional infrastructure that serves an integral mechanism of financial support, outlines the principles of its construction, defined effects rural quality of its functioning, suggested directions revival movement of financial flows within the rural areas with improved institutional financial infrastructure, the reasons for creating a consolidated system of agencies and institutions that could become active participants in the process of development of rural areas.

Key words: rural areas, financial support, institutional financial infrastructure, financial services, and consolidated system of institutions.

УДК 338.1:332.14

Іванова Т.Л.,
к.е.н., доц.,
Зубрикiна М.В.,
аспірант,

Донецький державний університет управління

ЗАЙНЯТИСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Постановка проблеми. В умовах транзитивної економіки застосування трудових ресурсів стає визнаною складовою для стабілізації розвитку регіону, яка тісно пов'язана з трансформацією системи управління та підвищенням конкурентоспроможності трудових ресурсів регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у вивчення розвитку трудового потенціалу внесли наукові роботи багатьох вітчизняних учених, таких як: В. Костаків, Г. Сергєєва, І. Лукінов, С. Пирожков, О. Хомра та багатьох інших науковців. Авторами трудоресурсного підходу були: В. Костаків, Г. Сергєєва, Л. Чижова, вони розглядали трудовий потенціал, виходячи з трудових ресурсів, приділивши значну увагу їх якісним характеристикам. Авторами демографічного підходу є: І. Лукінов, С. Пирожков, О. Хомра, В. Піскунов, які зосереджували увагу на ролі та місці окремих поколінь у функціонуванні трудового потенціалу. Зокрема, І. Лукінов підкреслив, що дуже важливою є оцінка можливості впливу нашого суспільства на процеси відтворення та використання робочої сили з урахуванням різних стадій життєвого циклу людини, що дасть змогу порівняти та співставити ці періоди з позицій участі людини у виробництві та споживанні [4].

Різні аспекти досліджуваних питань розглянуті у працях зарубіжних учених: Г. Беккера, Б. Брєєва, Н. Вишневської, Дж. Кейнса та ін. Водночас багато питань, які стосуються змісту та значення трудового потенціалу регіону, ще недостатньо з'ясовані.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування поняття «трудова потенціал», визначення стану розвитку трудового потенціалу України в цілому та основних показників економічної активності населення Донецької області, що впливають на сталий розвиток регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформація економічних відносин в Україні, яка триває протягом усього часу існування незалежної української держави, привела до зниження рівня життя переважної частини населення, зменшення його платоспроможності. Нерівномірність регіонального розвитку і рівня життя населення створює передумови для соціального напруження в суспільстві, уповільнює ринкові перетворення та знижує їх ефективність.

Категорія «трудова потенціал» почала застосовуватися в економічній літературі порівняно недавно (з початку 70-х років ХХ ст.). Її виникнення і «популярність» зумовлені об'єктивними обставинами, що склалися у зв'язку з гострою потребою переведення економіки на шлях інтенсивного розвитку і якісними змінами у системі використання людської праці. Саме поняття «трудова потенціал» відображає погляди на місце і роль людини у виробництві [1, с. 168-172]. Рациональне використання трудового потенціалу стає необхідною умовою переходу економіки держави до ринкової

моделі господарювання. Досі ще немає єдиного трактування цього поняття, і різні автори вкладають у нього неоднаковий зміст. При дослідженні соціально-економічної категорії «трудовий потенціал» в економічній літературі можна відокремити такі основні підходи: демографічний, трудоворесурсний, факторний та політекономічний.

В Указі Президента України «Про Основні напрями розвитку трудового потенціалу в Україні на період до 2011 року» відзначається, що «трудовий потенціал – це сукупна чисельність громадян працездатного віку, які за певних ознак (стан здоров'я, психофізіологічні особливості, освітній, фаховий та інтелектуальний рівні, соціально-етнічний менталітет) здатні та мають намір провадити трудову діяльність» [4].

В. В. Адамчук відзначає, що трудовий потенціал – це ресурсна категорія. Він має містити в собі джерела, кошти, ресурси праці, що можуть бути використані для вирішення будь-якого завдання, досягнення поставленої мети, забезпечення можливостей окремої особи, суспільства, держави у певній сфері [8, с. 45-46]. І. Р. Лошенко характеризує трудовий потенціал як можливості і здібності людини орієнтуватися в соціально-економічних ситуаціях та приймати ефективні рішення, які забезпечують процес реалізації конкурентоспроможного товару і послуг в умовах невизначеності та ризику, закладені в людині джерела сили і запаси енергії – як спеціаліста й організатора, які можуть і мають бути приведені в дію, використані для досягнення поставлених цілей і вирішення завдань у певних умовах [2, с. 25-27].

Таким чином, трудовий потенціал працівника є сферою перехрещення інтересів суспільства й особистості. Взаємообмін здійснюється на основі залучення індивідів до того, що створено суспільством на даному етапі розвитку. Саме суспільство, спираючись на наявні досягнення, підвищує можливості перетворення навколишнього світу. Створене суспільством перебуває в прямій залежності від сталого розвитку трудового потенціалу. Отже, ми бачимо, що стимулювання розвитку трудового потенціалу є дуже важливим для нашої країни. Адже це корисно як для країни, так і для особистості зокрема, оскільки професійний розвиток людини, у свою чергу, сприяє процвітанню регіону і держави.

Ситуація, яка склалася сьогодні у розвитку трудового потенціалу України, стала справжнім потрясінням для більшості людей, що довгий час жили в умовах повної зайнятості, абсолютної довіри до державного контролю за цінами і розподілом товарів та послуг. Громадяни України відчували вплив відкритого безробіття і вкрай швидкого соціального розшарування, тому дослідження процесів формування і використання трудового потенціалу як суспільства, так і регіону є досить актуальним в сучасних умовах економічного розвитку України. У сумарному результаті підвищення ефективності використання трудового потенціалу регіону та суспільства в цілому може забезпечити зростання індексу людського розвитку країни. Трудовий потенціал складається з багатьох компонентів, головними з яких є: здоров'я, освіта, професіоналізм, моральність, вмотивованість, вміння працювати в колективі, творчий потенціал, активність, організованість, ресурси робочого часу.

Таким чином, розглянувши поняття «трудовий потенціал», його сутність, компоненти та значущість, ми можемо ширше його розглянути на прикладі Донецької області. З кількісної точки зору, трудовий потенціал Донецької області представляє собою економічно активне населення, тобто всіх тих, хто працює або активно шукає роботу (зайняті і безробітні), включаючи осіб працездатного віку і старше працездатного віку.

Згідно табл. 1, трудовий потенціал працездатного населення Донецької області зменшується. У 2001 році трудовий потенціал регіону нарахував 4581 тис. осіб, що на 1,09 %, або 386,5 осіб менше, ніж у 2011 році.

Вікові характеристики трудового потенціалу регіону такі: серед тих, хто працює або активно шукає роботу – 52% осіб мають вік від 30 до 50 років, 13,9% – вік від 15 до 24 років, 11,5% – вік від 25 до 29 років, 16,9% – від 50 до 59 років, 5,8% – від 60 до 70 (за даними обласного управління статистики) [3].

Кількісні та структурні зміни економічно активного населення зумовлені як демографічними, так і соціально-економічними наслідками ринкових перетворень в економіці країни загалом і регіону зокрема. Економічні та соціальні чинники виявили проблеми безробіття, поширення безробіття, поширення нелегальної трудової діяльності, зниження національного інтелектуального й освітнього потенціалу, значного розшарування населення за рівнем доходів [6, с. 261].

До позитивних змін у складі трудового потенціалу слід віднести зменшення кількості безробітних осіб майже у 2 рази (точніше в 1,84 рази, за методологією МОП) – з 2,27 мил. осіб у 2001 р. до 1,87 млн. осіб в 2011 році. Серед безробітних частка жінок складає 42,6%, чоловіків – 57,4%.

Аналіз даних статистики дає змогу констатувати, що в Донецькій області стрімко зменшується кількість найманих працівників підприємств, установ, організацій. Йдеться про тих працівників, які уклали письмові трудові угоди (трудовий договір) на постійній або тимчасовій основі.

На формування кількісного складу трудового населення регіону негативно впливають такі фактори, як зменшення природного приросту населення, погіршення демографічної ситуації в сільській місцевості, зниження народжуваності, зростання смертності, міграція населення із сіл в міста

в результаті впливу урбанізації, труднощі, що виникли у суспільстві в результаті формування нових економічних відносин, створення ринкового середовища.

Таблиця 1
Населення Донецької області за показниками економічної активності з 2000 по 2011 роки
(млн. осіб)

Показник	Рік										
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Економічно активне населення:											
- у віці 15-70 років	2,31	2,26	2,25	2,25	2,26	2,26	2,26	2,27	2,19	2,17	2,17
- працездатного віку	2,16	2,11	2,11	2,11	2,12	2,13	2,13	2,13	1,98	1,98	2,02
Зайняте населення:											
- у віці 15-70 років	2,08	2,07	2,07	2,09	2,12	2,13	2,13	2,14	1,98	1,98	1,98
- працездатного віку	1,92	1,92	1,93	1,95	1,98	1,99	1,99	1,99	1,83	1,83	1,84
Безробітне населення (за методологією МОП):											
- у віці 15-70 років	2,38	1,91	1,79	1,64	1,40	1,29	1,26	1,28	2,06	1,83	1,87
- працездатного віку	2,37	1,90	1,79	1,63	1,39	1,29	1,25	1,28	2,06	1,83	1,87
Потреба в робочій силі на кінець року (тис. осіб)	20,5	24,6	26,0	33,4	34,8	28,8	25,0	10,1	3,3	2,9	5,0
Навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце (осіб)	4	3	3	2	2	2	2	2	6	13	11

Джерело : [7]

Кількість громадян, які звернулися в державну службу зайнятості за допомогою в працевлаштуванні, в 2011 році склала в області 94,1 тис. осіб. Загальна кількість осіб, які скористалися послугами служби зайнятості, становила 127,1 тис. осіб (з урахуванням тих, хто перебував на обліку на початок року). За 2011 рік було працевлаштовано 54,5 тис. осіб, що порівняно з попереднім роком більше на 8,2%. Рівень працевлаштування (відношення працевлаштованих державною службою зайнятості до загальної кількості осіб, які перебували на обліку) в 2011 році становив 42,9% проти 37,1% в 2010 році [7]. Кількість незайнятого населення на 1 січня 2012 року становила 28,4 тис. осіб. На кожне вільне робоче місце (вакантну посаду), кількість яких склала 4,1 тисячі, претендували 7 осіб проти 11 осіб – рік тому.

Кількість зареєстрованих безробітних на 1 січня 2012 року склала 27,5 тис. осіб, що на 5,6% більше, ніж місяць тому, а порівняно з 1 січня 2011 року менше на 14,2%. Кількість безробітних жінок зменшилася за рік на 13,3%, безробітної молоді у віці до 35 років – на 19,4%. Питома вага безробітних жінок на початок 2012 року склала 66% усіх зареєстрованих безробітних, а їх кількість становила 18,1 тис. осіб. Безробітної молоді до 35 років на 1 січня перебувало на обліку 12,3 тис. осіб, або 45% усіх безробітних. Середній розмір допомоги по безробіттю в грудні 2011 року становив 1053 грн. Рівень зареєстрованого безробіття на 1 січня 2012 року склав в області 1% населення працездатного віку. Рівень безробіття економічно активного населення працездатного віку, визначений органами статистики за методологією Міжнародної організації праці, становив 8,7% (згідно з останніми даними за 9 місяців 2011 року).

Зайнятість є одним з найважливіших чинників, що впливають на конкурентоспроможність населення, що є основою сталого розвитку регіону. Соціально-трудовий потенціал певного регіону можна характеризувати як конкурентоспроможний у випадку наявності наступних умов: якщо даному регіону притаманний високий рівень трудової активності працездатного населення; якщо кваліфікація та освіта працездатного населення даного регіону відповідає потребам ринку праці, існуючим на даний момент часу або таким, що будуть формуватися протягом наступних років під впливом науково-технічного прогресу та структурної перебудови економіки; якщо у структурі зайнятого населення регіону питома вага спеціалістів, тобто тієї категорії працівників, які переважно забезпечують інноваційний напрям економічного розвитку, є вищою, ніж аналогічний показник в інших регіонах; якщо у даному регіоні спостерігається вищий у порівнянні з іншими регіонами ступінь розвитку

альтернативних форм зайнятості населення; якщо місцеві та центральні органи державної влади здійснюють комплексну та систематичну соціально-економічну політику, спрямовану на запобігання трудовій еміграції економічно активного та висококваліфікованого населення та на залучення до роботи в галузях народного господарства кваліфікованих працівників з інших регіонів [4, с. 45-46].

Процедура аналізу конкурентоспроможності соціально-трудового потенціалу регіону може здійснюватися шляхом дослідження факторів, представлених на рис. 1 [3, с. 105]. Отже, одним з найбільш важливих індикаторів та показників високого рівня конкурентоспроможності соціально-трудового потенціалу є вдала та системна соціально-економічна політика органів державної влади, спрямована на запобігання трудовій еміграції працівників, особливо висококваліфікованих. Інструментами такої політики є не стільки висока заробітна плата, рівень якої за умов ринкової економіки більшою мірою визначається співвідношенням попиту та пропозиції на ринку праці, скільки директивними заходами держави, оскільки ефективне законодавче регулювання тих сфер господарської діяльності, в яких найчастіше задіяні висококваліфіковані фахівці, тобто правовий захист результатів праці вітчизняних спеціалістів [2, с. 72-73].

Рис. 1. Фактори формування конкурентоспроможності трудового потенціалу регіону

Джерело : [3]

Якщо характеризувати конкурентоспроможність у широкому її розумінні, тобто як набір певних властивостей, завдяки яким об'єкт (підприємство, продукт чи трудовий потенціал) отримує деякі переваги над подібними об'єктами, що функціонують у межах одного ринкового середовища, то найважливішою з цих властивостей є здатність даного об'єкта до динамічного розвитку, до вдосконалення. Іншими словами, конкурентоспроможність не може бути статичною, незмінною в часі і просторі властивістю об'єкта чи суб'єкта економічних відносин; вона має реальне змістове наповнення тільки в умовах безперервного розвитку всіх елементів економічного середовища. Тому й конкурентоспроможність трудового потенціалу певного регіону можна оцінювати тільки як тимчасове явище або з позиції визначення перспектив його подальшого розвитку під впливом великої кількості чинників та за умов збереження існуючих тенденцій соціально-економічних процесів.

Підсумовуючи сказане вище, потрібно зазначити, що трудовий потенціал країни чи регіону можна характеризувати як конкурентоспроможний тільки у тому випадку, якщо його носії володіють здатністю до постійного розвитку та вдосконалення своїх трудових здібностей і підвищення кваліфікації, до професійної адаптації, до вимог ринку праці [5, с. 316]. Для ефективного вирішення проблем зайнятості та безробіття на ринку праці необхідно: при формуванні загальнодержавних, галузевих та регіональних програм економічного та соціального розвитку, реалізації програм структурної перебудови економіки, інвестиційних, приватизаційних програм та програм реструктуризації підприємств передбачати здійснення заходів щодо ефективного вирішення проблем зайнятості працівників; визначати галузеві та регіональні пріоритети створення нових та підвищення ефективності використання наявних робочих місць, введення виробничих потужностей та об'єктів соціальної сфери; передбачати залучення та ефективне використання капітальних вкладень, внутрішніх і зовнішніх інвестицій та інших фінансових надходжень для створення нових робочих місць, розширення зайнятості населення; вжити заходів щодо посилення стимулювання роботодавців до створення додаткових робочих місць.

Під час проведення конкурсів на розміщення державних замовлень необхідно надавати перевагу підприємствам з переважною чисельністю працюючих інвалідів з метою їх соціального захисту, стабілізації виробництва та збереження робочих місць для інвалідів; посилити розвиток малого та середнього підприємництва, передусім у регіонах з критичною ситуацією на ринку праці, особливо в населених пунктах з монофункціональною структурою виробництва; визначити обсяги професійно-кваліфікаційної підготовки фахівців і кваліфікованих робітників у навчальних закладах відповідно до потреб галузей економіки; посилити контроль за ефективністю використання робочої сили на підприємствах, розвитком системи професійного навчання кадрів на виробництві, реалізацією роботодавцем відтворювальної, стимулюючої та регулюючої функцій заробітної плати тощо. Вирішення соціальної проблеми зайнятості та безробіття повинно здійснюватися в умовах посилення координуючої та регулюючої функції в діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади, пов'язаної з розробленням та реалізацією заходів щодо ефективного використання трудових ресурсів.

Висновки з проведеного дослідження. Розвиток трудового потенціалу в умовах поступової інтеграції до світового співтовариства є обов'язковою умовою його існування загалом, а також реалізації кожним громадянином держави права на працю та гідне життя. В умовах переходу до ринку слід виробити шляхи, за допомогою яких можна було б продуктивно використовувати наявний у державі та регіонах трудовий потенціал, оскільки це дало б змогу поліпшити конкурентоспроможність на ринку праці, а врешті решт – на ринку товарів і послуг вітчизняного виробництва.

Бібліографічний список

1. Гаркавенко Н. О. Проблеми зайнятості та безробіття на національному ринку праці / Н. О. Гаркавенко // Формування ринкових відносин в Україні. – 2007. – №4. – С. 168-172.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини : підручник [для ВНЗ (затв. МОН України)] / О. А. Грішнова. – [4-е вид.]. – К. : Знання, 2009. – 390 с.
3. Ільч Л. М. Система управління трудовим потенціалом держави / Л. М. Ільч // Науковий вісник Державної академії статистики, обліку та аудиту: [зб. наук. праць]. – Київ : ДАСОА, 2004. – № 4 (5). – С. 72-73.
4. Ільч Л. М. Трудовий потенціал України та ефективність його використання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л. М. Ільч. – Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2006. – 125 с.
5. Лібанова Е. М. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій [колект. монографія]; за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, Держкомстат України. – 2008. – 316 с.
6. Ноджак Л. С. Демографічні чинники формування і використання трудового потенціалу за ринкових перетворень / Л. С. Ноджак. – Львів : ІРД НАН України, 2004. – 261 с.
7. Статистична інформація Державного комітету статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Трубич С. Ю. Соціально-економічна сутність та особливості формування людського потенціалу / С. Ю. Трубич, З. М. Пушкар // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 4. – С. 45-46.

Анотація

Представлені наукові підходи, чинники і заходи оцінки трудового потенціалу регіону з позицій забезпечення його конкурентоспроможності, які позитивно впливають на стан регіонального ринку праці та перспективи соціально-економічного розвитку регіону.

Ключові слова: *трудовий потенціал регіону, конкурентоспроможність трудового потенціалу, зайнятість населення, показники економічної активності.*

Аннотация

Представлены научные подходы, факторы и мероприятия оценки трудового потенциала региона с позиций обеспечения его конкурентоспособности, которые положительно влияют на состояние регионального рынка труда и перспективы социально-экономического развития региона.

Ключевые слова: *трудова потенціал регіона, конкурентоспроможність трудового потенціала, занятість населення, показателі економічної активності.*

Annotation

Scientific approaches, factors and measures of estimation the labor potential of region are presented from positions of providing its competitiveness, which positively influence on the regional market of labor and prospects of socio-economic development of region.

Key words: *labor potential of region, competitiveness of labor potential, employment of population, indexes of economic activity.*

УДК 621.31:332

Самойленко І.О.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту і маркетингу
в міському господарстві,
Харківська національна академія міського господарства

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ЩОДО ЕКОНОМІЧНОЇ ОЦІНКИ ВПЛИВУ ЯКОСТІ ЕЛЕКТРОЕНЕРГІЇ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Постановка проблеми. Структурна перебудова енергетики, створення енергетичного ринку, втілення енергозберігаючих технологій привели до нових взаємовідношень між суб'єктами електроенергетики та споживачами. На даний час розвиток суспільства супроводжується зростаючим споживанням електричної енергії. Відбувається якісна еволюція промислових споживачів. Істотно змінився склад та потужність споживачів. В той же час інтенсифікація виробництва, розвиток електротехнологій обумовлюють різке зростання енергоємності і концентрації навантажень. Сказане зумовлює необхідність дослідження теоретичних та методичних засад щодо економічної оцінки впливу якості електроенергії на організацію економічної діяльності на регіональному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На цей час обсяг науково-дослідних робіт в області якості електроенергії, безумовно, розширився [1; 2; 3; 4]. Насправді комплекс питань, пов'язаних із якістю електроенергії, став передумовою створення нового наукового напрямку в енергетиці, який сформувався й починає успішно розвиватися. Різні аспекти якості електроенергії знайшли своє відображення в наукових публікаціях І. М. Трунової, У. О. Кухтяк [5], О. Осадчої [6] та ряду інших фахівців. Деякі економічні проблеми електроенергетики досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені-економісти, як В. І. Пила, К. Я. Петриковець, І. В. Плачков, О. С. Чмир [7].

Слід зазначити, що питання якості електроенергії більше розглядається з технічної точки зору, тоді як «якість електроенергії» є багатоплановим поняттям і може розглядатися в технічному, економічному та правовому аспектах. Зміна ставлення до проблеми якості електроенергії обумовлена насамперед тим, що під час використання електроенергії низької якості підприємства й сама енергосистема несуть втрати. Така ситуація неодмінно впливає на характер виробництва регіонального продукту в цілому, визначає можливості переходу на виробництво інноваційної продукції п'ятого чи шостого технологічного укладу, де якісна електроенергія виступає не тільки вагомим фактором виробництва, а й основою переходу до високих технологій, визначає якість сучасного життя населення. З цих позицій є необхідним ідентифікувати втрати, які виникають від низької якості електроенергії та дослідити матеріальні, трудові, фінансові, втрати часу, а також спеціальні види втрат у господарському комплексі.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні впливу якості електроенергії на організацію економічної діяльності на регіональному рівні, що дає змогу з'ясувати інтереси кінцевих споживачів, сформулювати вимоги щодо стратегії розвитку основних суб'єктів ринку, економічних механізмів, рівня технологій, стандартів, норм і правил, що регламентують процес електропостачання в системі стандартів якості послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Втрати – частина наслідків, які пов'язані з негативними змінами в основних сферах господарської діяльності. Матеріальні види втрат проявляються у непередбачених додаткових витратах або прямих втратах устаткування, майна, продукції, сировини, енергії. У виробничій сфері матеріальні втрати пов'язані безпосередньо з втратою основних та оборотних фондів. Трудові втрати представляють втрати робочого часу, викликані непередбаченими обставинами. У безпосередньому вимірі трудові втрати виражаються в людино-годинах, людино-днях або просто годинах робочого часу. Перетворення трудових втрат у вартісне, грошове вираження здійснюється шляхом множення людино-годин на вартість (ціну) однієї години [8].

Фінансові втрати – це прямий грошовий збиток, пов'язаний із непередбачуваними платежами, виплатою штрафів, сплатою додаткових податків, втратою грошових коштів і цінних паперів. Крім того, фінансові втрати можуть бути від недоотримання або неотримання грошей з передбачених джерел, від неповернення боргів, несплати покупцем поставленої йому продукції, зменшення виторгу внаслідок зниження цін на реалізовану продукцію й послуги [8].

Втрати часу існують тоді, коли процес господарської діяльності йде повільніше, ніж було намічено. Пряма оцінка таких втрат здійснюється в годинах, днях, тижнях, місяцях запізнювання в одержанні наміченого результату. Щоб оцінити втрати часу у вартісному вимірі, необхідно встановити, до яких втрат доходу, прибутку здатні призводити втрати часу.

Дослідження показали, що в різних сферах економічної діяльності величина втрат через одну годину простою, викликаних відхиленнями напруги, значно коливаються. Наприклад, в центрах бронювання квитків на авіалініях такі втрати складають від 67.000 до 112.000 дол., на брокерських біржах – 5,6-7,3 млн. дол., в мережі автоматів і обслуговування – 12.000-17.000 дол., при продажу кредитних карток – 2.2-3.1. млн. дол. Провал напруги на паперовій фабриці на одну годину зупиняє виробництво на 1 день, внаслідок чого втрати становлять 250.000 дол., циклічне переривання виробництва в скляній промисловості складатиме 200.000 дол. Коли відбувається відключення електроенергії, підприємства втрачають: 1477 доларів за 1 сек. відключення; 2107 доларів за 3 хв. відключення; 7795 доларів за 1 годину відключення.

За даними більш ніж 200 великих комерційних і промислових споживачів, за перерви електропостачання без попереднього повідомлення на 4 год. збиток, у середньому, становить приблизно 75 000 дол. США, на 1 год. – 40 000, на 1 год. з повідомленням – 23 000 дол. США. Збиток від падіння напруги на 10-20% оцінюється в 7 500 дол. США, від раптового відключення на 2 сек. – 11 000 дол. США [9, с. 41].

Для кількісної оцінки збитку від падіння або провалів напруги в різних галузях промисловості можна навести дані з прикладного керівництва з якості електроенергії в рамках програми Європейської комісії «Leonardo» (табл. 1 [10, с. 67]). Такі цифри зумовлені насамперед порушенням технологічного процесу внаслідок падіння або провалів напруги.

Таблиця 1

Типові фінансові втрати в економіці від низької якості електроенергії

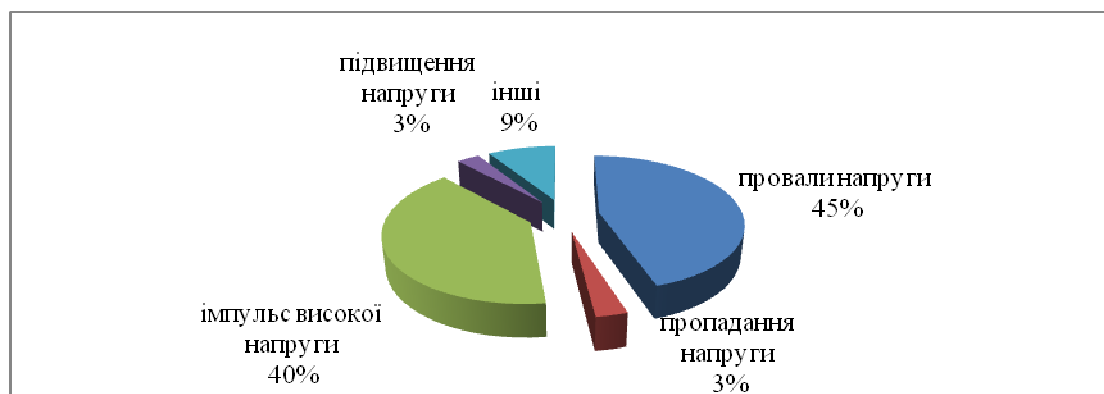
Сектор економіки	Фінансові втрати за подію
Виробництво напівпровідників	3800000 євро
Фінансовий сектор	6000000 євро / год.
Комп'ютерний центр	750 000 євро
Телекомунікації	30 000 євро / хв.
Виробництво сталі	350 000 євро
Виробництво скла	250 000 євро

Джерело : складено за [10]

Так, виробництво напівпровідників є особливо чутливим до падіння й провалів напруги. Наприклад, під час виробництва пластин для мікрокомпонентів необхідно близько двох десятків виробничих етапів, які мають бути здійсненими протягом декількох днів. Якщо пластина псується ближче до кінця процесу, вся цінність виконаної роботи втрачається. Швидкість розробки напівпровідників і конкуренція на цей час є настільки високими, а цикл експлуатації продукту настільки коротким, що втрата продукту є предметом гострого занепокоєння не тільки постачальників, але також і споживачів, які, в свою чергу, не зможуть виробляти й постачати свою власну продукцію.

Для комп'ютеризованих процесів час, необхідний для повторного запуску величезної кількості робочих станцій, відновлення призупинених транзакцій та незбережених документів, може зайняти кілька годин.

Підприємства телекомунікаційної галузі несуть найбільший збиток внаслідок повної залежності від наявності електроживлення, безперебійності та якості послуг. Приблизна діаграма розподілу причин втрат і спотворень інформації наведена на рис. 1.

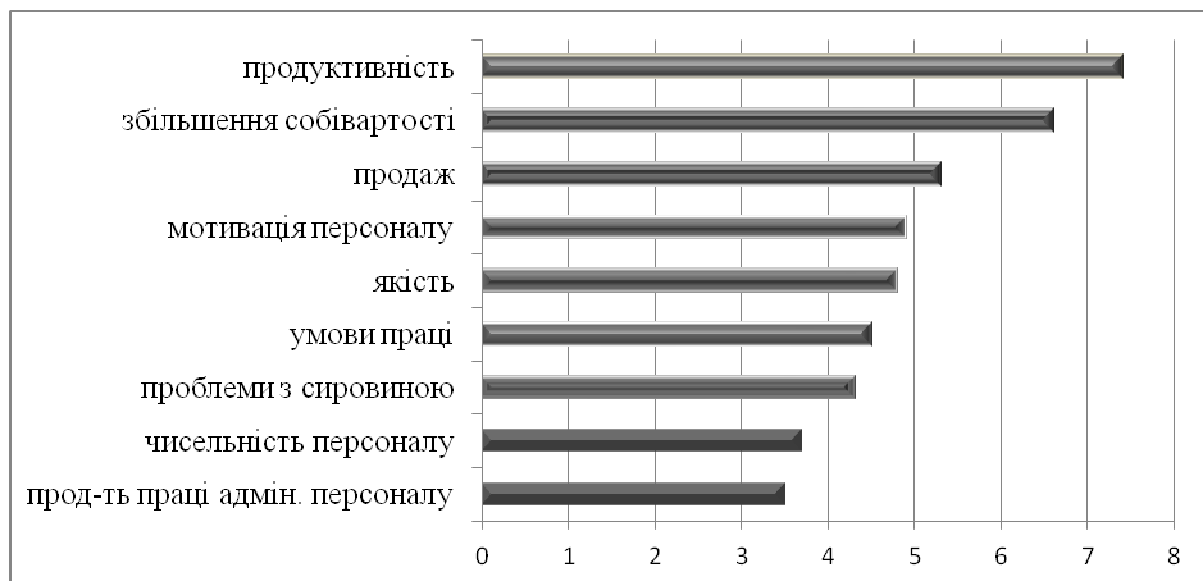
Рис. 1. Структура втрат і спотворень інформації за їх основними причинами

Проблеми з електропостачанням призводять до: виходу з ладу обладнання, втрати даних і додаткових витрат, пов'язаних із придбанням та обслуговуванням дизельних генераторів і мережних

фільтрів. Зниження виручки підприємств цієї галузі значною мірою пов'язане зі зниженням динаміки зростання, оскільки часті перебої зв'язку, відсутність сигналу, проблеми з доступом до Інтернету скорочують доходи операторів зв'язку. А необхідність додаткових витрат впливає на рівень маржинального прибутку. Втрата інформації призводить не тільки до спільних збоїв і перерв роботи компаній, але й часто загрожує фінансовим крахом, втратою бізнесу, репутації.

У металургійній галузі падіння або провал напруги викликає різні наслідки залежно від стадії технологічного процесу: на стадії заварки – припиняється заварка печей, і процес практично зупиняється; на стадії плавлення – продовжується технологічний процес і можливий брак з хімічного аналізу металу; на стадії випуску металу – може статися випуск металу на підлогу цеху, оскільки розливний ківш не може вмістити всієї продукції, що випускається з рідкої сталі. За тривалих перерв електропостачання (30 хв. і більше) може вийти з ладу арматура водного охолодження печей (може згоріти), що призведе до тривалої зупинки печей на ремонт. За одну годину після припинення електропостачання остигає метал в розливному ковші й ківш виходить з ладу. За перерв більших, ніж 2 год., виникає небезпека застигання металу в печах, і надалі необхідно буде більше 70 год. на видалення можливих «козлів» із печей. Для налагодження процесу потрібен тривалий час. Найбільшою складовою негативних наслідків є вихід з ладу устаткування й брак продукції.

З метою отримання детальнішої інформації про вплив низької якості електроенергії на господарську діяльність підприємства був розроблений опитувальник для керівників підприємств і проведені дослідження на 13 підприємствах Запорізького та Харківського регіонів в галузях машинобудування, агропромислового комплексу, сфері послуг, нафтохімічній галузі. З'ясувалося, що жодне з підприємств не має точної статистики відносно постачання електроенергії з порушенням вимог Міждержавного стандарту ДСТУ 13109-97, а також обсягів фінансових і виробничих втрат підприємств в абсолютному вираженні, однак досить точно визначили обсяги втрат у відсотковому вираженні. Оцінка впливу якості електроенергії на фінансово-господарську діяльність підприємства дала змогу встановити основні фактори та проранжувати їх за дев'ятибальною шкалою (9 балів – найбільший ступінь впливу) (рис. 2).

Рис. 2. Загальна характеристика впливу низької якості електроенергії на діяльність підприємств (в балах)

Визначено, що низка якість електроенергії насамперед впливає на такі параметри діяльності підприємств як:

- 1) продуктивність;
- 2) собівартість;
- 3) виручку.

Меншою мірою якість електроенергії позначилася на продуктивності адміністративного персоналу. Як видно, проблеми з термінами зберігання сировини замикають трійку факторів із найменшим ступенем впливу.

Важливим методичним прийомом оцінки матеріального збитку, якого зазнали підприємства через проблеми з якістю електроенергії та з метою визначення масштабу фінансових втрат є встановлення середнього рівня втрат (у відсотках) за показниками зміни виручки, зміни

маржинального прибутку; зміни рівня чистого прибутку. Результати проведеного дослідження наведені у табл. 2.

Таблиця 2

Оцінка фінансового збитку від низької якості електроенергії за галузями економічної діяльності в Запорізькому та Харківському регіонах

Сфери економічної діяльності	Результати оцінки за фінансовими показниками
Машинобудування	Не змогли здійснити оцінку
Переробка сільськогосподарської продукції	Визначили зниження маржинального прибутку, але не змогли уточнити рівень втрат
Агропромисловий комплекс	У цілому не змогли оцінити втрати
Рослинництво, тваринництво	Визначили зниження маржинального прибутку, але не змогли уточнити рівень втрат
Сфера послуг	Відмічено зниження маржинального прибутку близько 10-15%
Нафтохімічна галузь	Приблизне зниження виручки на 10%
Оператори зв'язку	Приблизне зниження виручки на 25%

Джерело : дані наведено за результатами опитування керівників підприємств

Ряд підприємств констатували випадки виходу з ладу обладнання, втрати даних і необхідність додаткових витрат, пов'язаних із придбанням та обслуговуванням дизельних генераторів і мережевих фільтрів. Безумовно, додаткові витрати вплинули на рівень маржинального прибутку.

Представники повідомили, що собівартість їхньої продукції зросла в середньому на 10%, і це було викликано частим використанням дизель-генераторів.

Із заходів, що вживаються для подолання наслідків, що виникають від низької якості електроенергії, виділені такі:

- запровадження додаткових змін, як правило, нічних, або у вихідні дні;
- корекція робочих графіків;
- використання джерел альтернативного й безперебійного живлення;
- зміни в технологічному процесі за рахунок впровадження й використання менш енергоємних технологій;
- скорочення споживання електроенергії;
- переоснащення виробництв новим, більш енергоефективним обладнанням.

Важливо відзначити позитивний момент, що відбувається модернізація обладнання на більш енергоефективні зразки, як це відбувалося на деяких підприємствах нафтохімічної галузі.

У цілому, підбиваючи підсумки проведеного опитування керівників підприємств, можна зробити такі висновки:

1. Промислові підприємства, які мають власні лінії 6-10 кВ, змушені були запровадити обмеження на обсяг споживання, що стосувалися освітлення, опалення й можливості використання оргтехніки.

2. Підприємства громадського харчування, що зіткнулися з проблемами постачання електроенергії, зазнали збитків внаслідок псування продуктів харчування, втрати клієнтів і збільшення собівартості продуктів/послуг у випадках використання дизельних генераторів.

3. Підприємства сфери послуг відчували простої й погіршення робочих умов, зокрема освітлення та опалення, наслідком чого стали зниження продуктивності, виручки й мотивації персоналу.

4. Малий бізнес – різні майстерні та невеликі цехи – вповні відчули негативні наслідки якості електроенергії. Так само, як і в інших випадках, це позначилося на технічному стані устаткування й інструментів, призводило до псування сировини, погіршення мотивації працівників.

5. Розподільчі компанії також зазнають негативні наслідки. Зокрема страждає власне обладнання електричних мереж, оскільки дворазові відключення призводять до необхідності здійснення операцій із відключення/включення подачі електроенергії протягом доби. Протягом 150 днів це складає 600 операцій. Така кількість операцій протягом відносно нетривалого періоду часу призводить до різкого погіршення швидкісних характеристик, що веде до пошкодження обладнання й необхідності додаткового моніторингу системи устаткування. До того ж, скорочення споживання енергії призводить до зниження виручки і, як наслідок, до зменшення бюджетних відрахувань.

Однак хотілося б відзначити, що проблеми з якістю електроенергії мали й зворотний бік, а саме стимулювали деякі види економічної діяльності. Зокрема вони вплинули на продаж генераторів, комплектуючих та інших джерел безперебійного живлення; акумуляторів, перетворювачів напруги й портативно-заряджувальних джерел світла.

Аналіз проведеного дослідження дозволяє зробити ряд висновків:

— підприємства не використовують метод реєстрації часу та тривалості незапланованих зупинок виробництва, відповідно, не займаються точною оцінкою вартості втрат у результаті зупинок і не мають уявлення про ті збитки, які вони несуть за рік;

— втрати, викликані низькою якістю електроенергії, створюють великий дефіцит фінансових ресурсів, що негативно позначається на діяльності як самого підприємства, так і на його контрагентах і фіскальних органах;

— оскільки питання вартісного характеру до цього часу практично не розглядалося, то немає можливості провести порівняльну оцінку між економічними втратами, викликаними низькою якістю електроенергії, і необхідним рівнем витрат для забезпечення її якості;

— споживачі, які справно оплачують недешеві послуги енергетиків, не можуть бути впевнені в їх якості, що дозволяє їм ставити під сумнів відповідність послуг електропостачання за критерієм «ціна / якість».

На підставі вищенаведених втрат через зниження якості електроенергії потрібно зазначити про необхідність забезпечення приладного контролю якості електроенергії і розробки організаційно-технічних заходів за результатами замірів показників якості в схемі електропостачання підприємств, для усунення відхилення від нормативних значень цих показників. Рівень збитків через низьку якість електроенергії повинен забезпечити «поштовх» (позитивний) в напрямі бажання придбання необхідних приладів, їх впровадження і виконання на підприємстві аналітичної роботи. Створення і впровадження приладів контролю є реальним шляхом до зменшення витрат на енергоресурси та більш чітким контролем за їх використанням. Для цього, насамперед, необхідно на рівні держави внести зміни до чинних Правил користування електричною енергією в частині обов'язкового впровадження приладів контролю за якістю електроенергії при транспортуванні і її використанні. Одночасно внести додаткову відповідальність (матеріальну) за відсутність відповідних приладів контролю якості електроенергії. Той рівень відповідальності, який існує на даний час між енергопостачальними компаніями і споживачами електроенергії на поточний час носить формальний характер і не сприяє покращенню ситуації по підвищенню рівня якості електроенергії на ринку електроенергії.

Висновки з проведеного дослідження. Для вирішення проблем якості електроенергії необхідні певні заходи з боку багатьох органів державної та регіональної влади. Досягти цього можна лише поступовими заходами, створюючи відповідні умови взаємодії постачальників та споживачів електроенергії з контролем та забезпечення якості електроенергії. По-перше, має бути створене правове поле шляхом розробки та вдосконалення базового комплексу нормативних і методичних документів, які дозволили б виявити винуватців зниження якості електроенергії та економічно стимулювати технічні заходи з ліквідації їх причин. По-друге, має здійснюватися регіональний нагляд за дотриманням вимог щодо впровадження нової системи відносин на ринку електроенергії та дотриманням вимог відповідних нормативних документів на підприємствах, що постачають та споживають електроенергію.

Бібліографічний список

1. Карташев И. И. Качество электроснабжения в распределительных системах / И. И. Карташев // Электричество. – 2003. – № 12. – С. 65-69.
2. Качество электрической энергии в системах электроснабжения / [Баталов А. Г., Гриб О. Г., Сендерович Г. А. и др.]. – Харьков : ХНАГХ, 2006. – 272 с.
3. Ключкова Н. В. Основы управления надежностью энергетических компаний на электроэнергетическом рынке России / Н. В. Ключкова, О. Е. Иванова // Вестник ИГЭУ. – 2008. – Вып. 1. – С. 1-4.
4. Самарский В. Ю. Покращення якості електроенергії – шлях до підвищення ефективності електропостачання / В. Ю. Самарский // Энергосбережение. – 2004. – № 6. – С. 8-9.
5. Трунова І. М. Енергетичний менеджмент підприємств АПК з врахуванням якості електричної енергії / І. М. Трунова, У. Є. Кухтяк // Вісник ХДТУСГ. Проблеми енергозабезпечення та енергозбереження в АПК України. – Харків : ХДТУСГ, 2006. – Вип. 43. – Т. 2. – С. 37-43.
6. Осадчая О. Стандарты качества услуг в электроэнергетике / О. Осадчая // Энергетическая политика Украины. – 2005. – № 5. – С. 76-79.
7. Особливості діяльності енергетичних компаній та державне регулювання тарифів на електричну і теплову енергію / [Пила В. І., Чмир О. С., Плачков І. В. та ін.] ; (ред.) В. І. Пила, (ред.) О. С. Чмир. – К. : ФАДА, ЛТД, 2002. – 96 с.
8. Костин А. В. Актуальные вопросы оценки убытков правообладателей товарных знаков / А. В. Костин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.labrate.ru/kostin/kostin_article_rightholder_losses_2007.htm
9. Семенов В. А. Надежность распределительных сетей (США) / В. А. Семенов // Энергетика за рубежом : прилож. к журналу «Энергетик». – 2000. – Вып. 2. – С. 59.

10. Чэпмэн Д. Цена низкого качества электроэнергии / Д. Чэпмэн // Энергосбережение. – 2004. – № 1. – С. 66-69.

Анотація

Розглянуто збитки від низької якості електроенергії. Досліджено питання впливу якості електроенергії на економічну діяльність підприємств, визначено шляхи подолання існуючої проблеми.

Ключові слова: *якість електроенергії, втрати, низька якість електроенергії, підприємство.*

Аннотация

Рассмотрены ущербы от низкого качества электроэнергии. Исследован вопрос влияния качества электроэнергии на экономическую деятельность предприятия, определены пути решения существующей проблемы.

Ключевые слова: *качество электроэнергии, потери, низкое качество электроэнергии.*

Annotation

Harm tips from low quality electric power are considered. The issue of impact of the power quality on the economic activity of enterprises has been investigated; the ways to overcome existing problems are identified.

Key words: *quality of electric power, loss, low quality of electric power, enterprise.*

УДК 338.46:332.1 (477.87)

**Брензович К.С.,
к.е.н, доцент кафедри економічної теорії та світової економіки,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**

ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ РИНКУ ПОСЛУГ В РОЗРІЗІ ПРИРОДНО-ЕКОНОМІЧНИХ ЗОН РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Прив'язка діяльності у сфері послуг до певного економічного та географічного простору через технічні або інші причини, внаслідок чого реалізація послуг підприємствами здебільшого здійснюється всередині регіону як адміністративно-територіальної одиниці, зумовлює необхідність дослідження регіональних аспектів розвитку ринку послуг. Специфіка функціонування ринку послуг має чітко виражену просторову зорієнтованість, що зумовлює існування значних відмінностей у розвитку підприємництва в сфері послуг як на рівні регіонів України, так і на рівні локальних адміністративно-територіальних утворень.

Закарпатська область наділена особливо різноманітними умовами для розвитку видів економічної діяльності, оскільки розміщена одразу в трьох природно-економічних зонах (гірській, передгірній, низинній). До цього при дослідженні регіонального ринку послуг нами було здійснено спробу виведення узагальнюючого показника для відносної оцінки рівня його розвитку в розрізі адміністративних районів області. Однак вважаємо за доцільне поглибити зазначене дослідження пошуком можливих особливостей та спільних рис розвитку сфери ринкових (платних) послуг в межах природно-економічних зон.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг в умовах формування ринкових відносин досліджують А. Ф. Мельник [1], Б. М. Данилишин, В. І. Куценко, Я. В. Остафійчук [2]. Розвиток ринку послуг розглядається в розрізі окремих областей України в праці О. В. Гаврилюк [3]. Вивченню актуальних питань розвитку нових форм господарювання в сфері послуг та специфіки обслуговування сільського та міського населення присвячені дослідження В. П. Горьового [4] та О. Лук'яненко [5]. Разом з тим, більшість публікацій присвячена макроекономічному рівню регулювання розвитку ринку послуг. В той же час, властивий для зазначеного ринку високий рівень локалізації зміщує акцент дослідження на регіональний та місцевий рівні функціонування, в зв'язку з чим виникає необхідність вивчення внутрішньо регіональних особливостей розміщення та функціонування об'єктів ринку послуг.

Постановка завдання. Завданням дослідження є виявлення можливих специфічних рис розвитку сфери послуг, зумовлених природними та економічними особливостями виділених зон

регіону (на прикладі Закарпатської області), визначення впливу природних та економічних умов на розміщення підприємств сфери послуг.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальноекономічне та соціальне значення сфери послуг на мезорівні виявляється у її впливі на зростання та комплексний характер розвитку регіону, ефективність функціонування його економіки і формування умов для проживання населення. Більш локалізований порівняно з матеріальним виробництвом характер та прив'язка до певної території робить галузі сфери послуг особливо залежними від потреб потенційних споживачів.

Сфера послуг здійснює всесторонній вплив на соціально-економічний розвиток регіону, є невід'ємною складовою його господарства. Локалізовані у безпосередньому наближенні до потенційних внутрішніх споживачів і спрямовані на забезпечення сприятливих умов життєдіяльності людей та функціонування виробництва, певні галузі сфери послуг можуть мати двояку роль. Розвиток тих галузей сфери послуг, основними споживачами яких виступають жителі та підприємства інших регіонів і країн, по-перше, сприяє мобілізації фінансового ресурсу в регіоні, а по-друге, – підвищенню конкурентоспроможності підприємств регіону (через поліпшення культури ведення бізнесу, якості послуг, що пов'язано з орієнтацією підприємств на ширше коло споживачів, а відповідно і на підвищені вимоги до пропонованого продукту).

Умовно види діяльності на ринку послуг можна розділити на дві групи: перша – в якій за вартісними обсягами наданих послуг основним споживачем послуг виступає населення, друга – орієнтована головним чином на реалізацію послуг підприємствам. До першої групи, за офіційними статистичними даними, слід віднести освіту, соціальні послуги, комунальні та індивідуальні послуги, діяльність у сфері культури та спорту, діяльність готелів та інших місць тимчасового проживання, до другої – технічний ремонт та обслуговування транспортних засобів, діяльність транспорту і зв'язку, операції з нерухомим майном, інжиніринг та інші послуги підприємствам. Виключення складають послуги з організації подорожей, які за КВЕД відносяться до секції транспорту та зв'язку, однак на 80% реалізуються населенню.

Закарпатський регіон має значні можливості для розбудови дієвого комплексу послуг. Вигідне геоекономічне розташування (прикордонна територія), унікальні природні ландшафти та ресурси, висока ділова активність населення, досить розгалужена транспортна мережа, наявність значної кількості незадіяних трудових ресурсів, багата культурно-історична спадщина та широкий етнічний склад населення, досвід успішної просторової організації сфери послуг в минулому (Закарпаття у 70-80-ті рр. минулого століття належало до областей з високими показниками розвитку сфери послуг) у поєднанні з народними традиціями створюють можливості для формування та розвитку обслуговуючого комплексу з вирішальним значенням у ньому транспортних та рекреаційних послуг, а також із посиленням ролі ділових послуг у його структурі.

Разом з тим, Закарпатська область характеризується особливими природно-економічними умовами, що чинять значний вплив на компактність розміщення населення (особливо це стосується гірських районів), а як наслідок - на формування мережі підприємств. Ускладнені природні умови з одного боку, стають перешкодою у розбудові якісної мережі послуг у територіях з гірським ландшафтом, а з іншого – особливе екологічне та природне середовище формує сприятливі передумови для розвитку в гірській та передгірній природно-економічних зонах стратегічного напрямку економічної діяльності Закарпаття – туристично-рекреаційних послуг.

Проведене раніше дослідження розвитку ринку послуг за однойменним комплексним показником [6, с. 88-104] за районами та містами області виявило відставання у розвитку ринку послуг восьми з тринадцяти районів Закарпаття. Водночас, у кожній із зазначених природно-економічних зон представлені райони з низьким та високим значенням індексу, що свідчить про відсутність однозначних тенденцій щодо слабкості розвитку сфери послуг у районах з ускладненими природними умовами. Однак найвищі показники індексу серед районів (за виключенням значень міст обласного значення) мають низинні райони (Мукачівський та Ужгородський), в той час як чотири з шести районів, віднесених до групи гірських, мали значення індексу розвитку ринку послуг нижче за середній та низький.

Як видно з даних табл. 1, переважна більшість підприємств сфери послуг розміщена в низинній природно-економічній зоні регіону (931 одиниця, або 73,3% від загальної кількості діючих підприємств). Найменше діючих підприємств, що надавали ринкові нефінансові послуги у 2011 році, розташовувалися у гірській зоні (лише 160 одиниць з 1270). На підприємства низинної зони припадало 64,3% загального обсягу послуг, реалізованих в регіоні (або 1701113 тис.грн), передгірної – 6,2 % (або 162474,8), та гірської – 8,3% (218523,5 тис.грн.).

Порівняння зазначених показників дає узагальнену картину ефективності підприємств на ринку послуг: підприємство низинної зони в середньому реалізує на рік послуг на суму 1827, 19 тис.грн., передгірної – 939,16 тис.грн., гірської – 1365, 8 тис.грн.

Показник середнього обсягу наданих послуг в розрахунку на одного споживача, наведений у табл. 1, характеризує середню кількість послуг у вартісному значенні, спожитих населенням в розрахунку на одну особу і коливається від максимального значення 1772, 5 грн. у м. Ужгород до мінімального у 55,1 грн. у Берегівському районі. В середньому по області цей показник складає 494,5 грн. на одного споживача, у низинній природно-економічній зоні – 598,8 грн., тобто на 21% вище за

середнє значення по регіону, у передгірній – 146, 2 грн. (або 30% від середнього по області), у гірській – 296,6 грн. або 60% від середнього по області).

Таблиця 1

Показники сфери нефінансових послуг за природно-економічними зонами Закарпаття, 2011 р.

Природно-економічна зона	Кількість діючих підприємств сфери послуг		Обсяги реалізованих послуг		
	Одиниць	у % до регіону	у ринкових цінах, тис.грн.	у % до регіону	з них населенню, у середньому на одного споживача, грн.
Гірська	160	12,5	218523,5	8,3	296,6
<i>В т.ч. райони:</i>					
Великобerezнянський	12	0,9	7792,8	0,3	94,0
Воловецький	11	0,9	2985,5	0,1	74,5
Міжгірський	33	2,5	17178,4	0,7	230,1
Перечинський	17	1,3	5020,6	0,2	117,1
Рахівський	48	3,7	26954,0	1,0	170,3
Свалявський	39	3,0	158592,2	6,0	866,2
Передгірна	173	13,6	162474,8	6,2	146,2
<i>Міста:</i>					
Хуст	57	4,4	52075	2,0	556,3
<i>Райони:</i>					
Іршавський	40	3,1	50806,1	1,9	152,2
Тячівський	64	5,0	28821,7	1,1	72,0
Хустський	12	0,9	30772	1,2	137,9
Низинна	931	73,3	1701113	64,3	598,8
<i>В т.ч. міста:</i>					
Ужгород	487	38,3	620719,2	23,5	1772,5
Берегово	56	4,4	42977,3	1,6	570,5
Мукачєво	187	14,7	376518,6	14,3	554,9
Чоп	28	2,2	153233,4	5,8	581,4
<i>Райони:</i>					
Берегівський	12	0,9	38350,1	1,4	55,1
Виноградівський	46	3,6	41919,9	1,6	189,3
Мукачівський	40	3,1	246717,1	9,3	296,3
Ужгородський	80	6,2	180677,7	6,8	199,8
Підприємства поза адм.-терит.поділом	6	0,4	559446,1	21,2	-
Всього по області	1270	100	2641557,5	100	494,5

Джерело : розроблено автором за даними [7-8]

Характерною є концентрація підприємств у містах обласного значення – понад 64% всіх підприємств (815 одиниць), що створюють 64% доходу в регіоні від надання послуг, розміщені в п'яти містах обласного підпорядкування –Ужгороді, Мукачєві, Чопі, Хусті, Береговому.

При аналізі розміщення підприємств за районами та містами доцільно враховувати концентрацію підприємств, оскільки критерій розміщення підприємств сфери послуг у близькості до потенційного споживача має особливе значення як для забезпечення ефективності роботи таких підприємницьких одиниць, так і для створення комфорту споживання населенням та підприємствами-споживачами послуг. Концентрацію можна визначати виходячи з позицій близькості (щільності) розміщення по відношенню до площі адміністративної одиниці та по відношенню до кількості проживаючих.

Як видно з даних табл. 2, найгірша ситуація із концентрацією підприємств в розрахунку на 10 тис. населення – у передгірній природно-економічній зоні (4,33 од. на 10 тис. населення), найкраща – у низинній (16,28 од.). У гірській зоні цей показник становить 5,81 од., тобто 57% від середнього по області значення. Однак пояснення такому завищеному значенню показнику у низинній зоні можна дати виходячи з факту розміщення у ній чотирьох з п'яти міст обласного значення (в тому числі обласного центру), в яких зосереджується переважна більшість обслуговуючих підприємств регіону.

Таблиця 2

Розміщення підприємств сфери послуг за природно-економічними зонами Закарпаття, 2011 р.

Природно-економічна зона	Середня чисельність населення за 2011 рік (тис. осіб)	Площа адм.-тер. одиниці (кв. км.)	Концентрація діючих підприємств (одиниць)	
			на 10 тис. населення	на 10 км. кв.
Гірська,	275,5	5716	5,81	0,28
<i>в т. ч. райони</i>				
Великобerezнянський	26,6	810	4,51	0,15
Воловецький	24,5	544	4,49	0,45
Міжгірський	48,0	1163	6,88	0,20
Перечинський	31,5	631	5,34	0,27
Рахівський	91,2	1892	5,27	0,25
Свалявський	53,7	676	7,26	0,58
Передгірна	399,2	3771	4,33	0,57
<i>В т. ч. міста:</i>				
Хуст	31,2	11	18,27	51,82
<i>Райони:</i>				
Іршавський	99,1	944	4,04	0,42
Тячівський	172,9	1818	3,7	0,35
Хустський	95,8	998	1,25	0,12
Низинна	571,9	3270	16,28	2,85
<i>В т. ч. міста:</i>				
Ужгород	114,9	33	42,38	147,6
Берегово	24,2	15	23,14	37,33
Мукачево	83,7	28	22,3	66,79
Чоп	8,9	2	31,5	140,0
<i>Райони:</i>				
Берегівський	51,9	654	2,31	0,18
Виноградівський	118,9	695	3,87	0,66
Мукачівський	100,6	997	3,98	0,40
Ужгородський	68,6	866	11,66	0,92
Всього по області:	1246,2	12 777	10,19	0,99

Джерело : розроблено автором за даними [7-8]

Однак при абстрагуванні від показників концентрації підприємств у містах, можна помітити, що саме райони гірської природно-економічної зони наближаються за цим показником до середнього значення по області, а саме значення показника суттєво не відхиляється від району до району в межах вказаної природно-економічної зони (від 4,49 од. у Воловецькому районі до 7,26 у Свалявському). У сільській місцевості передгірної зони це значення становить від 1,25 у Хустському районі до 4,04 у Іршавському, у низинній – від 2,31 у Берегівському районі до 11,66 в Ужгородському.

Можна припустити, що наведені дані свідчать про відносно негативний вплив розміщення великих міст у низинній та передгірній зонах на розвиток сфери обслуговування у наближених позаміських зонах, що призводить до «перетягування» підприємницької діяльності з сільської місцевості у міста, де умови для її здійснення більш сприятливі. В той же час за відсутності впливу великих міст обласного підпорядкування у гірській зоні розміщення і функціонування підприємств сфери послуг, що обслуговують споживачів на ринкових умовах, здійснюється більш рівномірно.

Інший показник концентрації підприємств – кількість діючих одиниць у розрахунку на 10 км. кв. площі характеризує часову (дистанційну) доступність платних послуг за природно-економічними зонами. Цей індикатор вказує на відставання гірської місцевості за усередненим по регіону показником (становить майже 1 підприємство на 10 км. кв.). Найдоступнішими ринкові послуги є у низинній зоні (у середньому 2,85 од. на 10 км. кв.), найвіддаленішими – у гірській (0,28 од.). Найменша концентрація підприємств по площі розрахована для Хустського району (0,12 од.), враховуючи територіальну близькість м. Хуст із концентрацією понад 51 підприємство на км. кв. У гірській зоні на 1 підприємство у Міжгірському районі припадає 50 км. кв. території до обслуговування, у Рахівському – 40 км.

Аналіз показників статистичної звітності дозволив виявити ще одну особливість функціонування ринку послуг за природно-економічними зонами: у передгірній зоні у всіх досліджуваних об'єктах споживачами переважної більшості послуг виступали підприємства, у низинній – підприємства або ж порівну підприємства та населення, в той час як у гірській зоні чітко визначилася тенденція до орієнтації підприємств на населення як основного споживача послуг (81% вартості послуг споживалося населенням у Перечинському районі, 57% у Рахівському, 64% у Міжгірському).

Висновки з проведеного дослідження. За результатами дослідження можна констатувати, що всупереч існуючій тенденції до недостатнього розвитку соціальної інфраструктури, представленій наданням послуг населенню на безкоштовних умовах установами бюджетного фінансування у гірській місцевості, підприємства гірської природно-економічної зони, що надають послуги на ринкових умовах, суттєво не відрізняються від аналогічних підприємств низинної та передгірної зон. Це свідчить про активний розвиток сфери платних послуг у сільській місцевості, в тому числі гірській. У випадку Закарпаття це частково можна пояснити активізацією розвитку туристично-рекреаційного комплексу, що головним чином представлений обслуговуючими підприємствами. Концентрація переважної більшості ефективних підприємств сфери послуг у низинній зоні насамперед пояснюється близькістю значних за розмірами міст із високою концентрацією потенційних споживачів та зручними умовами ведення підприємницької діяльності. При цьому основну частину доходу підприємства формують за рахунок обслуговування інших підприємницьких одиниць, а частка послуг населенню в загальному обсязі незначна.

За всіма визначеними показниками передгірна зона Закарпаття характеризується найгіршим станом функціонування та нерівномірним розміщенням підприємств сфери послуг.

В майбутньому вважаємо за доцільне дослідити специфіку розвитку ринку послуг за їх видами в розрізі природно-економічних зон, що дозволить детальніше розкрити вплив природних умов на розвиток різних видів економічної діяльності.

Бібліографічний список

1. Мельник А. Ф. Організаційно-економічний механізм розвитку територіального комплексу послуг в умовах формування ринкових відносин : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.10.01 «Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» / А. Ф. Мельник. – Львів, 1997. – 43 с.
2. Данилишин Б. М. Сфера та ринок послуг у контексті соціальної модифікації суспільства : монографія / Данилишин Б. М., Куценко В. І., Остафійчук Я. В. – К. : РВПС НАН України, 2005. – 328 с.
3. Гаврилюк О. В. Розвиток підприємництва в сфері послуг (на прикладі Чернівецької області) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.02 «Підприємництво, менеджмент та маркетинг» / О. В. Гаврилюк. – Чернівці, 2001. – 236 с.
4. Горьовий В. П. Сфера побутового обслуговування сільського населення України в умовах ринкової економіки / В. П. Горьовий // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 133-139.
5. Лук'янченко О. Розвиток сфери послуг у міському середовищі / О. Лук'янченко, В. Кавиршина // Регіональна економіка. – 2006. – № 4. – С. 111-117.
6. Брензович К. С. Регулювання розвитку регіонального ринку послуг : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.00 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / К. С. Брензович. – Ужгород, 2010. – 202 с.
7. Розвиток сфери послуг в Закарпатській області за 2011 рік : [стат. бюлетень] / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012. – 20 с.
8. Аналіз сфери послуг в обласному центрі : [стат. бюлетень] / Головне управління статистики у Закарпатській області. – Ужгород, 2012. – 19 с.

Анотація

У статті поглиблено дослідження локальних аспектів розвитку ринку послуг на прикладі Закарпатської області. Вперше визначено особливості розміщення обслуговуючих підприємств за показниками концентрації в розрізі низинної, передгірної та гірської природно-економічних зон регіону. Обґрунтовано вплив близькості міст обласного підпорядкування на розміщення та ефективність функціонування підприємств ринку послуг, розміщених у різних природно-економічних зонах.

Ключові слова: регіон, ринок послуг, природно-економічна зона, концентрація, обслуговування.

Аннотация

В статье углублено исследование локальных аспектов развития рынка услуг на примере Закарпатской области. Впервые определены особенности размещения обслуживающих предприятий по показателям концентрации в разрезе низинной, предгорной и горной природно-экономических зон региона. Обосновано влияние близости городов областного подчинения на размещение и эффективность функционирования предприятий рынка услуг, расположенных в различных природно-экономических зонах.

Ключевые слова: регион, рынок услуг, природно-экономическая зона, концентрация, обслуживание.

Annotation

The article covers the study of local aspects of services market development at the case of the Transcarpathian region. First peculiarities of service industries allocation in terms of concentration within lowland, foothill and mountain natural economic zones in the region are studied. The influence of proximity to cities of regional subordination to the location and efficiency of the enterprise market, located in different natural and economic areas is shown.

Key words: region, services market, natural-economic zone, concentration, servicing.

УДК 338.45

Навольська Н.В.,
к.е.н., доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИНКУ ХЛІБА І ХЛІБОБУЛОЧНИХ ВИРОБІВ ТЕРНОПІЛЬСЬКОГО РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Хлібопекарська промисловість України відіграє важливу соціальну і стратегічну роль у житті суспільства, задовольняючи потреби населення в основному продукті харчування. Хлібопекарська продукція характеризується різноманітним асортиментом, що відповідає традиціям та звичкам українських споживачів.

Досліджуючи сучасний стан підприємств хлібопекарської промисловості, можна прослідкувати тенденцію до спаду обсягів виробництва, зниження фондівіддачі та продуктивності праці, неефективне використання технологічних ліній, несвоєчасність поставок сировини, яка не завжди відповідає якісним характеристикам, застарілість технології виробництва і матеріально-технічної бази підприємств тощо. Понад 70% обладнання хлібопекарської промисловості фізично зношене і морально застаріле. Все це свідчить про неефективне використання виробничих і трудових ресурсів підприємствами цієї галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний стан і перспективи розвитку хлібопекарської промисловості України постійно досліджуються вітчизняними науковцями. Проблеми розвитку хлібопекарських підприємств досліджували такі фахівці, як А.Н. Васильченко, Ю.В. Давидюк, Н.Ю. Самойленко, Н.І. Костецька, І.Ю. Ладико, М.Ф. Плотнікова та інші [1-5].

Вітчизняні дослідники проаналізували тенденції, що мають місце в діяльності хлібопекарських підприємств. Результати їх досліджень дозволяють оцінити сучасний стан і рівень розвитку підприємств хлібопекарської промисловості та виділити проблеми, з якими вони стикаються.

Однак, науковцями мало уваги приділяється дослідженню проблем розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону.

Постановка завдання. Дослідити сучасний стан і окреслити перспективи розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону.

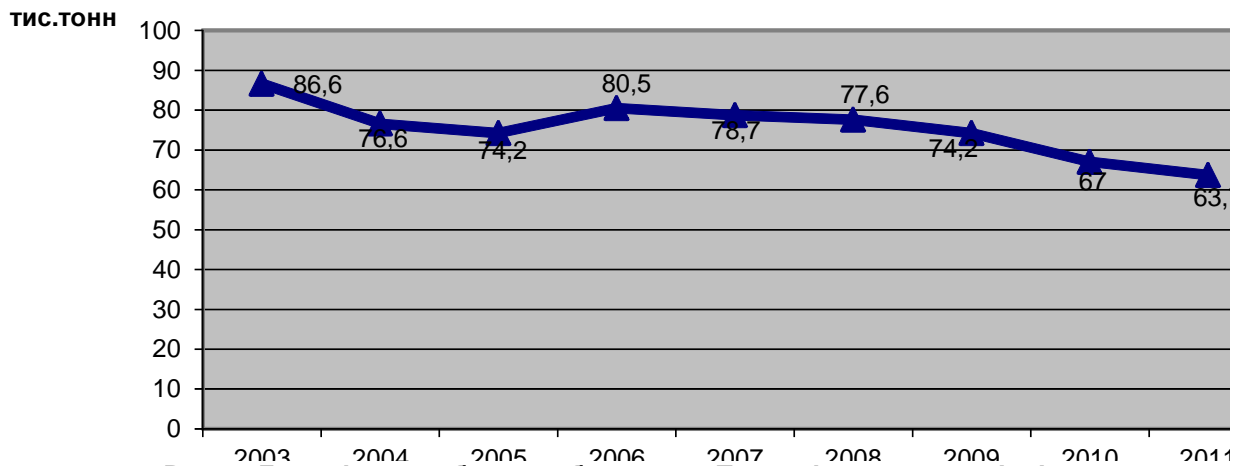
Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасні проблеми хлібопекарської галузі Тернопільського регіону, як і України загалом, щодо формування позитивної динаміки виробництва, глибоко пов'язані із зовнішнім середовищем, зокрема з кон'юктурою ринків зерна, борошна, електроенергії, транспортних послуг. Стан кон'юктури ринку хліба Тернопільського регіону на сучасному етапі формується під впливом багатьох факторів, серед яких: економічні, політичні, соціальні, науково-технічні та ін.

У Тернопільському регіоні, як і в усіх регіонах України, спостерігається значний спад виробництва борошна. Основними споживачами борошна є хлібопекарські підприємства. Борошно займає понад 60% у собівартості хліба і хлібобулочних, а отже є основним чинником при формуванні ціни на хлібобулочну продукцію. Динаміка виробництва борошна у Тернопільському регіоні подана на рис. 1.

Ситуація на ринку хліба і хлібобулочних виробів є аналогічною щодо ринку борошна. На основі проведеного дослідження статистичних даних можна стверджувати, що протягом 1995-2011 рр. простежується спад виробництва хліба і хлібобулочних виробів в Україні і зокрема у Тернопільському регіоні.

Протягом 1990–1995 рр. в Тернопільському регіоні простежувалася тенденція до суттєвого зменшення обсягів виробництва продукції хлібопекарської галузі. Так, у 1995 році. обсяг виробництва

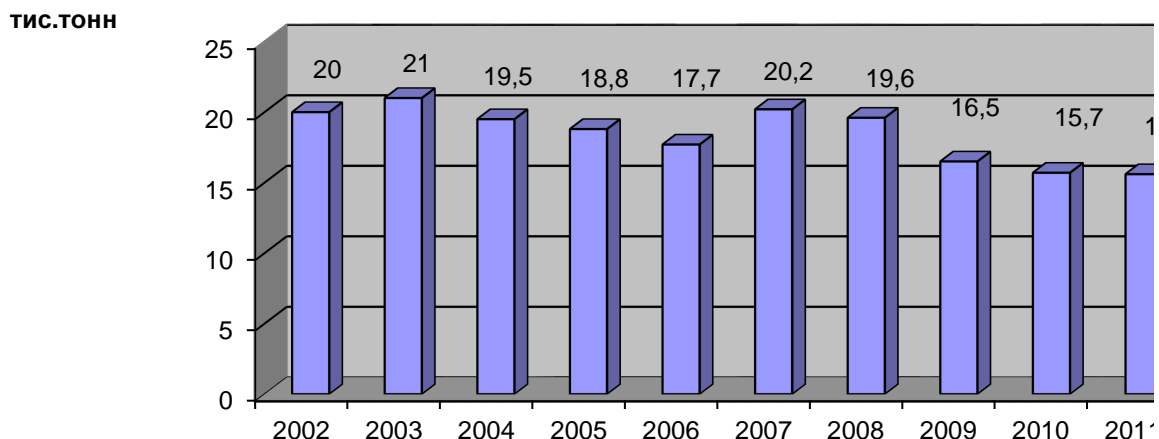
хлібобулочної продукції знизився на 72% порівняно з 1990 роком. З 1995 року по 1997 рік обсяг виробництва зменшився майже у два рази [4].

Рис. 1. Динаміка виробництва борошна у Тернопільському регіоні за 2003-2011рр.[3]

Ситуація із виробництва хліба і хлібобулочних виробів стабілізувалась протягом 1998-2003 рр. Обсяг виробництва коливався у межах 21-19 тис.тонн в рік. Однак ситуація дестабілізувалась у 2005-2006 рр.

Тенденція до спаду виробництва хліба і хлібобулочних виробів прослідковується протягом 2009-2011рр. Обсяг виробництва 2011р. зменшився у порівнянні із 2008р. на 4 тис.тонн або на 20% (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка виробництва хліба і хлібобулочних виробів у Тернопільському регіоні за 2002-2011рр. [3]

Така ситуація на ринку хліба і хлібобулочних виробів наводить на думку, що населення Тернопільського регіону обмежене у споживанні даної продукції. Однак, ситуація на прилавках магазинів із продажу хліба і хлібобулочної продукції є зовсім протилежною. Ринок хліба і хлібобулочних виробів насичений різноманітною продукцією від різних виробників.

На основі медичних рекомендацій середньодобова норма споживання хліба повинна становити не менше 250-350 г. Завдяки дослідженням науковців стало відомо, що люди в різних країнах світу вживають хлібні вироби від 150 г до 500 г на добу.

Враховуючи медичні рекомендації щодо споживання хліба на добу (300г) і кількість населення в Тернопільському регіоні, можна визначити потребу у хлібі і хлібобулочних виробах (табл. 1).

Отже, провівши аналіз показників таблиці 1, можна зробити висновок про те, що ринок хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону за 2006-2011рр. був обмежений на 107,3 тис.тонн продукції, тому можна вважати, що на ринку був дефіцит даної продукції.

Проте, аналізуючи сучасний ринок хліба і хлібобулочних виробів не можна стверджувати, що існує дефіцит продукції. Таку ситуацію можна пояснити тим, що статистичні дані про випуски хліба і хлібобулочних виробів в Україні і, зокрема, в Тернопільському регіоні не є достовірними. Обсяг «тіньового» виробництва продукції хлібопекарської галузі за 2006-2011рр. приблизно становить 107,3 тис.тонн або

42%. Слід зауважити, що статистичні обсяги виробництва хліба і хлібобулочної продукції мають тенденцію до зменшення, однак обсяги «тіньового» виробництва збільшуються із кожним наступним роком.

Таблиця 1

Рекомендовані обсяги виробництва хліба і хлібобулочних виробів в Тернопільському регіоні за 2006-2011рр. [3]

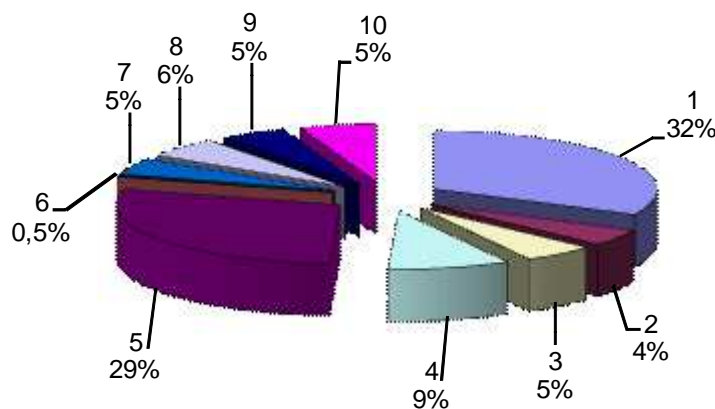
Роки	Кількість населення, тис.чол.	Виробництво продукції на одну особу в рік, кг	Виробництво продукції (за статистичними даними) тис.тонн	Рекомендовані обсяги виробництва продукції, тис.тонн	«Тіньовий» обсяг виробництва, тис.тонн
2006	219	46,2	17,7	37,23	19,53
2007	218	43,7	20,2	37,06	16,86
2008	217	42,8	19,6	36,89	7,29
2009	217	39,7	16,5	36,89	20,39
2010	218	39,4	15,7	37,06	21,9
2011	217	38,7	15,6	36,89	21,29

«Тіньовий» ринок хліба і хлібобулочної продукції наповнюють приватні пекарні, пекарні при супермаркетах, домашні господарства. Однак, від таких нелегальних обсягів виробництва страждають хлібозаводи, тому що із сторони державних і податкових органів ведеться контроль за ціноутворенням і сплатою податків. Така ситуація на ринку хліба і хлібобулочних виробів не є сприятливою для розвитку і підтримки вітчизняних хлібопекарських підприємств.

На сучасному етапі соціально-економічного розвитку Тернопільського регіону ключове завдання виробників – забезпечення населення продукцією в асортименті, кількості та якості, які би відповідали його смакам і традиціям.

У 2011 р. в Тернопільському регіоні функціонувало 37 хлібопекарських підприємств різного підпорядкування, а саме: ТОВ «Тернопільхлібпром», ПАТ «Микулинецький хлібо завод», ТОВ «Надзбруччя хліб», ТОВ «Бучачхлібпром», ПП «Почаївський хлібо завод», ТОВ «Кременецьхліб», ТОВ «Чортківський коровай», ПАТ «Лановецький хлібо завод», ТДВ «Збаразький хлібо завод», ПАТ «Чортківський хлібо завод», а також малі хлібопекарські підприємства.

Основна частина хлібопекарської продукції Тернопільського регіону виробляється промисловими підприємствами (понад 80%), частка малих хлібопекарських підприємств (у тому числі і підсобних господарств) становить 5% від загального обсягу виробництва хліба та хлібобулочних виробів. Слід зазначити, що з кожним роком зменшується обсяг виробництва хлібобулочної продукції малими підприємствами (рис. 3).

Умовні позначення:

1. ТОВ «Тернопільхлібпром»;
2. ПП «Паляниця плюс»
3. ПАТ «Микулинецький хлібо завод»;
4. ТОВ «Бучачхлібпром»;
5. ТОВ «Надзбруччя хліб»;
6. ПАТ «Бережанський хлібо завод»;
7. малі підприємства;
8. ПП. Шевчук В.В;
9. ПП. «Почаївський хлібо завод»
10. Інші хлібопекарські підприємства

Рис. 3. Структура підприємств за обсягом випуску продукції в Тернопільському регіоні

Малі хлібопекарські підприємства є потенційними конкурентами на ринку хліба і хлібобулочних виробів у Тернопільському регіоні. Асортимент їхньої продукції доволі різноманітний, однак її якість не завжди відповідає стандартним вимогам. Тому споживачі віддають перевагу продукції, яка є більш якісною на цьому ринку.

Аналіз виробництва хліба та хлібобулочних виробів у Тернопільському регіоні свідчить про те, що найбільше продукції виробляється у Підволочиському (3979 тонн), Буцацькому (1351 тонн), Шумському (1056 тонн), Кременецькому (1020 тонн), Тербовлянському (805 тонн), Чортківському (629 тонн) районах і у м. Тернополі (5429 тонн).

На основі проведеного дослідження можна виділити основні проблеми у діяльності хлібопекарських підприємств України і Тернопільського регіону:

- відсутність контролю на ринку зерна і борошна (значне зростання цін на борошно);
- збільшення обсягів «тіньового» випуску хліба і хлібобулочної продукції;
- подорожання палива й електроенергії (при адміністративному стримуванні цін на хліб, внаслідок чого відбувається зниження рентабельності хлібо заводів і малих хлібопекарських підприємств);
- невідповідність якості борошна вимогам хлібопекарського виробництва, внаслідок чого знижується якість хліба і хлібобулочних виробів;
- використання потужності хлібо заводів лише на 30–40% ;
- значне фізичне і моральне зношення хлібопекарського обладнання – в середньому на 70–80%;
- мінімальне оновлення технологічного обладнання хлібо заводів;
- підвищення кваліфікації працівників хлібопекарських підприємств;
- відсутність фінансування та єдиної скоординованої політики в питаннях виробництва вітчизняного хлібопекарського обладнання;
- створення сприятливих економіко-політичних умов для залучення як іноземних, так і вітчизняних інвесторів, застосування як вже давно відомих, так і нових форм кредитування виробництва тощо.

Висновки з даного дослідження. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що ринок хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону є стабільним, насиченим конкурентоспроможною продукцією від різних виробників. Однак, державним органам управління необхідно звернути увагу на проблему «тіньового» випуску хліба і хлібобулочних виробів.

Для ефективного функціонування на ринку хліба і хлібобулочних виробів хлібопекарським підприємствам необхідно підвищувати конкурентоспроможність продукції, оновлювати технологічне обладнання, удосконалювати цінову політику, розширювати асортимент та зменшувати витрати у виробництві за рахунок впровадження нових технологій і переоснащення технологічної бази.

Бібліографічний список

1. Васильченко А. Н. Состояние и перспективы развития хлебопекарной промышленности в Украине / А. Н. Васильченко // Науко-виробничий журнал Харчова наука і технологія. – Одеса: Вид-во Одеської національної академії харчових технологій, 2009. – №1 (6). – С. 5–8.
2. Давидюк Ю.В. Напрямки підвищення економічної ефективності діяльності хлібопекарських підприємств / Ю.В. Давидюк, Н.Ю. Самійленко// Вісник Хмельницького університету, 2001. – №2, т.3. – С. 32-35.
3. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]: Офіційний сайт. – 2012. – Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
4. Державна служба статистики України / Україна у цифрах у 2011р [Електронний ресурс] – 2012. – Режим доступу: [//www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
5. Костецька Н. Аналіз діяльності хлібопекарської промисловості у контексті стратегічного розвитку галузі [Електронний ресурс] / Н. Костецька // Вісник ТДЕУ. — 2006. — № 2. — Тернопіль: Видавництво ТДЕУ, 2006. — Режим доступу: http://www.library.tane.edu.ua/images/nauk_vydannya/LtqHpt.pdf
6. Ладико І.Ю. Аналіз стану підприємств хлібопекарської промисловості України. [Електронний ресурс] / І.Ю. Ладико, М.Л.Ладико Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/SocGum/Emp/2011_23_1/03Lad
7. Плотніков М. Ф. Стратегічні орієнтації підприємств хлібопекарської промисловості / М.Ф. Плотніков, В.В. Мосейчук // Економіка АПК. Міжнародний науково-виробничий журнал. — 2007. — №12 (158). — С. 42– 48.
8. Скопенко Н.С. Інноваційний розвиток хлібопекарської галузі України: основні напрями, проблеми, ризики [Електронний ресурс] / Н.С. Скопенко. Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2010.../14.pdf

Анотація

У статті досліджено сучасний стан ринку хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону. На основі проведеного дослідження виділені основні проблеми в діяльності хлібопекарських підприємств України і Тернопільського регіону. Сформовано динаміку виробництва хліба і хлібобулочних виробів у Тернопільському регіоні. Враховуючи медичні рекомендації щодо споживання хліба на добу і кількість населення, подано рекомендовані обсяги виробництва хліба і хлібобулочних виробів в Тернопільському регіоні. Обґрунтовано перспективи розвитку ринку хліба і хлібобулочних виробів Тернопільського регіону.

Ключові слова: хлібопекарські підприємства, асортимент, хлібопекарська галузь, тіньовий ринок, ринок хліба і хлібобулочних виробів.

Аннотация

В статье исследовано современное состояние рынка хлеба и хлебобулочных изделий Тернопольского региона. На основе проведенного исследования выделены основные проблемы в деятельности хлебопекарских предприятий Украины и Тернопольского региона. Сформирована динамика производства хлеба и хлебобулочных изделий в Тернопольском регионе. Учитывая медицинские рекомендации относительно потребления хлеба на сутки и количество населения, поданы рекомендованные объемы производства хлеба и хлебобулочных изделий в Тернопольском регионе. Обоснованы перспективы развития рынка хлеба и хлебобулочных изделий Тернопольского региона.

Ключевые слова: хлебопекарские предприятия, ассортимент, хлебопекарская отрасль, теневой рынок, рынок хлеба и хлебобулочных изделий.

Annotation

A modern market of bread and bakegoodss of the Ternopil region condition is investigational in the article. On the basis of the conducted research basic problems are distinguished in activity of bakeries of Ukraine and Ternopil region. The dynamics of panification and bakegoodss is formed in the Ternopil region. Taking into account medical recommendations in relation to the consumption of bread on twenty-four hours and amount of population the recommended production of bread and bakegoodss volumes are given in the Ternopil region. The prospects of market of bread and bakegoodss of the Ternopil region development are reasonable.

Key words: bakeries, assortment, bread and bakegoodss industry, shadow market, market of bread and bakegoodss.

УДК 669.013 (477.64)

Бут Т.В.,
аспірант,
Запорізький національний технічний університет

ОЦІНКА ВПЛИВУ МЕТАЛУРГІЙНОГО КОМПЛЕКСУ НА РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОГО РЕГІОНУ

Постановка проблеми. Регіональний розвиток розглядається як найважливіший напрям у здійсненні реформ і стабілізації економіки України. Відбувається процес самовизначення різних економічних структур, виявлення їх місця в новій суспільно-економічній системі, взаємозв'язків з іншими структурами. Необхідним елементом сучасної української реформи є перетворення структури економіки міських господарських комплексів. У містах зосереджена велика частина населення країни, сконцентрований творчий і економічний потенціали українського суспільства, що визначають розвиток народного господарства регіону та країни в цілому. Спад виробництва, що поглиблюється, зниження рівня і якості життя в містах вимагають ефективної структурної економічної політики. Отже, проблема розвитку промислового регіону дотепер залишається однією із невідкладних як на державному, так і на регіональному рівнях, потребує подальшого дослідження та розробки ефективних заходів подолання визначених проблем розвитку металургійного комплексу промислового регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням розвитку промислового регіону, зокрема вивченням особливостей їх формування, структури та типізації, ролі соціоекологічного чинника в їх формуванні займалися такі вчені, як Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. [6]. Екологічні проблеми промислових регіонів та шляхи їх подолання вивчали Зюзін В. О., Шаповал В. Ф., Зінченко Т. М., Ковган М. І. [3], Бондар О. М. [1]. Основні фактори та тенденції інвестиційного

забезпечення виробництва товарів на внутрішньому ринку регіональної промисловості вивчали Слободчикова О. А. [9], Лимич Ю. В. [5], Чермошенцева Є. С. [10], Підгірний В. В. [7] та ін. Але, незважаючи на величезну кількість наукових робіт, присвячених розвитку промислового регіону, питання, що стосуються впливу металургійного комплексу на розвиток промислового регіону, потребує проведення подальших досліджень.

Постановка завдання. Мета статті – проаналізувати динаміку розвитку металургійного комплексу як провідної галузі промислового регіону для пошуку шляхів подальшого соціально-екологічного розвитку Запорізької області.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першу чергу, для нашого дослідження важливим є саме з'ясування змісту поняття «промисловий регіон». Сьогодні деякі вчені розглядають промисловий регіон, зокрема Гаврилов А. І., як поєднання значної кількості підприємств, що зосереджуються на видобуванні, переробці корисних копалин, створенні продукції, що передбачає залучення під час цього процесу значної кількості трудових ресурсів [2]. Гаврилов А. І. стверджує, що промисловий регіон не є суто механічним поєднанням вузлів та агломерацій, оскільки головними учасниками його діяльності є не машини чи корисні копалини, а реальні люди, на яких лежить відповідальність за управління всіма процесами. Основу функціональної структури промисловості становлять міжгалузеві комплекси. Найбільша концентрація їх склалася в одному з регіонів – це Придніпров'ї, до якого і відноситься досліджувана нами Запорізька область.

Структура промислового регіону складається з розгляду практично всіх сфер життєдіяльності: економічна, соціальна, екологічна, демографічна, суспільно-політична, природно-ресурсна. Оскільки промисловість є провідною, найбільш технічно досконалою галуззю виробництва, де створюються знаряддя праці, предмети споживання, вона тісно пов'язана з НТП і має вирішальний вплив на рівень економічного розвитку, зрозуміло, що вона є основою індустріалізації економіки. Тому, слід зауважити, що на розвиток промислових міст, а отже й на якість їх довкілля, найбільший вплив мають промислові підприємства, серед яких на першому місці знаходяться підприємства металургійної галузі. Розташовуються промислові підприємства переважно в містах. Таким чином дослідження розвитку промислового регіону дійсно заслуговує особливої уваги. Запорізький вузол чорної металургії сформувався переважно на основі сприятливого географічного положення міста, використання води Дніпра та дешевої електроенергії Дніпровської ГЕС. Металургійний комплекс цього регіону посідає визначне місце в загальній структурі промисловості та представлений відомими підприємствами чорної та кольорової металургії, виробництвом спеціальних сталей, феросплавів та металевих виробів з них. Найбільшими підприємствами галузі є: ПАТ «Електрометалургійний завод «Дніпрспецсталь», ВАТ «Запоріжсталь», ДП «Запорізький титаномagneзійовий комбінат», ПАТ «Запорізький сталепрокатний завод». Зрозуміло, що металургійна промисловість є одною із провідних «бюджетоутворюючих» галузей економіки. Одним з показників розвитку регіону є розвиток обсягів виробництва, зокрема продукції промисловості, серед якого понад 1/3 складає металургійне виробництво, тому дослідимо обсяги виробництва даної галузі. Аналіз динаміки реалізованої промислової продукції за видами діяльності протягом 2009-2011 років свідчить, що за досліджений період відбулося значне підвищення обсягів реалізованої промислової продукції за видами діяльності (табл. 1).

Таблиця 1
Аналіз динаміки реалізованої промислової продукції за видами діяльності по Запорізькій області протягом 2009-2011 рр. [8]

Показник	2009		2010		2011		Відхилення (+; -)	
	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	%	тис. грн.	п. п.
Промисловість	53095438,5	100	66767992,1	100	81192449,1	100	28097010,6	–
Добувна промисловість	1269231,3	2,4	1786088,3	2,7	2085015,2	2,6	815783,9	0,2
Переробна промисловість	39355835,1	74,1	49962937,2	74,8	61060155,2	75,2	21704320,1	1,1
у т.ч. металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	15163662,2	28,5	23079062,5	34,6	28723582,3	35,4	13559920,1	6,9
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	12470372,1	23,5	15018966,6	22,5	18047278,7	22,2	5576906,6	-1,3

Так, обсяг реалізованої промислової продукції збільшився у добувній промисловості на 0,2%, у переробній – на 1,1%, а у виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води, взагалі знизився показник на 1,3 %. При цьому у металургії приріст обсягів реалізованої продукції по області склав найвищий результат – це 6,9%. Зорієнтований на експорт сектор металургійної промисловості продовжує відігравати вирішальну роль у промисловому зростанні регіону. Така тенденція змушує зробити висновок, що цей фактор в металургійній галузі впливає на чисельність зайнятості населення. Але дані табл. 2

доводять зворотну ситуацію. Зайнятість у промисловості знизилась на 2936 осіб за період 2009-2011 рр. Сприятлива ситуація спостерігається лише у добувній промисловості, там відбувся приріст робочих кадрів на 0,3%. В інших галузях відбулося скорочення: у переробній промисловості – на 0,2%, у виробництві електроенергії, газу та води – на 0,1%, а незважаючи на те, що чисельність населення, зайнятого у металургійній промисловості складає 23%, у середньому у промисловості, саме у цій галузі відбулося найбільше скорочення 1,1%, порівняно з 2009-2011 рр. Це пов'язано зі зміною обсягів виробництва та рівнем оплати праці. З економічних причин промислові підприємства вимушені переводити своїх працівників на неповний робочий день, а також примусове перебування у відпустках без збереження заробітної плати, на період припинення виконання робіт [8, с. 42].

Таблиця 2

**Динаміка зайнятих осіб у промисловості Запорізької області
протягом 2009-2011 рр. ***

Показник	2009		2010		2011		Відхилення 2011/2009 (+; -)	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	п.п.
Промисловість	176489	100	175006	100	173553	100	-2936	100
Добувна промисловість	6460	3,5	6366	3,6	6605	3,8	145	0,3
Переробна промисловість	132093	74,9	130386	74	129725	74,7	-2368	-0,2
у т.ч. металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	41906	24	41349	24	39891	22,9	-2015	-1,1
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	37936	21,5	38254	22,4	37223	21,4	-713	-0,1

* Дані наведено без найманих працівників малих підприємств та у фізичних осіб-підприємств. З 2010 р. дані наведено по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб. Безпосереднє співставлення даних з відповідними даними попередніх років є некоректним.

Про це свідчать дані, отримані завдяки аналізу динаміки середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників промислових підприємств Запорізької області за видами діяльності протягом 2009-2011 років (грн.), наведені у табл. 3.

Таблиця 3

**Аналіз динаміки середньомісячної номінальної заробітної плати штатних працівників
промислових підприємств Запорізької області за видами діяльності протягом 2009-2011 років
(грн.) ***

Показник	Нараховано працівнику													
	За місяць								за годину, грн.					
	грн.			у % до					оплачену			відпрацьовану		
	2009	2010	2011	2009	2010	Середнього рівня по економіці			2009	2010	2011	2009	2010	2011
						2009	2010	2011						
Промисловість	2812	3400	3920	124,8	120,9	128,6	130,4	132,2	18,34	21,55	23,6	20,47	23,88	26,74
Добувна промисловість	3745	4355	4875	124,0	116,3	171,2	167,1	171,2	24,82	28,41	36	28,90	32,89	36,32
Переробна промисловість	2514	3098	3618	125,9	123,2	114,9	118,9	123	16,56	19,65	26,8	18,45	21,70	24,5
У т.ч. металургійне виробництво та вироб-ництво гото-вих металевих виробів	2967	3877	4397	123,1	130,7	135,6	148,7	161,8	19,40	24,52	29,64	22,15	27,67	32,38
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	3672	4281	4801	120,7	116,6	167,9	164,2	175,3	23,11	26,96	33,1	25,75	29,99	34,98

* Дані наведено без найманих працівників малих підприємств та у фізичних осіб-підприємств. З 2010 р. дані наведено по підприємствах, установах, організаціях та їхніх відокремлених підрозділах із кількістю найманих працівників 10 і більше осіб. Безпосереднє співставлення даних з відповідними даними попередніх років є некоректним.

Аналіз даних в табл. 3 свідчить, що, рівень середньомісячної заробітної плати у 2011 р., в цілому по промисловості, склав 3920 грн., в т.ч. у добувній промисловості найвищі показники – 4875 грн., у переробній – 3618 грн. у виробництві електроенергії, газу та води – 4801 грн.

Показники заробітної плати металургійного виробництва серед переробної промисловості є найвищими – 4397 грн. Але, незважаючи на високий рівень заробітної плати по металургійному комплексу, спостерігається зменшення чисельності працюючих, це пов'язано в першу чергу зі збільшенням на працівників навантаження, впровадженням в процес виробництва новітніх технологій, модернізації матеріально-технічної бази і т.д.

Оскільки на підтримку металургійного комплексу працює переважна частина населення Запорізької області, то рівень заробітної плати металургійної галузі суттєво впливає на життєвий рівень населення.

Оцінюючи вплив металургійної галузі на розвиток промислового регіону, слід зупинитись на питаннях позиціонування металургійної продукції на ринку. Незважаючи на зростання цін на продукцію і високий рівень обсягу її реалізації, а також скорочення зайнятості та рівня заробітної плати, металургійній галузі потрібні реконструкція й технічне переобладнання металургійних технологій, оскільки продукція є неконкурентоспроможною на ринку. Підприємства металургії активно шукають і розробляють свою лінію поведінки на ринку, займаються аналізом складу своїх споживачів, оцінюють перспективи співробітництва з ними. Оскільки зміни попиту, які відбулися останнім часом, відбулися за рахунок дешевої сировинної бази. Хоч це і виправдовує зміни, але така ситуація не є перспективною. Продукція металургійного комплексу не відповідає світовим стандартам, що є небезпечним для розвитку металургійної галузі. Це викликано, перш за все, високим рівнем зношеності основних фондів, а також низькими темпами технічного та технологічного оновлення, невідповідністю технічного та технологічного рівня підприємств промислових галузей світовому стандарту, зростанням матеріало- та енергоємності продукції, низькою наукоємністю продукції, що виробляється в промисловому регіоні, низьким науково-технологічним потенціалом металургійної галузі, дефіцитом коштів на придбання новітніх технологій, застарілим обладнанням, яке не дає можливості впроваджувати інновації та запроваджувати нові види інноваційної продукції [6; 7]. Тож дотепер, актуальним залишається питання інвестиційного забезпечення металургійної галузі. Головним фактором, що обумовлює інвестиційний розвиток країни, є структура та обсяги інвестиційної діяльності на рівні кожного окремого господарюючого суб'єкта [9]. Оскільки розвиток регіону безпосередньо залежить від залучення власних та іноземних інвестицій, активного використання кредитних ресурсів, то доцільно зупинитись на аналізі динаміки інвестицій в основний капітал промислових підприємств Запорізької області протягом 2009-2011 р.р. (табл. 4).

Таблиця 4

Аналіз динаміка інвестицій в основний капітал промислових підприємств Запорізької області протягом 2009-2011 рр. тис. грн.) *

Показник	2009		2010		2011		Відхилення (+; -)	
	Грошова одиниця	%	Грошова одиниця	%	Грошова одиниця	%	Грошова одиниця	п.п
Промисловість, інвестицій всього, в т. ч. прямих іноземних	2932152 366519	100 100	5936445 742056	100 100	4594988 574373	100 100	1662836 207854	– –
Добувна промисловість, інвестицій всього, в т. ч. прямих іноземних	310402 38800	10,6 10,6	167721 20965	2,8 2,8	263152 32894	5,7 5,7	– 47250 –5906	–4,9 –4,9
Переробна промисловість, інвестицій всього, в т. ч. прямих іноземних	2106095 263262	71,8 71,8	5061201 632650	85,3 85,3	2922947 365368	63,6 63,6	816852 102106	–8,2 –8,2
у т.ч. металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів інвестицій всього, в т. ч. прямих іноземних	465987 58248	15,9 15,9	370831 463534	6,2 6,2	671890 83986,2	14,6 14,6	205903 25738	–1,3 –1,3
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води, інвестицій всього, в т. ч. прямих іноземних	515655 64457	17,6 17,6	707523 88440	11,9 11,9	1408889 176111,1	30,7 30,7	893234 111654	13,1 13,1

* розраховано автором за даними [8]

З наведених даних табл. 4 бачимо, що обсяг інвестиційних надходжень в основний капітал за досліджуваний період зменшився у промисловості. Приріст інвестиційних надходжень відбувся лише у виробництві електроенергії, газу та води – 13,1%. Зниження спостерігається у добувній промисловості на 4,9%, у переробній – на 8,2%, а у металургійному виробництві – на 1,3%.

Не дивлячись на приріст прямих іноземних інвестицій у металургійному виробництві, який збільшився у 2011р., порівняно з попереднім на 8,4%, відбувається загрозлива ситуація у розвитку галузі. Як бачимо з даних, все ж таки відбулося скорочення інвестиційних надходжень у металургійне виробництво, хоча і невисокий відсоток. Звідси виникає ще одна з небезпечних проблем для промислового регіону – питання інвестиційних надходжень у металургійну галузь. Незважаючи на збільшення обсягів виробництва металургійної продукції, скорочення іноземних інвестицій у металургійну галузь може призвести до повільних темпів відновлення основного капіталу підприємств. Знову ж таки, низка цих причин викликана використанням застарілих технологій виробництва продукції промислових галузей, що не відповідає світовим стандартам за технічними характеристиками.

Також негативну динаміку надходжень виправдовує тривалий термін окупності проекту [5; 10]. З іншого боку проблема інвестиційного забезпечення розвитку промислового регіону полягає в уповільненні інвестиційних процесів, повільного відновлення кредитування економіки, зниження рівня державного фінансування виробництва, недостатнього обсягу прямих іноземних інвестицій для модернізації, втрати зацікавленості зарубіжних інвесторів у розвитку базових галузей, незадовільного обсягу інвестицій та темпи інвестиційного процесу відновлення основного капіталу підприємств промислових галузей [6, с. 158]. Таким чином, при обмежених інвестиціях, що не дають можливості реалізовувати прогресивні технології, виникає проблема оптимізації їх використання для виробництва тих товарів, які забезпечать максимальну економічну віддачу або максимальний прибуток від їх реалізації на внутрішньому ринку. Металургійним підприємствам необхідно для ефективного залучення інвестицій враховувати цілу низку чинників, які не лише на рівні підприємства, а й на мікро- та макrorівнях впливатимуть на їхню діяльність. Досвід зарубіжних країн доводить, що саме в цю галузь промисловості необхідно вкладати кошти, це буде ефективним як для інвестора, так і для підприємства, в яке вкладаються кошти, при цьому металургійне підприємство досить тривалий час, до реалізації інвестиційного проекту, має бути платоспроможним і ліквідним, щоб вкладені кошти не були використані в першу чергу для погашення всіх заборгованостей та відтворення матеріально-технічної бази.

Стимулювання розвитку металургійної галузі за цими напрямками дозволить не лише реалізувати конкурентні переваги внутрішнього ринку, але й матиме суттєвий кумулятивний ефект для розвитку інших секторів економіки регіону, які дозволять реалізувати конкурентні переваги нашого регіону на зовнішньому ринку. Розвиток металургійного комплексу Запорізького регіону розглядається через необхідність змін у структурі експорту й імпорту товарів. Слід відмітити, що зменшення питомої ваги експортної металургійної продукції, яке існує на сьогодні, пояснюється зростанням темпів приросту експорту механічного обладнання, машин і механізмів, електрообладнання та їх частин [8, с. 22-33]. Інші підприємства-експортери, у тому числі й металургійні, мають проблему високих виробничих витрат, через що виникає економічна неконкурентоспроможність продукції, що вимагає, у свою чергу, зниження експортних цін та модернізації товарного асортименту [4]. Ці проблеми традиційно вирішуються через модернізацію виробничих потужностей, до якої поки що фінансово не готові ні українські банки, ні самі підприємства, ні їх вітчизняні та зарубіжні інвестори комплекс проблем реалізації експортних та імпортних операцій вітчизняних підприємств, структурних змін у товарному експорті та імпорті, а також в експорті та імпорті послуг необхідно вирішити у програмі розвитку зовнішньоекономічної діяльності регіону, яка, у свою чергу, має бути частиною такої самої державної програми, оскільки, по-перше, значна частка податків підприємств регіону перерозподіляється в державний бюджет і звідти повинна фінансуватися модернізація регіональних підприємств-експортерів; по-друге, запорізькі підприємства експортери разом з підприємствами експортоорієнтованих областей України – Донецької та Дніпропетровської – є основними постачальниками валютних надходжень до держави [3; 4; 7]. Тому, держава має впливати на ефективність металургійного виробництва, забезпечуючи умови для його всебічного розвитку.

З вищевказаного випливає, що розвиток металургійної галузі має велику значимість у розвитку регіону. Проте, для повноцінної оцінки впливу металургійного комплексу на розвиток промислового міста, необхідно звернути увагу на вплив екологічного стану області.

Запорізький регіон визнано одним з екологічно небезпечних регіонів України, стан екологічної ситуації якого доведено у динаміці забруднювальних речовин в атмосферне повітря (табл. 5).

Наслідком розташування металургійного комплексу у промисловому регіоні є велика частка неорганізованих викидів на промпідприємствах, що сприяє загазованості житлових районів. Так, з представлених даних, поданих в табл. 5, доведено, що добувна промисловість є однією з найменших галузей забруднювання шкідливих речовин у повітря (0,5%), а до найбільших підприємств забруднення атмосферного повітря відносяться переробна промисловість – 52,2%, металургійне виробництво – 46,3%, також виробництво електроенергії, газу та води – 46,3%.

Як бачимо, що за досліджуваний період 2009-2011 рр. показник самої впливової галузі на забруднення повітря тільки збільшується: 44,9 – 45,8 – 46,4%. Ця ситуація регіону є вкрай небезпечною і є кризовою. Причина викликана недостатністю заходів, передбачених для покращення екологічної ситуації, необхідних забезпечити дотримання сучасних гігієнічних нормативів. Ця особливість вплинула на забруднення води у Дніпрі металургійними підприємствами. Якість стоків

після шламонакопичувача ВАТ «Запоріжсталь» («червона вода») не відповідає санітарним вимогам, зливові стоки з території міста практично не очищуються [1]. Очисні споруди підприємств уловлюють, в основному, тільки пил, у той час як найбільш шкідливі з'єднання – аерозолі важких металів, акролеїн, окисли азоту, вуглецю, фенол, сірчані, фтористі сполуки та інші викидаються практично без очищення. Ситуацію загострює перехід підприємств на неекологічне паліне, неритмічна робота технологічного устаткування, що є джерелом додаткового забруднення атмосферного повітря.

Таблиця 5

Динаміка викидів забруднювальних речовин в атмосферне повітря Запорізької області (без вуглецю діоксиду) стаціонарними джерелами забруднення за видами промислової діяльності в 2009-2011 роки [8]

Показник	Кількість підприємств, що мали викиди в атмосферне повітря			Обсяги викидів забруднюючих речовин		Розподіл викидів, %		
	2009	2010	2011	у % до 2009	у % до 2010	2009	2010	2011
Промисловість	182	180	180	120,3	105,4	99,0	99,0	99,0
Добувна промисловість	13	13	13	120,4	105,4	0,5	0,5	0,5
Переробна промисловість	142	140	140	115,9	106,6	50,8	51,4	52,2
у т.ч. металургійне виробництво та виробництво готових металевих виробів	29	29	29	116,2	107,5	44,9	45,8	46,4
Виробництво та розподілення електроенергії, газу та води	27	27	27	125,7	104,3	47,6	47,1	46,3

Перелічені проблеми Запорізького регіону суттєво впливають на демографічний характер, а саме: збільшилася частка онкозахворюваних, зріс рівень смертності, результатом забруднення атмосферного повітря є вплив екологічної ситуації на стан здоров'я жителів регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, оцінюючи вплив металургійного комплексу на розвиток промислового регіону, доведено, що він має як позитивний, так і негативний характер.

Оскільки металургійний комплекс формує бюджет Запорізького регіону, виникає необхідність підтримки розвитку цієї галузі з боку державної політики. Це надасть можливість підвищити якість рівня життя населення та екологічне покращення ситуації регіону. Зокрема до позитивних моментів слід віднести: забезпечення населення регіону робочими місцями; розвиток зовнішньоекономічних зв'язків; збільшення обсягів експорту; збільшення валового регіонального продукту і т.д. В той же час до негативних моментів, слід віднести: екологічну ситуацію регіону; соціальний стан розвитку регіону; рівень смертності і т.д.

Бібліографічний список

1. Бондар О. М. Сучасний промисловий регіон: Загальна характеристика, особливості, соціально-екологічні проблеми / О. М. Бондар // Соціальні технології. Проблеми сучасного суспільства. – 2011. - № 50. – С. 74-82.
2. Гаврилов А. И. Региональная экономика и управление : учебное пособие [для вузов] / А. И. Гаврилов. – М. : Юнити-Дана, 2002. – 239 с.
3. Екологічні проблеми промислових міст та шляхи їх покращення / [Зюзін В. О., Шаповал В. Ф., Зінченко Т. М., Ковган М. І.] // Наукові праці. Науково-методичний журнал. – Т. 107, Вип. 94. Екологія. – Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, – 2009. – С. 80-82.
4. Куреда Н. М. Оцінювання ефективності зовнішньоекономічної діяльності підприємств Запорізького регіону / Н. М. Куреда, О. О. Головань // Економіка та підприємництво. Держава та регіони. – 2009. – № 3. – С. 82-86.
5. Лимич Ю. В. Економічні умови та чинники формування й нарощення інноваційно-інвестиційного потенціалу промисловості / Ю. В. Лимич // Сталій розвиток економіки : [всеукр. наук.-виробн. журнал]. – 2012. – № 3. – С. 197-202.
6. Новікова О. Ф. Сталій розвиток промислового регіону: соціальні аспекти : монографія / Новікова О. Ф., Амоша О. І., Антонюк В. П. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2012. – 534 с.
7. Підгірний В. В. Проблеми державного регулювання промислового виробництва в Україні та шляхи їх вирішення / В. В. Підгірний // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2009. – № 3. – С. 128-134.

8. Промисловість Запорізької області в 2011 році : [статистичний щорічний збірник] / [за ред. Г. В. Товстухи]. – Запоріжжя : Головне управління статистики у Запорізькій області, 2011. – 148 с.

9. Слободчикова О. А. Інвестиційне забезпечення виробництва товарів в умовах глобалізації / О. А. Слободчикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2010_2/Slobodchikova_210.htm. [Посилання дійсне на 19.01.2013].

10. Чермошенцева Є. С. Чинники, що перешкоджають інвестуванню в базові галузі економіки / Є. С. Чермошенцева // Збірник матеріалів Днів теорії та практики інвестування : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених «Сучасні проблеми управління інвестиційною та інноваційною діяльністю» / [За заг. ред. д.е.н., проф. В. М. Хобти]. – Донецьк : ДВНЗ ДонНТУ, 2011. – 290 с.

Анотація

У статті проаналізовано динаміку розвитку металургійного комплексу як провідної галузі промислового регіону з метою пошуку шляхів подальшого соціально-екологічного розвитку Запорізької області. Розглянуто вплив металургійного комплексу на розвиток промислового регіону.

Ключові слова: промисловий регіон, металургійний комплекс, інновації, обсяг виробництва, оплата праці, зайнятість населення, внутрішній ринок, екологічні проблеми.

Анотация

В статье проанализирована динамика развития металлургического комплекса как ведущей отрасли промышленного региона с целью поиска путей дальнейшего социально-экологического развития Запорожской области. Рассмотрено влияние металлургического комплекса на развитие промышленного региона.

Ключевые слова: промышленный регион, металлургический комплекс, инновации, объем производства, оплата труда, занятость населения, внутренний рынок, экологические проблемы.

Annotation

The article analyzes the dynamics of the metallurgical industry as a leading industrial region to seek further social and environmental development of Zaporozhye region. The influence on the development of metallurgical industrial region.

Key words: industrial region, metallurgical industry, innovation, production, wages, employment, domestic market, environmental problems.

УДК 332.122:379.84

**Грабар М.В.,
здобувач,**

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

СФЕРА ТУРИЗМУ ТА РЕКРЕАЦІЇ РЕГІОНУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Туризм та рекреація виступають складовою частиною народногосподарського комплексу регіону та є вагомим джерелом поповнення як місцевого, так і державного бюджету. Ця сфера господарювання не лише охоплює прямо чи опосередковано більшість галузей народного господарства, в тому числі транспорт, будівництво, торгівлю, громадське харчування, сільське господарство, житлово-комунальне господарство, мистецтво, спорт тощо, але й стимулює їх розвиток. Вагомість туризму визнано і на загальнодержавному рівні, адже, згідно Закону України «Про туризм», «туризм є одним з пріоритетних напрямів розвитку економіки».

Роль туризму як фактора оптимізації господарської структури та економічного росту й каталізатора розвитку продуктивних сил регіону з кожним роком дедалі зростає. Поряд зі зростаючим значенням сфери туризму та рекреації перед нами постає проблема в оцінці його рівня розвитку та визначенні ступеня впливу на економіку в цілому. Тому для успішного управління туризмом та рекреацією пріоритетного значення набуває розгляд концептуальних основ їх оцінки з метою подальшого використання з точки зору системного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Змістовий аналіз наукової літератури свідчить про те, що основні аспекти оцінки сфери туризму та рекреації зводяться до розгляду основних показників туристичної діяльності. Так, Л. П. Дядечко у науковій праці «Економіка туристичного бізнесу»

розкриває сутність економіки туристичного бізнесу як сфери діяльності, де значну увагу приділяє розробці базових стратегій розвитку, формуванню ресурсного потенціалу і пошуку шляхів підвищення ефективності його використання [3]. Поруч з цим, автор розглядає загальні показники оцінки туристичної діяльності, як основи туристичного бізнесу.

П. Р. Пуцентейло у науковій праці «Економіка і організація туристично-готельного підприємництва» розглядає показники туристичної діяльності, як основу для здійснення економічного аналізу і маркетингових досліджень. Автор наводить різні підходи до систематизації економічних показників [11].

О. О. Колесник розглядає показники туризму з точки зору статистичного аналізу туристичної діяльності, визначає порядок їх розрахунку [6]. Окремі елементи оцінки туристичної діяльності знаходять своє відображення у працях І. Т. Балабанова, А. І. Балабанова [1], Т. А. Городні, А. Ф. Щербака [2].

Проте необхідно зазначити, що у науковій літературі і досі відсутній єдиний механізм оцінки сфери туризму та рекреації на регіональному рівні, спірними залишаються питання щодо базових показників їх розвитку.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження основних аспектів оцінки розвитку сфери туризму та рекреації регіону з точки зору її базових показників та внеску галузі в регіональну економіку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток туризму та рекреації формує позитивний вплив на суміжні галузі народногосподарського комплексу регіону, адже стимулює додатковий попит на товари і послуги та сприяє розширенню їх виробництва. Змістовий аналіз наукових праць П. Р. Пуцентейла [11, с. 64], Л. П. Дядечка [3, с. 18], С. А. Александрова, Л. А. Нохріна, Л. В. Щербина [9, с. 8], І. Т. Балабанова, А. І. Балабанова [1, с. 60], О. В. Музиченко-Козловської [8, с. 4] дав змогу згрупувати сукупність переваг розвитку сфери туризму та рекреації для регіону за двома напрямками:

1) економічні: менша капіталоємність та швидший термін окупності капіталу в порівнянні з іншими галузями економіки; високий рівень рентабельності; збільшення грошового потоку; надходження іноземної валюти; залучення капіталу, в тому числі й іноземного; сприяння подоланню територіальної диспропорції в рівні економічного розвитку; вплив на міжнародні зв'язки; стабілізація відносин між країнами та регіонами; сприяння диверсифікованості економіки, на основі розвитку галузей, що обслуговують сферу туризму: будівництво, торгівля, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання, зв'язок;

2) соціальні: покращення матеріального добробуту населення; створення нових робочих місць та розвиток підприємництва; реформування структури відпочинку, яка може бути використана як туристами, так і місцевим населенням; підвищення освітнього рівня людей; розвиток місцевої інфраструктури; виступає ефективним засобом охорони навколишнього середовища та історико-культурної спадщини, що є матеріальною основою ресурсного потенціалу туризму; створення сприятливого туристичного іміджу регіону; сумісність практично з усіма сферами, галузями і видами діяльності людини.

Туризм та рекреація на основі інтегрованого використання потенціалу території і факторів виробництва різних галузей сприяє розвитку економіки території. Тому дана галузь економіки потребує точної оцінки з погляду соціально-економічного значення, прогнозування і планування. Становлення і розвиток туризму і рекреації як галузі характеризується системою певних економічних показників, які відображають кількісний об'єм реалізації туристичних послуг і економічні показники виробничо-обслуговуючої діяльності суб'єктів господарювання.

Важливе значення для розвитку системи оцінки туризму та рекреації мала Міжнародна конференція зі статистики подорожей та туризму (Оттава, 1991 р.), яка сприяла формуванню системи туристичної інформації узгодженої із системою національного обліку, і введення допоміжного обліку в туризмі. Сформована на конференції концепція статистики міжнародного туризму базується на таких основних показниках: кількість прибуттів, тривалість перебування туриста, витрати туристів пов'язані з подорожжю, доходи від туризму [7, с. 37].

Розробка основних аспектів оцінки туристичної галузі здійснювалася і на законодавчому рівні. Так, на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження заходів щодо забезпечення економічного і соціального розвитку України» та Постанови «Про затвердження Державної програми розвитку туризму на 2002-2010 роки» було затверджено Методику розрахунку обсягів туристичної діяльності, яка є базовим документом при підготовці аналітичної інформації щодо характеристики галузі туризму. Статистичні дані щодо розвитку туризму надаються у відповідності до джерел інформації та системи показників, встановлених Методикою [10].

Згідно Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності виділяють наступні показники статистики туризму: кількість іноземних (в'їзних) відвідувачів, кількість іноземних (в'їзних) туристів, кількість внутрішніх туристів, кількість суб'єктів галузі туризму, обсяг туристського споживання, обсяг послуг, наданих підприємствами сфери туризму [8, с. 34-35]. Основна відмінність між поняттями відвідувач і турист полягає в тому, що останній здійснює хоча б одну ночівлю у відвідуваному місці.

Т. А. Городня, А. Ф. Щербак [2, с. 31-36] та Л. П. Дядечко [3, с. 41-44], зазначають, що базовим показником оцінки рівня розвитку туризму у регіоні є туристичний потік (постійне прибуття туристів у регіон або виїзд туристів за кордон за певний період часу) та інтенсивність туристичних потоків: нетто- і бруто-інтенсивність туристичних потоків.

О. О. Колесник до основних туристичних показників відносить показники ефективності туристичної діяльності, показники зайнятості в туристичній діяльності, показники економічної ролі туризму, показники обсягів та напрямів туристичних потоків, показники оцінки стану туристичних ресурсів [6].

І. Т. Балабанов, А. І. Балабанов [1, с. 57-60], П. Р. Пуцентейло [11, с. 86], Л. А. Нохріна, С. А. Александрова, Л. В. Щербина [9, с. 7], Г. А. Яковлев [7, с. 115-117], В. А. Квартальнов [8, с. 35] систематизують показники розвитку туризму та рекреації за такими напрямками:

- обсяг туристського потоку: загальна кількість туристів, у тому числі організованих й самодіяльних; кількість туроднів (ночівель, ліжко-днів); середня тривалість (час) перебування туристів у регіоні;

- стан і розвиток матеріально-технічної бази: ліжковий фонд будинків відпочинку, пансіонатів, турбаз, готелів, санаторіїв, баз відпочинку; кількість місць у торговельних залах підприємств харчування для туристів; кількість місць у театрах, відведених для туристів;

- показники фінансово-економічної діяльності: обсяг реалізації туристських послуг або виторг від реалізації послуг туризму, показники використання робочої сили, собівартість послуг туризму, прибуток;

- показники розвитку міжнародного туризму: кількість туристів, що відвідали закордонні країни (визначається по числу перетинання державного кордону); кількість туроднів відносно іноземних туристів; сумарні грошові витрати, зроблені туристами за час закордонних поїздок.

На регіональному рівні узагальнюючим показником, який характеризує рівень розвитку економіки області є валовий регіональний продукт (далі ВРП) [12, с. 29]. Частка сфери туризму та рекреації у ВРП у статистичних збірниках не відображена через невизначеність туристичної індустрії як окремої галузі економіки у Національному класифікаторі України ДК 009:2010 «Класифікація видів економічної діяльності (далі КВЕД)». Згідно Класифікатора туризм віднесено до секції «Діяльність транспорту і зв'язку» підклас 63.30.0 «Послуги з організації подорожувань», що включає:

- туристичну діяльність (реалізація та надання комплексу туристичних послуг до складу яких входять послуги перевезення, розміщення, консультації та планування маршрутів, організація індивідуальних подорожей, відвідування об'єктів культури);

- посередницьку діяльність турагентів з реалізації туристичного продукту туроператорів;

- діяльність екскурсводів (гідів);

- продаж та резервування квитків з будь-якою метою (відпустки, відрядження тощо) для подорожування на всі види транспорту [5].

Рекреація віднесена до секції «Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги» підклас 85.11.3 «Діяльність санаторно-курортних закладів», що передбачає діяльність бальнеологічних лікарень (включаючи дитячі), грязелікарень, курортних поліклінік, санаторіїв, санаторіїв-профілакторіїв, спеціалізованих санаторіїв (включаючи дитячі), санаторіїв для дітей з батьками, дитячих оздоровчих центрів [5]. Наявна роздробленість складових сфери туризму та рекреації спричиняє значні труднощі в оцінці загального внеску індустрії в розвиток економіки.

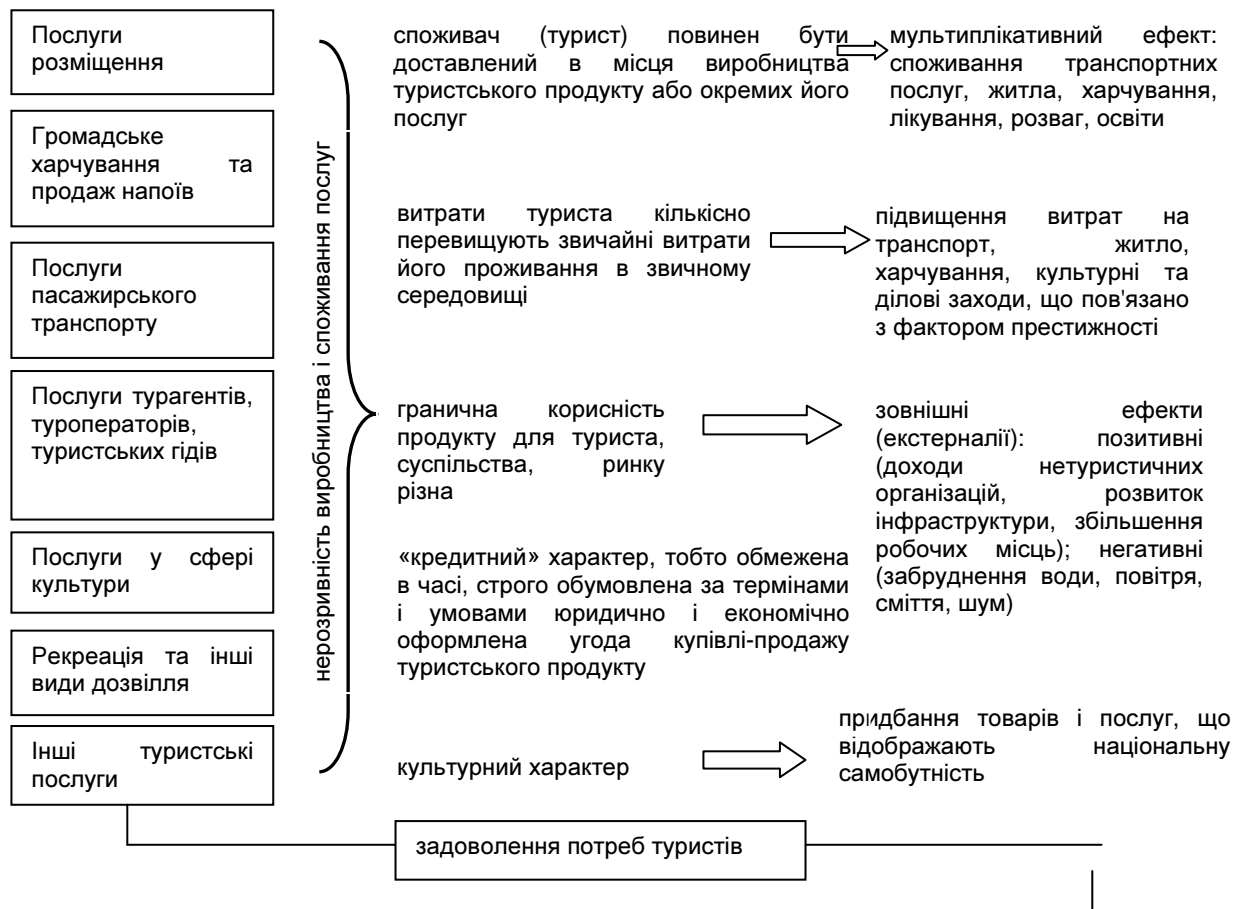
У КВЕД як окремий вид економічної діяльності виділено лише діяльність готелів та ресторанів, що не дає можливості в повному обсязі визначити внесок сфери туризму та рекреації у ВРП.

ВРП формується на основі випуску (вартість товарів і послуг, які є результатом виробничої діяльності одиниць – резидентів у звітному періоді); проміжного споживання (включає витрати на товари і послуги, які використані інституційними одиницями для виробничих потреб); валової доданої вартості (відображає додатково створену вартість у процесі виробництва і визначається як різниця між вартістю вироблених (випуск) і вартістю повністю використаних у процесі виробництва товарів і послуг (проміжне споживання)) [12, с. 29].

Значні труднощі в системній оцінці вкладу сфери туризму та рекреації для економіки пов'язані з тим, що в загальній кількості спожитих у певному періоді товарів та послуг неможливо виокремити ту їх частку, що припадає на споживання туристів (туристське споживання), тобто забезпечене лише завдяки туристичній діяльності і залежить від грошових витрат туриста, крім того, практично неможливо із загальної кількості продаж виділити частку товарів або послуг, придбаних туристами (наприклад, обсяг спожитих туристами продуктів харчування або послуг зв'язку) [10]. Загалом, структура туристського споживання містить ряд товарів та послуг: послуги розміщення, громадське харчування та продаж напоїв, послуги пасажирського транспорту, послуги туроператорів, турагентів, туристських гідів, послуги у сфері культури, рекреація та інші види дозвілля, інші туристські послуги.

Туристське споживання як процес, в основі якого лежить задоволення потреб туристів, має свої особливості, пов'язані насамперед зі специфікою галузі (рис. 1). Серед них – переміщення споживача до місця надання послуг, більші витрати у порівнянні зі звичним середовищем проживання, різна

гранична корисність продукту, «кредитний та культурний» характер. Наявні особливості зумовлюють виникнення наступних наслідків: мультиплікативний ефект, дорожчання суспільно-необхідних товарів і послуг, прояв екстерналії та придбання товарів і послуг, що відображають національну самобутність.

Рис. 1. Особливості туристського споживання

Джерело : сформовано автором на основі [10; 13]

Спираючись на кількісні показники, в основу яких покладено статистичні відомості можна проводити оцінку розвитку сфери туризму та рекреації регіону. Так наприклад, для Закарпаття джерелом аналітичних даних, на основі яких можна оцінити розвиток галузі, є статистичний збірник «Закарпаття – санаторії та туризм» [4], де містяться дані про діяльність туристичних організацій, мережу санаторно-курортних закладів, зовнішньоекономічну діяльність у сфері туризму, показники діяльності готелів та аналогічних засобів розміщення, стан ресторанного господарства. Статистичний збірник ґрунтується на основі даних державних спостережень за формами «Звіт санаторно-курортного (оздоровчого закладу)», «Звіт про діяльність колективного засобу розміщування», «Звіт про діяльність туристичних організацій», «Звіт про продаж і запаси товарів у торговій мережі та мережі ресторанного господарства», «Звіт про наявність торгової мережі та мережі ресторанного господарства», «Звіт про експорт (імпорт) послуг», а також включає адміністративні дані Головного управління економіки Закарпатської ОДА.

О. В. Музиченко-Козловська стверджує, що для того щоб врахувати усю багатогранність туристичної діяльності на певній території необхідно не лише кількісно оцінювати її складові, але й забезпечити прогноз розвитку [8, с. 37]. Тому за допомогою методу аналітичного вирівнювання побудуємо економіко-математичну модель для прогнозування обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг Закарпаття (табл. 1). Для цього використаємо аналітичне рівняння виду:

$$Y_t = a_0 + a_1 t, \quad (1)$$

де Y_t – обсяг наданих послуг;

t – фактор часу;

a_0, a_1 – параметри рівняння.

Параметри розраховуються на основі методу найменших квадратів, тоді система нормальних рівнянь має вигляд:

$$\sum y_t = na_0 + a_1 \sum t \quad (2)$$

$$\sum y_t \times t = a_0 \sum t + a_1 \sum t^2 \quad (3)$$

Для спрощення пошуку параметрів рівняння відлік часу t можна виконувати так, щоб сума показників часу ряду динаміки була рівна нулю, тобто $\sum t = 0$. Тоді система рівнянь матиме вигляд:

$$\sum y_t = na_0 \quad (4)$$

$$\sum y_t = a_1 \sum t^2 \quad (5)$$

Отже, $a_0 = \frac{\sum y_t}{n}$; $a_1 = \frac{\sum y_t \times t}{\sum t^2}$.

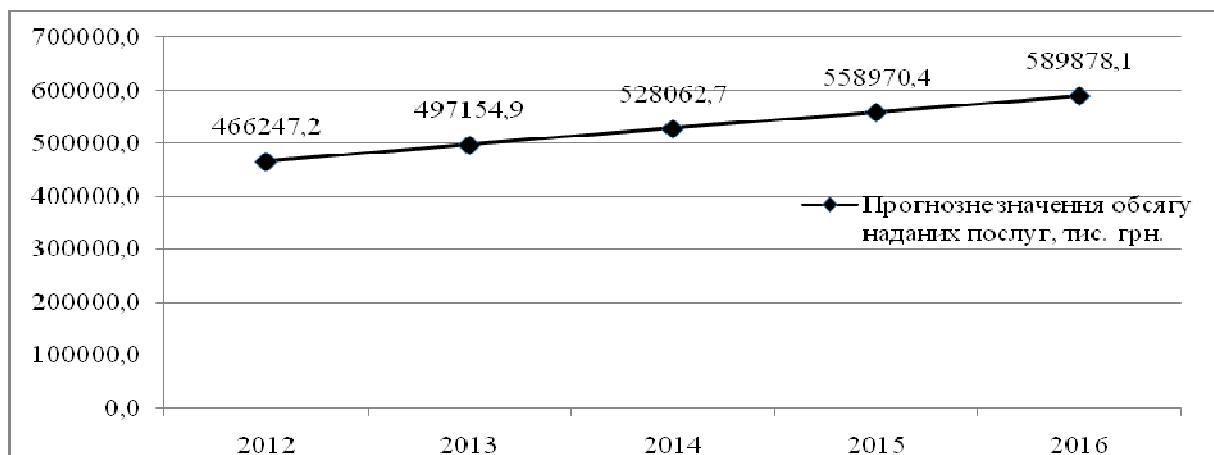
Таблиця 1

Вирівнювання рівнів ряду динаміки обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг у Закарпатті

Роки	Обсяг наданих послуг тис. грн., y	Періоди, t	t^2	y_t	Вирівнювання рівнів ряду динаміки обсягу, тис.грн., €
2007	298362,3	-2	4	-596725	311708,7
2008	344739,9	-1	1	-344740	342616,4
2009	379297,1	0	0	0	373524,1
2010	439900,8	1	1	439900,8	404431,8
2011	405320,4	2	4	810640,8	435339,5
Сума	1867621	0	10	309077,1	1867621

Джерело : сформовано автором за даними [14, с. 243; 15, с. 15]

Тепер за допомогою екстраполяції знайдемо прогнозне значення обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг регіону (рис. 2). Екстраполюючи при $t = 3$, знайдемо рівень 2012 р., при $t = 4$ – рівень 2013 р., при $t = 5$ – рівень 2014 р., при $t = 6$ – рівень 2015 р., при $t = 7$ – рівень 2016 р.

Рис. 2. Прогнозне значення обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг Закарпаття

Джерело : розроблено автором

Проведені розрахунки показали, що обсяг наданих послуг з кожним роком зростатиме: 2012 р. – 466247,2 тис. грн., 2013 р. – 497154,9 тис. грн., 2014 р. – 528062,7 тис. грн., 2015 р. – 558970,4 тис. грн., 2016 р. – 589878,1 тис. грн. Таким чином, попит на туристично-рекреаційні послуги Закарпаття зростатиме, збільшуватиметься їх споживання та зросте частка галузі у ВРП.

Висновки з проведеного дослідження. Основні аспекти оцінки розвитку туризму та рекреації регіону доцільно проводити на основі систематизованих показників, що враховують специфіку даної сфери діяльності: обсяг туристського потоку, стан і розвиток матеріально-технічної бази, показники фінансово-економічної діяльності, показники розвитку міжнародного туризму. Підґрунтям для здійснення оцінки рівня розвитку туристичної галузі виступають статистичні дані. Проте, в повній мірі визначити внесок сфери туризму та рекреації у розвиток регіональної економіки неможливо через

невизначеність туристичної індустрії як окремої галузі економіки у КВЕД. Разом з тим, значних труднощів завдають і особливості туристичного споживання, що унеможлиблює об'єктивну оцінку об'єму всіх послуг і продуктів, що споживаються саме туристами.

Бібліографічний список

1. Балабанов И. Т. Экономика туризма : учеб. пособие [для вузов по экон. специальностям и направлениям] / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 116 с.
2. Городня Т. А. Економіка туризму: теорія і практика : [навч. посібник] / Т. А. Городня, А. Ф. Щербак. – К. : Кондор, 2012. – 436 с.
3. Дядечко Л. П. Економіка туристичного бізнесу : [навч. посібник] / Л. П. Дядечко. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 224 с.
4. Закарпаття – санаторії та туризм : [статистичний збірник] / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2012. – 107 с.
5. Класифікатор видів економічної діяльності. Перелік груп і розділів КВЕД України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.juridicheskij-supermarket.ua/page_kved.html
6. Колесник О. О. Система показників статистики туризму / О. О. Колесник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Natural/Vzhdtu/econ/2009_3/56.pdf
7. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг : [підручник] / Мальська М. П., Антонюк Н. В., Ганич Н. М. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
8. Музиченко-Козловська О. В. Економічне оцінювання туристичної привабливості території : [монографія] / О. В. Музиченко-Козловська. – Л. : «Новий світ-2000», 2012. – 176 с.
9. Нохріна Л. А. Методичні вказівки з дисципліни «Економіка та ціноутворення на підприємствах туристської індустрії» / Нохріна Л. А., Александрова С. А., Щербина Л. В. – Харків : ХНАМГ, 2007 – 51 с.
10. Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності : Наказ від 12.11.2003 № 142/394 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/sh>
11. Пуцентейло П. Р. Економіка і організація туристично-готельного підприємництва : [навч. посібник] / П. Р. Пуцентейло. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 344 с.
12. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 рік / Державна служба Статистики України Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2012. – 543 с.
13. Фролова Т. А. Конспект лекцій по курсу Экономика и предпринимательство в сфере социально-культурного сервиса и туризма / Т. А. Фролова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://tourlib.net/books_tourism/frolova1.htm
14. Яковлев Г. А. Экономика и статистика туризма : [учебное пособие] / Г. А. Яковлев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Издательство РДЛ, 2004. – 376 с.

Анотація

У статті розглянуто загальні аспекти оцінки розвитку сфери туризму та рекреації регіону. Визначено та систематизовано основні показники розвитку галузі. Виділено основні труднощі системної оцінки внеску сфери туризму та рекреації у регіональну економіку. На основі згрупованих статистичних даних розраховані прогностичні значення обсягу наданих туристично-рекреаційних послуг Закарпаття.

Ключові слова: сфера туризму та рекреації, показники, оцінка, туристичний потік, туристичне споживання.

Аннотация

В статье рассмотрены общие аспекты оценки развития сферы туризма и рекреации региона. Определены и систематизированы основные показатели развития отрасли. Выделены основные трудности системной оценки вклада сферы туризма и рекреации в региональную экономику. На основе сгруппированных статистических данных рассчитаны прогностические значения объема предоставленных туристско-рекреационных услуг Закарпатья.

Ключевые слова: сфера туризма и рекреации, показатели, оценка, туристический поток, туристическое потребление.

Annotation

The article deals with general aspects of assessing the tourism and recreation development in the region. Key indicators has been defined and systematized. The basic difficulty systemic evaluation tourism and recreation contribution in the regional economy has been allocated. The predicted values of tourist and recreational volume services Transcarpathia has been calculated on the based grouped statistics.

Key words: tourism and recreation sphere, indicators, valuation, tourist flow, tourist consumption.

УДК 336.225

Шмир І.П.
старший викладач**ПВНЗ «Тернопільський комерційний інститут»**

ПРОГРЕСИВНА ШКАЛА ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ ЯК СПРАВЕДЛИВИЙ РЕГУЛЯТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Ключове завдання, яке поставлено перед будь-якою країною у ракурсі соціально-економічної політики, полягає у забезпеченні гідного рівня добробуту власних громадян. Для того, щоб оптимально виконати загальнодержавну стратегічну ціль, на наш погляд, доцільно здійснювати заходи економічного, політичного, соціального, правового та культурного характеру на всіх рівнях у комплексі. Проте домінуючою проблемою існуючого соціально-економічного становища нашої країни є наявність значного, практично економічно неефективного розшарування рівня доходів серед громадян.

Варто відзначити, що перехід від командно-адміністративного до ринкового ведення господарства став однією із причин подальшого розшарування доходів громадян. Відмітимо, що з кожним наступним роком після проголошення незалежності нашої держави ескалація по відношенню до рівнів доходів населення динамічно зростала. Вважаємо, що першопричиною існуючої ситуації став той факт, що окремі групи осіб спромоглися отримувати доходи від капіталу, тоді як значна частина громадян проживає на рівні мінімальної заробітної плати чи пенсії. Також за період незалежності відбуваються значні вливання доходів із закордону для окремих груп населення. Виходячи із вищезазначеного, на сьогоднішній час в Україні прослідковується той факт, що значна частина працюючого населення не має змоги задовільняти власні потреби та забезпечувати себе відповідними благами на рівні вищому за мінімально встановлені державні стандарти.

Існуюча ситуація по відношенню до отримання доходів не має місця у демократичному суспільстві, яке прагне жити за ринковими умовами ведення економіки. Тому для того, щоб покращити існуюче становище у суспільстві, на нашу думку, доцільно ефективно використати вбудовані механізми фіскальної політики держави. Одним із інструментів даної політики є податок на доходи фізичних осіб (далі – ПДФО), який через механізм оптимального прогресивного оподаткування надає можливість скоротити рівень диференціації у доходах громадян і паралельно забезпечити справедливість, рівномірність та пропорційність в оподаткуванні доходів населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значна група вчених-економістів протягом декількох століть ставили перед собою непросте завдання, яку саме прогресивну шкалу запровадити для оподаткування доходів громадян. Серед зарубіжних дослідників виділяємо праці А. Сміта, Ш. Бланкарта, Д. Рікардо, Дж. Міля та інших. Численні дискусії щодо запровадження оптимальної прогресії в оподаткуванні доходів точаться між економістами, науковцями та політиками. Тому, опрацювавши значну кількість праць, звертаємо свою увагу та розділяємо наукові погляди відносно запровадження прогресії в оподаткуванні доходів громадян таких науковців-сучасників, як: Н. Демиденко, А. Соколовської, Т. Каламбета, А. Крисоватого, П. Мельника, К. Швабія, С. Юрія та інших.

Як вже нами зазначалося, значна кількість науковців-сучасників ставили перед собою завдання і надавали пропозиції щодо прогресивного оподаткування доходів населення. Питання прогресивного оподаткування досліджується у роботах таких науковців, як Ю. Бицюри [1, с.44], І. Сотника [2, с.18], А. Скрипника [3, с.13], О. Тимошенко [4, с.43-44], Н. Фролової [5, с.35] та ін. У зазначених авторів ми знаходимо різні підходи до запровадження прогресивності в оподаткуванні, проте Урядом в основній податковій конситуції – Податковому кодексі – декларується прогресія, яка характеризується двома ставками – 15% для всіх доходів фізичних осіб та 17% для доходів, що перевищують розмір 10 мінімальних заробітних плат [7, с. 210], що встановлюються в Законі України «Про Державний бюджет на відповідний рік».

Потрібно зазначити, що у вітчизняній науковій літературі проблеми прогресивного оподаткування не розглядаються у комплексі єдиних поглядів платників податку із різним рівнем доходів з однієї сторони, та фіскальних структур – з іншої сторони. Водночас потреби теорії і практики справедливої та ефективної сплати податку на доходи фізичних осіб зумовлюють необхідність пошуку оптимального підходу для побудови та запровадження прогресивного оподаткування доходів населення України на сучасному етапі.

Постановка завдання. Опрацювавши праці вищезазначених авторів, взявши до уваги існуюче політико-економічне та соціально-культурне становище України, а також спираючись на зарубіжний досвід сплати податку на доходи фізичних осіб, ставимо перед собою **завдання при написанні даної статті** – здійснити обґрунтування щодо запровадження прогресивної шкали при оподаткуванні доходів

фізичних осіб в Україні, з метою покращити перерозподільчі процеси та підвищити рівень справедливості та рівномірності в оподаткуванні доходів громадян.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податок на доходи фізичних осіб, окрім фіскальної функції, наділений перерозподільчими властивостями. Перерозподільча дія даного податку проявляється у тому випадку, коли він найоптимальніше задовільняє принципи справедливості та рівномірності при оподаткуванні доходів населення. Проведений нами аналіз соціально-економічних показників доводить, що існуючий стан перерозподілу доходів у країні має недосконалий характер, оскільки 5% всього населення володіють 90% усіх ресурсів країни. Дані Державної служби статистики України (далі – ДССУ) свідчать про те, що значна частина громадян в Україні отримує доходи, нижчі від законодавчо встановленого прожиткового мінімуму. Так, у 2000р. кількість таких громадян склала 80,2% або 39,2 млн. осіб. Протягом наступних десяти років спостерігалася тенденція до скорочення зазначеної групи осіб, оскільки у 2010р. вони вже склали 18,1%, або 12,1 млн. осіб [6]. Вважаємо, що на існуючу ситуацію мали вплив чинники політичного, економічного, соціального, культурно-релігійного характерів тощо. Всі об'єктивні моменти в державі та власний суб'єктивний підхід зводяться до одного знаменника, що в країні відбувається очевидне розшарування населення за рівнем доходів, яке з кожним наступним роком набуває щораз більшого розриву.

В такій ситуації можемо спостерігати, що в державі порушується принцип рівномірності розподілу податкового тягаря, який призводить до існування соціальної несправедливості. Ми погоджуємося, що в демократичному суспільстві, яке прагне жити за ринковими законами ведення економіки не вимагається зрівняльного підходу при отриманні доходів, проте й значне розшарування, яке на даний момент існує в Україні, також не має місця.

Для того, щоб перерозподіл доходів у подальшому набував досконаліших форм, на нашу думку, ефективно використовувати іструмент ПДФО – прогресивну шкалу, оскільки із її допомогою доцільно формувати ефективний та оптимальний перерозподіл доходів населення.

Значна кількість мислителів та вчених-економістів у своїх працях зазначають про доцільність прогресивного оподаткування доходів, окремі з них пропонують та обґрунтовують власний підхід до диференційованої шкали оподаткування доходу. Проте Уряд на даному етапі не прислухався до жодної з них, лише у прийнятому ПК, розділ V [7, с. 210] зазначається, що доходи фізичних осіб оподатковуються за ставкою – 15%, а доходи, які перевищують розмір 10 МЗП, оподатковуються за ставкою – 17%. З моменту дії ПК, а саме з 1.01.2011р., доходи у вигляді заробітної плати, що підлягають оподаткуванню за підвищеною ставкою, повинні становити 9200 грн. [8] і більше. Так, в Україні у 2011 році за ставкою 17% оподатковуються доходи, вищі за 9200 грн., за умови коли середня заробітна плата по Україні відповідно до даних ДССУ становить 2999 грн. Існуюча ситуація яскраво свідчить про те, що запроваджений підхід до своєрідного прогресивного оподаткування є малоефективним, оскільки незначний відсоток населення отримують доходи, що підлягають оподаткуванню за 17%, а основне навантаження несуть громадяни із низькими та середніми доходами.

Запропонований прогресивний підхід в оподаткуванні доходів громадян на даному етапі в Україні втрачає свою фіскальну та соціальну значимість. Оскільки та група фізичних осіб, які отримують низькі доходи, сплачує необхідну для прожиття суму коштів у вигляді податку, а для тих громадян, що отримують над високі доходи, ставка оподаткування збільшується лише на 2%, що є маловідчутним і малозначним у фіскальних надходженнях бюджету.

Тому, дослідивши зарубіжний досвід оподаткування доходів населення, а саме досвід країн-сусідів і тих, що знаходяться на інших континентах, а також вивчивши рівень розшарування доходів громадян в Україні, пропонуємо власний підхід до побудови прогресивної шкали оподаткування доходів громадян.

Специфіка нашого підходу полягає в тому, що ми розглядаємо прогресивне оподаткування не лише з фіскальної та соціальної сторін, а пропонуємо філософський підхід із математичним обґрунтуванням.

Як відомо, значна кількість процесів у природі описується за допомогою числа e . Його унікальність, в першу чергу, полягає у тому, що при диференціюванні та інтегруванні дана функція не змінюється. Тому, щоб запропонувати ефективну прогресивну шкалу для оподаткування доходів населення, ми використаємо велику світову константу – число e . Щоб побудувати ефективну прогресивну шкалу, ми дохід диференціюємо – тобто розбиваємо на мінімуми.

Для побудови податкової шкали оподаткування доходів фізичних осіб здійснимо диференціацію обсягу доходу фізичної особи.

Представимо дохід фізичної особи у вигляді такого ряду:

$$D = a_0 + a_1 + a_2 + \dots a_k, \quad (1)$$

де D – обсяг доходу; a_i – i -ий член ряду, $i = \overline{0, k}$. Величину k представимо наступним чином;

$D_{\min}$ – обсяг мінімального доходу.

$$k = \begin{cases} n, & \text{якщо } n = \frac{D}{D_{\min}} - \text{ціле число} \\ n + 1, & \text{якщо } n = \frac{D}{D_{\min}} - \text{число з дробовою частиною} \end{cases},$$

Якщо $k = n$, всі члени ряду (1) є однаковими і дорівнюють $D_{\min}$, якщо $k = n+1$, всі члени ряду (1), за винятком a_k , дорівнюють $D_{\min}$, і $a_k < D_{\min}$. У результаті цих дій, ми кожному $D_{\min}$ присвоюємо порядкове значення.

Податкову шкалу представимо у вигляді числової прогресії. Числова прогресія – будь-який ряд, який складається з багатьох чисел, що мають одну й ту саму диференціацію. Вибрана нами податкова шкала представлена рядом, нульовий член якого (b_0) дорівнює нулеві. Наступні члени ряду утворюють арифметичну прогресію, перший член (b_1), якої дорівнює 10 %, а різниця (d) – $e\%$, що дає можливість визначити будь-який член цієї послідовності, тобто величину ставки податку для визначеного порядкового мінімуму. У даному випадку маємо зростаючу прогресію m -й член прогресії, в нашому випадку, величина ставки податку (s_m), знаходимо за формулою:

$$s_m = b_1 + d \cdot (k - 2). \quad (2)$$

$$\text{Диференційована ставка податку на ДФО} = \begin{cases} 0, & \text{якщо } D \leq D_{\min} \\ 10\%, & \text{якщо } D_{\min} < D \leq 2 \cdot D_{\min} \\ 10\% + e\%, & \text{якщо } 2 \cdot D_{\min} < D \leq 3 \cdot D_{\min} \\ 10\% + 2e\%, & \text{якщо } 3 \cdot D_{\min} < D \leq 4 \cdot D_{\min} \\ \vdots & \\ 10\% + (m - 2)e\%, & \text{якщо } (m - 1) D_{\min} < D \leq m D_{\min} \end{cases}$$

На підставі числа $e \approx 2,718281828459045...$ розраховано обсяг сплаченого ПДФО, проте до 7ПМ ми використовуємо показник із заокругленням до десятих – $e \approx 2,7$, а доходи, що перевищують 7ПМ, застосовуємо даний показник із заокругленням до сотих $e \approx 2,72$. Такий підхід надає можливість зберегти рівномірність, справедливить та прогресію в оподаткуванні, коли із більших доходів сплачується більший розмір податку, відповідно на нижчі доходи навантаження скорочується.

Таблиця 1

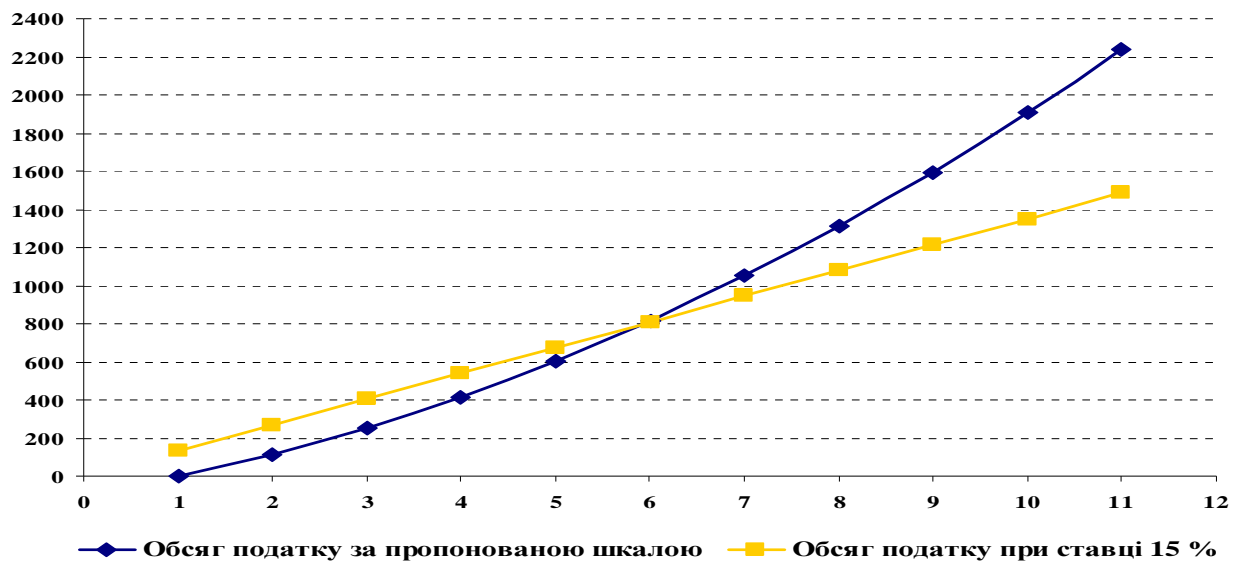
Перерозподіл податку на доходи фізичних осіб

Порядковий номер $D_{\min}$	Обсяг податку при ставці 15 %	Обсяг податку за запропонованою шкалою	Ставка податку за запропонованою шкалою
1	135	0	0
2	270	114,3	10%
3	405	252,9	12,7%
4	540	415,8	15,4%
5	675	603,1	18,1%
6	810	814,5	20,8%
7	945	1050,5	23,5%
8	1080	1310,9	26,2%
9	1215	1595,9	28,9%
10	1350	1905,3	31,6%
11	1485	2239,2	34,3%

Складено та розраховано автором самостійно на основі запропонованого числа e

На основі наведених порівняльних розрахунків обсягу сплачуваного ПДФО за існуючою пропорційною 15% ставкою, та запропонованою нами прогресивною шкалою на основі числа e , що відображено у вищенаведеній табл. 1., представимо графічний підхід для оцінки даної ситуації.

Рис. 1. Перерозподіл ПДФО при діючій 15% ставці та при запропонованій нами прогресивній шкалі

Складено автором самостійно на основі запропонованого числа e , та даних табл. 1

Побудований нами рис. 1 на основі представленої економіко-математичної моделі демонструє досконалішу форму перерозподілу доходів у суспільстві по відношенні до існуючої пропорційної ставки – 15%. Відмітимо, що доходи населення у розмірі до 6 ПМ отримуватимуть менше податкове навантаження, ніж при діючій системі оподаткування. Проте рівень доходів, який перевищує 6 ПМ підлягає прогресивнішому оподаткуванню, це дасть можливість збільшити доходи бюджету за рахунок даного податку. Група населення, що отримують доходи в середньому до 6 ПМ матимуть можливість розширити рівень власного споживання, що в кінцевому підсумку ефективно вплине на добробут громадян у державі.

Згідно запропонованої моделі можемо розрахувати загальну суму доходу, яка залишиться у розпорядженні платників ПДФО за умови застосування представленої нами прогресивної шкали, а також суми сплаченого ПДФО особами, котрі отримують вищі доходи. В такий спосіб у нижче наведений табл. 2 спостерігаємо, що надходження ПДФО до бюджету збільшаться, при цьому на рівному рівні залишиться розмір доходу для власного споживання.

Таблиця 2

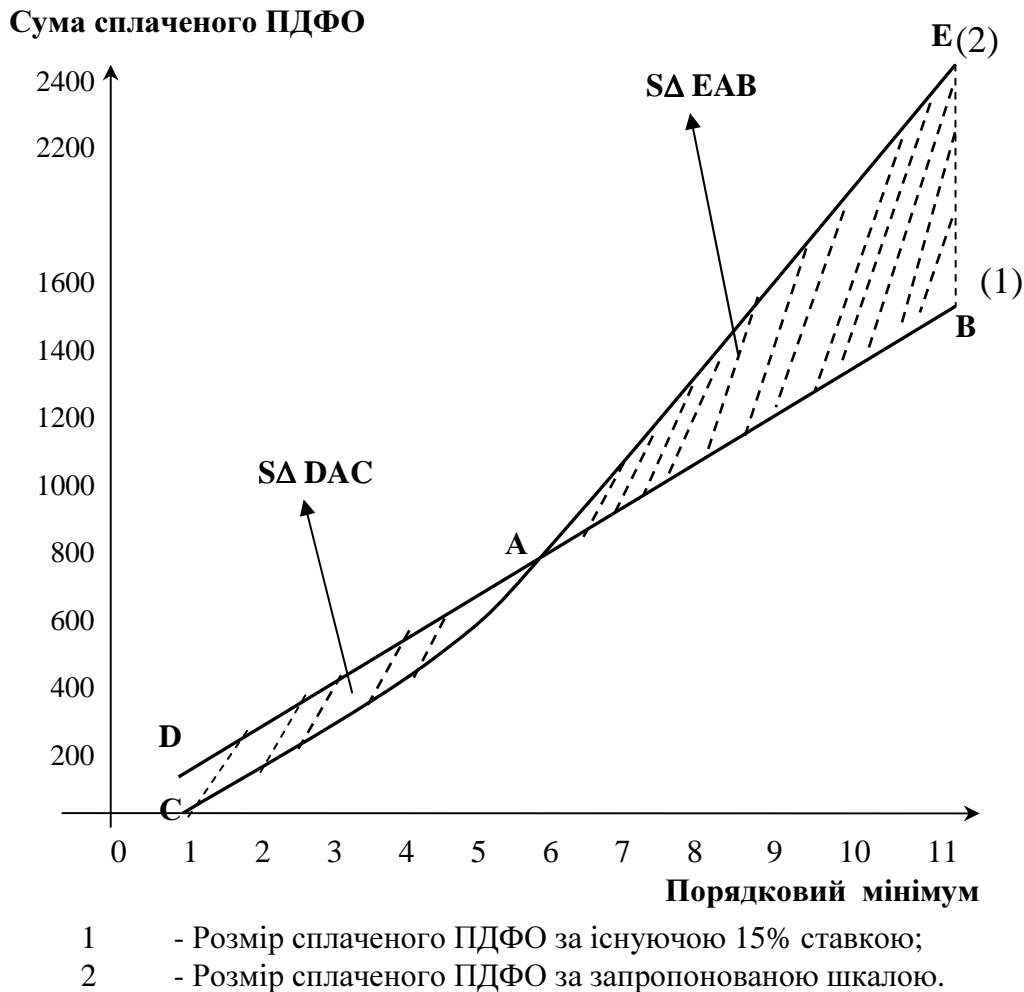
Розрахунок результату застосування прогресивної шкали при податку на доходи фізичних осіб на основі застосування числа e

Прожиткові мінімуми	Обсяг сплаченого податку за запропонованою шкалою	Обсяг сплаченого податку при діючій ставці 15 %	Різниця в розмірі ПДФО що сплачується до бюджету
1	0	135	-135
2	114,3	270	-155,7
3	252,9	405	-152,1
4	415,8	540	-124,2
5	603	675	-72
6	814,5	810	4,5
7	1050,3	945	105,3
8	1310,4	1080	230,4
9	1594,8	1215	379,8
10	1903,5	1350	553,5
11	2236,5	1485	751,5

Складено та розраховано автором самостійно.

Взявши за основу представлену на рис. 1 економіко-математичну модель та дані табл. 2, вважаємо за доцільне представити схематично ефективність перерозподілу доходів фізичних осіб на основі запропонованої нами прогресивної шкали.

Схематичний рис. 2. представляє суть перерозподілу отриманого доходу населенням через запропоновану прогресивну шкалу. Площа неправильного трикутника DAC представляє сукупну суму доходів, яка залишається у розпорядженні громадян для власного споживання, тоді як площа трикутника EAB демонструє ефективний перерозподіл доходів на основі запропонованої нами прогресивної шкали.

Рис. 2. Перерозподіл ПДФО за запропонованою прогресивною шкалою

Складено автором самостійно на основі запропонованого числа е, та даних табл. 2

Зазначимо, що якщо б застосовувалася представлена нами прогресія в оподаткуванні доходів у 2011 році, то бюджет доотримав би 1380 тис. грн., а в розпорядженні громадян залишилася б на задоволення власних потреб значно більша сума сукупних доходів.

Висновки з проведеного дослідження. Тому, беручи до уваги запропонований та обгрунтований нами на основі філософських та економіко-математичних моделей розрахунків щодо прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб в Україні і враховуючи існуючу політико-культурну та соціально-економічну ситуацію в державі, вважаємо, що даний підхід має місце для подальшого впровадження. Представлені нами розробки нададуть можливість забезпечити соціальну справедливість та фінансову ефективність від сплати податку на доходи фізичних осіб, а також призведуть до скорочення розшарування у доходах населення України.

Бібліографічний список

1. Бицюра Ю. Негативні наслідки введення 13% фіксованого податку на доходи громадян України / Ю. Бицюра // Економіст – 2003. – №10. – С. 44-45.
2. Сотник І. М. Прибутковий податок із громадян: еволюція ставок / І. М. Сотник // Фінанси України. – 2000. – №7. – С. 18-26.
3. Скрипник А. Фіскальні та соціальні наслідки переходу до плоскої шкали оподаткування доходів фізичних осіб / А. Скрипник // Економіка України – 2004. – №4. – С. 11-18

4. Тимошенко О. В. Застосування моделі Лоренца для оцінки справедливості диференціації заробітної плати до і після оподаткування / О. В. Тимошенко // Економіка України – 2003. – № 11. – С. 42-47.
5. Фролова Н. Б. Пропорційний податок з доходів: особливості та досвід використання / Н. Б. Фролова // Фінанси України. – 2005. – №10. – С. 34-41.
6. Диференціація життєвого рівня населення. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
7. Податковий кодекс України: чинне законодавство із змінами і допов. на 10 травня 2011 року: (Відповідає офіц. текстові). – К. : Алерта; ЦУЛ, 2011. – 424 с.
8. Закон України «Про Державний бюджет України на 2011р» від 23.12.10р. № 2857-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2857-17>.

Анотація

У статті представлено доцільність запровадження прогресивного оподаткування доходів фізичних осіб у сучасній Україні. Запропоновано необхідність введення прогресивного оподаткування доходів населення на основі розробленої економіко-математичної моделі. Удосконалено соціальну та фінансову значимість існування даного підходу щодо сплати податку на доходи фізичних осіб. Здійснено аналітичний підхід щодо оцінки ступеня нерівності розподілу доходів населення в Україні. З'ясовано існуючий стан суперечностей між системою оподаткування доходів населення та рівнем розвитку соціально-економічного становища в Україні. Набули подальшого розвитку науково-практичні рекомендації спрямовані на вагомість прогресивного оподаткування доходів населення України.

Ключові слова: податок, дохід, фізична особа, прогресивна шкала.

Аннотация

В статье представлена целесообразность введения прогрессивного налогообложения доходов физических лиц в современной Украине. Предложена необходимость введения прогрессивного налогообложения доходов населения на основе разработанной экономико-математической модели. Усовершенствована социальная и финансовая значимость существования данного подхода относительно уплаты налога на доходы физических лиц. Осуществлен аналитический подход относительно оценки степени неравенства распределения доходов населения в Украине. Выявлено существующее состояние противоречий между системой налогообложения доходов населения и уровнем развития социально-экономического положения в Украине. Приобрели дальнейшее развитие научно-практические рекомендации направленные на весомость прогрессивного налогообложения доходов населения Украины.

Ключевые слова: налог, доход, физическое лицо, прогрессивная шкала.

Annotation

In the article expediency of input of progressive taxation of acuestss of physical persons is presented in modern Ukraine. The necessity of introduction of progressive taxation of acuestss of population offers on the basis of the worked out економіко-математичної model. Social and fiscal meaningfulness of existence of this approach is improved in relation to the inpayment of income tax physical persons. Analytical approach is carried out in relation to the estimation of degree of inequality of allocation of profits of population in Ukraine. The existent state of contradictions is found out between the system of taxation of acuestss of population and level of development of socio-economic position in Ukraine. The research and practice recommendations sent to ponderability of progressive taxation of acuestss of population of Ukraine purchased further development.

Key words: tax, acuests, physical person, progression scale.

УДК 338.1:636.2

Погребняк І.І.,
аспірант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»,
м. Київ

АНАЛІЗ ДОСЯГНУТОГО РІВНЯ ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ МОЛОЧНОГО СКОТАРСТВА В ТЕРНОПІЛЬСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Постановка проблеми. Внаслідок радикального реформування системи економічних відносин, яка існувала досі, та допущених економічних прорахунків на цьому шляху, виникли кризові явища, що виходять за межі якоїсь однієї галузі й охопили увесь господарський комплекс держави. Особливо глибока кризова ситуація склалася в аграрному виробництві, як наслідок – криза продовольства та інші негативні явища, що її супроводжують. При цьому найбільший спад виробництва сільськогосподарської продукції спостерігається у тваринництві, зокрема у молочному скотарстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним і практичним аспектам проблеми збільшення рівня виробництва продукції молочного скотарства присвячено ряд наукових праць вчених економістів-аграрників, серед яких можна виділити: В.М.Бондаренка, С.В.Васильчака [1], О.Д.Гудзинського, В.І.Бойка, Л.А.Євчук, С.М.Кваші [2], О.А.Козак [3], М.Й.Маліка, М.П.Коржинського, В.О.Пабата, М.К.Пархомця [7], П.Т.Саблука [8], Н.Г.Фатюхи, В.П.Чагаровського, Н.І.Шиян, В.М.Яценка та інших вчених. Незважаючи на результати досліджень, поки що не дістали достатнього опрацювання питання пов'язані з концептуальними підходами до стратегії трансформації молочного скотарства у високоприбуткову і рентабельну галузь. Не розглядалися також питання співвідношення екстенсивних і інтенсивних форм розширеного відтворення. Проблемним залишається визначення оптимальних рівнів і структури виробничих витрат з урахуванням прогнозованої молочної продуктивності та обґрунтування економічного механізму підвищення ефективності виробництва молока.

Постановка завдання. Метою даної статті є проведення оцінки тенденцій розвитку молочного скотарства, конкурентоспроможності підприємств і продукції на регіональному рівні, а також обґрунтування основних засад ефективного виробництва молочної продукції, зокрема удосконалення міжгалузевих зв'язків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як відомо, молочне скотарство є провідною галуззю сільського господарства, адже воно забезпечує населення цінними харчовими продуктами, надає сировину для легкої промисловості, а також цінні органічні добрива для рослинництва. Зважаючи на те, що сучасне молочне скотарство в Україні переживає затяжну кризу, то подальший його розвиток пов'язаний із вирішенням цілої низки проблем різного рівня.

Тернопільська область характеризується сприятливим соціально-економічним, організаційним та екологічним середовищем для розвитку галузі, тому занепад скотарства є наслідком невідпрацьованості відповідного економічного механізму та недоскопальності методів державного регулювання економіки.

У сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області протягом 2006-2011 рр. чисельність великої рогатої худоби зменшилася на 35%, у тому числі корів на 29% (табл. 1). Темпи скорочення поголів'я великої рогатої худоби перевищують темпи зменшення поголів'я корів, внаслідок чого їх частка у структурі тваринництва зростає. Так, частка корів у структурі стада збільшилася відносно 2006 р. на 3,1 відсотки.

Одним із основних чинників скорочення поголів'я корів стало загострення ситуації з реалізацією молока, що призвело до збитковості галузі в цілому в країні. Виробництвом продукції молочного скотарства у Тернопільській області, в основному, займаються сільськогосподарські підприємства та особисті селянські господарства (табл. 2). Питома вага виробництва молока у фермерських господарствах незначна, а тому вони не здатні вплинути на кон'юнктуру ринку.

Негативним явищем у розвитку молочного скотарства для більшості сільськогосподарських підприємств України є те, що в них ведення галузі здійснюється на основі малоефективних технологій з прив'язним утриманням корів. Рівень автоматизації та механізації виробничих процесів становить близько 50 відсотків. Це, безперечно, впливає на ефективність виробництва молока в Україні [5]. Ця ситуація спостерігається і в досліджуваній Тернопільській області (табл. 3).

Таблиця 1

**Динаміка поголів'я великої рогатої худоби в господарствах
Тернопільської області, тис. гол.**

Вид тварин	Рік						Відхилення (+/-) 2011 р. до 2006 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Усі категорії господарств							
ВРХ	261,3	247,2	221,6	205,8	197,6	182,4	-78,9
у т.ч. корови	151,9	141,5	132,3	120,3	116,1	111,9	-40,0
Частка корів у стаді, %	58,1	57,2	59,7	58,5	58,7	61,4	3,3
Сільськогосподарські підприємства							
ВРХ	41,0	38,3	30,5	26,2	26,5	26,6	-14,4
у т.ч. корови	12,6	11,3	10,0	8,3	8,5	9,0	-3,6
Частка корів у стаді, %	30,7	29,5	32,7	31,7	32,1	33,8	3,1
Господарства населення							
ВРХ	220,3	208,9	191,1	179,6	171,1	155,8	-64,5
у т.ч. корови	139,3	130,2	122,3	112,0	107,6	102,9	-36,4
Частка корів в стаді, %	63,2	62,3	63,9	62,4	62,8	66,0	2,8

Джерело: розроблено автором за даними [9]

Таблиця 2

**Динаміка обсягів виробництва молока за категоріями господарств Тернопільської
області, тис. т**

Категорія господарств	Рік						2011 р. в %до 2010 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Господарства всіх категорій	485,2	452,1	424,0	418,7	416,7	418,1	100,3
У т. ч.: сільськогосподарські підприємства	35,5	31,6	28,0	33,0	34,5	37,7	91,5
частка до загального виробництва, %	7,3	7,0	6,6	7,9	8,3	9,1	+0,8
господарства населення	449,7	420,5	396,0	385,7	382,1	380,4	99,2
частка до загального виробництва, %	92,7	93,0	93,4	92,1	91,7	91,0	-0,7

Джерело: розроблено автором за даними [10]

Таблиця 3

**Економічна ефективність виробництва молока в сільськогосподарських підприємствах
Тернопільської області**

Показник	Рік						Відхилення (+/-) 2011 р. до 2006 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Поголів'я корів, тис. гол.	12,6	11,3	10,0	8,3	8,5	9,0	-3,6
Виробництво молока, тис. т	35,5	35,0	31,6	28,0	33,0	34,5	-1,0
Удій молока на 1 корову, кг	3237	3285	3177	3053	4168	4279	1042
Реалізовано молока, тис. т	28,3	27,9	24,9	24,1	29,3	28,5	0,2
Рівень товарності, %	79,7	79,7	78,8	86,1	88,2	82,6	2,9
Собівартість 1 ц молока, грн	91,4	100,3	118,0	164,5	168,2	209,4	118,0
Ціна реалізації 1 ц молока, грн	114,2	115,9	169,7	229,7	196,1	280,0	165,8
Прибуток на 1 ц реалізованого молока, грн	22,8	15,6	51,7	65,2	27,9	70,6	5,1
Прибуток від реалізації молока, тис. грн	645,2	435,2	1287,3	1571,3	817,5	2012,1	172,3
Рівень рентабельності, %	24,2	10,7	27,6	24,1	11,5	33,7	9,5

Джерело: [9]

Проведені дослідження свідчать, що продуктивність корів залишається низькою, незначне ж зростання надоїв молока є не показником якісного поліпшення складу молочного поголів'я, а результатом вибракування низькопродуктивних тварин.

В системі показників економічної ефективності виробництва молока одним із важливих є собівартість, яка формується під впливом ряду чинників, а саме: продуктивності корів, витрат матеріальних і трудових ресурсів тощо. За аналізований період у сільськогосподарських підприємствах Тернопільської області собівартість 1 ц молока підвищилася на 118,0 грн/ц, а ціна реалізації молока зросла на 165,8 грн/ц. В результаті чого досягається хоча й нестабільне, але прибуткове функціонування молочного скотарства.

Першочерговим показником галузі, який впливає на конкурентоспроможність, є продуктивність корів. Додаткова тонна молока на корову за рік підвищує конкурентоздатність в 50 разів більше ніж це робить кожна додаткова корова. Однак Україна стабільно знижує поголів'я худоби (табл. 4).

Таблиця 4

Фактори конкурентоспроможності молочного скотарства в Тернопільській області

Показник	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Поголів'я корів у всіх категоріях господарств, тис. гол	141.5	132.3	120,3	116,2	112,9	112,1
Виробництво молока у всіх категоріях господарств, тис. т	469.7	452.1	424,0	418,7	416,7	418,1
Виробництво молока всіх видів на одну особу, кг	423.7	410.3	386,9	383,7	383,5	386,3
Середньорічний надій молока від однієї корови, кг	3194	3191	3053	4168	4279	4330
Реалізовано молока, всього, тис. т	27.9	24.9	24,1	29,3	30,5	35,6
Середні ціни реалізації, грн. за 1 т	1159.8	1697.2	2297,4	1961,1	3054,1	3103,8

Протягом 2006-2011 рр. в Україні відбулось скорочення обсягів виробництва молока: від 469.7 тис. т у 2006 р. до 418,1 тис. т у 2011 р. Однією з істотних тенденцій розвитку молочного скотарства є суттєва зміна питомої ваги господарств у загальному обсязі виробництва молока: у 2006 р. сільськогосподарські підприємства виробляли 29,0% молока та молочної продукції загального обсягу, а у 2011 р. – 20,3%.

Зниження обсягів виробництва молока зумовлюється суттєвим скороченням поголів'я корів. У 2011 р., порівняно з 2006 р., в усіх категоріях господарств поголів'я корів зменшилось на 20,8%. Найбільше поголів'я скоротили сільськогосподарські підприємства – в 1,7 раза, а особисті селянські господарства – у 1,5 раза. Однак, протягом 2009-2011 років спостерігається певна стабілізація галузі: темпи зниження поголів'я та спаду виробництва дещо призупинилися, якщо у 2010 р. вони становили, відповідно, 3,8% та 3,1%, то у 2011 р. – 1,8% та 1,4%. Крім цього, в 2011 р. при наявному поголів'ю корів на кінець року 112,1 тис. голів усіма господарствами вироблено 418,1 тис. т молока при середньому середньорічному надоді від 1 корови 4330 кг.

На нашу думку, це зумовлено наявністю стратегічних перспектив в напрямку зростання дохідності на українському ринку молока і молочних продуктів та збільшенню кількості великотоварних сільськогосподарських підприємств у цій галузі.

Встановлено, що для сільськогосподарських виробників вкрай важливо реалізувати вироблену продукцію (молоко) за такими цінами, які б покривали витрати і створювали резерв для нарощування конкурентних переваг отримання прибутку. Це можливе за рахунок ефективного використання ресурсів та вдосконалення процесу виробництва продукції.

Для успішного функціонування кожного підприємства будь-якої галузі необхідною умовою є наявність ринків збуту і забезпечення повної реалізації виготовленої продукції.

Виробничо-економічні зв'язки сільськогосподарських підприємств з переробними підприємствами, які займаються молочною продукцією слід розглядати як єдину з ознак узгодженої роботи. У даній системі основною ланкою виробництва готової продукції є переробні підприємства, які пов'язують стадію виробництва і готової продукції. Функції переробних підприємств зводяться до того, щоб виступати в ролі організаторів економічних взаємовідносин і керівників технологічного циклу. Виробничі зв'язки підприємств з виробництва молока, його реалізації і переробки повинні бути організовані таким чином, щоб швидше і без суттєвих втрат продукції забезпечити його рух до споживача [4].

Дослідженнями встановлено, що від усіх категорій товаровиробників надійшло на переробні підприємства 184,5 тис. т молока та молочних продуктів (табл. 5). Частка сільськогосподарських підприємств в обсягах реалізації становила лише 15,4 відсотки. Рівень товарності молока становив 44,2%, зокрема в сільськогосподарських підприємствах – 82,6%, а в господарствах населення – 40,8 відсотків.

Відомо, що на сучасному етапі основна частка виробництва та реалізації молока належить господарствам населення, але вони на відміну від великотоварних виробників не в змозі забезпечити надходження високоякісної молочної сировини на переробні підприємства. Тому необхідно поліпшувати організацію заготівлі молока у селян через молокоприймальні пункти шляхом модернізації існуючих та створення нових у віддалених від районних і промислових центрів поселеннях.

Таблиця 5

Виробництво та реалізація молока в Тернопільській області

Показник	Рік						Відхилення (+/-) 2011р. до 2006 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Усі категорії господарств							
Валове виробництво, тис. т	485,2	469,7	452,1	424,0	418,7	416,7	-68
Обсяги реалізації, тис. т	176,0	170,8	178,9	167,8	153,0	184,5	8,5
Сільськогосподарські підприємства							
Валове виробництво, тис. т	35,5	35,0	31,6	28,0	33,0	34,5	-1,0
Обсяги реалізації, тис. т	27,3	30,5	25,8	26,0	29,3	28,5	1,2
Господарства населення							
Валове виробництво, тис. т	449,7	434,7	420,5	396,0	385,7	382,2	-67,5
Обсяги реалізації, тис. т	148,7	138,1	150,6	140,6	113,5	156,0	7,3

Джерело: [6]

В умовах ринкової перебудови сільського господарства особливої актуальності набуває питання забезпечення виробництва якісної, безпечної аграрної продукції. Висока якість продукції, в порівнянні з конкурентами, не лише забезпечує довгострокову перевагу, а й нерідко дозволяє підвищувати ціну на продукцію, не втрачаючи своїх споживачів. Здійснення поставлених завдань відбувається за допомогою правильної організації обліку і контролю виробництва та первинної переробки молока на підприємстві. Але на ринку молока існує дефіцит якісної сировини, що значною мірою впливає на якість продукції його переробки. Зважаючи на це, молочні заводи віддають перевагу молоку, яке виробляється з дотриманням необхідних технологій.

Закупівля молока передбачає розподіл сировини за сортами – молоко вищого ґатунку, молоко I та II ґатунків, неґатункове молоко. Ціна починає формуватися від базової закупівельної ціни 1ц молока при нормах вмісту жиру та білка (відповідно 3,4 та 3,0%). При визначенні закупівельної ціни за 1 ц молока по ґатунках з урахуванням фактичного вмісту жиру і білка та інших якісних показників рекомендуються наступні надбавки та знижки: на молоко вищого ґатунку — надбавка в розмірі 15% до закупівельної ціни на молоко першого сорту з урахуванням фактичного вмісту жиру та білка; на молоко другого ґатунку — знижка в розмірі 10% до закупівельної ціни на молоко першого ґатунку з урахуванням фактичного вмісту жиру та білка; за термостійке молоко — надбавка в розмірі 5% до закупівельної ціни на молоко вищого і першого ґатунків.

Проаналізуємо динаміку виробництва молока сільськогосподарськими підприємствами у Тернопільській області за його ґатунками (табл. 6).

Таблиця 6

Динаміка показників якості молока, реалізованого сільськогосподарськими підприємствами Тернопільської області, тис. т

Показники	Роки						Відхилення (+/-) 2011р. до 2006 р.
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Продано молока в перерахунку на молоко встановленої жирності (3,4%), всього	27,3	30,5	25,8	26,0	39,5	52,9	25,6
В тому числі: вищого ґатунку	2,4	0,9	0,7	0,1	2,2	9,0	6,6
I ґатунку	21,2	24,4	20,9	22,4	33,4	43,4	22,2
II ґатунку	3,5	4,8	4,2	3,5	3,9	0,0	-3,5
неґатункового	0,1	0,4	0,0	0,0	0,0	0,5	0,4
Із загальної кількості прийнятого молока надійшло охолодженого до 10° С	15,0	20,1	21,9	12,8	11,2	20,9	5,9
Жирність, %	3,5	3,6	3,5	3,5	3,5	3,5	-

Джерело: [10]

За аналізований період спостерігається тенденція до покращення показників якості молока, реалізованого сільськогосподарськими підприємствами. Так, у 2011 р. порівняно з 2006 р. обсяги продажу молока вищого ґатунку зросли на 6,6 тис. т, а його частка становила 17,0%, першого ґатунку – 82,0%, неґатункового - 0,9 відсотків.

Основним чинником, що негативно впливає на якісні показники виробництва молока у досліджуваних господарствах є як невиконання вимог, що стосуються охолодження молока, так і відсутність ефективною системи управління якістю.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз досягнутого рівня виробництва продукції молочного скотарства визначив ряд несприятливих умов, серед яких головними є: низький

рівень ефективності виробництва молоко-сировини; скорочення сировинних ресурсів і збільшення недовикористання виробничих потужностей переробних підприємств; розширення дрібнотоварного виробництва; погіршення якості продукції; зниження рівня платоспроможності населення.

Проте серед сприятливих умов для розвитку конкурентоздатного молочного виробництва є: зростання продуктивності корів і рівня прибутковості молочного скотарства; посилення конкурентної боротьби за споживача; удосконалення стандартизації і сертифікації продукції; формування багатоканальної ринкової системи реалізації продукції та вдосконалення економічних відносин між сільськогосподарськими і молокопереробними підприємствами.

Бібліографічний список

1. Васильчак С.В. Особливості функціонування ринку молока і молочної продукції / С.В. Васильчак // Науковий вісник НЛТУ України.— 2005.— № 15.4.— С. 357-362.
2. Кваша С.М. Конкурентоспроможність вітчизняної сільськогосподарської продукції на світовому аграрному ринку / С.М. Кваша, Н.Є. Голомша // Економіка АПК. — 2006. — № 5. — С. 99-104.
3. Козак Ю.П. Стан та перспективи розвитку молочного підкомплексу регіону / Ю.П. Козак // Агроінком. — 2008. — № 3- 4. — С. 41-44.
4. Конкурентоспроможність економіки України: Стан і перспективи підвищення/ за ред. д-ра екон. наук І.В. Крюкової. — К. : Основа, 2007. — 488 с.
5. Ладика В. Вітчизняний ринок молока: питань більше ніж відповідей / В. Ладика / Пропозиція. — 2010. — № 4.
6. Основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств за 2010 рік: [стат. зб.]. — Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2011. — 60 с.
7. Пархомець М.К. Організаційно-економічні основи розвитку молокопродуктового підкомплексу в ринкових умовах : моногр. / М.К. Пархомець. — Тернопіль: Економічна думка, 2005. — 346 с.
8. Саблук П.Т. Економіка виробництва молока і молочної продукції в Україні : моногр. / П.Т. Саблук, В.І. Бойко. — К. : ННЦ ІАЕ, 2005. — 340 с.
9. Сільське господарство України. Статистичний збірник 2011 р. — К. : Держслужба статистики України, 2012. — С. 285-294.
10. Тваринництво Тернопільщини за 2010 рік: [стат. зб.]. — Тернопіль: Головне управління статистики у Тернопільській області, 2011. — 104 с.

Анотація

В статті проаналізовано досягнутий рівень розвитку молочного скотарства, конкурентоспроможності підприємств і продукції на регіональному рівні. Визначено сильні і слабкі сторони виробництва якісної молочної сировини в сільськогосподарських підприємствах. Сформовано основні чинники забезпечення ефективного виробництва в галузі молочного скотарства. Обґрунтовано основні засади досягнення конкурентоспроможності продукції молочного скотарства в сучасних умовах господарювання, зокрема удосконалення міжгалузевих зв'язків, враховуючи регіональні особливості виробництва молока.

Ключові слова: молочне скотарство, сільськогосподарські підприємства, рівень виробництва, конкурентоспроможність, підвищення ефективності, регіональний рівень.

Аннотация

В статті проаналізовано досягнутий рівень розвитку молочного скотарства, конкурентоспроможності підприємств і продукції на регіональному рівні. Определены сильные и слабые стороны производства качественного молочного сырья в сельскохозяйственных предприятиях. Сформированы основные факторы обеспечения эффективного производства в отрасли молочного скотоводства. Обоснованы основные принципы достижения конкурентоспособности продукции молочного скотоводства в современных условиях хозяйствования, в частности усовершенствование межотраслевых связей, учитывая региональные особенности производства молока.

Ключевые слова: молочное скотоводство, сельскохозяйственные предприятия, уровень производства, конкурентоспособность, повышение эффективности, региональный уровень.

Annotation

In the article analyzes the achieved level of development of dairy enterprise competitiveness and products at the regional level. Definitely strengths and weaknesses of qualitative raw milk in farms. The main factors ensuring efficient production in dairy cattle. The basic principles of achieving competitiveness of dairy farming in the modern business environment, taking into account regional differences in milk production.

Key words: dairy cattle, agricultural enterprises production level, competitiveness, increase of efficiency, regional level.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ЕКОЛОГІЯ

УДК 674.8

*Пуцентайло П.Р.,
д.е.н., професор кафедри аграрного бізнесу і обліку,
Свинтух М.Б.,
Тернопільський національний економічний університет*

ЕНЕРГЕТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ВИКОРИСТАННЯ ДЕРЕВНИХ ВІДХОДІВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. З кінця 1990-х рр. у всьому світі відбулося зростання використання деревного палива. Це було обумовлено як проблемою збільшення парникових газів в атмосфері, так і тим, що інтенсивний розвиток новітніх технологій промислових лісозаготівель призвів до збільшення споживання паливної деревини, яка у багатьох випадках вважалася бракованим лісоматеріалом. Біоенергетика на деревних відходах – одна з наймолодших і найбільш швидкозростаючих галузей української економіки. До деревної біоенергетичної галузі належать: виробництво біопалива, виробництво теплової та електричної енергії з використанням біопалива, виготовлення і постачання устаткування для виробництва та спалювання біопалива, консалтинг, інжиніринг, проектна діяльність, наукові дослідження і розробки в галузі біоенергетики, фінансування біоенергетичних проектів.

У той же час, нагальною залишається проблема використання лісосічних відходів на підприємствах лісопромислового комплексу України. На окремих стадіях виробництва лісопродукції частина деревної сировини через низьку товарну цінність не використовується або втрачається у вигляді відходів. Додатковою сировиною для переробки в лісозаготівельному виробництві можуть слугувати відходи лісозаготівель і лісообробного виробництва, а також деревина, що утворюється на лісових складах при переробці деревини. Ця сировина може бути використана для переробки в технологічну тріску та іншу цінну продукцію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми використання відходів деревини розглянуті в наукових працях таких вчених: Н.П. Анучіна, А.П. Белаєнка, А.М. Бобка, П.В. Васильєва, М.С. Габрель [1], Г.Г. Гелетуки [2-3], А.М. Дейнеки [4], Я.Я. Дяченка, Я.В. Ковалю, Н.І. Кожухова, В.Е. Лотоша [8], Є.В. Мішеніна, А.П. Петрова, С.В. Почінкова, М.В. Римара, Ю.Ю. Туниці, О.І. Фурдичка та ін.

Поряд з цим, у наукових роботах зазначених авторів, публікаціях інших вчених не приділено належної уваги питанням використання деревних відходів з погляду економічних аспектів, як альтернативного забезпечення розвитку джерел енергії та з урахуванням екологічної складової, зокрема на деревообробних підприємствах.

Постановка завдання. Метою цієї роботи є комплексне дослідження наявного енергетичного потенціалу раціонального використання деревних відходів в Україні і створення на її основі альтернативних джерел енергопостачання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Біоенергетика, або виробництво біопалива розглядається передусім як один із способів вирішення поточних проблем в галузях енергетики і екології. Важливим чинником, що впливає на розвиток біоенергетики, крім зниження залежності від використання традиційних джерел енергії, є одночасне вирішення інноваційних та соціальних проблем, а саме:

- екологічних – створення безвідходних виробництв, зменшення викидів парникових газів;
- енергетичних – переробка органічних відходів рослинного та тваринного походження в паливо, теплову та електричну енергію;
- агрохімічних і сільськогосподарського виробництва – випуск високоефективних кормів і добавок для тваринництва, екологічно чистих органічних добрив, підвищення врожайності, екологічної чистоти ґрунтів;
- соціальних – створення нових робочих місць, комфортних умов побуту і праці.

Біоенергетика сприяє розвитку промисловості з випуску новітньої техніки і обладнання, створення відповідної інфраструктури, вдосконаленню технологій виробництва біопалива на основі інноваційних досягнень науки і техніки, здійснюючи важливий внесок у вирішення проблеми енергетичної та екологічної безпеки країни.

За даними енергетичного балансу України за 2010 р., для отримання енергії в країні використовується близько 1,3 млн. т біомаси, що становить 0,7% від загального постачання первинної енергії в Україні. В основному, це лушпиння соняшника, відходи деревини та дрова для населення (табл. 1) [2].

Таблиця 1

Споживання біомаси для виробництва енергії в Україні, 2010 р.

Вид біомаси	Обсяг споживання на рік*		% від загального
	натуральні одиниці	тис тонн у. п.	
Солома	50 тис. т	24	1,9
Відходи деревини	957 тис. т	261	20,2
Дрова (населення)	1 972 тис. м ³	377	29,2
Лушпиння соняшника	884 тис. т	452	35,0
Торф	339 тис. т	156	12,1
Біогаз (гній)	4 516 тис. м ³	3	0,2
Біогаз із полігонів ТПВ	26 192 тис. м ³	18	1,4
Всього		1 291	100

* Власна оцінка: 1,29 млн тонн умовного палива становлять близько 0,7% загального споживання енергії в Україні. Для порівняння: за даними Держстату біопаливо і відходи - 1,31 млн тонн умовного палива – становлять 0,7% загального постачання первинної енергії у 2010 р. [2].

Всі деревні відходи можна розділити на дві групи в залежності від їх утворення і місця розташування: лісосічні відходи та відходи лісопереробки і целюлозно-паперової промисловості. Обсяги та вплив на навколишнє середовище кожної групи відходів є різним.

Лісосічні відходи утворюються на всіх стадіях робіт від рубки лісу до відвантаження. Обсяг відходів становить близько 18% від вивезеної стовбурної деревини. Однак в останні роки є тенденція до збільшення відходів деревини і побічних продуктів розпилювання деревини, котрі складаються з тирси, стружки, кори та лісосічних відходів (крони дерев, гілки та мертві дерева, що залишаються після остаточного вирубу, а також лісосічні відходи та хмиз з молодих лісопосадок – після їх проріджування), що стає серйозною лісовою екологічною проблемою. Тонкомірна деревина, неякісні частини стовбура, сучки та гілки, залишені на лісосіці є джерелами розвитку хвороб лісу, збільшення популяцій шкідливих комах, істотно збільшують пожежну небезпеку. Лісові пожежі знищують величезну кількість лісових запасів, викидають в атмосферу шкідливі речовини, зменшують ареал тварин і підсилюють парниковий ефект.

Відходи лісопиляння, як правило, це кускові відходи деревини (рейки, горбилі, вирізки, торці), тирса і кора. Кількість відходів при лісопилянні становить 22-35% від вихідної сировини без урахування кори. Слід зазначити, що вплив на навколишнє середовище цих відходів є мінімальним, за винятком кори, нагромадження якої змінює колір води (за рахунок дубильних речовин і смол) і підвищують пожежну небезпеку.

Утилізація деревних відходів, як показує досвід різних країн, є різноманітною для кожної групи відходів, але всі вони засновані на термічних та хімічних процесах. Найбільші проблеми виникають з утилізації лісосічних відходів. Це пов'язано з кількома причинами: віддаленістю відходів від місця утилізації, їх просторовим розподілом по площі і забрудненістю. Для відходів другої групи, які сконцентровані біля місць утилізації, єдиною проблемою є наявність в них вологи. Першим етапом утилізації деревних відходів (обох груп) є отримання з них тріски за допомогою подрібнювачів.

Найбільш перспективним напрямком подальшої утилізації для першої групи відходів є отримання рідкого палива за допомогою методу піролізу. Піроліз – це процес переробки лігноцелюлозного матеріалу без доступу повітря для отримання рідкого органічного палива – біонафти. Другий можливий напрям – це отримання горючих газів (біологічним або термічним розкладанням). Ці два напрямки утилізації вирішують наявні проблеми навколишнього середовища та енергетичних ресурсів. В даний час у багатьох країнах світу проводяться науково-дослідні роботи по впровадженню даних технологій у виробництво. Окрім того, можливо отримати етанол на основі гідролізу деревини. Однак гідролізі технології, засновані на використанні сірчаної кислоти, є екологічно шкідливими. Тому доцільно розробляти сучасні екологічно чисті технології ефективного розкладання деревини на целюлозу (полімер глюкози) і лігнін.

Друга група відходів утилізується шляхом формування з них паливних гранул і брикетів, які використовуються для виробничих потреб лісопильних підприємств. Виробництво брикетів включає в себе 5 основних стадій: складування і підготовка сировини; його сушіння до вологості 18-19%; виробництво брикетів; їх охолодження, упаковка і складування. Енергомісткість брикетів становить 17-18 МДж / кг (3 м³ деревних брикетів по енергомісткості еквівалентні 1 м³ нафти). Брикети можуть застосовуватися для отримання біогазу, швидкого піролізу, виробництва метанолу, газифікації, прямого спалювання у котлах. Вони широко використовуються в країнах Європейського Союзу для

вироблення теплової та електричної енергії. З одного кілограма брикетів можна отримати близько 0,6 кг біогазу (0,28 кг н.е. / кг брикетів) [8].

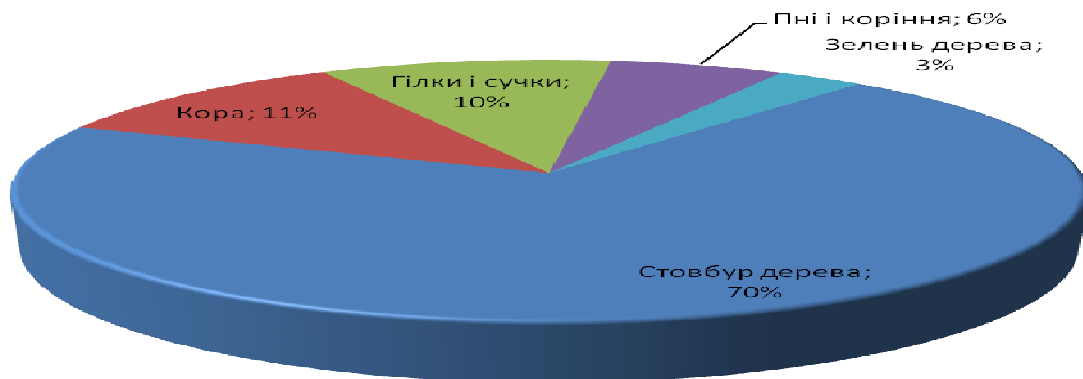

Рис. 1. Структура використання дерева і його відходів [3]

Деревних відходів, як сировини для подальшої переробки в Україні є вдосталь, переважна її більшість донедавна висипалася в яри, залишалася в лісах чи просто спалювалася, що погіршувало екологічну ситуацію довкілля в Україні. Загалом, за даними Державного агентства лісових ресурсів України, щорічно в українських лісах залишається близько 2 млн. куб. м відходів. Проте ситуація потрохи починає покращуватися. Зростає попит на вітчизняну паливну продукцію, відповідно, з'являються нові лінії з виробництва твердого біопалива, і ці відходи, які гнили в лісах, починають використовуватися. Зокрема, тільки в 2010 р. виробництво твердого біопалива в порівнянні з 2009 р. зросло на 45-50% і склало близько 500 тис. т. 75-80% цих об'ємів – це тверде біопаливо з відходів деревообробної промисловості. Інші 20-25% – продукт, вироблений з відходів АПК (солома, лушпиння соняшника та ін.). Така пропорція пояснюється тим, що тверде біопаливо з відходів деревини має вищий показник теплотворності, ніж з відходів АПК [5].

Таблиця 2

Основні параметри різних видів палива з біомаси

Параметр	Тріска лісосічних відходів	Тріска цілого дерева	Тирса	Стружка	Вторинна деревна тріска	Солома
Вологовміст, %	50-60	45-55	50-55	5-15	15-35	17-25
Ефективна теплотворна здатність сухої речовини, МДж/кг	18,5-20	18,5-20	18,9-19,2	18,9	18-21	17,9-18,7
Ефективна теплотворна здатність отриманого продукту, МДж/кг	6-9	7-10			12-16	12,4-14,0
Насипна щільність отриманого продукту, кг/м ³ насипного об'єму	250-300	250-350	250-300	80-120	150-250	80
Ефективна теплотворна здатність отриманого продукту, МВт·год/ м ³ насипного об'єму	0,7-0,9	0,5-0,8	0,4-0,7	0,5	0,6-0,8	0,3-0,4
Зольність сухої речовини, %	1-3	1-2	0,4-1,1	0,4	0,4-1	5

Розроблено на основі [5].

Аналіз виробництва твердого біопалива за 2009-2010 рр. показує, що обсяг виробництва гранул та брикетів в Україні у 2010 р. становив 290,0 тис. т, у 2009 р. – 263,2 тис. т. Основу виробництва створюють гранули з лушпиння і деревини, а також деревні брикети, що становлять 92% від усього виробництва. Загалом, внутрішній ринок спожив у 2010 р. 28,4 тис. т твердого біопалива, що становив 9,7% від усього виробленого обсягу. Як бачимо, галузь виробництва твердого біопалива є експортноорієнтованою, зокрема більше ніж 90% всього виробництва гранул і брикетів були експортовані до країн ЄС. Передусім, це викликано вигідною ціновою кон'юнктурою і відсутністю внутрішнього ринку споживання [1, с. 128].

Зокрема, за підсумками 2009 р., підприємствами Державного агентства лісових ресурсів України було заготовлено 14,0 млн м³ деревини, з якої енергетична деревина становила 5,9 млн м³. Із

зазначеного обсягу для виробництва твердого біопалива було використано до 4,0 млн м³ деревини, зокрема:

- неліквідна деревина – 1,7 млн м³;
- відходи з виробництва плит – 1,0 млн м³;
- дрова – 0,8 млн м³;
- відходи з деревооброблення – 0,5 млн м³ [1, с.128].

Раціональна утилізація деревних відходів дасть можливість знизити шкоду навколишньому середовищу, стане надійним джерелом економії коштів, отримання додаткового прибутку за рахунок реалізації нових видів продукції. Великі обсяги переробленої деревини тягнуть за собою очевидну проблему утилізації відходів від цього виду промисловості. Отже, деревина – найбільш ефективне джерело енергії (крім природного газу) для отримання тепла, одночасно вона є найбільш екологічно чистим продуктом для ТЕС.

Найтехнологічніший вид твердого біопалива – паливні брикети. Це глибоко перероблений і екологічно чистий вид палива. Виробляти їх можна з різних видів біомаси, їм властива достатня енергетична цінність і відмінні фізичні властивості, що дозволяють ефективно подрібнювати і пресувати матеріал. Найпоширенішими видами сировини для виробництва твердого біопалива є:

- деревина (відходи лісозаготівлі, лісопилення і деревообробки);
- відходи сільськогосподарського виробництва (лушпиння соняшнику, лушпиння гречки, проса і т.д., солома, очерет, підстилка домашніх тварин і птахів); торф; тверді побутові відходи; осад стічних вод.

У регіонах з розвинутим лісопромисловим комплексом у якості сировини для виробництва гранул та брикетів в основному використовують деревні відходи і неділову деревину. У регіонах з розвиненим рослинництвом виготовляють паливні гранули та брикети з відходів переробки рослин: солом, лушпиння соняшнику, зерновідходів. Тваринницькі підприємства розглядають в якості сировини використану «підстилку» для тварин і птахів (частіше тирсу, перемішані з послідом).

На сьогодні брикети є одним з найбільш екологічних видів палива. Вони досить давно і широко використовуються в європейських державах. Паливні брикети відрізняються один від одного складом композитів, щільністю, міцністю, кольором забарвлення і, відповідно, теплотою згоряння. Це, як правило, висушена і спресована сировина у формі циліндрів діаметром 6, 8, 10 мм і довжиною 5-40 мм і яка має низку цінних властивостей (енергетичних, екологічних) і є певним вирішенням сучасних проблем альтернативного енергозабезпечення.

У порівнянні з традиційними видами палива брикети з деревних відходів володіють низкою переваг:

- екологічна чистота;
- доступність;
- висока теплотворна здатність;
- низький вміст золи, шкідливих речовин;
- можливість повної автоматизації процесу спалювання;
- відновлення вихідної сировини;
- можливість вторинного використання відходів (золи в якості добрива).

Широке поширення в усьому світі деревних гранул, як пального палива, одержало завдяки особливостям процесу згоряння. Кількість тепла (теплотворення) деревних гранул є дещо меншою в порівнянні з традиційними видами палива (вугілля, мазут, сланці тощо), але в той же час, кількість виділених шкідливих речовин при спалюванні гранул є досить незначною.

Постійно зростаюча популярність гранульованого біопалива у всьому світі обумовлена низкою беззаперечних переваг у порівнянні з вихідною сировиною:

- зменшення обсягу складів на 50% за рахунок більшої насипної ваги;
- зниження витрат на транспортування;
- горіння в котлі відбувається більш ефективно, ніж при спалюванні вихідної сировини;
- подача палива в пальник може бути досить легко автоматизована;
- пальники для гранул легко встановлюються на котли замість відпрацьованих пальників для рідкого палива, із збереженням високого рівня автоматизації.

Технологія виробництва гранул включає ряд операцій, які можна розділити на три основні стадії:

- попередня підготовка сировини;
- отримання гранул;
- операції з готовими гранулами.

Вихідні матеріали для виробництва гранул суттєво різняться за розмірами частинок, насипної і питомої ваги, вологості, міцності частинок матеріалу, хімічного складу сировини. Тому для кожного виду сировини розробляється своя технологічна схема, яка може як спрощуватися, так і ускладнюватися.

Отримані деревні відходи можуть поставлятися на спеціальні підприємства, що займаються виробництвом брикетів у промислових масштабах, або можуть перероблятися на місці. У цьому випадку слід дотримуватись вимог щодо підготовки сировини:

- низька вологість (для зниження енерговитрат на виробництво брикетів);

– подрібненість, повинна бути рівномірно подрібнене на частинки приблизно однакового розміру, що значною мірою впливає на якість вихідної продукції. У невеликих грануляторах відсутня стадія підготовки сировини, що призводить до двох напрямів його використання: або використання одного постійного джерела сировини, або кожен раз, завантажуючи масу в гранулятор, перебудовуючи його режим роботи [7];

– обов'язкова оптимізація температурного режиму виробництва, оскільки натуральний лігнін не виявляє клеючих властивостей, поки маса вихідної сировини не буде нагріта до певної температури, проте слід враховувати, що висока температура може завдати шкоди устаткуванню [7].

Обов'язковим обладнанням для виробництва брикетів є:

1) дробильна і сушильна апаратура (в більшості випадків в мобільних брикетних пресах таке обладнання відсутнє, тому слід вибрати цю апаратуру окремо) [8].

2) гранулятори, які внаслідок відсутності постійного наповнення вихідної сировини слід вибрати невеликих обсягів і потужності, наприклад, мобільний брикетний прес на 3-5 м³ / год вихідної сировини з виходом готової продукції – 500-700 кг [8];

3) брикетний котел, який може використовуватися також і для отримання біопалива, попит на яке постійно зростає [8].

Висновки з даного дослідження. З усіх точок зору – екологічної, економічної та соціальної – будівництво біопаливних заводів є вигідним і перспективним. Це забезпечить створення нових робочих місць, впровадження інноваційних проектів в рамках політики енергозбереження, поліпшення екології довкілля, і зумовить економічну вигоду, зокрема: суттєве оновлення основних виробничих фондів; підвищення ефективності енергетичних підприємств; використання високопродуктивного сучасного обладнання з ККД до 93%; скорочення використання викопних видів палива; використання деревних відходів і низькосортної деревини; поліпшення екологічної обстановки, скорочення викидів парникових газів; можливість залучення позабюджетних джерел фінансування за рахунок одержання квот на ринку парникових викидів; створення додаткових робочих місць при реалізації програми використання відходів, низькосортної і перестійної деревини; поліпшення умов праці обслуговуючого персоналу енергетичних господарств; зниження собівартості виробництва теплової енергії; підвищення стійкості роботи енергетичних і зниження залежності від зовнішніх факторів.

Бібліографічний список

1. Габрель М. С. Виробництво твердого біопалива в Україні: стан та перспективи розвитку / М. С. Габрель // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.9. – С. 126-131.
2. Гелетука Г. Біоенергетика на задвірках / Г. Гелетука // Економічна правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/columns/2013/03/20/366395/>.
3. Гелетука Г.Г. Оцінка енергетичного потенціалу біомаси в Україні. – Ч. 1. Відходи сільського господарства та деревинна біомаса / Г.Г. Гелетука, Т.А. Железна, М.М. Жовмір // Промислова теплотехніка. – 2010. – Т. 32. – № 5. – С. 58–65.
4. Дейнека А. М. Лісове господарство: еколого – економічні засади розвитку : монографія / А. М. Дейнека. – К.: Знання, 2009. – 350 с.
5. Державне агентство лісових ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dklg.kmu.gov.ua/forest/control/uk/index>.
6. Довкілля України за 2011 рік. Статистичний збірник / [За ред. Н. С. Власенко]. – К. : Державна служба статистики України, 2012. – 96 с.
7. Инструкции к пеллетным котлам и каминам. – <http://www.woodheat.ru/leverage.html>
8. Лотош В.Е. Переработка отходов природопользования / В. Е. Лотош. – Екатеринбург : Полиграфист, 2007. – 503 с.
9. Сафонов А. О. Тенденции развития производства композиционных материалов из отходов древесины / А. О. Сафонов // Научный журнал КубГАУ. – 2012. – № 75 (01).

Анотація

Стаття присвячена розгляду енергетичного потенціалу використання деревних відходів в Україні. Розкрито основні завдання розвитку біоенергетики на сучасному етапі антропогенного навантаження людини на оточуюче середовище. Здійснено аналіз споживання біомаси для виробництва енергії в Україні. Запропоновано вирішувати проблему утилізації деревних відходів за допомогою виготовлення на їх основі паливних брикетів і гранул. Обсяг виробництва гранул та брикетів в Україні з року в рік зростає і в 2010 р. становив 290,0 тис. т. Розглянуто основні техніко-технологічні аспекти виготовлення паливних брикетів і гранул з деревних відходів. Обґрунтовано основні переваги від застосування деревних відходів у виробництві паливних брикетів і гранул для екології і економіки України.

Ключові слова: біопаливо, енергетичний потенціал, лісокористування, лісозаготівля, деревні відходи, утилізація відходів, брикети, гранули.

Аннотации

Статья посвящена рассмотрению энергетического потенциала использования древесных отходов в Украине. Раскрыты основные задачи развития биоэнергетики на современном этапе антропогенной нагрузки человека на окружающую среду. Осуществлен анализ потенциала и использования биомассы для производства энергии в Украине. Предложен вариант разрешения проблемы утилизации древесных отходов с помощью изготовления на их основе топливных пеллет и гранул. Объем производства гранул и пеллет в Украине из года в год растет и в 2010 г. составил 290,0 тыс. т. Рассмотрены основные технико-технологические аспекты изготовления топливных пеллет и гранул из древесных отходов. Обоснованы основные преимущества от применения древесных отходов в производстве топливных пеллет и гранул для экологии и экономики Украины.

Ключевые слова: биотопливо, энергетический потенциал, лесопользование, лесозаготовка, древесные отходы, утилизация отходов, брикеты, гранулы.

Annotation

Article considers the energy potential of using wood waste in Ukraine. The basic task of bio energy at present anthropogenic impact on human environment. The analysis of the use of biomass for energy production in Ukraine. Proposed to solve the problem of disposal of waste wood by making on the basis of fuel briquettes and pellets. Output pellets and briquettes in Ukraine from year to year and in 2010 amounted to 290.0 thousand tons. The main technical and technological aspects of the manufacture of fuel briquettes and pellets from wood waste. The basic advantages of the use of wood waste in the production of fuel briquettes and pellets for the ecology and economy of Ukraine.

Key words: bio fuels, energy potential, forestry, logging, waste wood, waste, briquettes, pellets.

УДК 657.6:504

Кочерга М.М.,

К.С.-З.Н.,

Інститут агроекології і природокористування НААН

КРИТЕРІЇ ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Постановка проблеми. В умовах посиленого реформування усіх ланок сільськогосподарського виробництва особливого значення набувають питання дотримання вимог екологічної безпеки в агросфері, забезпечення культури виробництва, переробки та споживання сільськогосподарської продукції, які, в свою чергу, мають стати головними чинниками у процесі відродження аграрного потенціалу країни [6]. Саме орієнтування на зрівноважений розвиток сільськогосподарських підприємств дозволить створити необхідні передумови раціонального використання природних, трудових, технологічних, фінансових та інших ресурсів для забезпечення процесу суспільного відтворення. Загострення екологічної ситуації, зумовлене надмірним навантаженням довкілля, змушує підприємства до пошуку відповідних шляхів вирішення даної проблеми [7, с. 64]. Обмеження негативного впливу сільськогосподарських підприємств на стан довкілля потребує формування відповідної ефективної системи екологічного менеджменту та екологічного аудиту – як незалежної форми контролю за функціонуванням такої системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробка наукової проблематики, пов'язаної з економікою природокористування в агросфері в останні роки посилилася. Певний вклад в її вирішення внесли: І. К. Бистряков, О. О. Веклич, В. А. Голян, Н. В. Зіновчук, Ш. І. Ібатулін, О. Г. Тараріко, О. І. Фурдичко, М. А. Хвесик, О. М. Царенко, О. І. Шкуратов та ін.

Проблемами екологічного аудиту займалися Т. П. Галушкіна, Л. Г. Мельник, У. П. Новак, П. М. Скрипчук, В. А. Фостолович, О. Ю. Чигрин, В. Я. Шевчук, Г. Г. Шматков та інші. Проте у роботах зазначених авторів недостатньо вивчено питання показників та критеріїв оцінки при проведенні екологічного аудиту сільськогосподарських підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних засад формування критеріїв екологічного аудиту сільськогосподарського виробництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним з перших і важливих кроків в екологічному аудиті повинні бути визначення критеріїв аудиту. Ці критерії, деталізовані на належному рівні, повинні бути погоджені між провідним аудитором і замовником, а потім про них повинен бути сповіщений об'єкт аудиту. Необхідно збирати, систематизувати, аналізувати, інтерпретувати та реєструвати належну

інформацію для її використання як доказ аудиту в процесі перевірки та оцінювання з метою визначення відповідності критеріям аудиту. Якість та кількість доказів аудиту повинні бути такими, щоб компетентні аудитори з екології, що виконують свої функції незалежно один від одного, отримали аналогічні дані аудиту внаслідок оцінювання тих самих доказів аудиту за тими самими критеріями аудиту.

Критеріями, як засобом судження, надається першорядне значення в практиці екоаудиторської діяльності. Їх місце в процесі екологічного аудиту позначено на рис. 1.

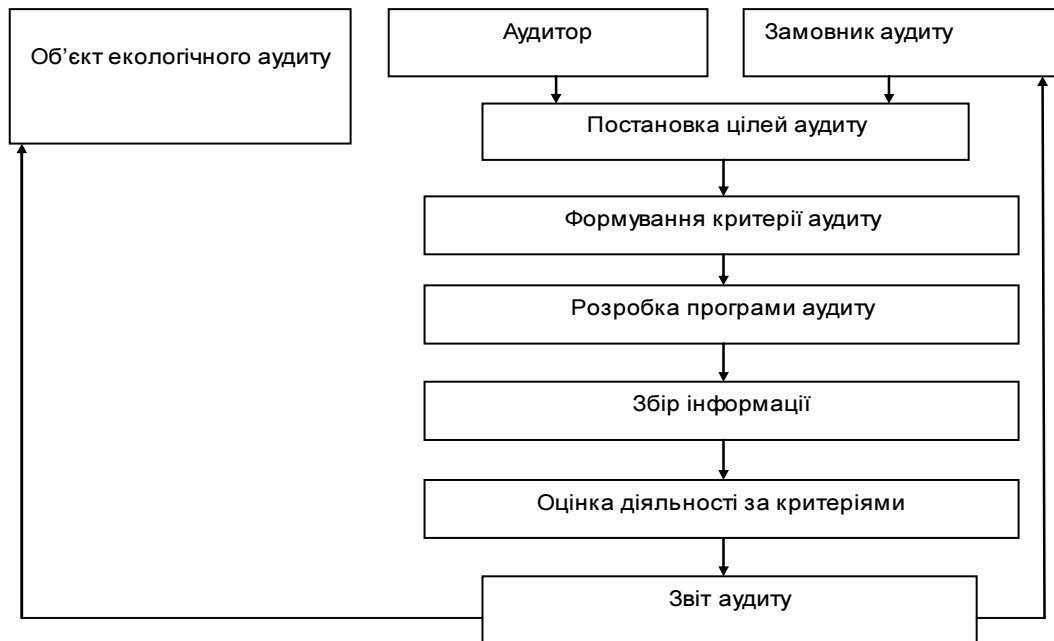

Рис. 1. Схема процесу екологічного аудиту

Загальні настанови щодо проведення екологічного аудиту наведені в стандарті ДСТУ ISO 19011:2003 [4]. Згідно зазначеного стандарту, критерієм аудиту є політика, практика, методики чи вимоги, керуючись якими аудитор зіставляє зібрані під час аудиту докази стосовно предмета аудиту. До вимог можуть належати, але не обмежуватися ними, вимоги стандартів, настанов, установлених організаційних вимоги, а також вимоги законодавчих та/чи нормативних актів.

Згідно Закону України «Про екологічний аудит», критерії екологічного аудиту визначені як вимоги нормативно-правових актів щодо охорони навколишнього природного середовища, методики, настанови, організаційні вимоги, керуючись якими екологічний аудитор оцінює докази екологічного аудиту, проводить їх аналіз та готує висновок щодо об'єкта екологічного аудиту [5].

Проте для реалізації цілей і завдань екологічного аудиту необхідно використовувати поєднання законодавчо-нормативних актів, норм і правил, стандартів стосовно кожного об'єкту в приватному порядку. Адже, використання загальноприйнятих стандартів чи методик до того чи іншого об'єкту не завжди дають об'єктивну оцінку.

Наприклад, згідно з існуючою методикою екологічного аудиту земельних ресурсів визначається агрохімічний стан ґрунтів (вміст металів, пестицидів і т.д.), проте не враховуються дані щодо вмісту гумусу у ґрунті, ступінь деградації і т.і. Існуюча методика екологічного аудиту земельних ресурсів розрахована переважно на використання екологічного аудиту землекористування в промисловості, будівництві та житлово-комунальному господарстві [3]. Методики, які можна використовувати для проведення екологічного аудиту функціонування сільськогосподарських підприємств, базуються на суто екологічних та агрономічних процедурах. Однак жодна з них не охоплює всього комплексу організаційно-економічних специфічних параметрів і характеристик сільськогосподарського землекористування в контексті сталого економічного розвитку підприємства. Проте, одним з пріоритетних завдань екологічного аудиту є формування інструментів стимулювання екологічного землекористування сільськогосподарськими підприємствами шляхом визначення ступеню чутливості земельних ресурсів при зміні показників діяльності підприємства.

Тому, при проведенні екологічного аудиту сільськогосподарського землекористування доцільно врахувати рівень залежності економічної ефективності підприємства від екологічного стану сільськогосподарського землекористування, яку можливо розраховувати на основі показника еластичності взаємозалежності прибутку сільськогосподарських підприємств та показника екологічного стану земельних ресурсів.

Отже, критерії аудиту безпосередньо пов'язані з цілями аудиторських перевірок і встановлюються індивідуально в кожному випадку екологічного аудиту. Критерії екологічного аудиту формуються таким чином, щоб забезпечити можливість досягнення поставлених цілей. У загальному випадку процедура формування критеріїв включає наступні стадії:

- 1) аналіз документів і вибір розділів, що містять вимоги, перевірка виконання яких дозволить досягти поставленої перед аудитором мети;
- 2) систематизація вимог, відібраних з одного або декількох документів, на основі ідентичності об'єктів нормування та нормованих характеристик і перевірка їх взаємної узгодженості;
- 3) оформлення критеріїв.

При оцінці того чи іншого елемента виробництва на підприємстві потрібно використовувати декілька критеріїв з різних сфер діяльності. Найбільш раціональним способом представлення критеріїв є посилання на документи або на їх розділи, що містять відповідні вимоги [2; 9]. Посилання повинні включати всі атрибути документів, необхідних для їх ідентифікації: повні назви, дати прийняття, реєстрації, реєстраційні номери, найменування органу, який прийняв документ, відомості про офіційне опублікування.

На наш погляд, при розробці критеріїв екологічного аудиту сільськогосподарського виробництва потрібно враховувати оптимізацію використання ресурсів і підвищення його ефективності. Адже, конкурентоспроможність аграрної продукції забезпечується в тому числі її ресурсною складовою й ціною реалізації продукції. Тому, на нашу думку, найбільш цікавим буде сконцентрувати увагу на дотриманні балансу між економічною діяльністю суб'єктів господарювання і станом навколишнього природного середовища. Ми ґрунтуємося на тому, що вплив на навколишнє природне середовище, здійснений суб'єктами господарювання в минулому, може згодом зумовити зростання поточних витрат як у самих суб'єктів господарювання, так і в інших, що функціонують в тому самому навколишньому природному середовищі.

У сучасних умовах дефіциту непоновлюваних ресурсів, що загострюється, використовувани людиною земля, вода, корисні копалини дедалі частіше одержують свою вартісну оцінку й повинні враховуватися як елемент національного багатства. Особливо це важливо в аграрному виробництві, де природні чинники є визначальними. Отже, класичну формулу вартості виробничого циклу доцільно розширити, включивши в неї вартість обмежених або рідкісних ресурсів, вартість праці, чинників виробництва, необхідних для ліквідації наслідків погіршення середовища проживання, спричинених процесом виробництва, тобто екологічними витратами. Зрештою формула матиме такий вигляд:

$$C + V + M \rightarrow C + C_u + C_p + V + V_u + V_p + V_c + M' \quad (1)$$

де C – вартість засобів виробництва;

V – вартість необхідної праці;

M – вартість доданої праці;

C_u – вартість природних ресурсів;

C_p – вартість засобів виробництва, необхідних для надання екосистемі стабільності;

V_u – вартість необхідної праці для ліквідації наслідків забруднення;

V_p – вартість необхідної праці для запобігання забрудненню екосистем;

V_c – вартість соціальних витрат, зумовлених екологічним неблагополуччям;

M' – вартість доданої праці з урахуванням витрат на відновлення екологічного балансу [8, с. 280].

Розвиток екологобезпечного виробництва засновано на оптимізації використання ресурсів і підвищення його ефективності. Конкурентоспроможність аграрної продукції буде забезпечуватися її ресурсною складовою й ціною реалізації продукції. Для еколого-економічної оцінки ефективності сільськогосподарського виробництва слід виявити ресурси, що залучаються у виробництво й для результативного впливу на навколишнє природне середовище (табл. 1).

Таблиця 1

Система показників еколого-економічної ефективності сільськогосподарського виробництва

Показник	Визначення	Формула
1	2	3
Ресурсоемність процесу – E_p	Витрати енергії, води, повітря, земельних і інших природних ресурсів (P_n) у розрахунку на одиницю корисної продукції або послуги, що отримуються на основі цього процесу (Π_n).	$E_n = \frac{P_n}{\Pi_n}$
Ресурсовіддача процесу – O_n	Показник, зворотний коефіцієнту ресурсоемності.	$O_n = \frac{\Pi_n}{P_n}$
Екологоемність процесу – E_e	Рівень допустимих шкідливих впливів на навколишнє природне середовище (B_v) з розрахунку на одиницю корисної продукції або послуги (Π_n), одержуваної за допомогою цього процесу.	$E_n = \frac{B_v}{\Pi_n}$

продовження табл. 1

1	2	3
Екологосоціємність процесу – E_c	Рівень соціальних втрат через екологічне неблагополуччя (E_c) з розрахунку на одиницю корисної продукції або послуги ($Пп$), одержуваної за допомогою цього процесу.	$E_c = \frac{C_v}{Пп}$
Коефіцієнт екологічності об'єкта – K_e	Відношення чистого корисного ефекту ($Пп - B_v$) до використаних природних ресурсів.	$K_e = \frac{Пп - B_v}{P_n}$
Коефіцієнт соціоекологічності об'єкта – K_{ec}	Відношення чистого корисного ефекту ($Пп - B_v - C_v$) до використаних природних ресурсів з обліком соціальних втрат.	$K_{ec} = \frac{Пп - B_v - C_v}{P_n}$

Джерело : адаптовано автором за [1]

Витрати природних ресурсів можна виражати у вартісній або в натурально-вартісній формі. Чим менша природоємність, тим ефективніший процес перетворення природної речовини в продукцію, менші відходи й забруднення довкілля.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна сказати, що в якості критеріїв в установленому порядку виділяються кількісні або якісні показники (ознаки), засновані на екологічних вимогах законодавчих та підзаконних нормативних актів і встановлювані індивідуально в кожному випадку екологічного аудиту в залежності від конкретних цілей його проведення і специфічних характеристик об'єкта аудиту.

Доведено, що при розробці критеріїв екологічного аудиту сільськогосподарського виробництва потрібно враховувати оптимізацію використання ресурсів і підвищення еколого-економічної ефективності. Обґрунтовано систему показників еколого-економічної ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств, що дає змогу здійснювати оцінку за рівнями виробництва і враховує витрати природних ресурсів, корисний ефект, рівень соціальних втрат і шкідливого впливу на навколишнє природне середовище. При цьому витрати природних ресурсів можна виражати у вартісній або в натурально-вартісній формі.

Бібліографічний список

1. Гейдт О. П. Показники ефективності екологобезпечного виробництва сільськогосподарських підприємств / О. П. Гейдт, С. М. Денисенко // Збалансоване природокористування. – 2012. – № 2. – С. 37-42.
2. Лучишина К. Л. Основи формування інтегрованої системи управління якістю аграрних підприємств / К. Л. Лучишина // АгроСвіт. – 2010. – № 21. – С. 56-60.
3. Методичні рекомендації щодо підготовки, здійснення та оформлення звіту про екологічний аудит [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Міністерства екології та природних ресурсів України. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/content/article/6034?print=true>
4. Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління (ISO 19011:2002, IDT) : ДСТУ ISO 19011:2003. – [Чинний від 2004-07-01]. – К. : Держспоживстандарт України 2004. – 31 с.
5. Про екологічний аудит : Закон України від 24.06.2004 № 1862-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 1833.
6. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 26.06.91 № 1268-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
7. Фостолович В. А. Екологічний аудит в системі екологічного менеджменту сільськогосподарських підприємств / В. А. Фостолович, О. О. Яковенчук, Я. О. Яковенчук // Інноваційна економіка. – 2011. – № 4. – С. 61-65.
8. Хромушина Л. А. Екологізація сільського господарства як основа еколого-економічної безпеки / Л. А. Хромушина // Вісник ШНАУ. Серія «Фінанси та кредит». – 2008. – № 1. – С. 278-283.
9. Царенко О. М. Економічний механізм управління агропромисловим виробництвом з урахуванням екологічного фактора / О. М. Царенко // Економіка АПК. – 1998. – № 10. – С. 53-58.

Анотація

Розглянуті теоретико-методичні аспекти формування критеріїв екологічного аудиту сільськогосподарського виробництва. Визначені особливості застосування критеріїв та показників еколого-економічної ефективності з урахуванням специфіки сільського господарства.

Ключові слова: екологічний аудит, критерії, сільське господарство, виробництво, ефективність.

Аннотація

Рассмотрены теоретико-методические аспекты формирования критериев экологического аудита сельскохозяйственного производства. Определены особенности применения критериев и показателей эколого-экономической эффективности с учетом специфики сельского хозяйства.

Ключевые слова: экологический аудит, критерии, сельское хозяйство, производство, эффективность.

Annotation

Examined the theoretical-methodic aspects of the formation of environmental audit criteria of agricultural production. Defined the features of the application of criteria and indicators of ecology-economic efficiency specific to agriculture.

Key words: environmental audit, criteria, agriculture, manufacturing, efficiency.

УДК 332.36

**Барвінський А.В.,
к.с.-г.н., доц., доцент кафедри управління
земельними ресурсами,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України**

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТАБІЛЬНОСТІ АГРОЛАНДШАФТІВ ЯК ОСНОВНА ПЕРЕДУМОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Сталий розвиток аграрного сектора економіки України неможливий без збереження і гармонійного розвитку ландшафтної сфери життєдіяльності людства, оскільки саме вона є основою для забезпечення духовних і матеріальних потреб населення, продовольчої безпеки держави. У ресурсній забезпеченості сільськогосподарського виробництва земля складає 40-44%, проте сучасне землекористування в Україні не відповідає засадам сталого розвитку. Значні трансформаційні процеси за час проведення земельної реформи змінили земельні відносини, організаційно-правові форми власності на землю і майно, порушили структуру угідь та організацію виробництва, загострили еколого-економічні проблеми сучасного використання земельних ресурсів в сільському господарстві, і як наслідок – знизили ефективність сільськогосподарського землекористування. Тому забезпечення сталого функціонування високоефективного сільськогосподарського виробництва, особливо в умовах конкурентного ринкового середовища, потребує нових методологічних підходів до його організації на основі адаптивно-ландшафтних принципів формування стійких агроєкосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічним аспектам забезпечення екологічної стійкості агроландшафтів в сучасних умовах трансформації земельних відносин присвячені роботи таких науковців, як: С. Ю. Булигін, Д. С. Добряк, В. В. Медведєв, В. Ф. Сайко, А. Я. Сохнич, А. М. Третяк та інші [1; 3; 4; 5; 7; 8]. Однак, зважаючи на значну кількість нових агроформувань, різноманітність природно-господарських умов в різних ґрунтово-кліматичних зонах країни, необхідно забезпечити розробку моделей високопродуктивних екологічно стійких агроландшафтів на варіативній основі з врахуванням відповідних особливостей конкретної території та ресурсного забезпечення кожного суб'єкта господарювання на землі.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні методологічних підходів та розробці практичних заходів щодо підвищення екологічної стійкості і продуктивності сучасних агроландшафтів з врахуванням ґрунтово-кліматичних умов Київського Полісся.

Виклад основного матеріалу дослідження. В землекористуванні як складній, багатофакторній системі природні та антропогенні компоненти і їх властивості настільки пов'язані між собою, що незначна зміна впливу лише одного з них може привести до суттєвих змін в отриманні людиною аграрної продукції [2]. Тому проблема переходу до сталого розвитку аграрного сектора вимагає комплексного підходу до її вирішення з одночасним урахуванням дії соціального, екологічного та економічного факторів.

В цьому контексті сталий розвиток землекористування слід розглядати як модель соціально-економічного розвитку агросфери, коли задоволення зростаючих матеріальних потреб населення забезпечується за рахунок високоефективного використання земельних ресурсів з врахуванням екологічних обмежень техногенезу. Така модель має передбачати, в першу чергу, комплекс заходів,

що забезпечують створення сприятливих умов для формування стійких агроландшафтів в різних природно-сільськогосподарських зонах країни [5]:

- 1) оптимізація структури земельних угідь в напрямі збільшення частки екологостабілізуючих угідь і структури посівних площ – для забезпечення бездефіцитного балансу гумусу;
- 2) виключне дотримання екологічно обґрунтованих нормативів всіх видів антропогенних навантажень на земельні ресурси;
- 3) забезпечення розширеного відтворення продуктивності орних земель;
- 4) диференціація принципів використання земельних ресурсів з врахуванням регіональних особливостей тощо.

Сучасна структура земельних угідь Київського регіону не відповідає принципам сталого розвитку (співвідношення ріллі і екологостабілізуючих угідь на території області складає 1,02, а в агроландшафтах – 3,02), оскільки визначає надмірне антропогенне навантаження на земельні ресурси (табл. 1).

Таблиця 1

Структура земельних угідь Київського регіону

Загальна площа земель, тис. га	Функціональний тип угідь*, % від загальної площі земель					
	агrolандшафтний		середовищестабілізуєчий			селітебний
	всього	у т.ч. рілля	всього	ліси та інші лісо вкриті площі	води та відкриті заболочені землі	
Територія області						
2810,1	64,3/57-60	48,3/37-40	31,1/32-34	23,1/24-25	8,0/8-9	4,5/5-6
Сільськогосподарські підприємства області						
907,5	92,4	84,9	4,0	1,8	2,2	0,2
Поліські райони						
1001,4	42,6/35-37	22,4/14-15	53,6/56-58	41,6/43-44	12,0/13-14	3,0/4-5
Сільськогосподарські підприємства поліських районів						
57,9	85,5	75,6	7,9	2,8	5,1	0,5

* перед рискою – фактичні показники станом на 01.01.2012 р., за рискою – оптимальні параметри за даними [1; 3; 6] та власними розрахунками автора

Наслідком цього стало поширення майже на всій площі орних земель деградаційних процесів, які загрожують руйнуванням не тільки ґрунтовому покриву, а й всій аграрній сфері регіону. Особливо небезпечні ці процеси для поліських агроєкосистем, основу яких складають супіщані дерново-підзолисті ґрунти з низькою екологічною стійкістю до негативного впливу антропогенних факторів.

Під ріллям в Київському Поліссі перебуває 22% території, однак рівень розораності сільськогосподарських угідь перевищує 67%, що засвідчує інтенсивний вплив техногенезу на довкілля. На території сільськогосподарських підприємств в Київському регіоні частка екологостабілізуючих угідь в структурі агроландшафтів складає лише 8%, в поліських районах – 12% (табл. 1). Таке співвідношення земельних угідь обумовлює погіршення екологічної ситуації на території агроформувань і однозначно потребує оптимізації. В цілому територія землекористування Київського Полісся характеризується середнім рівнем екологічної стабільності ($K_{ec}=0,61$), а сільськогосподарські угіддя є екологічно нестабільними ($K_{ec}=0,30$). Зважаючи на це, проблема оптимізації співвідношення господарських і природних угідь в поліських районах включає не стільки визначення частки кожного з них в структурі агроландшафту, скільки їх раціональне розміщення на територіях сільськогосподарських підприємств.

Для розв'язання проблеми оптимізації структури земельних угідь науковці пропонують різні методичні підходи, зокрема, щодо частки орних земель в агроландшафтах. Доведено, що гранично допустимий рівень розораності території не повинен перевищувати 40% [1; 6], а сільськогосподарських угідь – 50% [3]. Виходячи з цього, на нашу думку, оптимальною слід вважати структуру земельних угідь, де частка агроландшафтного типу угідь складає 57-60%, середовищестабілізуючого – 32-34 і селітебного – 5-6% (табл. 1).

Згідно з експертними оцінками, в Київській області необхідно вивести з інтенсивного обробітку 296,1 тис. га, серед яких 25% припадає на еродовані ґрунти, 43% – малопродуктивні землі, 18% – землі водоохоронних зон [2]. Це дозволить зменшити розораність території Київського регіону до 38%. В поліських районах, в першу чергу, виведенню з інтенсивного обробітку підлягають малопродуктивні землі, ведення землеробства на яких економічно не вигідне (матеріальні та енергетичні затрати перевищують вартість продукції). Серед них чільне місце посідають дерново-підзолисті піщані ґрунти з

низькою поглинальною та водоутримуючою здатністю, які потрібно вилучити не тільки з орних земель, але й зі складу сільськогосподарських угідь – під заліснення.

Зважаючи на порівняно високий рівень лісистості території в Київському Поліссі (в середньому 23%, а в окремих адміністративних районах до 44%), для забезпечення екологічної стабільності територій сільськогосподарських підприємств важливим є створення дійсних систем контурно-орієнтованих полезахисних лісових смуг. Це призведе до внутрішнього зменшення розораності території і надходження сприятливого екологічного впливу нерозораної землі у саму серцевину орних масивів [1].

Низька буферна здатність дерново-підзолистих ґрунтів легкого гранулометричного складу, які домінують в ґрунтовому покриві поліських районів – з одного боку, та високий рівень технологічного навантаження на земельні ресурси, пов'язаний із суттєвою зміною структури посівних площ сільськогосподарських культур під впливом кон'юктури ринку – з другого, обумовлюють необхідність комплексного системного підходу для забезпечення сталого функціонування поліських агроландшафтів. Такий підхід передбачає поєднання зниження технологічного навантаження на земельні угіддя через оптимізацію структури агроландшафтів з підвищенням екологічної стійкості ґрунтового покриву через покращення його гумусного стану і водотривкості структури.

Як засвідчують експериментальні дані, отримані автором в довготривалому стаціонарному досліді, закладеному в Київському агроґрунтовому районі, комплексне застосування добрив та хімічних меліорантів, сприяючи збільшенню в дерново-підзолистих ґрунтах вмісту обмінних основ та гумусу в 2,3-2,4 рази, забезпечило підвищення потенційної здатності цих ґрунтів до утворення мікроструктури, про що свідчить зростання гранулометричного показника структурності на 6,5% (табл. 2).

Таблиця 2

Екологічна стійкість ґрунтового покриву поліських агроландшафтів та їх продуктивність залежно від системи удобрення та вапнування

№ п/п	Показники (параметри) родючості	Система удобрення			
		без добрив	мінеральна	органо- мінеральна	органо- мінеральна+ меліоранти
Грунт - дерново-підзолистий супіщаний					
1	Вміст гумусу, %	0,57	0,84	1,10	1,3
2	Вміст Ca ²⁺ і Mg ²⁺ , мг-екв на 100 г ґрунту	1,50	1,53	2,54	3,58
3	Гранулометричний показник структурності (P), %	15,4	12,7	16,0	16,4
4	Критерій водотривкості структури, %	41,7	23,7	27,4	64,4
5	Ефективна родючість, ц/га зернових одиниць щорічно	24,2	34,0	41,1	46,1

Крім того, позитивні зміни у вбирному комплексі ґрунту, обумовлені кальцієм вапна, та накопичення в ґрунті гуматів кальцію, які відіграють провідну роль в цементації агрегатів, сприяли підвищенню критерія водотривкості структури (на 22,7%).

Основним критерієм оцінки сталості функціонування землекористування має виступати збільшення виробництва продукції сільського господарства на одиницю затрачених ресурсів за умови дотримання екологічних вимог та підвищення родючості ґрунтів. Тому важливим показником ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу регіону є продуктивність угідь, яка визначається урожайністю сільськогосподарських культур і залежить від ґрунтового-кліматичних умов, рівня розвитку продуктивних сил. В умовах Київського Полісся поліпшення основних параметрів родючості ґрунтів під впливом систематичного застосування добрив та хімічних меліорантів обумовило отримання додаткової рослинної продукції в розмірі 17-22 ц/га зернових одиниць щорічно. При цьому, органічні добрива забезпечили до 30% приросту урожайності сільськогосподарських культур, мінеральні добрива – 40, а меліоранти – 20%.

Висновки з проведеного дослідження. Стале функціонування аграрного сектора економіки має ґрунтуватися на гармонійному поєднанні економічних інтересів землекористувачів з вимогами екологічної безпеки довкілля. Формування збалансованих систем сільськогосподарського землекористування може бути здійснене тільки через розробку проектів землеустрою з належним еколого-економічним обґрунтуванням на основі адаптивно-ландшафтних підходів до організації території і підвищення продуктивності агроєкосистем. В умовах Київського Полісся такі підходи передбачають трансформацію сільськогосподарських угідь шляхом переведення малопродуктивних орних земель у природні кормові угіддя і під заліснення, розширення площ лісомеліоративних насаджень в масивах орних земель, застосування хімічних меліорантів та добрив в науково обґрунтованих нормах. Подальші дослідження в цьому напрямі повинні забезпечити розробку і

практичну реалізацію комплексу збалансованих заходів щодо екологізації землекористування з врахуванням особливостей різних природно-сільськогосподарських зон країни.

Бібліографічний список

1. Булигін С. Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С. Ю. Булигін. – Київ : Урожай, 2005. – 300 с.
2. Буравльов Є. П. Безпека навколишнього середовища / Є. П. Буравльов. – Київ : Урожай, 2004. – 320 с.
3. Вилучення з інтенсивного обробітку малопродуктивних земель та їхнє раціональне використання : методичні рекомендації / [за ред. В. Ф. Сайка]. – Київ : Аграрна наука, 2000. – 39 с.
4. Добряк Д. С. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві / Добряк Д. С., Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В. – К. : Урожай, 2004. – 136 с.
5. Земельні ресурси України / [за ред. В. В. Медведєва, Т. М. Лактіонової]. – Харків-Київ : Аграрна наука, 1998. – 150 с.
6. Осипчук С. О. Еколого-економічна модель сталого розвитку землекористування України на середньострокову перспективу / С. О. Осипчук // Землеустрій і кадастр. – 2005. – № 1. – С. 45-61.
7. Сохнич А. Я. Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки : [монографія] / А. Я. Сохнич. – Львів : НВФ «Українські технології», 2002. – 252 с.
8. Третьяк А. М. Наукові основи економіки землекористування та землевпорядкування / А. М. Третьяк, В. М. Другак. – Київ : ЦЗРУ, 2003. – 337 с.

Анотація

У статті розглянуто структуру земельних угідь в сільськогосподарських підприємствах Київського регіону. Проаналізовані причини низької екологічної стійкості та продуктивності поліських агроландшафтів. Визначені основні шляхи забезпечення сталого розвитку високоефективних агроформувань в умовах Київського Полісся.

Ключові слова: землекористування, екологічна стійкість, агроландшафт, структура земельних угідь, родючість ґрунту, продуктивність земель.

Аннотация

В статье рассмотрена структура земельных угодий в сельскохозяйственных предприятиях Киевского региона. Проанализированы причины низкой экологической стойкости и продуктивности полесских агроландшафтов. Определены основные пути обеспечения устойчивого развития высокоэффективных агроформирований в условиях Киевского Полесья.

Ключевые слова: землепользование, экологическая устойчивость, агроландшафт, структура земельных угодий, почвенное плодородие, продуктивность земель.

Annotation

The article reviews the lands structure in agricultural enterprises of Kyiv region. Reasons of the poor ecological stability and productivity of polissya agrolandscapes are analyzed. The basic ways concerning the ensuring of stable development of the high-yield farms in Kyiv Polissya conditions are outlined.

Key words: land use, ecological stability, agrolandscape, lands structure, soil fertility, land productivity.

Малюк О.С.,
к.е.н., доцент кафедри економіки промисловості,
Національна металургійна академія України

ВАРТІСНА ОЦІНКА ЕКОЛОГІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ СТРАТЕГІЇ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Зважаючи на складний екологічний стан в Україні, який великою мірою обумовлений екологодеструктивним впливом промислово-виробничого комплексу, процес формування інвестиційної стратегії промислових підприємств потребує розробки та використання відповідного інструментарію, в тому числі індикаторів вартісної оцінки екологічних параметрів, які представляють собою важливий елемент інформаційного забезпечення відносно питань формування та реалізації інвестиційної стратегії. Індикатори вартісної оцінки екологічних параметрів є необхідними для економічного обґрунтування ефективності інвестування. Їх застосування робить можливим узагальнення усіх екологічних параметрів незалежно від напрямків впливу, часової нерівномірності прояву витрат та результатів, тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи наукові роботи, що стосуються питань вартісної оцінки екологічних параметрів при оцінці ефективності інвестування, слід виділити роботи Бень Т. Г., Верещак В. С. [1], Белової І. В., Єгорової І. Г., Крючкова В. О., Медведєвої О. Є. [2], Нілової Н. М., Орлова П. А. [3], Светлова Н. М., Семененко Б. А., тощо. Так, у роботах Бень Т. Г., Верещак В. С., Єгорової І. Г., Орлова П. А. відзначено, що слід при оцінці ефективності інвестування враховувати витрати екологічного характеру, які мають місце при дотриманні існуючих норм природоохоронного законодавства. В той же час, ігнорується ситуація щодо їх порушення, отже, неврахованими залишаються відповідні витрати екологічного характеру, випуск з уваги яких може призвести до отримання необ'єктивних результатів оцінки економічної ефективності інвестування. У роботах Нілової Н. М., Медведєвої О. Є., Семененко Б. А., Белової І. В., Крючкова В. О. при визначенні показників економічної ефективності інвестування передбачено врахування еколого-економічних витрат імовірного характеру. До таких витрат в зазначених роботах автори відносять: платежі, компенсації, штрафи за понадлімітні, аварійні та залпові непередбачені викиди та скиди забруднюючих речовин у довкілля; внутрішній збиток від забруднення. Проте і в цьому випадку, неврахованими залишається низка витрат, що мають екологічне підґрунтя.

Постановка завдання. Основною метою дослідження є удосконалення та розвиток системи індикаторів вартісної оцінки екологічних параметрів інвестиційної стратегії промислових підприємств.

Викладення основного матеріалу дослідження. Вартісна оцінка екологічних параметрів інвестиційної стратегії здійснюється з використанням індикаторів, що пов'язані з характеристиками існуючої економічної системи та відображають діючий господарчий механізм природоохоронної діяльності у державі (екологічні податки та збори, екологічні збитки, мінімальна заробітна платня, мінімальний неоподаткований мінімум, індекс інфляції, тощо). Їх застосування дозволяє, крім визначення основних економічних параметрів (капітальні інвестиції, поточні витрати, додаткові витрати та надходження), здійснювати вартісні оцінки деструктивних змін у суспільстві та природі, що пов'язані з забрудненням довкілля (екологічні платежі). Під екологічною складовою інвестиційної стратегії (з економічної точки зору), згідно [2], розуміють усі пов'язані з нею витрати та результати екологічного характеру виражені у вартісних вимірниках. До основних груп вартісної оцінки екологічної складової інвестиційної стратегії, посилаючись на [4], відносять:

1. Капітальні інвестиції (витрати на обладнання, реконструкцію, реставрацію, капітальний ремонт, розширення, будівництво нових об'єктів природоохоронного призначення, тощо).

2. Поточні витрати (вартість матеріалів, покупних напівфабрикатів, палива, енергії, тощо, що необхідні для робіт екологічної спрямованості; витрати, пов'язані з експлуатацією та утриманням обладнання екологічного призначення, включаючи амортизаційні відрахування, витрати на поточний ремонт; витрати на утримання відповідного персоналу; витрати, що пов'язані зі знешкодженням, зберіганням та утилізацією відходів; тощо).

3. Екологічні платежі (екологічний податок, відшкодування збитків та стягнення різного роду штрафних санкцій, що пов'язано з порушенням норм природоохоронного законодавства та екологодеструктивним впливом на реципієнтів; інші платежі екологічної спрямованості).

4. Додаткові надходження та витрати (побічна продукція, послуги екологічної спрямованості, субсидії, трансферти, тощо).

На нашу думку, вище зазначені групи вартісних показників не повною мірою відображають аспекти екологічного характеру. Не знаходять відображення у жодній зі зазначених груп показники, що характеризують:

—видатки господарюючих об'єктів пов'язані з можливим обмеженням (зупиненням) діяльності або/та відзивом дозвільних документів екологічного характеру, що викликано недотриманням норм природоохоронного законодавства (сюди доцільно віднести витрати: обумовлені неможливістю здійснення виробничої діяльності, а саме, простоем; пов'язані з ліквідацією екологічних проблем; пов'язані з поновленням виробничої діяльності; пов'язані з поновленням терміну дії дозвільних документів екологічного характеру; тощо);

—видатки пов'язані зі збільшенням тривалості інвестування (інвестиційної фази життєвого циклу інвестиційного проекту), що обумовлено наявністю проблем екологічного характеру. Наприклад, затримка при отриманні дозвільних та погоджувальних документів екологічного характеру, що може призвести до відстрочення терміну введення в експлуатацію відповідного устаткування та тягне за собою недотримання відповідних зобов'язань, як то відвантаження готової продукції у встановлений термін, сплата банківських відсотків, тощо;

—видатки, пов'язані з відмовою від інвестиційних проектів на стадіях інвестування та/або експлуатації, що спричинено невідповідністю екологічних характеристик адміністративним вимогам;

—видатки, обумовлені неможливістю реалізації продукції на окремих ринках через невідповідність екологічних характеристик ринковим вимогам;

—витрати, пов'язані зі зростанням вартості полісів екологічного страхування, судові та інші витрати юридичного характеру, що обумовлені порушенням норм природоохоронного законодавства;

—інші витрати, що обумовлені наявністю екологодеструктивного впливу на реципієнтів та не відображені у попередніх групах, тощо.

Недоврахування (ігнорування) зазначених витрат може стати причиною отримання викривлених показників її економічної ефективності, на основі яких приймаються стратегічні та тактичні рішення. Наведені судження обумовлюють необхідність виокремлення п'ятої групи вартісних показників оцінки екологічної складової, а саме «Інші витрати, обумовлені невідповідністю екологічних характеристик адміністративним та ринковим вимогам», яка призначена відобразити у вартісному виразі аспекти екологічного характеру, що не були включені до попередніх чотирьох груп.

Оцінка та врахування показників, що відносяться до 1, 2, 4 та 5 груп відбувається згідно стандартних процедур економічного аналізу, має потужне методичне забезпечення та не викликає додаткових питань. В той же час 3 група показників «Екологічні платежі» потребує додаткового розгляду.

На рис. 1 наведена класифікація екологічних платежів по відібраних автором статті ознаках.

Аналіз літературних джерел стосовно питання класифікації екологічних платежів дозволив виділити ознаки, що знайшли найбільше застосування: 1) за напрямками забруднення [4]; 2) в залежності від умов розрахунку [5]; 3) за джерелом стягнення [4-6]; 4) за видами [4-6].

На нашу думку, поряд зі зазначеними вище класифікаційними ознаками є доцільним виокремлення низки специфічних ознак, які відобразять особливості вартісної оцінки екологічної складової в рамках групи «Екологічні платежі»:

1. Розглядаючи групу «Екологічні платежі», слід звернути увагу на те, що згідно діючих нормативних актів [4; 7; 8], наявність видатків, пов'язаних зі сплатою екологічного податку та зборів, обумовлена самим фактом здійснення підприємством екологодеструктивного впливу (мають обов'язковий характер).

Що стосується інших складових групи «Екологічні платежі», як то відшкодування збитків за забруднення, стягнення різного роду штрафних санкцій пов'язаних з екологодеструктивним впливом на реципієнтів [7] та інших платежів екологічної спрямованості, згідно діючої нормативно-правової бази [4; 7; 8], наявність видатків, пов'язаних з їх сплатою, передбачається лише у випадках різного роду дій, що призводять до недотримання норм природоохоронного законодавства (за умови доведення вини даного господарюючого об'єкта), таким чином, зазначені видатки мають свого роду «імовірний» характер. Отже, в залежності від характеру стягнення, групу «Екологічні платежі» логічно розподілити на платежі, що сплачуються по факту здійснення екологодеструктивного впливу, тобто мають, «обов'язковий характер», та платежі, що мають «імовірний характер», тобто сплачуються у випадках доведення вини даного підприємства щодо реалізації дій, які призвели до порушення норм природоохоронного законодавства.

2. В залежності від часу виникнення видатків, групу «Екологічні платежі» логічно класифікувати як поточні (платежі, які відповідають часу здійснення екологодеструктивного впливу) та відстрочені (платежі, які виникають через деякий час, враховуючи результати екологічної діяльності за певний проміжок часу, наприклад, накладання додаткових штрафних санкцій або відзив дозвільних документів через систематичне порушення природоохоронних норм, тощо), за рішенням суду (часовий лаг між моментом здійснення екологодеструктивного впливу та сплатою відповідних компенсаційних платежів, що з ним пов'язані, у випадку залучення судових інстанцій, може дорівнювати декілька років).

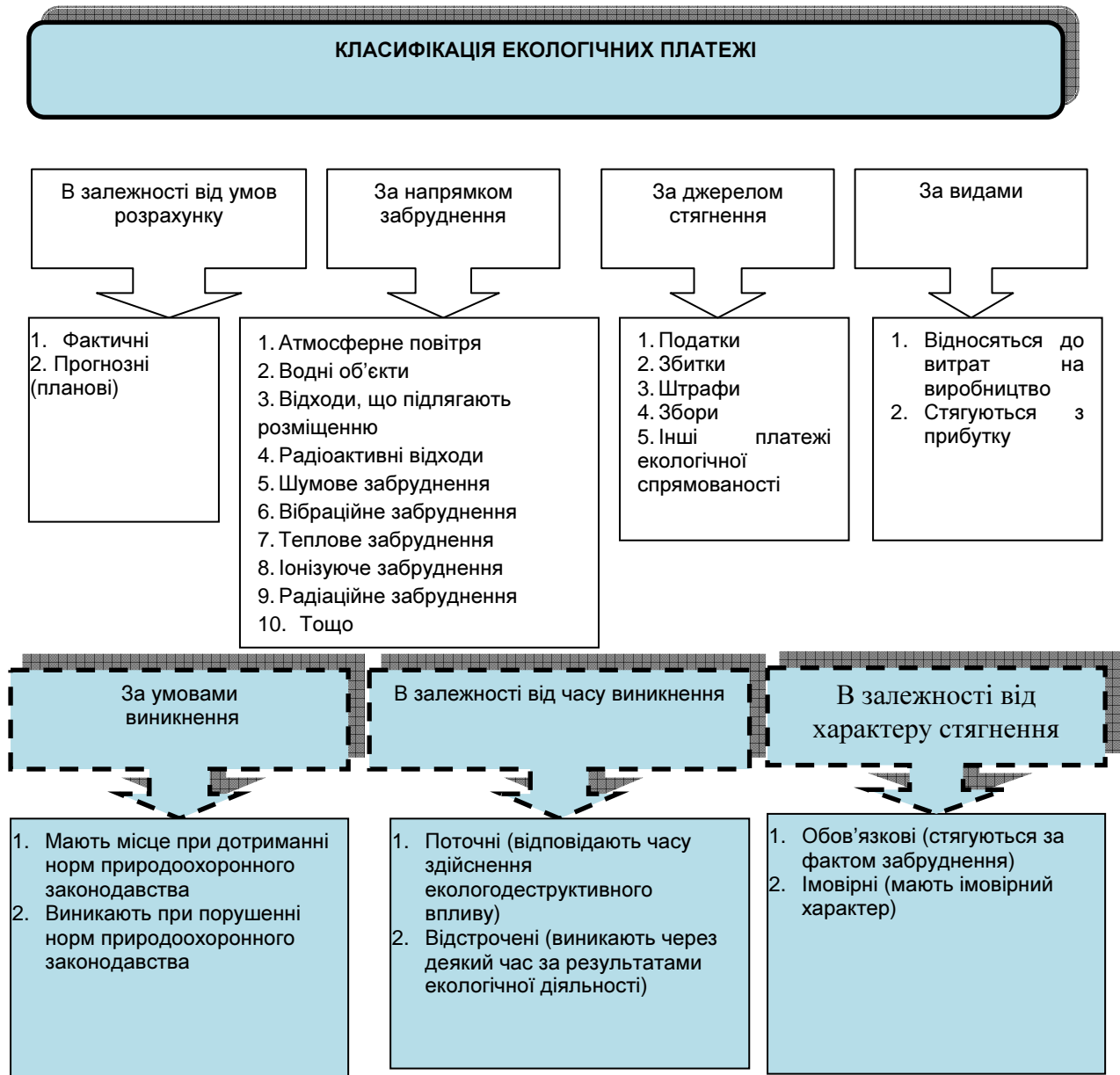

Рис. 1. Класифікація екологічних платежів

3. За умовами виникнення групу «Екологічні платежі», вважаємо за доцільне розділити на платежі, що мають місце за умови дотримання норм природоохоронного законодавства, та платежі, що з'являються у випадку порушення норм природоохоронного законодавства. Розподіл платежів за даною класифікаційною ознакою дозволить проводити аналіз відповідності фактичного рівня забруднення, що обумовлений реалізацією інвестиційної стратегії, нормативно встановленому, та ідентифікувати можливі проблеми екологічного характеру, що обумовлюють наявність відповідних економічних витрат екологічного характеру.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, за результатами проведеного дослідження система індикаторів вартісної оцінки екологічної складової інвестиційної стратегії підприємства розширена за рахунок виокремлення, поряд зі традиційними, додаткової групи: «Інші витрати, обумовлені невідповідністю екологічних характеристик адміністративним та ринковим вимогам», що призначена відобразити у вартісному виразі аспекти екологічного характеру, які не були включені до попередніх груп. Це дозволить підвищити точність вартісної оцінки екологічної складової при формуванні інвестиційної стратегії підприємства.

Дослідження системи екологічних платежів підприємства дозволило уточнити їх класифікацію. Вона доповнена такими ознаками: час виникнення; умови виникнення; характер стягнення; з метою підвищення точності і глибини оцінки економічної ефективності інвестування.

Бібліографічний список

1. Верещак В. С. Эколого-экономическое обоснование инвестиционных проектов : [монография] / В. С. Верещак, Т. Г. Бень. – Днепропетровск : Институт технологии, 1998. – 124 с.
2. Медведева О. Е. Методические рекомендации по осуществлению эколого-экономической оценки эффективности проектов намечаемой хозяйственной деятельности / О. Е. Медведева. – М. : АНО «Экологический юридическо-правовой центр – Экоюрцентр», 2004. – 96 с.
3. Орлов П. А. Визначення ефективності реальних інвестицій / П. А. Орлов // Фінанси України. – 2006. – № 1. – С. 51-57.
4. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1264-12>
5. Про затвердження інструкцій щодо заповнення форм державних статистичних спостережень з охорони навколишнього природного середовища : Наказ від 24.10.2006 № 494 [Електронний ресурс] / Держкомстат України. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15>
6. Методи оцінки екологічних втрат : [монографія] / [за ред. д.е.н. Л. Г. Мельник та О. І. Карінцевої]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 288 с.
7. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/2755-17>
8. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/436-15>

Анотація

У статті розширено систему індикаторів вартісної оцінки екологічної складової інвестиційної стратегії підприємства за рахунок виокремлення додаткової групи «Інші витрати, обумовлені невідповідністю екологічних характеристик адміністративним та ринковим вимогам». Класифікація екологічних платежів доповнена такими ознаками: час виникнення; умови виникнення; характер стягнення.

Ключові слова: інвестиційна стратегія, оцінка, ефективність, індикатор, екологічні параметри.

Аннотация

В статье расширена система индикаторов стоимостной оценки экологической составляющей инвестиционной стратегии предприятия за счет выделения дополнительной группы «Другие затраты, обусловленные несоответствием экологических характеристик административным и рыночным условиям». Классификация экологических платежей дополнена такими признаками: время возникновения; условия возникновения; характер взыскания.

Ключевые слова: инвестиционная стратегия, оценка, эффективность, индикатор, экологические параметры.

Annotation

The article describes the widening of indicators system of enterprise's investment strategy cost estimation by way of separation of additional group «Other expenses appeared due to discrepancy between ecology characteristics and administrative and market conditions». Classification of ecology payments is added with follow criteria as time of creation, conditions of creation; order of collection.

Kew words: investment strategy, estimation, effectiveness, indicator, ecology parameters.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 330.322.14

*Ілляшенко С.М.,
д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу
та управління інноваційною діяльністю,
Сумський державний університет
Міністерства освіти і науки України*

ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Постановка проблеми. Досліджуючи досвід країн з ринковою економікою, слід відмітити, що існує взаємний вплив економічного розвитку країни та політики у сфері державних видатків: з одного боку, темпи економічного зростання та відповідні зміни ВВП країни зумовлюють коригування підходів щодо формування обсягу та структури державних видатків, з іншого – державне фінансування впливає на соціально-економічний розвиток країни та динаміку макроекономічних показників. Стимулювання інвестиційної діяльності сприяє економічному розвитку країни, тому досить актуальним питанням сьогодення є дослідження проблем державного втручання в економічні процеси.

У сучасних умовах здійснення інвестиційної політики має бути першочерговим завданням держави, при цьому бюджетна політика в сфері державних видатків має стати інструментом реалізації внутрішнього потенціалу економічного зростання. За умов значної обмеженості державних фінансових ресурсів постає важливе питання ефективного розподілу та використання бюджетних коштів, що забезпечують державне управління, національну безпеку, фінансову стійкість економіки, соціальне забезпечення та соціальний захист населення [8]. Державні видатки відіграють визначальну роль у процесі соціально-економічного розвитку суспільства, оскільки забезпечують стабільність виконання покладених на державу функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження впливу державного втручання на забезпечення економічного зростання та активізацію інвестиційних процесів займаються як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: Л. Абалкін, А. Бачурін, Ш. Бланкарт [1], В. Геець, С. Глазьев, Н. Кондратьєв, В. Марцин [5], В. Новожилов, А. Ноткін, А. Пересада, В. Пшенична [7] та ін. Але на сьогодні досить важливими є проблеми реформування державної інвестиційної політики та забезпечення соціально-економічного розвитку країни в посткризовий період, розробка та впровадження стратегічних планів інноваційного та інвестиційного розвитку України.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження напрямків державної інвестиційної політики для забезпечення економічного розвитку країни у сучасних умовах функціонування національної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні не існує жодної країни в світі, яка б відмовилась від державного втручання в економічні процеси. З цією метою держава використовує потужні фіскальні інструменти впливу на економічне зростання. Від обраного механізму реалізації місця та ролі держави у регулюванні соціально-економічних процесів та формування відповідної моделі розвитку суспільства залежить інтенсивність макроекономічного зростання.

Одним з напрямів реалізації державної інвестиційної політики є здійснення бюджетних інвестицій, які поряд з бюджетними кредитами, державними трансфертами (державні дотації, субсидії і виплати), кошторисним фінансуванням формують систему фінансових відносин з приводу розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових ресурсів держави з метою здійснення покладених на неї соціально-економічних функцій – державні видатки.

Бюджетні інвестиції можуть здійснюватися у різних формах. Основною формою є фінансування капітальних вкладень. Виділення коштів може здійснюватись окремим підприємством, міністерством і відомствам під певні об'єкти, а може мати форму проектного фінансування конкретного інвестиційного проекту. Бюджетні інвестиції можуть використовуватися у вигляді фінансових інвестицій (на придбання певної частки акцій акціонерних товариств).

Дослідження ретроспективи становлення теорії державного регулювання економіки дозволяє виділити декілька історичних шкіл щодо поглядів на роль держави в економіці, які відображають різні механізми регулювання бюджетних інвестицій залежно від рівня державного втручання в економіку (табл. 1).

Таблиця 1

**Історичний розвиток поглядів представників економічних шкіл
на вплив держави в економічні процеси**

Економічна школа	Сутність теорії з позиції державного втручання в економіку
Меркантилісти (Т. Мен, У. Стаффорд, Дж. Локк, Р. Кантільйон, А. Монкретьєн)	Передбачає активне втручання, оскільки держава повинна стимулювати надходження золота в країну: заохочувати експорт і стримувати імпорт.
Марксистська теорія (К. Маркс, Ф. Енгельс)	Передбачає активне втручання, оскільки відбувається перетворення приватних підприємств у державні, а ринкової економіки – в планову.
Класична школа політекономії (А. Сміт, У. Петті, П. Буагільбер, Д. Рікардо)	Передбачає обмежене втручання, оскільки роль держави є другорядною і характеризується незначним регулюванням дії ринкового механізму (переважно в частині збалансування експортно-імпортних потоків).
Неокласична економічна теорія (А. Маршал, К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, У. Джевонс, Л. Вальрас)	Передбачає обмежене втручання, оскільки держава повинна забезпечити формування ринкових умов для процесу нагромадження капіталу та підвищення продуктивності праці.
Кейнсіанська школа (Дж. М. Кейнс, Р. Гарод, Д. Гікс, Е. Хансен, П. Самуельсон)	Передбачає активне втручання, оскільки держава має впливати на ринок з метою збільшення попиту.
Монетаризм (М. Фрідмен, І. Фішер)	Передбачає обмежене втручання, ґрунтується на здатності грошово-кредитної системи істотним чином впливати на функціонування і розвиток економіки.
Інституціоналізм (Т. Верлен, Д. Коммонс, У. Гамільтон)	Передбачає обмежене втручання, необхідність участі працівників у власності та управлінні виробництвом, надання їм соціальних гарантій, гуманітарній інтелігенції – влади.
Теорія «економіки пропозиції» (А. Лаффер)	Передбачає обмежене втручання, центральна роль відводиться ринковим механізмам стабілізації.

Так, камералісти Ф. Юсті, І. Зонненфельс (представники меркантилізму), досліджуючи питання впливу державних видатків на розвиток економіки, відстоювали ідею, що видатки мають бути інструментом стимулювання економічного зростання. Наприклад, спрямування їх у формі бюджетних інвестицій на створення інфраструктури в довгостроковій перспективі могло б сприяти зростанню державних доходів [1].

З врахуванням неоднозначності впливу державних витрат на економічний розвиток, заслуговують на увагу рекомендації Ш. Бланкарта щодо принципів формування державних витрат, які дозволяють здійснювати ефективне управління ними як фактором економічного розвитку [1]:

- рішення про витрати мають прийматись лише за умови наявності реальних джерел їх покриття;

- планомірне погашення державної заборгованості, яке має проводитися з коштів, отриманих у результаті реалізації інвестиційних проектів;

- рішення у сфері оподаткування, видатків і державної заборгованості мають прийматися кваліфікованою більшістю в парламенті;

- обмеження періоду дії рішень у сфері доходів і видатків, тобто всі зобов'язання держави повинні припинятися із закінченням термінів дії конкретних програм.

З огляду на те, що вказані принципи ігнорують потребу диференціації державних видатків на інвестиційні та витрати поточного споживання, на нашу думку, перелік таких принципів може бути доповнений рекомендаціями, розробленими І. Розпутенком, який вважає, що використання державних видатків як засобу стимулювання економічного росту передбачає принаймні наступне:

- 1) слід посилити програми державних капіталовкладень у матеріальну інфраструктуру і працювати на поповнення людських ресурсів, причому структура відповідних видатків має бути такою, щоб вони максимально доповнювали інвестиції приватного сектору (мається на увазі можливість запізнення приватних інвесторів);

- 2) не особливо блискучі перспективи іноземного і внутрішнього приватного фінансування крупномасштабних проектів вказують на важливість потенційного вкладу в національні заощадження коштів, які надходять із державного сектору;

- 3) державні асигнування (за рахунок податкових надходжень) мають використовуватися для підтримки приватних ініціатив, спрямованих на усунення прогалин на ринку (таких, як відсутність розвинutoї системи комерційних банків) і на компенсацію невизначеності кон'юнктури;

- 4) відрядування із бюджету слід використовувати для ліквідації нагромаджених за попередній період зобов'язань у балансах державних банків і підприємств. Останнє є необхідною мірою для уникнення так званої рівноваги, яка відображає відсутність ринків капіталу [6].

Соціально-економічний розвиток країн ЄС та України останніми роками кардинально змінив як систему бюджетних відносин, так і склад та структуру державних видатків. При цьому існуюче співвідношення між окремими групами видатків визначається стратегічною спрямованістю бюджетної політики з урахуванням таких факторів її формування, як: рівень соціально-економічного розвитку країни, її соціально-культурні та виробничо-технологічні зв'язки з іншими державами, історичні традиції, діюча модель регулювання економіки та інші. Так, якщо в період становлення ринкових відносин бюджети країн спрямовували значну частину бюджетних коштів на здійснення економічної діяльності держави, із яких до 70 % бюджетних асигнувань зосереджувалися у сфері матеріального виробництва, то з посиленням соціальної функції держави, орієнтованої на безпосереднє забезпечення потреб громадян, була здійснена переорієнтація грошових потоків держави на соціальний захист та соціальні послуги для населення. На сьогодні в структурі державних видатків країн світу соціальні видатки складають більше 50 %. Посилення державного інтересу до проблем фінансування соціально-культурних заходів та соціального забезпечення населення обумовлено необхідністю покращення стану соціального захисту громадян з низьким рівнем доходів, що особливо гостро проявляється в умовах фінансово-економічної кризи.

Інвестиційна політика має здійснюватися цілеспрямовано та послідовно відповідно до мети і завдань економічної політики, враховуючи реальний стан національної економіки. Основною метою державної інвестиційної політики є встановлення оптимальних параметрів інвестиційного процесу для досягнення його максимальної ефективності, прозорості та можливості управління на всіх рівнях господарювання, досягнення динамічної макроекономічної рівноваги [2].

Важливою необхідною умовою соціально-економічного розвитку країни є реформування державної інвестиційної політики, забезпечення її дієвості за рахунок розробки та впровадження чіткого та виваженого механізму її реалізації, який включає такі складові:

- вибір надійних джерел і методів фінансування інвестицій;
- визначення термінів і вибір органів, відповідальних за реалізацію інвестиційної політики;
- створення необхідної нормативно-правової бази для функціонування ринку інвестицій;
- створення сприятливих умов для залучення інвестицій [4].

При цьому доцільно зауважити, що стан державної інвестиційної політики України відповідно до Концепції Державної цільової програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 рр. формується відповідно до стратегії її розвитку. Метою впровадження даної концепції є активізація інвестиційної діяльності, модернізація національної економіки та сталий економічний розвиток.

Загальна стратегія розвитку спрямована на:

- підтримку базових галузей економіки;
- розвиток імпортозаміщуючого виробництва;
- диверсифікацію зовнішніх ринків;
- модернізацію виробництва;
- розвиток аграрного сектору;
- розбудову інфраструктури.

При цьому як основні результати проведення ефективної реалізації зазначеної концепції щодо реформування інвестиційної політики держави виділені наступні:

- покращення інвестиційного клімату;
- активізація інвестиційної діяльності;
- удосконалення методології відбору та оцінки інвестиційних проектів;
- розбудова державного інвестування;
- розвиток інвестиційного ринку та інфраструктури;
- розвиток державно-приватного партнерства [3].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, можна зробити висновок, що економічне зростання залежить не лише від загальних обсягів асигнувань, а й від структури державних видатків, оскільки деякі їх види є більш зорієнтовані на збільшення обсягів та прискорення темпів нарощення ВВП країни. Так, розвиток економічної інфраструктури, який сприяє активізації інвестиційної діяльності, заходи щодо створення ефективних організаційно-економічних механізмів державного регулювання, покращення якості та продуктивності трудового потенціалу за рахунок видатків на освіту, охорону здоров'я, охорону навколишнього природного середовища створюють умови, необхідні для соціально-економічного розвитку на засадах стійкого економічного зростання. Також, слід відмітити, що непродуктивні видатки, зокрема на оборону, можуть забезпечити соціальну і політичну стабільність, яка є одним з факторів формування умов, необхідних для економічного зростання.

Бібліографічний список

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: вступ до фінансової науки : [підручник] / Шарль Бланкарт ; за наук. ред. та перед. В. М. Федосова ; [пер. з нім. С. І. Терещенко, О. О. Терещенка]. – К. : Либідь, 2000. – 653 с.

2. Іванова М. О. Інвестиційна політика України в посткризовий період розвитку економіки / М. О. Іванова // Інноваційна економіка. – 2012. – № 8. – С. 70-72.
3. Концепція Державної цільової програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011-2015 роки [Електронний ресурс] / Державне агентство України з інвестицій та розвитку. – Режим доступу : <http://in.ukrproject.gov.ua/index.php?get=564&id=2548.#1>.
4. Курило С. В. Інвестиційна політика, її сутність і роль у сучасних умовах / С. В. Курило [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Dtr_ep/2009_2/files/Econ_02_2009_Kurilo.pdf.
5. Марцин В. Удосконалення державного регулювання інвестиційної діяльності в економіці України / В. Марцин // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 5 (71). – С. 52-53.
6. Опарін В. М. Фінанси. (Загальна теорія) : [навчальний посібник] / В. М. Опарін ; Мін-во освіти і науки України, КНЕУ. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : [Б. В.], 2002. – 240 с.
7. Пшенична В. П. Формування моделі реалізації державної інвестиційної політики економічного зростання України / В. П. Пшенична // Ефективна економіка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/index.php?operation=1&iid=328>.
8. Щодо пріоритетних завдань економічної політики України в 2012 році : [Аналітична записка] [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/727/>

Анотація

Розглянуто історичний розвиток поглядів представників економічних шкіл на роль держави в економіці, які відображають різні механізми регулювання бюджетних інвестицій залежно від рівня державного втручання в економіку. Обґрунтовано доцільність реформування державної інвестиційної політики та забезпечення економічного розвитку країни у сучасних умовах.

Ключові слова: інвестиційна політика, держава, бюджетні інвестиції, державні видатки, економічний розвиток.

Анотация

Рассмотрено историческое развитие взглядов представителей экономических школ на роль государства в экономике, которые отражают различные механизмы регулирования бюджетных инвестиций в зависимости от уровня государственного вмешательства в экономику. Обоснована целесообразность реформирования государственной инвестиционной политики и обеспечения экономического развития страны в современных условиях.

Ключевые слова: инвестиционная политика, государство, бюджетные инвестиции, государственные расходы, экономическое развитие.

Annotation

The historical development of views on government's role in economy of economic schools representatives, which reflect different mechanisms of budgetary investments regulation depending on the level of government intervention in economy, is analyzed. The necessity of reforming the government investment policy and providing country's economic development in the modern conditions is grounded.

Key words: investment policy, government, budget investment, government spending, economic growth.

УДК 658.589.001.8

Сейсебаєва Н.Г.,
ст. викладач,
Нікопольський факультет
Запорізького національного університету

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЧИННИКІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА УСПІХ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Велика наука в провідних країнах світу розглядається в ланцюжку наука – інновації – реальна економіка. У ринкових умовах головним двигуном просування по цьому ланцюжку є інтелектуальна власність, її захист, регулювання, комерціалізація. Сьогодні в Україні важко залучити кошти в науку і інновації, створити умови по залученню інновацій в нові вітчизняні технології. В той же час безперервно зростає наукомісткість продукції, а комерційний успіх продукції, що випускається, все більше ґрунтується на нових знаннях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд економічної літератури показав, що на даний час склалися два основні підходи до розуміння суті інновацій. Відповідно до першого підходу, інновація розглядається як процес реалізації нової ідеї, і це відображено в працях Гальчинського А. [1], Львовича С. [1], Захарина С. [2], Затонацької Т. [3], Ставицького А. [3], Пустовойт О. [4]. Представники другого підходу (Тулуш Л. [5], Чухно А. [6], Геєць В., Кінах А., Семиноженко В. [7], та ін.) характеризують інновацію як кінцевий результат інноваційної діяльності.

В працях вітчизняних науковців розкриваються теоретико-методичні засади інноваційної діяльності підприємств. Але невирішеними залишаються питання щодо визначення чинників, які впливають на успіх інноваційної діяльності підприємств в ринкових умовах господарювання.

Постановка завдання. Дослідити теоретико-методичні засади інновацій та інноваційної діяльності підприємств. Встановити чинники, що впливають на ефективність інноваційної діяльності підприємств. Визначити проблеми, які перешкоджають створенню дієвої системи управління ефективністю інноваційної діяльності підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Раніше проведені дослідження показали, що інновації включають не тільки технічні або технологічні розробки, але і пошук, і використання нових форм бізнесу, нових методів роботи на ринку, нових товарів і послуг, нових фінансових інструментів. Вони характеризуються вищим технологічним рівнем, вищими споживчими якостями товару або послуг в порівнянні з попереднім продуктом. Інновації є найважливішим чинником стабільного функціонування підприємницьких, фінансових, кредитних, будь-яких інших структур, що забезпечують їх економічне зростання і конкурентоспроможність. Життєдіяльність сучасної людини, тим більше освоєння нових галузей знань, техніки і технологій, вимагає чіткого визначення використовуваних в цих процесах понять. Для успішного створення і впровадження ефективної інновації необхідно розуміти суть самого поняття «інновація».

Нами було встановлено, що загальна теорія інновацій є системою незалежних від галузі використання положень, що пояснюють суть, закони і умови формування інновацій і пов'язаних з ними наслідків.

Для повнішого висвітлення актуальності даної проблематики необхідно детально розглянути суть інновації.

Інновація (нововведення) – результат інноваційної діяльності, що отримав втілення у вигляді нового або вдосконаленого продукту, упровадженого на ринку, нового або вдосконаленого технологічного процесу, використовуваного в практичній діяльності, або нової або вдосконаленої організаційно-економічної форми, що забезпечує необхідну економічну і (або) суспільну вигоду.

Необхідно розрізняти інновації і неістотні видозміни в продуктах.

Залежно від технологічних параметрів інновації поділяються на: продуктові і процесні. За типом новизни для ринку інновації діляться на: нові для галузі в світі; нові для галузі в країні; нові для даного підприємства (групи підприємств).

Залежно від сфер діяльності виділяють інновації: технологічні, виробничі, економічні, торгові, соціальні, в області управління.

Ринок інновацій в Україні повинен бути надійною опорою виробництва і виступати як стимулюючий початок. Падіння виробництва, а, отже, і пропозиції в умовах товарного дефіциту є прямим свідченням зниження попиту, внаслідок зниження купівельної спроможності населення і його реальних доходів. Зараз стає очевидно, що саме інновації зможуть забезпечити стійкий шлях розвитку

економіки. Необхідні особливі надзвичайні заходи, які направлені на створення ринку інноваційних технологій в Україні.

В умовах технологічного відставання України від високорозвинутих країн, недостатньої конкурентоспроможності її продукції, нерозвинутої ринкової інфраструктури, держава повинна узяти на себе відповідальність за структурну перебудову економіки. Ринкові сили повинні доповнити і закріпити структурні зрушення в економіці під егідою державного регулювання.

Держава регулює, формує і проводить інноваційну політику через міністерства і відомства, управляючи державними бюджетними інвестиціями. У його розпорядженні є такі соціальні регулятори як пільгове оподаткування, субсидії і субвенції на розвиток територій, галузей і найважливіших виробництв, державні стандарти і норми, гарантії, а також їх захист.

Головна функція держави в інноваційному процесі полягає у визначенні пріоритетних напрямів наявних ресурсів і їх відповідної концентрації. Відсутність таких пріоритетів створює нові можливості лобювання вузьковідомчих інтересів, що призводить до неефективного використання ресурсів.

Прискорення процесу нововведень повинне відбуватися на основі науково-виробничої інформатизації і широкої кооперації різних фаз розробки і впровадження інновацій.

Досягати економічного зростання підприємств Україна може лише шляхом активного науково-технічного розвитку через використання новаторської розумової праці, що створює нові знання і нові технології і підтримку підприємництва в промисловій сфері. Тому важливої ролі набуває глибше вивчення можливостей використання інновацій як способу розвитку економіки, забезпечення регулювання і підтримки інноваційних процесів як на рівні держави, так і на рівні підприємств. Класифікація основних аспектів трансформації управління інноваційними процесами дозволяє зробити висновок про значущі відмінності в стабільному технологічному виробництві і інноваційних змінах, що обумовлює форми їх організації, масштаби і способи дії на якість і конкурентоспроможність продукції, що випускається.

Створення правового, інституційного та фінансового середовища, яке сприяє технологічним інноваціям та їх широкому поширенню по всій країні, є, напевне, головною проблемою для України сьогодні. Приклад США та Європи (протягом кількох останніх років), де економічна сила країн пояснюється поєднанням умов, сприятливих для інноваційної діяльності та для розвитку підприємств, повинен заохотити Україну провести аналогічні реформи та забути про виключно державну підтримку інноваційних підприємств.

У цьому контексті основними завданнями держави повинні стати не надання якомога більшої кількості субсидій, а наступні дії:

а) організація мережі контактів та створення партнерства між трьома природними партнерами в інноваційній діяльності – дослідниками, підприємцями та джерелами фінансування;

б) задоволення, шляхом створення необхідних правових передумов, законної потреби джерел інформації у цій інформації;

в) сприяння фінансуванню інноваційної діяльності через фінансові методи та створення умов для забезпечення ліквідності їх ризику.

Багато вітчизняних експертів відстоюють думку, що тільки іноземні інвестори здатні переорієнтовувати економіку на інноваційний лад. І в теорії, і на практиці донині вважається, що інвестиції автоматично забезпечують інноваційні процеси. Аналіз свідчить, що інвестиції і інновації взаємопов'язані і взаємодіють, проте ефект досягається лише за умови, коли інвестиції, їх структура відображають технологічну структуру економіки і забезпечують пріоритетний розвиток вищих технологічних устроїв [7].

Насправді структура інвестицій, які поступають до України, не дозволяє стверджувати, що вони мають інноваційний характер. У ній переважають вкладення у виробничу сферу. Причому вони майже не стосуються перспективних високотехнологічних виробництв [6].

Ефективність використання іноземних інвестицій залежить від обсягів залучених коштів і частки тієї їх частини, яка буде направлена на модернізацію виробництва.

Залучення інвестицій в інноваційний розвиток можливий за умови створення промислово-фінансових груп (ПФГ). ПФГ – це диверсифіковані багатофункціональні структури, створені на основі об'єднання капіталів промислових підприємств, кредитно-фінансових установ та інших господарських суб'єктів з метою максимізації прибутку, підвищення ефективності виробничих і фінансових операцій, посилення конкурентоздатності на внутрішньому і зовнішньому ринках, зростання економічного потенціалу як усієї групи в цілому, так і кожного з її учасників.

У сучасних умовах розвиток таких груп стає одним із основних напрямів розвитку світової економіки. Останнім часом посилюється мотивація підприємств до входження в ПФГ. Такі наміри пов'язані з можливістю забезпечити контроль над підприємствами з метою налагодження вигідних технологічних і господарських зв'язків. Багатьох господарських суб'єктів приваблює перспектива спільної реалізації пріоритетних загальнонаціональних програм, отримання необхідної державної підтримки, освоєння довгострокових і перспективних інвестиційних проектів. ПФГ, які охоплюють промислові підприємства, дослідні організації, торговельні фірми, банки та інші структури, засновані

на внутрішніх договірних відносинах, стали своєрідним каркасом ринкової економіки багатьох країн. Існує багато інструментів інтеграції підприємств у ПФГ. До основних механізмів консолідації капіталу підприємств можна віднести такі:

- а) холдингова форма управління акціонерним капіталом групи;
- б) довічне управління головним підприємством акціями учасників групи;
- в) взаємне володіння акціями учасників ПФГ;
- г) довгострокові фінансові зв'язки;
- д) спільне відкриття акціонерної компанії (головного підприємства; торгового дому тощо).

Структури, які утворюються шляхом об'єднання промислових, фінансових, інтелектуальних ресурсів мають різні назви (промислово-фінансова група, фінансово-промислова група, промислово-фінансова корпорація, міжнародна фінансова корпорація, транснаціональна фінансова корпорація, транснаціональна фінансово-промислова корпорація тощо). Але усі вони мають дві базові (домінантні) характеристики, через які формулюється визначення ПФГ, а саме:

- ціль (отримання доходу, прибутку, максимізація прибутковості тощо).
- адміністративно-економічна форма (об'єднання підприємств, капіталу).

До основних завдань створення ПФГ належать: централізація фінансових ресурсів; оптимізація фінансових документів; централізація закупівлі товарів, послуг; технічне переоснащення виробництва упровадження технологій тощо.

Цільова спрямованість ПФГ – розширення внутрішнього ринкового сектору та експансія на світовий ринок. Головним фактором виконання такого завдання є інноваційна діяльність та створення наукомісткої продукції. Тому формування інвестиційних ресурсів забезпечення інноваційної діяльності є особливо важливою складовою організаційно-економічного механізму управління інноваційно-інвестиційним потенціалом ПФГ. Потужним джерелом формування інвестиційних ресурсів ПФГ є лізингові операції, які, в свою чергу, поділяються на фінансові та оперативні. Застосування фінансового лізингу в рамках ПФГ дає змогу збільшувати заставні і, як наслідок, кредитні ресурси ПФГ.

На сьогодні в Україні існують крупні господарські структури, які відповідають формальним ознакам промислово-фінансових груп. Масштаб їхньої діяльності дозволяє активно впливати на стан національної економіки в цілому, багато в чому визначаючи напрями її подальшого розвитку.

ПФГ вже здатні на рівних не тільки взаємодіяти з крупними зарубіжними корпораціями, але й здійснювати експансію на світові ринки з власною конкурентною продукцією, вступати в боротьбу за формування та перерозподіл світового доходу. Зайве доводити, як це важливо зараз, в епоху глобалізації світового господарства та диктату транснаціональних корпорацій. Останнім прикладом є події навколо конкурсу з продажу польського металургійного комбінату HUTA Stali Czestochowa (HSC), в якому брала участь українська ПФГ «Індустріальна спілка Донбасу». Конкурсна пропозиція української сторони була найкращою серед пропозицій учасників конкурсу – американських, російських, українських, індійських компаній [8].

Разом з тим, діяльність ПФГ формально не підпадає під дію профільного Закону України «Про промислово-фінансові групи в Україні» через його недосконалість. Таким чином, існуючі ПФГ як структури не оформлені на офіційному рівні та їхня діяльність не підпадає під спеціальний контроль, моніторинг та регулювання, що суперечить загальноприйнятій світовій практиці.

Стосовно перспектив подальшого розвитку ПФГ в Україні зазначимо таке – за оцінками більшості аналітиків становлення таких груп продовжуватиметься, але при цьому чітко помітні дві основні тенденції. По-перше, в існуючих ПФГ чітко простежується процес реструктуризації активів та системи корпоративного управління. Головний акцент робиться на поділ стратегічного центру прийняття рішень (керуюча компанія) та оперативного управління, яке передається управлінським командам за напрямками бізнесу (так звані профіт-центри). По-друге, найпотужніші ПФГ все частіше вносять до перспективних планів розвитку комплекс заходів, спрямованих на експансію капіталу за межі України.

Таким чином, промислово-фінансові групи є структурою, що дозволяє, в силу свого особливого становища на ринку, перерозподіляти інвестиційні кошти з розвинутих галузей у відстаючі, за умови дотримання принципів взаємодії між ПФГ і державою, перерахованих вище. Механізм перерозподілу коштів заснований, у першу чергу, на процесах диверсифікованості інноваційної діяльності, яка здійснюється у фінансово-промислових групах. У рамках ПФГ можливе формування специфічних фінансових потоків, що будуть сприяти раціональному репрофілюванню виробництва, а створення груп на базі наукомістких виробництв дозволить зберегти значні досягнення вітчизняної науки в лазерній технології, космічних розробках, мікроелектроніці, оборонній промисловості тощо [5].

Саме інноваційний процес забезпечить підприємствам ПФГ підвищення ефективності їх діяльності. Інноваційний процес – це складний комплексний організаційний захід з інформаційно насиченими етапами ухвалення самих різномірних рішень підприємств ПФГ. Організація такого процесу дозволяє понизити ризик помилкових рішень ПФГ і витрачання в процесі виконання НДДКР і організації серійного виробництва нового товару на підприємствах ПФГ.

Специфіка НДДКР, як бізнесу, полягає в тому, що часто виникає ситуація «двох бізнесів»: отримання і використання на користь підприємств ПФГ планових результатів НДДКР, а також побічних результатів, що мають комерційне значення.

Стратегія НДДКР повинна будуватися на основі загальної стратегії бізнесу підприємства. Проте стратегія НДДКР має власне поле застосування і свої специфічні особливості.

Найважливішим елементом стратегії НДДКР на підприємствах ПФГ є вибір і управління портфелем НДДКР в умовах обмеженості ресурсів на інноваційну діяльність.

Підприємства в своїй діяльності можуть використовувати наступальну стратегію НДДКР (розробка нових продуктів і технологій), захисну стратегію (поліпшення продуктів і технологій), змішану стратегію, а також ліцензування. Вибір стратегії впровадження інноваційного проекту залежить від ринкового положення підприємства, його конкурентного статусу, стадії життєвого циклу галузі і характеру портфеля.

Ми вважаємо, що протягом всієї роботи над інноваційним проектом за участю служб всіх сфер діяльності підприємства, необхідно здійснювати комплексну оцінку чинників, що впливають на ефективність інноваційної діяльності.

Аналіз інноваційних проектів повинен виходити з того, що:

— кожен чинник, що має вплив на економічні параметри проекту, повинен бути ретельно оцінений;

— відкидаються проекти, що не задовольняють хоч би одному істотному критерію;

— виявляється і оцінюється необхідність в додатковій інформації;

— існує база для зіставлення проектів;

— існує процедура узгодження дій керівників фірми, НДДКР і інших служб;

— розроблена процедура узагальнюючої оцінки (методи згортання багатокритеріальних оцінок);

— останнє рішення за проектом залежить від проникливості, конструктивної позиції, інтуїції керівника корпорації.

Висновки з проведеного дослідження. Нами встановлено, що основними ознаками досягнення успіху у сфері інноваційної діяльності є прийняття (та ефективне використання під пильним контролем Уряду, податкових та інших органів, які відповідальні за виконання) фінансових інструментів, що стимулюють створення підприємств, розробку інституційних заходів з метою зближення науково-дослідницької діяльності та діяльності підприємств, розробку всеохоплюючої системи показників, яка базується на конкретних інструментах, які пов'язані із різними стадіями розвитку інноваційних проектів.

Проведений нами аналіз показав, що головною базою модернізації підприємств є самофінансування, засоби інституційних інвесторів (банків, страхових компаній, пенсійних і інвестиційних фондів, які, зокрема, концентрують заощадження населення), а також бюджетні кошти. Проте цих джерел недостатньо для масштабного технічного і технологічного переоснащення виробництва в прийнятні терміни. Тому все більшого значення набуває залучення іноземних інвесторів, серед яких особливе місце займають українські резиденти – власники вивезених раніше капіталів.

Бібліографічний список

1. Гальчинский А. Становление инвестиционной модели экономического роста Украины / А. Гальчинский, С. Левочкин // Экономика Украины. – 2004. – № 6. – С. 9-10.
2. Захарин С. В. Усиление роли корпоративных структур в развитии инновационной экономики / С. В. Захарин // Финансы Украины. – 2006. – № 5. – С. 49- 55.
3. Затонацка Т. Г. Особенности бюджетного инвестирования в Украине на современном этапе / Т. Г. Затонацка, А. В. Ставицкий // Финансы Украины. – 2006. - № 4. – С. 47- 53.
4. Пустовойт О. К вопросу о среднесрочной перспективе развития экономики Украины / О. Пустовойт // Экономика Украины. – 2005. – № 6. – С. 42-52.
5. Тулуш Л. Д. Налоговые рычаги и механизмы стимулирования инноваций / Л. Д. Тулуш // Финансы Украины. - 2006. – №. 4. – С. 62-63.
6. Чухно А. Актуальные проблемы стратегии экономического и социального развития на современном этапе / А. Чухно // Экономика Украины. – 2004. – № 4. – С. 15-16.
7. Інноваційна стратегія українських реформ / [Гальчинський А. С., Геець В. М., Кінах А. К., Семиноженко В. П.]. – К. : Вища школа, 2002. – С. 85-92.
8. Курс лекцій по социально-экономическому прогнозированию./ Под. ред. В. Н. Мосина, Д. М. Крука. – Ростов н/Д: Рост. гос. строит. ун-т. 2000. – 346 с.

Анотація

Досліджено теоретико-методичні засади інновацій та інноваційної діяльності підприємств. Встановлено чинники, що впливають на ефективність інноваційної діяльності підприємств. Визначено проблеми створення дієвої системи управління ефективністю інноваційної діяльності підприємств. Запропоновано з метою підвищення ефективності використання інновацій проведення інфраструктурної модернізації виробництва.

Ключові слова: інновації, інноваційна діяльність, ефективність, управління, чинники, проблеми, методика, теорія, наслідки, успіх.

Аннотация

Исследованы теоретико-методические основы инноваций и инновационной деятельности предприятий. Определены факторы, которые влияют на эффективность инновационной деятельности предприятий. Определены проблемы создания действенной системы управления эффективностью инновационной деятельности предприятий. Предложено, с целью повышения эффективности использования инноваций, провести инфраструктурную модернизацию производства.

Ключевые слова: инновации, инновационная деятельность, эффективность, управление, факторы, проблемы, методика, теория, результаты, успех.

Annotation

Theoretical basis of innovations and enterprises' innovative activity, methodical approaches to enterprises' innovative activity efficiency assessment are examined. Factors of the enterprises' innovative activity efficiency are defined. Problems of the efficient innovative activity management system formation are determined. Enterprise's infrastructure modernization for the sake of innovations efficiency stimulation is proposed.

Key words: innovations, innovative activity, efficiency, management, factors, problems, methods, theory, spillover, success.

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 657.6:331.2

*Гришко Н.В.,
д.е.н., професор, завідувач кафедри обліку та аудиту,
Величко Ю.О.,
Донбаський державний технічний університет*

АУДИТОРСЬКІ ПЕРЕВІРКИ РОЗРАХУНКІВ З ОПЛАТИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ КОМУНАЛЬНОЇ СФЕРИ

Постановка проблеми. Оплата праці працівників – одна з найсуперечливіших категорій. З одного боку, розмір витрат на оплату праці збільшує собівартість продукції, що, в свою чергу, призводить до зменшення прибутку підприємства. Тобто підприємство зацікавлене у зменшенні розміру фонду оплати праці. З іншого – розмір заробітної плати працівників повинен бути достатнім, щоб мотивувати їх до ефективного виконання своїх обов'язків.

Розрахунки з оплати праці працівників – одна з найбільш трудомістких ділянок аудиторської перевірки, яка потребує значної уваги як бухгалтерів, так і аудиторів. Труднощі викликані постійними змінами законодавства у сфері трудових відносин.

З метою висловлення незалежної думки про достовірність фінансової звітності та відповідність її вимогам законів України [1] аудитор встановлює заниження прибутку підприємством для ухилення від податків за рахунок завищення собівартості продукції, одним з елементів якої є заробітна плата робітників.

Тому в обліку розрахунків з робітниками виникає багато умисних і ненавмисних помилок, які мають бути виявлені при аудиторській перевірці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань з обліку та аудиту розрахунків з оплати праці займалися такі науковці, як: В. С. Медведєв [2], О. М. Осмятченко [3], О. В. Покатаєва [4], О. Редько [5], О. В. Сметанко [6], Л. П. Шевчук [7], Г. М. Яровенко [8] та ін.

Автори внесли вагомий вклад у теоретичних пошуках та практичних питаннях обліку та аудиту розрахунків з оплати праці. Але проблема адекватного застосування методики аудиторської перевірки розрахунків з оплати праці на підприємствах комунальної сфери залишається актуальною і по теперішній час.

Постановка завдання. Мета статті - розкриття напрямів, методів і процедур проведення аудиторської перевірки розрахунків з оплати праці працівників комунальної сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роботу підприємств комунальної сфери на сьогоднішній момент можна оцінити як незадовільну. Одним із напрямів покращення ситуації, що склалася у цій галузі, є посилення контролю, а саме внутрішнього контролю діяльності комунальних підприємств.

Як підкреслює Сметанко О. В., створення системи внутрішнього контролю на акціонерних підприємствах забезпечить вирішення певних завдань [3]. На підприємствах комунальної сфери також внутрішній контроль забезпечить виконання запланованих результатів діяльності. На рис. 1 подано завдання системи внутрішнього контролю розрахунків з оплати праці працівників комунальної сфери.

Для виконання поставлених завдань внутрішні аудитори використовують наступні методи, які дозволяють зібрати аудиторські докази в процесі перевірки: інвентаризація, підтвердження, перевірка документів, дослідження, підтвердження, аналітичні процедури, усне опитування.

Після вибору методів перевірки, внутрішні аудитори визначають напрями [3] проведення цієї перевірки (рис. 2).

Рис. 1. Завдання системи внутрішнього контролю розрахунків з оплати праці робітників комунальної сфери

Джерело : розроблено авторами за даними [6]

Рис. 2. Напрями проведення внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці робітників комунальної сфери

Джерело : розроблено авторами за даними [6]

Проведення зазначених напрямів перевірки характеризується здійсненням конкретних процедур, які узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1
Узагальнення напрямів аудиторської перевірки та здійснення аналітичних процедур внутрішнього контролю розрахунків з оплати праці робітників комунальної сфери

Напрями аудиторської перевірки	Аналітичні процедури	Інформаційні джерела
1	2	3
Дотримання чинного трудового законодавства	Дослідження та аналіз форм, систем та видів оплати праці, що застосовуються на підприємстві, порядку прийому та звільнення працівників, надання відпусток, організації обліку праці та її оплати, організації робочого часу.	Колективний договір, штатний розклад, тарифна система, накази підприємства (про прийняття на роботу, про звільнення, про надання відпустки), розрахунково-платіжні відомості, особові картки, Кодекс законів про працю України, Закон України «Про оплату праці» та ін.
Правомірність і правильність застосування пільг з ПДФО та іншим обов'язковим соціальним зборам	Визначення категорій працівників, які мають право на отримання зазначеної пільги, дослідження документів, на підставі яких надається соціальна пільга з оплати праці, встановлення відповідності чинному законодавству та правомірності застосування соціальної пільги.	Заява про застосування пільги, копія свідоцтва про народження дитини, копія рішення органу опіки і піклування про встановлення опіки чи піклування, копія свідоцтва про шлюб та свідоцтва про смерть, пенсійне посвідчення дитини або довідку медико-соціальної експертизи для заявника, медичний висновок, розділ IV Податкового кодексу України та ін.

продовження табл. 1

1	2	3
Правильність нарахування заробітної плати і утримань з неї	Перевірка своєчасності виплати заробітної плати, повнота обсягів нарахувань заробітної плати, перевірка правильності розрахунку заробітної плати, арифметична перевірка нарахованої, виплаченої заробітної плати та утримань з неї.	Табель обліку використаного робочого часу, розрахунково-платіжні відомості, особові рахунки, довідки-розрахунки бухгалтерії, книга обліку депонованої заробітної плати, розділ IV Податкового кодексу України, Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» та ін.
Правильність нарахувань на фонд оплати праці (ФОП)	Перевірка правильності і точності нарахувань на ФОП, перевірка правильності віднесення витрат з оплати праці до собівартості продукції (робіт, послуг), перевірка правильності закриття рахунку 81 «Витрати на оплату праці», перевірка правильності відображення інформації в регістрах бухгалтерського обліку та звітності.	Журнал № 5 (5А), акти виконаних робіт, наряди на заробітну плату, розробочна таблиця № 5, Головна книга, форма № 1 «Баланс», форма № 1-ПВ «Звіт з праці».
Виявлення типових помилок і порушень в обліку розрахунків з персоналом по оплаті праці	Виділення найбільш проблемних ділянок обліку, класифікація порушень з точки зору невідповідності чинному законодавству.	Первинні документи з обліку оплати праці, облікові регістри, форми бухгалтерської та статистичної звітності.
Розробка рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності праці та її оплати	Дослідження та аналіз існуючої політики управління оплатою праці на підприємстві, визначення недоліків цієї політики, розробка рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків для підвищення ефективності управління оплатою праці.	Наказ про облікову політику, аудиторський звіт, рекомендації щодо підвищення ефективності праці та її оплати.

Джерело : розроблено авторами за даними [6]

Отже, на нашу думку, політика управління оплатою праці повинна являти собою сукупність принципів, методів та процедур, спрямованих на вибір оптимальної форми та системи оплати праці для мінімізації витрат на оплату праці при збереженні нею своєї мотивуючої функції.

На підприємствах комунальної сфери нарахування заробітної плати здійснюється відповідно до тарифної системи оплати праці. Вважаємо, що в умовах, коли майже всі підприємства комунальної сфери є збитковими, доцільно перейти до застосовування тарифно-бонусної системи оплати праці. Розмір бонусів у запропонованій системі буде залежати від розміру зниження витрат підприємства у звітному періоді порівняно з попереднім.

Тобто, нарахування заробітної плати окремого працівника буде проводитися за формулою:

$$ЗП_i = TC_i \times \Phi_i + Б, \quad (1)$$

де TC_i – тарифна ставка, присвоєна i -му робітнику кваліфікаційного розряду за одиницю часу (година, день, місяць), грн./од. часу;

Φ_i – фонд фактично відпрацьованого часу i -м робітником (годин, днів);

$Б$ – розмір бонусу, грн.

У свою чергу, розмір бонусу розраховується за формулою:

$$Б = (TC_i \times \Phi_i) \times i, \quad (2)$$

де i – відсоток, що визначається керівництвом підприємства залежно від рівня зниження витрат підприємства у звітному періоді порівняно з попереднім.

Напрямами зниження витрат на підприємствах комунальної сфери можуть бути: продаж площ, що не використовуються; організація додаткової діяльності по наданню послуг замовникам на договірній основі; застосування ефективних методів калькулювання собівартості послуг; залучення інвестиційних коштів для відновлення основних засобів, що знизить витрати підприємства на капітальний та поточний ремонт; відмова від безкоштовного перевезення пільгових пасажирів та обґрунтування ідентифікованої допомоги їм за рахунок бюджету, тощо.

Таким чином, кожний працівник буде мати достатню мотивацію для пошуку шляхів зниження витрат підприємства, більш економного використання ресурсів підприємства, більш ефективного використання робочого часу.

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення та дослідження питань оплати праці підтвердило наявність невирішених проблем у сфері комунального господарства, зокрема слабкий та недостатній контроль. Такий контроль може забезпечити внутрішній аудит, основними завданнями якого є не тільки проведення перевірок: розрахунків з оплати праці, відповідності чинному законодавству, з виявлення помилок у веденні обліку оплати праці, а й розробка рекомендацій по удосконаленню існуючих або впровадження нових форм та систем оплати праці, які б дозволили зробити політику управління оплати праці більш дієвою та ефективною.

Впровадження тарифно-бонусної системи оплати праці буде мотивувати працівників до зниження витрат та зменшення збитків підприємств комунальної сфери.

Подальші дослідження спрямовані на визначення економічного ефекту від впровадження тарифно-бонусної системи оплати праці на підприємствах комунальної сфери.

Бібліографічний список

1. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993 № 3125-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.zakon2.rada.gov.ua.
2. Медведєв В. С. Впровадження системи оплати праці на основі показників продуктивності / В. С. Медведєв // Актуальні проблеми економіки – 2012. – № 3. – С. 241-247.
3. Осмятченко О. М. Значення, проблеми та можливі варіанти вдосконалення проведення аудиту розрахунків з оплати праці та з органами соціального страхування на сучасному етапі розвитку економіки України / О. М. Осмятченко, Г. М. Бондаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/12_KPSN_2010/Economics/63242.doc.htm.
4. Покатаєва О. В. Шляхи вдосконалення системи оплати праці на підприємстві / О. В. Покатаєва, Г. О. Кошулинська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum/Dtr/ep/2010_3/files/DU310_29.pdf.
5. Редько О. Концепція моделі регулювання аудиту в Україні / О. Редько // Бухгалтерський облік і аудит. – 2012. – № 1. – С. 42-49.
6. Сметанко О. В. Внутрішній аудит розрахунків з персоналом з оплати праці в акціонерних товариствах України / О. В. Сметанко // Економічний вісник Донбасу. – 2011. – № 2. – С. 174-180.
7. Шевчук Л. П. Інформаційні технології контролю заробітної плати шляхом формування мережевого бухгалтерського обліку / Л. П. Шевчук, А. А. Шевчук // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – № 2. – С. 101-106.
8. Яровенко Г. М. Автоматизація аудиту розрахунків з оплати праці / Г. М. Яровенко, Т. О. Басенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=989>.

Анотація

В статті розглянуто значення та необхідність аудиторських перевірок на підприємствах комунальної сфери. Узагальнено завдання, напрями, методи і процедури проведення внутрішнього аудиту розрахунків з оплати праці. Запропоновано тарифно-бонусну систему оплати праці на підприємствах комунальної сфери.

Ключові слова: аудит, завдання, комунальна сфера, оплата, праця, процедури, система.

Аннотация

В статье рассмотрено значение и необходимость аудиторских проверок на предприятиях коммунальной сферы. Обобщено задания, направления, методы и процедуры проведения внутреннего аудита расчетов по оплате труда. Предложено тарифно-бонусную систему оплаты труда на предприятиях коммунальной сферы.

Ключевые слова: аудит, задания, коммунальная сфера, оплата, труд, процедуры, система.

Annotation

This article deals with the importance and necessity of audits at municipal enterprises. The generalization of tasks, directions, methods and procedures of internal audit of labor remuneration. The tariff and bonus pay system of labor remuneration at municipal enterprises has also been proposed.

Key words: audit, tasks, municipal domain, remuneration, labour, procedures, system.

УДК 657.1

Ткаченко С.А.,
к.е.н., проректор з науково-педагогічної роботи,
ВНЗ «Миколаївський політехнічний інститут»

ПРОЦЕС ОБРАННЯ КРИТЕРІЇВ ОПТИМАЛЬНОСТІ ПІДСИСТЕМИ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ

Постановка проблеми. Будь-якій системі притаманний ряд ознак. Вважається, зокрема, що система управління підприємством, у загальному випадку, є сукупністю взаємодіючих компонентів. Кожен з таких компонентів можна розглядати в якості самостійної підсистеми, якщо, при цьому, дотримуються три основні умови, однією з яких є – для підсистеми можуть бути визначені критерії оптимальності її функціонування. Розглянемо вказану умову стосовно функції бухгалтерського обліку в системі управління підприємством.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вимоги до визначення критеріїв оптимальності функціонування підсистеми є досить важливими з позицій системного підходу. Стосовно бухгалтерського обліку вони частково були розглянуті в спеціальній літературі [1-8], а тому залишаються мало дослідженими. Із цього випливає необхідність широкого висвітлення теоретичних аспектів цієї проблеми.

Постановка завдання. Мета статті – визначення рекомендацій щодо подальшого підвищення господарського розвитку промислових підприємств в сучасних умовах на основі підсилення уваги до процесу обрання критеріїв оптимальності підсистеми бухгалтерського обліку як з боку розробників функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення, так і зі сторони безпосередніх користувачів обліково-економічної інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вироблення господарської політики на сучасному етапі економічних відносин потребує отримання для цілей управління необхідної інформації при мінімальних витратах на її перетворення. Тому обов'язковим логічним елементом при підході до процесу створення підсистеми бухгалтерського обліку повинне бути визначення критерію її оптимальності, за величиною якого можна буде робити судження про переваги того або іншого варіанту вирішення підсистеми.

Якщо генеральна ціль підсистеми виражається її цільовою функцією, тоді критерій оптимальності представляє собою чисельний вираз цільової функції. Вибір критерію оптимальності підсистеми – показника, який дозволяє робити судження про ступінь і повноту реалізації цілі, є однією із найбільш складних проблем. При формуванні критерію оптимальності для різних систем управління і їх частин виникають значні труднощі методологічного характеру. Саме цим можна пояснити той факт, що проєктувальники систем управління до цих пір не мають загальновизнаного критерію оптимальності. Таке положення примушує розробників систем управління в кожному конкретному випадку висувати свої критерії ефективності, не завжди задовільні за змістом, що, в кінцевому рахунку, часто негативно позначається на якості створених систем.

На практиці запропоновано цілий ряд показників в якості загальних і часткових критеріїв оптимальності систем управління. Розглянемо деякі із них, які оцінюють якість інформаційних систем управління: 1) критерій мінімальних витрат на отримання інформації і втрат у сфері управління від її не досить високої якості; 2) критерій максимальної цінності отриманих даних при понесених витратах ресурсів; 3) критерій мінімальних витрат ресурсів при заданій програмі випуску інформаційної системи, тобто при заданій номенклатурі вихідних показників і характеристиках, періодичності, терміновості, вірогідної достовірності і інше.

Дослідження наведених показників показує, що перші два критерії в теоретичному відношенні мають певну перевагу перед третім, тому що вони розглядають інформаційну систему як частину усієї системи управління. Тим не менш, внаслідок ряду причин їх використання в реально існуючих на промислових підприємствах умовах практично є неможливим. Справа у тому, що якщо витрати на створення і розвиток систем управління можуть бути при існуючій організації обліку відображені досить точно, то втрати від неповноти і неякісності інформації через відсутність методів їх кількісної оцінки врахувати неможливо. Неможливо також виміряти цінність отриманих даних.

З точки зору практичного використання більш кращим потрібно визнати третій критерій, який ставить в центр проблеми процес отримання інформації, а також величину витрачених на це ресурсів. Не дивлячись на те, що критерій мінімальних витрат значно спрощує проблему оцінки якості створених систем управління, потрібно відзначити і його істотний недолік – він не відображає реальної ефективності системи у цілому.

До того ж, усі три розглянутих вище критерії оптимальності далеко не завжди прийнятні для порівняльної оцінки створених паралельно і функціонуючих систем управління.

У цьому зв'язку єдино правильним шляхом є пошук критерію оптимальності на базі загального методологічного підходу до проблеми ефективності. Багаторічна практика створення систем управління підприємствами свідчить, що існують два поняття, які групують усю різноманітність економічного ефекту: по-перше, економічний ефект, який отримується в системі управління, E_1 ; по-

друге, економічний ефект, який отримується в керованій системі, E_2 . Перша група економічного ефекту обумовлена правильністю обрання технічних засобів обробки інформації і ступенем використання можливостей техніки, яка знаходить застосування; друга – в основному, характером робіт, які покладаються на технічні засоби або виконаних за їх допомогою. Цей вид економічного ефекту характеризує управлінську систему і виникає в тих випадках, коли зміна процесу вирішення задачі призводить до інтенсифікації діяльності керованої системи. До нього належить зменшення витрат або отримання додаткових вигод якісного і кількісного характеру при виконанні тих робіт, де використовуються результати вирішення задач, отримані за допомогою обчислювальної техніки.

Саме економічний ефект вказаних вище двох видів і повинен бути покладений в основу розрахунку критерію оптимальності систем управління, які створюються, і підсистеми бухгалтерського обліку зокрема (формула (1)):

$$K_{opt} = \frac{E_1 + E_2}{B}, \quad (1)$$

де K_{opt} - коефіцієнт оптимальності підсистеми, яка створюється;
 B - витрати на створення і функціонування підсистеми.

При використанні цього критерію виникають труднощі тільки із визначенням величини E_2 , яка, у зв'язку із відсутністю обґрунтованої методики її розрахунку, визначається приблизно, що накладає відбиток на кінцеві результати. Тим не менш, таке положення не може служити підґрунтям для сумнівів у потребі практичного використання вказаного критерію.

З точки зору системного підходу, оцінка систем управління підприємствами тільки за одним узагальнюючим критерієм недостатня, тому, що підприємства, як складні техніко-економічні і соціальні системи, діють в умовах багатьох обмежень, які неможливо врахувати через один критерій. Тому при проектуванні систем управління необхідно поряд з узагальнюючим критерієм використовувати ще й узгоджені з ним одиничні критерії, які задовольняють одночасно декілька цілей системи. В цьому випадку процес створення системи повинен передбачати вирішення задачі векторної оптимізації, істотний момент якої – заміна проблеми максимізації одного критерію проблемою обрання рішення, при якому одночасно в максимально можливому ступені задовольняються цілі системи за різними критеріями. При цьому рішення не може бути покращено ні за одним критерієм без того, щоб не погіршити рішення за будь-яким іншим критерієм системи.

Багатокритеріальний підхід є більш плідним, тому що дозволяє зупинитися на деякому компромісному рішенні, який враховує інтереси багатьох сторін, бо кожне рішення в принципі може приносити ефект одним елементам системи у збиток іншим. У всіх випадках критерії повинні розглядатися тільки у взаємозв'язку з цілями системи. Тому, вважаємо, що при розробленні системи управління підприємства в цілому, цілі і критерії удосконалення окремих її підсистем повинні бути узгоджені і пов'язані між собою і підпорядковані загальному завданню, яке виконується цією системою.

Взаємозв'язок одиничних критеріїв і відносність оцінки їх впливу на зростання або зменшення узагальнюючого критерію важливо враховувати при впровадженні функції бухгалтерського обліку. Створення підсистеми бухгалтерського обліку повинне включати розроблення ряду підходів до оцінки якості її функціонування. У цьому зв'язку при проектуванні такої підсистеми мова повинна йти про вибір не одного, а системи критеріїв. Зокрема, необхідним є визначення узагальнюючого критерію оптимальності для підсистеми бухгалтерського обліку в цілому. В окремих випадках припустимим є застосування критерію мінімуму витрат на задану програму випуску облікової інформації; визначення узгоджених із загальним критерієм одиничних економічних критеріїв оптимальності для окремих частин підсистеми бухгалтерського обліку. В якості таких критеріїв можуть слугувати: зростання маси чистого прибутку, зменшення собівартості реалізованої продукції, зростання доходу від реалізації готової продукції та інше; визначення для підсистеми обліку поодиноких технічних критеріїв її оптимальності.

Висновки з проведеного дослідження. В процесі обрання критеріїв оптимальності потрібно мати на увазі цілий ряд обставин: зовсім не обов'язково, щоб один і той же критерій знаходив застосування як для усієї підсистеми в цілому, так і для окремих її частин. Але при обранні часткових критеріїв потрібно обов'язково враховувати узагальнюючий критерій ефективності усієї підсистеми; обираючи критерій ефективності, не завжди необхідно прагнути до максимуму тих або інших

показників; у тих випадках, коли оцінка якості функціонування підсистеми вимагає врахування великої кількості критеріїв, потрібно утворити із них взаємопов'язані групи, обрати із них найбільш важливу, а потім, досліджуючи зв'язки між критеріями в цієї групі, обрати головний критерій, за допомогою якого можна було б врахувати переваги того або іншого варіанту вирішення підсистеми бухгалтерського обліку.

Бібліографічний список

1. Голов С. Ф. Управлінський облік : [підручник] / С. Ф. Голов. – К. : Лібра, 2003. – 704 с.
2. Езерский Ф. В. Различие систем счетоводства по внутренним формам книг, по внешним параллелям книг, по качеству верности их / Ф. В. Езерский. – С.-Петербург; Москва: тип. А. С. Суворина, 1908. – 32 с.
3. Івакіна І. Управлінський облік: стисло і доступно / І. Івакіна. – Х. : Фактор, 2007. – 320 с.
4. Палий В. Ф. Введение в теорию бухгалтерского учёта / В. Ф. Палий, Я. В. Соколов. – М. : Финансы, 1979. – 304 с.
5. Пантелеєв В. П. Словник бухгалтера та аудитора / В. П. Пантелеєв, О. С. Сніжко. – К. : ДП «Інформ.-аналіт. агентство», 2009. – 239 с.
6. Рудановский А. П. Построение баланса / А. П. Рудановский. – М. : МАКИЗ, 1926. – 36 с.
7. Соколов Я. В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней : [учебн. пособие для вузов] / Я. В. Соколов. - М. : Аудит, ЮНИТИ, 1996. - 638 с.
8. Сопко В. В. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : [підручник] / В. В. Сопко, В. П. Завгородній. – К. : КНЕУ, 2004. – 412 с.

Анотація

Висвітлено сучасні теоретичні дослідження та практику організації процесу обрання критеріїв оптимальності підсистеми бухгалтерського обліку. Визначено слабкі місця і запропоновано конкретні рішення щодо розрахунку критеріїв якості функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення, які створюються, і підсистеми бухгалтерського обліку, зокрема, на основі системного підходу до проблеми ефективності.

Ключові слова: бухгалтерський облік; критерій оптимальності; підсистема.

Аннотация

Освещены современные теоретические исследования и практика организации процесса избрания критериев оптимальности подсистемы бухгалтерского учёта. Определены слабые места и предложены конкретные решения по расчёту критериев качества функционально развитых систем управления специального назначения, которые создаются, и подсистемы бухгалтерского учёта, в частности, на основе системного подхода к проблеме эффективности.

Ключевые слова: бухгалтерский учёт; критерий оптимальности; подсистема.

Annotation

Highlight current theoretical study and practice of organizing the election process optimization criteria subsystem accounting. Identify weaknesses and propose concrete solutions for the calculation of quality criteria of functional development of control systems for special purposes that are created, and sub-accounting, in particular, on the basis of a systematic approach to the problem of efficiency.

Key words: accounting; optimality criterion; subsystem.

УДК 657.3

**Хорунжак Н.М.,
к.е.н, доцент,
докторант кафедри обліку у бюджетній та соціальній сфері,
Тернопільський національний економічний університет**

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ОБЛІКУ БЮДЖЕТНИХ УСТАНОВ

Постановка проблеми. Динамізм економічних процесів, які відбуваються в діяльності суб'єктів, що фінансуються за рахунок бюджетних коштів й пов'язані з потребою в підвищенні якості послуг і розвитком їх нових форм, вимагає формування відповідної інформаційної бази не лише щодо фінансового та матеріально-технічного забезпечення, але й стосовно шляхів реалізації стратегії розвитку. Облік, як найважливіша складова системи управління, в даному випадку, повинен стати ефективним джерелом вихідної інформації, здатної забезпечувати найбільш оптимальний і значимий результат здійснення діяльності з організації та надання послуг.

Однією з важливих перешкод для формування ефективної системи обліку в цій сфері виступає різноманітність видів послуг та їхніх сутнісних характеристик. Розробка уніфікованих підходів – досить суперечливий та складний процес. Одночасно, такий шлях є найбільш прийнятним для бюджетних установ, оскільки сьогодишній стан їхнього фінансового та матеріального забезпечення, а також потреба в необхідності жорсткого контролю за раціональністю його використання вимагає єдиної методології облікового відображення показників. Актуальність розвитку наукових пошуків, спрямованих на модернізацію обліку з метою формування єдиної інформаційної системи для контролю за використанням бюджетних коштів, підтверджується також низкою державних нормативно-правових документів, прийнятих в останні роки. Проте не лише виявлення спільних рис може служити основою розробки ефективної системи обліку. Ті зміни, які відбуваються в діяльності бюджетних установ в сучасних умовах, вимагають значного розширення переліку його об'єктів і завдань. Таким чином, об'єктивною проблемою, яка вимагає вирішення, є дослідження можливостей розвитку обліку в бюджетних установах, як складної інформаційної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід зазначити, що в останні роки інтерес до досліджень проблем і шляхів удосконалення обліку в бюджетних установах посилюється. Найбільш фундаментальні дослідження здійснювались вітчизняними науковцями Заячківською О.В. (облік доходів і видатків) [3], Клименко О.М. (облік фінансового забезпечення) [7], Кондрашовою Т.М. (управлінський облік) [9], Свірко С.В. (проблематика організації обліку в бюджетних установах) [10], Сисюк С.В. (облік платних освітніх послуг) [11], Шевченко С.О. (облік необоротних активів) [14] та іншими. Результати досліджень свідчать про різноплановість шляхів удосконалення системи обліку бюджетних установ, а також схильність науковців до врахування його особливостей в умовах комп'ютеризації. Попри це, системні дослідження названого напрямку, як і проблем розширення завдань обліку та його подальшого розвитку як кібернетичної системи продовжують бути актуальними. При цьому важливою вихідною умовою досягнення успіху виступає врахування галузевої специфіки, особливо якщо вона може бути ідентифікована й узгоджена, незважаючи на належність суб'єктів діяльності до різних сфер (інфраструктури).

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування необхідності вирішення проблемних питань удосконалення та модернізації обліку в бюджетних установах відповідно до нових управлінських потреб і запитів та формування теоретико-методологічних засад можливих напрямів його розвитку. Забезпеченням досягнення окресленої мети послужить розв'язання таких основних завдань: встановлення переліку спільних галузевих рис для обґрунтування доцільності розробки комплексного, уніфікованого підходу до організації обліку; визначення переліку нових його завдань; обґрунтування моделей подання інформації, які можуть виступити основою їхнього рішення, а також позиціонування обліку з точки зору кібернетичної системи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетні установи як суб'єкти, які забезпечують надання управлінських, соціальних, медичних, освітніх та інших послуг характеризуються як відмінними, так і спільними рисами. Врахування названого чинника в процесі розробки системи обліку забезпечить вирішення ключових проблем оптимізаційного характеру. Зважаючи на обмеженість фінансових і матеріально-технічних ресурсів суб'єктів діяльності бюджетної сфери, при проведенні наукового пошуку шляхів вдосконалення системи обліку важливо забезпечити найбільш ефективні модернізаційні заходи, які були б спільними для кількох підгалузей. Таким чином можна досягти більшої економії ресурсів, адже спільність функціональних рис уможливіло б формування однакових рішень щодо облікового відображення тих чи інших процесів, явищ чи операцій. В умовах комп'ютеризації для бюджетних установ це означає можливість використання уніфікованого, а не

спеціального програмного забезпечення, що, у свою чергу, не вимагатиме додаткових фінансових витрат. Наприклад, узяті за основу дослідження галузі – охорона здоров'я та вища освіта, мають ряд спільних рис, які дозволяють формувати єдині підходи щодо модернізації системи обліку. Найбільш явними й ідентифікованими спільними рисами обох галузей є:

- мета діяльності – надання послуг невинробничого характеру, належність до неприбуткових організацій;
- загальна методологія й організація обліку;
- підхід до фінансового забезпечення діяльності (фінансування за загальним і спеціальним фондами) та організація його обліку;
- класифікація видатків і їхній облік;
- ряд статистичних показників (обсяг видатків на забезпечення діяльності, чисельність населення, якому надані послуги, частка галузей у ВВП тощо);
- труднощі в оцінюванні результатів діяльності (значні похибки при вирахуванні вартісного показника результату функціонування, умовність оцінки, проблемність розробки способу оцінки ефективності тощо);
- об'єктивна потреба спрямування системи обліку на забезпечення інформаційних запитів внутрішніх користувачів для виявлення та реалізації заходів оптимізаційного характеру;
- використання комп'ютеризованих систем обліку з низькою емерджентністю (не виконують аналітичних оптимізаційних розрахунків, не мають функцій попередження про критичні стани об'єктів обліку та дати обов'язкових платежів тощо);
- прагнення до забезпечення зростання конкурентоспроможності на основі мінімальних затрат тощо.

Доцільно підкреслити, що сформований перелік за чисельністю може бути доповнений ще рядом інших рис, що притаманні обом підгалузям і свідчать про доцільність розробки уніфікованого підходу з питань модернізації системи обліку. Проте навіть у такому складі він може служити обґрунтуванням того, що з точки зору розгляду обліку як інформаційної системи управління державних вищих навчальних закладів і медичних установ існують можливості генерування та проектування більш досконалої організації руху облікових даних і побудови відповідної модернізованої моделі обліку.

У цьому контексті важливо врахувати той факт, що сучасні економічні процеси та умови, в яких функціонують суб'єкти, котрі фінансуються з бюджету ставлять перед системою обліку завдання, відмінні від забезпечення формування звітності для зовнішніх користувачів (контролюючих органів). Тобто зростання конкуренції в бюджетній сфері вимагає акцентування уваги на питаннях оптимізації діяльності та зосередження на проблематиці вироблення адекватного обліково-аналітичного забезпечення управління. Система обліку, як основне джерело прийняття управлінських рішень у цьому контексті повинна розвиватися в комплексі з іншими складовими й органічно вписуватися в загальну інформаційну систему суб'єкта бюджетної сфери.

Шара О.І., зокрема, зазначає, що перед бюджетними установами і організаціями постає завдання щодо удосконалення ведення бухгалтерського обліку доходів і видатків, формування звітності та реалізації програми економії державних коштів. На думку науковця, процес стосується саме технології обліку, опрацювання економічної інформації, представлення її у систематичному, повному вигляді для прийняття управлінських рішень. Такі зміни у технології вимагають застосування нових знань, сучасних методів, що на даному етапі можливо при впровадженні автоматизованих інформаційних технологій, що дозволяють не тільки зменшити об'єм часу на обробку економічної інформації, але й сприятимуть підвищенню якісного рівня всього облікового процесу, використанню в повному обсязі наявного ресурсу бюджетних установ [13, с. 267].

Погоджуючись в основному з позицією Шари О.І., слід відмітити, що не лише нові технології обробки інформації, але й інші вимоги до результатних даних виступають основою підвищення ефективності діяльності бюджетних установ. Відповідно до цього, в сучасних умовах відбувається трансформація сутності обліку та починається його розгляд у якості кібернетичної інформаційної системи.

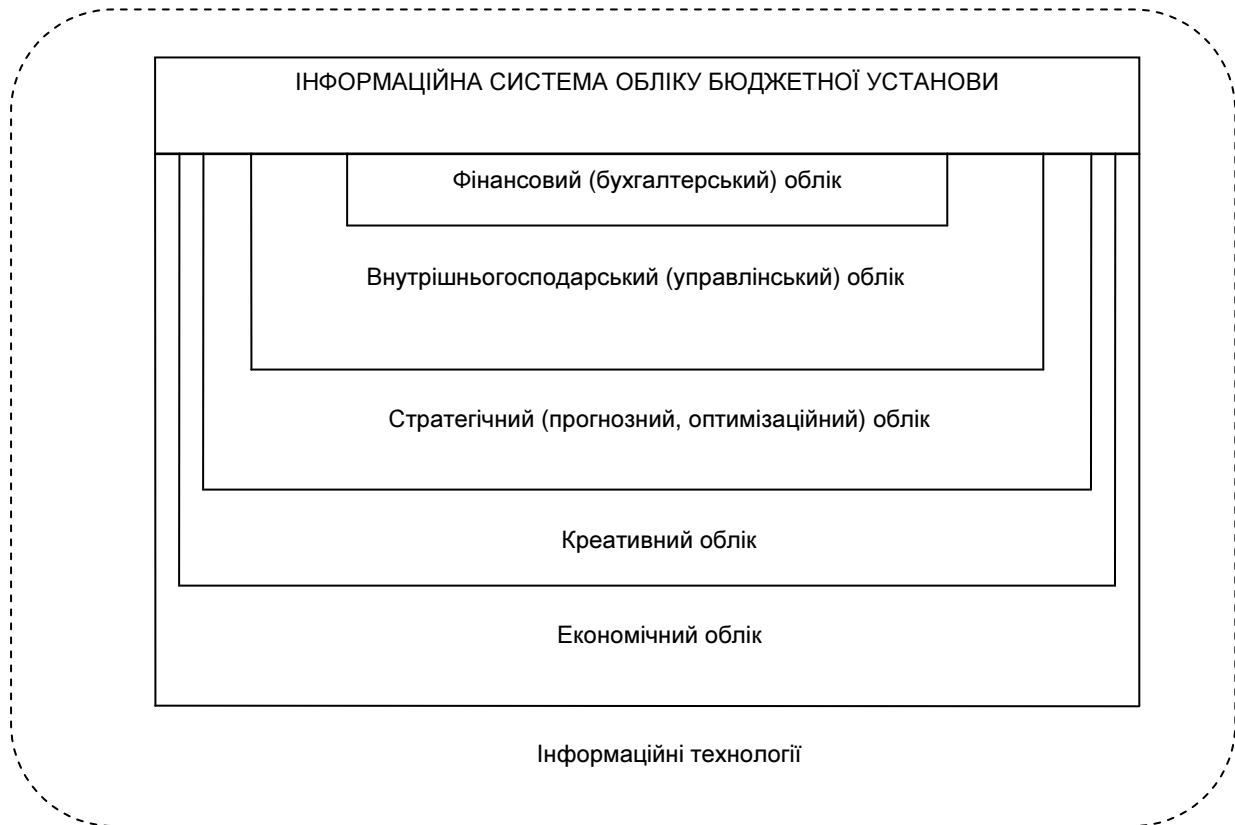
З цього приводу Чумаченком М.Г. був зроблений висновок про те, що господарський облік необхідно не відносити до функцій управління, а визначати як важливу складову частину інформаційної системи, як інструмент управління зі здійснення зворотного зв'язку між об'єктом управління й управлінською системою, оскільки в сучасних умовах він ставить своїм завданням описувати, пояснювати, передбачати факти і одночасно спрямовувати наші дії. В цьому він спирається на чотири види моделей: описові, пояснювальні, прогностичні та моделі прийняття рішень [12, с. 3].

Акцентуючи увагу одночасно на сутності, завданнях обліку та його позиціонуванні як частини системи, вчений обґрунтовує об'єктивність тих змін, які відбуваються в результаті історичного розвитку вимог до нього. Розвиваючи теоретичні засади сутності обліку, ряд дослідників вважають, що в сучасних умовах його слід розглядати з системної точки зору. Причому переважна більшість вчених і практиків схиляються до думки, що облік – це складна система. Зокрема, Гура Н.О. цілком справедливо стверджує, що облік є складною інформаційною системою, яка відображає діяльність підприємства та його фінансовий стан. Йому притаманні відповідні характеристики складності:

багатомірність (багато елементів системи, потоки інформації), різноманітність природи елементів (облікові працівники, рахунки бухгалтерського обліку, об'єкти обліку тощо) і форм зв'язку між ними, багатокритеріальність, динамічність системи, різноманітність інформації, що циркулює в системі [1, с.12].

Стосовно державних вищих навчальних закладів і установ охорони здоров'я, як бюджетних установ, таке визначення, попри те, що у авторському формулюванні воно стосується виробничих суб'єктів, також є цілком прийнятним. Проте в сучасній обліковій літературі все частіше з'являється теза про те, що облік у зв'язку з його комп'ютеризацією слід розглядати з урахуванням тих специфічних особливостей, які він набуває відповідно до технічних характеристик пристроїв, з допомогою котрих здійснюється спостереження й документальне відображення господарських явищ і процесів.

Відповідно до цього, на думку Душанова І., облік слід визначати як адаптивну динамічну кібернетичну систему, якій притаманний імовірнісний характер. Окрім цього, – це самоорганізована, закрита система. Кібернетична складова в сучасній системі обліку проявляється надзвичайно сильно. А імовірнісний характер бізнес-процесів призводить до суб'єктивності бухгалтерського обліку [2, с. 30-35]. Такий підхід до означення сутності та специфіки системи обліку певним чином суперечить його класичній теорії, згідно якої однією з основних характеристик розглядуваної системи є точність. Проте розгляд обліку з точки зору його ролі в системі управління, вимагає врахування його детерміністичності, яка охоплює організаційні взаємозв'язки, вимоги й потреби користувачів облікової інформації, а також принципи програмування та прогнозування. Практика свідчить, що для забезпечення необхідною інформацією зацікавлених користувачів, особливо працівників управлінських ланок, система обліку бюджетних установ зазнає трансформації та розширюється (рис. 1).

Рис. 1. Розвиток системи обліку бюджетних установ

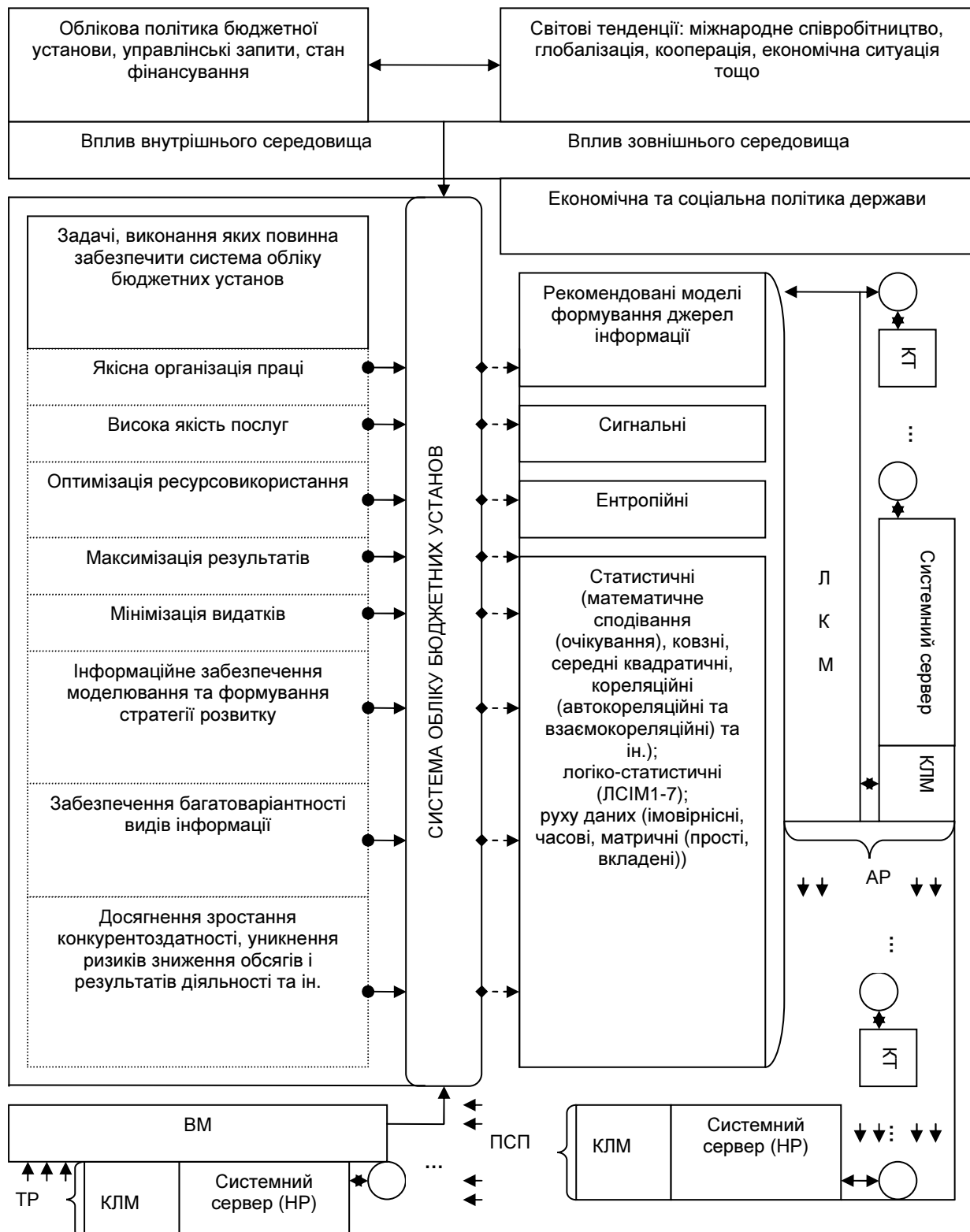
Джерело: розроблено автором

Не заглиблюючись у деталізоване дослідження означень відображених на рис. 1 видів обліку, варто відзначити, що дискусії з цього приводу продовжують бути актуальними. Проте в авторському розумінні фінансовий, управлінський і креативний облік є достатньо чітко позиціонованими низкою вітчизняних і зарубіжних науковців. Натомість стосовно категорії „економічний облік” єдиного підходу на сьогоднішній день в науковій думці не вироблено. Деякі автори [8] отождествлюють його з управлінським обліком, інші – стверджують, що предметом економічного обліку є окрема галузь економічних знань, пов'язаних з оцінкою, аналізом і плануванням фінансово-економічної діяльності суб'єкта господарювання, а його головною метою є створення інформаційної основи для аналізу роботи економічної системи [15, с. 13; 16, с.2]. Підтримуючи останню позицію, слід підкреслити, що включення до предмету економічного обліку такої складової, як планування, автоматично створює умови для використання показників з певним рівнем

ризиків та неточності. Тобто, вихідна облікова інформація, яка формується в названій системі, характеризується певною умовністю, або імовірністю. Імовірнісність інформаційних даних стосується те стільки бухгалтерської інформації, скільки тієї її складової, котра використовується для прийняття управлінських рішень, спрямованих на перспективу. Таку інформацію правомірніше вважати інформацією для цілей управління та оптимізації. Її формування відбувається завдяки розвитку нових складових системи обліку бюджетних установ. Попри те, що основою будь яких рішень, пов'язаних з прийняттям стратегічних планів, виступає саме бухгалтерська інформаційна база, решта даних є розрахунковими, з певним рівнем абстрактності та суб'єктивності. Однак і вони, безумовно, відносяться до облікових економічних показників. Згідно цього та з урахуванням розширення меж облікової інформації, система, завдяки якій така інформація формується, набуває нових атрибутів і характеристик. Розширюється також перелік складових елементів вказаної системи, задач, які вона здатна (має) вирішувати, розвиваються методи та методологія її функціонування в мовах повної комп'ютеризації. Тому цілком обґрунтованим є розгляд обліку як кібернетичної системи.

Достатньо фундаментально досліджено поняття обліку з точки зору його розгляду як кібернетичної системи вітчизняним науковцем Івахненковим С.В. [5, с. 17; 6, с. 22]. Він, зокрема, обґрунтував, що розгляд обліку у цьому контексті передбачає обов'язкову наявність його мети і завдань, належне інформаційне забезпечення, динамічні умови, які визначають стійкість і гнучкість системи (документи), зовнішні обмеження (закони, інструкції, методики, накази тощо), зовнішні та внутрішні інформаційні потоки [5, с. 17]. Окрім вхідних даних, цілей і завдань до внутрішніх параметрів, на думку науковця, відноситься також ряд динамічних та статичних умов, до яких належать структура об'єкта управління та його спеціалізація (розподіл праці; структура управління), технологія (технологічні операції та виробничі процеси), працівники (їх здібності та кваліфікація) [4, с. 19-21; 6, с. 22]. У цілому погоджуючись з думкою Івахненкова С.В. [6, с. 22], варто зазначити, що він на відміну від Душанова І. [2, с. 30-35], вважає бухгалтерський облік відкритою кібернетичною системою. Такий підхід відповідає характеристикам кібернетичної системи. Особливо зважаючи на той факт, що державні вищі навчальні заклади та установи охорони здоров'я, як бюджетні установи, що мають складну організаційну структуру в кризових умовах змушені здійснювати управлінські дії, які виходять за рамки мікрорівня. Пошук шляхів оптимізації розширює рамки формування інформаційної бази даних і починає охоплювати нові об'єкти. Суперечливість характеристики обліку як відкритої чи закритої системи виникає на основі наявності поняття про комерційну таємницю. Однак, зважаючи на публічний характер суб'єктів діяльності, які фінансуються за рахунок бюджетних коштів, більш правомірно розглядати їх систему обліку, як сукупність взаємопов'язаних, взаємодіючих відкритих елементів, які забезпечують своєчасність, точність, економічність, простоту, ясність і доступність інформації про господарські засоби, джерела їх формування, а також операції, явища й процеси, які відбуваються в бюджетних установах при наданні послуг. Тобто, система обліку бюджетних установ – це специфічна організація спеціалізованих елементів, що об'єднані в одне ціле для забезпечення рішення задачі зі збереження, раціонального використання ресурсів (фінансових, трудових, матеріальних) і отримання позитивних кінцевих результатів діяльності (задоволення населення послугами високої якості та формування засад для подальшого їх розвитку й удосконалення). Відповідно до цього, облік в бюджетних установах, як складна інформаційна система має забезпечувати якнайповнішу реалізацію управлінських запитів у відповідні терміни та з відповідними якісними параметрами завдяки застосуванню найбільш ефективних технологій збору, реєстрації, передачі, зберігання, обробки і подання інформації. Окрім цього, він повинен характеризуватися надійністю захисту інформації від несанкціонованого доступу та високою адаптивністю комп'ютерних мереж. Прив'язка обліку до останніх є однією з найбільш вагомих і суттєвих об'єктивних умов забезпечення ефективності функціонування бюджетних установ (у нашому випадку державних вищих навчальних закладів і медичних установ) загалом. Складність системи полягає у значній кількості задач, які вона призначена вирішувати, а також наявності множини елементів і зв'язків (рис. 2).

Узагальнена на рис. 2 рекомендована структура характеризує найбільш важливі й суттєві задачі, які повинна виконувати модернізована система обліку в бюджетних установах, а також моделі взаємозв'язків між рівнями керування. Кожна із задач може бути деталізована. Зокрема, забезпечення якісної організації праці з точки зору системи обліку як її основи, вимагає формування облікового забезпечення нормування праці, здійснення логістичного аналізу тощо. Досягнення високої якості послуг вимагає вирішення задач, пов'язаних із формуванням обліку не лише кількісних, але й якісних показників, які можуть в подальшому використовуватись для потреб оптимізації ресурсовикористання, зниження рівня затрат тощо. До задач максимізації результатів можна віднести збільшення обсягів і забезпечення зростання доступності послуг та власних надходжень, можливості розширення ресурсної бази (особливо сучасних технічних, діагностичних і інших засобів), формування фондів (з урахуванням легальних способів, дозволених законодавством) для створення можливостей самостійного виконання соціальних програм і надання адресних допомог та ін.

ЛКМ – локальна комп'ютерна мережа; КТ – комп'ютерна техніка; КЛМ – контролер локальної мережі; АР – адміністративний рівень; НР – низовий рівень; ПСП – підпорядковані структурні підрозділи; ТР – технологічний рівень, або рівень надання – споживання послуг; В – виконавчий механізм.

Рис. 2. Рекомендована структура системи обліку бюджетних установ

Джерело: розроблено автором

Задачі формування інформаційного забезпечення моделювання та формування стратегії розвитку мали б охоплювати можливості використання різних моделей подання інформації (в т. числі графічні, табличні), а також варіанти вже існуючих передових стратегій розвитку. У такому разі інформаційна система повинна мати здатність до збору зовнішньої інформації (включаючи дані

мережі Інтернет). Багатоваріантність видів інформації – має включати у себе можливості використання математичних, алгоритмічних і інших засобів перетворення даних. Тобто задачі у цьому випадку стосуються розробки математичного подання, формування алгоритмів обчислень, пошуку чи розробки програмно-апаратних засобів, здатних забезпечити таке подання даних, яке потрібне конкретній управлінській ланці та навіть адаптоване під конкретного керівника.

Кожна нова задача, в тому числі та, яка деталізує вже зазначені на рис.2, вимагає включення у структуру системи обліку нових складових і відповідного технічного, комунікаційного й програмного забезпечення. Це, у свою чергу, потребує розробки теоретичних обґрунтувань методології формування облікових даних, затребуваних суб'єктами управління того чи іншого рівня, способів виведення результатних даних і їх використання для формування стратегії подальшого розвитку конкретної бюджетної установи.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, теоретичне обґрунтування задач обліку, які стали актуальними в сучасних умовах і суттєво відрізняються від традиційних (контроль, оцінка, забезпечення раціонального використання ресурсів та ін.) вимагає подальшого розвитку у практичній площині. Тобто, актуалізуються такі напрями наукових досліджень, як пошук шляхів вирішення проблеми щодо форм і методів подання інформації (розробка моделей формування джерел інформації), розробка способів оцінки перспектив діяльності на базі використання нових облікових даних, забезпечення здійснення заходів, вироблених системою управління на основі аналізу результатних показників. Розширення меж системи обліку у зв'язку зі зростанням потреби в більш широкому спектрі даних для управління діяльністю вимагає розробки способів формування нових показників, їхнього облікового забезпечення, можливостей зручного й швидкого подання у відповідні керівні ланки, а також належного рівня збереження й убезпечення від несанкціонованого доступу. Забезпечення вирішення вказаних проблемних аспектів достатньо перспективний напрям наукових пошуків. Його розвиток уможливить подання даних у форматі, прийнятному для швидкого сприйняття та управлінського реагування, а також вирішення стратегічних питань здійснення діяльності бюджетних установ в умовах жорсткої конкуренції.

Бібліографічний список

1. Гура Н. Бухгалтерський облік як складна інформаційна система / Н. Гура // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. – 2011. – № 130. – С. 12-15.
2. Душанов И. Общая теория на счетоводството / Иван Душанов. – София: Ромина, 2008. – 232 с.
3. Заячківська О.В. Облік і контроль доходів і видатків бюджетних медичних закладів : [монографія] / Заячківська О.В. – Рівне: НУВГП, 2012. – 224 с.
4. Івахненко С.В. Інформаційні технології аудиту та внутрішньогосподарського контролю в контексті світової інтеграції : монографія / С. В. Івахненко. – Житомир : Рута, 2010. – 432 с.
5. Івахненко С.В. Інформаційні технології в організації бухгалтерського обліку: історія, теорія, перспективи : [монографія] / С.В. Івахненко. – Житомир: АСА, 2001. – 416 с.
6. Івахненко С.В. Організація бухгалтерського обліку в умовах застосування комп'ютерної техніки (на прикладі підприємств Житомирської області). Дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.В. Івахненко ; Житомирський інженерно-технологічний ін-т. – Житомир, 1998. – 225 с.
7. Клименко О.М. Облік та аналіз фінансового забезпечення бюджетних установ: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / О.М. Клименко ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2006. – 18 с.
8. Колесников С. Экономический учёт, или что такое управленческий учёт в современном понимании [Электронный ресурс] / С. Колесников // Управление компанией. – 2002. – №8. – Режим доступа: <http://cima.ru/?q=node/2>.
9. Кондрашова Т. М. Управлінський облік в державних вищих навчальних закладах: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Т. М. Кондрашова. – К. : КНЕУ, 2007. – 22 с.
10. Свірко С.В. Бухгалтерський облік у бюджетних установах: методологія та організація : [монографія] / С.В. Свірко. – К. : КНЕУ, 2006. – 244с.
11. Сисюк С. В. Облік і контроль витрат і калькулювання собівартості платних освітніх послуг: автореферат дис.... канд. екон. наук : 08.00.09 / С. В. Сисюк ; Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана. – К., 2008. – 20 с.
12. Чумаченко Н.Г. Бухгалтерський облік: минуле, сучасність ... майбутнє! / Н.Г. Чумаченко // Світ бухгалтерського обліку. –1997. – № 5. – С. 2-12.
13. Шара О.І. Забезпечення якості обліку бюджетних установ в умовах використання інформаційних технологій / О.І. Шара // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010.– № 5, Т.3. – С. 267–269.
14. Шевченко С.О. Облік і контроль необоротних активів бюджетних установ: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.06.04 / С.О. Шевченко ; Київ. нац. торгов-еко. ун-т. – К., 2009. – 21 с.

15. Biondi Y. The Pure Logic of Accounting: A Critique of the Fair Value Revolution / Y. Biondi // Accounting, Economics, and Law. Vol. 1 : Iss. 1, Article 7. – 2011. – 46 s.
16. Ruggles Nancy D. The Design of Economic Accounts / Nancy D. Ruggles, Richard Ruggles. – Volume Publisher: UMI, 1970. – 8 s.

Анотація

В статті обґрунтована доцільність комплексної модернізації та удосконалення обліку в бюджетних установах на основі встановлення спільних рис окремих галузей бюджетної сфери. Висвітлюються питання трансформації завдань обліку в сучасних умовах, відповідно до нових завдань і їхнього технічного забезпечення обґрунтовано розвиток видів обліку бюджетних установ. Сформовано означення системи обліку бюджетних установ. Розроблено рекомендації, щодо її структури у контексті розгляду обліку як кібернетичної системи та визначено основні моделі формування джерел інформації.

Ключові слова: бюджетні установи, інформаційна система, завдання обліку, система обліку, кібернетична система, моделі джерел інформації.

Аннотация

В статье обоснована целесообразность комплексной модернизации и совершенствования учёта в бюджетных учреждениях на основании установления общих черт отдельных отраслей бюджетной сферы. Рассмотрены вопросы трансформации задач учёта в современных условиях. В соответствии с новыми задачами и возможностями их технического обеспечения обосновано развитие видов учёта бюджетных учреждений. Сформировано определение системы бухгалтерского учёта бюджетных учреждений. Разработана структура учёта бюджетных учреждений в контексте рассмотрения его как кибернетической системы.

Ключевые слова: бюджетные учреждения, информационная система, задачи учёта, кибернетическая система, модели источников информации.

Annotation

In the article substantiates the reasoning of feasibility comprehensive modernization and improvement of accounting in budget institutions from establishing common features of the budget sector. The issue of transformation accounting tasks in modern conditions was discovered. According to the new tasks and their technical support reasonable development types of accounting budgetary institutions. The definition of accounting budgetary institutions was clarified. The recommendations concerning its structure in the context of accounting as a cybernetic system and the basic models of information sources were developed.

Key words: public institutions information systems, a new task of accounting, accounting system, cybernetic system, models of information sources.

УДК 657.1

**Лозовицький С.П.,
к.е.н., доцент кафедри аудиту,
Львівська комерційна академія**

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОГО СУДЖЕННЯ У СУЧАСНОМУ ОБЛІКУ ТА АУДИТІ

Постановка проблеми. Реформування бухгалтерського обліку та аудиту в Україні відповідно до міжнародних стандартів, що здійснюється впродовж останніх 10 років, призвело до виникнення нових облікових та контрольних категорій. Це відноситься, зокрема, до поняття «професійне судження», суть і зміст якого є малодослідженим в сучасній теорії обліку і аудиту.

Професійне судження як категорія у Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» не визначена [4]. Разом з тим, Законом визначено право підприємства визначати облікову політику, обирати форму бухгалтерського обліку та інше. Для прийняття таких рішень керівництво підприємства, зокрема керівник бухгалтерії, повинні застосувати своє професійне судження. Однак, одні й ті самі судження по-різному впливають на формування фінансового результату, податкових платежів, визначення розміру капіталу власника та на інші показники. У зв'язку з цим актуальним є визначення самої сутності поняття «професійне судження», його видів, методичних аспектів його застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти застосування професійного судження в обліку розглядались у працях вітчизняних вчених Ф. Бутинця, С. Голова, Л. Нападковської, С. Левицької, М. Кужельного, М. Пушкаря та інших вчених, а також зарубіжних вчених В. Ф. Палія, Я. В. Соколова, Г. Р. Соколовської та інших вчених [1; 2; 4-8]. Однак досліджувана проблема знаходиться на стадії становлення, тому потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу підходів до застосування професійного судження бухгалтера у сучасному бухгалтерському обліку, визначення основних аспектів застосування професійного судження бухгалтера.

Виклад основного матеріалу дослідження. У світовій практиці бухгалтерського обліку поняття «професійне судження» не нове і є одним із засадничих принципів МСФЗ [3]. Міжнародні стандарти фінансової звітності – МСФЗ (International Financial Reporting Standards – IFRS), єдина у світі наднаціональна система вимог до розкриття фінансової інформації. Метою їх створення більш ніж 30 років тому є необхідність в уніфікації фінансової звітності компаній в умовах розвитку міжнародної торгівлі. Система міжнародних стандартів за цей час постійно розвивалася, до цієї роботи залучались провідні фахівці з різних країн. Як наслідок, МСФЗ є однією з самих кращих у світі систем фінансової звітності, яка постійно вбирає найкращі національні рішення в цій області.

При підготовці звітності відповідно до МСФЗ зростає роль професійного судження бухгалтера. На відміну від українських правил бухгалтерського обліку, які достатньо жорстко регламентовані, застосування професійними бухгалтерами (аудиторами) судження і оцінки при підготовці міжнародної звітності мають дуже важливе значення. Не потрібно далеко ходити і за прикладами, досить лише згадати такі питання, як визначення термінів корисного використання основних засобів і нематеріальних активів, порядок створення резервів по дебіторській заборгованості.

Професійне судження – ця думка, добросовісно висловлена професійним бухгалтером про господарську ситуацію і корисна як для її опису, так і для ухвалення дієвих управлінських рішень. У цьому визначенні ключовими поняттями виступають: думка професійного бухгалтера; добросовісне висловлювання; господарська ситуація; корисний опис; управлінське рішення. Розглянемо кожну складову детальніше.

Думка професійного бухгалтера в умовах ринкової економіки - це саме те, що він думає, а не те, що за нього хтось думає. Проте досить часто в багатьох країнах континентальної Європи (наша країна не виключення) вважають, що бухгалтер «не повинен сміти мати своє судження». Часто те ж саме, на жаль, думають і самі бухгалтери.

Бажання працювати поза нав'язаними нормативами, спираючись тільки на свою думку, було властиво, і певною мірою властиво досі, бухгалтерам англійських країн. Саме вони створили культ професійного судження. Такий підхід виріс на ґрунті англійського загального права, яке розвивалося шляхом накопичення досвіду судових рішень [4-8].

Добросовісне висловлювання (судження) – ця думка, сформована бухгалтером і заснована на його переконаннях, уявленнях і його знаннях, яка має бути достовірною і сумлінно сформульованою. У першому випадку йдеться про те, що точність бухгалтерських даних має бути прийнятною для ухвалення управлінських рішень, а в другому – що переконання бухгалтера мають бути щирими, а не орієнтованими на вигоду будь-кого з учасників господарського процесу.

Разом з тим, фахівцями бухгалтерського обліку як в Україні, зокрема С. Головим, М. Пушкарем [1; 2], так і за кордоном, висловлюється розчарування в надмірному нормативному регулюванні обліку. В першу чергу, це пов'язано з тим, що в документах не можна врахувати усієї різноманітності господарських ситуацій і практичних випадків та прийняти єдиний шаблон. Проти нормативного регулювання бухгалтерського обліку і проти стандартів на заході висувається безліч заперечень. Перерахуємо деякі з них:

- ринкова економіка за своєю природою заснована на силі договору, отже, будь-якому власникові належить незаперечне право вибирати такі методи обліку і аналізу, які він, і тільки він, вважає правильними;

- стандарти, орієнтовані на усі країни, не відображають національної традиції;

- стандарти гальмують розвиток бухгалтерської думки і гальмують практику;

- при складанні стандартів здоровий глузд і теорія обліку ігноруються, замість них укладачі використовують емпіричні положення, назвавши їх принципами, але чому вибрані саме ці, а не інші принципи, як вирішуються протиріччя між їх вимогами, сказати не може ніхто;

- стандарти розраховані на інвесторів, під якими розуміються, переважно, власники, але окрім інвесторів є і інші користувачі даних, і у них є свої інтереси, своя користь, своя достовірність. Таким чином, стандарти не можуть задовольнити усіх;

- якщо ж побудувати стандарти, зважаючи на інтереси усіх, то з неминучістю доведеться вдатися до серії компромісів, які спотворюють конкретні інтереси і усю достовірність даних і після цього вже будуть не потрібні нікому.

Відмова бухгалтерів від нормативного регулювання перетворює їх на думаючих фахівців. І ключем до цього повинна стати професійна думка, під якою потрібно розуміти уміння бухгалтера достовірно і сумлінно описувати і відображати фінансовий стан своєї організації.

Згідно цієї концепції, сліпе наслідування вимог нормативних документів не може дозволити бухгалтерові у кожному конкретному випадку знайти переконливе і правильне представлення фінансового стану підприємства, в якому цей бухгалтер працює.

Це дуже важливо з точки зору бухгалтерського обліку. Корисне переконання необов'язково має бути істинним, так само істинне переконання зовсім необов'язково буде корисним. Істинні переконання і, відповідно, твердження вивчають в теорії обліку, корисні, - на практиці (у рахівництві). У науці спираються на знання, в практичному житті важлива довіра до прийомів, які використовуються бухгалтером.

Серед користувачів фінансової інформації звичайно виділяють три групи: 1) адміністрація, яку цікавить, передусім, збільшення господарських оборотів, економічна потужність організації; 2) кредитори, стурбовані тільки її платоспроможністю; 3) власники, як правило, вкладники і акціонери, яких хвилює, головним чином, прибуток. Кожен користувач вважає себе добросовісним. Він може зрозуміти інших користувачів, а у ряді випадків – поступитися своїми інтересами. Але навіть якщо він і поступиться ними на користь інших, це не означає, що він зробить це добросовісно, а отже, отримає достовірні дані. Очевидно, що кожен учасник господарського процесу може вважати, що його підходи до методології обліку – це шлях до істини, до достовірності отримання звітних даних. В той же час він повинен розуміти, що і інші учасники цього процесу думають так само і помиляються так само щодо достовірності даних, які вони оцінюють. Проте кожного користувача-інтерпретатора цікавить швидше не достовірність інформації і сумлінність її представлення (про що мріють багато ідеалістів і навіть теоретиків), а її корисність, тобто можливість з найменшими зусиллями за її допомогою досягти певної мети.

Ми повинні спеціально відмітити, що корисність інформації тільки підкреслює її значущість. Інформація може бути свідомо недостовірною і може бути складена недобросовісно, але вона може бути корисною і значущою, а це найголовніше.

Тут потрібно підкреслити ще раз, що достовірність зумовлюється сумлінністю власників і їх агентів - головних бухгалтерів. Це правда, але не уся правда. Бо сумлінність названих осіб повинна поєднуватися з сумлінністю користувачів. При цьому труднощі полягають у тому, що саме поняття користувача занадто невизначено і розпливчато: користувачів багато і у кожного з них свої інтереси. Так само важко охарактеризувати поняття потреб користувачів: потреби пов'язані з інтересами і можуть, як і останні, бути найрізноманітнішими, якщо не сказати безмежними; якщо користувачі іноді самі не усвідомлюють своїх потреб, то це тим важче зробити за них.

На основі викладеного, можна зробити три висновки, якими повинен керуватися головний бухгалтер:

1) якщо факт господарського життя точно підпадає під опис нормативних документів і їх вимоги дозволяють достовірно і сумлінно відобразити його в обліку, то він повинен зробити це;

2) якщо факт господарського життя підпадає під опис нормативних документів, але, на його думку, їх вимоги в даному конкретному випадку не дозволяють достовірно і сумлінно відобразити факти в обліку, то він повинен прийняти самостійне рішення і відобразити факти господарського життя так, як диктує йому його професійне судження;

3) якщо факт господарського життя не може бути описаний через те, що в нормативних документах подібна ситуація відсутня, то головний бухгалтер, спираючись на своє професійне судження, повинен показати цей факт в обліку так, як вважає потрібним, але завжди – достовірно і сумлінно.

Висновки з проведеного дослідження. Все вище викладене показує необхідність підвищення самостійності бухгалтера у встановленні правил ведення обліку в рамках кожного підприємства. Самостійність передбачає необхідний рівень професійної підготовки, здатність до критичного мислення і творчого підходу до ведення обліку. Тому сьогодні бухгалтер зобов'язаний застосовувати професійне судження, оскільки нормативне регулювання не може забезпечити врахування усієї різноманітності умов господарського життя, що безперервно змінюються.

Бібліографічний список

1. Голов С. Вплив законодавчих актів на систему бухгалтерського обліку / С. Голов // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі» (25-26 листопада). – ТНЕУ. – Тернопіль, 2010. – С. 18.

2. Пушкар М. Трансформування «Бухгалтерського обліку» з мистецтва ведення рахунків і записів у науку «Інформологію» / М. Пушкар // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Облік як інформаційна система для економічної безпеки підприємств в конкурентному середовищі» (25-26 листопада). – ТНЕУ. – Тернопіль, 2010. – С. 22.

3. Міжнародні стандарти фінансової звітності – 2009 / [переклад з англ. за ред. С. Ф. Голова]. –

К. : ФПБАУ, 2009. – 1608 с.

4. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні : Закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV / Вісник Верховної Ради України. – 1999. – № 40 – 365 с.

5. Клейнер Г. Системная парадигма и теория предприятия / Г. Клейнер // Вопросы экономики. – 2002. – № 10. – С. 47-69.

6. Корнаи Я. Системная парадигма / Я. Корнаи // Вопросы экономики. – 2002. – № 4. – С. 4-22.

7. Урубков А. Курс МВА по оптимизации управленческих решений / А. Урубков. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2006. – 176 с.

8. Деминг Э. Выход из кризиса: новая парадигма управления людьми, системами и процессами / Э. Деминг. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 419 с.

Анотація

У статті аналізуються підходи до застосування професійного судження бухгалтера у сучасному бухгалтерському обліку, аналізу наукових праць сучасних вчених, принципів МСФЗ. Зроблені висновки щодо аспектів застосування професійного судження бухгалтера.

Ключові слова: бухгалтерський облік, облікова політика, професійне судження, міжнародні стандарти фінансової звітності, бухгалтерська (фінансова) звітність.

Аннотация

В статье анализируются подходы к применению профессионального суждения бухгалтера в бухгалтерском учете, анализ рассмотрения этого понятия в научных работах, принципах МСФУ. Сделаны выводы по аспектам применения профессионального суждения бухгалтера.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, учетная политика, профессиональное суждение, международные стандарты финансового учета и отчетности, бухгалтерская (финансовая) отчетность.

Annotation

In the article, going is analyzed near professional judgment of accountant on the basis of systematization of role and place of this category in a modern record-keeping, analysis of scientific labors of modern scientists, principles of IFRS. Making the conclusions on aspects of professional judgments Application accountant.

Key words: fiscal accounting, record-keeping, professional judgment, international standards of the financial reporting, financial statement.

УДК 336.225.674

**Очеретько Л.М.,
к.е.н., доцент,
Федоряк А.В.,**

Запорізький національний технічний університет

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОГРАМИ ПРОВЕДЕННЯ ВНУТРІШНЬОГО АУДИТУ ВИРОБНИЧИХ ЗАПАСІВ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Постановка проблеми. Найважливішою умовою успішного функціонування та процвітання будь-якого підприємства є ефективне використання виробничих запасів. Досягнення ефективного використання запасів можливе при правильній їх організації та внутрішньому контролю над використанням та рухом. Важливу роль у вирішенні даного завдання надано удосконаленню основних функцій з контролю над управлінням виробничими запасами. Як відомо з практики, ці завдання успішно виконуються таким видом внутрішнього контролю, як аудит, основною метою якого є встановлення відповідності даних бухгалтерського обліку та фактичної наявності виробничих запасів. Задля отримання достовірних результатів аудиту обов'язково має бути правильно складена та затверджена програма внутрішнього аудиту виробничих запасів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На важливість розробки та використання внутрішніх аудиторських програм виробничих запасів звертають увагу як зарубіжні, так і вітчизняні вчені-економісти, серед яких М. Кужельний, М. Левицька [5], Г. Давидов [3], Л. Нападовська, В. Савченко [8], Ф. Бутинець, С. Бардаш [1]. Також проблеми вибору програми внутрішнього аудиту розглядаються

Б. Нідлзом, Д. Колдуеллом, Х. Андерсеном. Методологічні питання та проблеми внутрішнього аудиту запасів висвітлені в працях таких вчених, як О. Петрик, Є. Аренс, Е. Гутцайт. Проаналізувавши досягнення вчених у розгляді питання щодо удосконалення методики проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів, деякі питання залишаються не розглянутими.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу програми проведення внутрішнього аудиту та удосконалення методики проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробничі запаси на підприємстві є основою його господарської діяльності. Визначення поняття запасів, порядок їх оцінки та визнання, відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності відображено в П(с)БО 9 «Запаси» [4].

Відповідно до даного Положення, запаси – це активи, які утримуються для подальшого продажу за умов звичайної господарської діяльності; перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу продукту виробництва; утримуються для споживання під час виробництва продукції, виконання робіт та надання послуг, а також управління підприємством.

Поняття аудиту чітко визначене та регламентоване чинним законодавством України. Згідно Закону України «Про аудиторську діяльність», аудит – перевірка даних бухгалтерського обліку і показників фінансової звітності суб'єкта господарювання з метою висловлення незалежної думки аудитора про її достовірність в усіх суттєвих аспектах та відповідність вимогам законів України, положень (стандартів) бухгалтерського обліку або інших правил (внутрішніх положень суб'єктів господарювання) згідно із вимогами користувачів [7].

В основному, внутрішній аудит розглядає бухгалтерську інформацію й її достовірність. Завдання внутрішнього аудиту – допомогти відповідним працівникам фірми чи компанії виконувати свої обов'язки максимально кваліфіковано й ефективно [9].

Основною метою проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємства є висловлення думки внутрішнього аудитора про достовірність фактичних даних наявності та руху виробничих запасів даним бухгалтерського обліку, повноту отримання та розкриття інформації про запаси у зведених регістрах, правильність ведення обліку запасів відповідно до законодавчих та нормативних документів, відповідність обліковій політиці підприємства, достовірність відображення та розкриття інформації про залишки запасів в фінансовій звітності підприємства за звітний період діяльності та здійснення операційної діяльності та іншої інформації, що підвищить ефективність управління виробничими запасами підприємства.

Внутрішній аудит здійснюється на попередній стадії виконання комерційної, технологічної або фінансової угоди, у процесі її проходження і після завершення. Він дає експертну науково обґрунтовану оцінку господарським операціям і процесам.

Для безпосереднього досягнення основної мети внутрішнього аудиту виробничих запасів, а також в задоволенні потреб споживачів в отриманні повної, достовірної, неупередженої та правдивої інформації щодо запасів підприємства аудиторію потрібно перед проведенням процедури аудиту правильно обрати програму проведення внутрішньої аудиторської перевірки виробничих запасів.

Аудиторський процес складається з трьох етапів: планування, збору інформації, необхідної для проведення перевірки, написання аудиторського висновку. Найголовнішим етапом є проведення планування. Планування - це розробка планів, що визначають майбутній стан економічної системи, шляхів, способів і засобів його досягнення [6, с. 206]. Аудитор складає графік завершення основних операцій аудиторської перевірки та переходить до складання аудиторської програми. Програма проведення аудиторської перевірки – це основа більш детального планування витрат часу при проведенні внутрішнього аудиту підприємства.

При підготовці плану проведення аудиторської перевірки виробничих запасів та програми проведення внутрішнього аудиту, насамперед, важливо вивчити особливості систем бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності окремого підприємства.

Питання організації та методики проведення внутрішнього аудиту запасів висвітлюється багатьма вітчизняними вченими. Наприклад, Давидов Г.М. особливу увагу приділяє питанням організації та визначення методики проведення аудиту виробничих запасів, наводить програму аудиторської перевірки виробничих запасів [3, с. 190].

Бардаш С. зазначає, що основною проблемою системи внутрішнього аудиту на підприємствах України є недосконале законодавство [1, с. 55].

Левицька С. вважає, що головною проблемою внутрішнього аудиту на підприємствах є неефективне його проведення, а тому потребує удосконалення організаційне, технічне, методологічне та юридичне забезпечення процесу аудиту [5, с. 27].

Аудиторська перевірка операцій з матеріальними цінностями включає дослідження стану складського господарства та збереження матеріальних цінностей, нормування витрачання, оприбуткування, правильності оцінки купованих матеріальних цінностей, використання запасів на виробництві, перевірка операцій з МШП. Основна мета перевірки – встановлення законності, достовірності та доцільності операцій з матеріалами, правильності їх відображення в обліку [8].

Процедура проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємств України включає в себе використання інформації про діяльність підприємства за аналізований період. При цьому використовуються дані як фінансової звітності, так і реєстрів аналітичного та синтетичного обліку виробничих запасів. Основні джерела інформації для проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Джерела інформації для проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів

Джерело інформації	Назва
Первинні документи з обліку запасів	Накладні, картки складського обліку, рахунки-фактури, прибуткові ордери, лімітно-забірні картки, накладні-вимоги на відпуск матеріалів.
Регістри аналітичного обліку запасів	Відомості аналітичного обліку запасів, звіти матеріально-відповідальних осіб.
Данні проведення інвентаризації	Інвентарний опис залишків виробничих запасів на рахунках.
Регістри синтетичного обліку запасів	Головна книга, відомості руху запасів, журнали №№3, 5, 6.
Фінансова звітність підприємств	Ф.№1 Баланс, Ф.№5 Примітки до річної фінансової звітності підприємств

Перед проведенням внутрішньої аудиторської перевірки виробничих запасів аудитор розробляє та документально оформлює аудиторську програму.

Програма аудиторської перевірки – це основа детального планування часу і витрат [9].

Програму аудиту слід складати у вигляді програми процедур перевірки на суттєвість. Програма аудиту є:

—переліком інструкцій для аудитора;

—засобом контролю за виконанням дорученої роботи;

—записом використаних аудиторських процедур, цілей аудиту, термінів проведення, обсягів вибірки і принципів відбору в кожній галузі [3, с. 38].

В аудиторську програму включається перелік об'єктів аудиту за його напрямками, а також визначається час, який необхідно витратити на кожен напрямок. У програмі оцінюється рівень ризику контролю та ризику аудиту, визначається термін проведення аудиторських тестів і незалежних процедур, координується робота всіх працівників, які беруть участь в аудиті.

Найбільш детально розробленими та запропонованими програмами проведення процедур внутрішнього аудиту виробничих запасів є програми таких вчених, як Г. М. Давидов та Н. І. Гордієнко. Дані програми проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів представлені в табл. 2.

Програми проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємства, що вказані вище, є найбільш повними по відображенню інформації щодо обліку та контролю за рухом запасів на підприємстві.

Після проведення аналізу програм проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів було виявлено декілька недоліків та проблем. Серед основних недоліків можна виділити наступні:

—відсутність пункту щодо виявлення недоліків в організації та веденні обліку та аудиту виробничих запасів;

—відсутність пункту щодо складання аудиторського звіту;

—відсутність процедури перевірки правильності визнання запасів активами підприємства згідно з П(с)БО 9.

Згідно проведеного аналізу запропонованих програм нами запропоновано більш удосконалену програму проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємств України, яка дозволить більш детально та якісніше здійснювати процедуру проведення внутрішнього аудиту.

Програма об'єднує в собі вищевказані програми та включає виправлення деяких недоліків в існуючих програмах.

Дана програма представлена в табл. 3

Ця програма дозволяє більш повніше та детальніше досліджувати процес ведення та організації обліку виробничих запасів підприємства.

Програма внутрішнього аудиту є важливою частиною робочої документації аудитора: вона відображає значну частку даних, які необхідні для підтвердження аудиторського висновку.

Виведена програма включає також пункти, які мають обов'язково бути присутніми в процесі проведення процедури внутрішнього аудиту та відображати правильність ведення обліку.

Таблиця 2

Програми проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємств України

№ п/п	Автор, група авторів	Програма проведення аудиту	
		Стадія проведення	Аудиторські процедури
1	2	3	4
1	Г. М. Давидов [3]	1. Перевірка організації складського господарства, стану збереження запасів	1. Перевірити організацію складського господарства та контрольно-пропускної системи. 2. Оцінити стан складських приміщень та місткостей для зберігання запасів. 3. Перевірити своєчасність сертифікації вимірювальних приладів. 4. Оцінити стан здійснення охорони території підприємства. 5. Перевірити порядок вивезення цінностей з підприємства та видачу довіреностей на їх отримання.
		2. Перевірка наявності запасів на підприємстві	1. Перевірити наявність договорів з матеріально відповідальними особами. 2. Перевірити порядок проведення інвентаризації. 3. Зіставити дані інвентаризаційних описів з даними оперативного обліку. 4. Перевірити порядок врегулювання інвентаризаційних різниць. 5. Перевірити правильність і своєчасність відображення в обліку інвентаризаційних різниць. 6. Визначити стан матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству. 7. Перевірити відповідність визнання запасів активами відповідно до П(С)БО 9 «Запаси»: чи є імовірність того, що підприємство отримає економічні вигоди, пов'язані з використанням запасів; чи правильно визначена вартість запасів
		3. Перевірка надходження виробничих запасів	1. Перевірити повноту оприбуткування запасів. 2. Перевірити організацію контролю за зберіганням, використанням і погашенням довіреностей. 3. Перевірити правильність відображення в обліку надходжень запасів. 4. Перевірити відповідність нормам П(С)БО 9 «Запаси» визначення первісної вартості запасів при їх придбанні, виготовленні, а також на підставі яких документів (висновків) визначено справедливую вартість запасів, отриманих безплатно, внесених до статутного капіталу, придбаних в обмін. 5. Перевірити своєчасність пред'явлення претензій за якістю та кількістю запасів.
		4. Перевірка вибуття виробничих запасів	1. Перевірити законність списання запасів при втратах, додержання порядку оформлення запасів. 2. Перевірити правильність застосування норм природного збитку при виявленні нестач. 3. Перевірити додержання лімітів з відпуску запасів. 4. Перевірити достовірність та своєчасність відображення в обліку операцій щодо списання запасів. 5. Перевірити відповідність нормам П(С)БО 9 «Запаси» методів оцінки запасів при відпуску їх у виробництво, продажу або іншому вибутті відповідно до наказу про облікову політику та фактично.
		5. Підтвердження даних про виробничі запаси у фінансовій звітності	1. Перевірити відповідність даних аналітичного обліку даним синтетичного обліку, Головної книги, звітності. 2. Перевірити вірогідність даних по залишках запасів у фінансовій звітності: чи відображуються запаси за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або за чистою вартістю реалізації запасів. 3. Перевірити достовірність інформації про запаси, що відображуються в примітках до фінансової звітності відповідно до норм П(С)БО 9 «Запаси».

продовження табл. 2

1	2	3	4
2	Н. І. Гордієнко, О. В. Харламова, М. Ю. Карпенко [2]	А. Документальне забезпечення операцій із запасами	<p>1. Перевірка наявності договору про повну індивідуальну матеріальну відповідальність.</p> <p>2. Перевірка організації контролю за зберіганням, використанням і погашенням довіреностей:</p> <ul style="list-style-type: none"> - звірка за прибутковими документами, чи не було випадків передачі довіреностей іншим особам, зміни назви постачальників тощо; - перевірка своєчасності здачі до бухгалтерії невикористаних чи зіпсованих довіреностей (строки, відмітки). <p>3. Перевірка правильності оформлення первинних документів з обліку запасів та правильності їх застосування.</p>
		Б. Достовірне відображення вартості запасів	<p>1. Перевірка повноти й своєчасності оприбуткування запасів при наявності документів, які підтверджують їх придбання: вибіркова взаємна звірка господарських договорів, накладних, фактур тощо та облікових реєстрів на предмет ідентичності ряду показників (номенклатури, ціни, кількості, датоприбуткування).</p> <p>2. Перевірка правильності розрахунку середнього відсотку торгової націнки.</p> <p>3. Перевірка правильності визначення середнього відсотку транспортно-заготівельних витрат.</p> <p>4. Перевірка правильності відображення в обліку розподілу величини транспортно-заготівельних витрат.</p> <p>5. Перевірка законності і документального оформлення результатів переоцінки запасів.</p> <p>6. Перевірка застосування норм природного збитку.</p> <p>7. Перевірка документального оформлення та відображення в обліку оприбуткування корисних матеріалів після оприбуткування основних засобів.</p>
		В. Своєчасне і повне відображення руху запасів	<p>1. Перевірка організації складського господарства, стан збереження запасів.</p> <p>2. Ознайомлення зі схемою передачі зі складу у виробництво, з цеху на склад.</p> <p>3. Встановлення, який з методів оцінки запасів при відпуску їх у виробництво, продажу або іншого вибуття застосовується на підприємстві:</p> <ul style="list-style-type: none"> - згідно наказу про облікову політику; - фактично (способом звірки даних аналітичного обліку та розрахунків). <p>4. Перевірка дотримання лімітів з відпускання запасів: зустрічна перевірка лімітно-забірних карт з документами на витрачання.</p> <p>5. Перевірка дотримання нормативів з видачі спецодягу, спецвзуття, інструменту.</p> <p>6. Перевірка дотримання строків, порядку, документального порядку та відображення в обліку результатів проведення інвентаризації запасів.</p>
		Г. Належна класифікація залишків на рахунках і правильне віднесення до статей фінансової звітності	<p>1. Звірка залишків запасів за даними Головної книги з залишками в облікових регістрах.</p>

Таблиця 3

Удосконалена програма проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів для підприємств України

Стадія проведення	Аудиторські процедури
1. Перевірка організації контролю та документального оформлення операцій з запасами	1. Перевірка відповідності даних аналітичного обліку даним синтетичного обліку, даним фінансової звітності та Головної книги підприємства. 2. Перевірка фактичної наявності запасів. 3. Перевірка організації складського господарства та стану збереження запасів. 4. Перевірка повноти оприбуткування запасів та наявності документів, що підтверджують їх придбання. 5. Перевірка організації за зберіганням, використанням та погашенням довіреностей: - звірка за прибутковими документами, чи не траплялися випадки передачі довіреностей іншим особам, змін в назвах постачальників чи покупців; - звірка даних графі «Відмітка про використання довіреностей» журналу-обліку довіреностей форми М-3 з даними первинних документів з оприбуткування запасів на склад; - перевірка своєчасної здачі до бухгалтерії невикористаних довіреностей в даному періоді.
2. Перевірка організації та оформлення документації порядку надходження та списання виробничих запасів	1. Звірка правильності оформлення надходження та списання запасів: - звірка даних первинних документів із записами карток складського обліку; - взаємна звірка даних матеріального звіту з даними накладних, рахунків-фактур, лімітно-забірних карт; - перевірка кореспонденції рахунків з відпускання запасів у Головній книзі підприємства. 2. Перевірка законності списання запасів при втратах: - перевірка правильності застосування норм природного убутку; - дотримання встановленого порядку документального оформлення списання запасів. 3. Перевірка дотримання лімітів з відпуску запасів. 4. Вивчення стану матеріальної відповідальності за збитки, надані підприємству, перевірка наявності договору про матеріальну відповідальність. 5. Перевірка своєчасності пред'явлення претензій за кількістю та якістю запасів.
3. Перевірка достовірності та правильності відображення в обліку інформації про запаси	1. Перевірка достовірності інформації про запаси, що відображаються в примітках до річної фінансової звітності (ф. №5) згідно з нормами П(с)БО 9. 2. Перевірка правильності визнання запасів активами підприємств згідно П(с)БО 9: - чи існує ймовірність, що підприємство отримує економічні вигоди? пов'язані з використанням запасів; - чи достовірно відбувається визначення вартості запасів. 3. Перевірка правильності визначення первісної вартості запасів при їх придбанні чи виготовленні, на підставі яких документів відбувається визначення справедливої вартості запасів. 4. Перевірка правильності відображення в обліку операцій з списання запасів. 5. Перевірка, який саме з методів оцінки запасів при відпуску їх у виробництво, на продаж чи інше вибуття застосовується на підприємстві згідно наказу про облікову політику та фактичних даних.
4. Перевірка правильності відображення інформації про запаси в фінансовій звітності	1. Перевірка правильності відображення в бухгалтерському обліку одиниці обліку запасів. 2. Перевірка достовірності даних за залишками запасів у фінансовій звітності, а саме правильності відображення запасів за однією з найменших оцінок: первинною вартістю або вартістю чистої реалізації запасів.
5. Формування регістрів виявлених порушень	1. Виявлення помилок в організації обліку виробничих запасів підприємства. 2. Складання аудиторського звіту.

Будь-яка програма проведення внутрішнього аудиту запасів має обов'язково включати виявлення недоліків аудитором та складання аудиторського звіту. При цьому основними проблемами при організації та веденні обліку запасів можуть бути:

— відсутність необхідних реквізитів в первинних документах з обліку запасів, що ставить під сумнів правдивість та достовірність інформації, що в них відображена;

— порушення строків проведення інвентаризації, що ставить під сумнів факт наявності запасів на підприємстві;

— порушення норм списання запасів, що тягне за собою завищення витрат підприємства;

— порушення порядку відшкодування витрат та випадків крадіжок матеріально-відповідальними особами, що призводить до відображення неправильної суми витрат.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в статті досліджено основні програми проведення внутрішнього аудиту виробничих запасів на підприємствах України. Виявлено недоліки аудиторських програм, розроблених деякими вченими та запропоновано удосконалити та розширити програму аудиторських процедур щодо внутрішнього аудиту запасів.

Розроблена програма внутрішнього аудиту запасів дозволить аудиторів проводити більш якісну перевірку діяльності великих підприємств України, спрямовану на організацію та облік виробничих запасів, та дозволить надавати керівництву підприємства рекомендації щодо удосконалення та розширення контролю над обліком та рухом виробничих запасів підприємства.

Бібліографічний список

1. Бардаш С. Предмет і об'єкт контролю як галузі наукових знань і практичної діяльності / С. Бардаш // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – № 6. – С. 55-61.
2. Гордієнко Н. І. Аудит, методика і організація : навч. посібник [для студентів економічних спеціальностей] : У 2 частинах. Частина 2. / Гордієнко Н. І., Харламова О. В., Карпенко М. Ю. – Харків : ХНАМГ, 2007. – 294 с.
3. Давидов Г. М. Аудит : [навч. посіб.] / Г. М. Давидов. – [3-тє вид., стер.]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2002. – 363 с.
4. Запаси : П(с) БО 9, Затверджено наказом Міністерства фінансів України від 20 жовтня 1999 року № 246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nibu.factor.ua/info/instrbuh/psbu9/>
5. Левицька С. Управлінський і внутрішньогосподарський облік: завдання, мета і ефективність впровадження / С. Левицька // Бухгалтерський облік і аудит. – 2009. – № 2. – С. 27-35.
6. Практичний аудит: анфАС та ПРОФІЛЬ / [Клімов А., Міронова О., Пантелєєв В., Утенкова К.] ; за ред. В. Ю. Лісіної. – Х. : Фактор, 2010. – 720 с.
7. Про аудиторську діяльність : Закон України від 22.04.1993р. № 3125-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>
8. Савченко В. Я. Аудит / В. Я. Савченко. – К. : КНЕУ, 2002. – 326 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/book-728.htm>
9. Усач Б. Ф. Аудит : [навч. посіб.]. – К. : Знання-Прес, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/61914/>

Анотація

У статті розглянуто значення та необхідність застосування аудиторських програм в діяльності суб'єктів господарювання. Удосконалено та запропоновано програму внутрішнього аудиту виробничих запасів підприємств України.

Ключові слова: аудит, виробничі запаси, аудиторська програма, внутрішній контроль, аудиторська процедура.

Аннотация

В статье рассмотрено значение и необходимость применения аудиторских программ в деятельности субъектов хозяйствования. Усовершенствована и предложена программа внутреннего аудита производственных запасов предприятий Украины.

Ключевые слова: аудит, производственные запасы, аудиторская программа, внутренний контроль, аудиторская процедура.

Annotation

The article considers the importance and necessity of the application of audit programs in business entities. Improved and proposed internal audit program inventory of Ukrainian enterprises.

Key words: audit, inventory, audit program, internal control, audit procedure.

УДК 330.322.1

Феєр О.В.,
К.Е.Н.,
доцент кафедри менеджменту та управління
економічними процесами,
Мукачівський державний університет

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЖЕРЕЛ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ НА ФОРМУВАННЯ ОКРЕМИХ ПОКАЗНИКІВ

Постановка проблеми. Інвестиції відіграють важливу роль у відтворювальних процесах і сприяють забезпеченню темпів економічного зростання. В цьому контексті важливим є визначення напрямку і сили впливу інвестиційних ресурсів на зростання окремих показників, зокрема, збільшення валового внутрішнього продукту, приріст основних фондів та чисельність персоналу. В зв'язку з цим аналіз впливу інвестиційних ресурсів на зміну цих показників є вкрай важливим, оскільки інвестиції забезпечують підвищення ефективності функціонування окремих господарств та розвиток економіки країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування джерел інвестиційних ресурсів в ринкових перетвореннях присвячено праці Р. Брейлі, Л. Дж. Гітмана, С. Майерса, Т. В. Майорової та ін. [1; 2]. Проблеми оптимізації структури джерел капіталу присвячено роботи І. Бланка, А. Пересади, Й. Петровича, І. Яремка, Г. Савицької та ін. [4; 5; 8]. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень та значні досягнення в практиці інвестування, залишаються окремі питання, які потребують вивчення, це стосується і нашого дослідження.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження, яке полягає у визначенні вагомості впливу джерел інвестиційних ресурсів на окремі показники і в цілому на відтворювальні процеси в економічному житті країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аналізу автором використано інформацію Державної служби статистики України [6-7] і сформовано дві групи показників (ендогенні та екзогенні). До ендогенних показників ми віднесли валовий внутрішній продукт (ВВП) (y_1), вартість основних фондів (y_2), чисельність персоналу (y_3). До екзогенних – кошти Державного бюджету (x_1), кошти місцевих бюджетів (x_2), кошти підприємств та організацій (x_3), кошти на будівництво (x_4), кредити банків та інші позики (x_5), розмір іноземних інвестицій (x_6).

Очевидно, що доцільним є встановлення існування взаємозв'язків між цими змінними. Дослідимо справедливості цього припущення, використовуючи економетричний інструментарій. Аналіз здійснюємо в два етапи. На першому етапі проведемо дослідження тісноти взаємозв'язків між представленими ендогенними та екзогенними чинниками. Сформуємо матрицю коваріації з використанням досліджуваного ряду даних (табл. 1).

Таблиця 1
Матриця коваріації побудована за результатами економічної діяльності і джерелами інвестування по Україні

№ п/п		$cov(Z_i, y_1)$	$cov(Z_i, y_2)$	$cov(Z_i, y_3)$	$cov(Z_i, x_1)$	$cov(Z_i, x_2)$	$cov(Z_i, x_3)$	$cov(Z_i, x_4)$	$cov(Z_i, x_5)$	$cov(Z_i, x_6)$
1	$cov(y_1, Z_i)$	1	0,925648	0,663646	0,834783	0,859495	0,971044	0,900857	0,908217	0,976241
2	$cov(y_2, Z_i)$	0,925648	1	0,342480	0,61169	0,615170	0,815749	0,705492	0,746618	0,848774
3	$cov(y_3, Z_i)$	0,663646	0,342480	1	0,82465	0,904786	0,792472	0,830746	0,755973	0,762924
4	$cov(x_1, Z_i)$	0,834783	0,611692	0,82465	1	0,944368	0,920767	0,901703	0,881867	0,855044
5	$cov(x_2, Z_i)$	0,859495	0,615170	0,904786	0,94436	1	0,952061	0,976491	0,938191	0,888402
6	$cov(x_3, Z_i)$	0,971044	0,815749	0,79247	0,920767	0,952061	1	0,971041	0,963092	0,972282
7	$cov(x_4, Z_i)$	0,900857	0,705492	0,830746	0,901703	0,976491	0,971041	1	0,979640	0,908773
8	$cov(x_5, Z_i)$	0,908214	0,746618	0,755973	0,881867	0,938191	0,963092	0,979640	1	0,892743
9	$cov(x_6, Z_i)$	0,976241	0,848774	0,762924	0,855044	0,888402	0,972282	0,908773	0,892743	1

Джерело : розраховано автором за даними [6-7],
де $Z_i = \{y_1, y_2, y_3, x_1, x_2, x_3, x_4\}$

Аналізуючи результати розрахованої матриці коваріації, можна зробити наступні висновки. Для України величина ВВП, вартість основних фондів та чисельність персоналу достатньо сильно залежать від таких джерел утворення інвестиційних ресурсів, як кошти державного та місцевих бюджетів, кошти підприємств та організацій, кошти на будівництво, кредити банків та позик, іноземні інвестиції. Зокрема, про це говорить достатньо близький до одиниці коефіцієнт коваріації. Найяскравіше дана залежність проявляється для ВВП і слабше – для чисельності персоналу, найслабше – для основних фондів.

Основним завданням другого етапу є визначення вагомості впливу екзогенних чинників на ендогенні. Дослідження на попередньому етапі показало сильну кореляцію між екзогенними чинниками. Це означає, що ми не можемо використати методи багатофакторного регресійного аналізу для коректного визначення комплексного впливу кожного екзогенного чинника. Тому в подальшому ми спробуємо визначити максимальний, граничний вплив кожного з екзогенних факторів на кожен ендогенний. Принципи розвитку та становлення засад ринкової економіки дозволяють зробити припущення про лінійний зв'язок між ендогенними та екзогенними чинниками. Таку задачу можна розв'язати методами парної лінійної регресії. Це пояснюється тим, що всі джерела інвестування: кошти державного та місцевих бюджетів, власні кошти підприємств та організацій, кошти, спрямовані на будівництво, кредити та позики, іноземні інвестиції на рівні України, як можна бачити з даних табл. 1, сильно взаємопов'язані. Саме тому для побудови моделі взаємозалежності достатньо вибрати лише один ендогенний чинник, який найбільш повно відображає сутність інвестування. Тобто дослідження зведемо до знаходження закономірності формування ВВП, підвищення вартості основних фондів та збільшення чисельності персоналу від інвестованих в розвиток коштів в кожному окремому випадку. Для побудови економіко-математичної моделі доцільно обрати лінійну регресію [3]:

$$y_i = a_0 + bx_1 + e_i \quad (1)$$

де y_i – чинник спостереження;

x_1 – незалежна змінна;

a, b – параметри моделі, які потрібно оцінити;

e_i – неспостережувана випадкова величина.

Після визначення невідомих параметрів a, b оцінимо щільність зв'язку між двома змінними y і x . Для цього скористаємося таким критерієм як коефіцієнт кореляції, за допомогою якого визначимо, наскільки значним є зв'язок змінної x та y :

$$R_{yx} = \frac{\text{cov}(x, y)}{\sqrt{\text{var}(x) \text{var}(y)}} = \frac{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2 \frac{1}{n} \sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2} \quad (2)$$

де $\text{cov}(x, y)$ – коефіцієнт коваріації між y та x ;

$\text{var}(x)$ – дисперсія змінної x ;

$\text{var}(y)$ – дисперсія змінної y .

Позитивне значення коефіцієнта кореляції свідчить про прямий зв'язок між показниками, а негативне значення – про обернений зв'язок між ними.

Для оцінки статистичної значимості отриманих коефіцієнтів регресії і кореляції розрахуємо t -критерій Ст'юдента і інтервали довіри кожного з показників. Оцінку значимості коефіцієнтів регресії і кореляції за допомогою t -критерію Ст'юдента здійснимо шляхом співставлення їх значень з

$$t_b = \frac{b}{m_b}; \quad t_a = \frac{a}{m_a}.$$

величиною випадкової помилки. Спершу розрахуємо:

Для цього використаємо відомі формули [3]:

$$\sigma_{\text{ост}} = \sqrt{\frac{\sum (y - \hat{y})^2}{n - 2}} \quad (3)$$

$$m_a^2 = \sigma_{ост}^2 \frac{\sum_{i=1}^n x_i^2}{n \cdot \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2}, \quad (4)$$

$$m_b^2 = \frac{\sigma_{ост}^2}{\sigma_x^2}, \quad (5)$$

Далі приймаємо рішення щодо гіпотези H_0 про випадкову природу показників. Якщо $t_{табл} < t_{факт}$, тоді H_0 відхиляється, тобто a, b , не випадково відрізняється від нуля і сформувались під впливом систематично діючого фактора x . Якщо $t_{табл} > t_{факт}$, тоді H_0 не відхиляється і визнається випадкова природа формування a, b або r_{xy} . Перевірка гіпотези про значимість коефіцієнтів регресії і кореляції рівнозначна перевірці гіпотези про відповідність лінійного рівняння регресії.

В результаті застосування кореляційно-регресійного аналізу одержуємо наступні результати впливу інвестиційних джерел на ВВП (табл. 2).

Таблиця 2

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу інвестиційних ресурсів на величину ВВП

№ п/п	Чинник	Параметри рівняння регресії		Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції	Перевірка значимості a			Перевірка значимості b		
		a_i	b_i	R^2	R	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0
1	Кошти державного бюджету	96850,83	67,02	0,70	0,83	0,93	2,31	незначиме	4,29	2,31	значиме
2	Кошти місцевих бюджетів	129129,7	87,14	0,74	0,86	1,45	2,31	незначиме	4,76	2,31	значиме
3	Власні кошти підприємств	52268,47	7,09	0,94	0,97	1,19	2,31	незначиме	11,5	2,31	значиме
4	Кошти на будівництво	157061,5	75,77	0,81	0,90	2,26	2,31	незначиме	5,87	2,31	значиме
5	Кредити банків та позики	243027,5	18,43	0,82	0,91	4,32	2,31	значиме	6,14	2,31	значиме
6	Кошти іноземних інвесторів	-20533,4	122,38	0,95	0,98	-0,46	2,31	незначиме	12,74	2,31	значиме

Джерело : розраховано автором

В процесі дослідження ми виявили вид та щільність взаємозв'язків залежності величини ВВП від кожного з видів інвестиційних джерел. Результати аналізу, проведеного автором, свідчать про те, що отримані значення показують тісний зв'язок між досліджуваними джерелами інвестування та ВВП. Відповідно, можна говорити про існування лінійної залежності. Коефіцієнт детермінації показує достовірність, що ВВП залежить від джерел інвестування в середньому діапазоні від 70 до 95 %. Все це говорить про відносно стабільну політику в досліджуваному періоді.

Приведемо економічну інтерпретацію одержаних результатів, наведених в табл. 2. Найбільш значним елементом є величина коефіцієнта b_i , який відображає віддачу ВВП від екзогенних чинників, які представляються різними джерелами інвестицій. Слід сказати, що найбільш ефективними є кошти іноземних інвесторів (які представляються величиною 122,38 млн. грн. на 1 млн. грн.). Найбільш неефективно використовуються власні кошти підприємств і організацій та кредити і позики банків. Разом з тим, з даною оцінкою ми оцінили значимість коефіцієнтів, в отриманих рівняннях регресії. Додатковий аналіз показав коректність нашого припущення про залежність ВВП від інвестованих коштів.

Проаналізуємо вплив інвестиційних ресурсів на вартість основних фондів (табл. 3).

Таблиця 3

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу інвестиційних ресурсів на вартість основних фондів

№ п/п	Чинник	Параметри рівняння регресії		Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції	Перевірка значимості a			Перевірка значимості b		
		ai	bi	R^2	R	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0
1	Кошти державного бюджету	633576,32	190,4	0,37	0,61	1,09	2,31	незначиме	2,19	2,31	незначиме
2	Кошти місцевих бюджетів	748320,74	241,8	0,38	0,62	1,41	2,31	незначиме	2,21	2,31	незначиме
3	Власні кошти підприємств	329649,87	23,09	0,67	0,82	0,80	2,31	незначиме	3,99	2,31	значиме
4	Кошти на будівництво	741874,89	230,04	0,50	0,71	1,69	2,31	незначиме	2,82	2,31	значиме
5	Кредити банків та позики	967359,88	58,73	0,56	0,75	2,79	2,31	значиме	3,17	2,31	значиме
6	Кошти іноземних інвесторів	35760,49	412,51	0,72	0,85	0,08	2,31	незначиме	4,54	2,31	значиме

Джерело : розраховано автором

Отримані результати значень показують достатньо тісний зв'язок між досліджуваними джерелами формування інвестицій та зростанням вартості основних фондів. Це вказує про існування лінійної залежності. Коефіцієнт детермінації показує достовірність того, що основні фонди залежать від джерел інвестування в діапазоні від 61 до 85%. Це свідчить про достатньо стабільну політику в розрізі оновлення основних фондів на рівні України.

Інтерпретуючи одержані результати (в табл. 3.), слід сказати, що найбільш ефективними є кошти іноземних інвесторів, які представлені величиною 412,51 млн. грн. на 1 млн. грн. За результатами проведеного кореляційно-регресійного аналізу найбільш неефективно використовуються власні кошти підприємств та кредити банків. Проведений аналіз показав коректність нашого припущення про залежність досліджуваного ендогенного чинника (основних фондів) від інвестованих коштів.

Проаналізуємо вплив джерел інвестування на чисельність персоналу (табл. 4).

Таблиця 4

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу інвестиційних ресурсів на чисельність персоналу

№ п/п	Чинник	Параметри рівняння регресії		Коефіцієнт детермінації	Коефіцієнт кореляції	Перевірка значимості a			Перевірка значимості b		
		ai	bi	R^2	R	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0	$t_{факт}$	$t_{крит}$	H_0
1	Кошти державного бюджету	19,95	0,00	0,68	0,82	149,35	2,31	значиме	2,19	2,31	значиме
2	Кошти місцевих бюджетів	19,96	0,00	0,82	0,90	215,65	2,31	значиме	2,21	2,31	значиме
3	Власні кошти підприємств	19,98	0,00	0,63	0,79	142,89	2,31	значиме	3,99	2,31	значиме
4	Кошти на будівництво	20,05	0,00	0,69	0,83	180,42	2,31	значиме	2,82	2,31	значиме
5	Кредити банків та позики	20,17	0,00	0,57	0,76	183,69	2,31	значиме	3,17	2,31	значиме
6	Кошти іноземних інвесторів	19,93	0,00	0,58	0,76	120,06	2,31	значиме	4,54	2,31	значиме

Джерело : розраховано автором

Можна сказати наступне, що держава, іноземні інвестори насамперед інвестують з розрахунку якнайшвидше отримати прибуток. Очевидно, що ні на державному, ні на інших рівнях не розроблені дієві програми, які б стимулювали залучення інвестицій для збільшення чисельності персоналу в країні. Про це, наприклад, говорить те, що діапазон змін коефіцієнта детермінації при інвестуванні в збільшення чисельності персоналу найнижчий.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в ході проведеного нами дослідження, ми отримали результати, що свідчать про прямий вплив інвестиційних ресурсів на розвиток підприємств в цілому по Україні. Оптимізація структури джерел інвестування дасть можливість здійснити реальні структурні перетворення в економіці України.

Бібліографічний список

1. Бакаєв Л. О. Кількісні методи в управлінні інвестиціями : [навч. посіб.] / Л. О. Бакаєв. – К. : КНЕУ, 2000. – 151 с.
2. Игонина Л. Л. Инвестиции : [учеб. пособ.] / Л. Л. Игонина. – М. : Экономист, 2005. – 478 с.
3. Лук'яненко І. Г. Економетрика : [підручник] / І. Г. Лук'яненко, Л. І. Краснікова. – Київ : Знання, 1998. – 494 с.
4. Пересада А. А. Проектне фінансування : [підруч.] / Пересада А., Майорова Т., Ляхова О. – К. : КНЕУ, 2005. – 736 с.
5. Петрович Й. М. Інструментарій ефективного використання інвестицій на промислових підприємствах / Й. М. Петрович, О. В. Феєр // Проблеми економіки та управління: Вісник НУ "Львівська політехніка". – 2010. – № 684. – С. 26-29.
6. Статистичний щорічник України за 2005 р. / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2005. – 592 с.
7. Статистичний щорічник України за 2009 р. / [за ред. О. Г. Осауленка] ; Державний комітет статистики України. – К. : Консультант, 2009. – 563 с.
8. Яремко І. Й. Управління капіталом підприємства: економічний і фінансовий інструментарій : [монографія] / І. Й. Яремко. – Львів : Каменярь, 2006. – 176 с.

Анотація

В статті проаналізовано джерела інвестиційних ресурсів та визначено їх вплив на формування валового внутрішнього продукту, вартість основних фондів та чисельність працюючих. Досліджено існування взаємозв'язків між цими змінними з використанням економетричного інструментарію.

Ключові слова: інвестиційні ресурси, види джерел інвестиційних ресурсів, ендогенні чинники, екзогенні чинники, ефективність використання інвестиційних ресурсів.

Аннотация

В статье проанализированы источники инвестиционных ресурсов и определено их влияние на формирование валового внутреннего продукта, стоимость основных фондов и численности работающих. Исследовано существование взаимосвязей между этими переменными с использованием эконометрического инструментария.

Ключевые слова: инвестиционные ресурсы, виды источников инвестиционных ресурсов, эндогенные факторы, экзогенные факторы, эффективность использования инвестиционных ресурсов.

Annotation

The article analyzes the sources of investment resources and determined their impact on the gross domestic product, the value of fixed assets and number of employees. Investigated the existence of relationships between these elements using econometric tools.

Key words: investment resources, types of sources of investment resources, endogenous factors, exogenous factors, effective use of investment resources.

УДК 657.92 : 330.123.3

Мельник Н.Б.,
к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника

ОЦІНКА ВИБУТТЯ ЗАПАСІВ ПРИ ПЕРІОДИЧНІЙ ТА ПОСТІЙНІЙ СИСТЕМАХ ОБЛІКУ

Постановка проблеми. Відповідно до аксіоматичних бухгалтерських тверджень, кругообіг господарських засобів формують три взаємодоповнюючі процеси – постачання, виробництво, реалізація. Незважаючи на їх облікову рівнозначність, із суспільної та економічної точок зору можна стверджувати, що основним є виробничий етап. Адже саме під час нього створюється не лише додана вартість, але новий продукт, який може бути як кінцевоспожитим, так і об'єктом постачання.

У сучасних умовах господарювання багато підприємств спеціалізуються на посередницькій діяльності, для якої замкнутий цикл оборотності засобів включає два процеси: постачання і реалізацію. Причиною є висока ресурсна витратність формування та підтримки виробничого етапу і його часта неопукність, нерентабельність. Саме з метою зниження собівартості готової продукції, при потенційній можливості підвищення рівня ціни, важливе значення набуває оцінка списання виробничих запасів, які займають у ній питому частку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання оцінки вибуття запасів та їх обліку на підприємстві досліджується найчастіше у навчальних посібниках. Зокрема, у своїй наукових пошуках її висвітлювали Ф.Ф. Бутинець, А.М. Герасимович, Г.Г. Кірейцев, О.І. Коблянська, В.І. Лемішовський, Р.Л. Хом'як та інші. Суть їхніх публікацій базується на законодавчих аспектах, іноді має теоретичний характер із відсутністю обліково-процесуального подання. Тому невирішеною частиною досліджуваної проблеми є розробка алгоритмів оцінки вибуття запасів із зазначенням кореспонденцій за методами середньозваженої собівартості та ФІФО при періодичній і постійній системах обліку. А також обґрунтування принципів застосування останніх.

Постановка завдання. Стаття має на меті розкриття на умовних даних оцінки вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО при періодичній та постійній системах обліку, з визначенням принципів їх застосування, через наглядні розрахунково-облікові алгоритми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 9 "Запаси", підприємство "при відпуску запасів у виробництво, з виробництва, продаж та іншому вибутті" має право їх оцінювати за одним із таких методів:

- ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів;
- середньозваженої собівартості;
- собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО);
- нормативних затрат;
- ціни продажу [1].

Для законодавчо визначеної та ефективної організації бухгалтерського обліку запасів обраний метод оцінки їх вибуття визначається розпорядчим документом, який затверджує (схвалює) власник чи уповноважений орган. У ньому також зазначаються: порядок аналітичного обліку запасів і одиниць натурального їх виміру для кожної одиниці бухгалтерського обліку [2]. Всі одиниці бухгалтерського обліку запасів, що мають однакові призначення та умови використання, оцінюють тільки за одним із методів [1].

Оскільки "у світовій практиці існує дві системи обліку запасів: постійна або періодична" [3, с. 181], то підприємство має право вибору однієї з них при обов'язковому її зазначенні у Наказі про облікову політику. Основна відмінність між цими системами обліку запасів базується на послідовності розрахунку кредитового обороту та залишків на кінець періоду по рахунках запасів [4, с. 363].

Періодична система обліку (далі – ПрСО) надходження та вибуття запасів означає, що їх залишки під час складання звітності групуються на певну дату (місяць, квартал, рік). При постійній системі обліку (далі – ПсСО) запасів їх рух та залишки відображаються на кінець робочого дня [5, с. 235] – отримана при цьому інформація є точніша, оскільки має оперативний характер, проте водночас її формування є трудомістким процесом [3, с. 181].

Застосуванням кожної з двох систем обліку можливе при оцінці вибуття запасів за двома методами: середньозваженої собівартості та ФІФО, що підтверджується законодавчо. Адже оцінка за *середньозваженою собівартістю* може проводитись щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості їх залишку на початок звітного місяця – ПрСО (на дату операції – ПсСО) і вартості одержаних у звітному місяці – ПрСО (до і за дату операції – ПсСО) на їх сумарну кількість на початок звітного місяця і одержаних у звітному місяці – ПрСО (на дату операції та одержаних до дати операції – ПсСО).

Аналогічно за методом ФІФО запаси оцінюються у тій послідовності, у якій вони надходили на підприємство за звітний місяць – ПрСО (до певної дати вибуття – ПсСО) [1].

При значних обсягах інформації через різницю в часі відображення запасів, використання одного методу їх оцінки за двох систем надає різні вартості вибуття та залишків [5, с. 235].

Оцінку вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО можна подати алгоритмічно на умовно-практичному завданні (табл. 1). З метою наочності розрахунків сформовано дані по запасах (рахунок 20 "Виробничі запаси") при їх списанні на виробництво протягом двох місяців – березня і квітня, за відсутності початкового залишку на 01.04 та заокругленні усіх отриманих сум до цілого значення.

Таблиця 1

Вхідні дані для оцінки вибуття запасів

Місяць	Надходження запасів				Вибуття запасів	
	№ партії	дата	кількість	ціна одиниці	дата	Кількість
Квітень	I	2	10	20	3	7
	II	5	15	25	8	11
	III	13	12	30	29	42
	IV	27	29	35		
Травень	V	5	22	34	10	32
	VI	7	19	40	29	25
	VII	15	13	36		
	VIII	26	18	43		

Джерело: власна розробка.

Також чітко розмежовано алгоритми розрахунків оцінки вибуття запасів та їх облікове відображення за двома методами: середньозваженої собівартості і ФІФО, в розрізі кожної системи обліку. З метою більшої зрозумілості розрахунково-облікових операцій їх виокремлено за місяцями.

Алгоритм розрахунків оцінки вибуття запасів та їх облікове відображення за методом середньозваженої собівартості при:

- періодичній системі обліку (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка вибуття запасів за методом середньозваженої собівартості при періодичній системі обліку за квітень-травень, грн.

№ п/п	Зміст розрахунку	Розрахунок	Кореспонденції	
			дебет	Кредит
1	КВІТЕНЬ			
1.1.	Вартість надходження	$10 \cdot 20 + 15 \cdot 25 + 12 \cdot 30 + 29 \cdot 35 = 1950$	20	631
1.2.	ПДВ (податковий кредит)	$1950 \cdot 0,20 = 390$	641	631
1.3.	Середньозважена собівартість	$1950 / (10 + 15 + 12 + 29) = 30$	x	X
1.4.	Вартість вибуття	$(7 + 11 + 42) \cdot 30 = 1800$	23	20
1.5.	Вартість кінцевого залишку	$((10 + 15 + 12 + 29) - (7 + 11 + 42)) \cdot 30 = 180$	x	X
2	ТРАВЕНЬ			
2.1.	Вартість надходження	$22 \cdot 34 + 19 \cdot 40 + 13 \cdot 36 + 18 \cdot 43 = 2750$	20	631
2.2.	ПДВ (податковий кредит)	$2750 \cdot 0,2 = 550$	641	631
2.3.	Середньозважена собівартість	$(180 + 2750) / (6 + 22 + 19 + 13 + 18) = 38$	x	X
2.4.	Вартість вибуття	$(32 + 25) \cdot 38 = 2166$	23	20
2.4.	Вартість кінцевого залишку	$((6 + 22 + 19 + 13 + 18) - (32 + 25)) \cdot 38 = 798$	x	X

Джерело: власна розробка з урахуванням вимог [2].

Залишок запасів на 01.05 рівний кінцевому залишку у квітні – тобто становив 6 од. за середньозваженою вартістю кожної 30 грн. Ці дані є доповнюючими вхідними до алгоритму розрахунків за травень.

- постійній системі обліку (табл. 3).

Метод середньозваженої собівартості сьогодні дуже поширений [5, с. 237], оскільки він найлегший у застосуванні, особливо при періодичній системі обліку, що підтверджується вищенаведеними розрахунками.

Також безперечна його перевага означає своєрідне згладжування показника собівартості

виробленої продукції, за умов, коли досить часто змінюються закупівельні ціни на ринку [6].

Таблиця 3

Оцінка вибуття запасів за методом середньозваженої собівартості при постійній системі обліку за квітень-травень, грн.

№ п/п	Зміст розрахунку	Розрахунок	Кореспонденції	
			дебет	кредит
1	КВІТЕНЬ			
1.1.	Вартість надходження на 02.04	10*20=200	20	631
1.2.	ПДВ (податковий кредит)	200*0,2=40	641	631
1.3.	Середньозважена собівартість на 03.04	200/10=20	х	х
1.4.	Вартість вибуття за 03.04	7*20=140	23	20
1.5.	Вартість залишку на 03.04	(10-7)*20=60	х	х
1.6.	Вартість надходження на 05.04	15*25=375	20	631
1.7.	ПДВ (податковий кредит)	375*0,2=75	641	631
1.8.	Середньозважена собівартість на 08.04	(60+375)/(3+15)=24	х	х
1.9.	Вартість вибуття за 08.04	11*24=264	23	20
1.10.	Вартість залишку на 08.04	(3+15-11)*24=168	х	х
1.11.	Вартість надходження на 13.04	12*30=360	20	631
1.12.	ПДВ (податковий кредит)	360*0,2=72	641	631
1.13.	Вартість надходження на 27.04	29*35=774	20	631
1.14.	ПДВ (податковий кредит)	774*0,2=154,8	641	631
1.15.	Середньозважена собівартість на 29.04	(168+360+774)/(7+12+29)=27	х	х
1.16.	Вартість вибуття за 29.04	42*27=1134	23	20
1.17.	Вартість залишку на 29.04	6*27=162	х	х
2	ТРАВЕНЬ			
2.1.	Вартість надходження на 05.05	22*34=748	20	631
2.2.	ПДВ (податковий кредит)	748*0,2=149,6	641	631
2.3.	Вартість надходження на 07.05	19*40=760	20	631
2.4.	ПДВ (податковий кредит)	760*0,2=152	641	631
2.5.	Середньозважена собівартість на 10.05	(162+748+760)/(6+22+19)=36		
2.6.	Вартість вибуття за 10.05	32*36=1152	23	20
2.7.	Вартість залишку на 10.05	15*36=540	х	х
2.8.	Вартість надходження на 15.05	13*36=468	20	631
2.9.	ПДВ (податковий кредит)	468*0,2=93,6	641	631
2.10.	Вартість надходження на 26.05	18*43=774	20	631
2.11.	ПДВ (податковий кредит)	774*0,2=154,8	641	631
2.12.	Середньозважена собівартість на 29.05	(540+468+774)/(15+13+18)=39		
2.13.	Вартість вибуття за 29.05	25*39=975	23	20
2.14.	Вартість залишку на 29.05	21*39=819	х	х

Джерело: власна розробка з урахуванням вимог [2].

Алгоритм розрахунків оцінки вибуття запасів та їх облікове відображення за методом ФІФО при:

- періодичній системі обліку (табл. 4).

При оцінці запасів за методом ФІФО за періодичної системи обліку можна перевірити правильність розрахунків на кінець кожного місяця, адже:

Вартість кінцевого залишку = Вартість початкового + Вартість надходження – Вартість вибуття.

- постійній системі обліку (табл. 5).

Таблиця 4

Оцінка вибуття запасів за методом ФІФО при періодичній системі обліку
за квітень-травень, грн.

№ п/п	Зміст розрахунку	Розрахунок	Кореспонденції	
			дебет	Кредит
1	КВІТЕНЬ			
1.1.	Вартість надходження	10*20+15*25+12*30+29*35=1950	20	631
1.2.	ПДВ (податковий кредит)	1950*0,20=390	641	631
1.3.	Вартість вибуття	10*20+15*25+12*30+23*35=1740	23	20
1.4.	Вартість кінцевого залишку	6*35=210	х	Х
2	ТРАВЕНЬ			
2.1.	Вартість надходження	22*34+19*40+13*36+18*43=2750	20	631
2.2.	ПДВ (податковий кредит)	2750*0,2=550	641	631
2.3.	Вартість вибуття	6*35+22*34+19*40+10*36=2078	23	20
2.4.	Вартість кінцевого залишку	3*36+18*43=882	х	Х

Джерело: власна розробка з урахуванням вимог [2].

Таблиця 5

Оцінка вибуття запасів за методом ФІФО при постійній системі обліку
за квітень-травень, грн.

№ п/п	Зміст розрахунку	Розрахунок	Кореспонденції	
			дебет	Кредит т
1	КВІТЕНЬ			
1.1.	Вартість надходження на 02.04	10*20=200	20	631
1.2.	ПДВ (податковий кредит)	200*0,2=40	641	631
1.3.	Вартість вибуття за 03.04	7*20=140	23	20
1.4.	Вартість залишку на 03.04	3*20=60	x	X
1.5.	Вартість надходження на 05.04	15*25=375	20	631
1.6.	ПДВ (податковий кредит)	375*0,2=75	641	631
1.7.	Вартість вибуття за 08.04	3*20+8*25=260	23	20
1.8.	Вартість залишку на 08.04	7*25=175	x	X
1.9.	Вартість надходження на 13.04	12*30=360	20	631
1.10..	ПДВ (податковий кредит)	360*0,2=72	641	631
1.11.	Вартість надходження на 27.04	29*35=774	20	631
1.12.	ПДВ (податковий кредит)	774*0,2=154,8	641	631
1.13.	Вартість вибуття за 29.04	7*25+12*30+23*35=1340	23	20
1.14.	Вартість залишку на 29.04	6*35=210	x	X
2	ТРАВЕНЬ			
2.1.	Вартість надходження на 05.05	22*34=748	20	631
2.2.	ПДВ (податковий кредит)	748*0,2=149,6	641	631
2.3.	Вартість надходження на 07.05	19*40=760	20	631
2.4.	ПДВ (податковий кредит)	760*0,2=152	641	631
2.5.	Вартість вибуття за 10.05	6*35+22*34+4*40=1118	23	20
2.6.	Вартість залишку на 10.05	15*40=600	x	X
2.7.	Вартість надходження на 15.05	13*36=468	20	631
2.8.	ПДВ (податковий кредит)	468*0,2=93,6	641	631
2.9.	Вартість надходження на 26.05	18*43=774	20	631
2.10.	ПДВ (податковий кредит)	774*0,2=154,8	641	631
2.11.	Вартість вибуття за 29.05	15*40+10*36=960	23	20
2.12.	Вартість залишку на 29.05	3*36+18*43=882	x	X

Джерело: власна розробка з урахуванням вимог [2]

При оцінці вибуття запасів за методом ФІФО за постійної системи обліку аналогічно можна

зробити перевірку правильності розрахунків на кінець кожного дня через дані початкового залишку, вартостей надходження та вибуття. Також на основі порівняння розрахункових даних таблиць 2 і 3 доцільно зазначити про ідентичність отриманих результатів за кожен місяць. Зокрема, початкових і кінцевих залишків, вартостей надходження і вибуття запасів, що для перевірки правильності їх обліку методом ФІФО при одній системі обліку можна додатково провести облік за іншою.

На основі вищенаведених розрахунків оцінки вибуття запасів за двох систем обліку можна визначити загальні принципи їх застосування (рис. 1).

Рис. 1. Принципи застосування періодичної та постійної систем обліку при оцінці вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО

Джерело: власна розробка.

Оскільки в сучасних умовах господарювання при частих інфляційних процесах запаси купляються за постійно зростаючими цінами, то оцінка їх вибуття за методом ФІФО означає списання за найменшою з цін. Тому запаси, які залишаються на балансі підприємства оцінюються за вартістю, яка близько наближена до ринкової. Це означає, що аналіз балансу дає не лише оптимістичні, але реалістичні результати [7, с. 178].

При порівнянні двох методів оцінки вибуття запасів: середньозваженої собівартості та ФІФО, чистий прибуток, визначений за першим методом має середнє значення – тобто найбільш рівну величину, ніж при його розрахунку за другим. Проте в умовах зростання цін за обома зазначеними методами вартість запасів на кінець звітного періоду є нижча за їх ринкову вартість [8].

Вибір методу оцінки вибуття запасів залежить від виду діяльності підприємства. Зокрема, остання характеризується галузевою та виробничою специфікою, а також інтенсивністю функціонування господарюючого суб'єкта і рівнем фактичного використання виробничих потужностей. Також доцільно враховувати частоту зростання цін на придбані запаси. Адже за постійного і значного їх збільшення собівартість готової продукції при застосуванні методу ФІФО може бути занижена, що перешкоджатиме простому відтворенню (не враховуючи уже розширене) виробничого процесу через необхідність використання отриманого прибутку на придбання нових запасів.

Щодо вибору системи обліку – періодичної чи постійної – то кожна з них має майже ідентичні власні переваги та недоліки по відношенню до обох методів. Так постійна система обліку дає інформацію про залишки запасів на кожен день (або день списання), що забезпечує безперервний контроль за їх рухом. Періодична система обліку такою ознакою не характеризується, проте її

перевагою є легкість ведення.

Висновки з проведеного дослідження. Оцінка вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО передбачає вибір підприємством однієї з двох систем обліку – періодичної чи постійної. Суть і практичне застосування останніх вирізняється не так методикою ведення розрахунків та їх кореспондуючим відображенням, як частотою виконання ідентичних обчислень. Це визначає особливості в алгоритмах математичних дій за звітний період (як правило за місяць) і зумовлює різницю записів на бухгалтерських рахунках, а саме інтервальність їх реєстрації в журналі господарських операцій. Однак періодична і постійна системи обліку ґрунтуються на загальних принципах, дотримання яких забезпечить комплексну оцінку вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО, що, при їх спрямуванні у виробництво, сприятиме правильності визначення собівартості готової продукції.

Бібліографічний список

1. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 "Запаси" затверджено наказом Міністерства фінансів України від 20.10.99 р. за № 246 Електронний ресурс // Режим доступу : www.rada.gov.ua
2. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів затверджено наказом Міністерства фінансів України від 10.01.2007 р. № 2 Електронний ресурс // Режим доступу : www.minfin.gov.ua/
3. Бухгалтерський облік в Україні : навч. посіб. / Р.Л. Хом'як, В.І. Лемішовський, В.І. Воськало, В.С. Мохняк – Львів : Бухгалтерський центр "Ажур", 2010. – 440 с.
4. Бухгалтерський фінансовий облік : Підручник. / Ф.Ф. Бутинець, А.М. Герасимович, Г.Г. Кірейцев та ін. – Житомир : ПП "Рута", 2010. – 756 с.
5. Хом'як Р.Л. Бухгалтерський облік та оподаткування : навч. посіб. / Р.Л. Хом'як, В.І. Лемішовський. – Львів : Бухг. центр "Ажур", 2010. – 1220 с.
6. Методичні рекомендації по вдосконаленню методів оцінки вибуття виробничих запасів в системі прийняття управлінських рішень в сільськогосподарських підприємствах / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://magazine.faa.org.ua>
7. Коблянська О.І. Фінансовий облік : навч. посіб. / О.І. Коблянська. – К. : Знання, 2010. – 473 с.
8. Методи визначення собівартості вибуття запасів [Електронний ресурс] // Режим доступу : <http://ua.coolreferat.com/>

Анотація

Розкрито суть періодичної та постійної систем обліку. Визначено, що вибір окремої з них у підприємства виникає лише при оцінці вибуття запасів за методами середньозваженої собівартості та ФІФО. Розроблено наглядно-практичні алгоритми оцінки вибуття запасів цими методами при періодичній і постійній системах обліку, вказано кореспонденції рахунків та визначено принципи застосування обох облікових систем.

Ключові слова: запаси, методи оцінки вибуття запасів, періодична система обліку, постійна система обліку, метод середньозваженої собівартості, метод ФІФО.

Аннотация

Раскрыта суть периодической и постоянной систем учета. Определено, что выбор отдельной из них у предприятия возникает только при оценке выбытия запасов по методам средневзвешенной себестоимости и ФИФО. Разработаны наглядно-практические алгоритмы оценки выбытия запасов за этими методами при периодической и постоянной системах учета, указано корреспонденции счетов та обозначено принципы использования обоих учетных систем.

Ключевые слова: запасы, методы оценки выбытия запасов, периодическая система учета, постоянная система учета, метод средневзвешенной себестоимости, метод ФИФО.

Annotation

The essence of periodic and permanent accounting systems is opened. Determined, that only assessing the disposal of reserves, the enterprise chooses one of them the weighted average cost method and FIFO. The visual-practical algorithms of assessing the disposal of reserves by these methods in periodic and permanent accounting systems is developed, the correspondence accounts are indicated, the principles of using the two accounting systems are defined.

Key words: the reserves, the assessment the disposal of reserves methods, the periodic accounting system, the permanent accounting system, the weighted average cost method, the FIFO method.

УДК 657.1

*Дульська В.І.,
аспірант кафедри обліку в кредитних і
бюджетних установах та економічного аналізу,
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана» (м. Київ)*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ СТРЕС-ТЕСТУВАННЯ БАНКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТУ АУДИТУ

Постановка проблеми. Найбільш актуальною на сьогоднішній день, як вважає більшість вчених, є систематизація організаційно-методичних підходів до аудиторської перевірки джерел власного капіталу, які передбачають розробку предмета аудиту, що включає об'єкти, елементи та контрольні точки [2, с. 124].

Сучасний підхід до аудиту передбачає вивчення не тільки бухгалтерських операцій і методів обліку, що лежать в основі фінансової звітності, але і стратегії, а також процесів діяльності підприємств. Для користувачів фінансової звітності питання підвищення ефективності функціонування підприємства більш значущі, ніж традиційна думка аудитора про достовірність фінансової звітності [5, с. 78].

Останні дослідження МВФ показують, що в більшості країн регулятори фінансово-кредитних ринків встановлюють вимоги для проведення стрес-тестів [8]. В Україні подібні вимоги висвітлено в Постанові «Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України», яка затверджена постановою Правління НБУ від 6 серпня 2009 року № 460 [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням даної проблематики займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Значний внесок щодо окремих питань досліджень у сфері управління ризиками, зокрема у сфері стрес-тестування зробили такі вітчизняні автори: П. П. Ковальов, А. В. Максимова, І. В. Пашковська, Ю. С. Ребрик, Є. Самолов, О. С. Сенченко, А. М. Тавасієв та ін. Серед зарубіжних вчених, які займаються дослідженням проблем у сфері стрес-тестування особливу увагу заслуговують праці Ф. Банн, І. Джонс, М. Дрехманн, І. Лопес, П. Хілбертс [1; 4; 6; 3; 9; 10]. У зв'язку із тим, що в банківському секторі України стрес-тестування не набуло масового поширення, можемо зробити висновок про необхідність розроблення методики проведення стрес-тестування з урахуванням особливостей функціонування банків України.

Постановка завдання. Метою статті є розробка методичних підходів проведення стрес-тестування з врахуванням особливостей банківського сектору України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Незважаючи на, з першого погляду, надмірну деталізацію сучасних банківських технологій, представники українського банківського сектора мало використовують «внутрішні» стрес-тести. При цьому очевидна доцільність комплексного підходу до стрес-тестів повинна сприяти формуванню єдиного підходу до управління різними ризиками, адже в кризовій ситуації одночасно реалізуються й взаємно підсилюються різнорідні ризики: коливання валютних курсів і котирувань збігаються із кризою міжбанківського ринку, затримками платежів по корпоративних кредитах і масовому вилученні клієнтських ресурсів, що створює екстремальне навантаження на банківську систему [3].

Стрес-тестування – це загальний термін, що поєднує групу методів оцінки впливу на фінансове становище організації несприятливих подій, обумовлених як «виняткові, але можливі» (в англійському варіанті «exceptional but plausible») [11].

Стрес-тестування – метод кількісної оцінки ризику, який полягає у визначенні величини неузгодженої позиції, яка наражає банк на ризик, та у визначенні шоків величини зміни зовнішніх факторів-чинників – валютного курсу, процентної ставки тощо. Поєднання цих величин дає уявлення про те, яку суму збитків чи доходів отримає банк у разі, якщо події розвиватимуться за закладеними сценарійними припущеннями [7]. Стрес-тестування широко використовується для оцінки ризику ліквідності, валютного ризику та ризику зміни процентної ставки. Стрес-тестування – тестування чутливості або сценарне тестування з метою оцінки готовності страховика до можливих кризових ситуацій [11].

Пропонуємо розглянути наступну методику проведення аудиторської перевірки – «стрес-тестування».

Метою проведення стрес-тестування виступає оцінка вразливості портфелів фінансових інструментів або Банку в цілому до значних негативних змін макроекономічного характеру та «екстремальних» подій, які мають малоімовірний характер, проте можуть призвести до кризових ситуацій, які важко піддаються прогнозуванню та здатні призвести до аномально великих збитків.

Визначимо основні завдання «стрес-тестування»:

— оцінити потенційний вплив на фінансовий стан Банку певних змін в ризик-факторах (оцінити чутливість до ризиків), і, як наслідок, градацію факторів ризику за рівнем можливих втрат;

—оцінити, чи здатний капітал Банку компенсувати можливі непередбачені втрати, які можуть бути понесені Банком на випадок реалізації умов стрес-тестування;

—провести підготовчі заходи на випадок стресового сценарію, розробити процедури зменшення потенційних втрат;

—оцінити рівень змін ризик-факторів, за яких настає дефолт Банку;

—оцінити вплив на капітал Банку результатів стрес-тестування.

Дана методика ґрунтується на таких нормативно-правових актах і документах:

—Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків», схвалені постановою Правління Національного банку України від 15.03.2004 № 104;

—Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України, затверджені постановою Правління Національного банку України від 02.08.2004 № 361;

—Рекомендації Базельського комітету з банківського нагляду (доповнення щодо оцінки ринкових ризиків до Базельської угоди про капітал.

Стрес-тестування включає компоненти як кількісного, так і якісного аналізу. Кількісний аналіз спрямований насамперед на оцінку впливу можливих коливань основних макроекономічних показників на активи Банку. За допомогою методів кількісного аналізу визначаються ймовірні стресові сценарії, які можуть виникнути. Якісний аналіз акцентований на двох основних завданнях стрес-тестування:

а) оцінка здатності капіталу Банку компенсувати можливі великі збитки;

б) визначення комплексу дій, які повинні бути вжиті для зниження рівня ризиків і збереження капіталу.

Банк в залежності від ситуації може використовувати такі види стрес-тестування:

—аналіз чутливості портфеля активів до зміни факторів ризику (sensitivity analysis), найпростіша форма сценарного підходу, при якому моделюються наслідки зміни одного фактора ризику або групи тісно взаємопов'язаних факторів, при цьому значення інших факторів залишаються без змін;

—сценарний аналіз (scenario analysis), під яким розуміється моделювання впливу одночасної зміни декількох факторів ризику що базуються на історичних або гіпотетичних подіях;

—оцінка максимально можливих втрат (maximum loss approach), пошук сценарного підходу при якому можливі найбільш великі збитки. Пошук може здійснюватись як експертним методом, так і за допомогою статистичного моделювання.

Результати аналізу чутливості носять в основному короткостроковий характер. Аналіз чутливості оцінює безпосередній вплив на портфель активів Банку змін заданого фактору ризику (наприклад, зростання/зниження обмінного курсу національної валюти; зростання/зниження процентних ставок).

Сценарний аналіз переважно спрямований на оцінку стратегічних перспектив Банку. Він дозволяє оцінити потенційний одночасний вплив ряду факторів ризику на діяльність Банку у випадку настання екстремальної, але разом з тим імовірної події.

При розрахунку максимальних втрат визначається комбінація факторів ризику, їхня негативна динаміка, що потенційно здатні принести максимальні збитки Банку.

Охарактеризуємо основні етапи при організації стрес-тестування.

На першому етапі проводиться збір інформації, на основі якої відбувається стрес-тестування. При цьому необхідно враховувати, що звітність, яка використовується, повинна відповідати критерію послідовності (безперервний ряд звітних даних) та порівняльності (незмінність методики розрахунку показників).

Після формування необхідних показників діяльності здійснюється ідентифікація факторів ризику, які найбільше впливають на кінцевий результат.

Далі проводиться аналіз сформованої динаміки ризик-факторів шляхом визначення зміни їхніх значень на заданих відрізках часу. При цьому в розрахунок може братися різниця між максимальним і мінімальним значенням фактору в рамках заданого періоду часу, різниця значень на початок і кінець аналізованого періоду, волатильність приростів (щоденних, щодадних або інших) тощо.

У рамках стрес-тестування може аналізуватися вплив на фінансовий стан Банку як одного, так і декількох факторів ризику.

Банк може використовувати вибір максимальних значень відхилення всіх розглянутих ризик-факторів в рамках заданих періодів часу, виявлених за певний ретроспективний період (1-5 років), і застосовувати їх до поточних ринкових умов. У випадку, якщо кількість факторів ризику, які розглядаються, є занадто високою, зосереджуються лише на основних з них, припустивши, що другорядні фактори або залишаються незмінними, або у випадку зміни не матимуть суттєвого впливу на фінансові показники Банку.

У той же час, ізольоване вивчення окремих ризик-факторів далеко не завжди є виправданим, у зв'язку із чим виникає необхідність зіставлення відрізків часу, на яких одночасно спостерігалися різні відхилення значень факторів ризику від їхніх середніх величин.

Висновки з проведеного дослідження. Пропонуємо для реалізації наступні рішення: застосування однакової питомої ваги до всіх факторів ризику й зіставлення отриманих усереднених значень, що, однак, істотно знижує ефективність моделі, або аналіз тимчасових рядів, виходячи з визначення чутливості портфеля активів до окремих факторів ризику й наступного зіставлення отриманих результатів.

У процесі стрес-тестування доводиться вирішувати проблему сполучення критеріїв екстремальності й імовірності подій. При виборі сценаріїв важливе значення має розуміння ймовірності настання тих або інших подій.

На основі розрахунків формується оцінка можливих втрат Банку в результаті реалізації стресових умов. У випадку виявлення серйозних потенційних загроз для Банку, керівництву готуються проекти відповідних управлінських рішень, коригується політика управління ризиками, проводиться їх додаткове хеджування.

Регулярна актуалізація стрес-тестів має здійснюватись по мірі зміни ринкової й загальноекономічної кон'юнктури, а також профілю ризиків Банку.

Проведення стрес-тестування у банках має стати одним з найголовніших етапів проведення перевірки, оскільки під час його проведення виявляються не тільки слабкі сторони банку, а й «програються» можливі стратегії поведінки, які, як результат, формують готовність банку до різних кризових явищ.

Бібліографічний список

1. Банн Ф. Стресс-тестирование как метод оценки системных рисков / Ф. Банн // Банки: мировой опыт. – 2006. – № 1. – С. 33-35.
2. Гиляровская Л. Т. Аудит собственного капитала коммерческих организаций : [практ. пособие] / Л. Т. Гиляровская, В. А. Ситникова. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2004. – 96 с.
3. Житний П. Є. Світова практика стрес-тестування у банках України / П. Є. Житний, С. М. Шаповалова, Г. М. Карамішева // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1 (30). – С. 67-72.
4. Ковалев П. П. Сценарный анализ. Структура метода / П. П. Ковалев // Управление финансовыми рисками. – 2007. – № 1. – С. 2-21.
5. Кулаковська Л. П. Основи аудиту : навч. посібник [для студентів вищих навчальних закладів освіти] / Л. П. Кулаковська, Ю. В. Піча. – Львів : Піча Ю. В., 2002. – 504 с.
6. Пашковская И. В. Стресс-тестирование как метод обеспечения устойчивости банковской деятельности / И. В. Пашковская // Банковские услуги. – 2004. – № 4. – С. 4-26.
7. Про схвалення Методичних рекомендацій щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України : Постанова, затверджена Правлінням НБУ від 6 серпня 2009 року № 460. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/PB09039.html#
8. Результати стрес-тестів європейських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.prostobankir.com.ua.
9. Самолов Е. Стресс-тестирование платежной позиции банка / Е. Самолов // Банковский менеджмент. – 2006. – № 1. – С. 27-31.
10. Тавасиев А. М. Специальные антикризисные меры в механизмах банковского управления / А. М. Тавасиев // Банковское дело. – 2006. – № 4. – С. 13-20.
11. Что тестирует стресс-тест [Электронный ресурс]. – Режим доступа : podrobnosti.ua/economy/2010/07/.../704469.html.

Анотація

У статті проаналізовано та узагальнено вимоги до проведення стрес-тестування банківського капіталу. Визначено основні завдання проведення стрес-тестування та його основні види. Особливу увагу приділено питанню методики проведення стрес-тестування банків.

Ключові слова: стрес-тестування банків, банківська система України, оцінка ризиків, банківське регулювання, капітал.

Аннотация

В статье проанализированы и обобщены требования к проведению стресс-тестированию банковского капитала. Определены основные задачи проведения стресс-тестирования и его основные виды. Особое внимание уделено вопросу методики проведения стресс-тестирования банков.

Ключевые слова: стресс-тестирование банков, банковская система Украины, оценка рисков, банковское регулирование, капитал.

Annotation

The article analyzes and summarizes the requirements for stress testing of bank capital. The main objective of stress testing and its basic types. Particular attention is paid to methods of stress testing banks.

Key words: stress testing of banks, the banking system of Ukraine, risk assessment, bank regulatory, capital.

МЕНЕДЖМЕНТ, МАРКЕТИНГ, ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 330.131.7:621.2:338

Иващук Н.Л.,
AGH University of Science and Technology, Krakow,
Иващук А.В.,
Управление магистральных газопроводов «Львовтрансгаз»

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ ЦЕН ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ НА ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ПРЕДПРИЯТИЙ ГАЗОВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Постановка проблемы. Газовый рынок каждого государства является частью топливно-энергетического комплекса (ТЭК), который кроме газового рынка охватывает еще рынки нефти, угля и электроэнергии. Состояние ТЭК имеет определяющее влияние на уровень энергетической безопасности страны, в том числе и на уровень жизни людей. Потому очень важно постоянно следить и исследовать состояния отраслей и предприятий, входящих в ТЭК, на предмет их развития и управления, включая управление отдельными видами рисков. Рассмотрим, как влияют цены нефти и газа на функционирование предприятий газовой отрасли.

Известно, что цены товаров и услуг имеют свойство колебаться во времени. В одних временных промежутках эти колебания незначительны и не влияют существенным образом на стабильность функционирования предприятий. Зато в других промежутках могут быть настолько сильными, что приведут не только к значительным финансовым потерям, но и к банкротству отдельного хозяйственного субъекта. Предприятия отечественной газовой промышленности, несмотря на то, что относятся к естественной монополии, которая контролируется и частично финансируется государством, тоже могут испытывать негативное влияние ценового риска. Этот вид риска, который еще называют рыночным, возникает вследствие изменчивости рыночных цен (сырья, товаров и услуг) и может привести к негативному влиянию на финансовые результаты деятельности предприятий.

Другими словами, «рыночный риск – это существующий или потенциальный риск для поступлений и капитала, который возникает из-за неблагоприятных колебаний стоимости ценных бумаг, товаров и курсов иностранных валют по тем инструментам, которые есть в торговом портфеле. Этот риск вытекает из маркетмейкерства, дилинга, принятия позиций по долговым и долевым ценным бумагам, валют, товаров и производных инструментов (деривативов)» [1].

Очевидно, что «другой стороной медали» является возможное положительное влияние рыночных цен, если они изменяются в полезном для предприятия направлении. Однако такое воздействие не исследуется в рамках теории управления рисками, поскольку не несет потенциальной угрозы предприятиям, в частности, так и народному хозяйству, в целом. Ведь известно, что банкротство предприятий – это прежде всего уменьшение притока денежных средств в бюджет государства, рост безработицы и обнищание населения страны.

Анализ последних исследований и публикаций. Особенности функционирования предприятий газового сектора отечественной экономики были предметом исследований многих ученых. В частности, Данилюк Н. А. [2], Дияк И. В. и Осинчук З. П. [3], Карп И. Н. [4], Рудник А. А. [5], Чукаева И. К. [6; 7] исследовали проблемы, перспективы развития и государственное регулирование нефтегазовой промышленности Украины. Известно, что газовая промышленность, как и другие отрасли народного хозяйства, подлежит негативному влиянию различных рыночных факторов. Такое воздействие называют рисками хозяйственной деятельности. По нашему мнению, влияние рисков, в том числе ценового, на деятельность предприятий газовой промышленности исследована еще недостаточно.

Постановка задания. Целью данной работы является исследование принципов формирования цен на природный газ в Украине и в мире, а также изменений цен нефти и газа на финансовую позицию предприятий газовой промышленности.

Изложение основного материала исследования. Газовый рынок Украины, что очень важно для экономики государства, разнообразен по составу субъектов, действующих на нем. Основным субъектом украинского рынка газа является Национальная акционерная компания (НАК) «Нефтегаз Украины», которой принадлежат 75% продаж природного газа конечному потребителю. 25% приходятся на долю других субъектов рынка газа, в том числе – на коммерческо-посреднические организации (газотрейдеры или оптовые газопоставщики) – негосударственные организации,

осуществляющие поставки газа промышленным потребителям. По данным Национальной комиссии по регулированию электроэнергетики, которая выдает лицензии на поставки газа, в Украине насчитывается около 500 коммерчески-посреднических организаций, действующих на рынке газа [8, с. 81]. В Законе Украины «О защите экономической конкуренции» монопольным (доминирующим) считается положение субъекта хозяйствования, доля которого на рынке товара превышает 35 процентов, если он не докажет, что поддается значительной конкуренции [9]. С этого определения следует, что НАК «Нефтегаз Украины» является естественной монополией.

Важной характеристикой естественных монополий является то, что они могут носить временный характер, поскольку определенные изменения могут привести к исчезновению объективных условий для ее существования [10, с. 19]. По мнению известного польского экономиста Л. Бальцеровича, исчезновение объективных условий для существования естественных монополий происходит под влиянием технического прогресса и развития практической экономической мысли [11]. Акцентируя внимание на «развитии практической экономической мысли», он вполне справедливо замечает, что до недавнего времени, скажем, принималось за аксиому, что железная дорога является естественной монополией, а сегодня так уже не считают. Мы знаем, что можно разграничить управления самими путями и перевозками, и законодательно установить, что диспетчер путей будет обязан допускать конкуренцию между перевозчиками. То же касается газотрейдинга, энергетики и всех «сетевых» отраслей [10, с. 20].

НАК «Нефтегаз Украины» (далее – Компания, Группа) является вертикально интегрированной компанией, состоящей из многих субъектов хозяйствования (рис. 1). Она осуществляет комплексную деятельность в сфере нефтегазодобычи, в частности, занимается разведкой и разработкой месторождений. С этой целью осуществляет бурение разведочных и эксплуатационных скважин. Компания также отвечает за транспортировку газа, его хранение в подземных хранилищах, за поставки природного и сжиженного газа конечным потребителям. Предприятия компании добывают более 97% нефти и газа, добываемого из недр Украины. Кроме того, осуществляет переработку газа, нефти и конденсата на пяти газоперерабатывающих заводах, в результате чего производятся: сжиженный газ, моторные топлива и другие виды нефтепродуктов [12].

Рис. 1. Структура НАК «Нефтегаз Украины» по состоянию на 21.10.2012

Источник : [12]

Сегодня газотранспортная система Украины имеет в своем распоряжении 39,8 тыс. км газопроводов различного уровня назначения и производительности, 74 компрессорные станции, 13 подземных хранилищ газа, 5 газоперерабатывающих заводов, 91 автомобильную газонаполнительную компрессорную станцию и много других объектов инфраструктуры, обеспечивающих функционирование системы (см. табл. 1).

Таблиця 1

Характеристики НАК «Нефтегаз Украины» в 2009-2011 гг.

Показатель / по состоянию на дату	1.01.2009	1.01.2010	1.01.2011
количество месторождений в разработке	234	233	235
эксплуатационный фонд скважин (газовых / нефтяных / нагнетательных)	2568 / 2494 / 312	2572 / 2401 / 307	2572 / 2401 / 307
протяженность газопроводов высокого давления, тыс. км	38,2	39,8	39,8
количество компрессорных станций / цехов	73 / 110	74 / 112	74/112
мощность компрессорных станций, МВт	5450	5450	5450
протяженность газораспределительных сетей, тыс. км	347	349,2	349,2
количество подземных газохранилищ	13	13	13
протяженность магистральных нефтепроводов, тыс. км	4,7	4,7	4,7
количество насосных станций	28	51	51
мощность насосных станций, МВт	357	357	357
количество газоперерабатывающих заводов	5	5	5
количество автомобилей газонаполнительных компрессорных станций	91	91	91
количество работников, тыс. человек	172	175	175

Источник : собственная разработка на основе данных [12]

Природный газ является одним из главных источников энергии и широко применяется в качестве топлива для промышленного и коммунально-бытового потребления. В мире в целом, и в Европе в частности, возрастают объемы потребления природного газа опережающими темпами в связи с улучшением общеэкономической конъюнктуры и повышением спроса на этот энергоноситель, особенно для выработки электроэнергии. Мировое потребление природного газа за последние 20 лет увеличилось на 65% и продолжает ежегодно увеличиваться на 2-4% [13, с. 9].

Во многих странах мира рынки углеводородных ресурсов в целом, и газовые рынки частности, уже давно пошли путем либерализации и перехода на рыночные отношения. Так, например, в 2007 году Еврокомиссия предложила курс на [14, с. 8]:

—полную либерализацию газового рынка в европейских странах;

—содействие развитию конкуренции и ценообразования, основанных на свободной деятельности участников рынка.

Такой подход обеспечивает создание условий для развития свободной конкуренции, что в свою очередь приводит к существенному снижению цен на газ. Кроме этого, либерализация европейского рынка газа дает равные права и доступ поставщиков к газопроводам во всех странах Европейского Союза.

Известно, что цена газа в европейских странах определяется в долгосрочном контракте, по специальной формуле, которая согласовывается между поставщиком и получателем газа. Формула учитывает, прежде всего, базовую цену и количество газа, который будет поставляться. Базовая цена определяется на основе цены корзины, состоящей из цен сырой нефти и основных нефтепродуктов в месяц поставки.

Однако, часто бывает так, что тенденция на рынке газа сильно отличается от того, в каком направлении меняются цены нефти и нефтепродуктов. Это связано с тем фактом, что базовая цена рассчитывается на основе средней цены нефтепродуктов за последние 6-9 месяцев [15]. К рассчитанной по определенной формуле цене добавляются также расходы на перекачку, хранение и дистрибуцию этого энергетического ресурса.

Так почему же цена газа зависит от цены нефти? В отличие от цен нефти не существует мировой рыночной цены на природный газ. Только в контрактах на поставку в США и Великобритании цена газа обусловлена ситуацией на рынке этого энергоресурса. Остальные страны мира применяют различные механизмы и формулы для определения цен природного газа. Причем для каждого контракта определяется индивидуальная формула расчета цены, которая является коммерческой тайной.

Относительно постоянные и в натуральный способ размещенные центры дистрибуции газа на европейском континенте оберегают продавцов и покупателей газа от внезапных колебаний рыночных цен этого энергоресурса. Они устанавливают цену газа на основе специального индекса, который является относительно стабильным, по сравнению с ситуацией на рынке нефти.

На западноевропейском рынке природного газа принимаются меры по исключению зависимости цен газа от цен нефти, например, путем создания спотового рынка газа, формирование которого открывает новые возможности для расширения экспорта. Однако масштабы спотового рынка газа

ограничены, так как коммерческие риски участников резко возрастут в условиях сохранения тенденции превышения предложения над спросом на газ в ближайшие годы. Например, аномально теплая зима 2007 года привела к тому, что цены спотового рынка газа в континентальной Европе в течение длительного периода двигались противоположно к фазе цен долгосрочных контрактов и были ниже уровня спотовых цен в США [14, с. 8-9]. Так, рассчитанные цены, в конце 2007 года и в течение 2008 года, были также ниже, чем в Великобритании [15].

Оппонентами долгосрочных газовых контрактов, которые зависят от стоимости нефти, выступают Еврокомиссия и Международное энергетическое агентство. Главная претензия к долгосрочным газовым контрактам со стороны Международного энергетического агентства – негибкость по отношению к спросу и предложению, которая в последние годы стала причиной более высокого уровня цен в континентальной Европе по сравнению с США. Завышение цены в газовых контрактах, индексированных по нефти, является фактором, деструктивно влияющим на спрос на газ со стороны электростанций в континентальной Европе. Высокие цены деформируют структуру потребления в этом перспективном сегменте спроса на газ в пользу угля. Это, в свою очередь, приводит к увеличению выбросов парниковых газов. Иначе, если бы цена на газ определялась по другим, более гибким правилам, объемы спроса были бы значительно выше. Поэтому более дорогой природный газ теряет популярность в Европе, а его место занимает уголь, что негативно влияет на экологию [14, с. 9].

Данные об изменениях среднегодовой цены за 1000 кубометров газа в отдельных странах мира в 2005-2007 годах показаны в табл. 2. Как видим цена газа в Украине уже тогда начала расти. Для сравнения на рис. 2 показано цены на природный газ для нужд потребителей в отдельных европейских странах и странах СНГ в 2006 году.

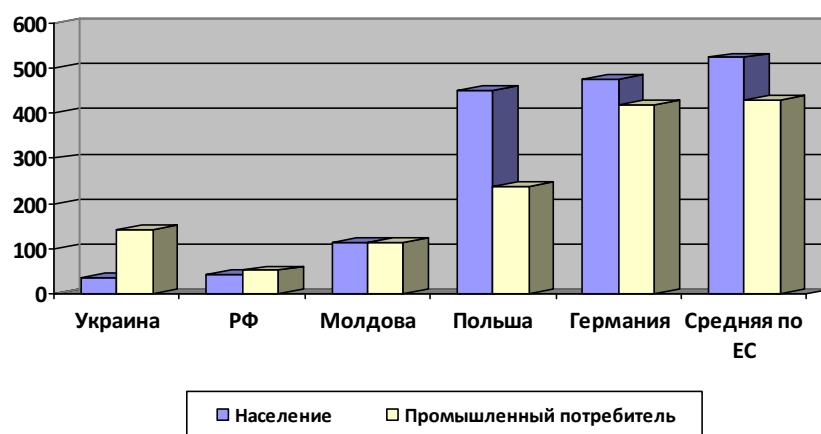
Таблица 2

Изменения среднегодовой цены за 1000 кубометров газа в странах мира (в \$)

Года	ЕС*	Англия**	США**	Канада	Россия***	Украина****
2005	218.3	270.7	322.5	266.0	49.1	50
2006	318.8	288.7	248.0	213.9	58.6	95
2007	327.6	220.5	255.0	226.3	72.8	130

* – cif (цена газа на рынке, учитывая его страхование и транспортировку); ** – цена спотового рынка газа; *** – закупочная цена внутри России; **** – стоимость импортного газа на границе с Россией, без налога на добавленную стоимость (НДС)

Источник : [14, с. 8]

**Рис. 2. Цены газа для нужд потребителей Европы в 2006 году
(в дол. США за тыс. м³, с НДС)**

Источник : [16]

В Украине, согласно полномочиям, определенным Кабинетом Министров Украины, предельные уровни цен на природный газ для всех категорий потребителей утверждаются Национальной комиссией регулирования электроэнергетики (НКРЭ) Украины [16]. Особенность ценовой политики в газовом комплексе Украины определяется следующими факторами [14, с. 8]:

- зависимость от российского газа;
- перекрестное субсидирование населения промышленностью;
- сдерживание роста тарифов для населения;

—государственное регулирование цен и тарифов в нефтегазовом комплексе.

С 1 января 2006 года предельные уровни оптовых цен на газ для потребителей Украины (с учетом тарифов на его транспортировку, поставку и НДС) составляют [16]:

—для предприятий коммунальной теплоэнергетики – 304,50 грн. за 1000 куб.м;

—для бюджетных организаций и учреждений – 288,00 грн. за 1000 куб.м;

—для населения – 185,00 грн. за 1000 куб.м. Указанный уровень цены на природный газ для населения является неизменным с апреля 1999 года. При этом основная составляющая предельного уровня цены – непосредственно цена газа как товара по сравнению с датой утверждения снизилась на 22,6%;

—для промышленных потребителей (без учета тарифов на его транспортировку, снабжение и НДС) – 422,1 грн. за 1000 куб.м. С 20 февраля 2006 года предельный уровень цены на газ для промышленных потребителей установлен НКРЭ на уровне 548,0 грн. за 1000 куб.м (без учета тарифов на его транспортировку, поставку и НДС), что соответствует их экономически обоснованному уровню.

Значительную долю в цене газа для потребителей вносят оплаты за транспортировку, распределение и хранение газа в подземных хранилищах газа (ПХГ). Эти оплаты составляют доходы предприятий газовой промышленности, из которых они покрывают собственные расходы и получают прибыль. Однако, в связи с тем, что цены на газ в Украине являются регулируемыми, могут возникнуть ситуации, когда доходы не покрывают расходов, а значит предприятие несет убытки. Для примера в табл. 3 приведены усредненные технико-экономические показатели по стоимости услуг на хранение газа в странах Евросоюза [14, с. 9].

Таблица 3

Стоимость услуг за хранение газа в ЕС

Тип ПХГ	Активный объем, млн. м ³	Макс. продолжительность отбора / год	Средняя цена хранения 1000 м ³ /год	Средняя цена поставки 1 м ³ /год	Средняя цена поставки с ПХГ по МГ 1000 м ³ /год газа на 100км	
					↑↓	↑↑
отработанное газовое месторождение	2500	2000	50,0	100	2	8
водоносный горизонт	2500	2000	70,0	140	2	8
10 соляных каверн	500	500	130,0	65	2	30
Сжиженный природный газ	50	100	400,0	40	2	150

Источник : [14, с. 9]

Как видим, стоимость услуг по хранению газа в ПХГ колеблется в значительном диапазоне, в зависимости от того, как далеко находится хранилище от магистрального газопровода (МГ), от типа самого хранилища, от активного объема газа, находящегося на хранении, от стоимости буферного газа, а также от износа основных средств предприятия. Не секрет, что во многих из них оборудование устаревшее и неэффективное, а потому требует ремонтов, реконструкции и технического перевооружения. Часть ПХГ, как и других составляющих газотранспортной системы, не используется на полную мощность или вообще «законсервирована».

Кроме того, при фиксированных ценах на газ, доходы Компании и предприятий, входящих в ее состав, в значительной мере зависят от объемов реализации, которые в свою очередь зависят от таких основных факторов:

1)общего состояния экономики – потребления энергии различными предприятиями и учреждениями;

2)уровня экономического роста – касается роста / снижения объемов промышленного потребления газа;

3)состояния оборудования, которое использует и превращает газ в другую форму энергии (тепло, свет и т.п.);

4)температурного режима в осенне-зимний период – касается удовлетворения потребностей коммунальных предприятий, которые производят тепло для населения.

Таким образом, доходы от деятельности предприятий газовой промышленности зависят, главным образом, от цены добытого газа, а также от цен предоставленных услуг по хранению, транспортировке и распределению этого энергоресурса. Другим важным источником доходов является посредническая деятельность при транспортировке газа, цена которого напрямую связана с ценой импортируемого природного газа, которая в свою очередь зависит от цены нефти. Следовательно, на финансовые результаты деятельности предприятий влияют как цены добытых отечественных углеводородов, так и тенденции на мировом рынке энергоресурсов.

В табл. 4 приведены данные об изменениях тарифов и цен газа в Украине за период с 2006 года до 2009 года. Как видим, цена газа постоянно растет. В 2009 году она уже достигла уровня 228,8\$/тыс.м³, однако внутренние тарифы, установленные государственными органами (НКРЭ) не успевают за рыночной ценой газа. Поэтому предприятия газовой промышленности постоянно подвергаются ценовому риску и финансовым убыткам по этому поводу.

Таблица 4

Динамика изменений тарифов и цен газа (за 1000 м³) в Украине
(2006-2009 гг.)

Показатель / год	2006	2007	2008	2009
Цена импортного газа на границе с Россией (без НДС), \$	95	130	179,5	228,8 ¹
Тариф на транспортировку российского газа за каждые 100 км по территории Украины, \$	1,6	1,6	1,7	1,7
Тариф для ПХГ (без НДС), грн.	33 (закачка – 7,5; отбор – 7,5; хранение – 18)			
Цена газа для промышленных потребителей (с НДС)*, грн.	422-720	720,0-1006,15	1282,07-1857,3	≤2605,62 ²
Цена газа для предприятий горно-металлургического и химического комплекса (с НДС)*, грн.	422-720	720,0-1006,15	1386,98-1674	≤2460,42 ²
Цена газа для населения ³ (с НДС)*, грн.	175-444	407-444	367-1968,6	483,6-19,68,6
Тариф на распределение газа для облгазов (без НДС), грн.	23,25-38,05	28,8-94,5 (с 01.07)	81,3 ¹ (с 01.09.2008)	
Тариф на поставку газа для облгазов (без НДС), грн.	24,25-31,95	9,9-48,0 (с 01.07)	34,5 ¹ (с 01.09.2008)	
Курс НБУ за \$1, грн.	5,05	5,05	5,05 (на 08.01) 4,8462 (на 01.09) 6,8777 (на 01.12)	7,7 (на 06.01)

¹ – средняя цена; ² – максимальная цена с учетом всех надбавок; ³ – цена зависит от объемов потребления; * – приведены нижняя и верхняя границы изменения цены в течение года.

Источник : [14, с. 11]

29 января 2009 года НКРЭ утвердила предельные цены на газ для промышленных потребителей и бюджетных организаций на уровне 2025,25 грн. за тысячу кубометров. Только предприятия горно-металлургического комплекса и химической индустрии, согласно решению НКРЭ, будут покупать его по более низкой цене – не выше 1899,25 гривны за тысячу кубометров. При нынешнем валютном тренде эта величина равна 230-235 USD за тысячу кубометров. Примерно такой величины и достигнет, по заверениям правительства, средневзвешенная цена на импортный газ в 2009 году [17, с. 21].

На рис. 3 показано, как формировалась средняя цена газа в Украине на протяжении 13 лет, с 1999 по 2011 гг. (в дол. США за 1000 м³) и средняя цена нефти марки Brent (в дол. США за баррель).

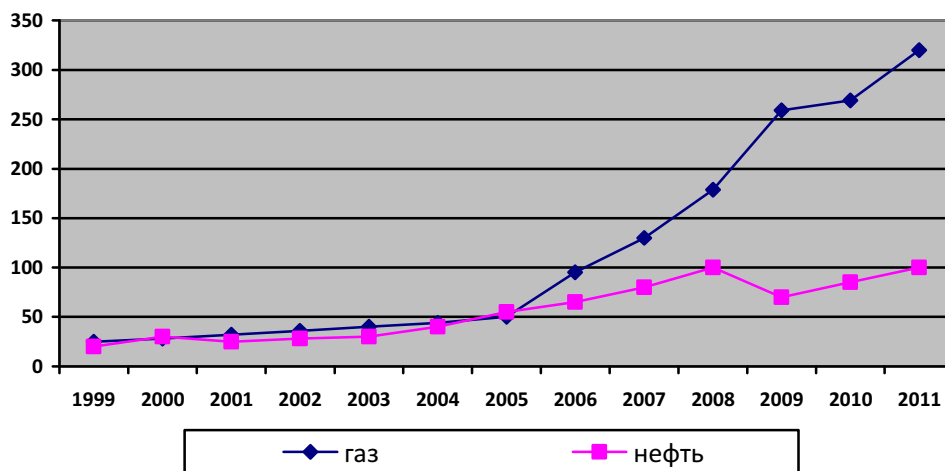

Рис. 3. Сравнение тренда изменений цен газа в Украине с трендом изменений цен на мировом рынке нефти

Источник : рассчитано на основе данных [12; 18]

Динамика средних цен нефти на мировых рынках в значительной степени диктует растущую цену природного газа в мире и в Украине. Значительные колебания цены нефти имели место в 2008

году (во время экономического кризиса). Так, во второй половине года средняя цена выросла с 70 до почти 140\$/баррель, после чего под конец года упала до уровня ниже 50\$/баррель. Однако, несмотря на катастрофические колебания цен на нефть, средний тренд ее цены имеет тенденцию к систематическому росту, что определяет направление изменений цены газа.

Итак, в 2009 году цена на импортный газ для Украины стала рыночной: 1 квартал – 360 долларов США за 1000 м³, 2 квартал – 275\$/1000м³, 3 квартал – 198\$/1000м³, 4 квартал – 208\$/1000м³. В последующие годы цена газа выросла еще больше. Это подтверждают статистические данные, приведенные в табл. 5, из которой следует, что уже с апреля 2011 года Украина платит за импортируемый природный газ 297\$/1000м³.

Таблица 5

Суммы оплат за импортированный природный газ в 2010-2012 гг.

Месяц и год поставки газа	Цена газа (\$ / тыс.м ³)	Сумма оплаты (млн. \$ США)	*Количество газа (тыс. м ³)
03.2010	305	576.8	1 891 148
04.2010	данные отсутствуют	419	**1 373 770
05.2010	данные отсутствуют	730	**2 393 443
06.2010	данные отсутствуют	710	**2 327 869
07.2010	248	780	3 145 161
08.2010	248	711	2 866 935
09.2010	248	715	2 883 065
10.2010	253	1 063	4 201 581
11.2010	253	1 043	4 122 530
12.2010	253	1 078	4 260 870
01.2011	264	1 400	5 303 030
02.2011	264	1 600	6 060 606
03.2011	264	1 250	4 734 848
04.2011	297	данные отсутствуют	данные отсутствуют
05.2011	297	948	3 191 919
06.2011	297	860	2 895 623
07.2011	355	477	1 343 662
08.2011	355	487	1 371 831
09.2011	354	867	2 449 153
10.2011	400	1 004	2 510 000
11.2011	400	972.2	2 430 500
12.2011	400	1 004	2 510 000
01.2012	416	808	1 942 308
02.2012	416	1 300	3 125 000
03.2012	416	865	2 079 327
04.2012	425	628	1 477 647
05.2012	425	648	1 524 706
06.2012	данные отсутствуют	данные отсутствуют	данные отсутствуют
07.2012	426	930	2 183 099
08.2012	426	890	2 089 202
09.2012	426	1 056	2 478 873

* собственные расчеты, ** рассчитано на основании данных по цене предыдущего месяца

Источник : рассчитано на основе данных [12]

В последующие кварталы цена росла прыжкообразно и сегодня Украина платит цену за газ в 426 \$/1000м³. Не исключено и дальнейшее возрастание цены. Однако рост цен на газ не переходит непосредственно в доходы предприятий газовой промышленности, поскольку собственная добыча газа покрывает только одну треть от потребности нашей страны. Рост доходов Компании от продаж газа на внутреннем рынке постоянно не успевает за ростом затрат на импорт газа. В 2008 году ситуацию спасали только компенсации из госбюджета [19, с. 20]. Для обеспечения прибыльной хозяйственной деятельности НАК «Нефтегаз Украины», необходимой для функционирования предприятий отрасли и развития производства, сегодня экономически важное значение имеет приведение в соответствие цен реализации природного газа для потребителей Украины с их экономически обоснованным уровнем [16].

Выводы из проведенного исследования. Все вышеизложенное подтверждается в отчетах НАК «Нефтегаз Украины», где указано, что «объемы реализации Группы зависят от цен на нефть, природный газ и другие углеводороды. Снижение цен на нефть, природный газ и другие углеводороды может привести к снижению чистой прибыли и потоков денежных средств. Сохранение низких цен в течение длительного периода времени может привести к сокращению объемов деятельности по разведке и добыче газа, а также к сокращению объемов газа, имеющих в наличии для переработки и продажи, и, в конечном итоге, может повлиять на способность группы выполнять свои обязательства по договорам» [12]. Таким образом, доказано, что Компания подвергается влиянию ценового риска, связанного как с мировыми ценами углеводородных ресурсов, так и с регуляцией внутренних цен на основные энергоресурсы.

Бібліографічний список

1. Правління Національного банку України. Методичні вказівки з інспектування банків «Система оцінки ризиків» (розд. Категорії ризику) від 15.03.2004 № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>
2. Данилюк М. О. Формування нових господарських відносин у нафтогазовому комплексі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.06.02 / М. О. Данилюк ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Л., 1999. – 35 с.
3. Діак І. В. Газова промисловість України на зламі століть / І. В. Діак, З. П. Осінчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2000. – 231 с.
4. Карп І. М. Стратегія розвитку нафтогазового комплексу / І. М. Карп // Екотехнології и ресурсосбережение. – 2004. – № 1. – С. 3-11.
5. Руднік А. А. Газотранспортна система України: історія та перспективи транзиту природного газу в Європу / А. А. Руднік // Екотехнології и ресурсосбережение. – 2005. – Спец. вип. – С. 38-39.
6. Чукаєва І. К. Природний газ в економіці України : [монографія] / І. К. Чукаєва ; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К. : Наук. думка, 2002. – 359 с.
7. Чукаєва І. К. Сучасний стан і перспективи розвитку газової промисловості України / І. К. Чукаєва // Економіка промисловості. – 2002. – № 3. – С. 88-93.
8. Козаченко Г. В. Оцінка інтенсивності конкуренції на регіональних ринках газу України / Г. В. Козаченко, К. П. Попов // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 3(33). – С. 81-87.
9. Про захист економічної конкуренції : Закон України від 11.01.2001 № 2210-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
10. Державне регулювання діяльності природних монополій : [монографія] / [Стадницький Ю. І., Загородній А. Г., Кривуцький В. В., Шпак Н. О.]. – Львів : Видавництво ЗУКЦ, ПП НВФ БІАРП, 2008. – 224 с.
11. Бальцерович Л. Свобода і розвиток. Економія вільного ринку / Л. Бальцерович. – Львів : Арсенал, 2000. – 332 с.
12. Національна акціонерна компанія «Нафтогаз України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.naftogaz.com>
13. Слесар П. Ф. Тенденции в сфере учета природного газа: сравнительный анализ методов расчета физико-химических свойств и показателей энергосодержания природного газа / П. Ф. Слесар, Т. В. Хандримайлова, Д. А. Крупчицкий // Трубопроводный транспорт. – 2009. – № 2 (56). – С. 9-11.
14. Клюк Б. О. Вплив цінової політики на реалізацію інвестиційних проектів з модернізації ГТС і мережі ПСГ / Б. О. Клюк, Р. Л. Вечерік, І. І. Шваченко // Трубопроводный транспорт. – 2009. – № 4 (58). – С. 8-12.
15. Газпромэкспорт [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.gazpromexport.com>, доступ 6.08.2010
16. Київський Міжнародний Енергетичний Клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.qclub.org.ua>
17. Феофантов Ю. Газ для промисловості оцінили по заслугі / Ю. Феофантов // Газ & Нафта. Енергетичний бюлетень. – 2009. – № 2. – С. 21.
18. International Energy Agency [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.iea.org>
19. Теплов Л. Втеча від газу / Л. Теплов, Л. Кміть // Газ & Нафта. Енергетичний бюлетень. – 2009. – № 2. – С. 16-20.

Анотація

У статті досліджуються проблеми реформування газових ринків в різних частинах світу, а також впливи цих реформ на формування цін природного газу і нафти. Показано, що на сьогоденному етапі розвитку ринку енергоресурсів, в більшості країн ціна нафти безпосередньо впливає на ціну газу. Доведений вплив коливань цін енергоресурсів на результати діяльності

підприємств газової галузі. Проаналізована особлива ситуація газового ринку України, враховуючи його монополістичну роль і значну залежність від імпорту російського газу.

Ключові слова: вуглеводневі ресурси, природний газ, нафта, видобуток, транспортування, споживання, ціна, ефективність.

Аннотация

В статье исследуются проблемы реформирования газовых рынков в разных частях мира, а также влияния этих реформ на формирование цен природного газа и нефти. Показано, что на сегодняшнем этапе развития рынка энергоресурсов, в большинстве стран цена нефти непосредственно влияет на цену газа. Доведено влияние колебаний цен энергоресурсов на результаты деятельности предприятий газовой отрасли. Проанализирована особенная ситуация газового рынка Украины, учитывая его монополистическую роль и значительную зависимость от импорта российского газа.

Ключевые слова: углеводородные ресурсы, природный газ, нефть, добыча, транспортировка, потребление, цена, эффективность.

Annotation

The problems of reforming of the gas market in different parts of the world, and also influence of these reforms on formation of the natural gas and the oil prices are investigated in the article. It is shown that at a today's stage of development of the power resource market, in the majority of the countries the oil price directly influences the gas price. Influence of instability of the power resource prices on results of the enterprises activity in the gas branch is finished. Especial situation of the gas market of Ukraine, considering its monopolistically role and considerable dependence on import of the Russian gas, is analysed.

Key words: hydrocarbonic resources, natural gas, oil, gas condensate, extraction, transportation, consumption, price, effectiveness.

УДК 330.131.7:622

**Залунін В.Ф.,
д.е.н., професор кафедри обліку, економіки
і управління персоналом підприємства,
Придніпровська державна академія
будівництва та архітектури**

ОРГАНІЗАЦІЯ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНИМ РИЗИКОМ ПІДПРИЄМСТВ НЕВИРОБНИЧОЇ СФЕРИ В УМОВАХ РИНКУ

Постановка проблеми. Характерною особливістю перехідної економіки України є високі темпи і величезні масштаби розвитку невинробничої сфери. Це з'ясовано як з погляду недооцінки її ролі в недавньому минулому, так і об'єктивним зростанням потреб сучасного ринку в невинробничих послугах. У зв'язку з цим управління ризиком виступає важливим доповненням до механізмів ринку і є способом поліпшення дії останніх. Специфіка ризику в невинробничій сфері полягає в тому, що об'єктом ризику може бути безпосередньо людина. Господарська діяльність, безумовна з економічної точки зору, повинна оцінюватися негативно, якщо вона не враховує інтереси споживачів, не відповідає вимогам безпеки і може завдати збитку здоров'ю і життю людини. У невинробничій сфері під управлінням ризиком розуміється практична діяльність, яка направлена на зниження ризиків, зменшення потенційних втрат і інших негативних наслідків господарської діяльності підприємств ринку послуг. Необхідність переходу від теоретичних досліджень управління ризиком і безпекою привела до формування особливої сфери відносин, особливою роду професійної діяльності пов'язаних з підвищенням надійності, стабільності функціонування підприємств при досягненні ними намічених результатів. На наш погляд це пояснюється недостатнім досвідом знань, спеціальної професійної підготовки кадрів що ухвалюють ризиковані рішення а, з іншого боку, неопрацьованістю методів аналізу, оцінки, способів зниження і попередження ризиків. Таким чином, можна відзначити, що розвиток професійного управління ризиками є величезним і, на жаль, погано використовуваним ресурсом зростання української економіки і може зробити істотний вплив на підвищення економічної безпеки країни, про що свідчить вже наявний в цій області досвід розвинених країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорію ризику значний внесок зробили такі зарубіжні та вітчизняні вчені, як Б. Койлі, Б. Райзберг, Т. Райс, Л. Севідж, М. Фрідмен, Й. Шумпетер, А. Альгін, В. Буянов, П. Верченко, В. Вітлінський, Л. Временко, В. Гранатуров, В. Кочетков,

Т. Клебанова, А. Матвійчук, С. Наконечний, М. Терський, Г. Чернова, О. Устенко, М. Хохлов, О. Ястремський та ін. Теоретичним і методологічним аспектам управління ризиками кредитування присвячено чимало наукових досліджень і публікацій. Значний внесок у становлення й розвиток методів ідентифікації, оцінки, аналізу управління ризиками зробили Г. Н. Белоглазова, А. В. Беляков, Е. Дж. Долан, Р. Котлер, К. Д. Кемпбелл, О. І. Лаврушин, Е. М. Морсман, А. М. Полард, Е. Рид, П. С. Роуз, В. Г. Севру, Ю. А. Соколов та інші. Різноманітні проблеми оцінки, аналізу, управління ризиками кредитування для підприємств, розглядаються в роботах українських вчених, а саме: І. Бланка, В. Вітлінського, А. Герасимовича, І. Геленка, Н. Гочарової, М. Єрмошенка, О. Кириченка, Н. Маслової, В. Міщенко, Л. Примостки, Л. Романеко. У той же час аналіз сьогоденної ситуації в області забезпечення економічної безпеки показує, що проблема забезпечення безпеки вимагає якісно нового підходу до її рішення. Можливості ухвалення рішень в цій області засновані тільки на практичному досвіді, в значній мірі вичерпані і вимагають нового підходу.

Постановка завдання. Мета статті - обґрунтувати і визначити основні напрями формування системи управління економічними ризиками на підприємствах невиробничої сфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідники в сфері управління економічним ризиком включають в нього три основні моменти: виявлення наслідків діяльності людей в ситуації ризику; уміння реагувати на вірогідні негативні наслідки, які можуть виникнути в результаті цієї діяльності; розробку і здійснення заходів, за допомогою яких можуть бути усунені або компенсовані вірогідні негативні результати дій [2]. Управління ризиками припускає знання конкретних дій, які необхідно зробити на кожному з основних етапах діяльності і в якій послідовності. Тобто мова йде про систему менеджменту ризику (інакше ризик-менеджмент). Отже, ризик-менеджмент є системою управління ризиками і соціально-ризиковими відносинами, які виникають в процесі цього управління.

Як складна система управління, ризик-менеджмент включає керовану підсистему (об'єкт управління) і підсистему, що управляє (суб'єкт управління). Під об'єктом управління в ризик-менеджменті розуміється ризик, ризикові інвестиції і економічні (соціально-ризикові відносини, що виникають в процесі реалізації ризику (відносини між позичальником і кредитором, між підприємцями, страхувальником і страховиком) [5]. Під суб'єктом управління розуміється спеціальна група людей (менеджер по ризику, фінансовий менеджер та інші), що здійснює цілеспрямоване функціонування об'єкту управління за допомогою різних примов и методів управлінської дії.

Метою управління економічним ризиком в невиробничій сфері є отримання максимально можливої величини прибутку при оптимальному співвідношенні величини прибутку і ризику. Звідси, весь процес управління ризиком або процес дії суб'єкта на об'єкт управління, повинен відбуватися відповідно до названої мети. Досягнення поставленої мети вимагає глибокого аналізу чіткої постановки самого процесу управління ризиком підприємницької діяльності. Даний процес повинен включати, на наш погляд, ряд взаємозв'язаних, послідовних стадій (етапів):

1. Підготовчий етап, який співпадає із завершальною процедурою оцінки ризику. На цій стадії кожна альтернатива оцінюється з погляду величини ризику. Далі здійснюється ранжирування всіх виявлених альтернатив вирішення даної проблеми по ступеню прийнятності ризиків, і виявленню таких варіантів, в яких величина ризику є соціально-економічно прийнятною.

2. Друга стадія - стадія розробки і ухвалення законів, нормативних актів, інструкцій, ухвал, які повинні забезпечити реалізацію вибраної ризикової альтернативи; передбачити заходи по зниженню ризику і рішення питання про право і відповідальність за ризик.

3. Розробка конкретних заходів, орієнтованих на нейтралізацію або мінімізацію можливих неадекватних наслідків ризику. Вибір методів управління ризиками і їх здійснення. Для того, щоб зі всіх можливих методів управління вибрати найбільш відповідний даній ситуації і вирішуваний проблемі, необхідно ввести певні обмеження. Такими обмеженнями можуть бути: ресурсні, умови фінансової стійкості, техніко-технологічні можливості, кадрові та інші.

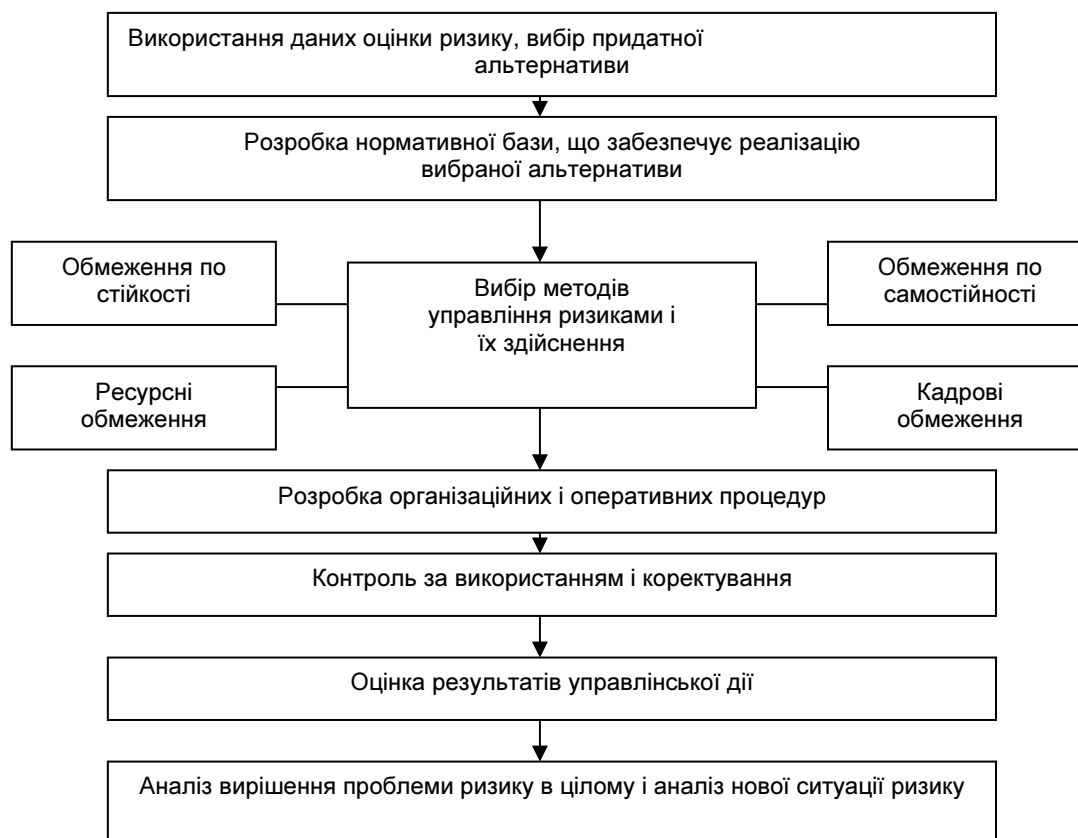
4. Найважливішою стадією процесу повинна стати розробка організаційних і оперативних процедур попереджувального характеру. Ці процедури повинні містити конкретні рекомендації для осіб, що приймають і реалізують ризиковані рішення при виникненні несприятливих наслідків в ході здійснення конкретного економічного, фінансового, комерційного завдання. Важливість розробки процедур пояснюється тим, що запізніле реагування на негативні наслідки ризиків, що з'являються, практично завжди веде до виникнення нових труднощів, ускладнення проблем, додаткових втрат.

5. Контроль за виконанням методів управління ризиками і їх коректування в процесі реалізації. Необхідний постійний і дієвий контроль за реалізацією методів управління в цілях зниження непотрібних втрат і, якщо можливо, заміна методу, який став для використання недоцільним, на інший, який здатний нейтралізувати негативні наслідки ризиків.

6. Необхідним етапом процесу управління ризиком є оцінка результатів управлінської дії. Для точного аналізу і оцінки результатів управління ризиком необхідно чітко налагоджена система отримання достовірної інформації. Вона дозволяє здійснювати стандартні процедури фінансово-економічного аналізу господарської діяльності і зіставляти рівень отриманого збитку [6].

7. Завершальним етапом є аналіз вирішення проблеми ризику в цілому і аналіз нової ситуації ризиків. На цій стадії визначається чи сприяли вибрані методи і заходи щодо зниження ризиків вирішенню основної проблеми, що стоїть перед підприємством в ситуації ризику.

При цьому здійснюється аналіз характеристик нового стану підприємства, які вимагають регулювання, дається оцінка тривалості нейтралізації чинників, обумовлюючих проблему. Загальний процес управління ризиком підприємницької діяльності можна представити у вигляді рис. 1.

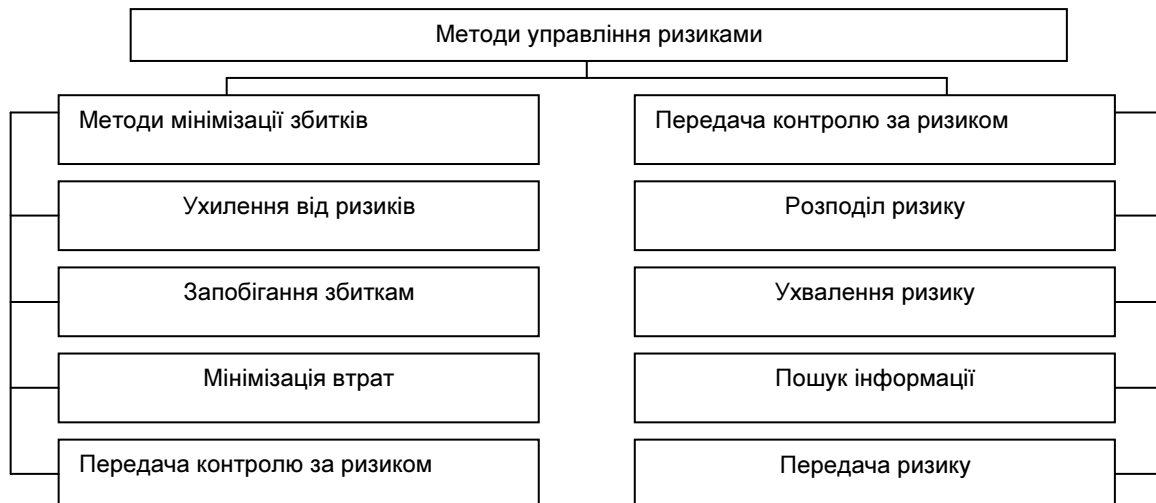
Рис. 1. Етапи процесу управління ризиками

Імовірнісний характер економічних процесів в умовах невизначеності, в якій беруть участь підприємці, принципова неможливість детального опису всіх взаємодій в ринковій системі, обмеженість інформації - все це обумовлює необхідність існування в системі управління ризиком такого механізму, який, по-перше, міг би забезпечувати пошук якнайкращих варіантів поведінки підприємства в складних, швидко змінних умовах зовнішнього соціально-економічного середовища, в умовах ризику; а, по-друге, усувати відносно малі неполадки в ризикованій господарській ситуації безпосередньо самими службами (підрозділами) торгового підприємства [7].

Практика управління ризиком в невиробничій сфері виробила систему методів, завдяки яким можливо значно зменшити негативні явища, супроводжуючі господарську діяльність в ринкових умовах. При цьому необхідно враховувати всі види ризиків, оскільки непередбачені урядові рішення, коливання ринкової кон'юнктури, зміни в смаках, віддання переваги над споживачів продукцією (послуг), дії конкурентів і інше, можуть звести нанівець найточніші прогнози і кваліфіковані управлінські рішення. Тому необхідно, далі у разі найсприятливіших подій, вміти зменшувати рівень вірогідного ризику до оптимального розміру і передбачати можливість зменшення негативних наслідків ризиків [1]. Отже, вважаємо доцільним розгляд методів направлених на мінімізацію і відшкодування втрат.

На рис. 2 представлені найбільш поширені методи управління ризиками: ухилення від ризиків, розподіл ризиків, запобігання збиткам, ухвалення ризику, мінімізація втрат, передача ризику, передача контролю за ризиками, пошук інформації. Розглянемо їх докладніше:

1. Ухилення від ризику. Мова йде про те, що підприємство може просто відхилитися від діяльності, що містить певний ризик. Повністю усунути можливість збитків надзвичайно важко, тому що на практиці це означає: не брати на себе ризик вище звичного рівня. До того ж постійна відмова від здійснення ризикових операцій означає для підприємства стагнацію ділової активності і знижує можливість отримання прибутку.

Рис. 2. Методи управління ризиками

2. Запобігання збиткам. У зв'язку з тим, що повністю усунути конкретні збитки надзвичайно важко, підприємство може спробувати їх зменшити методом запобігання. Попередження втрат означає можливість уберегтися від випадковостей за допомогою конкретного набору превентивних дій.

3. Мінімізація втрат. Завжди існує можливість мінімізувати значну частину своїх збитків, дотримуючи норм та правил, які встановлені законодавством, адміністративними органами загальнодержавного і регіонального плану, особливо податкового законодавства [3]. Все це дозволить уникнути підприємству додаткових втрат, штрафних санкцій, викликаних порушеннями адміністративно-правового характеру. Крім того, підтримуючи хороші фінансові, довірчі відносини із споживачами і постачальниками продукції (послуг), партнерами по бізнесу підприємство може зменшити як змінні витрати, так і розміри фінансових претензій і терміни їх здійснення, які воно буде вимушено задовольнити.

4. Передача контролю за ризиком. Позбавитися від ризику можна за допомогою передачі іншому підприємству: реальній власності, діяльності, пов'язаній з ризиком, відповідальності за ризик. Наприклад, можна продати будівлю, щоб уникнути ризику, пов'язаного з проблемою неліквідності нерухомого майна у разі майбутнього падіння цін на ринку нерухомості; або продати цінні папери, щоб уникнути інвестиційного ризику, перевести українські гривні в іноземну валюту у разі зростання інфляції.

5. Ухвалення ризику. Підприємство може утримати, тобто прийняти його на себе, залишити в своїй відповідальності, якщо: потенційна втрата дуже незначна, витрати на страхування невеликі, існує можливість понизити ризик, якщо немає інших можливостей захисту від ризику. Ухвалення рішення про розмір утримання ризику залежить від таких чинників, як розмір власного капіталу, ліквідності активів, володіння достовірною інформацією про ринок. Одним з методів ухвалення ризику є самострахування. Це механізм, за допомогою якого підприємство саме себе страхує, накопичуючи засоби для покриття будь-яких збитків.

6. Розподіл ризиків. При цьому методі ризик вірогідного збитку або втрат ділиться між учасниками операції так, що можливі втрати кожного стають відносно невеликими. Він лежить в основі ризикового фінансування. Завдяки використанню даного методу фінансово-промислові, банківські групи йдуть на фінансування ризикованих проектів, нових напрямів [4].

7. Пошук інформації. Цей метод направлений на зниження ризику шляхом знаходження і використання необхідної для ухвалення рішення інформації. Саме в більшості випадків ухвалення помилкових рішень пов'язане з її відсутністю або недостатністю. Асиметричність інформації, коли окремі сегменти ринку мають доступ до важливої інформації, якою не володіють інші зацікавлені суб'єкти, заважають підприємствам поводитися раціонально і є бар'єром на шляху ефективного використання ресурсів і фінансових коштів.

8. Передача ризику. Цей метод пов'язаний з можливістю покриття збитків за рахунок засобів, отриманих із зовнішніх джерел. Зазвичай передача ризику відбувається шляхом страхування [8]. Страхування направлене на зниження ризику шляхом перетворення випадкових збитків у відносно невеликі постійні втрати. При покупці страховки підприємство передає ризик готовій платити за нього певні види збитків страховій компанії, яка отримує за цю послугу гонорар (страхову премію). В цілях зниження ризику, використовуючи даний метод, необхідно передбачити: вибір страхових покриттів відповідно до цін, вибір страховиків, визначення страхового захисту (зіставлення премій з умовами) на страховому ринку, виконання фірмою зобов'язань (передбачених умовами страхової операції),

формування документів, створення власної страхової служби, що виконує функції страхового посередника і консультанта (в міру доцільності).

У реальному житті ризики нерозділені суворо по категоріях і тому важко давати точні, заздалегідь визначені рекомендації по управлінню ризиками, але можна говорити про підходи до управління взагалі (табл. 1).

Таблиця 1

Схема управління ризиками

Розмір можливих збитків	Вірогідність ризику	
	Висока	Невисока
Великий	Ухилення від ризику, запобігання збиткам, мінімізація втрат, диверсифікація, пошук інформації, передача контролю за ризиком, розподіл ризику, самострахування	страхування, хеджування, розподіл ризиків
Невеликий	Ухвалення ризику, запобігання збитків, мінімізація втрат, самострахування	утримання, ухвалення рішень

Кожен з наведених методів дозволу ризику має свої переваги і недоліки. Тому для зниження ризику вибираються методи, що найбільш впливають на загальний потенціал господарюючого суб'єкта, якнайкращою оцінкою якого є чиста сума його прибутку. Поєднання відразу декількох методів зрештою може виявитися відмінним рішенням, якщо його не досягти яким-небудь одним, традиційним.

Висновки з проведеного дослідження. З погляду мінімізації витрат будь-який метод зниження ризику повинен бути задіяний, якщо він вимагає найменших витрат і використовуватися до тих пір, поки витрати на його застосування не почнуть перевищувати віддачу. Проте це правило не може бути застосоване, якщо мова йде про людське здоров'я, стан навколишнього середовища, життя людей або питання зайнятості здійснюваної господарської діяльності підприємства. Таким чином, в результаті розгляду проблеми управління окремими видами ризиків, можна відзначити три універсальні способи зниження будь-якої ризиків: страхування; розподіл ризиків між учасниками операції (проекту); резервування засобу на покриття непередбачених витрат. Управління ризиком в досліджуваній сфері повинне враховувати такі великі блоки господарської діяльності, як: ухвалення рішень і їх реалізацію. При цьому найуразливішою і схильною до ризику, за інших рівних умов, є сфера реалізації рішень. Якщо звернутися до підприємства, що позитивно зарекомендоване у клієнтів, має хорошу репутацію, то, як правило, його господарська діяльність менш ризикована і має більше шансів на прибуток (дохід). Цьому сприяє те, що його послуги носять достатньо традиційний характер, рамки нововведення достатньо вузькі і проводяться в життя поволі.

Кількісний підхід до визначення значення ризиків дозволяє визначити величину вірогідного виграшу, невдачі або відхилення від поставленої в процесі ухвалення рішення мети, а також порівняти вірогідну вигоду з можливим збитком шляхом побудови кривої вірогідності отримання певного рівня прибутку. Таким чином, величина результату може бути розрахована по кожному альтернативному варіанту шляхом зіставлення вірогідного виграшу з можливою невдачею, можливого виграшу з очікуваним збитком. Проте для господарської діяльності, яка безпосередньо пов'язана з людиною, необхідне врахування соціально-економічних втрат і наслідків, що не підлягають об'єктивній кількісній оцінці. Тому в процесі управління ризиком доводиться використовувати суб'єктивні оцінки, представлені в умовних кількісних показниках. Таким чином, оцінка ризику може розглядатися, як соціально-економічний результат.

Бібліографічний список

1. Бадалова А. Г. Экономические проблемы управления рисками на предприятии / А. Г. Бадалова // В сб. Управление. Конкурентоспособность. Автоматизация : [сб. науч. трудов]. – Ростов/Дон : ГОУ ДПО «ИУИ АП», 2002. – Вып. 1. – С. 45-46.
2. Вітлінський В. В. Ризикологія в економіці та підприємстві : [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
3. Денисенко В. И. Системное моделирование рисков промышленных предприятий / В. И. Денисенко, А. П. Дьяченко // Управление риском. – 2009. – № 1. – С. 33-37.
4. Камінський А. Б. Економічний ризик та методи його вимірювання / А. Б. Камінський. - К. : Козаки, 2002. -120 с.
5. Матвійчук А. В. Аналіз управління економічним ризиком : [навч. посібник] / А. В. Матвійчук. - К. : Центр навч. літ., 2005. -- 224 с.
6. Мішин О. Ю. Поняття економічного ризику, його основні характеристики / О. Ю. Мішин // Коммунальное хозяйство городов : [науч.-техн. сб.]. Сер. «Экономические науки». – К. : Техника, 2004. - Вып. 54. – С. 189-193.

7. Романов В. С. Ризик-менеджмент як умова розвитку підприємства / В. С. Романов // Теорія і практика реструктуризації підприємств : [збірник матеріалів Всеросійської науково-практичної конференції]. - Пенза, 2006. - С. 144-146.

8. Тепман Л. Н. Риски в экономике : [учеб. пособие для вузов] / Л. Н. Тепман ; [под ред. проф. В. А. Швандара]. - М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2002. - 380 с.

Анотація

У статті на базі системного підходу уточнено та проаналізовано зміст і сутність понять, які використовуються у процесі управління економічними ризиками. Систематизовано класифікаційні ознаки і на їх основі наведено класифікацію ризиків, яка враховує особливості управління ними. Оцінено способи мінімізації та нейтралізації негативного впливу економічних ризиків підприємств невиробничої сфери.

Ключові слова: економічний ризик, підприємство невиробничою сфери, процес управління ризиком.

Аннотация

В статье на базе системного подхода уточнено и проанализировано содержание, и сущность понятий, которые используются в процессе управления экономическими рисками. Систематизированы классификационные признаки и на их основе приведена классификация рисков, которая учитывает особенности управления ими. Оценены способы минимизации и нейтрализации негативного влияния экономических рисков предприятий непроизводственной сферы.

Ключевые слова: экономический риск, предприятие непроизводственной сферы, процесс управления риском.

Annotation

In the article on the base of approach of the systems specified and analyses maintenance and essence of concepts which are utilized in the process of management economic risks. Classification signs are systematized and on their basis classification of risks, which takes into account management features by them, is resulted. The methods of minimization and neutralization of negative influence of economic risks of enterprises of unproductive sphere are appraised.

Key words: economic risk, enterprise of unproductive sphere, process of management a risk.

УДК 658:336.22

**Лісовий А.В.,
д.е.н., професор, завідувач кафедри
аудиту та економічного аналізу,
Лісова Т.А.,
Національний університет державної
податкової служби України**

ПОДАТКОВИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Розкриття можливих шляхів вирішення проблем і недоліків вітчизняної системи податкового менеджменту сприятиме стимулюванню підприємницької виробничої діяльності, підвищенню ділової та інвестиційної активності господарюючого суб'єкта, а також стимулюванню науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва і, як наслідок, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Різним аспектам проблем та перспектив розвитку податкового менеджменту присвячені роботи відомих вітчизняних фахівців-науковців і практиків, таких як: В. Л. Андрущенко [1, 6], А. В. Єлісєєв [2, 3], А. Г. Загородній [3], Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий [4, 5], В. М. Суторміна [6], В. М. Федосов [6] та інших. Але вказані науковці, розглядаючи проблеми податкового менеджменту, більше уваги приділяють адмініструванню податків, а податковий менеджмент – це не тільки чітке виконання законодавчих актів та інструкцій вищестоящих органів управління, – це, крім того, ще й творчий процес. Тому розкривати податковий менеджмент необхідно не лише з точки зору податкової науки, а й з позицій класичного менеджменту.

Постановка завдання. Метою статті є проведення аналізу основних особливості та проблеми податкового менеджменту та обґрунтування шляхів вирішення цих проблем.

При написанні статті було поставлено наступні завдання:

- опираючись на інтелектуальні та поняттєві ресурси сучасної науки, розкрити мету та особливості податкового менеджменту;
- висвітлити проблемні питання податкового менеджменту, визначити шляхи перспективного покращення ситуації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Податковий менеджмент є складовою всієї податкової політики як на рівні держави, так і регіону, галузі, підприємства, громадянина. Податковий менеджмент є системою принципів і методів розробки та реалізації управлінських рішень, пов'язаних з вибором податкової системи, розрахунком податкових платежів, постійним контролем за їх здійсненням.

Податковий менеджмент охоплює три рівні податкової політики [1]:

1. Державний податковий менеджмент.
2. Податковий менеджмент підприємства.
3. Податковий менеджмент громадян.

Головна мета податкового менеджменту підприємства – забезпечення йому оптимальних податкових платежів з урахуванням чинного законодавства [2]. При цьому потрібно звернути увагу на вирішення таких проблем: дисципліна та культура платників податків; поєднання стратегічної та тактичної мети податкового менеджменту; мінімізація та оптимізація сплати податків; ризик податкових платежів для платників податку [3].

Як і будь-який менеджмент, податковий передбачає обов'язкові складові, свої особливі елементи. До головних з них належать суб'єкт та об'єкт оподаткування.

Суб'єкт оподаткування – це всі платники податків [4].

Об'єкт оподаткування – другий важливий елемент податкового менеджменту. Об'єктом оподаткування виступає переважно або майно, або дохід, або приріст вартості виробу, або вид діяльності [5].

У ситуації, яка склалася в Україні, велике значення мають статистичне спостереження за соціально-економічними процесами, дослідження різних альтернативних показників з незалежних джерел отримання інформації, у тому числі й з неофіційних. Таке розширення джерел отримання інформації дає можливість точніше та зваженіше приймати рішення щодо розробки економічної та податкової стратегії й визначення податкової політики.

Особливого значення показники соціально-економічного розвитку держави набувають у період економічного спаду, зниження промислового виробництва та скорочення валового суспільного продукту. У цій ситуації розмір податкового потенціалу залежить від доходів підприємств і громадян.

Отже, податковий потенціал є важливою складовою податкового менеджменту як на макроекономічному, так і на мікроекономічному рівні. Його розмір залежить від різних чинників, які можна об'єднати в такі групи:

1. Речові чинники виробництва – основні виробничі засоби (у першу чергу їх активна частина), виробнича інфраструктура (пасивна частина), виробничі запаси.
2. Трудові чинники виробництва – робоча сила в кількісному та якісному вираженні, заробітна плата, доходи робітників тощо.
3. Сукупність управлінських дій щодо всіх його складових елементів – статистичний та бухгалтерський облік, суб'єкти управлінських рішень та ін. [5].

Це головні елементи внутрішнього податкового середовища. Крім того, треба взяти до уваги й чинники зовнішнього середовища, насамперед інформацію, банківську та кредитну політику тощо.

Однією із проблем сучасного податкового менеджменту в Україні є автоматичне перенесення зарубіжних способів і прийомів у вітчизняну практику оподаткування підприємств без наукового обґрунтування внаслідок порівняно недовгого періоду існування податкової системи держави. Це, в свою чергу, не сприяє підвищенню його ефективності [6].

Крім того, податкові реалії, які склалися, не сприяють стабільності підприємницької діяльності, оскільки нормативно-правова база оподаткування в Україні є складною, неоднорідною та нестабільною (відбувається часте її коригування), а окремі податкові законодавчі норми – недостатньо узгодженими, інколи й суперечливими. В цілому, спостерігається відсутність координації між окремими спеціальними законами про податки, а також між податковими законами загальної дії та законами, які регулюють окремі види діяльності.

Таким чином, відсутність або недостатня кількість спеціалістів з питань оподаткування, недосконалість організаційно-управлінської структури підприємства, недостатня увага керівництва суб'єкта господарювання щодо питань функціонування корпоративного податкового менеджменту або ж нерозуміння його суті та значення унеможливорює розширення або диверсифікацію виробництва з метою зменшення податкового тягаря і призводить, як правило, до зниження ефективності показників діяльності підприємства в цілому та його фінансово-господарського стану [6].

На нашу думку, забезпечити ефективність податкового менеджменту в сучасних умовах господарювання можна насамперед, шляхом запровадження чіткої системи забезпечення платника податків необхідною інформацією з метою підвищення ефективності прийняття ним відповідних управлінських рішень [7]. Дана система повинна відповідати таким вимогам, як корисність, цілісність (інформація повинна в повному обсязі характеризувати різні аспекти діяльності підприємства), фактичність, динамізм та ефективність [8]. Також необхідною умовою у здійсненні управління оподаткуванням на підприємстві має бути підвищення ділової культури платника, оскільки її відсутність обумовлює протиріччя вітчизняного податкового менеджменту (з однієї сторони, метою діяльності підприємства є отримання прибутку, а з іншої, зниження його частки з метою мінімізації податкових витрат).

Висновки з проведеного дослідження. У підсумку необхідно зазначити, що результати функціонування податкового менеджменту виходять за межі цілей, які досягаються удосконаленням податкової системи, що забезпечує профіцит бюджету. Використовуючи арсенал непрямих податкових пільг, можна нейтралізувати вплив стагнуючих факторів на економіку. Такими інструментами податкової системи є пільги прямих і непрямих податків: прискорена амортизація, зменшення оподатковуваного прибутку, зменшення податку, повне звільнення від податку, використання методу залишку, що зменшується, і методу рівномірних списань вартості різних категорій основних фондів, податкові знижки на виснаження надр, надання платникам податків інвестиційного кредиту тощо.

Таким чином, вирішення обумовлених вище проблем і недоліків вітчизняної системи податкового менеджменту сприятиме стимулюванню підприємницької виробничої діяльності, підвищенню ділової та інвестиційної активності господарюючого суб'єкта, а також стимулюванню науково-технічного прогресу, технологічного оновлення виробництва і, як наслідок, виходу вітчизняного товаровиробника на світовий ринок високотехнологічної продукції.

Бібліографічний список

1. Андрущенко В. Л. Синергійні елементи та ефекти податкового менеджменту / В. Л. Андрущенко // Фінанси України. – 2007. – № 10. – С. 97-101.
2. Єлісєєв А. В. Податкове планування. Мінімізація оподаткування законними способами / А. В. Єлісєєв, М. П. Підлужний. – Л. : Ліга-Прес, 2003. – 274 с.
3. Загородній А. Г. Податкове планування в системі фінансового менеджменту підприємства / А. Г. Загородній, А. В. Єлісєєв // Фінанси України. – 2001. – № 8. – С. 131-134.
4. Крисоватий А. І. Податкова політика України : концептуальні засади теорії та практики : дис. на здоб. наук. ступеня д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Андрій Ігорович Крисоватий. – Тернопіль : ТДЕУ, 2006. – 437 с.
5. Крисоватий А. І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики в Україні : [монографія] / А. І. Крисоватий. – Тернопіль : Карт-бланш, 2005. – 371 с.
6. Суторміна В. М. Держава – податки – бізнес: (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : [монографія] / Суторміна В. М., Федосов В. М., Андрущенко В. Л. – К. : Либідь, 1992. – 382 с.
7. Кізима А. Я. Еволюція поглядів на поняття «податковий менеджмент» / А. Я. Кізима // Інноваційна економіка. – 2012. – № 10. – С. 219-222.
8. Маринець В. П. Податковий менеджмент у системі управління фінансами на сучасному підприємстві / В. П. Маринець // Вісник податкової служби України. – 2008. – № 1. – С. 4-11.

Анотація

В статті викладено основні особливості та проблеми податкового менеджменту, показано шляхи вирішення цих проблем. Вказані перспективи розвитку податкового менеджменту в Україні.

Ключові слова: податковий менеджмент, податкова політика, управлінські рішення, податкові платежі.

Аннотация

В статье изложены основные особенности и проблемы налогового менеджмента, показаны пути решения этих проблем. Указаны перспективы развития налогового менеджмента в Украине.

Ключевые слова: налоговый менеджмент, налоговая политика, управленческие решения, налоговые платежи.

Annotation

The article presents the basic features and problems of tax management. Shows solutions to these problems are prospects of tax management in Ukraine.

Key words: tax management, tax policy, management decisions, tax payments.

Звягінцева О.Б.,
д.е.н., доцент кафедри економічних систем і маркетингу,
Коробчук П.В.,
Одеський національний політехнічний університет

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ РЕКЛАМНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Національна проблема своєчасного доведення товарів від виробництва до населення, формування попиту на них з урахуванням соціально-демографічних особливостей окремих груп споживачів, виховання раціональних потреб людей вимагають використання реклами. Її роль особливо зростає в умовах ринкової економіки, конкурентного середовища, постійного оновлення асортименту товарів, ускладнення конструкцій багатьох товарів господарського призначення. Своєчасна і вичерпна інформація населення про споживчі властивості і способи використання товарів є найважливішим завданням реклами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед основних інструментів, що використовуються у процесі просування товару, є реклама. Крім того, маркетингові комунікації пов'язані з великою кількістю чинників. Як наслідок, великого теоретичного та практичного значення набуває розробка загальних принципів та механізмів формування рекламного менеджменту на підприємствах. Теоретичні та методичні аспекти проблеми, які досліджувались у роботі, висвітлено в працях провідних вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків, таких як А. В. Войчак, А. О. Длігач, С. С. Гаркавенко, О. В. Зозульов, В. М. Перція, Т. О. Примак, В. А. Пустотін, Є. В. Ромат, Д. Аакер, Т. Амблер, Дж. Ф. Джоунс, Ж.-Н. Капферер, Ф. Котлер, Дж. Россітер, Е. Райс, П. Темпорал, Д. Траут і багатьох інших. Необхідно зазначити, що стан і ступінь розробленості основних проблем управління рекламною діяльністю не відповідають вимогам сучасного рівня розвитку економічної науки. Це обумовлено новизною розглянутого соціально-економічного явища, комплексним характером проблеми. В українській економічній науці досі остаточно не сформовано термінологічний апарат науки про рекламу, недостатньо робіт, в яких цілісно були б представлені апробовані методики управління рекламною діяльністю. Все це визначає необхідність активізації фундаментальних досліджень та вироблення рекомендацій із проблем управління рекламною діяльністю.

Постановка завдання. Мета статті – розробити механізм формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. У словнику наведене таке визначення: «реклама (лат. *reclamare* – викрикувати) – інформація про товари, послуги та інше з метою оповіщення споживачів і створення попиту на ці товари, послуги тощо» [1]. За свідченням У. Уелса, «реклама – оплачена неперсоналізована комунікація, здійснювана ідентифікованим спонсором, яка використовується засобами масової інформації, з метою схилити до чогось аудиторію або вплинути на неї» [2]. К. Аксьонова дає наступне визначення: «реклама – розповсюджувана в будь-якій формі, за допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну або юридичну особу, товари, ідеї і починання (рекламна інформація), що призначена для невизначеного кола осіб і покликана формувати й підтримувати інтерес до цих фізичних, юридичних осіб, товарів, ідей і починань і сприяти реалізації товарів, ідей, починань» [3]. Характеристики реклами: суспільний характер; здатність до вмовляння; експресивність; знеособленість. Для підвищення ефективності маркетингової діяльності ми рекомендуємо застосовувати розроблений нами механізм формування рекламної діяльності підприємств. Згідно цього механізму, по-перше, маркетингове підприємство доцільно визначитися з метою його створення й реалізації. За свідченням експертів – вища мета реклами – вплинути на клієнта таким чином, щоб він при покупці вибрав рекламований продукт. Мета рекламної діяльності та рекламного менеджменту визначає спрямованість комунікативного звернення. На даному етапі вибираються так звані економічні цілі комунікації підприємства з таких можливих: досягнення конкретного комунікативного доходу або комунікативного прибутку.

До цілей досягнення рекламного доходу доцільно віднести конкретний прогнозований обсяг збуту товару під впливом заходів маркетингових комунікацій, збільшення частки ринку. Комунікаційний прибуток представляє собою розмір зміненого прибутку від реалізації продукту під впливом рекламних заходів. Вибір мети визначає подальшу розробку рекламної діяльності підприємства: перша група цілей припускає застосування способів інформування потенційних покупців про акції з вартісного стимулювання збуту, наприклад, про зниження ціни; друга група – застосування способів інформування з атрибутивного стимулювання збуту, наприклад, про технологічно обґрунтоване поліпшення якості товару. Крім економічних показників як мети рекламної діяльності, раціональним є досягнення так званих неекономічних (немонетарних) цілей: ознайомлення споживачів з новим

продуктом (підприємством), зміна іміджу підприємства, підвищення рівня популярності товару, вплив на звички споживачів і виховання нової потреби, підтримка вірності продукту тощо. У процесі розробки механізму формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту підприємства-виробника товарів, доцільно обґрунтувати кожний пункт запропонованого нами механізму результатами маркетингових досліджень. У ході проведення таких досліджень необхідно здійснити збір як вторинної, так і первинної інформації, що відповідає цілям дослідження.

Після визначення мети рекламної діяльності підприємства доцільно визначити цільову аудиторію впливу реклами: емоційна спорідненість аудиторії має первинне значення для груп споживачів з однаковим стилем життя. Залежно від характеристики цільової групи змінюється зміст рекламної діяльності підприємства. Після виділення цільової аудиторії впливу реклами підприємства доцільно встановити завдання впливу на дану групу, які також повинні визначити зміст та конструкцію рекламного звернення. Експерти демонструють три базових завдання комунікативного впливу – інформативне, переконливе, нагадувальне.

Наступний етап механізму розробки рекламної діяльності та рекламного менеджменту підприємства повинен включати визначення методу й розрахунок рекламного бюджету. Будь-якому підприємству галузі та підгалузі необхідно володіти інформацією про розмір рекламних бюджетів конкурентів: лідерів і середніх гравців. Інакше невиправдано великий бюджет призведе до непотрібних витрат, малий – до низького ефекту від впливу. У кожному разі рекламний бюджет зобов'язаний бути обґрунтованим результатами маркетингових досліджень доцільності використання всіх елементів механізму формування рекламної діяльності: просування цільового рекламного звернення, реалізації складових реклами, вибору рекламних заходів, відбору конкретних рекламних носіїв тощо. Тому розміри бюджету й напрямки його витрат повинні бути ретельно спланованими й підлягають постійній повторній перевірці на предмет ефективності вкладень. Аналіз вторинної інформації дає уяву маркетингове підприємства про типовий для ринку України розмір рекламного бюджету. За свідченням експертів, для формування у свідомості цільової аудиторії цілісного сприйняття бренду на національному ринку рекламний бюджет повинен складати не менше 25 млн.грн. [4; 5]. Проведений нами аналіз розміру бюджетів реклами виробників продовольчих товарів і методів розрахунку цих бюджетів показав типову тенденцію. Переважна більшість виробників будують свій бюджет не по розрахунках власних маркетингових і рекламних служб, а за рекомендацією рекламних агентств, які створюють рекламні кампанії. На рівні підприємств максимум проводять маркетингові дослідження, що дозволяють із певною часткою вірогідності виявити цільову аудиторію впливу реклами. Розмір рекламного бюджету виробників курятини, як правило, залежить від розміру підприємства й займаної ним частки ринку: великі харчові підприємства витрачають на рекламну кампанію на порядок більше коштів, ніж середні підприємства. Лідери ринку розраховують рекламний бюджет залежно від обороту підприємства; підприємства з меншою часткою ринку використовують метод «виходячи з коштів, що залишилися після розподілу на всі інші потреби». У середніх підприємств немає можливості планувати бюджет залежно від обсягів рекламних коштів конкурентів; метод «оптимальності витрат на рекламу» ними використовується рідко в чинність відсутності маркетингової грамотності.

Після визначення цільової складової рекламної діяльності підприємства маркетингове необхідно приступити до вироблення ідеї й розробки рекламного звернення. Воно повинне відображати специфічні особливості комплексу маркетингу продукту, що просувається, і підприємства, а також цілей рекламної діяльності, цільової групи впливу реклами, завдань реклами і розміру рекламного бюджету. Розробка рекламного звернення повинна базуватися на концепції рекламного звернення, яка визначає зміст (мотив), конструкцію та форму його демонстрування. Ефективний зміст рекламного звернення повинен спиратися на маркетингову позицію товару, що відповідає мотиву покупки, який показує що покупець хоче почути і побачити в цьому зверненні. Мотивація змісту звернення повинна бути насущною, ексклюзивною, демонструвати споживачеві переваги товару, відповідати вимогам цільової групи впливу та пробудити позитивні емоції споживача. Розробка змісту звернення – один з найважливіших елементів механізму формування рекламної діяльності підприємства. Мотив, що лежить в основі звернення, повинен викликати бажання для підприємця відповідну реакцію покупця, тобто базуватися на потребах і запитах споживача відносно товару – об'єкта реклами.

Для конкретних товарів найбільш ефективними є специфічні мотиви, які доцільно використовувати в маркетинговому просуванні. Теорія та практика маркетингу розглядає більше 60 видів мотивацій, що стимулюють придбання тих або інших товарів. Але використання їх повинне носити диференційований характер. Наприклад, такий вид утилітарного мотиву як «продуктивність» недоцільно використовувати в рекламі продовольчих товарів взагалі; мотив «домінування» з моделі восьми мотивів В. Тамберга й А. Бад'їна [6] неефективний у рекламі конкретних продовольчих товарів: соняшникової олії, хлібобулочних виробів, деяких молочних продуктів. Але підійде до просування делікатесів і деяких лікєро-горілчанних напоїв. Раціональні мотиви кореспондують з особистою вигодою цільової купівельної групи, з їхньою допомогою маркетингове демонструє напрямки забезпечення товаром обіцяних покупцеві вигід. Емоційні мотиви прагнуть спонукати в покупця

позитивне або негативне почуття, що стимулює покупку товару, емоційна достовірність рекламного звернення є основною причиною повторних покупок. Моральні мотиви впливають на порядність цільової аудиторії та її почуття справедливості.

Після того, як визначений зміст рекламного звернення, що відповідає сприйняттю цільової аудиторії, необхідно провести розробку конструкції та форми повідомлення цього звернення до цільової аудиторії. На цьому етапі також розробляється гіпотеза про ефективне використання тих або інших засобів реклами. За свідченням експертів, вибір конструкції рекламного звернення повинний включати визначення манери демонстрування рекламних аргументів. Це може бути наявний висновок або точка зору, які обґрунтовують рішення споживача; або – головного чи кількох однорідних позитивних чи негативних аргументів. Форма демонстрування рекламного звернення як комплекс словесних та аудіовізуальних складових, а також їх розміщення повинна продукувати цілісний зрозумілий і переконливий образ товару [2; 7; 8].

Для обґрунтування вибору ефективних рекламних засобів щодо конкретної групи товарів підприємств необхідно провести маркетингове дослідження, що включає, у першу чергу, збір і аналіз вторинної маркетингової інформації про існуюче використання цільовими підприємствами тієї або іншої галузі промисловості різних рекламних засобів і джерел.

Завершує запропонований нами механізм формування й впровадження в життя рекламної діяльності підприємства етап контролю й оцінки ефективності рекламної діяльності та рекламного менеджменту. Контроль і аналіз ефективності всієї рекламної діяльності підприємства полягає у вимірюванні й аналізі результатів, досягнутих у рамках здійснення планів маркетингу, розробці й здійсненні коригувальних заходів для збільшення ефективності маркетингової діяльності. Ефективність реклами – здатність кількісно і якісно впливати на цільову аудиторію відповідно до задуму комунікатора. Доцільно використовувати наступні методи контролю: тести на запам'ятовування, переконливість, фокус-групи, визначення безпосереднього відгуку, комунікаційні, фізіологічні тести, покадрові й ринкові тести. Ці методи необхідно використовувати для оцінки рекламних матеріалів і концепцій до масового поширення, у процесі рекламної й після закінчення рекламної кампанії. Також для оцінки заходів рекламної діяльності виробників товарів доцільно розраховувати такі показники: показники економічної ефективності – зміна обсягу товарообороту під впливом реклами, економічний ефект комунікацій, рентабельність рекламних заходів, цільовий коефіцієнт рівня досягнення запланованого прибутку в результаті рекламного впливу; показники рекламної комунікативної ефективності – охоплення аудиторії повідомленням; запам'ятовування повідомлення; розуміння суті повідомлення.

Висновки з проведеного дослідження. В процесі розробки механізму формування рекламної діяльності доцільно використовувати новітні методики планування, обґрунтування, втілення в життя та контролю рекламної діяльності підприємств. Використання запропонованого нами механізму формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту на підприємствах України сприяє підвищенню ефективності маркетингової та виробничо-комерційної діяльності цих підприємств. Серед напрямів останніх виділяються дослідження маркетингової політики комунікацій підприємств, до складу якої входить механізм формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту цих підприємств.

Бібліографічний список

1. Ромат Є. Словник основних рекламних і маркетингових термінів / Є. Ромат. – Харків : Студцентр, 2003. – 56 с.
2. Уэллс У. Реклама: принципы и практика / Уэллс У., Бернет Дж., Мориарти С. ; [пер. с англ.]. – СПб. : Питер, 1999. – 736 с.
3. Аксенова К. А. Реклама и рекламная деятельность : [конспект лекций] / К. А. Аксенова. – М. : Приор-издат, 2005. – 96 с.
4. Яцюк Д. В. Бренд та сучасний категоріальний апарат маркетингу / Д. В. Яцюк // Наук. вісн. ЧТЕІ-КНТЕУ. – Чернівці: АНТ, 2006. – Вип. І. Екон. науки. – С. 214-222.
5. Ксенз Л. Обзор рекламного рынка Украины / Л. Ксенз [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.reklamaster.com/spec_projects/show/efforts/sub/branch_efforts/id/21261/index.html.
6. Лук'янець Т. І. Маркетингова політика комунікацій : [навч. посіб.] / Т. І. Лук'янець. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. : КНЕУ, 2003. – 524 с.
7. Звягінцева О. Б. Маркетингова політика комунікацій підприємств з виробництва м'яса та м'ясопродуктів України / О. Б. Звягінцева // Економіка промисловості. - 2011. - № 2. - С. 224-228.
8. Котлер Ф. Хаотика: управління та маркетинг в епоху турбулентності / Ф. Котлер, Дж. А. Касліоне. – К. : Хімджест, ПЛАСКЕ, 2009. – 208 с.

Анотація

Висвітлено розроблений механізм формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту підприємств харчової промисловості України на базі виявлення маркетингових особливостей товару – об'єкта маркетингової та рекламної діяльності, підприємства, галузі

промисловості та сфери діяльності. Продемонстровано напрямки формування, обґрунтування та контролю кожного етапу запропонованого механізму формування рекламної діяльності та рекламного менеджменту підприємств харчової промисловості країни.

Ключові слова: реклама, рекламна діяльність, рекламний менеджмент, механізм формування рекламної діяльності.

Аннотация

Освещено разработанный механизм формирования рекламной деятельности и рекламного менеджмента предприятий пищевой промышленности Украины на базе выявления маркетинговых особенностей товара - объекта маркетинговой и рекламной деятельности, предприятия, отрасли промышленности и сферы деятельности. Продемонстрированы направления формирования, обоснования и контроля каждого этапа предложенного механизма формирования рекламной деятельности и рекламного менеджмента предприятий пищевой промышленности страны.

Ключевые слова: реклама, рекламная деятельность, рекламный менеджмент, механизм формирования рекламной деятельности.

Annotation

The mechanism of forming of advertisement activity and advertisement management of enterprises of food industry of Ukraine is worked out on the base of exposure of marketing features of commodity - object of marketing and advertisement activity, enterprise, industry of industry and sphere of activity. Shown direction of forming, ground and control of every stage of the offered mechanism of forming of advertisement activity and advertisement management of enterprises of food industry of country.

Key words: advertisment, advertising activity, advertising management, mechanism of the shaping to advertising activity.

УДК 339.13:338:631.155

**Горлачук М.А.,
к.е.н., доцент,
докторант кафедри економіки, організації і
планування в агропромисловому комплексі
Тернопільський національний економічний університет**

АКТУАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ КОМПЛЕКСНОГО РОЗВИТКУ І РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНОГО РИНКУ

Постановка проблеми. Сучасна епоха висуває нові випробування для сільськогосподарського виробництва і його соціального середовища, яке характеризує сферу спільної життєдіяльності людей, різні форми їх взаємин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання продукції, що носять суспільний характер.

Практика розвитку економічних відносин свідчить, що фундаментальною основою, джерелом задоволення потреб людства завжди було виробництво, первісним – аграрне, саме тому центральним завданням регуляторної аграрної політики стало забезпечення оптимального збалансування інтересів усіх учасників ринкового обміну. В практиці таке збалансування досягається передусім за рахунок комплексу компонент: регулювання аграрного ринку і розвитку сільських територій.

Аграрний ринок необхідно розглядати як економічно регульовану систему в декількох аспектах: по-перше, як організаційну структуру із взаємопов'язаними ланками (товаровиробниками, споживачами та інфраструктурою); по-друге, як економічну систему відносин, між складовими якої проявляється регулятивна роль держави [1, с. 67-69]; по-третє, як соціально-економічну інституцію, для котрої притаманна циклічність виробництва [2, с. 5], розподілу, обміну і споживання агропродовольчої продукції. На відміну від інших секторів економіки застосування досягнень генної інженерії, реалізації концепцій екологобезпечного і традиційного розвитку аграрного сектора зумовлюють співіснування різних систем ведення сільськогосподарського виробництва, що полягають у їхній коекзистивності [3] і характеризують специфічні аспекти реалізації аграрної соціально-економічної політики.

В кінцевому підсумку ці фактори значною мірою впливають на аграрний ринок, попит і пропозицію сільськогосподарської продукції, її безпеку, застосовувані регулятивні механізми, вироблення спільної аграрної політики в умовах глобалізаційних викликів, що зумовлює актуальність теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню конкретних напрямків функціонування і регулювання аграрного ринку, формуванню пріоритетів його розвитку, забезпеченню продовольчої безпеки населення в контексті здійснення соціально-економічної політики держави в умовах трансформаційних змін присвячено роботи вітчизняних вчених: О.Бородіної, О.Булавка, В.Власова, В.Гейця, А.Гуторова, С.Дем'яненка, С.Дусановського, С.Кваші, О.Олійника, Т.Осташко, Б.Пасхавера, П.Саблука, Б.Супіханова, О.Супруна, А.Стельмашука, Д.Шияна, О.Шпичака, В.Юрчишина, так і зарубіжних: Д.Бузенкеля, Х.-Г.Бургера, Е.Волькен, Ш. фон Крамон-Таубаделя, Ф.Крамера, Д.Кульмана, М.Кьолера, У.Кьостера, Д.Ленка, А.Мюллера, Р.Рупалли, Х.Тойтенберга, Т.Шмідта, М.Шмітца, Л.Штріве та ін.

Однак ще й досі немає єдиної, узгодженої і науково обґрунтованої теоретико-практичної основи розвитку аграрного ринку, його регулювання та гарантування продовольчої безпеки як чинників реалізації комплексної економічної політики в аграрній сфері. Навпаки, існують зовсім протилежні точки зору на вирішення цих завдань. Вони базуються на різних методологічних підходах до їх розв'язання. Зокрема, все частіше у сферу наукового пізнання потрапляють питання не тільки продовольчої безпеки, а й продовольчого суверенітету, як права народів на здорове і відповідне до культурних традицій продовольство, що продукується згідно принципів екобезпечного сільськогосподарського виробництва [4, с. 61].

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сучасних процесів функціонування і регулювання аграрного ринку у світі та обґрунтування напрямків вдосконалення економічних процесів його комплексного розвитку для України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для аграрного ринку притаманний відносно стабільний але постійно зростаючий попит і пропозиція на сільськогосподарську продукцію, сировину та продовольство з боку всіх учасників ринку. Також має місце періодичне, регулярне коливання кон'юнктури аграрного ринку, що виявляє ознаки циклічності.

Постійно зростаюча чисельність населення у світі, пов'язана з подальшим світовим економічним ростом, все більша переорієнтація у зростанні темпів попиту з рослинницької на тваринницьку продукцію призводитимуть до зростання попиту на агропродовольство, що в середньостроковій перспективі полягатиме у відносному зменшенні пропозиції сільськогосподарської продукції та її здорожчанні. Така тенденція сприятиме розвитку національного аграрного ринку України і трансформації соціальних заходів, оскільки окремі види вітчизняної сільськогосподарської продукції мають високу конкурентоспроможність на світовому ринку та виробляються з надлишком для внутрішнього споживання.

Після успішного розширення у східному напрямку нині до складу Європейського Союзу входять 27 країн із чисельністю населення близько 500 млн. осіб. Питома вага бюджетних витрат ЄС, яка припадає на аграрний сектор, становить протягом останніх років близько 42% (59,5 млрд. євро).

Хоча завершення останнього десятиріччя ознаменувалося тим, що вперше в історії людства більше половини всього населення планети проживає в містах, ще й досі понад 56 % населення Європейського Союзу проживають в сільській місцевості [5]. Звичайно, надалі ця чисельність зменшуватиметься в результаті переселення сільських жителів та перетворення сільських районів на міські. Це типове явище глобального масштабу, яке має довготривалий і незворотній характер, у т.ч. також для українського села.

У зв'язку з цим футурологічні концепції (Д.Белл, Е.Тоффлер) трактують аграрне суспільство як минуле, а сільський спосіб життя як такий, що не має майбутнього [6, с. 494]. Тому сільський розвиток є важливою сферою реалізації соціально-економічної політики, розглядається як важлива платформа економічної диверсифікації використання природних ресурсів сільських громад. Через ці причини посилення уваги до розвитку сільських територій має глобальний пріоритет аграрної політики ЄС.

Багато сільських територій Євросоюзу стоять перед великими викликами, сільськогосподарське виробництво мусить постійно забезпечувати високу конкурентоспроможність. В загальному це відображається в тому, що середньодушовий обсяг доходів в сільській місцевості залишається й досі нижчим, ніж в містах, а сфера послуг є менш розвиненою. Збереження сільського навколишнього середовища пов'язане зі значними фінансовими витратами.

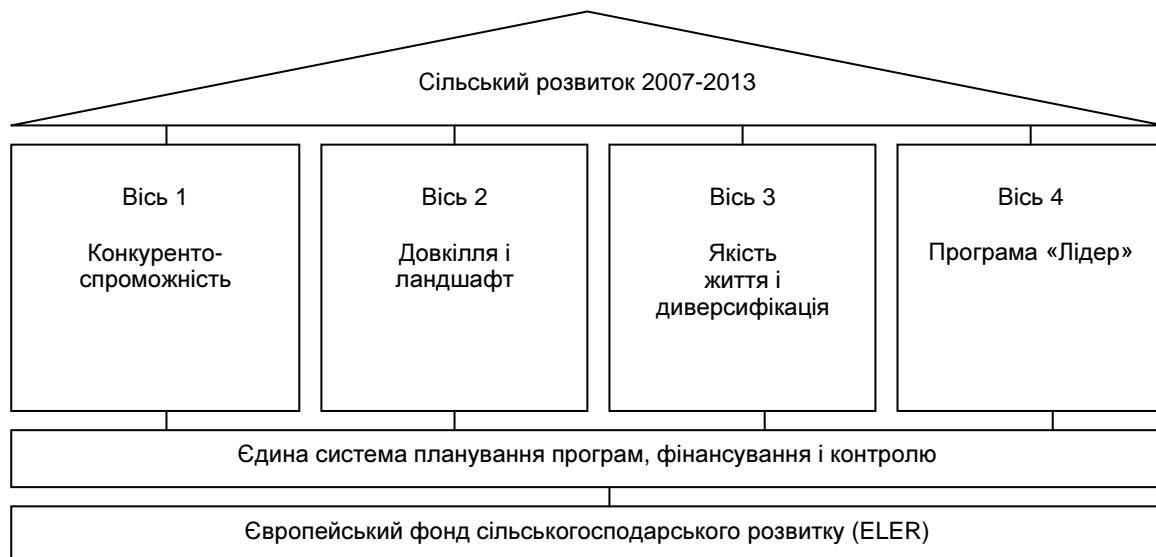
Сільські території спільної Європи виконують важливу суспільну і соціальну місію. Вони забезпечують промисловість сировиною, є вагомим засобом боротьби зі змінами клімату і забезпечення киснем, існує досить значна частка населення, котре охоче проживало б і працювало б на селі у випадку широкого доступу до сектору послуг та наявності відповідної інфраструктури. На практиці це означає, що прийнята Лісабонська стратегія росту і зайнятості в ЄС разом із Гетеборською стратегією забезпечення сталого розвитку мають не лише важливе соціально-економічне значення для розвитку сільських територій, а й також для міст та мегаполісів.

Теоретично кожна окрема країна Європейського Союзу може розробляти і здійснювати власну політику розвитку сільських територій, проте на практиці така концепція не функціонує. Це зумовлено тим, що не всі країни-члени ЄС в стані профінансувати пов'язані з цим витрати. Крім того, чисельні питання розвитку сільських територій відображають не лише аграрний аспект соціально-економічної

політики чи обмежуються регіональними або національними рамками, а мають загальноцивілізаційне значення для усього людства. Прикладом цього може бути проблема забруднення навколишнього середовища. Слід також врахувати високий ступінь узгодженості та тісний взаємозв'язок стратегії сільського розвитку з різними іншими сферами соціально-економічної політики Євросоюзу.

Через ці причини ЄС по аналогії до спільної аграрної політики провадить спільну політику розвитку сільських територій, делегуючи значні функції контролю за її реалізацією країнам спільноти чи навіть окремим регіонам. Її фінансування здійснюється частково із загального бюджету ЄС, частково за кошти бюджету окремих країн-членів чи їхніх регіонів. Найважливіші визначення політики розвитку сільських територій на період 2007-2013 рр., а також програмні заходи, які повинні здійснювати у цій сфері країни-члени ЄС і окремі регіони регламентуються Постановою № 1698/2005. В ній, зокрема, йдеться про завдання розвитку сільських територій на період 2007-2013 рр., котрі ще мають назву «тематичних осей» (рис. 1):

- підвищення конкурентоспроможності сільського і лісового господарства;
- покращення навколишнього середовища і ландшафту;
- покращення якості життя жителів сільських територій і сприяння диверсифікації сільської економіки;
- програма «Лідер», базується головним чином на впровадженні надзвичайно індивідуальних проектів, які розробляються на рівні локальної співпраці та партнерства щодо вирішення локальних проблем сільського розвитку.

Рис. 1. Схема програмних заходів розвитку сільських територій Європейського Союзу на період 2007-2013 рр.

Щоб забезпечити реалізацію цих завдань, які мають велику соціально-економічну вагу, було узгоджено на наднаціональному рівні зобов'язати країни-члени ЄС і окремі регіони здійснити розподіл фінансування сільського розвитку між цими тематичними осями.

Новим для реалізації соціально-економічної політики на період 2007-2013 рр. стало вироблення когерентної, тобто узгодженої стратегії сільськогосподарського розвитку. Це стало можливим завдяки реалізації національних стратегічних планів кожної окремої країни спільноти, які базуються на стратегічних напрямках, концептуально визначених на рівні усього ЄС.

За допомогою цієї концепції планується досягти наступне:

- визначити сфери, що забезпечують завдяки фінансовій допомозі ЄС розвитку сільських територій найвищу ефективність;
- встановити взаємозв'язок з найважливішими пріоритетами соціально-економічної політики ЄС (наприклад, Лісабонською і Гетеборгською стратегіями);
- забезпечити взаємоузгодженість з іншими заходами політики Євросоюзу, передусім щодо зменшення забруднення і охорони навколишнього середовища;
- сприяти реалізації нової ринковоорієнтованої Спільної аграрної політики (САП), а також супроводжувати структурні зміни, котрі виникатимуть у нових країнах-членах Євросоюзу через її реалізацію.

Функціонування і регулювання аграрного ринку ЄС відбувається в рамках реалізації заходів Спільної аграрної політики, якій безумовно належить центральна соціально-економічна роль не лише

по відношенню до сільськогосподарських товаровиробників, жителів сільських територій, а й щодо гарантування продовольчої безпеки держав і забезпечення соціального розвитку в цілому.

Оцінюючи розвиток сільськогосподарського виробництва і аграрного ринку загалом у світі, можна на перший погляд констатувати настільки неосяжний потенціал, який протягом останніх 50 років призводив до подвоєння кожних 7-8 років обсягів світової торгівлі сільськогосподарською продукцією, і навіть більше – до початку проведення перших довготермінових тестових випробувань використання біокеросину в авіації. Проте, незважаючи на це, у світі сьогодні голодують близько 925 млн. осіб. Більшість із них проживають в порогових країнах і тих, що розвиваються: 578 млн. осіб – в Азії, 239 млн. – в Південній Африці, 53 млн. – в Латинській Америці і 37 млн. осіб в Північній Африці та на Близькому Сході. Також в індустріальних країнах нараховується близько 19 млн. осіб, котрі голодують [4, с. 42]. Як це стало можливим з огляду на ефективне в глобальному вимірі виробництво сільськогосподарської продукції?

Нині аграрний ринок Європейського Союзу як ніколи раніше стоїть перед вибором: розвивати в подальшому індустріальну систему продовольчого забезпечення, що сильно зорієнтована на експорт продукції і світовий ринок чи все більше удосконалювати систему виробництва якісного та екологічнобезпечного виробництва сільськогосподарської продукції, зорієнтованого на розвиток локальних аграрних ринків та створення додаткової вартості у регіонах. Прихильники першого варіанту вважають, що лише у такий спосіб вдасться подолати глобальні виклики забезпечення агропродовольством постійно зростаючого населення світу.

Аналіз двох домінуючих парадигм продовольчого забезпечення дозволяє визначити головними принципами майбутньої системи продовольчого забезпечення населення ефективність та достатність, як головні соціально-економічні фактори, оскільки багато існуючих альтернативних варіантів такої організації вичерпали свої можливості, завдаючи непоправної шкоди навколишньому середовищу і природі, а тому в майбутньому не здатні забезпечити навіть сам процес виробництва агропродовольчої продукції та його відтворення.

В жовтні 2011 р. Європейською Комісією було представлено пропозиції щодо розвитку САП на період 2014-2020 рр., які передбачають передусім реформування структури прямих виплат на підприємство. Нова структура повинна бути доповнена «зеленою» компонентою з метою підвищення екологічної конкурентоспроможності продукції [7]. Крім того, розподіл прямих витрат повинен відбуватися в майбутньому прозоріше та більш обґрунтовано. Додатково визначено заходи в рамках програми сільських територій стосовно інноваційного розвитку, подолання змін клімату та покращення продовольчого забезпечення.

За цих умов регулювання аграрного ринку і розвиток сільських територій все більше перетворюються на заходи соціальної політики, що мають завданням забезпечення сталого розвитку сільського середовища для усіх громадян. Саме цьому слугує система прямих премій, яка, починаючи з практичної реалізації заходів аграрної реформи 2003 р., ліквідувала залежність їх виплат від виробництва. Єдиною умовою повної виплати цих премій є дотримання вимог щодо охорони навколишнього середовища, праці і вирощування сільськогосподарських тварин згідно екобезпечної ринкової концепції.

Регулювання аграрного ринку зводиться до перенесення акцентів підтримки на соціальні і екологічні аспекти. Одержання прямих виплат, не пов'язаних з сільськогосподарським виробництвом, в практичному плані реалізуються через комплексну, масштабну програму соціального розвитку сільської місцевості з відповідним розвитком матеріальної та інтелектуальної інфраструктури на селі [8, с. 85].

Збереження сільських культурних ландшафтів і виробництво якісної агропродовольчої продукції у більшості регіонів Євросоюзу є надзвичайно витратними. Сільськогосподарські виробники більше не можуть забезпечити достатній рівень доходів лише через продаж своєї продукції, тобто високоіндустріальне сільськогосподарське виробництво ЄС є насправді повністю збитковим і неконкурентоспроможним на світовому ринку без масивної фінансової підтримки [9]. Нині лише менше третини сільськогосподарських підприємств забезпечують дохід виключно завдяки сільськогосподарському виробництву. Через скорочення прибутків від основного виробництва все більше підприємств шукають додаткові можливості для забезпечення свого існування. Тому комбінування видів діяльності і джерел доходів стало фактором забезпечення ефективного функціонування.

Залежно від структури підприємства, його розмірів розрізняють різні шляхи диверсифікації доходів, головними з яких є:

- організація відпочинку/відпусток на селі/сільській садибі;
- прямий продаж продукції з поля;
- сільська педагогіка;
- надання послуг іншим домогосподарствам.

Однак, незважаючи на це, головним чинником забезпечення належного рівня доходів і соціального благополуччя фермерів залишається фінансова підтримка з аграрного бюджету ЄС. Вона є вирішальною соціальною функцією САП, хоча розмір бюджетної підтримки сільськогосподарського

сектору протягом останніх 20-ти років скоротився із 90% в кінці 60-их років минулого століття до майже 40% загального обсягу бюджету Євросоюзу нині.

Аграрні витрати фінансуються із двох фондів, які є частиною загального бюджетного плану ЄС. Із Європейського сільськогосподарського гарантійного фонду (EGFL) фінансуються прямі виплати сільськогосподарським товаровиробникам і заходи щодо регулювання аграрних ринків: інтервенційні заходи та експортні компенсації. На відміну від цього, засоби на програми країн-членів ЄС розвитку сільських територій виділяються із Європейського фонду сільськогосподарського розвитку (ELER) [10, с. 426].

Як видно з таблиці 1, сукупні витрати протягом 2008-2010 рр. сильно зросли. Питома вага аграрних витрат хоча й зменшується, але й досі переважає. З досвіду минулого відомо, що реформи часто навпаки призводили до збільшення витрат.

Таблиця 1

Витрати Європейського Союзу на виплати, пов'язані з ринком, прямі субсидії і сільський розвиток (млрд. євро) [10, с. 426]

Показник	Рік					
	2008	%	2009	%	2010	%
Заходи певного ринку	5442,2	10,2	3409,5	6,6	3923,9	7,0
Прямі субсидії	37568,6	70,1	37779,0	73,5	39325,5	70,0
Сільський розвиток	10527,4	19,7	10226	19,9	13030,6	23,0
Всього	53538,2	100	51414,5	100	56280,0	100

З 2014 р. повинен вступити в силу новий довгостроковий бюджет Європейського Союзу. В кінці лютого 2013 р. на рівні керівників урядів країн-членів Союзу було погоджено бюджетні параметри розвитку аграрного сектора ЄС на наступні 7 років. Зокрема ним передбачається, що із 960 млрд. євро загального бюджету ЄС 373,5 млрд. євро (39%) будуть спрямовані на заходи САП у наступні роки до 2020 р. [11]. Таким чином, незважаючи на формально проголошене зменшення фінансової підтримки аграрного сектора ЄС, субвенції, котрі спрямовуватимуться для потреб сільського господарства країн-членів Євросоюзу залишилися фактично без змін, майже на існуючому нині рівні.

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи світовий досвід, аграрний ринок України, регулювання якого супроводжується ціновим диспаритетом і нерозвинутістю маркетингових мереж, розбалансованістю структури виробництва аграрної продукції та іншими негативними соціальними ознаками, все ж таки має достатній потенціал для забезпечення ефективної соціально-економічної політики і розвитку сільських територій. Сільські території становлять основу сільського виробництва, де зосереджено 41,6 млн. га сільськогосподарських угідь, з яких 20,5 млн. га знаходиться у володінні сільськогосподарських підприємств, 16,0 млн. га – у власності громадян, а 5,1 млн. га – в користуванні інших землевласників. Тут налічується близько 28,5 тис. сіл, де проживає 14,3 млн. жителів, із них 8,5 млн. осіб працездатного віку [12].

Соціально-економічний розвиток села розглядається як процес змін, спрямованих на підвищення рівня розвитку соціальної і економічної сфер сільських регіонів, з мінімальними втратами для природного середовища і найбільшим рівнем задоволення потреб сільського населення і держави.

При цьому головним фактором успішної реалізації стратегічних планів економічного регулювання вітчизняного аграрного ринку стосовно внутрішніх споживачів повинно стати не тільки забезпечення сталого зростання сільськогосподарського виробництва, а відповідного розподілу доходів населення як однієї з головних умов гарантування продовольчої безпеки і дотримання принципів соціально-орієнтованої ринкової економіки.

Бібліографічний список

1. Слащук, А. М. Аграрний ринок як об'єкт вивчення суспільно-географічних наук [Текст] / А. М. Слащук, Я. С. Лижник // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2011. – № 9. – С. 67-69.
2. Шиян, Д.В. Циклічність у формуванні сталого розвитку сільського господарства [Текст] : монографія / Д. В. Шиян. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В. В. Докучаєва. – Харків : ХНАУ, 2011. – 308 с.
3. Koexistenz einer Landwirtschaft mit und ohne Gentechnik [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.keine-gentechnik.de/bibliothek/anbau/studien/fal_schweiz_koexistenz_forschung_050501.pdf – Назва з екрану.
4. Burger H.-G., Rupalla, R., Teutenberg, H. (2012) : Welternährung: welche Verantwortung hat Europa? / Hrsg. : DLG e.V. [Red./Lektorat: Hans-Georg Burger] Frankfurt, M., Band 106, 2012.

5. Entwicklung des ländlichen Raums 2007-2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/agriculture/rurdev/index_de.html – Назва з екрану.
6. Сталій розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів [Текст] : монографія / О. І. Павлов, М. А. Хвесик, В. В. Юрчишин та ін.; за ред. О. І. Павлова. – Одеса : Астропринт, 2012. – 760 с.
7. 50 Jahre GAP – Österreichs Agrarmärkte: Erfolg durch Wandel [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lebensministerium.at/land/eu-international/50JahreGAP.html> – Назва з екрану.
8. Аграрний сектор України на шляху до євроінтеграції [Текст] : монографія / М. Бетлій, О. Бородіна, С. Бородін та ін. ; за ред. О. М. Бородіної. – Ужгород : ІВА, 2006. – 496 с.
9. Die Gemeinsame Agrarpolitik (GAP) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.docstoc.com/docs/120924703/Die-Gemeinsame-Agrarpolitik-%28GAP%29> – Назва з екрану.
10. Кьостнер, У. Основи аналізу аграрного ринку [Текст] / У. Кьостнер. Наук. ред. пер. О. Нів'євський. – К. : Видавництво АДЕФ-Україна, 2012. – 486 с.
11. EU-Haushalt lässt Agrarsubventionen fast ungeschoren [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.meine-landwirtschaft.de/aktuell.html> – Назва з екрану.
12. Булавка О. Г. Суцільна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій [Текст] / О. Г. Булавка // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 77-80.

Анотація

В статті здійснено дослідження сучасних процесів функціонування і регулювання аграрного ринку у світі та обґрунтування напрямків вдосконалення економічних процесів його комплексного розвитку для України.

Розглянуто сучасні тенденції розвитку і функціонування аграрного ринку. Визначено глобальні виклики його регулювання. Висвітлено завдання розвитку сільських територій як комплексної компоненти ринкового регулювання. Дано оцінку актуальних проблем сільськогосподарського виробництва і аграрного ринку у світі. Обґрунтовано головні напрямки регулювання аграрного ринку України в контексті його стратегічного розвитку.

Ключові слова: аграрний ринок, спільна аграрна політика, сільські території, сільськогосподарське виробництво, регулювання ринку, продовольче забезпечення.

Аннотация

В статье проведено исследование современных процессов функционирования и регулирования аграрного рынка в мире и обоснование направлений совершенствования экономических процессов его комплексного развития для Украины.

Рассмотрены современные тенденции развития и функционирования аграрного рынка. Определены глобальные вызовы его регулирования. Раскрыты задачи развития сельских территорий как комплексной компоненты рыночного регулирования. Дана оценка актуальных проблем сельскохозяйственного производства и аграрного рынка в мире. Обоснованы главные направления регулирования аграрного рынка Украины в контексте его стратегического развития.

Ключевые слова: аграрный рынок, единая сельскохозяйственная политика, сельские территории, сельскохозяйственное производство, регулирование рынка, продовольственное обеспечение.

Annotation

In the article carried research modern processes of of functioning and regulation of the agricultural market in the world and substantiation directions of to improve economic processes of its integrated development in Ukraine.

Current trends of development and functioning of the agrarian market are considered. Global challenges of its regulation are defined. Problems of development of rural territories as complex components of market regulation are defined. The assessment of actual problems of agricultural production and the agrarian market in the world is given. The main directions of regulation of the agrarian market of Ukraine in a context of its strategic development are proved.

Key words: agricultural market, the common agricultural policy, rural territories, agricultural production, market regulation, supply of food.

УДК 658.155:639.2/3(477.75)

Демчук О.В.,
к.е.н., доцент, завідувач кафедри
економіки підприємства,
Керченський державний морський
технологічний університет

ОЦІНКА СТУПЕНЯ ВПЛИВУ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ РОЗМІЩЕННЯ ВИРОБНИЦТВА НА ЕКОНОМІЧНУ ЕФЕКТИВНІСТЬ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РИБНОГО ГОСПОДАРСТВА АР КРИМ

Постановка проблеми. Методологія процесу управління фінансово-господарською діяльністю підприємств рибної галузі сформована на підставі дії основних законів і принципів розміщення продуктивних сил.

Для сучасного стану економічного розвитку особливого значення набуває раціональне розміщення продуктивних сил, що дозволяє забезпечувати велику ефективність виробництва, отримувати максимальний прибуток при раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу, збереженні і поліпшенні екологічних умов життя населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема оцінки ступеня впливу законів і принципів розміщення виробництв на економічну ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств приділяли увагу такі вчені, як: Дорогунцов С. І., Заяц Ю. І., Іщук С. І., Морозова Т. Г., Победіна М. П., Поляк Г. Б., Шишов С. С. У роботах цих вчених приділяється особлива увага питанням комплексного використання природних ресурсів, впровадження безвідходних технологій при переробці сировини і палива. Проте, досі малодослідженою залишається проблема оцінки ступеня впливу розміщення підприємств рибного господарства на їх економічну діяльність і кінцеві результати господарювання.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення основних чинників, що впливають на розміщення та ефективність фінансово-господарської діяльності підприємств рибного господарства АР Крим на сучасному етапі розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відносини в процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ та існуючі стійкі зв'язки між явищами економічного життя суспільства відображають об'єктивні економічні закони.

Розміщення продуктивних сил визначається дією загальноекономічних законів. Просторовим проявом окремих економічних законів виступають закономірності.

Закономірності розміщення продуктивних сил – це категорія того ж порядку, що й економічні закони розвитку суспільства, а їх модифікація зумовлена своєрідністю розміщення виробництва на території країни, його значною територіальною диференціацією в розрізі економічних районів. Це пояснюється складними взаємозв'язками розміщення продуктивних сил з географічним середовищем і залежністю розміщення виробництв від локальних природних умов і ресурсів, регіональними відмінностями заселення території і рівня розвитку продуктивних сил у районах, різними об'єднаннями галузей і виробництв в промисловість, значними техніко-економічними особливостями розміщення галузей і виробництв [1, с. 17].

Закономірності розміщення продуктивних сил – це об'єктивні категорії, які пізнаються і свідомо використовуються в практичній діяльності. Закономірності розміщення продуктивних сил є власне законами територіальної організації держави [2, с. 43].

Найважливіші закономірності розміщення виробництва в умовах розвитку ринку зводяться до наступних: раціональне, найбільш ефективне розміщення виробництва; вирівнювання рівнів економічного і соціального розвитку регіонів; раціональний територіальний поділ праці між регіонами і в межах їх територій; комплексний розвиток господарства економічних районів.

Так, закономірність раціонального (ефективного) розміщення продуктивних сил впливає із загальноекономічного закону економії праці, яким регулюються витрати на подолання просторової незбалансованості між районами видобутку, виробництва і споживання продукції. У масштабах України дія цього закону при розміщенні продуктивних сил є визначальною, оскільки для неї характерна дуже велика територіальна диференціація в розміщенні природних ресурсів і населення [3, с. 24].

У сучасному виробництві значними є витрати праці на транспортування сировини, палива і готової продукції, внаслідок територіальної віддаленості між окремими елементами виробництва. Ці

витрати складають значну частину сумарних витрат праці, тому істотно впливають на рівень його продуктивності. Рациональне розміщення продуктивних сил має забезпечувати підвищення ефективності економіки за рахунок зниження рівня витрат на транспортування. Ця закономірність реалізується, насамперед, через принцип розміщення виробництва в близькості від джерел сировини, палива, трудових ресурсів і споживача. При визначенні раціональності розміщення продуктивних сил необхідно враховувати соціальні та екологічні наслідки [4, с. 54].

Закономірність територіального поділу праці розглядається як прояв закону суспільного поділу праці. Відповідно до територіального поділу праці за кожним регіоном закріплені певні галузі матеріального виробництва та невиробничої сфери. Дія даної закономірності проявляється в спеціалізації регіонів у відповідності з існуючими природними і трудовими ресурсами, традиціями, навичками населення, економіко-географічним положенням. В економічному відношенні галузями спеціалізації є ті, які розвиваються в більш сприятливих природних і економічних умовах і виробляють дешевшу продукцію. Правда, монополізація економіки регіонів у більшості випадків може негативно впливати на їх соціальний розвиток і погіршувати екологічну ситуацію. Для попередження негативних наслідків керуються принципами, що впливають з закономірності комплексного розміщення продуктивних сил [5, с. 33].

Принципи розміщення виробництва в умовах ринкової економіки представляють собою основні, вихідні наукові положення, якими керується держава у своїй економічній політиці. Принципи розміщення спрямовані на найбільш повний прояв об'єктивних закономірностей розміщення з урахуванням відповідних факторів і розвиваються та поглиблюються на базі вивчення та використання досвіду та моделей розвитку ринкової економіки в окремих країнах.

Доцільно виділити кілька найважливіших принципів розміщення та розвитку продуктивних сил, які слід використовувати в практичній діяльності.

Так, принцип раціонального розміщення виробництва передбачає всебічне врахування економічних, демографічних, соціальних та екологічних передумов і факторів розміщення продуктивних сил з пріоритетністю соціальних та екологічних чинників. Його реалізація в господарській діяльності означає, що матеріаломісткі, енергомісткі, водомісткі виробництва необхідно наближати до джерел відповідної сировини, палива і енергії, водних ресурсів; також слід уникати зустрічних перевезень однотипної продукції, сировини і палива з одного регіону в інший.

Принцип збалансованості і пропорційності означає таке розміщення виробництва, при якому структура господарського комплексу є оптимальною, тобто підтримуються економічно доцільні пропорції між галузями спеціалізації, допоміжними і обслуговуючими галузями. Крім того, існує певна відповідність між сировинною базою, наявністю земельних, водних, енергетичних, трудових ресурсів та існуючими виробничими потужностями [6, с. 57].

Пріоритетність викладених вище принципів визначається загальною стратегією економічного розвитку держави.

Поряд з закономірностями і принципами розміщення продуктивних сил в теоретичному обґрунтуванні розміщення виробництва важливу роль відіграють й різноманітні фактори, що визначають локалізацію виробництва і впливають на конкретне розміщення окремих галузей господарства, на формування територіальних комплексів різного рівня – економічних районів, областей, внутрішньорайонних територіально-промислових комплексів.

Відповідно, фактори розміщення продуктивних сил можна згрупувати за наступними напрямками [2, с. 68]:

1. Природно-географічні фактори – включають якісну і кількісну характеристики родовищ корисних копалин, енергетичних, водних, лісових, земельних ресурсів, ґрунтово-кліматичних та природно-транспортних умов. Особливо важливим є вплив цих факторів на розміщення галузей видобувної промисловості, галузей промисловості, які переробляють сільськогосподарську продукцію. За кількісними та якісними характеристиками природних копалин, їх фізико-технічними особливостями, характером залягання визначають розмір підприємств, методи видобутку і різні техніко-економічні показники.

2. Демографічні чинники – враховують кількість трудових ресурсів в районі за професіями і кваліфікацією, можливості їх зростання в перспективі. Для ефективного використання трудових ресурсів необхідно рівномірно розміщувати виробництво. Демографічні фактори найбільше впливають на розміщення трудомістких і наукомістких галузей промисловості.

3. Техніко-економічні фактори – впливають на розміщення виробничо-господарських комплексів і підприємств науково-технічного прогресу, форм поділу суспільної праці (концентрації, спеціалізації, кооперування, комбінування). Вирішальне значення має науково-технічний прогрес. Його прискорення послаблює вплив природно-географічних і демографічних факторів. Впровадження результатів науково-технічного прогресу, особливо нових передових ресурсозберігаючих технологій, знижує капіталомісткість, а це, в свою чергу, створює відносно однакові умови для прискореного розвитку виробничих сил економічних районів, сприяє рівномірному розміщенню їх.

З розвитком концентрації, кооперування, спеціалізації і комбінування виробництва зростає значення транспортного чинника, так як зростання обсягів виробництва призводить до збільшення дальності перевезень матеріально-сировинних ресурсів, і поставок готової продукції.

4. Соціально-економічні фактори – враховують заходи з охорони навколишнього середовища, поліпшення умов праці в специфічних умовах економічних районів.

Таким чином, реалізація на практиці принципів розміщення підприємств передбачає обов'язковий облік перерахованих вище факторів. Від правильного обліку цих факторів залежать економічні показники формування та експлуатації підприємств, так як ці фактори обумовлюють рівень продуктивності праці, а, отже, і економічну ефективність, що досягається при розміщенні окремих підприємств з урахуванням специфіки їх виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. На розміщення підприємств рибної галузі в АР Крим, з точки зору характеру видобутку рибних ресурсів, впливають природні умови й особливості її сировинної бази. Природні ресурси водойм складають необхідну передумову, без якої не може існувати рибний промисел.

Сировинна база рибної галузі АР Крим представляє ту максимально можливу і економічно доцільну частину природних запасів промислових видів водойми, яка без шкоди для їх відтворення може бути використана суспільством на даному етапі його розвитку. Отже, рівень розвитку сировинної бази рибної галузі залежить не тільки від наявності відповідних природних багатств і ступеня їх вивченості, але і від рівня розвитку продуктивних сил країни і суспільно-політичного ладу, що обумовлюють необхідність і можливість раціонального використання відповідних природних багатств [7, ст. 31].

Сировинній базі рибної галузі АР Крим притаманні кілька особливостей, одна з них – природна відновна здатність. Процес оптимального відтворення рибних ресурсів залежить від соціально-економічних умов, що визначають в першу чергу інтенсивність промислу, і природних гідрологічних, біологічних та інших умов.

Кожна водойма має в своєму розпорядженні певну кількість поживних ресурсів, що забезпечують кормом певну чисельність промислових рибних стад відповідних видів риб. Слід пам'ятати, що припинення рибальства у водоймі не може безмежно збільшити сировинні можливості даного водоймища, поліпшити його видовий склад. Тільки втручання людини здатне підвищити рибопродуктивність водойми і змінити його видовий склад.

Своєрідність сировинної бази рибної галузі полягає також в тому, що предмет праці – риба, морський звір – швидко і часто переміщаються у воді. У зв'язку з цим предмет праці рибодобувної галузі не локалізується в одному пункті, як це має місце в галузях видобувної промисловості, зайнятих розробкою мінеральної сировини. Не можна забувати, що багато промислових видів риб Азово-Чорноморського басейну протягом майже всього року знаходяться в розрідженому стані і лише в певні періоди концентруються в більшій масі. У цей період лов з економічної точки зору найбільш ефективний у силу високої продуктивності праці [8, с. 31].

Якщо природні фактори (спад або зростання вилову риби) викликають сезонність виробництва, то соціально-економічні – спрямовані на згладжування сезонності коливань. Певну роль у сезонності промислу за видами риб відіграє її харчова цінність, яка вище в період нагулу (по калоріях, змістом жиру) і більш вигідна національному господарству.

Однак, з точки зору ефективності фінансово-господарської діяльності сезонність виробництва рибопромислових підприємств АР Крим зменшує випуск продукції, погіршує фондовіддачу, збільшує собівартість, а, отже, веде до зниження прибутку, збільшує потребу в робочій силі. У підсумку сезонність призводить до зниження продуктивності праці.

Організація морського промислу в Азово-Чорноморському басейні потребує створення спеціалізованих судів і знарядь лову, глибокого знання біологічних основ промислу і вдосконалення техніки рибальства, добре поставленої перспективної й оперативної розвідки риби, створення складської інфраструктури на березі (порти, судноремонтні заводи і фабрики знарядь лову), вирішення кадрових питань і матеріально-технічного постачання. Тільки в цьому випадку можуть бути досягнуті висока продуктивність праці, зниження витрат виробництва і підвищення його рентабельності.

Бібліографічний список

1. Дорогунцов С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : [підручник] / С. І. Дорогунцов. – К. : Видавництво КНЕУ, 2007. – 987 с.
2. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил : [навч. посіб.] / С. І. Іщук. – К. : Видавництво Європейського Університету Фінансів, 1999. – 348 с.
3. Регіональная экономика : [учебник для вузов] / [Морозова Т. Г., Победина М. П., Поляк Г. Б., Шишов С. С.]. – М. : Инфра-М, 2001. – 456 с.
4. Ковалевський В. В. Розміщення продуктивних сил : [навч. посіб.] / В. В. Ковалевський. – К. : Знання, 1998. – 256 с.
5. Сысоев Н. П. Размещение рыбной промышленности СССР / Н. П. Сысоев. – М. : Пищевая промышленность, 1985. – 350 с.

6. Голиков А. П. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посіб.] / Голиков А. П., Дейнека А. Г., Казакова Н. А. – Х. : ТОВ «Олант», 2002. – 356 с.

7. Про Загальнодержавну програму розвитку рибного господарства України на період до 2010 року : Закон України від 19 лютого 2004 року № 1516-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_2004_02_19/JD2NQ00G.html#

8. Стеченко Д. М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика : [навч. посіб.] / Д. М. Стеченко. – К. : Вікар, 2002. – 262 с.

Анотація

Вивчено вплив законів і закономірностей на розміщення підприємств рибної галузі в АР Крим на сучасному етапі розвитку економіки. Визначено фактори, що дозволяють забезпечувати більшу ефективність виробництва, отримувати максимальний прибуток при раціональному використанні природно-ресурсного потенціалу, збереженні і поліпшенні екологічних умов життя населення.

Ключові слова: рибне господарство, економічна ефективність, закони розміщення, регіональна економіка, морський промисел, сировинна база.

Аннотация

Изучено влияние законов и закономерностей на размещение предприятий рыбной отрасли в АР Крым на современном этапе развития экономики. Определены факторы, позволяющие обеспечивать большую эффективность производства, получать максимальную прибыль при рациональном использовании природно-ресурсного потенциала, сохранении и улучшении экологических условий жизни населения.

Ключевые слова: рыбное хозяйство, экономическая эффективность, законы размещения, региональная экономика, морской промысел, сырьевая база.

Annotation

The effect of the laws and patterns on the location of fish shock off in the Crimea at the present stage of economic development. The factors conducive to the greater production efficiency, maximize your earnings with the rational use of natural resources, preserving and improving the environmental conditions of the population.

Key words: fisheries, economic efficiency, the laws of accommodation, regional economics, marine fishery resource base.

УДК 351.746.1

**Сватюк О.Р.,
к.е.н., доцент кафедри менеджменту,
Львівський державний університет внутрішніх справ**

УПРАВЛІНСЬКИЙ ВПЛИВ НА ПІДВИЩЕННЯ УСПІШНОСТІ РЕКЛАМИ

Постановка проблеми. У час високих технологій інформація стала чи не найдорожчим ресурсом. Люди платять гроші, щоб отримати інформацію, або ж навпаки – щоб надати її суспільству. Одним зі способів такого надання інформації є реклама, причому не у вузькому змісті, як інформація про певний вибір, а у найширшому значенні цього поняття – як засіб інформування, переконання, впливу та маніпуляції. З допомогою реклами її творці намагаються не тільки представити товар, а й нав'язати його, не тільки інформувати суспільство, а й керувати ним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. Кузьмін та О. Гевко [5] висвітлюють рекламу як одну з найбільш важливих маркетингових функцій. Т. Лук'янець, Є. Ромат, І. Цігельник, О. Щерба досліджують управління маркетингом на підприємствах у цілому й оцінку ефективності маркетингу. А. Вакалюк і М. Лазебник [6] проводять аналітичну характеристику на основі статистичних даних в Україні. Однак, залишається відкритим питання, як робити ефективну рекламу на вітчизняному брендованому ринку, оскільки реклама в даній ситуації працює як непередбачувана. Сьогодні немає стабільно успішних брендів і системи, які дозволяють створювати ефективну рекламу з дня в день, а тому успіх окремих повідомлень за своєю суттю є випадковим.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття сутності реклами та обґрунтування рекомендацій щодо уникнення зменшення її успішності на основі досліджень ставлення населення до рекламованого товару.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реклама є найпопулярнішою складовою системи маркетингових комунікацій. Реклама – це інструмент ринку, в її основі – інформація й переконання. Метою реклами є формування попиту на товар і стимулювання його збуту. Відомий американський рекламист Альфред Політц сформулював закон рекламної практики: «Реклама стимулює продаж хорошого товару і прискорює провал поганого. Вона показує, яких якостей продукт не має і допомагає споживачеві скоро це збагнути» [2].

Реклама, на нашу думку, є не лише інформуванням про товар, а мотивуванням потреб і поданням його. Взаємозв'язок і синергія практики, науки, мистецтва означає, що даний твір створюється ресурсами і засобами зазначених видів людської діяльності, який розрахований на раціонально-емоційний вплив.

Основними принципами діяльності в галузі реклами є дотримання всіма суб'єктами рекламної діяльності законності, точності, достовірності реклами, використання державної та інших мов відповідно до законодавства України, використання форм і засобів, які не завдають споживачеві моральної, фізичної чи психічної шкоди. Закон України «Про рекламу» визначає такі поняття в галузі рекламної діяльності: реклама, особа, продукція, рекламодавець, виробник реклами, розповсюджувач реклами, споживач реклами, рекламні засоби, спонсор [3].

Реклама є частиною економічних відносин, частиною взаємин між людьми. Це діалог між продавцем і споживачем, де продавець виражає свої наміри через рекламні засоби, а споживач – зацікавленість в даному товарі.

Реклама сприяє розвитку масового ринку збуту товарів і послуг, і вкладення підприємців у виробництво стають виправданими. Доходи від реклами починають забезпечувати життєдіяльність газет і журналів, що прагнуть охопити велику аудиторію. Таким чином люди одержують свіжі новини, а також і рекламні повідомлення. Сучасна реклама може передавати суспільні, політичні та благодійні ідеї й тим самим ставати частиною громадського життя. Вона є як частиною економічних відносин, так і частиною стосунків між людьми. Тому реклама, як діалог між продавцем і споживачем, де продавець виражає свої наміри через рекламні засоби, а споживач – зацікавленість в даному товарі. Якщо покупець не виявив інтерес, то мета рекламодавця не досягнута.

Реклама як найдорожчий інструмент маркетингу має такі завдання:

- створення репутації підприємству - виробнику чи посереднику;
- збільшення чистого прибутку та рентабельності підприємства;
- збільшення потоків покупців та обсягів продажу;
- стабілізація обсягів продажу в період зменшення попиту та загального спаду ділової активності

[1].

Реклама як засіб комунікацій має як переваги, так і недоліки. До переваг реклами можна віднести:

- знайомить споживачів із новими товарами;
- можливість залучення великої аудиторії;
- низька вартість одного рекламного контакту;
- у наявності є велика кількість ЗМІ, з яких можна вибрати найбільш придатні для цільових сегментів;
- можливість контролю змісту повідомлення, його оформлення, часу виходу;
- можливість зміни повідомлення залежно від реакції цільового сегмента;
- висока ймовірність того, що реклама дійде до потенційного споживача;
- сприяє розвитку конкуренції та технологій;
- ймовірність того, що покупець прийде до рішення щодо купівлі товару (послуги) ще до безпосереднього контакту з продавцем [9].

Головні недоліки формування реклами в тому, що:

- рекламні повідомлення є стандартними, негнучкими;
- немає можливості зосередитися на індивідуальних потребах клієнта;
- рекламне повідомлення є коротким і швидким;
- реклама нав'язує купити споживачу те, що побачив або почув;
- збільшує вартість товару чи послуг;
- сприяє монополізації ринку;
- деякі види реклами вимагають великих коштів та інвестицій;
- у ряді випадків необхідно довго чекати розробки, розміщення реклами [9].

Загальним призначенням реклами є виробництво знань для споживача з метою створення попиту на товар. Справді, немає сенсу обговорювати невідомий споживачам товар. Товар існує тоді, коли споживача не тільки повідомили про його існування, а й коли він сприйняв, зрозумів і запам'ятав

таке повідомлення. Сьогодні, коли споживач має справу з різноманітною інформацією в умовах значного насичення інформаційного простору, виробник змушений застосовувати дедалі агресивніші засоби для того, щоб споживач сприйняв рекламне оголошення. Різноманітні прийоми реклами спрямовані на те, щоб повідомлення зацікавило споживача й забезпечило, таким чином, краще сприйняття маркетингової інформації. Є багато засобів розповсюдження реклами у пресі, на телебаченні та радіо, друкована і пряма поштова реклама, зовнішня й на місці продажу, рекламні сувеніри, реклама в Інтернеті, виставки.

Запропонуємо для розгляду обсяг рекламно-комунікаційного ринку України у 2009-2012 роках і прогноз на 2013 роки, що представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Обсяг рекламно-комунікаційного ринку України за 2009-2012 рр. та прогноз на 2013 р.

Види	Витрати за період, млн. грн.				Прогноз з урахуванням тенденцій
	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.*	2013 р.
TV-реклама	2000	2490	3327	3800	4100
TV-спонсорство	280	320	370	420	470
Внутрішня реклама	68	80	87	94	100
Реклама в кінотеатрах	25	40	32	36	40
Реклама в Інтернеті	145	280	440	580	640
Транспортна реклама	100	108	108	110	110
Зовнішня реклама	650	800	1000	1400	1350
Радіо реклама	120	200	271	310	350
Реклама в пресі	1376	2254	2436	2550	2800
Всього медіа реклама (макетна)	4764	6572	8071	9110	9900
Немедійні комунікації (немакетна)	3041	3405	3943	4365	4600
Агентські комісії та гонорари	450	510	600	660	720
Всього	8255	10487	12614	14215	15220

*Прогноз Всеукраїнської рекламної коаліції. Джерело: складено за даними [4; 5]

Як бачимо за даними табл. 1, в Україні є чітка тенденція до збільшення обсягів рекламно-комунікаційного ринку, зокрема, найбільше це спостерігається в рекламі, розміщеній в Інтернеті. Можна робити висновок, що незабаром даний спосіб розміщення реклами займатиме лідируючі позиції серед інших традиційних методів.

Сумарний обсяг рекламно-комунікаційного ринку України, починаючи з 2009 року, має тенденцію до росту від 5 до 20 % за видами, а, за прогнозами Всеукраїнської рекламної коаліції зростатиме і в 2013 році. При цьому зростання обсягів медіа-реклами зросло майже в два рази за весь період, а підсумковий річний обсяг реклами в немедійних комунікацій – у півтори рази.

Голова наглядової ради «Укрнет» М. Комісарук повідомив газеті «Дело», що в 2013 році можна буде очікувати зростання більш, ніж на 50%. За даними Всеукраїнської рекламної коаліції, онлайн-сегмент рекламного ринку є самим швидкозростаючим. За оцінкою Всеукраїнської рекламної коаліції, в 2013 році український ринок виросте до 15,5 млрд.грн. Рекламно-комунікаційний ринок України закінчив 2012 рік з показником приблизно 14 млрд. 200 млн.грн., що більше минулорічних результатів на 9%. Такі прогнози робить Всеукраїнська рекламна коаліція, підбиваючи підсумки 2012 року, та відзначає, що рекламно-комунікаційна індустрія в цьому році почала відтавати після кризових заморозків [7]. Галузь набирає потроху обертів, хоча рекламні бюджети більшості рекламодавців та медіа носіїв ще й далекі від до кризових показників дворічної давнини. Аналітики роблять прогнози, що в 2013 році український ринок реклами займе 1,2-1,5% від ВВП. Це приблизно 40-50 дол. США на душу населення [8].

Реклама має чітку наукову базу. Вона озброєна науковими засобами, виробленими психологією та соціологією. У 2010-2011 роках за підрахунками «Advertising Age», найбільшим рекламодавцем у світі стала компанія «Procter & Gamble» – її витрати на комунікацію склали 8,7 млрд. доларів. На другому місці – «Unilever» (6,03 млрд. доларів), на третьому – «L'Oréal» (4,56 млрд. доларів), а на останньому – AVON Products Inc. (249,8 млн. доларів) [4].

Рекламодавець виступає особою для виробництва реклами та її розповсюдження. Першим українським рекламодавцем є Михайло Димет.

Ставлення українського населення до реклами відображено в соціологічному опитуванні та характеризує таке:

- 19,3% відчувають потребу в рекламі; 75,3% такої потреби не відчувають;

- 17,9% повністю або частково довіряють; не довіряють взагалі – 50,2%;
- 18,8% позитивно ставляться до телереклами; 45,9% – негативно;
- 19,6% позитивно ставляться до радіо реклами; 20,3% – негативно;
- 34,7% позитивно ставляться до реклами в пресі і лише 12,9% негативно;
- 26,0% позитивно ставляться до рекламних бігбордів, а 26,0% негативно [3; 8].

Отже, найбільш позитивно українці ставляться до реклами в пресі, тому що подібна реклама нікому нічого не нав'язує, на неї звертає увагу лише той, кому вона дійсно потрібна, на відміну від телереклами.

Цифрове телебачення є одним із найбільш престижних і дорогих каналів інформації, в силу своєї виключної популярності (сьогодні з телебаченням на рівних може конкурувати або співпрацювати лише Internet). Однак, останнім часом відбувається все більш інтенсивне перенасичення його різними рекламними роликами. Відбувається це в наслідок того, що інформаційний простір викуплений підприємствами, які бажають реалізувати товар і послуги.

Дослідження успішності реклами – одне із важливих і перспективних напрямів сучасних маркетингових досліджень. Основне завдання досліджень успішності реклами полягає у тому, щоб спромогтись передбачити її вплив на комерційну діяльність підприємства. Необхідність проведення дослідження реклами також зумовлено тим, що рішення у сфері рекламної діяльності приймаються в умовах певного ризику та невизначеності.

При дослідженні успішності реклами виділяють комунікативну (психологічну) та економічну ефективність рекламного проекту [10].

Психологічний вплив реклами в ідеалі має приводити потенційних споживачів до придбання даного товару. Споживач одержує рекламну інформацію з мінімальними витратами. До того ж практика свідчить, що здебільшого споживачі переконані: чим більше рекламується товар, тим вірогідніше він є найкращою покупкою. Як наслідок, чим більше споживач стикається з рекламою товару, тим вища ймовірність, що він купить цей товар. Для цього і створюється реклама, що відрізняється яскравістю, оригінальністю, що легко запам'ятовується і не викликає роздратування. Наскільки сильним і позитивним є психологічний вплив реклами на свідомість людини, настільки вона є економічно ефективною. Тому успішність зазвичай залежить від комунікативності, тобто рівень продажу товарів залежить від ступеня психологічного впливу реклами на споживача. Підрахувати економічну успішність рекламних заходів чи проектів у цілому можна лише приблизно. Відносне економічне оцінювання успішності реклами полягає у порівнянні:

- обсягів реалізації чи отриманих доходів до і після рекламного проекту;
- співвідношення отриманих доходів з асигнуваннями на рекламу [10].

Не слід забувати, що реклама – лише один з маркетингових інструментів, що здійснює вплив на збут товару. Саме тому при оцінці ефективності реклами враховується комплекс умов та факторів, які сприяють чи перешкоджають досягненню маркетингових цілей.

За допомогою реклами можна впливати на свідомість споживачів. Ефективність впливу реклами багато в чому залежить від того, наскільки в ній враховуються особливості психічних процесів людини. Мова йде про використання нею методів навіювання і переконання.

Навіювання як засіб впливу є розрахований на некритичне сприйняття інформації, бо свідомість споживачів сприймає її не на основі доказів, а на основі престижу джерел. Розрізняють психомоторне навіювання (покупець готовий погоджуватися із інформацією, на основі некритичності сприйняття) і престижне навіювання (його думка змінюється під впливом інформації, отриманої із авторитетного для нього джерела).

Переконання також є засобом впливу на свідомість покупців, однак, при використанні цього методу реклама звертається до раціонального мислення людини, з метою змінити її погляди або сформувати нові. Таким чином, переконання як засіб, розрахований на логічне сприйняття, підтверджене фактами і доказами. Для того, щоб вплинути на свідомість споживача, треба, перш за все, привернути його увагу, що є першою ланкою в ланцюгу психологічного впливу реклами. Саме увага супроводжує такі психологічні процеси як сприйняття покупцем рекламної інформації і переробки її у свідомості. Згадаємо метод виміру запам'ятовування реклами за М. Пікулевою:

- а) «спонтанний спогад» – реклама пригадується при згадуванні категорії товару;
- б) «спогад при пред'явленні товару певної торговельної марки» – реклама пригадується після проголошення конкретної назви або його демонстрації;
- в) «спогад після переказу реклами».

Сума трьох складових є часткою цільової аудиторії, що згадала рекламу. При цьому дивляться, як показники співвідносяться між собою [11].

Успіх від впливу реклами багато в чому залежить від сили подразника і тривалості процесу уваги, викликаного ним. Мимовільна увага до реклами швидко зникає, якщо її не закріпити іншим видом - довільною, яка є свідомо регульованою. Цілеспрямованість довільної уваги є одним із

найважливіших факторів інтенсивності реклами. Для того, щоб перевести вільну увагу в довільну використовують наступні рекламні прийоми: привертання уваги до популярності товару, торгівельної марки; застосування «загадкових» заголовків, що підсвідомо змушують дочитати рекламний текст до кінця; переконливість тексту; використання різних шрифтів з метою звернення уваги на найбільш значимі слова; виділення деяких абзаців шрифтом.

Успішність реклами слід постійно регулювати. Зменшення успішності реклами може відбуватися часто і в більшості випадків не є показником поганої роботи рекламодавців (табл. 2).

Таблиця 2

Актуальні проблеми зменшення успішності реклами та рекомендації щодо її підвищення

№ п/п	Проблеми здійснення реклами	Приклад	Рекомендації підвищення успішності	Прогноз із урахуванням тенденцій
1.	Порушення ланцюжка передачі інформації	Втрата можливості додзвонитися до рекламодавця	Здійснення контролю зв'язку	Ймовірність додзвонитися з трьох спроб
2.	Витіснення свого оголошення рекламою чужого підприємства	Порівняння з попереднім періодом по своїй рекламі	Складання рейтингу по обсягом і значимості реклами для найближчих конкурентів і для групи лідерів за галузі.	Вибір бажаної обсягу своєї реклами.
3	Поява конкурентів з одного або обмежених видів товарів або послуг	Отримання інформації щодо конкурентів	Аналіз зміни ефективності реклами за термінами.	Виявлення моменту появи конкуренції.
4	Поява конкурента по всіх або більшості видів товарів чи послуг	Побудова карти клієнтів всіх категорій і конкурентів	Виявлення моменту появи конкуренції; виявлення сильних сторін конкурента і його тактики розміщення реклами	Визначення середніх цін по групі лідерів, групі найближчих конкурентів і по всій галузі.
5	Втрата новизни чи моди	Постійний аналіз за кон'юктурою ринку	Слідкування за просуванням вітчизняних торгових марок та зарубіжних	Складання рейтингів переваг по моді
6	Насичення ринку окремими видами товарів або послуг	Систематичний аналіз кон'юктури ринку	Визначення ємності і ступеня насичення ринку, ринкової та рекламної частки	Ріст ступеня насичення ринку та рекламної частки
7	Істотне зниження платоспроможності корпоративних клієнтів	Аналіз обсягів покупок корпоративними клієнтами	Слідкування за рівнем інфляції та платоспроможності цільових груп і всього населення	Обчислення середніх цін у галузі, серед лідерів у галузі та основних місцевих конкурентів
8	Сильний вплив фактора сезонності	Збереження в пам'яті комп'ютера	Збереження іншими способами всіх графіків зміни і нових клієнтів по категоріях за попередній рік та інші періоди	Порівняння графіків зміни всіх рахунків і тільки нових - за поточний і попередній сезони
9	Досягнення переважаючої частки постійних клієнтів	Постійний контроль за абсолютним і відносним кількістю всіх клієнтів	Оцінка тестуванням. Аналіз причин	Поява нових, що осіб залучаються з реклами та через знайомих
10	Втрата глибини змісту та креативності тексту	Перевірка на наявність уваги на символи торгової марки, на завуальованість малюнками	Експертна оцінка ефективності колишнього тексту. Оцінка тестуванням.	Порівняння з попередніми оголошеннями і рекламою групи лідерів
11	Неправильний вибір носія реклами	Порівняння з попереднім періодом і визначення вдалих носіїв реклами з її обсягом і видом	Аналіз реклами по галузі і серед групи лідерів	«Прив'язка» обсягу їхньої реклами до носіїв.

Оскільки реклама є джерелом інформації від виробника, то для споживача вона особливо цінна, бо відрізняється від інших джерел. По суті, це – апеляція до продажів, що генерує інформацію, призначену акцентувати увагу на позитивних характеристиках товару. Корисність рекламної інформації подвійна: по-перше, споживачеві стають відомі відмінні властивості товару, заявлені виробником. Можна орієнтовно визначити, чи є відповідність між тим, що товар «обіцяє», і тим, що потрібно споживачеві. По-друге, рекламна інформація заощаджує час, надходячи до споживача без зусиль з його боку та не потребуючи пошуку. Для споживача важливо, щоб успішність адресованого

йому рекламного повідомлення була вищою за ефективність, що досягається пошуком такої самої інформації за допомогою інших засобів.

Висновки з проведеного дослідження. Реклама – це поширювана у певній знеособленій формі, за допомогою будь-яких засобів інформація про фізичну чи юридичну особу, товари, послуги, ідеї (рекламна інформація), що призначена для невизначеного чи визначеного кола осіб, відкрито виходить й оплачується рекламодавцем і спрямована формувати та підтримувати інтерес до товару або послуг.

Аналіз ринку реклами, яка поширюється в певній формі та будь-яким способом з метою прямого та опосередкованого отримання прибутку, дозволяє прослідкувати тенденцію до росту від 5 до 20 % за видами. В Україні є чітка спрямованість до збільшення обсягів рекламно-комунікаційного ринку, а саме реклами, що розміщується в Інтернеті.

Подальшому дослідженню підлягають основні напрями розвитку реклами в Україні: перерозподіл доходів в сторону великих видавництв або рекламодавців та ріст частки нестандартної реклами (спонсорство, продукт плейсмент, замовні ефіри, комп'ютерні ігри тощо) і мультимедійних проєктів.

Бібліографічний список

1. Вакалюк А. Обсяг рекламно-комунікаційного ринку України у 2009р. і прогноз на 2010 р. : Експертна оцінка Всеукраїнської рекламної коаліції / А. Вакалюк, М. Лазебник // Маркетинг в Україні. – 2009. – № 6. – С. 53-57.
2. Гривнак К. Реклама: нові обмеження та можливості / К. Гривнак // – Вісник Податкової служби України. – 2008. – № 18-19. – С. 23-25.
3. Закон України «Про рекламу» від 03.07.1996 № 270/96 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України (ВР) : [сайт]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/270/96-вр>
4. Крамарчук І. І. Реклама в нашому житті: за і проти / І. І. Крамарчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/16_ADEN_2010/Economics/68025.doc.htm
5. Кузьмін О. Є. Основні тенденції розвитку регіональних ринків зовнішньої реклами / О. Є. Кузьмін, О. Б. Гевко // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 7. – С. 184-191.
6. Лазебник М. Объемы рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2012 году и прогноз развития рынка в 2013 году : Экспертная оценка Всеукраинской рекламной коалиции 05-12-2012 / М. Лазебник [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.adcoalition.org.ua/ru/news/view/279>
7. Підсумки-2012. Рекламний ринок України оцінено в 14 мільярдів грн. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukrnovyny.info/p-2457-pidsumki-2012-reklamniy-rinok-ukraini-otsineno-v-1>
8. Ринок інтернет-реклами збільшиться майже наполовину [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukranews.com/uk/news/ukraine/2011/07/01/47314>
9. Фонд регіональних соціально-політичних та економічних досліджень (Львів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zluka.isr.lviv.ua>
10. Сватюк О. Формування системи рекламної інформації у ВНЗ / О. Сватюк, І. Гапій // Науковий вісник НЛТУ України. – Львів : НЛТУУ, 2009. – Вип. 19.6. – С. 313-317.
11. Цігельник І. Ефективність реклами / І. Цігельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://neonplast.com.ua>.

Анотація

У статті розглянуто значення реклами, її завдання, засоби розповсюдження, принципи, переваги і недоліки. Проаналізовано обсяг рекламно-комунікаційного ринку України у 2009-2012 роках та зроблено прогноз на 2013 рік. Обґрунтовано рекомендації щодо підвищення успішності реклами.

Ключові слова: реклама, споживач, рекламодавець, засоби розповсюдження

Аннотация

В статье рассмотрено значение рекламы, ее задания, средства распространения, принципы, преимущества и недостатки. Проанализирован объем рекламно-коммуникационного рынка Украины в 2009-2012 году и сделан прогноз на 2013 год. Обоснованы рекомендации относительно повышения успешности рекламы.

Ключевые слова: реклама, потребитель, рекламодатель, средства распространения

Annotation

The article considers the importance of advertising, its objectives, means of dissemination, principles, advantages and disadvantages. Analyzed the amount of advertising and communication market in Ukraine in 2009-2012, and the forecast for 2013. Recommendations for improving the success of advertising.

Key words: advertising, consumer advertiser, means of dissemination

УДК 658.378

**Крупенна І.А.,
к.е.н.,
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича**

РОЛЬ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК КОМПОНЕНТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЕТАПІВ МАРКЕТИНГОВОГО СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ВИЩИМИ НАВЧАЛЬНИМИ ЗАКЛАДАМИ

Постановка проблеми. Сучасний вищий навчальний заклад є складним комплексом квазіавтономних (слабозв'язаних) систем з великою кількістю функцій – навчальних, дослідницьких, технологічних, культурологічних, маркетингових, комунікаційних, виробничих, видавничих, виховних та інших, які передбачають наявність багаторівневого університетського менеджменту. Одночасно вищий навчальний заклад – це складний ресурсний комплекс, який передбачає паритет традицій та новацій в освіті, наукових пошуках, поєднанні навчання та дослідженнях, в оптимізації економічної політики, вихованні людини високої культури, розв'язанні проблем соціального забезпечення, а також у багатьох інших додаткових видах діяльності. ВНЗ повинні розробляти стратегію свого розвитку зі значним «часовим лагом», оскільки «прийняті сьогодні управлінські рішення, в більшості, приведуть до істотних змін у системі тільки через достатньо тривалий час, і з урахуванням адаптивності елементів результати можуть істотно відрізнятись від передбачуваних, у тому числі і внаслідок зміни зовнішнього середовища» [1, с. 33].

Розробка й реалізація принципів, механізмів та інструментів стратегічного менеджменту та маркетингу визначається необхідністю зміни принципів управління ВНЗ; розробкою перспективних напрямків їх розвитку, адекватних внутрішньому та зовнішньому середовищу; зміною немонетарної природи освіти і, як наслідок, залученням ВНЗ в ринково-орієнтовану діяльність, основу на конкуренції за ресурси та споживача; необхідністю формування точної специфічної позиції в освітньому просторі; зміною ролі та місця університетів в регіональній спільноті; пошуком шляхів трансформації ВНЗ в освітні заклади нового типу; орієнтацією на трансклобальний ринок освіти та технологічні інновації; інтеграцією освітньої та науково-дослідної діяльності у світові процеси, активізацією маркетингової політики ВНЗ. Орієнтація сучасного стратегічного менеджменту та маркетингу на використання та розвиток ключових компетенцій підвищення конкурентоспроможності ВНЗ актуалізує уточнення ролі організаційної культури (ОК) як компоненти реалізації етапів стратегічного управління вищими навчальними закладами. Маркетинговий підхід до освітньої галузі базується на ринкових принципах – освітні заклади мають успіх до тих пір, поки їх товари, послуги, система управління та організаційна культура «будуть відповідати маркетинговому середовищу» [3, с. 150].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми стратегічного управління вищими навчальними закладами розроблені у працях зарубіжних авторів (Дж. Келлера, Б. Дудерштадта, С. А. Белякова, В. Ж. Кукліна, Х. Боера, Р. Маассена, Е. Вірта, Г. А. Краюшкіна, Д. Ю. Райчук, А. О. Грудзинського, О. В. Сангінової та інших). Питанням формування, підтримки та зміни корпоративної культури в контексті стратегічного управління ВНЗ присвячені дослідження К. Кіма, М. Магура, Ю. Романової, О. С. Ільїної, О. Бетіної, К. Д. Таверньї, А. К. Ключева, С. М. Корунова, В. А. Дурденко, Н. П. Макаріна, О. Б. Томіліна, Г. І. Мальцева, П. Фролова, С. Ю. Коровіна, Т. Антопольської та інших. Визначенням суті й умовами формування місії навчального закладу займалися такі теоретики стратегічного управління та дослідники вищої школи, як О. М. Крюкова, А. Деревніна, Е. А. Князєв, В. М. Філіппов, В. Ф. Рябов, Ю. Яблецька. Серед вітчизняних дослідників можна відзначити гідні праці Н. М. Ушакової, Л. І. Антошкіної, Т. М. Боголіб, І. С. Кочарян, Л. Р. Прус, В. В. Крижко, присвячені як загальним аспектам управління ВНЗ, так і питанням їх конкурентоспроможності, освітнього маркетингу, економіки освіти. Проблеми університетського менеджменту і, зокрема, стратегічного управління є предметом всебічного обговорення на конференціях і семінарах, що проводяться Європейською асоціацією університетів (EUA), Європейською академічною мережею деканів (DEAN), Європейською мережею глав університетських адміністрацій (HUMANE), Європейським консорціумом інноваційних університетів (ECIU), Євразійською асоціацією університетів, Російською асоціацією університетів, Радою ректорів України.

Водночас проблеми стратегічного маркетингу та організаційної культури ВНЗ досліджені недостатньо, що в умовах надзвичайно динамічної зміни освітнього середовища України знижує адаптивність вітчизняних вищих навчальних закладів як суб'єктів освітнього ринку.

Постановка завдання. Основною метою даного дослідження є виявлення ролі організаційної культури як компоненти реалізації етапів стратегічного управління вищими навчальними закладами,

заснованого на маркетинговому підході. Завдання статті – теоретично обґрунтувати взаємозв'язки етапів стратегічного маркетингового управління та етапів формування/розвитку організаційної культури вищих навчальних закладів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перехід ВНЗ до концепції маркетингової орієнтації зумовлює необхідність адекватних змін організаційної культури. Маркетингова культура формує стратегію та тактику взаємовідносин суб'єктів ринку освітніх послуг та допомагає вирішити протиріччя між кризовим станом економіки та високими темпами зростання освітньої сфери, між попитом та фактичною пропозицією освітніх послуг, між державними та недержавними освітніми закладами. Вона оптимізує структуру спеціальностей (гуманітарних та технічних), рівнів кваліфікації (бакалаврів, спеціалістів, магістрів) у відповідності до потреб споживачів (держави, навчальних закладів, індивідуальних споживачів (абітурієнтів, учнів, студентів та їх батьків), організацій-споживачів (роботодавців)). Таким чином, маркетингова культура є чинником ефективного управління маркетинговими активами вищого навчального закладу (знання ринку; бренд; лояльність споживачів; лояльність персоналу; репутація; формалізована організаційна культура; формалізована маркетингова стратегія; відносини з маркетинговим мікросередовищем [7, с. 63; 2, с. 4]), визначає його сильні та слабкі сторони, і водночас, сама формується/змінюється під впливом інших маркетингових елементів.

У практику роботи ВНЗ України стратегічне маркетингове управління почало активно входити в останнє десятиріччя і є тим інструментом, без якого неможливо робити прогноз на майбутнє в умовах динамічно змінного зовнішнього середовища. З одного боку, стратегії ВНЗ формуються під впливом соціально-економічної політики та загальнодержавної стратегії розвитку (наприклад, інноваційні пріоритети, економіка знань тощо), з іншого, освітній заклад володіє певною автономією, особливо в підсистемах управління організацією – кадровій, навчальній, науковій, маркетинговій, фінансово-господарській тощо, що є основою для освоєння теорії стратегічного управління.

Традиційна модель стратегічного управління, завдяки прозорості своєї логіки та простоті застосування, отримала широке застосування у практиці управління вищими навчальними закладами. Система стратегічного маркетингового управління ВНЗ як сукупність взаємопов'язаних елементів та підсистем (функціональної, ресурсної, управлінської, організаційної, маркетингової), забезпечує соціально-економічний розвиток ВНЗ та формування довгострокових конкурентних переваг на освітньому ринку через задоволення потреб споживачів. В основі стратегічного маркетингового управління лежить узгодження можливостей зовнішнього середовища з ресурсами організації. У цій моделі загальна логіка стратегічного управління передбачає певні технологічні етапи, які ми поєднали з етапами формування/розвитку організаційної культури (формування нової організаційної культури для новостворених освітніх закладів, розвиток та зміна вже усталеної організаційної культури для ВНЗ, які давно функціонують) (табл. 1).

Розглянемо місце організаційної культури як компоненти реалізації деяких з етапів маркетингового стратегічного управління ВНЗ.

1. Етап стратегічної діагностики включає дослідження особливостей університету, його внутрішнього середовища, аналіз стану зовнішнього середовища, з поділом на мікро-, мезо- та макrorівні, внутрішньовишівський аналіз, оцінку конкурентного середовища (регіонального освітнього ринку), PEST-аналіз, SWOT-аналіз, маркетинговий аналіз вищого навчального закладу. Це не тільки перший етап стратегічного маркетингу та менеджменту, його методи слід застосовувати на всіх наступних етапах розробки, реалізації та контролю стратегій. Приєднуємося до думки О. Л. Лукіної про те, що стратегічний аналіз потрібно нині розглядати як інтегральний стратегічний аналіз, який включає в себе також частину маркетингового аналізу (аналіз споживачів), конкурентного аналізу (ВНЗ-конкурентів) [11, с. 22], та аналіз організаційної культури. Діагностика дозволить здійснити моніторинг зовнішніх та внутрішніх факторів формування/розвитку організаційної культури ВНЗ; проаналізувати структуру організаційної культури ВНЗ; встановити тип поточної та бажаної організаційної культури ВНЗ.

2. Етап стратегічного вибору/стратегічного планування передбачає констатацію філософії, змісту існування ВНЗ і візуалізується через формування його перспективи (бачення, vision) та місії. Місія ВНЗ – це чітко сформоване, запальне, містке викладення суті освітнього закладу, у якому проявляється відмінність від інших організацій, перспективне бачення його образу, принципи та способи досягнення цього ідеалу з фокусуванням уваги на споживачах, замовниках, інтересах та очікуваннях суспільства, влади та бізнесу. І хоча досить складно оцінити прямий економічний ефект від її формулювання, однак місія як форма документування цінностей та інтересів допомагає формувати та підтримувати корпоративний дух, є основою для дієвого управління організацією, знижує ризики прийняття необґрунтованих рішень, забезпечує узгодження політики факультетів, кафедр, підрозділів із політикою ВНЗ.

Місія може бути викладена і в досить громіздкому документі (меморандумі), а може бути сформульована декількома чи навіть одним реченням, гаслами: Київський національний університет імені Тараса Шевченка – «Кращі традиції світової освіти та науки» [15]; Запорізький національний університет (ЗНУ) – «Навчайся в Європі вже сьогодні! ЗНУ – класична освіта за європейськими

стандартами!» [14]; Європейський університет – «Учись, працюючи!» [13]. Місія, на нашу думку, повинна включати і короткий формат і подальшу його розшифровку. Короткий формат можна використовувати як слоган презентативних заходів. Розгорнуте формулювання місії повинне лягти в основу стратегічної програми розвитку ВНЗ.

Таблиця 1

**Взаємозв'язки етапів маркетингового стратегічного управління
та етапів формування/розвитку організаційної культури ВНЗ**

ЕТАПИ СТРАТЕГІЧНОГО УПРАВЛІННЯ			ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ /РОЗВИТКУ ОРГКУЛЬТУРИ	
Стратегічна діагностика	Аналіз чинників мікро-, мезо- та макросередовища: <ul style="list-style-type: none"> - Внутрішній аудит комплексу маркетингу - Зовнішній аудит середовища - Конкурентний аналіз	→	Діагностика організаційної культури (ОК): <ul style="list-style-type: none"> - Моніторинг впливу чинників на формування ОК - Типологічний аналіз ОК - Бенчмаркінг ОК	Діагностика
Стратегічний вибір/ стратегічне планування	Формування філософії та визначення місії ВНЗ <ul style="list-style-type: none"> - Розробка проекту місії - Обговорення місії - Вибір базового варіанта місії - Прийняття місії - Розповсюдження місії	→	Проектування організаційної культури <ul style="list-style-type: none"> - SWOT-аналіз - Встановлення бажаного типу ОК - Виділення оптимальної практики	Проектування організаційної культури
	Розробка системи стратегій ВНЗ: <ul style="list-style-type: none"> - Розробка стратегічних пріоритетів та карти цілей за напрямками: клієнти, фінанси, процеси, персонал - Розробка стратегічних планів, програм та проектів - Оцінка альтернатив	→	Забезпечення відповідності ОК стратегії організації: <ul style="list-style-type: none"> - Визначення напрямів зміни організаційної культури - Оцінка сумісності стратегії та культури - Програма впровадження оптимальної практики	
Реалізація	Реалізація напрямків політики в стратегічних сферах: <ul style="list-style-type: none"> - Структурні та організаційні адаптації - Бюджетні процедури - Показники та заходи	→	Реалізація проекту ОК: <ul style="list-style-type: none"> - Реалізація конкурентних переваг - Трансформація ОК - Впровадження оптимальної практики	Реалізація
Стратегічний контроль	Стратегічний контроль та коригування реалізації стратегій: <ul style="list-style-type: none"> - Моніторинг реалізації плану - Уточнення місії - Коректування планів і стратегій - Зміни	→	Корекція типу та адаптація елементів організаційної культури	

На думку Пола Гестона, віце-президента Кентського університету (США): «Процес» створення місії університету є навіть важливішим, ніж сам «Продукт-місія» [18], тому що це створює можливість для узгодженої розробки рішень всередині колективу, визначення спільних цінностей і цілей, передбачає відкритість у прийнятті зобов'язань, надихає і створює імпульс у розвитку. Для ВНЗ місія є базою для визначення стратегічних цілей ВНЗ, які окреслюють напрям і кінцеві результати діяльності, що їх організація прагне досягти через певний проміжок часу [12]. У регіональних ВНЗ як центрах освіти, науки та культури проявляється своя особлива місія, виконання якої дозволяє їм виступати лідером та координуючим центром у справі кадрового, технологічного, культурного забезпечення інноваційного розвитку території.

Стратегічні цілі ВНЗ можна розглядати на двох рівнях: загальному та конкретному. Загальні цілі тією чи іншою мірою важливі для всіх українських ВНЗ. Конкретні цілі формуються у кожному напрямі діяльності. У табл. 2 нами уточнено цілі та критерії управління ВНЗ запропоновані у [17, с. 156] та виявлено їх зв'язок з організаційною культурою.

Поряд з чітко встановленими критеріями стратегічних цілей, ВНЗ, особливо ті, які позиціонують себе як «сучасні, динамічні, просунуті», формулюють «зухвалу ціль», мета якої – підвищити корпоративний дух, активність організації у її діяльності та у прагненні до змін. Визначення стратегічних цілей дає можливість перейти до розробки варіантів загальної стратегії та стратегії підсистем, стратегії окремих напрямів діяльності тощо.

Стратегія ВНЗ – поєднання запланованих (продуманих) дій та вимушених реакцій на неочікувані умови, точніше «поєднання запланованих та зворотних дій, які є реакцією на зміну галузі чи конкретні події» [17, с. 150]. В. А. Дурденко, Р. І. Мельникова, С. В. Спірідонова визначають стратегію розвитку ВНЗ як узагальнюючу модель корпоративних компетенцій, які необхідні для досягнення цілей

бажаного розвитку на основі обраних показників, раціонального розподілу та використання ресурсів [8]: моделювання ситуації на основі виявлення проблем для встановлення напрямів розвитку та визначення ринкового сегменту; виявлення необхідних змін та формулювання цілей на основі трансформації встановленої місії (або її формування в разі відсутності) та багаторівневої системи стратегічних цілей; вибір базової стратегії змін для досягнення оптимального поєднання існуючого положення ВНЗ та наявних ресурсів на основі дослідження внутрішнього та зовнішнього середовища навчального закладу; впровадження та реалізація обраної базової стратегії через її узгодження з організаційною культурою ВНЗ та використання альтернативних технологій управління, зокрема процесного управління; корегування обраної базової стратегії у відповідності до змін, що відбуваються у внутрішньому та зовнішньому середовищі ВНЗ.

Таблиця 2

Взаємозв'язки цілей та організаційної культури ВНЗ

Цілі	Організаційна культура
Навчальні цілі	Укріплення зв'язків з контактними аудиторіями: абітурієнтами, роботодавцями, випускниками, органами загальнодержавної та місцевої влади. Розробка програм лояльності для споживачів.
Методичні	Формування культури сприйняття, оволодіння та впровадження нових освітніх технологій. Зміна ставлення до інтелектуальної власності співробітників у сфері методичного забезпечення курсів. Формування іміджу бібліотеки як осередку науки, освіти та інформації.
Наукові цілі	Укріплення академічних традицій. Формування інноваційної культури. Формування глобальної інформаційної культури. Зміна ставлення до інтелектуальної власності науковців з одночасним формуванням умов для уникнення використання не ліцензованого програмного забезпечення.
Маркетингові цілі	Формування маркетингової культури ВНЗ. Впровадження клієнтоорієнтованої концепції ринкової діяльності. Формування образу ВНЗ як об'єкта гордості жителів міста, наукового та культурного центру.
Управлінські цілі	Документальне оформлення нормативних, організаційних та методичних засад організаційної культури ВНЗ. Підвищення авторитету ректорату як кваліфікованих менеджерів. Зміна організаційної структури ВНЗ в бік зростання гнучкості та інноваційності. Розробка програм лояльності персоналу. Підвищення патерналізму з боку ВНЗ до персоналу.
Економічні цілі	Формування фінансової культури. Формування культури лобювання інтересів ВНЗ. Налагодження зв'язків з регіональною спільнотою, колишніми випускниками для активізації нових джерел фінансування. Активізація діяльності опікунських органів.
Господарські цілі	Формування господарської культури щодо акуратного використання, збереження та примноження майна ВНЗ. Регламентація поведінки членів колективу ВНЗ.

Джерело : складено автором на основі [17, с. 156]

Очевидно, що вибір стратегічних напрямів конкретного ВНЗ повинен проводитися з урахуванням як тенденцій розвитку вищої освіти на певному етапі розвитку суспільства, так і таких елементів організаційної культури як традиції та можливості ВНЗ. Л. Д. Гітельман розглядає три напрями розвитку процесу розробки стратегії [5]: формалізований планований процес, коли стратегія орієнтується на досягнення конкретних цілей; авторитарний процес, при якому формування стратегії зумовлено вольовими рішеннями керівника організації; адаптивний процес, коли стратегія формується в результаті послідовних рішень шляхом компромісів і угод між менеджерами, які прагнуть досягнення своїх цілей. Для ВНЗ найбільш прийнятним є комбінований сценарій, за яким процес формування стратегії представлено як адаптивний процес самонавчання менеджерів ВНЗ, що діють в рамках норм і регламентів.

Стратегія повинна бути визначена з урахуванням оптимального балансу між інтересами (очікуваннями) зацікавлених осіб, чинниками зовнішнього середовища та внутрішніми ресурсами ВНЗ.

3. Етап ефективної реалізації стратегії, поряд з необхідністю узгодження стратегії та організаційних можливостей, стратегії та мотиваційної системи, стратегії та внутрішньої системи підтримки, базується на відповідності стратегії організації існуючій культурі. Для вирішення проблеми необхідно поділити стратегію на складові частини (задачі), формуючи широкую програму стратегічних дій. Г. Щварц і С. Девіс [19] запропонували побудувати матрицю, яка демонструє ступінь ризику застосування вибраної стратегії в умовах існуючої в організації культури. Позиціювання кожної задачі на полі матриці з використанням управлінського досвіду та інтуїції дозволяє знайти відповідь на питання про те, що необхідно робити у випадку серйозної несумісності стратегії і культури [4, с. 350]: ігнорувати культуру, яка перешкоджає ефективному проведенню в життя обраної стратегії; підлаштовувати систему управління під існуючу в організації культуру; визнати наявні бар'єри, які створює культура для виконання бажаної стратегії, і розробити альтернативи для «оминання» цих перешкод без внесення серйозних змін в саму стратегію; змінити стратегію для її підлаштування під культуру.

4. Етап стратегічного контролю забезпечує своєчасне виявлення проблем ВНЗ, дає

можливість розробити заходи щодо їх вирішення, зафіксувати позитивні тенденції, підтримувати та поширювати їх. Організаційна культура на цьому етапі створює сприятливе середовище для формування системи внутрішнього аудиту, сприйняття конструктивної критики та швидкої реакції на неї, атмосфери постійного пошуку шляхів підвищення ефективності, сприяння та розвитку інноваційності, мотиваційних та культурних умов постійного покращення та удосконалення.

На наш погляд, система маркетингового стратегічного управління не передбачає тотальне перспективне планування в «механістичному» розумінні як планування показників пов'язаних з капітальним будівництвом, придбанням обладнання, кількісними параметрами прийому та випуску студентів, роботою аспірантури, захистом кандидатських та докторських дисертацій, випуском навчально-методичної літератури тощо, а є «виключною, унікальною для кожного ВНЗ концепцією, яка відповідає реаліям конкретної соціально-економічної ситуації та враховує перспективу динамічного розвитку зовнішніх умов» [6] і зосереджує увагу, наприклад, на впливові сучасних стандартів освіти на конкурентоспроможність навчального закладу, на змінах в структурі витрат споживачів, на дослідженні тенденцій ринку освітніх послуг з метою виявлення майбутніх ринкових ніш, на синхронізації розвитку ВНЗ з напрямками розвитку країни та регіону тощо.

У табл. 3 представлено наше бачення місця організаційної культури в реалізації кожного з етапів маркетингового стратегічного управління ВНЗ.

Таблиця 3

Організаційна культура як компонент реалізації етапів маркетингового стратегічного управління вищими навчальними закладами

Етап	Роль організаційної культури в реалізації етапу
1) Стратегічна діагностика	Адекватна зміна організаційної культури, спрямованої на усвідомлення колективом необхідності організаційних змін з урахуванням середовищних впливів.
2) Стратегічний вибір	
2.1. Формування філософії розвитку та місії ВНЗ	2.1. Формування корпоративних цінностей та корпоративного духу. Виховання патріотичного ставлення до ВНЗ, потреби в самоідентифікації членів вузівської спільноти з ВНЗ. Формування або корекція місії, філософії, цінностей ВНЗ в напрямку її привабливості для споживачів та замовників послуг.
2.2. Визначення стратегічних цілей	2.2. Формування умов колективної згоди та усвідомленого сприйняття цілей організації. Цілеспрямоване формування конкурентних переваг. Забезпечення повного циклу взаємодії «абітурієнт-студент-випускник» щодо цінностей, норм, традицій ВНЗ. Впровадження клієнтоорієнтованої концепції.
2.3. Розробка варіантів стратегії розвитку ВНЗ	2.3. Формування умов для продукування нових ідей. Формування клієнтоорієнтованих мобільних творчих колективів та робочих груп на задоволення потреб клієнтів та їх передбачення. Сприйняття нових правових та методичних норм, які пропонує зовнішнє середовище. Підвищення ініціативи з боку ректора, вищої та лінійної ланки управління.
2.4. Оцінка стратегічних альтернатив	2.4. Зміна відповідно до стратегії організації. Сприяння гнучкості структури управління ВНЗ. Формування умов для підвищення кваліфікації персоналу. Формування персоналу з креативним мисленням.
3) Реалізація обраної стратегії	Формування субкультур суб'єктів управління та субкультур підсистем управління. Активізація ініціатив з боку ректора, вищої та лінійної ланки управління. Формування ціннісного ядра ВНЗ як організації, здатної забезпечити згуртованість управлінської команди та колективу в цілому. Формування стійкого комплексу традицій. Орієнтація співробітників на ділову ініціативу, спрямовану на результат. Пропаганда використання маркетингового інструментарію, який здатний забезпечити просування освітнього продукту в територіальному та міжнародному просторі. Усунення ілюзій щодо стійкого лідерства ВНЗ за рахунок екстенсивних чинників, колишніх заслуг або монопольного становища на ринку. Налагодження зв'язків з контактними групами.
4) Стратегічний контроль та коригування реалізації стратегії	Формування системи внутрішнього аудиту, атмосфери сприйняття конструктивної критики та швидкої реакції на неї; атмосфери постійного пошуку шляхів підвищення ефективності, сприяння та розвитку інноваційності; мотиваційних та культурних умов постійного покращення та удосконалення.

Джерело : складено автором на основі табл. 1, підходу запропонованого у [10] та власних досліджень

Таким чином, організаційна культура як стратегічна домінанта є не тільки системоутворюючою, але й соціально значимою у забезпеченні стратегічного розвитку вищого навчального закладу.

Висновки з проведеного дослідження. Формування системи маркетингового стратегічного управління з допомогою організаційної культури є найважливішим завданням сучасних ВНЗ, оскільки «вона є основою соціального миру та порядку» [9, с. 6]. Маркетингове стратегічне управління вищими навчальними закладами поєднує в собі як інструменти традиційного маркетингу та менеджменту, так і власні механізми, сформовані природою освітніх процесів, специфікою організаційно-управлінської

діяльності освітніх закладів, у роботі яких визначальною є людська компонента та пов'язані з нею соціальні, соціально-психологічні та соціокультурні чинники, серед яких важливе місце займає фактор формування, збереження й удосконалення організаційної культури. Зміст організаційної культури формується в ході практичної діяльності як відповідь на проблеми, які ставить перед організацією зовнішнє і внутрішнє середовище [16]. Організаційна культура, різною мірою, є активним елементом реалізації усіх етапів маркетингового стратегічного управління, починаючи зі стратегічної діагностики та закінчуючи стратегічним контролінгом.

Кожний зі стратегічних напрямків, які реалізуються ВНЗ, потребує відповідної організаційної культури, яка описується типовими ознаками, силою, структурними елементами і формується під впливом різноманітних чинників. У подальшому необхідно здійснювати постійний моніторинг організаційної культури як вихідної умовою прийняття управлінських рішень вищими навчальними закладами. Перспективним напрямком дослідження також видається розробка технології узгодження маркетингових стратегій розвитку та організаційної культури вищого навчального закладу.

Бібліографічний список

1. Беляков С. А. О системных аспектах организации управления образованием / С. А. Беляков, В. Ж. Куклин // Университетское управление: практика и анализ. – 2006. – № 1. – С. 32-41.
2. Борисова С. Особенности управления маркетинговыми активами образовательной организации / С. Борисова // Практический маркетинг. – 2009. – № 4. – С. 3-11.
3. Ванькина И. В. Маркетинг образования : [уч. пос.] / Ванькина И. В., Егоршин А. П., Кучеренко В. И. – М. : Логос, 2007. – 336 с.
4. Виханский О. С. Стратегическое управление / О. С. Виханский. – М. : Гардарики, 2002. – 272 с.
5. Гительман Л. Д. Преобразующий менеджмент : Лидерам реорганизации и консультантам по управлению : учеб. пособие [для студентов экон. специальностей вузов] / Л. Д. Гительман. – М. : Дело, 1999. – 495 с.
6. Грудзинский А. О. Стратегическое управление университетом : от плана к инновационной миссии / А. О. Грудзинский // Университетское управление: практика и анализ. – 2004. – № 1(29). – С. 9-20.
7. Дойль П. Маркетинг, ориентированный на стоимость / П. Дойль. – СПб. : Питер, 2001. – 192 с.
8. Дурденко В. А. Проблемы разработки и реализации стратегии: опыт муниципального вуза / В. А. Дурденко, Р. И. Мельникова, С. В. Спиридонова // Университетское управление : практика и анализ. – 2005. – № 7. – С. 50-56.
9. Капитонов Э. А. Корпоративная культура / Капитонов Э. А., Зинченко Г. П., Капитонов А. Э. – М. : Альфа-пресс, 2005. – 352 с.
10. Ключев А. К. Стратегии вузовского развития (по материалам пилотного семинара проекта «Стратегическое планирование в российских университетах») / А. К. Ключев, С. М. Корунов // Университетское управление: практика и анализ. – 2003. – № 3(26). – С. 43-50.
11. Лукина Е. Л. Интегральный стратегический анализ деятельности технического вуза / Е. Л. Лукина // Университетское управление: практика и анализ. – 2006. – № 5(45). – С. 21-26.
12. Нємцева І. А. Організаційна культура в системі стратегічного управління ВНЗ : [монографія] / І. А. Нємцева. – Чернівці : Чернівецький національний університет, 2012. – 256 с.
13. Офіційний сайт Європейського університету [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.e-u.in.ua/>
14. Офіційний сайт Запорізького національного університету [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.znu.edu.ua/ukr/university>
15. Офіційний сайт Київського національного університету імені Тараса Шевченка [Електронний ресурс]. – Доступ до ресурсу : <http://www.univ.kiev.ua/ua/>
16. Томилов В. В. Культура предпринимательства / В. В. Томилов. – СПб. : Питер, 2002. – 235 с.
17. Управление высшим учебным заведением : учебник [для системы дополнительного образования – повышения квалификации руководящих кадров высших учебных заведений] / [Архипов А. Ю. и др.] ; под общ. ред. С. Д. Резника, В. М. Филиппова. – Пенза : ПГУАС, 2009. – 849 с.
18. Gaston P. L. Mission Development and Strategic Planning/Budgeting / P. L. Gaston // Presentation at International Symposium on University Administration: Methods and Models. – Moscow, 15–16 April, 2002.
19. Schwartz H. Matching Corporate Culture and Business Strategy / H. Schwartz, S. Davis // Organizational Dynamics. – Summer 1981, vol. 10, pp. 30-48.

Анотація

У статті розглянуто суть маркетингового стратегічного управління та можливість використання його інструментів у практиці вищих навчальних закладів України. Виявлена роль організаційної культури в системі маркетингового стратегічного управління вищими навчальними

зкладами. Розглянуто місце організаційної культури як компоненти реалізації етапів маркетингового стратегічного управління вищими навчальними закладами.

Ключові слова: вищий навчальний заклад, маркетингове стратегічне управління, організаційна культура.

Аннотація

В статье рассмотрена сущность стратегического управления и возможность использования его инструментов в практике высших учебных заведений Украины. Выявлена роль организационной культуры в системе маркетингового стратегического управления высшими учебными заведениями. Рассмотрено место организационной культуры как компоненты реализации этапов маркетингового стратегического управления вузами.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, маркетинговое стратегическое управление, организационная культура.

Annotation

The article reveals the essence of marketing strategic management and the possibility of using its instruments in the practice of higher educational institutions of Ukraine. It reveals the role of organizational culture in the marketing strategic management system of higher educational institutions. It regards the role of organizational culture as a component of realization of stages of marketing strategic management of higher educational institutions.

Key words: higher educational institutions, marketing strategic management, organizational culture.

УДК 352.07:338.46

Тищенко В.Ф.,
к.е.н., доцент кафедри банківської справи,
Харківський національний економічний університет

СУТІСНО-ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Постановка проблеми. Розвиток публічно-приватного партнерства в Україні в останні роки набуває актуального значення як інструмент антикризового спрямування. Реальна економічна ситуація об'єктивно створює передумови для більш ефективного використання даного механізму та інститутів державно-приватних партнерств з метою забезпечення сталого економічного розвитку, отримання нових і підвищення якості надаваних населенню суспільних послуг. У сучасній складній економічній ситуації саме державно-приватне партнерство здатне стати продуктивною формою співпраці держави і бізнесу, так як в умовах кризи стабільність попиту з боку держави є найважливішим інструментом зниження ризиків інвестицій і зміцнення довіри кредитних організацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед присвячених даній темі робіт авторів окремо слід виділити: С. Сильвестрова [11], який зазначає, що концепція держави та бізнесу передбачає розвиток договірних відносин між сторонами з метою реалізації суспільно важливих проєктів; В. Варнавського [2; 3], в роботах якого основний акцент зроблено на вивченні можливостей застосування різних форм державно-приватного партнерства до підприємств національної інфраструктури. Пошукам шляхів адаптованості механізмів партнерства до вітчизняної практики присвячені матеріали та публікації-рекомендації офіційних представництв світових фінансових й економічних організацій [9; 8]. Серед них є як теоретичні праці загального характеру, пов'язані з питаннями державного регулювання та економіки державного сектора, так і публікації, присвячені опису практичного досвіду, набутого у ході реалізації принципів державно-приватного партнерства у різних країнах світу. Проте зміст та економічна сутність державно-приватного партнерства, а також шляхи його ефективного застосування досліджені поки що недостатньо.

Постановка завдання. Метою даної статті є визначення сутності публічно-приватного партнерства за допомогою цілісного аналізу сучасних дослідницьких підходів та прийомів контент-аналізу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття державно-приватного партнерства характеризується певним методологічним розкладом в підходах до нього і, як наслідок, різноманітністю його дефініцій. Про багатомірність та багатозначність цього поняття свідчить його застосування при дослідженні та характеристики відносин в міжнародній, галузевій, регіональній, міжсекторній співпраці, на рівні різних суб'єктів – влади, бізнесу, господарських структур, громадських організацій тощо [6].

Методологічна невизначеність виявляється і в змішуванні, взаємозамінності або розгляді в якості ідентичних понять «державно-приватне партнерство», «приватно-державне партнерство та «публічно-приватне партнерство» («Public-Private Partnership» – далі ППП). Це стосується в однаковій мірі і наукової літератури, і державної економічної практики. У сучасній науковій літературі зарубіжних країн термін «public-private partnership» вживається практично для будь-яких форм співпраці державної влади і приватного бізнесу [4]. В той час, як вивчення механізму публічно-приватного партнерства в нашій країні потребує, перш за все, чіткої логічної трактовки цього терміну. Першим кроком для успішного застосування механізму партнерства має стати правове оформлення цього явища. Це має найважливіше політичне, економічне і навіть психологічне значення.

Наведені у табл. 1 визначення дозволяють виділити умовно два підходи до трактування ППП. Оцінюючи «широкий» підхід, вважаємо за доцільне зазначити, що об'єднання ресурсів, організація співробітництва держави і бізнесу, їх альянси не є принципово новими формами економічної взаємодії, що вимагають впровадження спеціальної економічної термінології.

Таблиця 1

Точки зору авторів щодо трактування терміну «публічно-приватне партнерство» або «державно-приватне партнерство»

№ з/п	Джерело	Визначення
У вузькому розумінні ППП – це форми кооперації між державою та приватним сектором для вирішення завдань, що традиційно відносять до компетенції держави (більш конкретизовані трактування ППП, які становлять правове та методичне підґрунтя дій для безпосередніх учасників)		
1	Закон України «Про загальні засади розвитку державно-приватного партнерства» [9]	це система відносин між державним та приватним партнерами, при реалізації яких ресурси обох партнерів об'єднуються, з відповідним розподілом ризиків, відповідальності та винагород між ними, для взаємовигідної співпраці на довгостроковій основі у створенні нових та/або модернізації діючих об'єктів, які потребують залучення інвестицій.
2	Закон Словенії «Про публічно-приватне партнерство» [13]	це відносини по залученню приватного фінансування до публічних проектів, що становлять публічний інтерес. Такі відносини формуються між публічним і приватним партнером у зв'язку із створенням, утриманням і обслуговуванням публічної інфраструктури або інших проектів, що становлять публічний інтерес.
3	Консалтингова компанія «Deloitte» [13]	це контрактна угода між урядовим агентством і приватною компанією, що дозволяє останній збільшити її участь у наданні суспільних послуг.
4	Світовий банк [8]	це угоди публічної й приватної сторін із приводу виробництва інфраструктурних послуг, що укладаються з метою залучення додаткових інвестицій і підвищення ефективності бюджетного фінансування.
5	Чонка А. [12, с. 70]	це відносини на довгостроковій основі, в результаті яких держава сумісно з бізнесом при розумних витратах надає послуги населенню.
6	Price Waterhouse Coopers [8]	це угода, структура якої припускає спільну роботу державного й приватного сектору для досягнення загальної мети.
У широкому значенні ППП – своєрідний альянс між державою та приватним сектором, покликаний забезпечити синергетичний ефект від взаємодії сторін в сфері соціально-значущих проектів		
7	Бубко О. [1, с. 276-277]	це довгострокове співробітництво у межах суспільно-значущих проектів між органами влади та приватним сектором, які розподіляють між собою ризики, відповідальність бізнесу та розподіл винагород, причому держава ставить перед приватними структурами певні завдання.
8	Варнавський В. [2; с. 27] Губанова О. [5]	це інституційний та організаційний альянс між державою і бізнесом в цілях реалізації національних і міжнародних, значних і локальних, але завжди суспільно-значущих проектів у широкому спектрі сфер діяльності: від розвитку стратегічно-важливих галузей промисловості і науково-конструкторських праць до забезпечення суспільних послуг.
9	Міхєєв В. [7, с. 34]	це система співробітництва приватного сектора, підприємств і організацій бізнесу з державними установами, а також регіональних корпорацій з державними підприємствами, спрямована на вирішення актуальних соціально-економічних завдань.
10	Комітет ОЕСР [13]	це офіційні відносини або домовленості на фіксований / нескінченний період часу між державними і приватними учасниками, у якому обидві сторони взаємодіють у процесі ухвалення рішення і співінвестують обмежені ресурси для досягнення конкретних цілей у визначеній сфері.

Джерело : розроблено автором

Вони детально описані в науковій літературі і успішно використовуються в рамках існуючого правового поля, що дозволяє зробити висновок про те, що представлений підхід не відображає специфічну природу досліджуваного явища.

Очевидною є прикладна спрямованість «вузьких», більш конкретизованих трактувань ППП, які містяться в законодавчих актах, концепціях консалтингових компаній, тобто становлять правове та методичне підґрунтя дій для безпосередніх учасників ППП, та відповідають потребі запровадження конкретних проектів. Такий підхід відображає тільки один аспект взаємодії держави і бізнесу і обмежує сферу його застосування реалізацією окремих бізнес-проектів за участю держави, перш за все, в інфраструктурних секторах. Крім того, на нашу думку, істотним недоліком вказаного підходу є розгляд партнерських відносин бізнесу і влади виключно як інституціональної основи економічної політики держави, в той час як більшість повноважень органів державної влади і місцевого самоврядування, реалізація яких може бути потенційним предметом партнерських відносин, має соціальну спрямованість. Це дозволяє нам зробити висновок, що даний підхід не враховує суспільну складову партнерства і акцентує не головну і істотну, а другорядну ознаку досліджуваного поняття.

Водночас, незважаючи на різноманітність точок зору стосовно сутності та змісту ППП, беззаперечним є те, що наведені визначення взаємно доповнюють одне одного, та створюють підґрунтя для створення механізмів ефективної реалізації проектів ППП з урахуванням локальної специфіки та глобального впливу зовнішнього середовища. Узагальнення чисельних формулювань (табл. 1) дозволяє зробити ряд висновків:

по-перше, визначення партнерства у ряді випадків прив'язується до їх конкретних форм, наприклад до сфери інфраструктури (табл. 1, визн. – 2; 4; 5);

по-друге, у ряді визначень мова йде тільки про спільне використання ресурсів, про створення правового, організаційного та інституціонального середовища в сфері суспільних благ на партнерській основі (табл. 1, визн. – 1; 10);

по-третє, в більшості визначень партнерство будується тільки на взаєминах держави, в особі його регіональних і муніципальних органів, і представників приватного капіталу - малим і середнім приватним бізнесом, але (що, на нашу думку, принципово) без інститутів громадського суспільства (табл. 1, визн. – 5; 7; 8; 9);

по-четверте, у деяких джерелах стверджується, що партнерство, це лише контракт, за яким приватний партнер бере на себе інвестиційні зобов'язання. Однак таке визначення нехтує суттєвими здобутками, які може отримати партнер з публічного сектору, даючи можливість своєму партнеру з приватного сектору залучити кваліфікацію, управлінську ефективність, ноу-хау, інновації тощо (табл. 1, визн. – 3; 6);

по-п'яте, при визначенні поняття не завжди дотримуються правил їх побудови та форм визначення, як це передбачено теорією логіки.

Вважаємо за необхідне висунути гіпотезу про те, що більш вірним є використання терміну ППП, оскільки використання багатьма авторами терміну «державно-приватне партнерство» обмежує границі партнерських відносин тільки на рівні центральних державних органів та не охоплює органи місцевого й громадського самоврядування.

Для того, щоб отримати науково обґрунтоване визначення терміну ППП, пропонуємо скористатися наступним алгоритмом (рис. 1). Аналіз компонентного складу довів неординарність опису в різних визначеннях поняття «публічне-приватне партнерство» (табл. 1) однієї і тієї ж компоненти.

Таким чином, сутність цього визначення можна сформулювати наступним чином: публічно-приватне партнерство – це законодавчо-закріплена форма співробітництва публічного та приватного секторів в широкому спектрі сфер діяльності з метою взаємовигідної співпраці та забезпечення соціально-економічного розвитку суспільства при рівному задоволенні інтересів сторін.

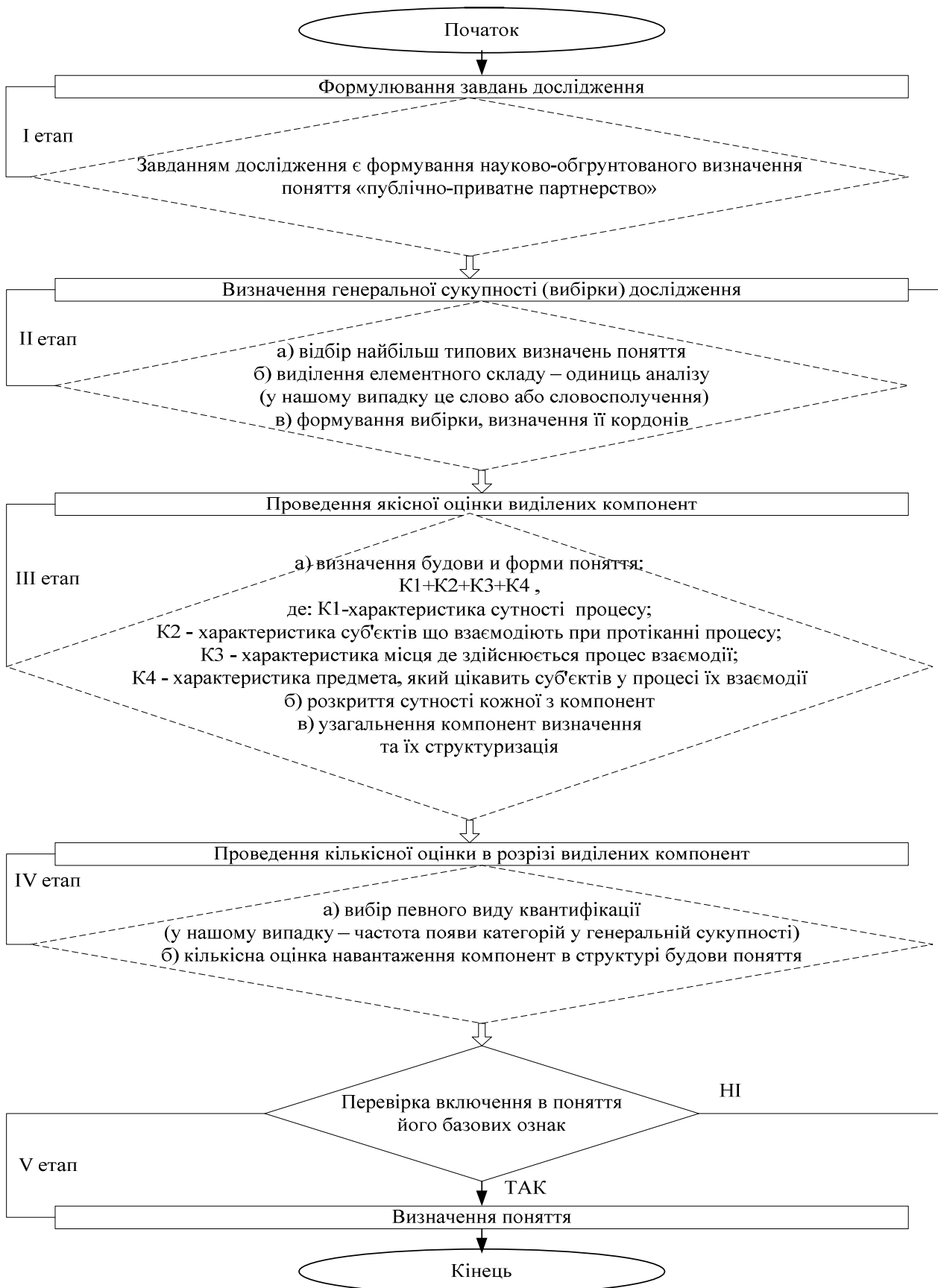
Принциповою відмінністю отриманого визначення ППП є:

1) застосування авторського алгоритму, який поєднує у собі елементи контент-аналізу та теорію логіки;

2) чітко визначені сторони партнерства, які враховують всі сфери як публічної, так і приватної діяльності. Виходячи з того, що в Україні розрізняються поняття державної і муніципальної власності; центральної і місцевої влади; поняття суспільства в цілому і окремої територіальної громади, вважаємо більш точним використання категорії «публічний сектор», що дозволяє визнати її узагальнюючим суб'єктом державної влади на всіх рівнях;

3) відсутня прив'язка до якихось конкретних форм, навпаки, співробітництво може здійснюватись в широкому спектрі сфер діяльності;

4) окреслена мета реалізації такої форми співробітництва.

Рис. 1. Алгоритм визначення сутності поняття «публічно-приватне партнерство»
Джерело : розроблено автором

Виходячи з наведеного визначення, можна зробити висновок, що не настільки істотно, хто є ініціатором – приватний сектор або публічна структура; головне, що в результаті такої взаємодії вииграш отримують обидві сторони. При такому підході у приватного бізнесу виникає інтерес вкладати інвестиції і отримувати гарантований прибуток. Держава ж при цьому отримує додаткове фінансування спільних проектів і вирішує не тільки інфраструктурні проблеми, забезпечуючи ефективне використання бюджетних коштів, але й досягає соціальної стабільності. Слід зазначити, що отримане визначення носить загальнотеоретичний характер і вимагає в кожному конкретному випадку застосування ППП на практиці розглядати його з точки зору системного підходу, який би дозволив врахувати всі аспекти таких відносин.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, публічно-приватне партнерство сприяє максимальному використанню унікальних можливостей кожного з учасників співробітництва: публічного та приватного партнерів. А для успішного розвитку такого партнерства необхідна чітко визначена законодавча база і відповідна інституційна інфраструктура для забезпечення функціонування та практичної діяльності. У подальшому є потреба дослідити та окреслити межі державного втручання в економіку в рамках, що особливо актуально в умовах фінансової нестабільності у фінансовій світовій системі.

Бібліографічний список

1. Бубко О. П. Державно-приватні партнерства в Україні та перспективи їх впровадження на прикладі підготовки до Євро-2012 / У. П. Бубко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 1 (1). – С. 247-282.
2. Варнавский В. Г. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы методологии / В. Г. Варнавский // Вестник Института экономики РАН. – 2009. – № 3. – С. 265-280.
3. Варнавский В. Г. Партнерства государства и частного сектора: формы, проекты, риски / В. Г. Варнавский ; Ин-т мировой экономики и международных отношений. – М. : Наука, 2005. – 315 с.
4. Вдовенко Ю. С. Партнерство як основа розвитку відносин у сучасних соціально-економічних системах / Ю. С. Вдовенко // Збірник наукових праць Київського університету економіки і технологій транспорту. Серія «Економіка і управління». – КУЕТТ, 2007. – Вип. 9. – С. 198-202.
5. Губанова О. Р. Використання державно-приватного партнерства в природоохоронній діяльності / О. Р. Губанова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.confcontact.com/2008febr/4_gubanova.htm
6. Евенко В. В. Государственно-частное партнерство как инструмент развития инновационной экономики / В. В. Евенко, В. Ю. Солдатенков [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.tu-bryansk.ru/doc/psih/evenko.doc
7. Михеев В. А. Государственно-частное партнерство: политика и механизм реализации / В. А. Михеев // В кн. «Проблемы формирования государственных политик в России». – М. : Научный эксперт, 2006. – 570 с.
8. Офіційний сайт Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org.ua>
9. Про державно-приватне партнерства в Україні : Закон України від 01.07.2010 № 2404-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-07>
10. Сайт Британської ради в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.britishcouncil.org/uk/ukraine-society-tacis-project>
11. Сильвестров С. Партнерство государства и частного сектора / С. Сильвестров // Экономика России: XXI век. – 2005. – № 18. – С. 27-33.
12. Чонка А. Государственно-частное партнерство: симбиоз государства и бизнеса / А. Чонка // Бюджет. – 2008. – № 8. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://bujet.ru/article/59841.php>
13. Public/private partnerships for innovation: policy rationale, trends and issues, OECD, 10–12 December 2002, Headquarters, Paris.

Анотація

У статті здійснено цілісний аналіз сутності публічно-приватного партнерства в контексті сучасних дослідницьких підходів. Запропонований алгоритм дозволив сформулювати авторське визначення поняття публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство; приватний сектор; публічний сектор; співробітництво; контракт.

Аннотация

В статье осуществлен целостный анализ сущности публично-частного партнерства в контексте современных исследовательских подходов. Предложенный алгоритм позволил сформулировать авторское определение понятия публично-частного партнерства.

Ключевые слова: публично-частное партнерство; публичный сектор; частный сектор; сотрудничество; контракт.

Annotation

In the article there are presented a coherent analysis of the nature of Public-Private Partnerships in the context of current research approaches. The author was proposed algorithm and formulated the definition of the concept of Public-Private Partnerships.

Key words: *Public-Private Partnership; public sector, the private sector, and cooperation; contract.*

УДК 331.5.024.54

**Леган І.М.,
аспірант,
Інститут демографії та соціальних досліджень
ім. М.В. Птухи НАН України (м. Київ)**

ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ МОЛОДІ НА РИНКУ ПРАЦІ

Постановка проблеми. Система структурних зрушень в економіці України не можлива без підготовки робочої сили з відповідним рівнем кваліфікації, здатної обслуговувати технологічно оновлене устаткування, адаптованої до вимог інноваційного суспільства. Насамперед, це стосується поліпшення якісних характеристик молоді, яка традиційно відноситься до однієї з найбільш вразливих соціальних верств населення.

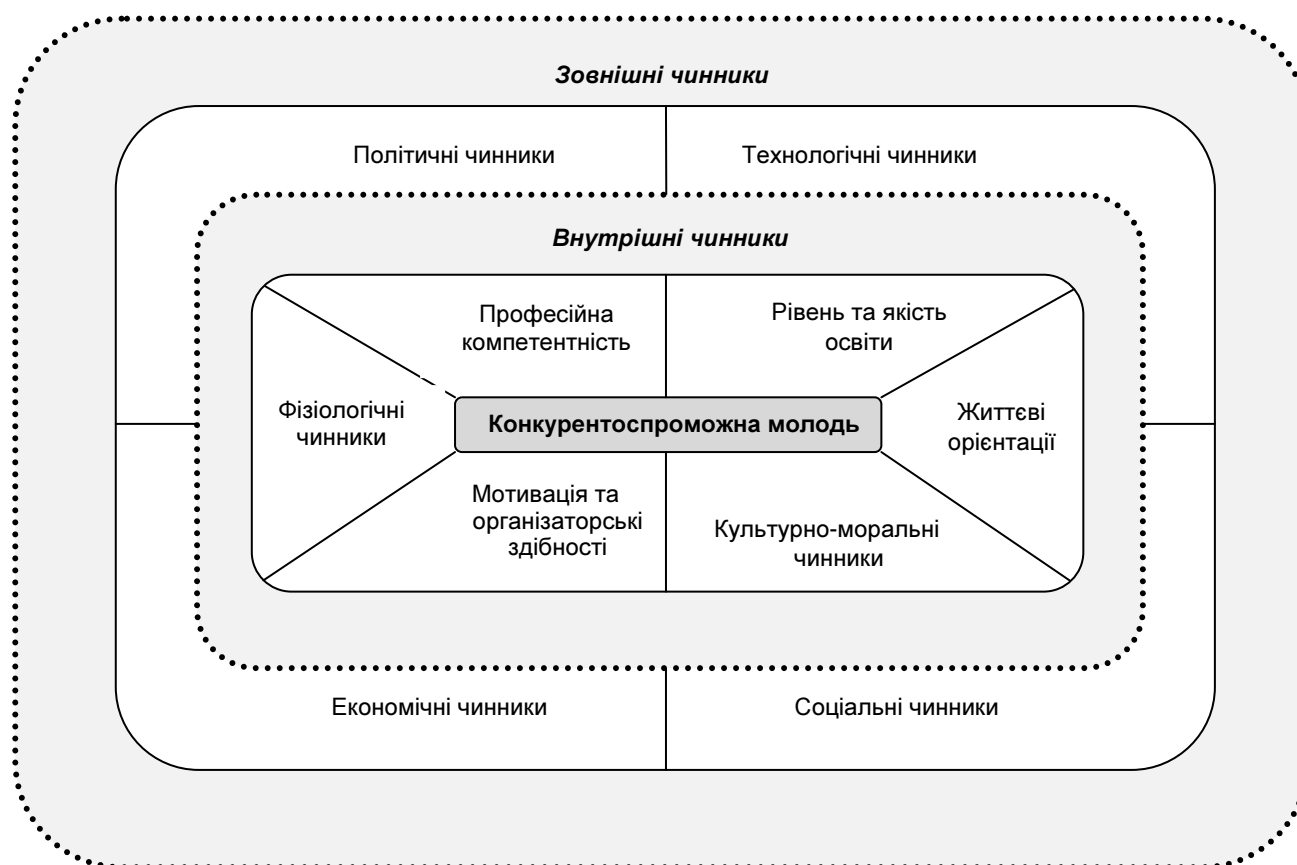
Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню якості робочої сили приділяється достатня увага як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Переважна більшість вітчизняних науковців (Б. П. Богиня, А. М. Колот, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор [6], Д. П. Мельничук, В. М. Петюх, М. В. Семикіна [8] та інші) приділяє увагу теоретико-методологічним підходам до визначення сутності конкурентоспроможності на ринку праці та її складових, залишаючи поза увагою окремі аспекти конкурентоспроможності певних соціально-демографічних груп населення.

Постановка завдання. Метою роботи є визначення специфіки впливу чинників на конкурентоспроможність молоді на ринку праці в сучасних умовах розвитку економіки.

Викладення основного матеріалу дослідження. Для інноваційного розвитку і підвищення конкурентоспроможності підприємств і держави в цілому необхідністю сьогодення є сприяння створенню, формуванню та розвитку конкурентоспроможної робочої сили. Сучасний глобалізований економічний простір ставить нові, більш жорсткі вимоги до якості робочої сили в цілому, та молоді, як окремої соціально-демографічної категорії, зокрема. Адже сьогодні висококваліфікована, професійно мобільна, мотивована молодь стає основним чинником виробництва і визначальним чинником соціально-економічного прогресу на всіх рівнях. Особливої актуальності у сучасних умовах набуває визначення конкурентоспроможності молоді на ринку праці через призму чинників, що впливають на її формування.

На формування конкурентоспроможності молодого фахівця впливають в залежності від сфери дії внутрішні та зовнішні чинники. Внутрішні чинники характеризують внутрішні аспекти, а також особливості характеру молоді людини, що можуть бути визначальними у конкурентній боротьбі на ринку праці. Зовнішні – безпосередньо пов'язані із впливом зовнішнього середовища на статус конкурентоспроможності молоді. Детально конкретизуємо їх за допомогою рис. 1.

Для класифікації **зовнішніх чинників** впливу було застосовано PEST-аналіз, як один із інструментів маркетингу для виявлення чотирьох груп факторів макросередовища. PEST-аналіз призначений для визначення політичних (P – political), економічних (E – economic), соціальних (S – social) та технологічних (T – technological) аспектів зовнішнього середовища, які впливають, в даному випадку, на конкурентний статус молоді людини на ринку праці. Для зручності та більш чіткої характеристики, чинники зовнішнього впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці доцільно розглядати у вигляді чотирьохсторонньої таблиці (рис. 2).

Рис. 1. Внутрішні та зовнішні чинники впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці

ПОЛІТИЧНІ ЧИННИКИ	ЕКОНОМІЧНІ ЧИННИКИ
<ul style="list-style-type: none"> Політична ситуація в країні Зміни в чинному законодавстві Зміни в державній політиці Вибірчі процеси в країні Вплив міжнародного законодавства Посилення державного контролю за діяльністю суб'єктів господарювання Посилення штрафних санкцій Розширення повноважень контролюючих органів та інститутів 	<ul style="list-style-type: none"> Економічна ситуація в країні Економічні реформи та тенденції Рівень інфляції Стабільність національної валюти Інвестиційний клімат в країні Кон'юнктура ринку Податкова система країни Зміни податкової політики
СОЦІАЛЬНІ ЧИННИКИ	ТЕХНОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ
<ul style="list-style-type: none"> Демографічна ситуація в країні Зміни в соціальних аспектах законодавства Морально-етичні цінності Менталітет Тendenції якості життя Етнічні та релігійні фактори 	<ul style="list-style-type: none"> Розвиток конкурентних інформаційних технологій Впровадження інновацій Вільний доступ до технологій Високий рівень розвитку науки Розробки інтелектуальної власності Інформація та комунікація Фінансування досліджень та розробок

Рис. 2. PEST-аналіз зовнішніх чинників впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці

Політичне середовище країни – чи не найважливіший з чинників впливу зовнішнього середовища на формування конкурентоспроможності молоді на ринку праці. Зміни в чинному законодавстві та державній політиці, виборчі процеси в країні, посилення державного контролю за

діяльністю суб'єктів господарювання та жорсткі штрафні санкції – всі ці чинники політичного характеру прямо чи опосередковано впливають на діяльність будь-якого суб'єкта господарювання, що є потенційним роботодавцем молоді на ринку праці та суб'єктом забезпечення її конкурентоспроможності.

Кризові тенденції в економічному середовищі країни безпосередньо відображаються у скороченні зайнятості молоді та зростанні безробіття, підвищенні рівня тривалого безробіття, а також наявності прихованих форм зайнятості. Сучасна молодь виходить на ринок праці в складний період трансформаційних змін в країні. І не завжди темпи структурних перебудов в економіці України є достатніми для стрімкого створення нових робочих місць для молоді. Науковці спостерігають прямий зв'язок між наявністю економічної кризи та процесами відтворення населення. Кризові явища в економіці, що характеризуються інфляційні процесами та падінням рівня життя, безпосередньо відображаються й на народжуваності населення.

Тому, основним серед *соціальних чинників* впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці є демографічний чинник. Адже демографічна ситуація в країні є одним з найважливіших факторів формування пропозиції робочої сили та є своєрідним показником розвитку ринку праці країни. Проте, демографічна ситуація в Україні залишається стабільно несприятливою. Депопуляція та стає зменшення чисельності населення в Україні набирає катастрофічних розмірів. Проте саме демографічні тенденції вносять корективи у кількісний склад майбутнього трудового потенціалу країни, а саме призводять до надлишку або нестачі трудових ресурсів держави.

Серед зовнішніх соціальних чинників впливу на конкурентоспроможність молоді значне місце посідають морально-етичні цінності, менталітет, релігійні та етнічні фактори, тобто ті, що безпосередньо залежать не тільки від соціальних інститутів (сім'ї, школи, релігійних організацій), але від впливу ряду історико-культурних умов та обставин держави.

Технологічні чинники конкурентоспроможності молоді на ринку праці посідають ключову позицію серед чинників зовнішнього впливу. Новітні інформаційні технології та системи перестали бути надбанням лише науково-технічної сфери, але й стали атрибутом побутової складової суспільства. Саме у цей період країні необхідні висококваліфіковані молоді фахівці, що здатні опановувати новітні технології, а також швидко та професійно реагувати на будь-які зміни науково-технічного характеру. ХХІ століття висуває перед молоддю кардинально нові вимоги, актуальні сьогоднішнім інноваційним викликам суспільства. При цьому основою конкурентоспроможності молоді є знання, інформація, наукові досягнення та технології.

Розвиток науково-технічного прогресу несе діаметрально протилежні впливи на ринок праці. З одного боку, поява сучасних новітніх інформаційних технологій сприяє збільшенню кількості новітніх технологічних галузей, а, отже, і відповідне збільшення кількості робочих місць. З іншого боку, впровадження нових технологій підвищує продуктивність праці, що в результаті провокує вивільнення працівників, а, отже, веде до підвищення рівня безробіття.

На реалізацію трудового потенціалу колосальний вплив мають **внутрішні чинники** конкурентоспроможності. Сучасна молодь під впливом таких внутрішніх чинників, як рівень та якість освіти, професійна компетентність, мотивація та організаторські здібності, фізіологічні, етично-моральні чинники та життєві орієнтації, здатна визначити своє місце на ринку праці. Оскільки визначальним критерієм при працевлаштуванні спеціаліста є досвід роботи, який відсутній у переважної більшості молодих людей, тому молодому спеціалісту варто розраховувати лише на мобілізацію якщо не всіх, то основних особистісних ресурсів. Більшість з роботодавців вважають, що недостатня професійна підготовка – це справа часу. Як правило, молодий спеціаліст легко реалізується на професійному поприщі в результаті його бездоганної підготовки у психологічному та соціальному плані.

Одним із суттєвих внутрішніх чинників впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці є **рівень та якість освіти**. Під рівнем освіти варто розуміти відповідний об'єм набутих у закладі освіти теоретичних знань, вмінь та навичок; а під якістю освіти – здатність використовувати на практиці даний об'єм набутих теоретичних знань.

Проте сучасний соціум вимагає від молоді не тільки наявності максимуму теоретичних знань, а гнучкості та мобільності у їх застосуванні. Продуктом ефективного навчального процесу є кваліфікація, в той час як потребою роботодавця - компетентність. Даний дисонанс є та має місце бути, проте навчальні заклади повинні адаптовуватися до вимог суб'єктів бізнес-середовища. Якщо молода людина планує в майбутньому стати висококваліфікованим конкурентоспроможним спеціалістом, то навчання у ВНЗ повинно базуватися на освоєнні нових напрямів теорії та практики управління (в т.ч. управління інтелектуальними ресурсами).

Показником якості освіти є **професійна компетентність**, – чинник, що відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності молоді на ринку праці. Проте поняття «компетентність» інколи ототожнюють з поняттями «компетенція» та «кваліфікація». Проте, попри загальну схожість, вони несуть в собі досить різне смислове навантаження. *Кваліфікація*, за визначенням вільної енциклопедії Вікіпедія, походить від англ. *Quality* – **якість**, і представляє собою: 1) наявність підготовки, професійних знань,

навичок та досвіду, які дають можливість особі належним чином проводити певні дії; 2) рівень підготовленості, майстерності, ступінь готовності до виконання роботи за визначеною спеціальністю чи посадою, що визначається розрядом, класом чи іншими атестаційними категоріями [1]. *Компетенція*, як показав аналіз довідкової літератури, – це поняття, що стосується кола повноважень, права прийняття рішень та розв'язання професійних завдань відповідного органу або посадової особи, що визначається нормативно-правовими документами, інструкціями або положеннями. Доцільність введення та застосування поняття «*професійна компетентність*» обґрунтоване широтою його значення. Це поняття одночасно поєднує між собою такі поняття як «фахівець», «професіонал», «кваліфікація», «компетенція» та ін. Наприклад, В. Кричевський визначає професійну компетентність як сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань [5, с. 67]. В. Зазикін та А. Чернишова визначають професійну компетентність як наявність спеціальної освіти, глибокої загальної й спеціальної ерудиції, постійне підвищення власної науково-професійної підготовки [3].

Професійна компетентність молоді, на нашу думку, – це професійна готовність та здатність молодого працівника, синергетично поєднуючи професійні знання та особистісно-ділові якості, успішно виконувати професійні функції відповідно до його компетенції, як у стандартних, так і екстремальних умовах. Професійна компетентність молодого працівника є основою ефективної самореалізації на ринку праці. Під *конкурентоорієнтованістю молоді на ринку праці* ми пропонуємо розуміти цілеспрямовану направленість мислення молодшої людини на необхідність набуття високих конкурентних переваг в процесі боротьби за відповідний статус на ринку праці, а також оволодіння ефективними технологіями такої боротьби.

Важливу роль в процесі самореалізації та підвищенні конкурентоспроможності молоді на ринку праці відіграють **мотивація та організаторські здібності**. Мотивація приховує в собі величезні потенційні можливості успіху та високого рівня конкурентоспроможності молоді. *Мотивація конкурентоспроможності молоді на ринку праці* – це, на нашу думку, процес стимулювання молоді до вибору відповідного типу поведінки на ринку праці під впливом зовнішніх та внутрішніх чинників, спрямований на підвищення конкурентних переваг.

Однак, вітчизняний досвід системи мотивації праці молоді значно відрізняється від загальноприйнятої розвиненими країнами світу. Мотивація необхідна для створення сприятливих умов, за яких поведінка молоді на ринку праці буде гарантувати найвищі показники ефективності, при чому забезпечить задоволення потреб молоді, а також формування мотивів до підвищення конкурентного статусу на ринку праці.

XXI століття диктує нові вимоги до конкурентоспроможної молоді. Наш час потребує від молодшої людини неординарності мислення, відповідальності, швидкості в прийнятті рішень тощо. Тобто це має бути молодь нової формації. І обов'язковою умовою формування саме такого фахівця є наявність у нього задатків лідера, тобто наявність *організаторських здібностей*.

Ефективним організатором, зазвичай, стає не тільки той, у якого наявні професійні якості керівника, що високо оцінені членами групи, але й особисті достоїнства лідера. Серед найважливіших – вміння ефективного спілкування з людьми; готовність до делегування своїх повноважень; вміння мотивувати не тільки себе, але й інших; забезпечення спільної «командної» роботи колективу. Формування та розвиток організаторських здібностей у молоді повинно відбуватись системно, включаючи два основні напрями: самостійний розвиток в собі якостей та вмінь особистісного характеру та набуття досвіду організаторської діяльності.

Вибір професійної діяльності молоді прямо чи опосередковано залежить від **фізіологічних чинників**, серед яких визначальними є вік, стать, сімейний стан, зовнішність, стан здоров'я тощо. Думка фахівців у сфері працевлаштування однастайна: першочерговим і найбільш вагомим параметром кандидата на певну посаду є наявність професійного досвіду. Проте, для молоді пріоритети на шляху успішного працевлаштування дещо зміщуються.

Відповідно до статистики вакансій порталу SuperJob, *стать* здобувача не має значення в 68% пропозицій. Приблизно на кожній п'ятій вакансії (19%) потрібен чоловік, на кожній восьмій (13%) – жінка [4]. При цьому, психологи відмічають цікавий факт: зазвичай, жінки досягають вражаючих результатів, обіймаючи суто «чоловічі» посади, і навпаки. Пояснення цьому доволі просте: людина, стикаючись з типовими для своєї статі проблемами, намагається якомога ефективніше подолати існуючі труднощі, а постійна «погоня» за найкращими результатами надалі призводить до бажаних досить високих досягнень.

Проте гендерна дискримінація як в приватному, так і державному секторі економіки, існує на ринку праці України та унеможливорює працевлаштування жінок, в порівнянні з чоловіками, на більш престижні високооплачувані посади. Оголошення з конкретизацією роботодавця про бажану стать – поширене явище на порталах та в оголошеннях з вакансіями.

Що стосується *віку*, то результати статистики вакансій порталу SuperJob значно відрізняються від попередніх. Вік не має значення лише для 12% роботодавців. Ейджизм (дискримінація за віком) – типове

явище на ринку праці України. Досить обмежене число роботодавців готові працевлаштувати молодь «з нуля», тобто без досвіду роботи, щоб «виростити фахівця під себе», відповідно до вимог організації.

Сімейний стан та наявність дітей, за даними порталу, цікавить кожного сотого роботодавця. Жінок з малолітніми дітьми та дітьми-інвалідами роботодавці неохоче беруть на роботу, через можливість відсутності на робочому місці в зв'язку з хворобою дитини. Працевлаштування та звільнення вагітних жінок є достатньо болючим питанням сьогодення і саме з ним пов'язане стрімке зниження конкурентоспроможності жінок на ринку праці. Досить часто явне небажання роботодавців, особливо в приватному секторі, зазнавати витрат, пов'язаних з вагітністю, пологами та доглядом за дитиною, спонукають молодих жінок працевлаштовуватись у державному секторі, з дещо нижчим рівнем заробітної плати, проте наявністю вищезазначених компенсацій. Проте й незаміжний статус молодих жінок сприймається роботодавцями негативно через потенційну можливість його зміни та ймовірне поповнення родини. Сімейний стан також є визначальним фактором при прийнятті на роботу, що пов'язана з частими відрядженнями та ненормованим робочим днем.

Стан здоров'я – визначальний чинник впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці, адже молоді люди з наявністю захворювань та обмежених можливостей не можуть в повній мірі використовувати свій потенціал та працювати продуктивно. Професія молодої людини повинна найбільш оптимально відповідати стану її здоров'я. Інакше, професія може викликати професійне захворювання, загострення наявного захворювання, а, в деяких випадках, навіть втрату працездатності. Одні професії потребують від молодих людей підвищеної концентрації зору, гостроти слуху, інші – пов'язані з працею в умовах підвищеного чи пониженого температурного режиму, вібрації, шуму. Тобто вибір трудової діяльності молодої людини повинен базуватися з огляду на стан здоров'я та не погіршувати його, а радше коригувати.

Особливої уваги на ринку праці потребують молоді люди з обмеженими фізичними можливостями. Необхідністю для них є не тільки посилення соціального забезпечення з боку держави, але й створення рівних можливостей, порівняно з іншими групами населення, для навчання, праці та зайнятості. Молодь з обмеженими можливостями стикається з неймовірними труднощами в процесі якісного забезпечення професійного навчання, працевлаштування та отримання гідної оплати своєї праці.

Вагомою проблемою на шляху забезпечення конкурентоспроможності молоді з обмеженими можливостями є низький рівень мотивації цієї групи людей до праці. При чому прямої залежності між рівнем мотивації та ступенем інвалідизації немає. Причиною низького рівня трудової мотивації, на нашу думку, є «утриманська» позиція суспільства до людей з обмеженими можливостями. При цьому матеріальна мотивація до праці теж дещо нижча, порівняно з іншими групами населення, через наявність матеріальної допомоги або пенсії по інвалідності. Молода людина з інвалідністю, зазвичай, не розраховує на високий рівень заробітної плати, що пов'язано з неможливістю даної категорії громадян, в зв'язку зі станом здоров'я, у повній мірі виконувати свої функціональні обов'язки, працювати повний робочий день. Співставлення витрат часу та суми заробітку досить часто антимотивує молодь з обмеженими можливостями до праці.

Підвищення конкурентоспроможності молоді з інвалідністю на ринку праці можливе лише за умови системної цілеспрямованої взаємодії державних органів влади, органів місцевого самоврядування, медичних та навчальних закладів, фондів соціального страхування, громадських та молодіжних організацій, волонтерів тощо.

Бажання і можливість забезпечення конкурентоспроможності на ринку праці потребує від молоді жорсткої концепції особистісного розвитку. Стрімко зростаючий темп життя та рівень конкуренції на ринку праці корегують вимоги до сучасної молоді. В наш час більшість роботодавців значну увагу при прийнятті на роботу приділяють **життєвим орієнтаціям** працівника, його стратегії та прагненню досягти успіху.

Люди сьогодні навчилися обслуговувати та управляти надскладними механізмами, масштабними проектами, громадською думкою і, навіть, законами природи, але не здатні ефективно управляти власним життям. Задля досягнення успіху молодь сьогодні має бути далекоглядною у всіх сферах своєї діяльності. Життя постійно змінюється, розвивається, прогресує, змінює умови, при цьому ключовим моментом успіху життя сучасної молодої людини є вміння формулювати та реалізовувати життєві цілі. Ясність цілей та задач – найважливіший фактор продуктивності людини. Тобто, володіння основами самоменеджменту (самоорганізацією, вмінням управляти собою) та таймменеджменту (технікою раціонального використання власного часу) сприятиме: виконанню роботи молодою людиною з меншими затратами часу, кращою організацією праці, більшому додоволенню від праці, активній мотивації праці, зменшенню помилок при виконанні своїх обов'язків, досягненню поставлених цілей найбільш коротким шляхом.

Розробка життєвого плану, побудована на ієрархії цілей, де кожен нижчий рівень виступає «сходиною» на шляху до вищої, – є найбільш дієвим інструментом планування та досягнення життєвих цілей, тобто є, свого роду, «формулою життєвого успіху».

На сьогоднішній день для забезпечення власної затребуваності на ринку праці молодому фахівцю замало лише суто професійних якостей. Кожний роботодавець на робочому місці хоче бачити бездоганно-вихованого фахівця найвищого класу, стати яким молодій людині не вдається без наявності **етично-моральних** якостей характеру. Наявність таких характеристик є запорукою успіху у формуванні не тільки конкурентоспроможного фахівця на ринку праці, але й особистості в цілому.

Успіх загальновідомої американської компанії IBM прийнято пов'язувати з морально-етичним ідеям її засновника Т. Дж. Уотсона-старшого, який об'єднав працівників своєї компанії єдиною спільною метою, для чого розробив та запровадив кодекс поведінки працівників. Принципами даного кодексу були: 1) кожна людина заслуговує на повагу; 2) кожен клієнт компанії має право на особливу увагу та найкраще обслуговування; 3) все, що робиться в компанії, повинно постійно вдосконалюватися. Цей підхід став фундаментом існування та розвитку компанії. Запроваджені, ще під час заснування компанії, принципи є актуальними і по цей день як для адміністраторів найвищого рангу, так і для підсобників [7, с. 263].

Загальноприйнятою практикою у багатьох американських та японських компаніях є, так звані, кодекси етики в бізнесі або професійні кодекси, які до абсолюту регламентують та контролюють поведінку працівників компанії. Наприклад, «Кодекс ділової етики» «Проктор енд Гембл» (Procter and Gambl), «Кодекс принципів ділової етики» «Юнілевер» (Unilever), «Зведення правил ділової етики» (Галф), «Кодекс ділової поведінки» «Кока-кола» (Coca Cola). За оцінкою журналу Fortune, в США 450 з 500 кращих американських компаній і майже 50 % всіх інших мають етичні кодекси [2, с. 178].

Висновки з проведеного дослідження. Як бачимо з вище визначеного, цілий спектр чинників визначає нішу молоді на ринку праці. Міра впливу даних чинників визначається як економічною ситуацією, політичним становищем, технологічним забезпеченням та соціальною напруженістю в країні, так і внутрішніми чинниками особистості самої молоді людини. Вчора, сьогодні і завтра вимоги до конкурентоспроможного фахівця висувалися і будуть висуватися з огляду на зміни пріоритетів розвитку економіки та суспільства. Однак, реалізація трудового потенціалу молоді та високий рівень конкурентоспроможності на ринку праці залежить в першу чергу від самої молоді.

Бібліографічний список

1. Вільна енциклопедія Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
2. Герчикова И. Н. Деловая этика и регулирование международной коммерческой практики / И. Н. Герчикова. – М. : Консалтбанк, 2002. – 570 с.
3. Зазикін В. Г. Менеджер: психологічні секрети професії / В. Г. Зазикін, А. П. Чернишова. – М. : ЦІТП, 2007. – 165 с.
4. Інтернет-портал Super Job [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.superjob.ua/>
5. Кричевский В. Ю. Профессиограмма директора школы. Проблемы повышения квалификации руководителей школ / В. Ю. Кричевский. – М. : Педагогика, 1987. – 212 с.
6. Лісогор Л. С. Конкурентність ринку праці: механізми реалізації : [монографія] / Л. С. Лісогор ; [відпов. ред. Е. М. Лібанова]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАНУ, 2005. – 168 с.
7. Роджерс Ф. Дж. Взгляд изнутри. Человек, фирма, маркетинг / Ф. Дж. Роджерс ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1990. – 280 с.
8. Семикіна М. В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання / М. В. Семикіна. – Кіровоград : ПіК, 2003. – 426 с.

Анотація

Обґрунтовано та класифіковано чинники впливу на конкурентоспроможність молоді на ринку праці в контексті сучасних економічних перетворень. Акцентовано увагу на особливостях формування внутрішніх чинників конкурентоспроможності молоді.

Ключові слова: конкурентоспроможність праці, конкурентоспроможність робочої сили, молодь на ринку праці.

Аннотация

Обоснованы и классифицированы факторы влияния на конкурентоспособность молодежи на рынке труда в контексте современных экономических превращений. Акцентировано внимание на особенностях формирования внутренних факторов конкурентоспособности молодежи.

Ключевые слова: конкурентоспособность труда, конкурентоспособность рабочей силы, молодежь на рынке труда.

Annotation

The factors of influence on the competitiveness of youth on the labour market in the context of modern economic transformations are grounded and classified. Attention is accented on the features of forming of internal factors of competitiveness of young people.

Key words: the competitiveness of labour, competitiveness of labour force, youth on the labour market.

УДК 658.152(045)

**Білоусько Н.Л.,
аспірант кафедри виробничого
менеджменту та агробізнесу,
Харківський національний аграрний
університет ім. В.В. Докучаєва**

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ОСНОВНИМИ ЗАСОБАМИ В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Постановка проблеми. Функціонування будь-якого підприємства пов'язане з використанням матеріальних цінностей, що є втіленням інвестованих у виробництво фінансових ресурсів, призначених для довгострокового користування як засоби праці. Вони становлять основу виробничих потужностей підприємства та є його основними засобами. Економічна сутність і матеріально-речовий зміст основних засобів слугують визначальними характеристиками ідентифікації їх значення в забезпеченні відтворювальних процесів, функціонуванні та розвитку виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств засобами виробництва та ефективність їх використання є актуальним питанням сучасного розвитку економіки, вирішенню яких присвячено наукові праці вітчизняних вчених, серед яких – Амбросов В. Я. [1], Підлісецький Г. М. [4], Саблук П. Т. [6], Шибанін В. С. [7], Петров В. М. [3], Кукса Л. В. [2]. Актуальними залишаються питання якісного стану та руху засобів виробництва сільського господарства, що обумовило необхідність даного наукового дослідження.

Постановка завдання. Метою дослідження є оцінка і аналіз складу та руху основних засобів за окремими видами техніки: трактори, вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі, машини посівні та для садіння, кормозбиральні, комбайни кукурудзозбиральні, комбайни кормозбиральні в сільськогосподарських підприємствах Харківської області.

Для досягнення цієї мети були поставлені наступні завдання: вивчити якісний склад основних засобів сільського господарства; проаналізувати рух та рівень відтворення основних засобів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе значення для прибуткового ведення сільськогосподарського виробництва відіграє відтворення основних засобів, запровадження нових технологій у виробництво, що веде за собою підвищення якості отримуваної продукції, у кінцевому підсумку – зростання ефективності діяльності.

В основі дослідження руху та складу основних засобів групування за відповідним ознаками (за галузевою належністю, за функціональним призначенням тощо). Різноманітний склад основних засобів зумовлює вивчення їх структури, тобто співвідношення окремих груп в загальному обсязі). Для аналізу інтенсивності руху основних засобів використовують такі показники, як: коефіцієнт оновлення, який розраховується відношенням вартості основних засобів, що надійшли на підприємство за звітний період, до первісної вартості засобів праці на кінець періоду; коефіцієнт вибуття, який розраховується відношенням вартості основних засобів, що вибули за звітний період, до первісної вартості засобів праці на початку звітного періоду; коефіцієнт приросту (коли надходження перевищує вибуття), який розраховується відношенням різниці надходження і вибуття основних засобів до первісної вартості основних засобів на початку періоду [5, с. 142]. Дані показники обчислюються по основних групах основних засобів, вивчаються у динаміці і дають змогу оцінити інтенсивність відтворювальних процесів на підприємстві.

Якісний стан та рух основних засобів сільськогосподарських підприємств Харківської області неоднорідний і суттєвим чином залежить від рівня забезпеченості ними.

Для аналізу було обрано лише великі сільськогосподарські підприємства, оскільки саме для великих сільськогосподарських товаровиробників актуальними є питання підвищення ефективності використання матеріально-технічних ресурсів з метою зниження собівартості і максимальної віддачі від них (табл.1).

Середній рівень первісної вартості основних засобів на початок року по господарствах з найменшим рівнем забезпеченості основними засобами на одиницю земельної площі становив 3794,7 тис. грн., що у 8,8 рази менше показника первісної вартості основних засобів по п'ятій аналітичній групі. На кінець року цей розрив між групами становив 8,3 рази. Аналіз сум зносу основних засобів показує, що вони є значно більшими в тих групах господарств, які мають невисокий рівень забезпеченості основними засобами. На кінець 2011 року 62,86 % основних засобів підприємств першої групи були зношеними. Показник їх придатності становить лише становить 37,14%. Коефіцієнт зносу основних засобів має чітку тенденцію до зниження при зростанні забезпеченості підприємств

основними засобами. Показник збереження основних засобів по господарствах п'ятої групи на 32,83% перевищує показник першої групи і становить 69,97%.

Таблиця 1

Групування сільськогосподарських підприємств Харківської області за середньорічною залишковою вартістю основних засобів на 100 сільськогосподарських угідь

Групи підприємств за середньорічною залишковою вартістю основних засобів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	кількість підприємств у групі	частка кожної групи, %	В середньому на 1 підприємство:		
			площа с.-г. угідь, га	середньорічна залишкова вартість основних засобів, тис. грн.	припадає основних засобів на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.
6,71 – 60,00	19	10,6	4021	1477,7	36,75
60,01 – 100,00	27	15,1	4302	3393,6	78,88
100,01 – 200,00	73	40,8	4809	6855,4	142,55
200,01 – 400,00	41	22,9	4158	11021,0	265,03
400,01 – 700,00	12	6,7	4457	23447,1	526,06
700,01 – 2600,00	7	3,9	1479	14628,1	988,96
Разом по сукупності	179	100,0	4346	8132,8	187,12

Тому цілком логічним є той факт, що господарства з високим рівнем забезпеченості основними засобами мають кращий їх якісний стан, менше витрачають коштів на оновлення засобів. Якщо по першій групі господарств протягом року оновлено 13,81% основних засобів, то по господарствах п'ятої групи - 9,41%, шостої групи – 5,78%.

Аналогічно змінюється і показник відносного приросту основних засобів за рік. Вартість основних засобів на кінець року перевищує їх вартість на початок року по підприємствах першої групи на 16,07%, по підприємствах п'ятої та шостої груп відповідно на 9,71% та 6,05%.

Не менше значення для підприємства має якісний склад та рух основних засобів, окремо за кожною з груп основних засобів для формування цілісної картини їх наявності на сільськогосподарських підприємствах.

Нами було розраховано показники наявності та руху за окремими видами техніки: трактори; вантажні та вантажно-пасажирські автомобілі; машини посівні та для садіння; кормозбиральні; комбайни кукурудзозбиральні; комбайни кормозбиральні.

Потребує детального аналізу наявності та руху тракторів по групах сільськогосподарських підприємств за серед за залишковою вартістю основних засобів на 100 га с.-г. угідь.

Середня кількість тракторів на одне господарство коливається від 17-20 штук (по шостій та першій групах) до 35 штук (по п'ятій групі). Із загальної кількості тракторів лише по п'ятій та шостій групах вони стовідсотково належать підприємствам. По інших аналітичних групах цей показник знаходиться в межах 75-88%. Із збільшенням забезпеченості підприємств основними засобами на одиницю земельної площі знижуються коефіцієнти вибуття і відсоток списаних тракторів за зносом.

За кількістю тракторів в розрахунку на 1000 га орних земель лідерами є Республіка Корея – 163,3 од., Польща – 124,6 од., Іспанія – 82,4 од., Люксембург – 104 од., Китай – 104 од., Україна – 10,3 од., Білорусь – 9,0 од., Російська Федерація – 3,0 одиниць. За кількістю зернозбиральних комбайнів – Республіка Корея – 55,0 од., Люксембург – 8,6 од., Іспанія – 4,2 од., Болгарія, Румунія – близько 3 од., Україна – 1,8 од., Російська Федерація – 0,8 од. [8].

Із зростанням вартості основних засобів на 100 га с.-г. угідь від першої до шостої групи знижуються відносні показники оновлення і вибуття вантажних та вантажно-пасажирських автомобілів. Якщо по першій групі господарств питома вага автомобілів, що надійшли протягом року, та їх кількість на кінець року становила 4,44%, то по п'ятій та шостій групах, відповідно 1,93 і 0,84%. Коефіцієнт вибуття автомобілів перевищує коефіцієнт придбання практично по всіх аналітичних групах (окрім четвертої та шостої груп).

Однією з головних операцій в будь-якій технології вирощування є посів та садіння. Тому актуальним є максимальне забезпечення підприємств технікою саме для здійснення цих операцій.

В середньому по сукупності досліджуваних господарств кількість посівних машин з розрахунку на одне підприємство становить 13 штук, 11 з яких (або 83%) належать господарствам. Коефіцієнт вибуття посівних машин (7,76%) перевищує питому вагу техніки, що надійшла протягом року (4,86%). Особливо суттєвою ця різниця є по господарствах другої групи, по яких вибуло 14,14% машин проти 6,7% придбаних протягом року. По господарствах четвертої аналітичної групи різниця між часткою техніки, що вибула і яка була придбана, становить 6,05%.

Збирання врожаю – одна з трудомістких операцій при вирощуванні сільськогосподарських культур, на виконання якої припадає 60%-70% загальних затрат.

Визначальною особливістю збирання урожаю зернових культур є те, що за будь-якого спрощення агротехнологій, його, так само як і сівбу, нічим замінити неможна. Якщо, наприклад, енергоємну полицеву оранку за відповідного технічного і технологічного забезпечення можна замінити

альтернативними варіантами обробітку ґрунту (мінімальний або «нульовий» обробіток, використання чизельних або безполицевих знарядь), використання дорогих хімічних засобів захисту рослин від бур'янів менш дорогими агротехнічними або організаційними заходами, то застосуванню сучасних енергонасичених самохідних зернозбиральних комбайнів сьогодні немає альтернатив [3].

Кількість зернозбиральних комбайнів з розрахунку на одне господарство коливається від 3 шт. по першій групі підприємств до 8 шт. по п'ятій групі. Середній показник наявності комбайнів у підприємствах зростає із збільшенням забезпеченості основними засобами і становить по першій групі 72,73%, по п'ятій і шостій групах відповідно 97,89 і 100%. Найвищу питому вагу придбаних протягом року зернозбиральних комбайнів отримано по третій і четвертій групах господарств із середнім рівнем забезпеченості основними засобами, по яких вона становить відповідно, 14,55% і 9,52%. Коефіцієнт вибуття зернозбиральних комбайнів має тенденцію до збільшення із зростанням середньорічної залишкової вартості основних засобів на 100 га сільськогосподарських угідь.

Комбайни зернозбиральні самохідні типу призначені для збирання зернових колосових культур (пшениці, ячменю, вівса, жита) як прямим, так і роздільним способами збирання, а з використанням спеціальних пристроїв – соняшнику, кукурудзи на зерно, зернобобові культури (горох, віку), круп'яні культури (просо, гречку), ріпак, сою та зернове сорго. Зазначені особливості підтверджуються проведеними нами розрахунками наявності та руху кукурудзозбиральних комбайнів по сільськогосподарських підприємствах Харківської області.

На 179 досліджуваних нами сільськогосподарських підприємств припадає лише 84 кукурудзозбиральних комбайнів. Лише по господарствах третьої та п'ятої груп маємо показники надходження кукурудзозбиральних комбайнів: 6,25 % і 7, 69%. Показники вибуття цього виду техніки мають високі значення і становлять по першій групі господарств 20 % до наявності техніки на початок року, по третій групі – 9,09%, по четвертій – 26,67%. В середньому по досліджуваних сукупності кількість кукурудзозбиральних комбайнів, що вибула протягом року, становить 8 штук або 9,52 % до наявності на початок року.

На сьогодні стан кормової бази України за всіма параметрами не відповідає вимогам розвитку тваринництва і оптимізації системи землеробства. Однією з основних причин зменшення виробництва кормів є гостра нестача кормозбиральної техніки, кількість якої на підприємствах України значно менша за необхідну, а її кількість продовжує скорочуватись. У зв'язку з цим основна маса кормів заготовлюється за традиційними технологіями та переважно машинами застарілих конструкцій. В Україні, на жаль, вітчизняної високопродуктивної самохідної кормозбиральної техніки, яка б із належною якістю виконувала технологічний процес заготівлі кормів, не виготовляють. Збільшення обсягів заготівлі подрібнених кормів, а головне підвищення вимог до їхньої якості, ставлять перед розробниками завдання створити високопродуктивну техніку, яка забезпечить високу якість кормів і мінімальні втрати їх при заготівлі та використанні [2].

В середньому по сукупності досліджуваних господарств кількість кормозбиральних комбайнів з розрахунку на одне підприємство становить 2 одиниці, з яких 83,28% належать господарствам. Коефіцієнт вибуття кормозбиральних комбайнів (10,51 %) перевищує питому вагу техніки, що надійшла протягом року (5,97%). Слід відмітити, що фактично по всіх аналітичних групах вибуття кормозбиральних комбайнів перевищує її придбання.

Розрахувавши відносну величину координації, яка характеризує скільки одиниць сільськогосподарської техніки, яка надходить протягом року, припадає на 100 одиниць техніки, що вибула протягом року, можна сказати, що на 100 тракторів, які вибули за рік, приходиться 82 трактори, які надійшли протягом року. Тобто техніка не заміщується. Ми не можемо зробити висновок про те, яка за якісним складом техніка вибуває, а яка купується господарствами, оскільки статистична звітність Ф.10 мех. «Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах» не надає таких даних. Аналіз ускладнюється відсутністю даних про канали надходження нової техніки (табл. 2).

Таблиця 2

Узагальнення показників наявності та руху техніки в сільськогосподарських підприємствах Харківської області у 2011 р.

Показники	Тракто ри	Вантажні та вантажно- пасажирські автомобілі	Машини посівні та для садіння	Комбайни зерно- збиральні	Комбайни кукурудзо- збиральні	Комбайни кормо- збиральні
Питома вага техніки, що надійшла протягом року, %	5,62	3,01	4,86	10,65	3,80	5,97
Питома вага техніки, що вибула протягом року, %	6,86	4,23	7,76	6,10	9,52	10,52
Відносна величина координації, %	81,8	70,3	60,7	183,3	37,5	54,1
Питома вага техніки, що належить підприємству, %	81,70	79,76	82,89	81,72	79,75	83,28

Показник заміщення по вантажних та вантажно-пасажирських автомобілях становить 70,3%, по посівних машинах – 60,7%. Найменший рівень оновлення маємо по кукурудзозбиральних і кормозбиральних комбайнах. На 100 одиниць кукурудзозбиральних комбайнів, які вибули протягом року, надходить лише 38 одиниць нової техніки; на 100 одиниць кормозбиральних комбайнів – 54 одиниці. Лише по зернозбиральних комбайнах на 100 одиниць техніки, що вибуває, купується 183 нових комбайнів.

Висновки з проведеного дослідження. Сучасні темпи розвитку сільськогосподарського виробництва потребують якісно нових технічних засобів. Основними якісними вимогами, які висувають керівники господарств до технічних засобів, є продуктивність, надійність, довговічність, ремонтпридатність, мобільність, а також можливість виконання технологічних операцій згідно вимогами технологій.

Ефективне ведення сільськогосподарського виробництва можливе лише за умови достатнього рівня забезпеченості основними засобами, їх якісного стану, а також здійснення постійної модернізації та оновлення, що передбачає їх постійний рух на підприємстві. Важливе значення для прибуткового ведення сільського господарства має якісний стан його основних засобів. Виникає необхідність оновлення активної частини основних засобів та будівництво нових об'єктів, які дозволять створити умови для застосування більш ефективних технологій.

Бібліографічний список

1. Амбросов В. Я. Великотоварні підприємства як основа впровадження інновацій / В. Я. Амбросов, Т. Г. Маренич // Економіка АПК. – 2007. – №6. – С. 14-18.
2. Кукса Л. В. Ефективність застосування кормозбиральних комбайнів / Л. В. Кукса [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pav/2010_16/16-07.pdf.
3. Петров В. М. Забезпечення зернозбиральними комбайнами сільського господарства України та іноземних країн / В. М. Петров, А. В. Токар [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/vkhnau_ekon/.../6_11.pdf
4. Підлісецький Г. М. Підвищення рівня фондооснащеності аграрного виробництва як основа зростання його ефективності / Г. М. Підлісецький, М. М. Могилова // Економіка АПК. – 2009. – №12. – С. 21-28.
5. Рзаєва Т. Г. Економічний аналіз : [навч. посібник] / Т. Г. Рзаєва. – Хмельницький : ХНУ, 2003. – 198 с.
6. Саблук П. Т. Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П. Т. Саблук, Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 3-15.
7. Шебанін В. С. Ретроспектива трансформації сільськогосподарських підприємств та основні напрями підвищення їх ефективності / В. С. Шебанін, О. В. Шебаніна, І. О. Піюренко // Вісник аграрної науки Причорномор'я. – 2010. – Вип. 1. – Т.1. – С. 3-13.
8. FAO Statistical Yearbook 2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fao.org>.

Анотація

У статті визначено сучасний стан забезпеченості та ефективності використання основних засобів аграрного виробництва, а також досліджено якісний стан та рух основних засобів. Окреслено основні передумови для розширеного відтворення основних засобів на інноваційній основі.

Ключові слова: основні засоби, сільськогосподарські товаровиробники, ефективність, рух та якісний стан основних засобів, види техніки.

Аннотация

В статье определены современное состояние обеспеченности и эффективности использования основных средств аграрного производства, а также исследовано качественное состояние и движение основных средств. Определены основные предпосылки для расширенного воспроизводства основных средств на инновационной основе.

Ключевые слова: основные средства, сельскохозяйственные товаропроизводители, эффективность, движение и качественное состояние основных средств, виды техники.

Annotation

The article outlines the current state of provision and efficiency of the fixed assets of agricultural production, and also the qualitative state of and movement of fixed assets. The basic conditions for expanded reproduction of fixed assets on the basis of innovation.

Key words: fixed assets, agricultural producers, efficiency, and quality of movement state assets, types of vehicles.

УДК 338.583:338.432

Соловій С.Б.,
здобувач,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

МЕГАФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Постановка проблеми. Стан фінансової інфраструктури аграрного виробництва у значній мірі визначається й характеризується цілою низкою факторів, що відбивають специфіку територіально-географічного розташування, характер і ступінь розвитку економіки регіону та країни загалом, особливості економічних, політичних, соціальних процесів та процесів у кредитно-фінансовій системі на міжнародному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми формування і функціонування інфраструктури аграрного ринку досліджували у своїх працях такі вчені, як: П. Березівський, В. Бойко, В. Власов, П. Гайдучий, О. Гуменюк, М. Дем'яненко, В. Зимовець, Л. Левківська, Ю. Коваленко, М. Малік, Л. Молдован, П. Саблук, Г. Черевко, О. Шпичак, В. Юрчишин та ін.

Крім того, формуванню інфраструктури аграрного ринку присвячені дисертаційні роботи останніх років Браластана В. П. [1], Степанової М. М. [7], її фінансово-кредитному забезпеченню – Гончарук Я. М. [3]. В наукових працях В. Алексійчука, В. Андрійчука, А. Борщ, О. Гудзинського, Л. Дейнеко, М. Дем'яненка, М. Кропивка, Л. Мармоль, О. Олійника, Д. Полозенка, П. Саблука, В. Ситника обґрунтовано механізм нормативно-правового забезпечення й організації здійснення та управління процесами оподаткування, страхування, фінансування, кредитування агропромислового виробництва.

Вивчалися і фактори формування й розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва. Зокрема, І. О. Флейкер наголошує на тому, що фінансово-кредитна інфраструктура АПК є відкритою системою, яка трансформується, рівень і напрямки розвитку якої перебувають у безпосередній залежності від існуючої економічної системи. А тому цілий ряд факторів, що впливають на процес її формування, доцільно розглядати із двох позицій: стимулюючі та лімітуючі (табл. 1).

Таблиця 1

Фактори формування й розвитку фінансово-кредитної інфраструктури АПК Росії

Лімітуючі фактори	Стимулюючі фактори
Спад сільськогосподарського виробництва. Нееквівалентність обміну між сільським господарством і промисловістю. Значна кількість неплатоспроможних сільськогосподарських організацій. Руйнування раніше сформованих господарських зв'язків. Нерозвиненість законодавчої бази, що регулює інфраструктуру фінансового ринку. Слабка інвестиційна активність держави. Недосконалість податкової системи. Нерозвиненість регіональних фондових ринків. Недостатня конкуренція між суб'єктами ринку в сфері розміщення кредитних ресурсів і надання банківських послуг.	Інститут приватної власності. Наявність потреби у фінансово-кредитних послугах. Наявність державних програм розвитку окремих елементів фінансово-кредитної інфраструктури. Наявність тимчасово-вільних коштів суб'єктів регіональної економіки.

Джерело : [8, с. 9]

Крім того, кількість факторів, які стримують розвиток інфраструктури, істотно перевищує число стимулюючих, що в кінцевому результаті і пояснює недостатню ефективність функціонування елементів фінансово-кредитної інфраструктури АПК, незбалансованість та відсутність координації їхньої діяльності [8, с. 9].

Безумовно аналогічні фактори тим, які представлені в табл. 1, здійснюють суттєвий вплив на формування і розвиток фінансової інфраструктури аграрного виробництва в Україні та її регіонах. Адже, як в Росії, так і в нашій державі стартові умови розвитку аграрної галузі після розпаду Радянського Союзу були однаковими і проведені реформи в аграрному секторі економіки не дали очікуваного результату, про що свідчать невисокі обсяги виробництва сільськогосподарської продукції, низька ефективність аграрного виробництва, нераціональне використання його земельного ресурсного потенціалу, нестабільність доходів аграрних підприємств тощо. А тому ці фактори знаходять своє виявлення й у процесах забезпечення формування та розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва регіонів України. Їх треба вивчати з метою поліпшення ситуації

в сфері аграрного виробництва. Отже, очевидно, що на сучасному етапі розвитку інфраструктури аграрного виробництва не всі аспекти цієї проблеми достатньо вивчені й належним чином вирішені, що вимагає проведення подальших досліджень. Особливо це стосується вивчення мегафакторів розвитку інфраструктури аграрного виробництва, що й обумовило тему цієї публікації.

Постановка завдання. Метою статті є окреслення суті і структури мегафакторів формування й розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва та висвітлення особливостей їх прояву.

Виклад основного матеріалу дослідження. Безумовно, фактори розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва в Україні мають свою специфіку. Саме тому, слід звернути увагу на такі лімітуючі фактори, як послаблення курсу гривні, дефіцит державного бюджету, обмеженість розміру бюджетної підтримки сільського господарства, низький рівень рентабельності виробництва сільгосппродукції, низька економічна ефективність використання сільгоспугідь, занепад фондового ринку в Україні, розвиток фінансового лізингу, інформованість про наявність інститутів фінансування в аграрній сфері, а також на наступні стимулюючі фактори – зародження та поширення інноваційних процесів в сфері аграрного виробництва, міграційний капітал, формування нових фінансових відносин на селі, розвиток державно-приватного партнерства, забезпеченість трудовим та природно-кліматичним капіталом, незавершеність реформування земельних відносин, підприємницькі та комерційні відносини в аграрній сфері економіки, становлення агропромислових інтеграційних взаємовідносин тощо.

На нашу думку, найбільш прийнятним з точки зору якнайповнішого охоплення переліку всіх можливих факторів впливу на формування і розвиток фінансової інфраструктури аграрного виробництва (ФІАВ) є їх розгляд у розрізі мега-, макро-, мезо- та мікрофакторів. Серед них група факторів мегарівня відноситься до найвищого ієрархічного рівня, оскільки вони формуються у глобальному просторі і пов'язані із трансформацією міжнародних систем та економічних відносин, кризовими тенденціями у світовій економіці, утвердженням стереотипів та цінностей інформаційного суспільства тощо.

Основні індикатори мегафакторів віднесені нами до таких, що найбільш виражено впливають на формування і розвиток фінансової інфраструктури аграрного виробництва регіону, згруповано у табл. 2. Їх сконцентровано у такі три основні групи як: глобалізація, інформатизація, міжнародна міграція.

Таблиця 2

Мегафактори формування і розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва

Фактор	Основні індикатори	Загальна характеристика впливу на ФІАВ	
		формування	розвиток
Глобалізація	Глобальний аграрний ринок, глобальна продовольча проблема, світова фінансово-економічна криза, глобальна аграрна політика, глобальна конкурентоспроможність регіонів, єдиний глобальний інформаційний простір, глобальна система аграрних відносин, глобальні тенденції зайнятості, аграрно-кліматичний потенціал світового господарства, діяльність міжнародних аграрних та сільськогосподарських організацій, відповідність національного законодавства міжнародно-правовим нормам і стандартам.	Прояв потенційних можливостей суб'єктів аграрного господарювання, підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки, сталий розвиток агровиробництва.	Стабільність національної економіки та світової фінансово-валютної системи.
Інформа-тизація	Розвиток ринку електронних фінансових послуг та електронного бізнесу, кількість користувачів мережі Інтернет, запровадження електронних грошей, розвиток глобальних електронних форм фінансової інфраструктури, створення єдиного інформаційного простору, використанні інтерактивних систем обробки інформації.	Зміна структури спілкування, електронний обмін даними та інформацією, забезпечення надання інформації агровиробникам, незалежно від їх територіального розміщення, підвищення рівня інформаційної та комп'ютерної грамотності.	Трансформація фінансових ринків, поява нових типів банківських та фінансових послуг, розширення діяльності та кола потенційних клієнтів
Міжнародна міграція	Міграційний капітал (у тому числі грошові перекази).	Додаткове джерело фінансування.	Зростання обсягів депозитних вкладень, зміцнення курсу національної валюти.

На першому місці стоять фактори глобалізації, які, з одного боку, спонукають аграрний сектор економіки України до розвитку, кошти на який акумулюються через інститути фінансової інфраструктури, а з іншого боку, більшість із них стримують розвиток власне фінансової інфраструктури аграрного виробництва.

Аграрний сектор економіки України є важливою та невід'ємною складовою глобального аграрного бізнесу, тому характер та специфіку його розвитку в найближчій перспективі визначатимуть наступні глобалізаційні виклики [5; 6]:

- масоване проникнення спекулятивного капіталу, що вивільнився внаслідок розгортання іпотечної кризи в США (2007 рік) та глобальної економічної кризи 2008-2009 років, на товарні аграрні ринки;

- зростання рівня доходів домогосподарств у країнах, що розвиваються, наслідком чого є зростання споживання та попиту на продукти харчування, особливо тваринного походження;

- «конкуренція» за земельні ресурси між продуктами харчування та технічними культурами нехарчового призначення (біоетанол, біодизель);

- темпи приросту населення у світі, зокрема в країнах, які не спроможні себе прогодувати (країни Африканського Рогу, центральної Африки, Азії), порівняно із темпами відтворення аграрного та продовольчого виробництва;

- глобальні природно-кліматичні зміни – розширення зони ризикованого землеробства в ряді країн;

- різке скорочення перехідних запасів деяких базових продуктів харчування;

- скорочення площі сільськогосподарських угідь в активному використанні внаслідок антропогенного впливу.

Зважаючи на те, що Україна має значний невикористаний потенціал саме в галузях сільськогосподарського виробництва, на її території сконцентровано близько 30% світових запасів чорноземів, за площею сільськогосподарських угідь посідає одне з перших місць у світі, то вона здатна належним чином відповідати на виклики глобалізації, при цьому нарощуючи потенціал аграрного виробництва.

Проте в цьому процесі все ж таки визначальним залишається фінансовий аспект. Сільське господарство, зокрема аграрне виробництво, стикається із суттєвою проблемою підтримки належного рівня фінансування агровиробників. Недостатність вільних фінансових засобів, висока капіталоємність і відносно низька фондоддача, розбіжність по термінах періоду витрат і одержання доходів – все це вимагає специфічних форм допомоги суб'єктам господарювання аграрного сектора з боку фінансової інфраструктури та держави. В свою чергу, належний рівень розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва залежить від стабільності й стійкості фінансової системи України та світової фінансової системи загалом.

Сучасні умови інформаційного суспільства вимагають переосмислення ролі інформатизації у розвитку багатьох сфер господарювання, в тому числі й фінансово-кредитної сфери. Значущість фактора інформатизації полягає не лише в тому, що населення отримує задоволення власних потреб в інформації щодо наявності фінансових інститутів у сфері аграрного виробництва, їх діяльності, нових технологій ведення бізнесу та отримання фінансових послуг, а й змінює форму співпраці з банками, страховими компаніями, кредитними спілками тощо. Як наслідок, аграрії отримують не лише доступ до ресурсів світової інформаційної системи, що суттєво розширює їх світогляд, а й отримують фінансові послуги за допомогою Інтернету: інтернет-банкінг (банківські послуги індивідуальним та корпоративним клієнтам за допомогою мережі), інтернет-трейдинг (здійснення операцій з купівлі-продажу на валютному та фондовому ринках), інтернет-страхування (надання через Інтернет страхових послуг) тощо. Здобуті у такий спосіб знання та досвід є необхідними для досягнення поставлених цілей.

Щодо впливу інформатизації на саму фінансову інфраструктуру аграрного виробництва, то цей процес можна розглядати у двох аспектах. По-перше, використання інформаційно-комунікаційних технологій та можливостей Інтернет визначили нові траєкторії розвитку фінансової індустрії в Україні. У країні формується єдиний фінансовий простір, котрий є середовищем і механізмом руху капіталу. За допомогою глобальних електронних мереж безперервно здійснюються інвестиційні, кредитні, валютні й інші операції.

По-друге, це дає змогу не прив'язувати більше суб'єкти фінансової інфраструктури аграрного виробництва до певного фізичного місця. Завдяки розвитку інформаційних технологій клієнтам з багатьох регіонів стають доступні фінансові послуги банківських і небанківських установ.

В останні роки посилилась роль міграційного капіталу як одного із чинників розвитку фінансової інфраструктури через його здатність акумулювання та припливу іноземних інвестицій у країну. Гронтовська Г. Е., Семенюк О. Р. наголошують на тому, що доходи трудових мігрантів перестають бути лише джерелом забезпечення добробуту їх родин, вони набувають макроекономічного значення, оскільки

починають спрямовуватись на розвиток малого та середнього бізнесу. Крім того, міграційний капітал збільшує ВВП країн-донорів робочої сили; дозволяє покривати дефіцит і покращувати стан їх платіжних балансів; виступає додатковим джерелом валютних надходжень, сприяє забезпеченню стабільності обмінного курсу національної валюти, виконує роль антиінфляційного чинника; стимулює споживчий та інвестиційний попит, виконуючи роль антикризового чинника, слугує зменшенню соціальної напруги у депресивних економіках. В сучасних умовах міграційний капітал набуває таких розмірів, які забезпечують його здатність стати додатковим генератором розвитку економік і окремих регіонів країн-донорів [4].

Як зазначає А. П. Гайдуцький, міграційний капітал сприяє розвитку реального сектору економіки і стабілізації макроекономічних процесів. Грошові трансферти справляють прямий і опосередкований вплив на розвиток виробництва, формують інвестиційну і кредитну базу для економіки, особливо для малого і середнього бізнесу. Вплив грошових трансфертів мігрантів на економічний розвиток значною мірою має мультиплікаційний характер. Зростання доходів та купівельної спроможності отримувачів переказів сприяє розширенню торгівлі та сфери послуг. Водночас, розширення торгівлі й виробництва товарів збільшує дохідну базу бюджетів. Стабілізація макроекономічної ситуації виявляється у збалансуванні платіжного балансу, попиту на іноземну валюту, валютного курсу. Грошові трансферти використовуються також як застава при отриманні кредитів та як джерело їх погашення чи рефінансування [2].

Отож, значення міграційного капіталу для формування та розвитку фінансово-кредитної інфраструктури країни та ФІАВ регіону зокрема полягає у забезпеченні додаткового надходження іноземної валюти, сприянні зростанню заощаджень населення та обсягів інвестицій. Його трансформація в інвестиційні ресурси відбувається шляхом здійснення вкладів на депозитні рахунки в банках, вкладення у небанківські кредитні установи (інвестиційні, пенсійні, страхові фонди), інвестування в людський капітал.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, очевидно, що група факторів мегарівня вимагає посиленої уваги дослідників, оскільки це дозволить не тільки перебачити вплив змін у глобальному просторі на розвиток сфери агровиробництва України, але й дозволить обґрунтовувати заходи, спрямовані на активізацію розвитку останніх.

Бібліографічний список

1. Бралатан В. П. Формування регіональної інфраструктури аграрного ринку : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.03 / В. П. Бралатан ; Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» УААН. – Київ, 2008. – 205 с.
2. Гайдуцький А. П. Грошові трансферти мігрантів у системі міжнародного ринку капіталу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук : спец. 08.00.02 «Світове господарство і міжнародні економічні відносини» / А. П. Гайдуцький. – Київ, 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
3. Гончарук Я. М. Фінансово-кредитне забезпечення агропромислового комплексу регіону та основні напрямки підвищення його ефективності : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 / Я. М. Гончарук ; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 213 с.
4. Гронтковська Г. Е. Роль міграційного капіталу в економіці України: макроекономічний та регіональний аспекти / Г. Е. Гронтковська, О. Р. Семенюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Chem_Biol/Vnuvgrp/ekon/2009_3_1/v47ek019.pdf
5. Доклад о мировом развитии 2011. Конфликты, безопасность и развитие. Обзор апрель 2011 года. Всемирный банк, Вашингтон [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/ru/development/surveys/docs/worlddev2011.pdf>
6. Коваль П. В. АПК України як головний соціально-економічний потенціал розвитку національної економіки / П. В. Коваль // Формування ринкової економіки : [зб. наук. праць]. – Спец. вип.: у 2 ч. Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ «Київський нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана»; відп. ред. С. Фіялка. – К. : КНЕУ, 2011. – Ч. 1. – С. 489-494.
7. Степанова М. М. Формування ринкової інфраструктури аграрних підприємств : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 / М. М. Степанова ; Південний філіал «Кримський агротехнологічний університет» Національного аграрного університету. – Сімферополь, 2009. – 186 с.
8. Флейклер И. А. Организационно-экономические основы развития финансово-кредитной инфраструктуры регионального АПК: На материала Омской области : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. эконом. наук. : спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством». – Омск, 2006. – 29 с.

Анотація

Окреслюється важливість дослідження факторів формування й розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва України. Аналізується суть і структура мегафакторів. Розкривається їх роль у формуванні й розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва та висвітлюються особливості їх прояву. Привертається увага наукової спільноти до необхідності активізації вивчення мегафакторів формування й розвитку фінансової інфраструктури аграрного виробництва України.

Ключові слова: мегафактори, фінансова інфраструктура, аграрне виробництво.

Аннотация

Очерчивается важность исследования факторов формирования и развития финансовой инфраструктуры аграрного производства Украины. Анализируется суть и структура мегафакторов. Раскрывается их роль в формировании и развитии финансовой инфраструктуры аграрного производства и освещаются особенности их проявления. Привлекается внимание научного сообщества к необходимости активизации изучения мегафакторов формирования и развития финансовой инфраструктуры аграрного производства Украины.

Ключевые слова: мегафакторы, финансовая инфраструктура, аграрное производство.

Annotation

Importance of research of factors of forming and development of financial infrastructure of agrarian production of Ukraine is outlined. Essence and structure of мегафакторів are analysed. Their role opens up in forming and development of financial infrastructure of agrarian production and the features of their display are illuminated. Attracted attention scientific association to the necessity of activation of study of мегафакторів of forming and development of financial infrastructure of agrarian production of Ukraine.

Key words: мегафактори, financial infrastructure, agrarian production.

УДК 502.3

**Дончевська О.В.,
аспірант кафедри економіки природокористування,
Одеський державний екологічний університет**

БІОБЕЗПЕКА В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ТОРГІВЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

Постановка проблеми. Генетично модифіковані організми (ГМО) – організми, в яких генетичний матеріал (ДНК) змінений таким чином, яким це не трапляється в природних умовах. Дану технологію часто називають «сучасною біотехнологією» або «генною технологією», а іноді – «рекомбінантною ДНК-технологією» чи «генетичною інженерією».

Біотехнології обіцяють вирішити багато проблем з охорони здоров'я, відкривають принципово інші можливості у боротьбі з голодом, створенні нових видів продукції, покращенні екологічного стану в результаті відмови від пестицидів тощо. Але одночасно вони провокують й нові конфлікти, зокрема, пов'язані з тим, наскільки безпечними для здоров'я є продукти, отримані в результаті застосування біотехнологій; чи не зіткнеться людство з віддаленими наслідками їх використання; якими є моральні та етичні межі втручання в біологічний розвиток; яким чином економічно позначиться виробництво генетично змінених продуктів на тих, хто орієнтований на випуск і споживання природних продуктів. У зв'язку з чим, поширення ГМО потенційно призводить до цілого ряду соціальних, економічних і політичних конфліктів, в тому числі і на глобальному рівні, таким чином впливаючи і на розвиток торгівельних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти глобальної економіки та її взаємозв'язку зі світовою політикою розглядаються в працях таких авторів, як Дебдатта Добе, Родини Сен, Анжела Лозан [1]. Аналізу ролі транснаціональних компаній в виробництві ГМО присвятили свої роботи зарубіжні дослідники: Роналд Дж. Геррінг [2], Тім Джослінг і Джуліє Барбінард [3]. Вивченням політики США та ЄС в сфері ГМО та біотехнологій займалися Асеем Пракаш і Келлі Л. Коллман [4], Сімонетта Зарріллі [5].

На сьогоднішній день проблема біобезпеки, особливо в контексті міжнародних торгово-економічних відносин, не досить вивчена на вітчизняному рівні. Тому є необхідність її більш детального дослідження задля зміцнення еколого-економічного потенціалу країни.

Постановка завдання. Метою даної статті є аналіз поводження з трансгенними організмами на міжнародному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно з визначенням Codex Alimentarius Commission (CAC 2001a), сучасна біотехнологія – застосування наступних «in vitro»-методик [6]:

1) робота з нуклеїновими кислотами, у тому числі отримання рекомбінантної ДНК і введення нуклеїнових кислот безпосередньо всередину клітин або органел;

2) злиття клітин організмів, що належать до різних таксономічних груп, які дозволяють подолати природні фізіологічні репродуктивні або рекомбінаційні бар'єри і не є методиками, традиційно використовуваними при схрещуванні та селекції.

Особлива увага вчених приділяється застосуванню підходів сучасної біотехнології (особливо методу рекомбінантних ДНК) до організмів, що використовуються для виробництва продуктів харчування. Метод рекомбінантних ДНК дозволяє генетично модифікувати рослини, тварини і мікроорганізми, наділяючи їх якостями, отримання яких неможливо за допомогою традиційних методів селекції. Крім генетичного модифікування, до методів сучасної біотехнології відносять також клонування, культивування тканин і селекцію під контролем маркерів [6].

Організми, які піддавалися генетичній трансформації, називають трансгенними (тварини, рослини, мікроорганізми, віруси, генетична програма яких змінена при застосуванні методів генної інженерії). Перші трансгенні продукти були розроблені американською корпорацією «Монсанта». В даний час ця компанія контролює 80% світового ринку виробництва ГМО. Основними виробниками генетично-модифікованої продукції є транснаціональні корпорації – компанії, які мають свої представництва в сотнях країн (Monsanto, AgrEvo, Aventis, Novartis, DuPont та ін). Вони інвестують кошти в наукові розробки в галузі генної інженерії, утримують потужні дослідницькі лабораторії.

Усі генетично модифіковані сільськогосподарські культури, що надходять на сучасний міжнародний ринок, були розроблені з використанням однієї з трьох головних характеристик: резистентність до пошкодження комахами, резистентність до вірусних захворювань та стійкість по відношенню до деяких гербіцидів (табл. 1). Ось чому керівництва багатьох країн вкладають значні кошти у розвиток біотехнологій, особливо у розвиток генної інженерії.

Таблиця 1

Поширення генетично-модифікованих сільськогосподарських культур у регіонах

Сільськогосподарська культура	Характеристика	Країни (території), де використовуються
Маїс	Стійкість до комах	Аргентина, Канада, Південна Африка, США, ЄС
	Стійкість до гербіцидів	Аргентина, Канада, США, ЄС
Соеві боби	Стійкість до гербіцидів	Аргентина, Канада, Південна Африка, США, ЄС (тільки щодо обробки)
Рапс	Стійкість до гербіцидів	Канада, США
Цикорій	Стійкість до гербіцидів	ЄС (тільки в цілях вирощування)
Гарбуз	Стійкість до вірусів	Канада, США
Картопля	Стійкість до гербіцидів, комах	Канада, США

Незважаючи на тривале неприйняття європейським співтовариством генно-інженерних продуктів, в даний час в ЄС дозвіл на використання у харчових продуктах отримали продуктивні компоненти із сортів генетично модифікованої сої, кукурудзи та олійних культур. Ці компоненти можуть використовуватися в багатьох продуктах переробки, починаючи з вегетаріанських гамбургерів і закінчуючи сухим печивом і соусами. На основі ГМ-компонентів виробляються такі харчові добавки як: рибофлавін E101, E101, E150 карамель, ксантану E415, лецитин E322, E153, E160d, E161c, E308q, E471, E472f, E473, E475, E476b, E477, E479a, E570, E572, E573, E620-E625. Як показали дослідження «Грінпіс», численні компанії зі світовим ім'ям використовують ГМД для виробництва своєї продукції (табл. 2).

ASB-NEWS (2004 р.) та офіційний сайт Асоціації генетичної безпеки (2006 р.) додали до цього списку майонез «Кальве», йогурти «Ерманн», чіпси «Лейз», супи «Галіна Бланка», продукцію «Бондюель». Перераховані компанії підтвердили або ж не спростовували факт вмісту у своїй продукції ГМ-компонентів.

На даний час ємність ринку генетично-модифікованої їжі оцінюється вже майже в 50 млрд. дол.

Широке впровадження ГМО в останні роки викликало не тільки численні наукові дискусії, але і масові протести «зелених організацій», населення, керівництва багатьох держав. Частково або повністю наклали заборону на ГМО: Австрія, Великобританія, Греція, Італія, Франція, Німеччина, Саудівська Аравія, Таїланд, Шрі-Ланка, Індія, Австралія. У 24.06.2005 р. комісія ЄС більшістю голосів категорично відхилила можливість імпорту та використання ГМ-кукурудзи в ЄС. Тасманія продовжила мораторій на використання ГМО до 2009 року. У січні 2005 року обмеження ввела Угорщина, в березні 2005 року – Польща.

Незважаючи на критичний стан із забезпеченням продовольчими товарами, введені заборони на імпорт і використання ГМ-продуктів в Ефіопії, Замбії, Анголі та багатьох інших країнах. Стимульовані зростаючим попитом споживачів на гарантовано «нетрансгенну їжу», переробні компанії Італії, Нідерландів, Німеччини, Туреччини, Швейцарії та інших держав проявляють все більшу зацікавленість у постачанні харчової сировини з країн, де офіційно заборонено (або, принаймні, введено мораторій) використання ГМО та розвивається виробництво сертифікованих органічних продуктів.

Таблиця 2

Іноземні компанії, продукція яких містить (або може містити) ГМ-компоненти

Назва компанії	Продукт
Nestle (Нестлє)	Шоколад, кава, кавові напої, дитяча їжа
Coca-Cola (Кока-кола)	«Кока-кола», «Спрайт», «Фанта», тоніки «Кінлі»
Danone (Данон)	Йогурти, кефір, сир, дитяче харчування
Kellogg's (Келлогс)	Готові сніданки, у т.ч. кукурудзяні пластівці
Unilever (Юнілевер)	Дитяче харчування, майонез, соуси та ін.
Heinz Foods (Хаенц Фудс)	Кетчуп, соуси
Hershey's (Хьоршис)	Шоколад, безалкогольні напої
McDonald's (Макдональдс)	Картопля, м'ясо
Similac (Сімілак)	Дитяче харчування
Cadbury (Кедбері)	Шоколад, какао
Mars (Марс)	Шоколад «M&M», «Snickers», «Twix», «Milky Way», «Mars»
PepsiCo (Пепсі-кола)	Напої «Pepsi», «Mirinda», «Seven-Up»

Проблеми забезпечення належного захисту від негативного впливу ГМО, а також їх транскордонного переміщення стали причиною розробки Картагенського протоколу про біобезпеку [7] в рамках Конвенції з біорізноманіття [8]. У 2002 році до Картагенського протоколу приєдналася й Україна (Закон України «Про приєднання України до Картагенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття» від 12.09.2002 р. № 152-IV) та цим засвідчила свою позицію щодо підтримки необхідності прийняття скоординованих заходів для забезпечення належного рівня захисту у сфері безпечної передачі, звернення, обробки, транскордонних переміщень і використання ГМО, здатних негативно впливати на збереження і раціональне використання біорізноманіття, з урахуванням ризиків для здоров'я людини, і, особливо, непередбачуваних наслідків для майбутніх поколінь [9].

Крім того, в Україні 31 травня 2007 р. Верховною Радою був прийнятий закон № 1103-V «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів», що регулює відносини між фізичними та юридичними особами щодо поводження з ГМО для забезпечення біологічної та генетичної безпеки. Відповідно до Постанови Кабінету міністрів України № 1304 «Про тимчасовий порядок ввезення, державного дослідження, реєстрації та використання трансгенних сортів рослин в Україні» від 17 серпня 1998 року, всі ГМО, які використовуються в нашій країні, повинні обов'язково реєструватися. 1 серпня 2007 було прийнято Постанову КМУ № 985 «Про питання обігу харчових продуктів, що містять генетично модифіковані організми і/або мікроорганізми», яка дозволяє ввезення та реалізацію харчових продуктів, що містять ГМО в кількості більш 0,9%, тільки за наявності відповідного маркування та вказівки якісного складу продукту. Згідно з постановою, забороняється ввозити, виробляти та реалізувати харчові продукти, призначені для дитячого харчування, якщо вони містять ГМО або генетично модифіковані мікроорганізми (ГММ).

Прийняття даних нормативно-правових актів стало важливим кроком у забезпеченні екологічних прав населення України.

Висновки з проведеного дослідження. Біологічна небезпека, у порівнянні з іншими видами екологічних небезпек, дуже специфічна і ще мало вивчена. Однією з нових її форм є генетичне забруднення. Якісна відмінність цього виду забруднення від інших полягає в здатності його компонента до розмноження, адаптації і передачі спадкової інформації в навколишньому середовищі, мобільності і агресивності.

Недостатня вивченість питання впливу трансгенних організмів на довкілля та здоров'я людини вимагає вдосконалення відповідної нормативно-правової бази для обмеження їх використання та впровадження інструментів регулювання поводження з продукцією, що містить ГМО, зокрема в сфері міжнародної торгівлі.

Бібліографічний список

1. Debdatto Dobe Genetically Modified Organism Trade Route and Biosafety-Is It a Failing

Synthesis? / Debdatta Dobe, Rohini Sen // American Journal of Economics and Business Administration. – 2009. – № 1 (3). – P. 204-210.; Genetically Modified Organisms (GMOs): An international trade conflict between the United States and the European Union.

2. Ronald J. Herring Miracle Seeds, Suicide Seeds, and the Poor: GMOs, NGOs / Ronald J. Herring // Farmers and the State Land, Poverty, Social Justice and Development International Conference 9 – 14 January 2006.

3. Tim Josling The Political Economy of GMOs / Tim Josling, Julie Babinard // Emerging Disputes over Food Safety, the Environment and Biotechnology Department of Agricultural Economics, University of Illinois, 16 July, 1999.

4. Aseem Prakash Biopolitics in the EU and the U.S.: A Race to the Bottom or Convergence to the Top? / Aseem Prakash, Kelly L. Kollman // International Studies Quarterly. – 2003. – № 47. – P. 617-641.

5. Simonetta Zarrilli International Trade in Genetically Modified Organisms and Multilateral Negotiations: A New Dilemma for Developing Countries UNCTAD/DITC/TNCD/1 / Simonetta Zarrilli (5 July 2000).

6. Інтернет-журнал «Комерційна біотехнологія» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cbio.ru/modules/news/article.php?storyid=3252>

7. Картахенський протокол про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття від 29.01.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_935.

8. Конвенція про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_030.

9. Про приєднання України до Картахенського протоколу про біобезпеку до Конвенції про біологічне різноманіття : Закон України від 12.09.2002 р. № 152-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/152-15>.

Анотація

Розглянуто сутність біобезпеки, проаналізовано вплив генетично модифікованих організмів (ГМО) на довкілля та здоров'я людини, а також сучасну нормативно-правову базу що регулює відносини в сфері поводження з ГМО. Визначена сукупність інструментів обмеження використання продукції, що містить ГМО, зокрема в аспекті реалізації експортно-імпортних операцій.

Ключові слова: генетично модифіковані мікроорганізми, генна інженерія, біологічна безпека, генетичне забруднення, трансгенні організми.

Аннотация

Рассмотрена сущность биобезопасности, проанализировано влияние генетически модифицированных организмов (ГМО) на окружающую среду и здоровье человека, а также современную нормативно-правовую базу относительно регулирования отношений в сфере поведения из ГМО. Определена совокупность инструментов по ограничению использования продукции, что содержит ГМО, в частности в аспекте реализации экспортно-импортных операций.

Ключевые слова: генетически модифицированные микроорганизмы, генная инженерия, биологическая безопасность, генетическое загрязнение, трансгенные организмы.

Annotation

The essence of biosafety, the influence of genetically modified organisms (GMOs) on the environment and human health, as well as current legal base on the regulation of relations in the behavior of the GMOs are considered. The combinations of instruments to restrict the use of products that contain GMOs, in particular in terms of realization of export-import operations, are defined.

Key words: genetically modified organisms, genetic engineering, biosafety and genetic pollution, transgenic organisms.

УДК 338.48.001.42

Денисенко А.В.,
аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю,
Київський національний
торговельно-економічний університет

КОНТРОЛЬ ЯКОСТІ ТУРИСТИЧНОГО ПРОДУКТУ ЯК НЕОБХІДНА ПЕРЕДУМОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Протягом останніх десятиріч спостерігається стрімкий розвиток туризму в усьому світі. За даними Всесвітньої туристичної організації, з 1950 року по 2010 рік розміри річних надходжень від міжнародного туризму зросли з 25 млн. до 940 млн. [1]. Тобто туризм є перспективним джерелом економічного зростання для будь якої країни світу.

Україна має значний природно-ресурсний та історико-культурний потенціал, котрий робить її привабливою для туристів. Втім, статистичні дані свідчать про неефективність розвитку вітчизняного туризму:

— в 2011 році Україна посіла 9 місце серед європейських країн за кількістю відвідувань, що відповідає показникам двох попередніх років (Україну у 2011 році випередила Російська Федерація) [2];

— у 2011 році по показниках надходжень за відвідуваннями Україна посідає 24 місце серед країн Європи [2].

Наведені дані опосередковано доводять, що вітчизняні підприємства не можуть створити привабливий та конкурентноздатний вітчизняний туристичний продукт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях вітчизняних науковців недостатньою мірою досліджено проблеми створення та функціонування системи контролю на туристичних підприємствах. Значна увага приділена: обліку (формування інформаційної бази контролю) та аналізу (як методичний прийом контролю) витрат туристичних підприємств [3], [4], [5]; проблемам контролю з урахуванням специфіки окремих видів туризму [6]. Але залишаються невизначеними вплив ролі та місце якості створюваного туристичного продукту на організацію внутрішнього контролю на підприємстві. У той же час, свідченням існування такої потреби є праці науковців, які досліджували проблеми економіки туризму [7], [8], [9] та менеджменту туризму [10], [11], [12].

Постановка завдання. Завданням дослідження є визначення характерних особливостей та потреб туристичної діяльності, які слід враховувати під час контролю якості туристичного продукту у туроператора та турагента.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зазвичай, визначення туристичного продукту, що їх надають вітчизняні та зарубіжні науковці не мають суттєвих змістових розбіжностей (табл. 1). Причиною цього може бути те, що туристичний продукт має специфічні властивості, притаманні окремій сфері діяльності.

Таблиця 1

Визначення поняття «туристичний продукт»

№	Джерело	Визначення
1	Кифяк В. Ф. [13]	Туристичний продукт – це сукупність речових (предметів споживання) та неречових (у формі послуг) споживчих вартостей, необхідних для задоволення потреб туриста, які виникають у період його туристичної подорожі.
2	Любіцева О. О. [14]	Туристичний продукт представляє собою комплекс послуг і товарів, матеріальних і нематеріальних благ та ресурсів, призначених для туристичного споживання, що реалізуються на ринку туристичних послуг. Він є здебільшого вузькоспеціалізованим, має складну, динамічну структуру, пристосовану до зміни попиту, і здатен забезпечити задоволення різноманітних потреб людини, що подорожує.
3	Вікіпедія: вільна енциклопедія [15]	Туристичний продукт – комплекс туристичних послуг, необхідних для задоволення потреб туриста під час його подорожі.
4	Бейдик О. О. [16]	Туристичний продукт – це набір послуг, що входять у вартість туристичної поїздки за певним маршрутом з комплексним обслуговуванням.
5	Кіптенко В. К. [17]	Туристичний продукт – сукупність речових (предмети споживання), неречових (послуги) споживчих вартостей, необхідних для повного задоволення потреб туристів, що виникають під час їхньої подорожі (поїздки) і викликані саме цією подорожжю.

Джерело : розроблено автором

В українському законодавстві туристичний продукт визначається як попередньо розроблений комплекс туристичних послуг, який поєднує не менше ніж дві такі послуги, що реалізується або пропонується для реалізації за визначеною ціною, до складу якого входять послуги перевезення, послуги розміщення та інші туристичні послуги, не пов'язані з перевезенням і розміщенням (послуги з організації відвідувань об'єктів культури, відпочинку та розваг, реалізації сувенірної продукції тощо) [18].

Специфіка туристичного продукту потребує особливої уваги при побудові системи внутрішнього контролю на туристичному підприємстві. До такої специфіки відноситься те, що він:

- складається з переліку послуг, направлених на задоволення потреб подорожуючих;

- наділений більш унікальними властивостями порівняно з іншими продуктами, адже при його створенні виробник зазвичай використовує послуги багатьох, переважно не пов'язаних між собою суб'єктів;

- має чітко встановлені просторові та часові рамки вжитку.

Враховуючи вищезазначене, для туристичних підприємств є недостатнім створення унікального продукту для приваблення споживачів, адже він початково є унікальним. Тому виникає необхідність контролю якості туристичного продукту.

Необхідно також враховувати комплексність туристичного продукту, адже негативне до нього ставлення може формуватися під впливом будь-якої його складової. Потрібно чітко визначати, який елемент туристичного продукту потребує доопрацювання в першу чергу. Слід також налагодити міжсуб'єктну координацію, котра дасть змогу:

- удосконалити існуючу клієнтську базу за допомогою використання інформації стосовно уподобань споживачів, на основі яких буде удосконалено туристичний продукт, щоб він став більш привабливим;

- визначити сутнісні детермінанти споживчої поведінки та оцінити якість змін, що відбулися, на рівні певних сегментів споживачів [10, с. 356].

Зважаючи на комплексність туристичного продукту, негативне до нього ставлення може сформуватися під впливом будь-якої його складової.

На контроль якості туристичного продукту впливають не лише його особливості, а й специфіка діяльності окремих суб'єктів туристичної діяльності обумовлює відсутність у них важелів впливу на процес формування та споживання туристичного продукту.

Вітчизняні науковці [14, с. 16-17], [9, с. 145-146] пропонують умовний поділ суб'єктів туристичної діяльності на дві категорії:

- виробників (продуцентів) туристичних послуг, до яких відносяться заклади розміщення, харчування, дозвілля, культури, екскурсійні бюро тощо;

- посередників, які перетворюють туристичні послуги у туристичний продукт та реалізують його споживачеві, до яких відносяться туристичні оператори та туристичні агенти.

Аналіз статті 5 Закону України «Про туризм» [18] дає змогу визначити, що основними відмінностями між туроператорами та турагентами є:

- ширина спектру діяльності (туроператор має виключне право і на організацію та створення туристичного продукту, в той час як турагент виступає лише посередником);

- туристичними операторами можуть бути лише юридичні особи, а туристичними агентами – також і фізичні особи.

Враховуючи умовний поділ суб'єктів туристичної діяльності, а також основні відмінності між окремими суб'єктами такої діяльності, можуть мати місце два прояви впливу на якість туристичного продукту:

- 1) прямий вплив, що здійснюють продуценти, котрі безпосередньо надають послуги, що входять до складу туристичного продукту;

- 2) опосередкований вплив, що здійснюють туристичні оператори, за рахунок відбору та комбонування послуг продуцентів.

За відповідність якості наданих туристичних послуг, включених до складу туристичного продукту, перед туристичним оператором несе відповідальність продуцент туристичних послуг. А перед споживачем – посередник (туристичний оператор або агент).

Ст. 20 Закону України «Про туризм» визначає необхідність відповідності якості туристичних умовам укладеного договору. Отже, досягти якості туристичного продукту можна за умов створення системи внутрішнього контролю. Одним з способів реалізації контролю якості, на думку Богданової Ж. А. [4], є здійснення контролю договірних процесів за наступними напрямками:

- 1) у туристичного оператора: контроль договірних відносин виробниками туристичних послуг (готелями, перевізниками тощо) та контроль договірних відносин з туристичними агентами і споживачами туристичних послуг;

2) у туристичного агента: контроль договірних відносин з туристичними операторами та контроль договірних відносин зі споживачами туристичних ваучерів.

В ході контролю договірної процедури у туристичного оператора та агента запропоновано використовувати документальні (перевірка по суті, нормативно-правова, за формою, арифметична, зустрічна та взаємна перевірка, хронологічна) та фактичні (опитування, інвентаризація, спостереження, огляд) прийоми контролю [4, с. 13].

Крім зазначених особливостей суб'єктів туристичної діяльності, на якість туристичного продукту впливає безпосередня участь споживача туристичних послуг (туриста) у процесі обслуговування, що може негативно впливати на якість споживаного туристичного продукту.

Підсумовуючи викладений матеріал зазначимо, що комплексність туристичного продукту обумовлює необхідність здійснення паралельного контролю якості в цілому та окремих його складових (туристичних послуг).

Висновки з проведеного дослідження. Вивчення окремих особливостей діяльності туристичних операторів та туристичних агентів дозволяє дійти висновку щодо необхідності здійснення контролю за якістю реалізованого туристичного продукту. При цьому, необхідно враховувати специфіку туристичного продукту (комплексність, вузькі просторові та часові рамки, початкове наділення унікальними властивостями порівняно з іншими продуктами) та діяльності туристичних операторів та туристичних агентів. Це обумовлюється тим, що постачальник значної частини туристичних послуг, що входять до складу туристичного продукту не співпадає з особою, котра реалізує зазначений продукт споживачеві, внаслідок чого значно обмежується можливість туристичного оператора (агента) контролювати якість туристичного продукту.

Бібліографічний список

1. World Tourism Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www2.unwto.org/en>
2. UNWTO Tourism Highlights [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mkt.unwto.org/ru/node/36698>
3. Сметанко О. В. Методика та організація обліку і аудиту витрат у туристській галузі (на прикладі туристських підприємств Автономної Республіки Крим) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / Сметанко Олександр Васильович. – К., 2004. – 177 с.
4. Богданова Ж. А. Бухгалтерський облік і контроль туристичної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / Ж. А. Богданова. – Житомир, 2011. – 20 с.
5. Пожарицька І. М. Удосконалення обліку і аналізу витрат на виробництво туристичного продукту : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / Пожарицька Ірина Михайлівна. – Луганськ, 2004. – 210 с.
6. Осадча Т. С. Організація обліку і контролю діяльності в системі сільського туризму (на прикладі суб'єктів господарювання південного регіону України та АР Крим) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.04 / Осадча Тетяна Станіславівна. – Херсон, 2007. – 178 с.
7. Балабанов И. Т. Экономика : учеб. пособие [для студ. вузов, обуч. по экон. спец. и направлениям] / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 176 с.
8. Гаврилюк С. П. Конкурентоспроможність підприємств на ринку туристичних послуг : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.06.02 / Гаврилюк Світлана Павлівна. – Київ, 2001. – 199 с.
9. Ткаченко Т. І. Сталый розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : [монографія] / Т. І. Ткаченко. – [2-ге вид., випр. та допов.]. – Київ : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
10. Бойко М. Г. Ціннісно орієнтоване управління в туризмі : [монографія] / М. Г. Бойко. – Київ : КНТЕУ, 2010. – 523 с.
11. Менеджмент туризма: Туризм как объект управления / [Зорин И. В., Анискин Ю. П., Моисеева Н. К. и др.] ; под ред. В. А. Квартальнова. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 302 с.
12. Мельниченко С. В. Інформаційні технології в управлінні суб'єктами туристичної діяльності : дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)» / Мельниченко Світлана Володимирівна. – К., 2008. – 554 с.
13. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В. Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
14. Любіцева О. А. Геопросторова організація туристичного процесу : дис. на здобуття наук. ступеня докт. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / Любіцева Ольга Олександрівна. – К., 2003. – 368 с.
15. Вікіпедія: Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>

16. Бейдик О. О. Словник-довідник з географії туризму, рекреаології та рекреаційної географії / О. О. Бейдик. – К. : Палітра, 1998. – 316 с.
17. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму : [підручник] / В. К. Кіптенко. – К. : Знання, 2010. – 502 с.
18. Про туризм : Закон України від 15.09.1995 р. N 325/95-ВР : редакція від 07.03.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/324/95-%D0%B2%D1%80>

Анотація

У статті обґрунтовано актуальність здійснення контролю якості туристичного продукту на туристичних підприємствах. Визначено окремі особливості діяльності вітчизняних туристичних операторів та туристичних агентів, а також специфіку туристичного продукту з точки зору їх впливу на контроль якості туристичного продукту.

Ключові слова: туризм, туристичний агент, туристичний оператор, туристичний продукт.

Аннотация

В статье обоснована необходимость осуществления контроля качества туристического продукта на туристических предприятиях. Определены особенности деятельности туристических агентов и туристических операторов, а также специфику туристического продукта с точки зрения осуществления воздействия на контроль качества туристического продукта на предприятии.

Ключевые слова: туризм, туристический оператор, туристический агент, туристический продукт.

Annotation

Article is devoted to the justification of the need of tourism products quality control to tourism enterprises. Some of the specific features of travel agents and tour operators, as well as the specifics of the tourism product in terms of the impact on the quality control of the tourism product in the company are being considered.

Key words: lockjaw, tour operator, travel agent, travel product.

УДК 339.138

**Овчиннікова А.В.,
аспірант,**

**Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»**

МІСЦЕ МАРКЕТИНГОВИХ РИЗИКІВ В РЕАЛІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЕКТІВ

Постановка проблеми. Більшість управлінських рішень приймаються в умовах ризику, що обумовлено відсутністю повної інформації, невизначеністю в міжнародних економічних та політичних процесах, ринковій хаотичності. Як наслідок, постає проблема проведення всебічного аналізу, в основу якого має бути покладено розуміння сутності ризикової події в економічній системі. Ризики у маркетинговому середовищі потребують більш детального аналізу для підприємств при реалізації інвестиційних проектів, адже мають значний вплив на успіх реалізації проекту. Тому постає нагальна потреба виявлення сутності маркетингових ризиків та їх аналіз на різних етапах реалізації інвестиційного проекту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами дослідження теорії ризику займалися Ф. Х. Найт, У. Шарп, А. Альгін, І. А. Бланк, І. Т. Балабанов, Б. А. Райзберг, В. В. Шапкін, В. В. Вітлінський та інші [1-6; 8]. Значний вклад у дослідження маркетингових ризиків був зроблений С. М. Ілляшенко, А. О. Старостіною, В. А. Кравченко, І. Т. Балабановим [7; 9]. Але тим не менш сутність категорії «маркетинговий ризик», його місце в системі ризиків підприємства та особливості аналізу маркетингових ризиків при реалізації інвестиційних проектів потребують подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є визначення підходів до трактування категорії «ризик», аналіз сутності категорії «маркетинговий ризик» та визначення особливостей маркетингових ризиків в інвестиційних проектах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння категорії «маркетинговий ризик» перш за все необхідно визначити сутність категорії «ризик» та підходи до його трактування. Існування

ризик убутовлено наявністю невизначеності в діяльності підприємства. Для підприємницької діяльності характерна як зовнішня, так і внутрішня невизначеність. Е. Пестель під невизначеністю розуміє наступне: «Часто вважають, що невизначеність виникає тоді, коли відсутня вичерпна інформація (нестача інформації) або, в більш широкому плані, нестача знань про предмет дослідження. Це дійсно так, але коли йдеться про світову проблематику або про світову систему, пов'язану з елементами людського мислення та діяльності, то це ще не все... У таких системах є ще й елемент внутрішньої невизначеності. Він виникає тому, що тут майбутнє залежить від рішення (вибору), яке ще тільки повинно здійснитись. Це фундаментальний принцип, який нагадує фізичний принцип невизначеності Гейзенберга» [8]. Розуміння невизначеності надає змогу виділити ризики, які є наслідком дії як внутрішніх, так і зовнішніх факторів.

На сьогоднішній день серед науковців існують різні підходи до трактування категорії «ризик». На нашу думку, доцільно виділити 2 підходи: об'єктний та процесний. В межах процесного підходу автори трактують ризик як певний процес, розуміючи під ним діяльність пов'язану з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість кількісно та якісно оцінити вірогідність досягнення очікуваного результату, невдачі та відхилення від цілі. Інші автори розглядають ризик як результат настання певних подій. В межах об'єктного підходу автори під ризиком розуміють результат настання факторів ризику. В межах другого підходу серед науковців існують розбіжності у тому, який саме результат отримує економічний суб'єкт [2]. Зокрема, ризик визначається як можлива втрата, викликана настанням випадкових несприятливих подій, тобто розуміють під ризиком вірогідність настання лише негативних результатів. Інші автори розуміють під ризиком можливість досягнення підприємцем як негативних, так і позитивних результатів. Так, Лапуста М. Г. та Шаршукова Л. Г. під ризиком розуміють поєднання можливості досягнення як небажаних, так і особливо сприятливих відхилень від запланованих результатів. Аналогічно трактує Клейнер Г. В.: «Ризик – це можливість відхилення від цілей, задля досягнення котрих приймалося рішення. В. В. Вітлінський аналізуючи сутність категорії ризик наводить наступне визначення: «ризик – це економічна категорія, яка відображає особливості сприйняття заінтересованими суб'єктами економічних відносин об'єктивно існуючих невизначеності та конфліктності, іманентних процесам цілепокладання, управління, прийняття рішень, оцінювання, що обтяжені можливими загрозами і невикористаними можливостями» [3]. Відповідно, можемо виділити наступні підходи до трактування категорії ризик:

1. процесний;
2. об'єктний:
  - 2.1. ризик як ймовірність настання негативного результату;
  - 2.2. ризик як невизначеність результатів, що може проявлятися як в настанні негативного результату, так і позитивного;
  - 2.3. ризик як результат суб'єктивного сприйняття об'єктивних фактів.

На сьогоднішній день, не зважаючи на доволі стрімкий розвиток теорій ризику, незначна кількість авторів визначає категорію «маркетингові ризики». Значний вклад у дослідження маркетингових ризиків зробили Ілляшенко С. М., Старостіна А. О., Кравченко В. А. Крім того, значна кількість авторів розглядала окремі аспекти маркетингових ризиків. Розглянемо підходи науковців до визначення поняття «маркетинговий ризик».

С. М. Ілляшенко під ризиком у маркетингу розуміє загрозу збитків або недоотримання прибутків у результаті реалізації конкретних рішень чи видів виробничо-збутової діяльності, що спираються на рекомендації маркетингу [7]. Старостіна А. О. та Кравченко В. А. наводять наступне визначення маркетингового ризику: «Маркетингові ризики – це сукупність ризиків, властивих маркетинговій сфері в діяльності компанії, тобто вони характеризуються ймовірністю виникнення певних подій і їх наслідків, які ускладнюють або роблять неможливим досягнення цілей на окремих етапах маркетингової діяльності або цілком у сфері маркетингу» [9]. Авторами маркетинговий ризик визначається як загроза недосягнення цілей маркетингової діяльності через настання ризикових подій. Науковцями виділяються об'єктивні та суб'єктивні маркетингові ризики. Об'єктивні маркетингові ризики – це сукупність ризиків, властивих маркетинговій сфері діяльності компанії. Об'єктивні маркетингові ризики можна визначити як сукупність ризиків у маркетинговій сфері діяльності компанії, які полягають в утрудненні або неможливості реалізації маркетингових цілей внаслідок впливу на діяльність компанії будь-яких можливих подій. До суб'єктивних маркетингових ризиків відносять так звані сприймані ризики, з якими стикається споживач при покупці певного товару. Прикладом маркетингових ризиків, що наводить Старостіна А. О., є ризик досягнення меншої ніж запланована 50-відсоткова частка ознайомленості цільового споживчого ринку з товаром «ААА» внаслідок зменшення обсягів рекламного бюджету.

С. М. Ілляшенко також виділяє об'єктивні та суб'єктивні маркетингові ризики. До об'єктивних відносить ризик, спричинений діями макросередовища (економічне, політико-правове, соціально-демографічне тощо) та мікросередовища (конкурентний, постачальницький, торгово-збутовий,

споживацький, контактний). До суб'єктивних – ризик ринкових досліджень, стратегічних рішень, комплексу маркетингу. При цьому ризики при виведенні нового товару автор розглядає окремо, виділяючи чинники ризику в залежності від етапу розробки та виведення нового товару на ринок.

Балабанова Л. В. [1] під маркетинговими ризиками розглядає окремі групи ризиків, що утворюються у маркетинговому середовищі підприємства. Вона виділяє макроризики та мікроризики, до яких відносить наступні групи ризиків. Макроризики: інфляційний, податковий, нестабільного законодавства, політичний, зовнішньоекономічний. Мікроризики: ринковий, збутовий, конкурентний, асортиментний, ціновий, комунікаційний, закупівельний, ризик персоналу, ризик цілісності, фінансовий ризик.

Іншими авторами розглядаються лише окремі аспекти аналізу ризиків. Так, маркетинговий ризик визначається як невизначеність попиту на продукцію, що ставить під загрозу існування підприємства [4-6]. В. М. Гранатуров розуміє під ризиком загрозу повної чи низької реалізації продукції, невідповідність попиту, втрачений прибуток внаслідок невикористання ринкових можливостей, ризик зміни ціни на власні товари та комплектуючі [4]. У свою ж чергу ризик неплатоспроможності він не розглядає як складову маркетингових та виокремлює його. У той час як споживачі, а, відповідно, й загроза затримки платежів чи відсутності оплати, є складовою маркетингового середовища компанії. В. О. Козловський під маркетинговим ризиком розуміє ризик зміни ціни, відмову постачальника від раніше укладених контрактів, недостатнє ресурсне забезпечення, зайву кількість персоналу, недостатньо обґрунтовану сегментацію ринку збуту, неефективну рекламу тощо.

Ряд авторів розглядають маркетингові ризики як складові елементи інших груп ризиків або ж виокремлюють окремі складові маркетингових ризиків, розглядаючи їх не системно, а окремо, не пов'язуючи з маркетинговими ризиками. В. М. Гранатуров відносить маркетинговий ризик до організаційно-управлінських ризиків, та визначає його як можливість незапланованої зміни кінцевого результату діяльності внаслідок недоліків в організації маркетингової діяльності. Н. М. Внукова в своїй монографії до маркетингових ризиків включає помилки в дослідженні ринку, в ефективності реклами та відносить його до комерційних, а комерційні – до ризиків підприємства.

Також під маркетинговим ризиком розуміють ризик зниження обсягів реалізації продукту і цін на цей продукт, ототожнюючи даний ризик з збутовим або ціновим ризиками. Окремі прояви маркетингового ризику також відображаються під ринковим ризиком – ризик погіршення можливостей одержання сировини, підвищення на неї цін, зміни вимог споживачів продукції, посилення конкуренції тощо. При цьому значною кількістю авторів маркетинговий ризик відноситься до проектних ризиків.

Не дивлячись на велику кількість класифікацій, місце маркетингових ризиків в системі загальних ризиків залишається невизначеним. Найчастіше маркетингові ризики відносять до економічних, ринкових, внутрішніх ризиків підприємства, не розглядаючи взаємозв'язок між ними. Але, відповідно до проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що маркетингові ризики охоплюють усі сторони діяльності підприємства. Тому більший інтерес представляє аналіз взаємозв'язку маркетингових ризиків з іншими видами ризику. До того ж необхідно зауважити, що при реалізації інвестиційного проекту необхідно проводити аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, де існує певний рівень невизначеності, а, відповідно, і ризиків. Відповідно вважаємо доцільним розуміти під маркетинговими ризиками ризики макроринкового, мезоринкового та внутрішнього середовища підприємства.

Аналіз та оцінка як маркетингових, так і інших видів ризиків є постійним процесом, що потребує системного управління в межах діяльності підприємства. Але при реалізації інвестиційних проектів особливо важливим є здійснення попереднього аналізу, що дозволяє прийняти рішення щодо доцільності реалізації проекту. Розглянемо більш детально фази реалізації інвестиційного проекту (рис. 1) [5; 6].

На першій фазі реалізації інвестиційного проекту – доінвестиційній – розробляються, вивчаються можливості проекту, проводяться попередні техніко-економічні дослідження, ведуться переговори з потенційними інвесторами та іншими учасниками проекту, вибираються постачальники сировини та устаткування тощо. На даному етапі важливо оцінити ринкову перспективність інвестиційного проекту, що полягає в оцінці маркетингових ризиків. Оцінка маркетингових ризиків дозволить визначити потенційні загрози, що спричинені макроринковими та мікроринковими факторами, зокрема тенденції в ринкових цінах на сировину та матеріали, стан конкуренції, особливості споживання продукції, цільові сегменти, ризики постачальників тощо. Оцінка маркетингових ризиків має також відповісти на питання потенційних обсягів реалізації та конкурентної ціни продукції, що є основою формування фінансового потоку підприємства і є основою для прийняття рішення щодо доцільності реалізації проекту.

Рис. 1. Маркетингові ризики при реалізації інвестиційного проекту

Джерело : розроблено автором за даними [5; 6]

На другій фазі – інвестиційній – відбувається інвестування або здійснення проекту. У даній фазі робляться конкретні дії, що вимагають набагато більших витрат і носять незворотний характер, а саме: розробляється проектно-кошторисна документація; замовляється обладнання; готуються виробничі майданчики; поставляється обладнання та здійснюється його монтаж і пусконаладжувальні роботи; проводиться навчання персоналу; ведуться рекламні заходи. На цій фазі формуються постійні активи підприємства.

Саме тому важливим є до цієї стадії оцінити маркетингові ризики та прийняти обґрунтовані рішення щодо ринкової перспективності проекту. На даному етапі відбувається процес розробки та реалізації маркетингових стратегій. Для даного етапу більш вираженими є суб'єктивні маркетингові ризики, що пов'язані з прийнятими рішеннями спеціалістів з маркетингу. Зокрема, некоректна інтерпретація результатів маркетингових досліджень, невірна обрана стратегія просування, розподілу тощо.

Наступна фаза – експлуатаційна – полягає у здачі проекту та розширенні виробництва. На даному етапі характерними є також суб'єктивні ризики маркетингового середовища, адже відбувається процес реалізації маркетингових програм та стратегій.

Вважаємо, що оцінка маркетингових ризиків на всіх етапах реалізації інвестиційного проекту визначає подальший успіх діяльності на ринку, але особливої уваги заслуговую оцінка об'єктивних маркетингових ризиків на передінвестиційній стадії реалізації проекту. Коректна оцінка маркетингових ризиків дозволяє визначити наскільки перспективним є подальше впровадження на ринок проекту ще до процесу інвестування та знизити ризик втрати фінансових ресурсів інвестором.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного аналізу було виділено 2 підходи до трактування категорії «ризик»: процесний та об'єктний. Було визначено, що маркетингові

ризиках при реалізації інвестиційних проектів відрізняються залежно від етапу реалізації проекту. Зокрема? на передінвестиційній фазі реалізації проекту більш вираженими є об'єктивні маркетингові ризики, оцінка яких є основою для прийняття рішення щодо доцільності реалізації проекту. На подальших фазах реалізації інвестиційного проекту більш вираженими є суб'єктивні маркетингові ризики.

Бібліографічний список

1. Балабанова Л. В. Управління маркетинговим потенціалом підприємства : [навчальний посібник] / Л. В. Балабанова, Р. В. Мажинський. – Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. – 207 с.
2. Буянов В. П. Рискология. Управление рисками / В. П. Буянов. – М. : Экзамен, 2002. – 384 с.
3. Вітлінський В. В. Ризикология в економіці та підприємстві : [монографія] / В. В. Вітлінський, Г. І. Великоіваненко ; Київ. нац. екон. ун-т. – К. : КНЕУ, 2004. – 480 с.
4. Гранатуров В. М. Аналіз підприємницьких ризиків : проблеми визначення, класифікації та кількісної оцінки / Гранатуров В. М., Литовченко І. В., Харічков С. К. – Одеса : Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж., 2003. – 162 с.
5. Жуков В. В. Проектне фінансування : навч. посіб. [для самост. вивч. дисципліни] / В. В. Жуков. – Х. : ІНЖЕК, 2004. – 201 с.
6. Козловський В. О. Бізнес-планування / В. О. Козловський, О. Й. Лесько. – Вінниця : ВНТУ, 2005. – 188 с.
7. Маркетинг і менеджмент інноваційного розвитку : [монографія] / [за заг. ред. д.е.н., проф. С. М. Ілляшенка]. – С. : ВТД «Університетська книга», 2006. – 728 с.
8. Пестель Э. За пределами роста / Э. Пестель. – М. : Прогресс, 1988. – 238 с.
9. Старостіна А. О. Ризик-менеджмент: теорія та практика / А. О. Старостіна, В. А. Кравченко. – К. : Кондор, 2004. – 200 с.

Анотація

Проаналізовано підходи до трактування категорії «ризик» та «маркетинговий ризик». Визначено місце маркетингових ризиків в системі ризиків підприємства. Розглянуто етапи реалізації інвестиційного проекту та місце маркетингових ризиків на кожному з них, що дозволяє більш системно підійти до процесу прийняття рішення щодо доцільності реалізації інвестиційних проектів.

Ключові слова: *ризик, маркетинговий ризик, маркетингове середовище, прийняття рішень.*

Аннотация

Проанализированы подходы к определению категории «риск» и «маркетинговый риск». Определено место маркетинговых рисков в системе рисков предприятия. Рассмотрены этапы реализации инвестиционного проекта и место маркетинговых рисков на каждом из них, что позволяет более системно подойти к процессу принятия решения о целесообразности реализации инвестиционных проектов.

Ключевые слова: *риск, маркетинговый риск, маркетинговая среда, принятия решений.*

Annotation

The approaches to the interpretation of categories «risk», «marketing risk» are analyzed. The place of marketing risks within the enterprise's risk system is defined. The implementation phases of the investment project are considered and the place of marketing risks is determined, which provides for more systematic approach to decision-making regarding expediency of investment project implementation.

Key words: *risk, marketing risk, marketing environment, decision-making.*

УДК 332.24.004.12(477)

**Щетина М.А.,
аспірант,
Уманський національний університет садівництва**

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Основу формування і розвитку земельних відносин становить власність на землю. Власність, як багатоаспектна категорія, відображає суспільні відносини між людьми й різними їх об'єднаннями з приводу привласнення засобів виробництва і предметів праці у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання.

Земля – важливий економічний ресурс, від його використання залежить економічне зростання та рівень життя нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню процесу формування відносин власності на сільськогосподарські землі, зокрема у вітчизняній літературі, приділено багато уваги. Цим проблемам присвячено наукові праці Ю. Д. Білика, Л. Ю. Мельника, А. С. Даниленка, П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка, Р. І. Михайсюка, М. М. Павлишенка [1; 2] та інших. Проте проблема форми власності на землі потребує подальшого дослідження.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є аналіз існуючих форм власності на землі сільськогосподарського призначення. В основі формування і розвитку земельних відносин лежить категорія власності на землю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Земля – це головна умова існування людського суспільства і найважливіше джерело національного багатства, що перебуває під особливою охороною держави.

Землями сільськогосподарського призначення визнаються землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури, у тому числі інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції, або призначені для цих цілей.

Землі сільськогосподарського призначення можуть належати на правах власності громадянам, юридичним особам, територіальним громадам та державі, що означає наявність у цих суб'єктів права правомочностей щодо:

– землеволодіння – це фактичне володіння землею на певних юридичних засадах, що зумовлює відповідні права та обов'язки землевласника;

– землекористування – це система господарського та іншого використання землі, що склалася у країні під дією об'єктивних чинників або запроваджена державою;

– землерозпорядження – визначення напрямів використання землі відповідно до об'єктивних чинників та інших суспільних цілей.

Земельна власність – певна суспільна форма привласнення (індивідуумом або колективом) землі як предмету природи; виражає виробничі стосунки між людьми щодо землі як природної умови виробництва і головного засобу виробництва в сільському господарстві.

Відносини власності складають основу життєдіяльності будь-якого суспільства і матеріальну основу існування людини. Володіння власністю завжди було пов'язано з матеріальним достатком і наявністю влади. Категорія власності займає центральне місце в системі соціальних відносин і визначає основи суспільного і державного ладу. Особливе місце в системі відносин власності займає проблема власності на землю як відвічної умови життєдіяльності суспільства.

Ефективність системи аграрних відносин часто пов'язують із правом власності на землю: які відносини власності складаються на селі, такий весь економічний фундамент аграрного устрою, його соціальна структура і відповідно, матеріальні умови реалізації головного двигуна виробництва – особистого інтересу. За ствердженням академіка А. А. Никонова, людина «...облишена власності та економічної свободи, будь-якого права вибору, не мала стимулу проявити свої здібності, не була зацікавлена добре працювати» [3].

Земельні відносини як складова виробничих відносин посідають особливе місце в суспільному виробництві і потребують цілеспрямованих дій, адекватних форм власності на землю та формам господарювання [4].

Становлення різних форм земельної власності в Україні розпочалося з прийняття нормативно-законодавчих документів. Проте вони не змогли відобразити всієї складності процесів земельних перетворень і тому мали обмежений характер [5].

Сьогодні держава декларує три форми власності на землю: державну, комунальну і приватну.

У державній власності перебувають усі землі України, за винятком земель, переданих у приватну і комунальну власність. Об'єктами права державної власності є усі землі відповідних категорій у просторових межах держави (не віднесені до комунальної і приватної власності). Відокремлення земельних площ державної власності не за ознаками місць розташування конкретних ділянок і встановлення їхніх меж на земній поверхні, а за ознаками меж державного кордону забезпечує відмежування їх від земель сусідніх держав (зовнішнє) і від земель форм власності (внутрішнє). Право державної власності на землю набувається і реалізується державою в особі Кабінету Міністрів України, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій відповідно до закону. Право державної власності на землю в Україні забезпечує реалізацію земельних інтересів усіх соціальних суб'єктів [6].

Державна форма власності забезпечує реалізацію інтересів усього суспільства, здатна створити найкращі умови для орендарів, які користуються землею, що належить їй. Терміни користування землею держава встановлює довготривалі, а за певних умов і безстрокові.

Державна власність на землю відкриває для користувача землею широкі можливості в плані її раціонального, дбайливого використання. Проте з цього не можна зробити висновок, що найперспективнішою формою власності на землю є державна. Важливою особливістю права державної земельної власності є її визначення у законодавчому порядку земель, що не підлягають передачі у комунальну власність.

Приватна власність на землю є однією з найбільш ефективних форм власності. В умовах, коли власник одночасно є товаровиробником, вона обумовлює максимізацію дбайливого ставлення господаря до землі. Водночас можливість широкого спектра дій відносно землі (застава, продаж, передача в оренду тощо) дають можливість власнику пристосуватись до короткострокових і довготривалих змін у кон'юктурі ринку, підвищують його мобільність як власника [7].

Право приватної власності на землю означає, що конкретно визначена на місцевості земельна ділянка належить певному громадянину або юридичній особі. Особливістю набуття права приватної власності на землю є суб'єкти, які це право реалізують.

У сільському господарстві приватна власність має певні недоліки. Вони пов'язані з тим, що об'єктом цих відносин є земля, і за певних умов може виникнути суперечність між інтересами власника землі і всього суспільства. Ці умови можуть бути спровоковані ринковою кон'юктурою, яка за певних обставин здатна викликати занадто інтенсивне використання землі. Це помітно тоді, коли ціни на сільськогосподарську продукцію різко зростають, що веде до значного збільшення виробництва такої продукції навіть внаслідок порушення сівообороту та інших умов дбайливого використання землі [8].

Приватна власність не завжди дає можливість знайти найкращий варіант використання землі і в разі організації оренди. Орендар, як правило, зацікавлений у довгостроковій оренді, бо тоді він зможе отримувати додатковий продукт, пов'язаний з підвищенням її продуктивності. Підвищення якості землі враховує власник і під час укладання нового договору, він має можливість здати землю в оренду на більш вигідних умовах. На відміну від орендаря, власник намагається здати землю на невеликий термін. Боротьба між власниками й орендарями землі за терміни оренди супроводжує всю історію розвитку цих відносин. Оптимальному вирішенню цієї суперечності приватна власність, як правило, перешкоджає, і це один з її недоліків.

Землі, які належать на праві власності територіальним громадам сіл, селищ, міст, є комунальною власністю. Комунальна власність відповідно до Конституції України є самостійною формою власності, яка на рівних правах з іншими правами захищається законом.

Згідно з ч. 2 ст. 83 Земельного Кодексу України у комунальній власності перебувають усі землі у межах населених пунктів, крім земель державної і приватної власності, а також земельні ділянки за їхніми межами, на яких розташовано об'єкти комунальної власності. Суб'єктами права комунальної власності на землю є територіальні громади. Територіальні громади сіл, селищ, міст можуть об'єднувати на договірних засадах належні їм земельні ділянки комунальної власності, управління якими здійснюють районні або обласні ради.

Підставами набуття права комунальної власності на землю є: передача територіальним громадам земельних ділянок державної власності; викуп їх для суспільних потреб та примусового відчуження з мотивів суспільної необхідності; прийняття спадщини, умовою якої є передача цих ділянок територіальним громадам; набуття у власність земельних ділянок за договорами купівлі-продажу, дарування та іншими цивільно-правовими угодами; виникнення інших підстав, передбачених законом (наприклад, добровільної відмови фізичної або юридичної особи від права власності на земельну ділянку на користь територіальної громади або примусове вилучення ділянки за позовами органів місцевого самоврядування у передбачених законом випадках). Наведений перелік підстав набуття права власності на землю не є вичерпним [9].

Висновки з проведеного дослідження. Власність на землю була й залишається основою земельних, а також всієї системи аграрних відносин. Відносини власності на землю - це похідна ринку, що проникає в усі сфери економічної діяльності, створює й гарантує умови для ефективного розвитку національного господарства на основі високої зацікавленості в результатах праці.

Засади формування відносин власності на землю повинні ґрунтуватися на: визначенні ефективних форм господарювання на землі; державній підтримці всіх форм власності на землю, підтримці товаровиробників у розгортанні виробництва; створенні багатоукладної економіки, основою якої є різні форми власності на землю.

Земельні відносини власності повинні розвиватися згідно з положеннями Конституції України.

Бібліографічний список

1. Актуальні питання розвитку земельної реформи в Україні / [Даниленко А. С., Білик Ю. Д., Гарбуз М. Ю. та ін.] ; за ред. Ю. Д. Білика. – К. : Вид-во «Урожай», 2004. – 96 с.
2. Саблук П. Т. Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3-13.
3. Никонов А. А. Спираль многовековой драмы: аграрная наука и политика XVIII – XX вв. / А. А. Никонов. – М. : Наука, 1995. – 429 с.
4. Третяк А. М. Історія земельних відносин та землеустрою в Україні : [навч. посіб.] / А. М. Третяк. – К. : Аграрна наука, 2002. – 280 с.
5. Онищенко О. М. Ринкові трансформації в аграрному секторі // Перехідна економіка : [підручник] / [Онищенко О. М., Геєць В. М., Панченко Є. Г. та ін.]. – К. : Вища шк., 2003. – 591 с.
6. Третяк А. Напрями формування державної земельної політики, або зміна пріоритетів земельної реформи / А. Третяк // Землевпорядний вісник. - 2008. - № 1. – С. 21-33.
7. Кошкалда І. В. Особливості приватного землекористування в Україні / І. В. Кошкалда // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1. - Т. 2. – С. 153-160.
8. Хропот С. Про нормативне регулювання прав власності на землі / С. Хропот // Матеріали міжнародної конференції «Через розвиток самоврядних територіальних громад – до громадянського суспільства». – Львів, 2002. – С. 30-39.
9. Алексєєв В. М. Перспективи розвитку системи управління комунальною власністю / В. М. Алексєєв // Вісн. НАДУ. – 2005. – № 1. – С. 492-497.

Анотація

В статті розглянуто сутність земель сільськогосподарського призначення та поняття земельної власності. Зазначено особливості сучасних форм власності на землю та виокремлено ознаки права власності на землю в Україні.

Ключові слова: земля, власність, державна власність, приватна власність, комунальна власність.

Аннотация

В статье рассмотрены сущность земель сельскохозяйственного назначения и понятие земельной собственности. Указано особенности современных форм собственности на землю и выделены признаки права собственности на землю в Украине.

Ключевые слова: земля, собственность, государственная собственность, частная собственность, коммунальная собственность.

Annotation

The paper considers the nature of agricultural land and the concept of land ownership. These features of modern forms of land ownership and singled out the signs of land ownership in Ukraine.

Key words: land, property, public property, private property, communal property.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 336.71

*Довгань Ж.М.,
д.е.н., професор кафедри банківського менеджменту та обліку,
Тернопільський національний економічний університет*

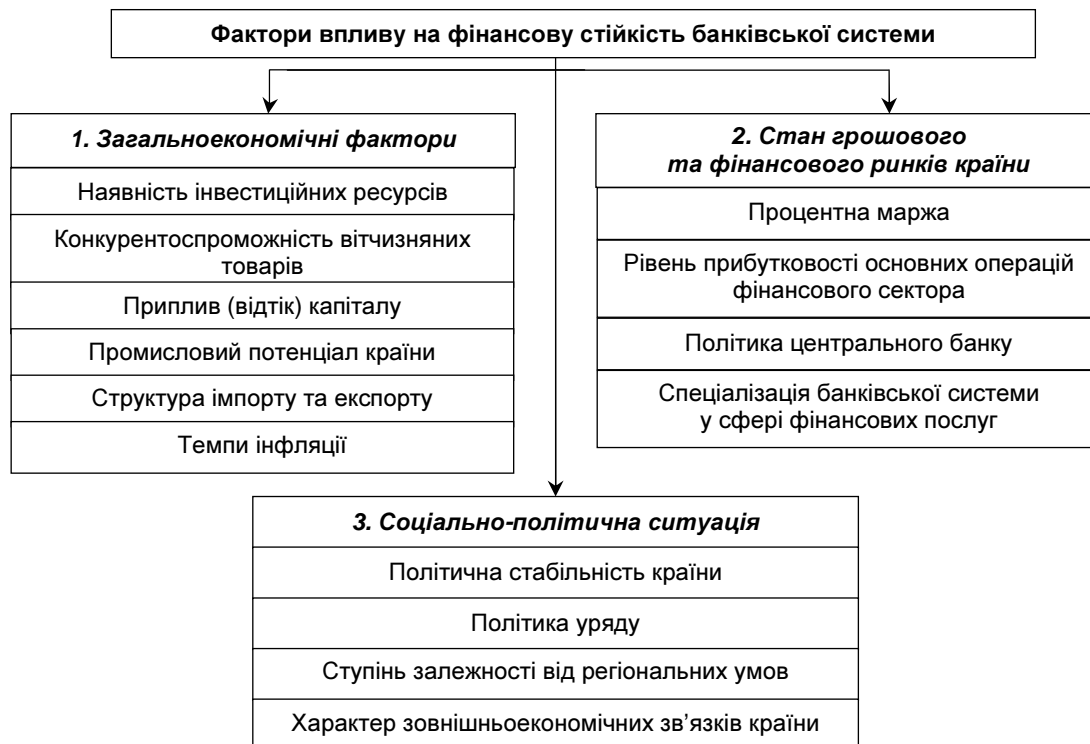
ФАКТОРИ ПОРУШЕННЯ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ НА МАКРОРІВНІ

Постановка проблеми. Ефективно функціонуюча та фінансово стійка банківська система є передумовою побудови не тільки фінансово міцної держави, але й економічно стабільного суспільства. Відповідно, основні фактори, що можуть спричинити порушення її фінансової стійкості, вимагають детального розгляду. Незважаючи на те, що дослідження проблем забезпечення фінансової стійкості банківської системи знаходять досить широке відображення в економічній літературі, переважна більшість авторів ототожнює банківську систему із системою банків. У результаті фактори порушення фінансової стійкості розглядаються досить вузько, а питання їх класифікації та ступінь впливу на фінансову стійкість банківської системи не вирішені на сьогодні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади фінансової стійкості та факторів, що зумовлюють її порушення, досліджувалися такими науковцями, як: В. Геєць, О. Барановський, В. Вербенська, О. Дзюблюк, О. Затварський, А. Єпіфанов, С. Ільясов, І. Івасів, І. Ларіонова, А. Мещеряков, С. Моїсєєв, А. Тавасієв, Г. Фетісов, О. Шевцова, А. Юданов та ін. У той же час, не зважаючи на нагромаджені наукові здобутки, досліджувана проблема в більшості робіт розглядається лише фрагментарно.

Постановка завдання. Метою статті є формалізація та систематизація впливу на рівень фінансової стійкості банківської системи (ФСБС) основних факторів макросередовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. С. М. Ільясов пропонує найбільш просту та, на наш погляд, більш змістовну класифікацію факторів фінансової стійкості банківської системи, згідно з якою фактори поділяють на зовнішні, що відображені на рис. 1, та внутрішні, що мають відношення до діяльності комерційних банків [1].

Рис. 1. Фактори зовнішнього впливу на фінансову стійкість банківської системи
Джерело : [1]

Проте перераховані фактори є лише індикаторами, що свідчать про позитивні зрушення чи про розвиток дисбалансу в фінансовій системі країни, яка включає й банківську систему. Крім вказаних чинників, у літературі виділяють також такі фактори порушення стійкості банківської системи:

1. Політична нестабільність держави.
2. Дисбаланси в динаміці процесу загальноекономічного розвитку держави.
3. Нестійкість бюджетної та фінансової систем держави.
4. Рівень інфляції.
5. Неефективність податкового механізму.
6. Низький рівень доходів населення.
7. Збільшення державного боргу країни [2].

Представлені фактори впливу на фінансову стійкість можна вважати зовнішніми по відношенню до банківської системи, бо вони характеризують вплив чинників економічної системи в цілому. Однак в літературі виділяють фактори внутрішнього впливу на стійкість банківської системи, виходячи із її внутрішньої структури, принципів та ефективності функціонування: динаміка кількості банків; вплив іноземного капіталу на банківську систему; проведення грошово-кредитної політики; ліквідація банків [2].

Ми пропонуємо дещо інший підхід до класифікації факторів порушення фінансової стійкості банківської системи. Відповідно до наших пропозицій, всі фактори слід поділити на 2 групи та 4 рівня в залежності від рівня виникнення шоків:

Фактори першої групи, що є екзогенними по відношенню до національної банківської системи (вплив політичного, економічного, фінансового та соціального середовища на наднаціональному та національному рівнях):

– фактори мегарівня – це фактори впливу на фінансову стійкість банківської системи, що мають наднаціональне походження (обумовлені глобалізаційними та лібералізаційними процесами в світовій фінансовій системі, турбулентністю на світовому фінансовому ринку, світовою фінансовою кризою, загальною економічною нестабільністю в міжнародних економічних відносинах тощо);

– фактори макrorівня – це фактори впливу на фінансову стійкість банківської системи, що обумовлені трансформаційними процесами в економічній системі країни та не пов'язані безпосередньо з функціонуванням банківської системи (політичне, соціальне становище в країні, темпи інфляції).

Фактори другої групи, що є ендегенними по відношенню до національної банківської системи (обумовлені внутрішніми процесами, що відбуваються в конкретних банках та банківській системі в цілому):

– фактори мезорівня – це фактори, обумовлені специфікою функціонування банківської системи, політикою центрального банку, впорядкованістю банківського законодавства тощо;

– фактори мікрорівня – це фактори, що обумовлені специфікою функціонування окремих банків та пов'язані з виваженістю внутрішньобанківської політики захисту від ризиків, досконалістю банківського менеджменту тощо.

Надамо характеристику характеру та ступеню впливу окремих факторів макrorівня (на основі динаміки макроекономічних статистичних показників (рис. 2).

Фактори впливу макrorівня:
темп зростання ВВП;
ВВП на душу населення;
курс національної валюти до основних резервних валют;
конкурентоспроможність вітчизняної економіки;
рівень політичної стабільності в країні;
стійкість бюджетної та фінансової політики в державі;
показники державного боргу країни;
стан платіжного балансу;
відношення державного боргу до ВВП;
темпи інфляції;
доходи населення і суб'єктів господарювання;
середньомісячна номінальна заробітна плата;
рентабельність операційної діяльності промислових підприємств;
частка збиткових підприємств;
експорт та імпорт товарів і послуг;
рівень конкуренції на фінансовому ринку;
якість управління економікою;
рівень бюрократії;
рівень корупції;
тенденції розвитку ринку праці

Рис. 2. Класифікація факторів порушення фінансової стійкості банківської системи на макrorівні

Одним із основних показників, що характеризує процес загальноекономічного розвитку в країні, є показник валового внутрішнього продукту (ВВП), який відображає загальну ринкову вартість усіх товарів та послуг, що були вироблені в усіх секторах економіки на території країни для власних потреб, а також для накопичення й експорту без врахування національної приналежності факторів виробництва, що були використані для цього процесу.

Оскільки банківська система також є частиною економічної системи держави та опосередковує діяльність всіх її секторів, управляючи фінансовими потоками економіки, то показник ВВП є опосередкованим показником розвитку банківської системи держави [3]. На рис. 3 відображена динаміка показника ВВП України, а на рис. 4 – динаміка показника ВВП на душу населення.

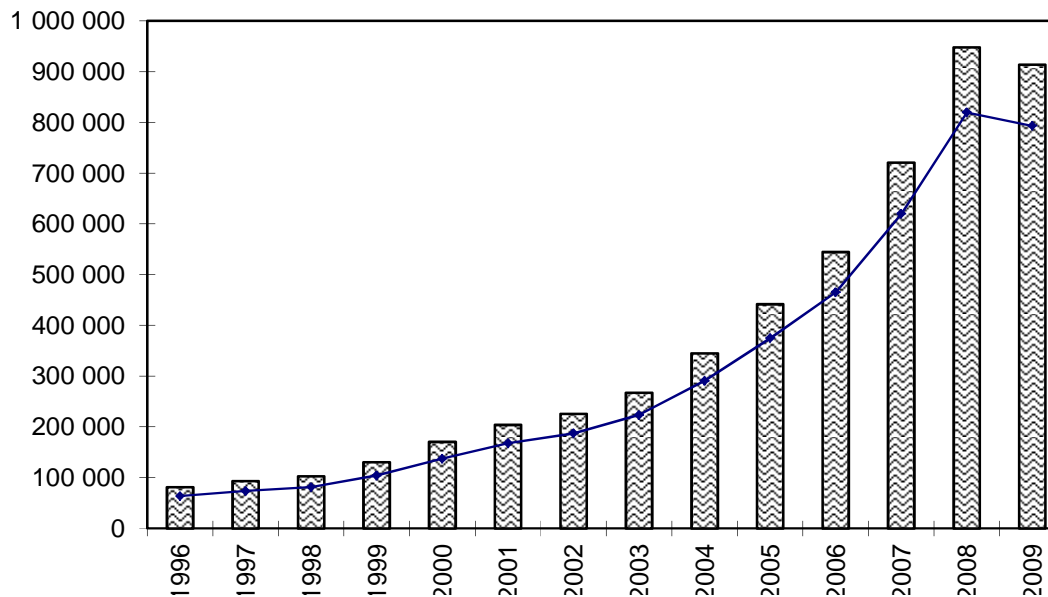

Рис. 3. Динаміка показника ВВП України у період 1996–2009 рр.

Джерело : побудовано на основі [4]

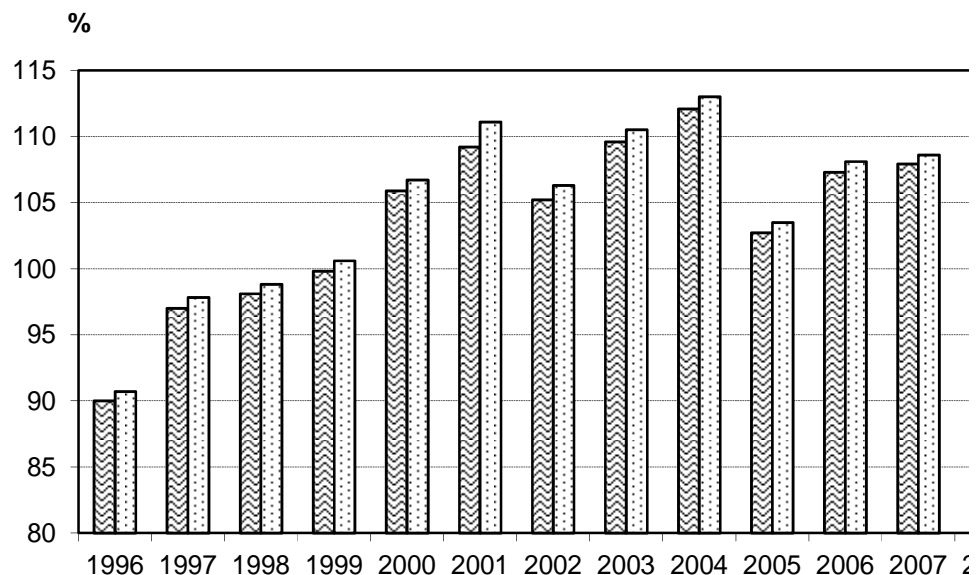

Рис. 4. Динаміка зміни відносних значень показників ВВП та ВВП на душу населення в Україні у період 1996–2009 рр.

Джерело : побудовано на основі [4]

З високою ймовірністю можна сказати, що негативні коливання показника ВВП співпадають з періодами політичної та економічної нестабільності. Як свідчать розглянуті статистичні дані, критичними періодами виявилися 2002, 2004 та 2007 роки.

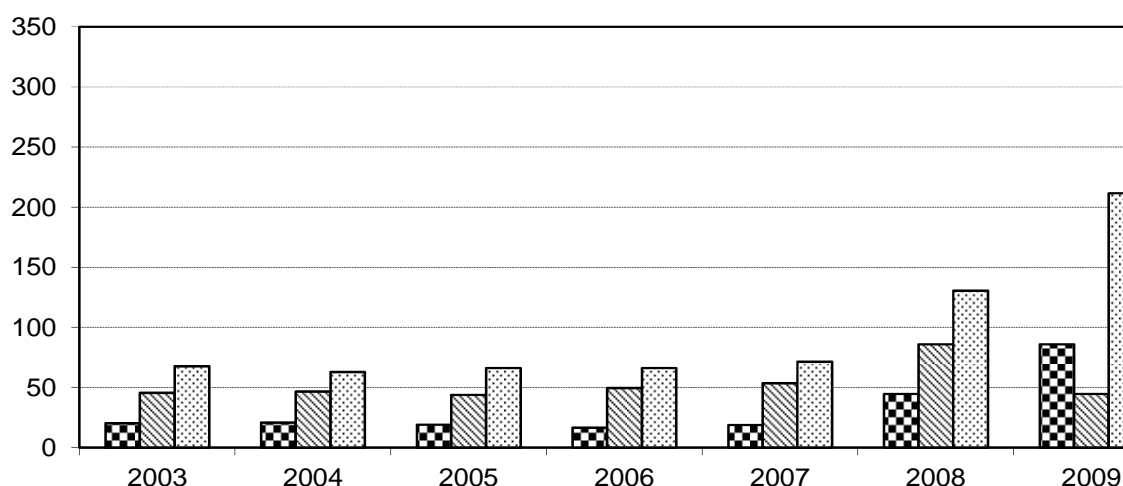
Оскільки роль банківської системи у процесі відтворення ВВП є досить значущою, то, відповідно, періоди нестабільності в країні одночасно є періодами порушення фінансової стійкості банківської системи.

Іншим, не менш важливим макроекономічним показником діяльності фінансової системи, є державний борг країни. Зв'язок між державним боргом та банківською системою полягає у тому, що остання фактично здійснює обслуговування державного боргу, виконує важливі операції з розміщення державних послуг, їх погашення та сплату встановлених відсотків. Крім того, банківська система може залучати кошти від міжнародних кредитних організацій та від резидентів України в рамках встановленого Верховною Радою ліміту державного бюджету.

Таким чином, показник державного боргу є індикатором ефективності та якості виконання банківською системою своїх функцій. Нарощування державного боргу може призвести до ситуації, коли банківська система буде фактично залежною від запозичень як на зовнішньому, так і на внутрішньому ринках. Подібна ситуація значною мірою впливає на фінансову стійкість банківської системи, оскільки сприяє активізації маніпуляцій із зовнішніми та внутрішніми позиками, здійснюючи вплив на політику центрального банку та викликаючи поступову втрату довіри до банківської системи.

Наступним важливим показником в забезпеченні фінансової стійкості банківської системи країни є відношення абсолютного розміру державного боргу та ВВП країни. Даний індикатор свідчить про темпи економічного зростання країни та можливість виконання державою покладених на неї основних функцій [5].

На рис. 5 відображено динаміку зростання державного боргу України.

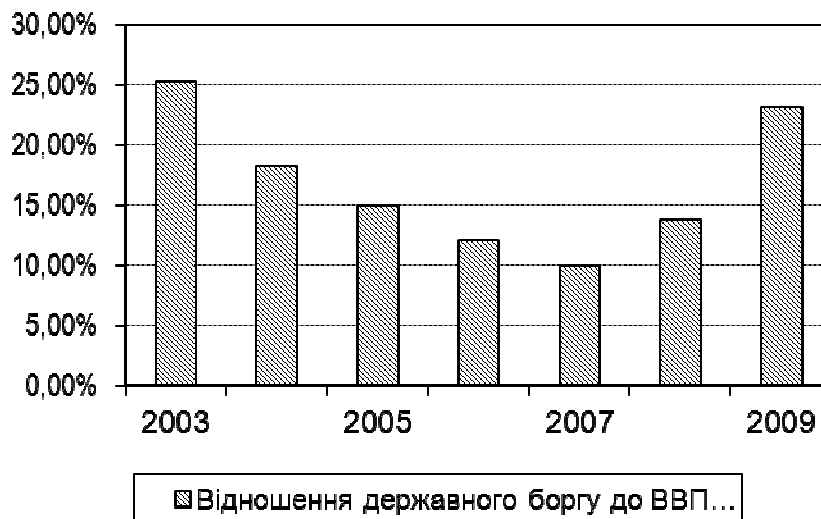

Рис. 5. Динаміка зростання державного боргу України у період 2003-2010 рр.

Джерело : побудовано на основі [4]

Так, статистичні дані свідчать про значне нарощування його обсягів у період 2007-2010 рр., під час якого державний борг збільшувався щорічно майже вдвічі. У 2009 р. державний борг країни склав 211,6 млрд. грн., що значно перевищило гранично допустиме значення, передбачене у Законі України «Про державний бюджет України за 2009 рік» [6] (що складало 192,9 млрд. грн.). Така динаміка свідчить про наявність значних проблем вітчизняної економіки у сфері формування бюджетних ресурсів через банківську систему країни, а також про зростання обсягів зобов'язань України у міжнародному фінансовому просторі.

Динаміка співвідношення державного боргу України до ВВП (рис. 6) свідчить про те, що до початку світової фінансово-економічної кризи 2007 р. спостерігалася тенденція до зменшення державного боргу країни, після чого ситуація різко змінилася. За різними підрахунками, на кінець 2009 р. державний борг складав від 24 до 32 %, тоді як прогнозовані значення на кінець 2010 р. складали 38 %, а на кінець 2011 р. – 45 %. Такі значення даного індикатора наближаються до гранично допустимих, що означає поступову втрату платоспроможності української фінансової системи.

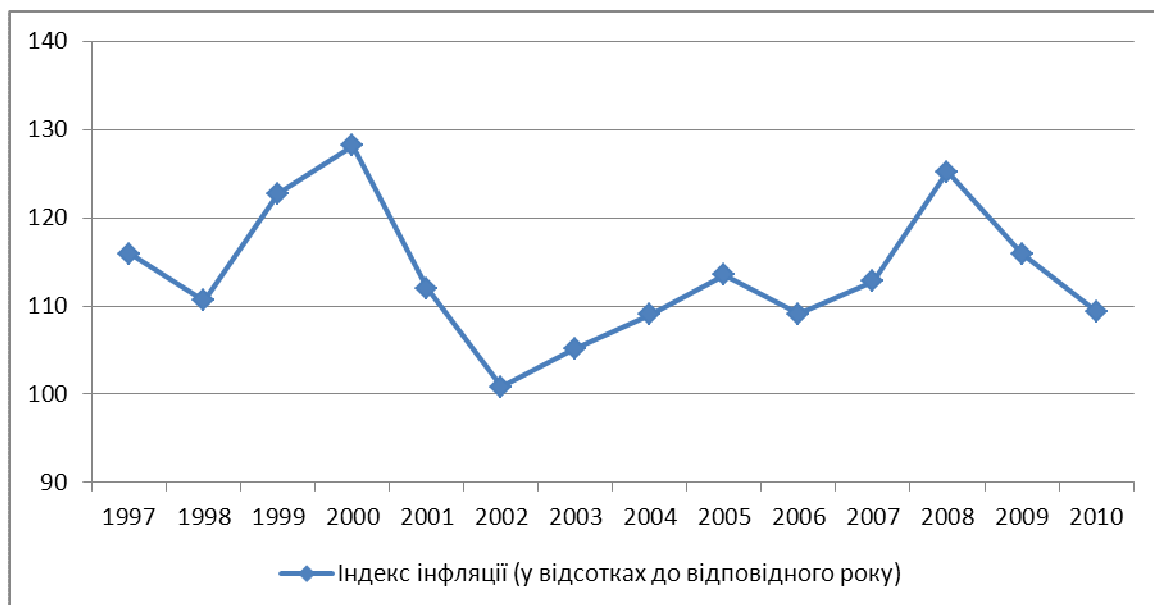

Рис. 6. Динаміка співвідношення державного боргу до ВВП України у період 2003-2009 рр.
Джерело : побудовано на основі [4]

Темп інфляції – один із базових показників діяльності банківської системи, оскільки інфляція характеризується перенасиченням економіки країни грошовою масою, що не відповідає реальним обсягам товарообороту, призводить до знецінення грошової одиниці та поступового зростання цін. Інфляція характеризується стійкою тенденцією до підвищення середнього рівня цін.

Внаслідок зростання цін та нарощування грошової маси банківська система постає перед проблемою порушення своєї стійкості внаслідок знецінення основних платіжних засобів та, відповідно, національної валюти. Таким чином, темпи інфляції та фінансова стійкість банківської системи перебуває у діалектичній взаємодії. Тобто зростання рівня інфляції призводить до порушення фінансової стійкості банківської системи.

За даними Державного комітету статистики України, щорічні темпи інфляції у період із 1997 по 2010 р. коливаються у діапазоні від 0,8 % у 2002 р. до 28,2 % у 2000 р., що є характерним для повзучої та галопуючої інфляції відповідно (рис. 7).

Рис. 7. Динаміка індексу інфляції в Україні

Джерело : [4]

Аналізуючи статистичні дані, досить важко стверджувати про ступінь впливу інфляції на фінансову стійкість банківської системи. Проте варто зазначити, що піки темпів інфляції співпадають із одночасним зменшенням темпів росту ВВП, спостерігалась також фінансова, політична та економічна нестабільність).

Доходи населення є надзвичайно важливим фактором фінансової стійкості банківської системи, бо характеризують можливість залучення тимчасово вільних коштів у населення країни для проведення активних операцій, формування резервів тощо. Крім того, політична ситуація та рівень доходів населення слугують певними індикаторами темпів виведення фінансових ресурсів із банківської системи. Динаміка наявних доходів населення свідчить про сталу тенденцію до їх зростання у період 2002–2010 рр. (табл. 1).

Таблиця 1

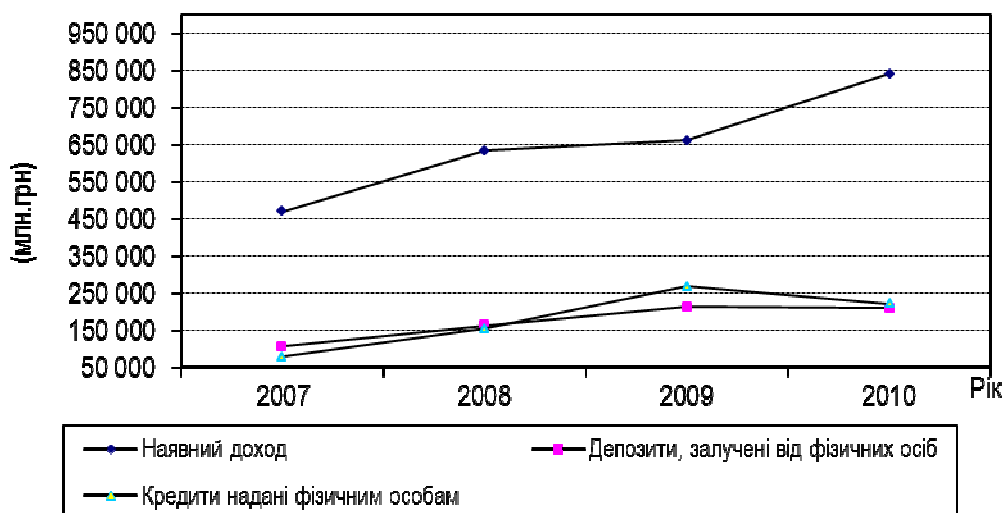
Динаміка росту наявного доходу населення України

Показник	Рік								
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Наявний дохід, млн. грн.	141618	162578	212033	298275	363586	470953	634493	661915	841591
Наявний дохід у розрахунку на одну особу, грн.	2938,0	3400,3	4468,4	6332,1	7771,0	10126,0	13716,3	14372,8	1528,9
Реальний наявний дохід, у відсотках до відповідного періоду попереднього року	118,0	109,1	119,6	123,9	111,8	114,8	107,6	90,0	116,2

Джерело : [4]

Проте, незважаючи на поступове зростання доходів населення, події останніх років, пов'язані з впливом світової фінансово-економічної кризи, та, як результат, падінням рівня довіри до банківської системи, не дозволяють залучати вклади від населення пропорційно до зростання рівня їх доходу.

В цьому контексті досить цікавим є порівняння обсягів наявного доходу із обсягами депозитів фізичних осіб та наданих їм кредитів (рис. 8).

Рис. 8. Співвідношення між наявними доходами населення, депозитами та кредитами у кризовому та післякризовому періоді

Джерело : [4]

Дані рис. 8 свідчать про значне перевищення рівня наявних доходів населення над їх потребою у співпраці із банківською системою країни, оскільки обсяги доходів майже на 60 % перевищують обсяги депозитів та кредитів, наданих фізичним особам. Низький рівень довіри населення призводить до ситуації, коли більшість наявних фінансових ресурсів населення перерозподіляються поза банківською системою, а зв'язок між бажанням населення до заощаджень та рівнем вкладів від населення є досить незначним.

Окрім того, існує також зв'язок між доходами та рівнем зайнятості населення. Даний взаємозв'язок також здійснює вплив на фінансову стійкість банківської системи, бо зростання безробітних в країні автоматично призводить до падіння їх економічної активності.

Необхідно зазначити, що період з жовтня 2008 р. по січень 2010 р. характеризувався одночасною реалізацією більшості накопичених дисбалансів макроекономічного середовища, що спричинило втрату банківською системою України фінансової стійкості (табл. 2).

Таблиця 2

Основні макроекономічні показники в Україні у період 2006-2011 рр.

Показник	Рік					
	2006	2007	2008	2009	2010	2011
ВВП, у фактичних цінах, млн. грн.	441452	544153	720731	913345	1085935	1316600
ІСЦ, %, рік до попереднього року	110,3	109,1	112,8	112,3	109,1	104,6
Дефіцит Зведеного бюджету України, у % до ВВП	-1,8	-0,7	-1,1	-3,9	-5,9	-0,8
Грошова маса М3, млн. грн.	261443	397338	514744	487497	598 400	682 400
Сальдо поточного рахунку платіжного балансу, у % до ВВП	2,9	-1,5	-3,7	-1,5	-2,2	-5,5

Джерело : [7; 8]

Перш за все надмірна відкритість економіки і фінансової системи України призвела до падіння реального ВВП майже на 16%, що стало результатом впливу світової фінансово-економічної кризи. Зниження ділової і економічної активності було спричинено суттєвим погіршенням кон'юнктури на світових товарних і фінансових ринках.

Також значно скоротились обсяги надходжень іноземних інвестицій, які в попередні роки виступали основним джерелом фінансування дефіциту платіжного балансу. Так, порівняно з 2008 р. у 2009 р. обсяги інвестицій знизилися майже на 43,7% [7].

Крім цього, скорочення доходів та необхідність здійснювати видатки на належному рівні призвели до стрімкого зростання дефіциту Державного бюджету. Основним джерелом фінансування дефіциту були запозичення: зовнішні – 29,1 млрд. грн. та внутрішні – 31,2 млрд. грн. [7].

Період із січня 2010 р. по сьогоднішній день характеризується поступовим зростанням економічної активності, що сприяло відновленню макроекономічної стабільності в країні і фінансової стійкості банківського сектору. Серед чинників, які сприяли зазначеній тенденції, слід зазначити зниження політичної невизначеності та відновлення позитивних тенденцій на світових товарних і фінансових ринках.

Зокрема, річні темпи зростання реального ВВП упродовж 2010 та 2011 рр. прискорились, і, незважаючи на певне погіршення кон'юнктури на зовнішніх товарних ринках, на кінець 2011 р. склали 5,2% [7].

Впродовж усього 2011 року тривало зростання реальних доходів населення, яке станом на 1 січня 2012 р. становило близько 12% у річному вимірі. Основними чинниками, що вплинули на формування такої тенденції, були пожвавлення економічної активності порівняно з 2010 р. та підвищення реальної середньомісячної заробітної плати працівників у 2011 р. на 11% в порівняно з груднем 2011р.

Результатом відновлення ділової активності у реальному секторі економіки стало і зростання доходів Державного бюджету України. Так, станом на 1 січня 2012 р. доходи Державного бюджету України (без урахування обсягу ОВДП, випущених у рахунок простроченої заборгованості з ПДВ) зросли порівняно з 2010 р. на 27% [8].

Незважаючи на низку позитивних тенденцій та відновлення макроекономічної стабільності, слід відзначити й існування доволі суттєвих диспропорцій, що формують ризики для фінансової стійкості банківського сектору.

По-перше, продовжилась тенденція накопичення обсягів державного боргу та витрат на його обслуговування. По-друге, так і залишилось невирішеним питання надзвичайної залежності стану вітчизняної економіки від кон'юнктури на світових товарних ринках. По-третє, незважаючи на низку заходів, спрямованих на пожвавлення ринку нерухомості, його стан на сьогоднішній день можна класифікувати як депресійний. На це вказує і динаміка цін, і рівень ліквідності, що визначається загальним обсягом укладених угод.

Висновки з проведеного дослідження. Проаналізовані вище фактори порушення фінансової стійкості банків на макrorівні часто мають досить серйозний вплив на банківську систему в цілому, прикладом чого є поглиблення наслідків світової фінансово-економічної кризи в Україні.

Наявність макроекономічних дисбалансів, значна відкритість економіки, залежність від кон'юнктури, яка склалась на світових товарних і фінансових ринках, суперечності між функціями регуляторів фінансового ринку, нагромадження значного рівня короткострокової заборгованості державного і приватного секторів, недостатньо якісний рівень корпоративного управління – все це є неповним переліком перманентних викликів для фінансової стійкості вітчизняної банківської системи.

Бібліографічний список

1. Ильясов С. М. Устойчивость банковской системы: механизмы управления, региональные особенности / С. М. Ильясов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 305 с.
2. Фетисов Г. Г. Устойчивость банковской системы и методология ее оценки : автореферат диссертации на соискание уч. степ. д-ра экон. наук : спец. 08.00.10 «Финансы, денежное обращение и кредит» / Г. Г. Фетисов ; МГУ им. М. В. Ломоносова. – М., 2003. – 18 с.
3. Макро- і мікроекономічні складові розвитку : [монографія] / [Стельмах В. С., Єпіфанов А. О., Сало І. В. та ін.]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 505 с.
4. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
5. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org>.
6. Про державний бюджет України на 2009 рік : Закон України від 26.12.2008 № 835-VI [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=835-17>.
7. Офіційний сайт Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Офіційний сайт Міжнародного валютного фонду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://imf.org>

Анотація

Визначено фактори порушення фінансової стійкості банківської системи України. Виокремлено чинники макросередовища, які впливають на фінансову стійкість банківської системи (ФСБС). Проаналізовано вплив основних макроекономічних показників на ФСБС України.

Ключові слова: банківська система, фінансова стійкість, валовий внутрішній продукт (ВВП), державний борг, інфляція, доходи населення.

Аннотация

Определены факторы нарушения финансовой устойчивости банковской системы Украины. Выделены факторы макросреды, влияющие на финансовую устойчивость банковской системы (ФСБС). Проанализировано влияние основных макроекономических показателей на финансовую устойчивость банковской системы (ФСБС) Украины.

Ключевые слова: банковская система, финансовая устойчивость, валовой внутренний продукт (ВВП), инфляция, доходы населения.

Annotation

The factors of violation of financial stability of the banking system of Ukraine are certain. The factors of macroenvironment are distinguished that influence on financial stability of the banking system (FSBS). Influence of basic macroeconomic indexes is analysed on financial stability (FSBS) of Ukraine.

Key words: banking system financial stability, gross domestic product (GDP) government debt, inflation, profits of population.

УДК 336.14

**Алексєнко Л.М.,
д.е.н., професор кафедри фінансів суб'єктів
господарювання і страхування,
Шулюк Б.С.,
викладач кафедри фінансів,
Тернопільський національний економічний університет**

УДОСКОНАЛЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ БЮДЖЕТУВАННЯ ВИДАТКІВ СФЕРИ СОЦІАЛЬНО- КУЛЬТУРНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В умовах реформування та модернізації системи державного управління актуальності набувають питання підвищення ефективності використання бюджетних коштів на сферу соціально-культурних послуг при постійно зростаючих потребах суспільства. Вирішення цих завдань можна досягнути шляхом застосування технологій бюджетування, що дасть змогу інституціям, відповідальним за прийняття державних рішень, чітко визначити пріоритети, цілі й напрями соціально-культурного розвитку на коротко-, середньо- і довготривалу перспективи, а також конкретні заходи, котрі забезпечують їх досягнення, з визначенням необхідних для цього фінансових, матеріально-технічних, інформаційних та трудових ресурсів.

Проте нині залишаються нерозв'язаними проблеми, пов'язані з впровадженням та функціонуванням елементів бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг. Зазначені питання ще не набули належного рівня зацікавленості з боку науковців, що негативно відбивається на конструктивності та розмаїтті напрямів його удосконалення. Тому в умовах швидкоплинних змін, що відбуваються в державі, питання активізації наукових зусиль, спрямованих на пошук шляхів вдосконалення зазначеного бюджетування, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці внесок до оптимізації процесу управління видатками на сферу соціально-культурних послуг, визначення їх структури та контролю за ефективним використанням бюджетних коштів зробили такі вітчизняні вчені, як О. Василик, О. Кириленко, М. Крупка, Л. Літвінцева, І. Луніна, В. Опарін, З. Перун, О. Самошкіна, В. Суторміна, І. Чугунов, С. Юрій та ін. Аналіз останніх досліджень і публікацій дає змогу констатувати про невирішені проблеми, котрі стосуються удосконалення управлінських підходів у сфері бюджетного планування видатків, формування та впровадження бюджетних програм в процесі реалізації соціально-культурних пріоритетів та державного фінансового контролю за їх реалізацією.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка методологічних і практичних підходів до бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг та формування шляхів удосконалення його функціональних елементів в умовах ринкових та демократичних перетворень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг залежить від результативності впровадження елементів програмно-цільового методу, взаємодія котрих забезпечує послідовність проведення бюджетної політики та встановлює взаємозв'язок між витраченими бюджетними коштами та соціальними результатами [8, с. 305]. Враховуючи те, що більшість стратегічних завдань соціально-культурної політики розробляються на кілька бюджетних років і закріплені у відповідних програмах, то на практиці програмно-цільовий метод бюджетування має реалізовуватись в умовах середньотермінового планування. Згадане планування є важливим інструментом управління бюджетними коштами, котрий сприяє підвищенню ефективності прийняття фінансових рішень, відкритості процесу управління і прозорості прийняття рішень [7, с. 156].

Практика планування видатків бюджету на сферу соціально-культурних послуг свідчить про те, що середньотермінові прогнозні показники передусім відіграють роль довідкової інформації і не слугують підґрунтям для планування соціально-культурних показників щорічного бюджету [6, с. 116]. Це спричинено недостатньою обґрунтованістю і точністю макроекономічного прогнозування, частими змінами бюджетного законодавства, закріпленими законодавчо соціальними гарантіями, котрі не забезпечені фінансовими ресурсами, залежністю видатків від структурних реформ, а також відсутністю науково обґрунтованої соціально-культурної стратегії, розробка якої дала б змогу пов'язати певні стратегічні пріоритети з очікуваними бюджетними ресурсами у короткотерміновому періоді та середньо- й довготерміновій перспективі. Тому для удосконалення середньотермінового бюджетного планування необхідно здійснити такі заходи:

– оцінити тенденції соціально-культурного розвитку держави за галузями: освіти, охорони здоров'я, соціального захисту і соціального забезпечення, культури й туризму та з'ясувати невирішені

завдання, котрі є резервами подальшого суспільного розвитку. Відтак визначити соціально-культурні пріоритети;

– розробити середньотермінові програмні заходи за трьома напрямками сценарних прогнозів: песимістичним, базовим і оптимістичним, що обумовлено неможливістю спрогнозувати умови, котрі складуться в перспективі й виявити їх вплив на досягнення поставлених цілей. При цьому прогнозування бюджетних ресурсів та їхнє використання повинно ґрунтуватися на науково обґрунтованих принципах, зображених на рис. 1;

– окреслити проблеми, що з високим ступенем ймовірності можуть виникнути внаслідок різних очікуваних перспектив макроекономічного розвитку впродовж середньотермінового періоду. Зокрема, визначальною є економічна взаємозалежність між процесами формування і використання бюджетних коштів та обсягами валового внутрішнього продукту як в цілому, так і з його складовими залежно від соціального призначення бюджетних ресурсів. Окрім того, в умовах нестабільності розвитку економіки України при здійсненні планування видатків на сферу соціально-культурних послуг необхідно враховувати показники, котрі характеризують динаміку і пропорції розвитку економіки, а саме: інфляції, обмінного курсу національної валюти, державного боргу та їхні зміни у прогнозованому періоді. Аналізуючи та прогножуючи появу таких проблем, доцільно розробити комплекс заходів щодо коригування соціально-культурної політики держави;

– оцінити обсяг видатків у розрізі головних розпорядників бюджетних коштів за роками відповідного періоду. При недостатньому обсязі наявних коштів, варто здійснити пошук додаткових джерел їх залучення. Якщо це неможливо, слід ранжувати за ступенем важливості програмні заходи й обирати найважливіші для суспільного розвитку;

– розробити організаційний механізм реалізації програмних заходів з метою забезпечення прийняття оптимальних управлінських рішень, спрямованих на вирішення певних завдань за умов мінімізації сукупних ресурсів та досягнення головної мети програми. Перевагами такого механізму є те, що в його межах визначаються виконавці, котрі наділені відповідними повноваженнями та несуть відповідальність за кінцевий результат.

Рис. 1. Принципи організації ефективної моделі середньотермінового бюджетного планування видатків на сферу соціально-культурних послуг*

* побудовано автором

Таким чином, послідовність розробки дій та реалізації середньотермінового бюджетного планування видатків на сферу соціально-культурних послуг дасть змогу забезпечити виконання основних функцій, а саме: визначення цілей соціально-культурної політики й забезпечення відкритості їх досягнення впродовж запланованого періоду, вибір раціональних шляхів фінансового забезпечення соціального розвитку, підвищення відповідальності головних розпорядників бюджетних коштів за раціональне використання бюджетних коштів тощо; а також визначити методологію коригування здійснених бюджетних прогнозів, оцінки стійкості і ризиків, прив'язки пріоритетів соціально-культурної

політики з умовами їхньої реалізації, формування граничних обсягів витрат для головних розпорядників бюджетних коштів на двоохрічний період.

Для ефективного впровадження середньотермінового бюджетного планування необхідне затвердження Кабінетом Міністрів України постанови про порядок розроблення середньотермінового бюджету, що визначає його формат, процедуру перегляду параметрів, взаємозв'язок із щорічним проектом бюджету. Водночас з метою підвищення надійності середньотермінових бюджетних прогнозів варто ввести вимогу про щорічне подання параметрів перспективного бюджету в діючих і порівняних умовах, а також обґрунтування причин відхилення від раніше затверджених показників. Така практика дасть змогу поєднати три складові побудови ефективної держави: соціальну захищеність громадян, інноваційно-інвестиційне зростання економіки та передбачуваність середньотермінової бюджетної політики [1, с. 3].

Перехід до середньотермінового бюджетного планування видатків на сферу соціально-культурних послуг пов'язаний із підвищенням ролі й удосконаленням довготермінового бюджетного планування. Адже формування бюджетних видатків на середньотермінову перспективу повинно відповідати стратегічним цілям діяльності головних розпорядників бюджетних коштів, затверджених нормативно-правовими документами на державному рівні та здійснюватись у контексті визначеної стратегії соціально-культурного розвитку. Проте в Україні відсутня єдина стратегія соціально-культурного розвитку держави. Існує велика кількість програм, що є відособленими та нескоординованими між собою, не призначені для досягнення певної стратегічної мети суспільного розвитку. Така ситуація зводить нанівець зусилля з реалізації пріоритетів соціальної політики, підвищення її ефективності, розпорошує державні фінанси, призводить до значних фінансових втрат суспільства. Тому, на сьогодні надзвичайно важливою є проблема розроблення єдиної стратегії соціально-культурного розвитку держави з чітким формулюванням суспільних пріоритетів, цільових установок та завдань, відповідно до якої слід змінити всі інші програми та проекти розвитку, що сприятиме успішній реалізації стратегічного бюджетного планування у вітчизняній практиці.

Водночас основними напрямками розвитку зазначеного планування є: запровадження складання довготермінових бюджетних планів (стратегій) разом із складанням щорічного бюджету; забезпечення обов'язковості складання стратегічних планів діяльності для головних розпорядників бюджетних коштів відповідно до стратегії соціально-культурного розвитку держави; удосконалення методології довготермінового бюджетного планування шляхом підвищення обґрунтованості, точності та надійності бюджетних показників.

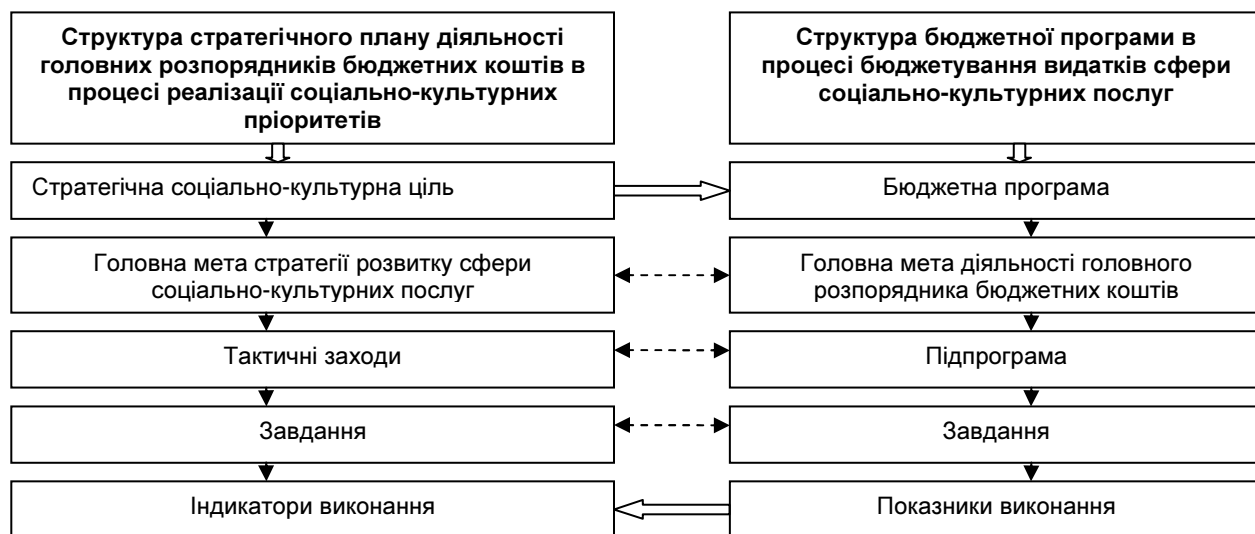
Ефективною формою реалізації стратегій суспільного розвитку на державному, регіональному та місцевому рівні є державні цільові та бюджетні програми. З моменту запровадження програмної класифікації видатків до сьогодні процес розроблення, затвердження та виконання програм мав тенденцію безсистемного розвитку та недостатнього моніторингу. Рішення щодо їх виконання приймалися різними органами державної влади (Верховною Радою України, Президентом України, Кабінетом Міністрів України). Внаслідок недостатньої нормативної урегульованості програмного процесу має місце неузгодженість між собою діючих програм, дублювання їх заходів і завдань. Як наслідок, з кожним роком кількість прийнятих програм збільшується, а можливість фінансування їх ускладнюється. Адже фінансування практично всіх державних цільових програм у сфері соціально-культурних послуг, маючи довготерміновий характер, не узгоджені з перспективними можливостями бюджету на відповідний рік. Як наслідок, зазначені проблеми спричиняють розпорошення бюджетних коштів, значне недофінансування програм, зрив графіків їх виконання і призводить до низької результативності та неефективності бюджетних вкладень й недосягнення очікуваних соціальних результатів. Таким чином, для розв'язання суперечностей між довготерміновим характером реалізації державних цільових програм та щорічним їх фінансуванням, а також забезпечення успішності їх реалізації необхідно:

- відповідно до бюджетних очікувань у середньотерміновій перспективі запровадити методику перегляду та розподілу програм на: а) пріоритетні, що фінансуються у повному обсязі встановленого терміну; б) актуальні, фінансування котрих може бути скорочене через недостатність бюджетних коштів; в) недоцільні, тобто такі, що втратили свою важливість внаслідок зміни загальнодержавних пріоритетів. Разом з тим, варто ввести у бюджетну практику щорічний перегляд програм, встановлення проміжних результатів їх реалізації та наявних можливостей бюджетного фінансування;
- розроблення та нормативне врегулювання критеріїв відбору й затвердження державних цільових програм на середньо- та довготермінову перспективу, котрі б враховували: ступінь відповідності мети програми суспільним пріоритетам, соціальний ефект від впровадження цільової програми, значний рівень інвестиційної та інноваційної складової у загальному обсязі запланованих витрат, контрольні показники, що відображають результативність реалізації заходів програми тощо;
- для досягнення високого рівня соціально-економічного ефекту від упровадження державних цільових програм необхідно надавати перевагу тим програмам, які становлять належним чином обґрунтовані та прораховані інвестиційні проекти та відрізняються інноваційним характером;
- забезпечення фінансування державних цільових програм у запланованих обсягах до встановленого графіка шляхом розробки та запровадження методики узгодження державних цільових

програм з процесом формування державного бюджету на середньотерміновий період, а також можливість їх перегляду відповідно до бюджетних очікувань.

Для досягнення цілей, визначених на етапі стратегічного планування в програмних і прогнозних документах, головні розпорядники бюджетних коштів формують бюджетні програми, тобто на основі державних цільових програм формуються бюджетні програми, котрі можуть включати як декілька цільових програм, так і окремі їх частини. Незважаючи на те, що відповідно до законодавства України [2] одна бюджетна програма повинна виконуватися певним розпорядником бюджетних коштів і не повинна мати аналогів, у вітчизняній практиці згадані розпорядники виконують велику кількість програм, не структурованих за підпрограмами та завданнями. Така практика призводить до ускладнення здійснення моніторингу та контролю за їх виконанням й результативністю, непрозорості фінансових потоків, що знижує ефективність використання бюджетних коштів. Тому актуальним завданням є упорядкування функцій головних розпорядників бюджетних коштів з відповідною оптимізацією бюджетних програм, тобто скорочення їх кількості, укрупнення (за основними функціями розпорядників) та формування відповідно до галузевої приналежності. При цьому реалізувати дане завдання можна шляхом дотримання основних методологічних вимог до формування бюджетних програм, основними з яких є:

- встановлення взаємозв'язку між бюджетними програмами та стратегічними цілями, де кожен структурний елемент програми має прив'язку до елементів стратегічного плану (див. рис. 2);
- ієрархічна будова бюджетних програм, де кожна програма складається з підпрограм, котрі поділяються на завдання та напрямки. Водночас для уникнення дублювання однакових функцій, кожна підпрограма повинна належати одній програмі, а завдання і напрямки діяльності – одній підпрограмі відповідно до галузевої належності;
- встановлення взаємозв'язку між витраченими бюджетними коштами і плановими (очікуваними) результатами у програмах та підпрограмах, що дасть змогу приймати обґрунтовані бюджетні рішення в умовах обмеженості фінансових ресурсів держави;
- здійснення аналізу ступеня досягнення поставлених цілей у процесі фінансування сфери соціально-культурних послуг, забезпечення ефективності бюджетних витрат та їх цільового призначення. Крім того, необхідно формувати висновки і застереження для перспективних планів соціально-культурного розвитку на наступні роки;
- запровадження чіткої управлінської підзвітності за процесом реалізації програм, включаючи особисту відповідальність.

Рис. 2. Взаємозв'язок елементів стратегічного плану та бюджетної програми в процесі бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг*

* побудовано автором

Підвищення ефективності реалізації функціональних елементів бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг потребує дієвого державного фінансового контролю за виконанням державних цільових і бюджетних програм. У вітчизняній практиці право на здійснення контрольних, контрольно-ревізійних, наглядових та аудиторських функцій щодо використання бюджетних коштів мають контролюючі органи державної влади [3; 4; 5], котрі функціонують відокремлено, без регламентованого розподілу функцій, процедур, визначеного механізму взаємодії та координації діяльності між центром та регіонами, що не сприяє формуванню цілісної системи фінансового контролю.

Ситуація ускладнюється можливістю доступу до офіційної звітності про використання бюджетних коштів на соціально-культурні цілі, невизначеністю порядку встановлення відповідальності посадових осіб на місцевому рівні, що зумовлює зниження рівня фінансово-бюджетної дисципліни як в цілому по країні, так і в переважній більшості регіонів. Незацікавленість керівників місцевих органів влади у підвищенні дієвості та ефективності фінансового контролю, а також зволікання процесу розвитку сфери соціально-культурних послуг призводить до недостатнього рівня інформування громадськості щодо фінансування видатків на згадану сферу та результатів контрольних заходів.

Таким чином, з метою забезпечення стабілізації фінансово-бюджетної дисципліни щодо використання бюджетних коштів на соціально-культурні цілі необхідно поступово трансформувати систему тотальних перевірок у сучасну європейську модель розвитку державного фінансового контролю, метою якої є попередження та недопущення бюджетних порушень. При цьому основним принципом побудови такої моделі повинна стати її децентралізація. А саме, необхідно створити в органах місцевої влади всіх рівнів систему внутрішнього та громадського зовнішнього незалежного контролю, котрі б забезпечували:

- контроль за оцінкою обґрунтованості й законності показників бюджетних видатків на сферу соціально-культурних послуг та їх виконанням;
- контроль за виконанням місцевих програм соціально-культурного розвитку;
- організацію і проведення поточного контролю за належним виконанням бюджетів щодо фінансування соціально-культурних видатків, проведення тематичних перевірок за окремими статтями бюджету;
- аналіз порушень і відхилень від затверджених показників під час використання коштів на соціально-культурні цілі, визначення причини таких порушень і підготовку пропозицій щодо їх усунення та недопущення у майбутньому.

Зазначені проблеми щодо формування звітності контролюючих органів свідчать про низький рівень об'єктивності та достовірності показників реалізації державних цільових та бюджетних програм. У цьому контексті важливим є удосконалення інформаційно-аналітичних можливостей щодо здійснення моніторингу програм, у т. ч. аналізу їх виконання за контрольними (результативними) показниками. Водночас використання результативних показників не завжди дає об'єктивне уявлення про ступінь досягнення запланованих цілей чи результативність використання бюджетних коштів, а отже, не можуть бути використані для оцінки ефективності програми і прийняття рішення щодо доцільності її подальшої реалізації. Одним із напрямів збільшення ваги результативних показників може стати впровадження регулярних звітів керівників розпорядників бюджетних коштів перед відповідними органами виконавчої влади щодо результативності та ефективності використання бюджетних коштів у рамках здійснюваних державних цільових й бюджетних програм. Зокрема, доцільно було б ввести доповіді головних розпорядників бюджетних коштів про результати і плани діяльності й подання їх Міністерству фінансів України. Це дало б змогу систематизувати цілі, завдання міністерств та відомств, а також отримати практичний досвід прив'язки фактичних й запланованих видатків до кінцевих результатів. Такі доповіді повинні відображати: цілі та завдання діяльності головного розпорядника бюджетних коштів, їх взаємозв'язок з соціально-культурними пріоритетами держави; відповідні зобов'язання у певній сфері діяльності; досягнуті у звітному періоді й заплановані на середньотермінову перспективу кількісно вимірювані результати, а також спрямовані на їхню реалізацію бюджетні програми; оцінку результативності бюджетних витрат, обґрунтування заходів щодо її підвищення.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, зазначимо, що для ефективного функціонування елементів бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг необхідно здійснити такі заходи: по-перше, вдосконалити методику програмно-цільового бюджетування в контексті вирішення проблем, пов'язаних з недостатнім та неякісним фінансуванням сфери соціально-культурних послуг; по-друге, провести модернізацію системи стратегічного бюджетного планування і прогнозування видатків на згадану сферу; по-третє, змінити підходи до формування й виконання бюджетних програм, а також створити систему оцінювання результативності їх реалізації шляхом впровадження регулярних звітів головних розпорядників бюджетних коштів перед відповідними органами виконавчої влади, зокрема Міністерством фінансів України; по-четверте, підвищити дієвість та ефективність державного фінансового контролю за використанням бюджетних коштів на соціально-культурні цілі, що дасть змогу забезпечити макроекономічну стабільність, розроблення нових та підвищення ефективності вже діючих державних цільових та бюджетних програм в контексті створення умов для матеріального забезпечення суспільства на рівні сучасних стандартів, задоволення його когнітивних та культурних потреб.

Таким чином, удосконалення функціональних елементів бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг сприятиме підвищенню якості розроблення та реалізації соціально-культурної політики, ефективності надання суспільних послуг, рівня фінансового контролю під час виконання кожної програмно-цільової чи бюджетної програми, забезпеченню раціональності використання бюджетних коштів. Модернізація має сприяти розробці оптимальної моделі поєднання

централізації і децентралізації з урахуванням особливостей трансформаційних процесів в економіці України.

Бібліографічний список

1. Бюджет-2012: консервативний та збалансований // Урядовий кур'єр. – 2012. – № 8. – 17 січня. – С. 3.
2. Бюджетний кодекс України. Затверджений Верховною Радою України 08.07.2010 р. № 2456-VI (із змінами і доповненнями за станом на 12.01.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 59. – С. 9.
3. Про Положення про Державну казначейську службу України: Указ Президента України від 13.04.2011 р. № 460/2011 (із змінами і доповненнями за станом на 29.11.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – С. 310.
4. Про Положення про Державну фінансову інспекцію України: Указ Президента України від 23.04.2011 р. № 499/2011 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31. – С. 11.
5. Про Рахункову палату: Закон України від 11.07.1996 р. № 316/96-ВР (із змінами і доповненнями за станом на 14.12.2000 р.) [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/167270662>.
6. Самошкіна О. А. Перспективне прогнозування видатків бюджету та його вплив на соціально-економічний розвиток / О. А. Самошкіна // Наукові праці НДФІ. – 2008. – № 4 (45). – С. 112–117.
7. Феценко Л. В. Вдосконалення бюджетного планування і прогнозування / Л. В. Феценко // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2011. – № 34. – С. 154–157.
8. Ярошевич Н. Б. Розвиток в Україні сучасних світових технологій макрофінансового бюджетування / Н. Б. Ярошевич, В. Є. Матвіїшин // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Випуск 21.17. – С. 304–310.

Анотація

Розглянуто особливості функціонування елементів бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг в умовах застосування програмно-цільового методу. Вдосконалено практику бюджетного планування і прогнозування видатків на згадану сферу. Узагальнено методологічні вимоги до формування й виконання бюджетних та державних цільових програм в процесі реалізації суспільних пріоритетів. Аргументовано необхідність підвищення дієвості державного фінансового контролю з метою якісного фінансування соціально-культурних послуг.

Ключові слова: бюджетування видатків сфери соціально-культурних послуг, бюджетне планування і прогнозування видатків, бюджетні та державні цільові програми, державний фінансовий контроль.

Аннотация

Рассмотрены особенности функционирования элементов бюджетирования расходов сферы социально-культурных услуг в условиях применения программно-целевого метода. Усовершенствовано практику бюджетного планирования и прогнозирования расходов на эту сферу. Обобщены методологические требования к формированию и исполнению бюджетных и государственных целевых программ в процессе реализации общественных приоритетов. Аргументировано необходимость повышения действенности государственного финансового контроля с целью качественного финансирования социально-культурных услуг.

Ключевые слова: бюджетирования расходов сферы социально-культурных услуг, бюджетное планирование и прогнозирование расходов, бюджетные и государственные целевые программы, государственный финансовый контроль.

Annotation

The features of the elements of budgeting expenditure sphere of social and cultural services in the application of program budgeting. Improved practices of budgeting and forecasting expenditures for these areas. Generalized methodological requirements for the development and implementation of the budget and national target programs in the implementation of social priorities. The necessity to improve the efficiency of state financial control in order to finance high-quality social and cultural services.

Key words: budgeting expenditure sphere of social and cultural services, budget planning and forecasting expenditures, budget and state programs, state financial control.

УДК 336.71:519.217

Гадецька С.В.,
к.ф.-м.н., завідувач кафедри вищої математики,
Сидоренко О.М.,
доцент кафедри банківської справи,
Гуренко О.А.,
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи
Національного банку України (м. Київ)

АНАЛІЗ ТА ПРОГНОЗУВАННЯ ПРОБЛЕМНОЇ ЗАБОРГОВАНOSTІ БАНКІВ З ВИКОРИСТАННЯМ АДАПТИВНОЇ МОДЕЛІ БРАУНА

Постановка проблеми. Тенденції розвитку банківської системи України вказують на те, що незалежно від типу кредитної політики, якості кредитного портфеля, методик, які застосовуються при управлінні кредитним ризиком, усі банки стикаються з проблемами неповернення кредитів. Знаходження ефективних методів управління проблемною заборгованістю банків набуває особливої актуальності в реаліях сучасної банківської системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання управління проблемними активами досліджується у роботах багатьох вітчизняних науковців, таких як О. Барановський [1], О. Білай [2], М. Долгальова [4], А. Здобувач [5], А. Слобода [8]. Проте у роботах зазначених авторів не приділено достатньо уваги вдосконаленню системи управління проблемними активами шляхом застосування методів аналізу та прогнозування проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків.

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в обґрунтуванні необхідності вдосконалення системи управління проблемними активами шляхом застосування методів аналізу та прогнозування проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків з використанням адаптивної моделі Брауна.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективна організація кредитної діяльності відіграє важливу роль для банків України, так як більшу частину активів банківської системи представлено саме кредитними вкладеннями. Характерною рисою сучасної банківської кризи є істотне погіршення якості кредитних портфелів банків, яке з середини 2008 р. по сьогоднішній день здійснюється значними темпами. Так, якщо на кінець 2008 р. питома вага проблемної кредитної заборгованості в банках складала 1,9%, на початок 2012 р. цей показник вже складав 10,4%. Період найбільш активного росту простроченої заборгованості доводиться на 2009 р. У 2010 р. ріст простроченої заборгованості істотно сповільнився, а починаючи з жовтня 2010 р. практично припинився. Це пояснюється, з одного боку, початком стабілізації економіки, а з іншого боку - активізацією угод з продажу кредитних портфелів і першими кроками банків у напрямі відновлення кредитування. У 2011-2012 роках спостерігається тенденція до поступового зменшення частки проблемної заборгованості та нарощування банками кредитних портфелів. Паралельно з ростом простроченої заборгованості банки вимушені були збільшувати резерви, тому динаміка росту резервів співпадала з динамікою росту рівня простроченої заборгованості (рис. 1).

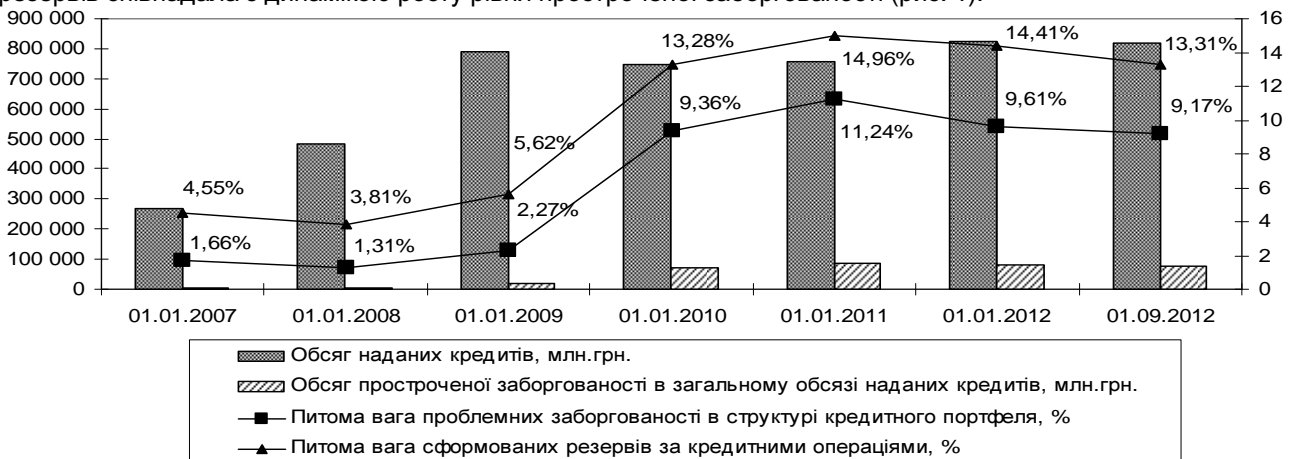

Рис. 1. Динаміка обсягу наданих кредитів, проблемної заборгованості та резервів за кредитними операціями банків України протягом 2007-2012 рр.

Джерело : складено авторами за даними [7]

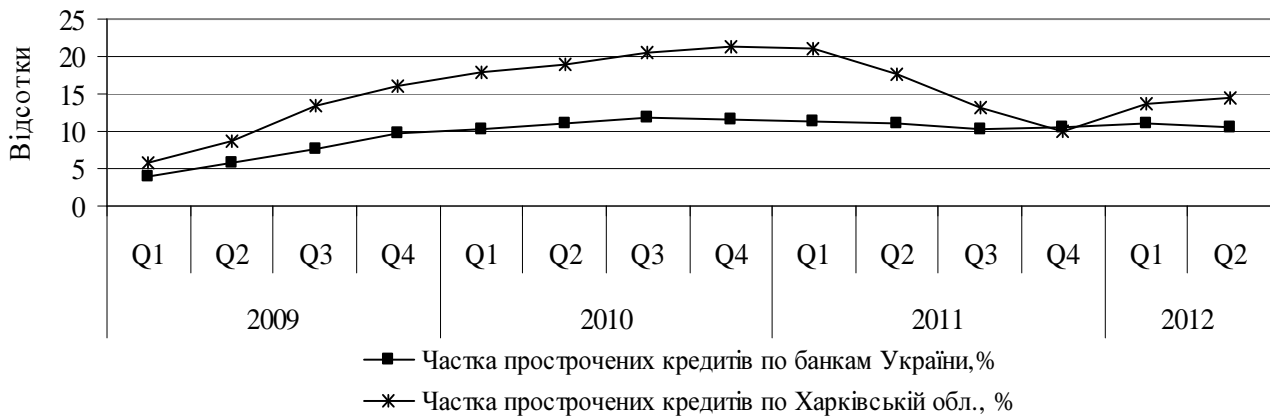
При цьому максимальна питома вага в загальному обсязі проблемної заборгованості банків України доводиться на найбільші міста і прилеглі до них області: Київську, Дніпропетровську, Донецьку, Харківську, Одеську. Динаміку обсягу наданих та прострочених кредитів банків України та Харківського регіону протягом 2009–2012 років наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Динаміка обсягу наданих та прострочених кредитів банків України та Харківського регіону протягом 2009–2012 років, млн. грн.

Дата	Надані кредити, всього	Прострочені кредити, всього	Надані кредити, Харківська обл.	Прострочені кредити, Харківська обл.
Січень 09	776 063	18 900	16 265	552
Лютий 09	763 857	22 595	16 259	710
Березень 09	759 664	27 955	16203	958
Квітень 09	756 427	32 437	16 910	1 254
Травень 09	746 050	36 497	16 969	1 397
Червень 09	749 738	40 679	16950	1492
Липень 09	746 563	46 055	16 182	1 606
Серпень 09	755 355	51 418	15 992	1 967
Вересень 09	770024	54757	15928	2119
Жовтень 09	751 120	60 882	14 986	2 285
Листопад 09	746 292	65 317	14 801	2 404
Грудень 09	747 348	69 935	14823	2380
Січень 10	730 096	68 215	14 745	2 485
Лютий 10	731 602	70 211	14 800	2 544
Березень 10	722 664	71 776	15005	2668
Квітень 10	723 593	74 332	14 997	2 789
Травень 10	719 681	77 328	15 261	2 896
Червень 10	717 299	77 591	15643	2974
Липень 10	725 298	83 403	15 598	3 236
Серпень 10	731638	85230	15 301	3 016
Вересень 10	745 864	86 507	15422	3165
Жовтень 10	750 233	89 667	15 661	3 692
Листопад 10	757 891	90 319	15 810	3 727
Грудень 10	755 030	84 851	16180	3457
Січень 11	754 811	83 803	16 155	3 532
Лютий 11	763 802	85 372	16 357	3 525
Березень 11	776 574	85 581	15881	3333
Квітень 11	779 545	86 269	15 336	2 735
Травень 11	786 412	86 443	15 358	2 757
Червень 11	792 047	86 354	15507	2728
Липень 11	800 588	83 522	15 124	2 040
Серпень 11	807 830	83 147	15 268	2 032
Вересень 11	821 685	82 772	15416	2012
Жовтень 11	829 317	83 036	15 722	2 052
Листопад 11	827 596	80 359	15 849	2 099
Грудень 11	825 320	79 292	15586	1544
Січень 12	823 822	80 182	15 640	1 583
Лютий 12	823 181	81 712	16 426	2 237
Березень 12	827 396	79 794	16411	2231
Квітень 12	831 455	81 978	16 460	2 357
Травень 12	820 414	78 315	16 030	2 404
Червень 12	832 672	75 651	16421	2370
Липень 12	827252	75913	16 482	2 513

Частку простроченої кредитної заборгованості банків України та Харківського регіону протягом 2009–2012 років показано на рис. 2.

Рис. 2. Частка простроченої кредитної заборгованості банків України та Харківського регіону протягом 2009–2012 років

Джерело : складено авторами за даними [4]

Одним з методів попередження виникнення проблемної заборгованості є її завчасне прогнозування. Використовуючи інформацію про обсяг кредитного портфеля за період з 1 січня 2009 року до 1 липня 2012 року (див. табл. 1), побудуємо адаптивну модель Брауна, параметри якої забезпечують адекватне відображення тенденції процесу при одночасній фільтрації випадкових відхилень, з метою отримання прогнозу на три наступні періоди часу [6]. Реалізацію методу було зроблено наступним чином. За першими п'ятьма точками часового ряду оцінюємо значення a_0 та a_1 параметрів моделі за допомогою методу найменших квадратів для лінійної апроксимації (1):

$$\hat{y}_t = \hat{a}_0 + \hat{a}_1 t \quad (1)$$

У випадку наданих кредитів банків України отримуємо початкові значення параметрів моделі $\hat{a}_0 = 780649$ і $\hat{a}_1 = -6745,6$, які відповідають моменту часу $t=0$ (у випадку обсягу прострочених кредитів банків України – $\hat{a}_0 = 14166$, $\hat{a}_1 = 4503,6$; у випадку обсягу наданих кредитів банків Харківської області – $\hat{a}_0 = 15903,5$, $\hat{a}_1 = 205,9$; у випадку обсягу прострочених кредитів банків Харківської області – $\hat{a}_0 = 303,9$, $\hat{a}_1 = 223,45$).

Використовуючи параметри $\hat{a}_0$ і $\hat{a}_1$, які відповідають нульовому моменту часу, робимо прогноз на перший момент часу. Порівнявши розрахункове значення $\hat{y}_1$ показника з фактичним значенням y_1 , знаходимо величину похибки прогнозування e_1 , яка для інших членів ряду знаходиться за формулою (2):

$$e_{(t)} = y_{(t)} - \hat{y}_{(t)} \quad (2)$$

Корегуємо параметри моделі за наступними формулами (3)-(4):

$$a_{0(t)} = a_{0(t-1)} + a_{1(t-1)} + (1 - \beta^2) e_{(t)}, \quad (3)$$

$$a_{1(t)} = a_{1(t-1)} + (1 - \beta) e_{(t)}, \quad (4)$$

де β - коефіцієнт дисконтування даних, величина якого відображає ступінь довіри до останніх спостережень.

За допомогою надбудови «Поиск решения» в табличному редакторі Microsoft Excel знаходимо оптимальне значення параметру згладжування, яке для обсягу кредитного портфеля банків України становить 0,44 (у випадку обсягу прострочених кредитів банків України – 0,46; у випадку обсягу наданих кредитів банків Харківської області – 0,41; у випадку обсягу прострочених кредитів банків Харківської області – 0,51). При цьому в якості критерію оптимальності приймається критерій мінімуму середньоквадратичного відхилення похибки прогнозування.

За моделлю із скорегованими параметрами $a_{0(t)}$ та $a_{1(t)}$ знаходимо точкові прогнози на наступні моменти часу. При цьому для побудови прогнозу використовуємо параметри моделі, отримані в останній момент часу ($t=43$).

Довірчі інтервали прогнозів знайдено за формулою (5):

$$y_{t+\tau} \pm s_e \cdot t_{\alpha}(n-2) \cdot \sqrt{\frac{(1-\beta) \cdot [1+4\beta+5\beta^2+2(1-\beta)(1+3\beta)\tau+2(1-\beta)^2\tau^2]}{(1+\beta)^3}}, \quad (5)$$

де $s_e = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n e_i^2}{n-1}}$ – середній квадрат похибки прогнозування;

n – кількість спостережень ($n=43$);

$t_{\alpha}(n-2)$ – табличне значення t-критерію Стюдента при $n-2$ степенях свободи та рівні значущості α (в розрахунках обрано $\alpha=0,05$).

В результаті отримано прогнози зміни обсягу кредитної заборгованості банків України та Харківського регіону (рис. 3 - 6).

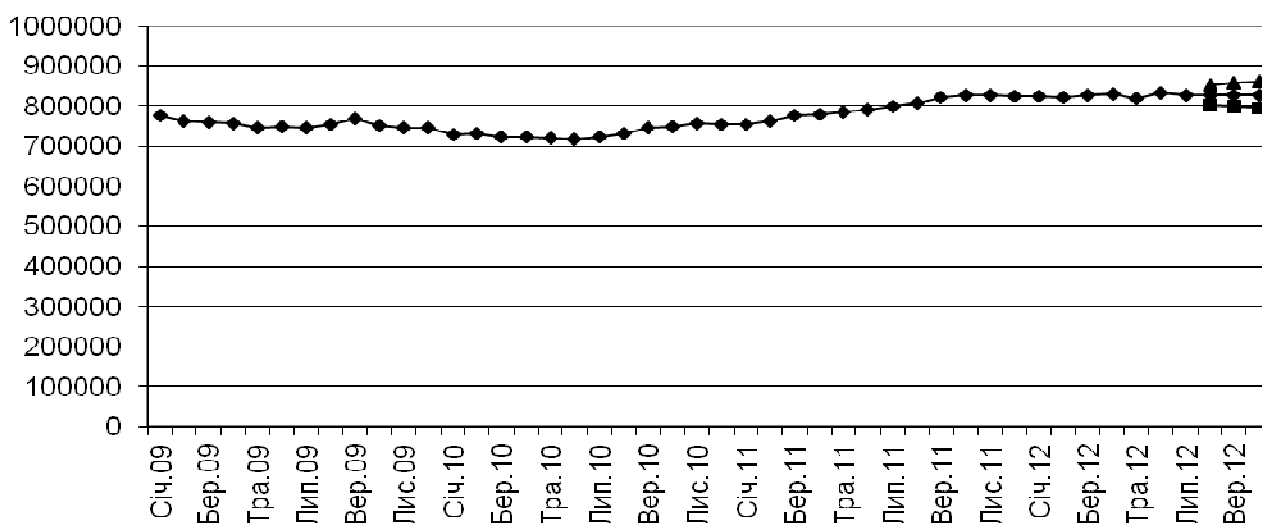

Рис. 3. Графік зміни обсягів наданих кредитів банків України з урахуванням прогнозу на наступні 3 місяці, млн. грн.

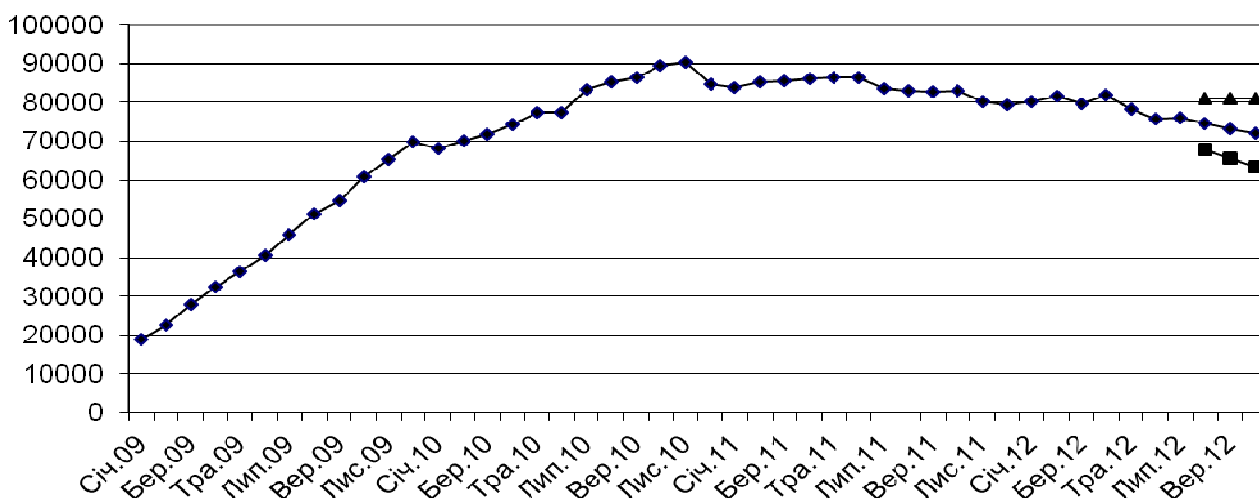

Рис. 4. Графік зміни обсягів прострочених кредитів банків України з урахуванням прогнозу на наступні 3 місяці, млн. грн.

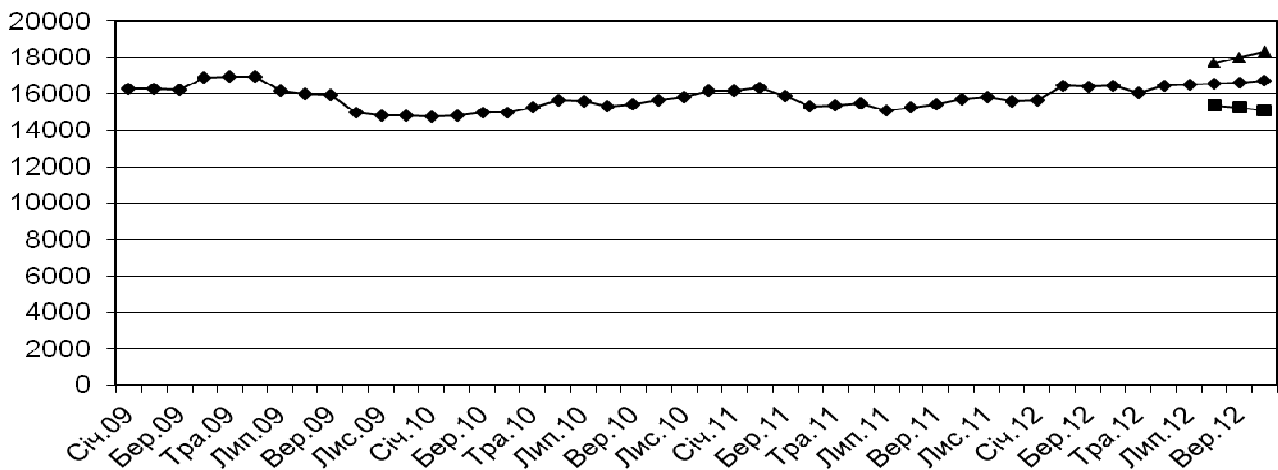

Рис. 5. Графік зміни обсягів наданих кредитів банків Харківського регіону з урахуванням прогнозу на наступні 3 місяці, млн. грн.

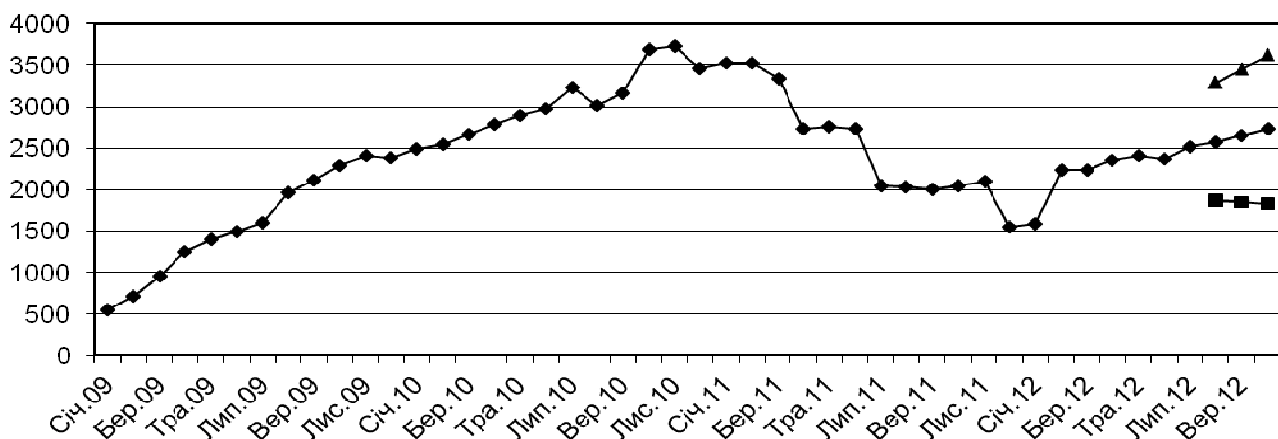

Рис. 6. Графік зміни обсягів прострочених кредитів банків Харківського регіону з урахуванням прогнозу на наступні 3 місяці, млн. грн.

На основі отриманих результатів можна стверджувати (на рівні значущості 0,05), що обсяг кредитного портфеля банків України буде зростати і в жовтні 2012 року буде знаходитися в інтервалі від 795943,8 млн. грн. до 862492,7 млн. грн. (обсяг прострочених кредитів банків України – від 63367,45 млн. грн. до 81083,3 млн. грн.; обсяг наданих кредитів банків Харківської області – від 15101,74 млн. грн. до 18322,55 млн. грн.; обсяг прострочених кредитів банків Харківської області – від 1830,34 млн. грн. до 3621,24 млн. грн.). Вказана особливість тенденцій зміни обсягів кредитного портфеля встановлена завдяки можливостям адаптаційних моделей враховувати зміни та пристосовувати до них свої параметри.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз динаміки кредитної заборгованості банків України свідчить про поступове нарощування обсягів кредитного портфеля та зменшення частки проблемної заборгованості. Водночас частка проблемної заборгованості банків залишається значною. Подальше вдосконалення системи управління проблемними активами потребує застосування методів аналізу та прогнозування проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків з використанням адаптивної моделі Брауна.

Бібліографічний список

1. Барановський О. Проблемні банки: виявлення і лікування / О. Барановський // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 11. – С. 18-31.
2. Білай О. С. Аналіз та прогнозування основних показників проблемної заборгованості за кредитами у банках України / О. С. Білай, О. М. Притоманова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/16_97-109_Vis_720_Menegment.pdf.
3. Додаток до статистичного бюлетеня Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84921.
4. Долгальова М. О. Проблеми в управлінні поверненням кредитів / М. О. Долгальова,

О. Б. Атаманчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.nbuv.gov.ua/e-journals/znpnudps/2010_1/pdf/10dmaicr.pdf](http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/znpnudps/2010_1/pdf/10dmaicr.pdf).

5. Здобувач А. Р. Вплив проблемних активів на стабільність функціонування банківської системи України / А. Р. Здобувач [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol%20/nvnlut/20_5/251_Tuszycki_20_5.pdf

6. Орлова И. В. Экономико-математические методы и модели: компьютерное моделирование / И. В. Орлова, В. А. Половников. – М. : Вузовский учебник, 2007. – 365 с.

7. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.

8. Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 46-51.

Анотація

Проведено аналіз динаміки кредитної заборгованості банків України та Харківського регіону. Доведено необхідність та доцільність розрахунку прогнозних показників рівня проблемної заборгованості в кредитних портфелях банків. Використано адаптивну модель Брауна для прогнозування проблемної заборгованості банків.

Ключові слова: кредитна заборгованість, проблемна заборгованість, аналіз та прогнозування проблемної заборгованості, адаптивна модель Брауна.

Аннотация

Проведен анализ динамики кредитной задолженности банков Украины и Харьковского региона. Доказано необходимость и целесообразность расчета прогнозных показателей уровня проблемной задолженности в кредитных портфелях банков. Использовано адаптивную модель Брауна для прогнозирования проблемной задолженности банков.

Ключевые слова: кредитная задолженность, проблемная задолженность, анализ и прогнозирование проблемной задолженности, адаптивная модель Брауна.

Annotation

The analysis of the dynamics of credit debt bank Ukraine and Kharkiv region. The necessity and feasibility of calculating predictive indicators of problem debts in the loan portfolios of banks. Used Brown adaptive model for predicting debt problem banks.

Key words: credit debt, debt problem, analysis and forecasting debt problem, an adaptive model of Brown.

УДК 336.717.6

**Андросова О.Ф.,
к.е.н., доцент,
Гриценко К.О.,
Ковтуненко І.В.,**

Запорізький національний технічний університет

ВЕКСЕЛЬ ЯК БЕЗГОТІВКОВА ФОРМА РОЗРАХУНКУ

Постановка проблеми. Для сучасного стану економіки України характерне скорочення обсягів виробництва внаслідок гострого дефіциту кредитних та інвестиційних ресурсів. Підприємства припиняють свою діяльність через брак обігових коштів. Ринок внутрішніх інвестицій потерпає від кредиторської та дебіторської заборгованості. Тому виникає необхідність пошуку перспективних форм розрахунків між суб'єктами господарювання. Таким фінансовим інструментом є вексель, але високі фінансові ризики, пов'язані з недосконалістю законодавства та недостатнім регулюванням вексельного ринку з боку держави, низька обізнаність учасників вексельних відносин, відсутність інформаційної бази щодо надійності векселів та індосаментів, робить вексель засобом неплатежу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам впровадження вексельної форми розрахунків присвятили свої праці вітчизняні науковці та фахівці – А. Авакова, С. Гуткевич, А. Демківський, В. Мельник, С. Мошенко, Т. Рудненко, Ф. Федорченко, І. Федосік та інші, що здійснили вагомий внесок для розв'язання проблем формування та нормативно-правового регулювання вексельного ринку в Україні. Але глибшого дослідження потребує питання удосконалення системи законодавчого контролю вексельних операцій з урахуванням специфіки української економіки.

Постановка завдання. Метою роботи є дослідження тенденцій розвитку вексельних операцій та розробка практичних рекомендацій щодо поширення вексельних розрахунків в економічному житті України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна запровадила вексельний обіг із використанням простого і переказного векселя наприкінці 1991 року [7].

Вексель – це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Вексель є засобом оформлення кредиту, що надається в товарній формі шляхом відтермінування оплати за продані товари. Простий вексель містить у собі письмове зобов'язання боржника сплатити визначену суму грошей кредиторів. Переказний вексель (тратта) є наказом боржникові (трасату) про сплату у визначений термін певної суми третій особі (ремітенту). Завдяки індосаменту здійснюється передача прав за векселем між різними суб'єктами економіки, забезпечуючи умови для обігу векселя як засобу платежу.

Актуальність вексельних розрахунків в економічному житті України, підтверджується зростанням обсягу та кількості договорів, що виконали торговці цінними паперами з векселями (табл. 1).

Таблиця 1

Обсяг виконавчих договорів з використанням векселів у 2007 – 2011 роках, млрд. грн. [3]

Вид фінансового інструменту	Рік					Відхилення 2011 р. від 2007 р. (+;-)
	2007	2008	2009	2010	2011	
Вексель, тис. грн.	212,64	191,84	268,76	316,11	358,28	145,64
Частка векселів, %	28,19	21,72	25,18	20,56	16,68	-11,51
Усього	754,31	883,42	1067,26	1537,79	2147,54	1 393,23

Таким чином, за даними Українського Фондового Ринку, обсяг виконавчих договорів на ринку цінних паперів з використанням векселя збільшився на 42,17 млрд. грн. у 2011 році в порівнянні з 2010 роком [3].

Поширенню векселів сприяє розвиток банківських операцій з використанням векселя, які поділяються на кредитні, гарантійні та комісійні. Вексельні кредити (дисконтна операція, кредити забезпечені векселями, рефінансування векселів) є активними операціями банку, що забезпечують важливу частку доходів. Комісійні операції (інкасування, доміциляція) та гарантійні операції підвищують зручність вексельних розрахунків клієнтів банку, а також є джерелом комісійних доходів банку без незначного ризику [10].

За одинадцять місяців 2012 року банківська система отримала прибуток у розмірі 4,4 млрд. грн., за відповідний період 2011 року – збиток 4,8 млрд. грн. (табл. 2).

Таблиця 2

Структура доходів і витрат банків України станом на 01.12.2011 та на 01.12.2012 [4]

№ п/п	Показник	2011 р.		2012 р.	
		Сума (млн.грн.)	Частка, %	Сума (млн.грн.)	Частка, %
1	Доходи	127 351	100,0	137 370	100,0
1.1	Відсоткові доходи	102 172	80,2	107 893	78,5
1.2	Комісійні доходи	16 671	13,1	19 230	14,0
1.3	Результат від торгівельних операцій	3 793	3,0	3 321	2,4
1.4	Інші операційні доходи	3 710	2,9	4 714	3,4
1.5	Інші доходи	464	0,4	886	0,7
1.6.	Повернення списаних активів	541	0,4	1 326	1,0
2	Витрати	132 194	100,0	133 012	100,0
2.1	Відсоткові витрати	52 875	40,0	62 107	46,7
2.2	Комісійні витрати	2 690	2,0	2 800	2,1
2.3	Інші операційні витрати	11 330	8,6	12 158	9,1
2.4	Загальні адміністративні витрати	29 936	22,6	32 880	24,7
2.5	Відрахування в резерви	35 234	26,7	22 731	17,1
2.6	Відрахування в резерви	129	0,1	336	0,3
3	Чистий прибуток (збиток)	- 4 843		4 358	

Проаналізувавши дані табл. 2, можна сказати, що доходи банків України порівняно з відповідним періодом 2011 року збільшилися на 7,9% і становили 137,4 млрд. грн. Витрати банків України за зазначений період збільшилися на 0,6% і становили 133,0 млрд. грн.

Прагнення банків уникнути ризиків, пов'язаних із кредитуванням, або компенсувати ймовірні втрати від неповернення суми основного боргу спонукає їх до підвищення відсотків за кредит та ускладнення умов надання кредиту. Невигідні для суб'єктів підприємництва умови банківського кредитування (висока вартість кредиту, жорсткі санкції за порушення умов кредитної угоди) змушують шукати альтернативні варіанти фінансування. Альтернативою банківському кредитуванню є вексель як інструмент комерційного кредиту.

Призначення банківського кредиту полягає в концентрації та раціональному розміщенні тимчасово вільних фінансових ресурсів відповідно до потреб національної економіки й окремих суб'єктів підприємницької діяльності. Виконуючи роль посередника, комерційний банк отримує за це відповідну винагороду – складову позикового відсотка, який сплачує позичальник [10].

Відповідно до досліджень компанії «КредитМаркет» (фінансовий заклад, основним напрямом діяльності якого є надання фізичним особам кредитів готівкою та споживчих кредитів в магазинах-партнерах), середня ставка за кредитами готівкою в Україні за перші шість місяців 2012 року зросла на 26% (зараз 115% річних), за споживчими кредитами – на 12% (до 139% річних), за автокредитами – на 8% (на сьогодні 41% річних). Найменше подорожчали позики за кредитними картками та іпотека – в середньому на 6-7% (відповідно до 66% і 24% річних) [1].

Комерційний кредит дає змогу укласти угоду безпосередньо між кредитором і позичальником, прискорюючи реалізацію товарів в умовах тимчасової нестачі грошових коштів у покупців. Вексель може виписувати як платник, так і продавець. В останньому разі платник зобов'язаний дати свою згоду на оплату такого векселя, тобто акцептувати його. Якщо ж такий вексель, не акцептований платником, то він не може перебувати в обігу і повертається постачальникові. Надійність розрахунків посилюється також участю інкасуєного банку, який видає товаророзпорядчі документи покупцеві лише тоді, коли той дасть згоду вчасно сплатити обумовлену суму за векселем.

Рейтинг банків за виданими комерційними кредитами станом на 01.09.2012 очолює ПриватБанк (130 877,2915 млн. грн.), друге місце посідає Ощадбанк (58 381,9615 млн. грн.), третє місце за обсягом виданих кредитів належить Промінвестбанку (32 786,8022 млн. грн.) [4].

Комерційна форма кредиту перебуває в тісній взаємодії з банківським кредитуванням. Пряме банківське кредитування (кредитування банками підприємств і організацій) підсилює здатність до комерційного кредитування. Водночас банківські позики, надані покупцям, скорочують потребу в комерційному кредиті. Непряме банківське кредитування (кредитування через посередника, у формі фінансових зобов'язань банку) за умов застосування суб'єктами підприємництва комерційного кредиту, здійснюється у формі обліку векселів та шляхом видачі позики під заставу векселів [10].

Процес обліку векселів виникає внаслідок того, що продавець продукції, ставши векселедержателем, відчуває негайну потребу в грошах. Не чекаючи настання строку сплати за векселем, продає його банкові. Сума, яка підлягає утриманню на користь банку як дисконт, розраховується на підставі дисконтної ставки банку і може погоджуватися з пред'явником. Сума дисконту і процентів (щодо векселів, в тексті яких передбачене нарахування процентів на номінальну суму векселя) утримується наперед і відраховується із номінальної суми векселя і суми процентів, нарахованих на номінальну суму векселя з урахуванням кількості днів, що залишаються до строку платежу за кожним векселем (день обліку і день платежу також беруться у розрахунок). Зміст обліку, або дисконту векселів, полягає в тому, що банк, придбавши вексель за іменним індосаментом, терміново його оплачує пред'явнику, а платіж отримує тільки з настанням зазначеного у векселі терміну погашення.

Операція, за допомогою якої НБУ обліковує векселі, що були продані і обліковувались комерційними банками, носить назву переобліку векселів. Переоблік векселів використовується банками для отримання готівки від НБУ для власного фінансування.

В січні-жовтні 2012 року обсяг рефінансування Нацбанком комерційних банків (надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку) склав 74,5 млрд. грн., проведених мобілізаційних операцій – 16,3 млрд. грн. [1].

Купівля-продаж векселів не тільки є прибутковою операцією, а й забезпечує високу ліквідність вексельного кредиту. Адже куплений банком вексель негайно можна продати іншому банку (комерційному чи НБУ). Тому дисконтні операції відіграють важливу роль у регулюванні ліквідності балансу банку для його рефінансування шляхом переобліку векселів.

Найпростіший спосіб уникнення сплати за векселем – помилкове оформлення документу. Будь-яка помилка на векселі робить його недійсним. Поняття «підроблений вексель» не розглядає ні Женевська Конвенція 1930 року, ні законодавчі акти України. Вексель трактується як невірний заповнений, або з невідповідним підписом чи датою. Зіткнувшись з недійсним векселем, неможливо звернутися до органів судової влади.

Згідно Постанови Кабінету Міністрів №528, «використовувати векселі, а також виступати векседавецями, акцептантами, індосатами і авалістами можуть тільки юридичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності, що визнаються такими відповідно до чинного законодавства України» [6]. Органами державної влади не передбачена реєстрація та обмеження кількості емітованих векселів

одним суб'єктом. Це призвело до обігу негарантованих векселів. Ця постанова була переглянута та скасована на підставі Постанови КМУ № 763 від 04.06.2002 [5]. На її зміну, відповідно до Законів України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про обіг векселів в Україні», Положення про Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку, затвердженого Указом Президента України від 14.02.97 р. №142/97 (із змінами та доповненнями), та з метою забезпечення належного обліку переказних векселів та простих векселів, що видаються векселедавцем, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку винесла рішення, відповідно якого затверджується порядок ведення реєстру виданих векселів [8]. Та й ці заходи не є ефективними.

За даними Державної податкової служби України, у 2010 р. виявлено 430 суб'єктів господарської діяльності з ознаками фіктивності та суб'єктів, векселі яких підроблено. Ці підприємства випустили майже 4,6 тис. векселів номінальною вартістю понад 16 млрд. грн. У першому півріччі 2011 року було виявлено випуск 1083 фіктивних векселів номінальною вартістю близько 2,5 млрд. грн. [9].

При вірному заповненні вексельних реквізитів підприємство, зіткнувшись з проблемою погашення векселя, має опротестувати цінний папір у нотаріуса. Нотаріус робить відповідний запис у реєстрі опротестованих векселів і виконавчий надпис на цінному папері. Офіційно підтверджується несплата за векселем. З цього моменту вексель перетворюється на виконавчий документ, на підставі якого Державна виконавча служба може вимагати грошове відшкодування з боржника. Опротестувати вексель необхідно в день виплати, або в один із двох наступних робочих днів. В іншому випадку стягнути заборгованість можна тільки через суд протягом трьох років після настання терміну оплати.

Від 14 травня 2012 р. була прийнята Постанова № 456, згідно з якою вексель є бланком цінного паперу, виготовлення якого підлягає ліцензуванню [2]. Наскільки ефективним є цей захід покаже час. А на сучасному етапі суб'єкти господарювання приймають до оплати векселі лише авальовані банками. Аваль – це вексельна гарантія, внаслідок якої особа, що вчинила гарантію (аваліст), бере на себе повну або часткову відповідальність за зобов'язання відповідальних за векселем осіб (векселедавця, акцептанта, індосанта).

Завдяки авалю вексель перетворюється на ліквідний платіжний інструмент. Авальне (акцептне) кредитування є дешевшим за звичайне кредитування, тому що не потребує відволікання банком ресурсів до моменту виконання ним авальованого зобов'язання і тому має нижчу вартість (на 30-50%) для клієнтів, оскільки кредитні зобов'язання за авалем виникають лише після оплати векселя банком-авалістом. Для розвитку економіки України необхідне активне використання авального кредитування. Застосування авалю сприяє збільшенню в обігу ліквідних платіжних інструментів, водночас, завдяки векселю дебіторсько-кредиторська заборгованість зменшується пропорційно кількості індосаментів [1].

Не зважаючи на зазначені переваги, питома вага авалю у вексельних операціях у 2009 році становила лише 12,8%.

У березня 2012 року відбулося зменшення дебіторської і кредиторської заборгованості порівняно з початком року. Кредиторська заборгованість зменшилась на 8370 тис. грн. і станом на 1 квітня поточного року становить 33622 тис. грн. (за загальним фондом – 25770 тис. грн., за спеціальним – 7852 тис. грн.), дебіторська заборгованість зменшилась на 624 тис. грн. і на цей час складає 195771 тис. грн. (за загальним фондом – 113898 тис. грн., за спеціальним – 81873 тис. грн.).

Стосовно структури заборгованості: поточна кредиторська заборгованість становить 18188 тис. грн., прострочена – 15434 тис. грн. (за загальним фондом – 11978 тис. грн., за спеціальним – 3456 тис. гривень). Поточна дебіторська заборгованість складає 67703 тис. грн., прострочена – 128068 тис. грн. (за загальним фондом – 113321 тис. грн., за спеціальним – 14747 тис. грн.) [4].

Кредитні ресурси стають все менш доступними для компаній – з початку 2012 року заборгованість юридичних осіб зросла лише на 1,4%, тоді як у перші чотири місяці 2011 року темпи становили 5,7%. Скорочення темпів зростання кредитування викликано не тільки дефіцитом довгострокових коштів за низькою ціною. Дуже часто підприємство потребує позики, але не має ліквідних застав. Але у компаній залишається потреба нарощувати продажі, зокрема за рахунок надання більш пільгових умов покупцям – товарних кредитів [1].

Реструктуризація заборгованості з використанням векселів дає змогу відстрочення платежу за зобов'язаннями для дебітора й одночасно одержання кредитором платіжного інструменту для забезпечення поточної діяльності замість дебіторської заборгованості.

Висновки з проведеного дослідження. Основним фактором, що стримує розвиток вексельних відносин в Україні, є відсутність законодавчої бази щодо захисту прав за векселем. Доцільно запровадити єдиний вексельний закон, який би, по-перше, регламентував процедуру держаної реєстрації випущених векселів, таким чином надавши право випуску банкам та лише тим юридичним особам, які є платоспроможними. Крім того, обмежити випуск векселів сумою статутного фонду, резервного фонду або вартості чистих активів, або процентного співвідношення цих величин. По-друге, вексель потребує категорії документу, яка б надавала можливість арешту майна відповідача; відсутність права відповідача вимагати перенесення справи щодо опротестованого векселя; можливість розгляду позову за відсутності відповідача. По-третє, необхідне створення ліквідного вторинного ринку. Ліквідність вторинного ринку повинна підсилювати впевненість інвестора у

можливості продажу векселя у будь-який час. По-четверте, потрібно регламентувати умови та розміри оподаткування операцій з векселями. За цих умов вексель будуть емітувати лише установи з безсумнівною платоспроможністю, тому ліквідність векселів буде високою, незважаючи на зміни в економічному середовищі.

Бібліографічний список

1. Алексєєв А. ФАКТОРинг зростання / А. Алексєєв [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ua/~2/20/all/2011/05/24/239384>
2. Деякі питання використання бланків цінних паперів, документів суворої звітності, господарська діяльність з виготовлення яких підлягає ліцензуванню : Постанова Кабінету Міністрів № 456 від 14 травня 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/456-2012-%D0%BF>
3. Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку / Український Фондовий Ринок – 2011: впевненість, стійкість та зростання. – Київ, 2012. – 28 с.
4. Національний банк України / Доходи та витрати банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>
5. Про визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов КМ і НБУ : Постанова Кабінету Міністрів № 763 від 6 червня 2002 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/763-2002-%D0%BF>
6. Про затвердження Правил виготовлення і використання вексельних бланків : Постанова Кабінету Міністрів № 528 від 10 вересня 1992 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/528-92-%D0%BF>
7. Про цінні папери і фондову біржу : Закон України від 18.06.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1201-12>
8. Рішення ДКЦПФР від 03.07.2003 р. № 296 // Дебет Кредит: український бухгалтерський тижневик [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dtkt.com.ua/documents/ukr/2003/34-35/34nov12.html>
9. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрямки подолання : [аналітична доповідь] / [Тищук Т. А., Харазішвілі Ю. М., Іванов О. В та ін.] ; за ред. Я. А. Жаліла / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. : НІСД, 2011. – 31 с.
10. Федосік І. М. Вексель – крок виходу з кризи / І. М. Федосік, А. О. Асєєва // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 1(10). – С. 193-196.

Анотація

Досліджено тенденції розвитку вексельних операцій. Розглянуто законодавче регулювання вексельного обігу. Розроблено практичні рекомендації щодо поширення вексельних розрахунків в економічному житті України.

Ключові слова: вексель, банківський кредит, комерційний кредит, авалювання векселів, облік векселів, рефінансування банків.

Аннотация

Исследованы тенденции развития вексельных операций. Рассмотрено законодательное регулирование вексельного обращения. Разработаны практические рекомендации по распространению вексельных расчетов в экономической жизни Украины.

Ключевые слова: вексель, банковский кредит, коммерческий кредит, авалирование векселей, учет векселей, рефинансирование банков.

Annotation

Investigated tendencies of development of bill transactions. Considered legislative regulation bill circulation. Developed practical recommendations for the dissemination of bill payments in the economic life of Ukraine.

Key words: bill, bank credit, commercial credit, promissory notes, bill discounting, refinancing.

УДК 657.1

*Лозовицький Д.С.,
к.е.н., доцент кафедри обліку і аудиту,
Львівський державний університет внутрішніх справ,
Лозовицька Д.С.,
к.е.н., ст. викл. кафедри фундаментальних,
економічних та природничих дисциплін,
Львівський інститут менеджменту*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ БАЗОВИХ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ПРОЦЕСУ ПОСТАНОВКИ БЮДЖЕТНОГО УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ

Постановка проблеми. У компанії, яка бажає вижити і досягти суттєвих успіхів у конкурентній боротьбі, повинен бути фінансовий план діяльності, який ґрунтується та відображає стратегію розвитку підприємства. Нажаль, реалії господарювання українських підприємств сьогодення переважно демонструють легковажність з боку керівників та власників у питаннях детального планування діяльності та розробки стратегії розвитку бізнесу. Особливої актуальності дані питання набувають в умовах невизначеності вектору розвитку економіки України.

Ключовою конкурентною перевагою для підприємства будь-якого сектору господарювання є досконале знання детальних тенденцій та загальної картини розвитку підприємства в цифрах. Такий підхід до управління забезпечує відмінну керованість бізнесом, що є життєво важливим у конкурентній боротьбі.

Інструментом забезпечення такого підходу є технологія бюджетного управління діяльністю підприємства, орієнтована на стратегію його розвитку.

Науково-практичні питання напрацювання універсальних підходів до побудови системи та впровадження технології бюджетного управління діяльністю набувають особливої актуальності з огляду на величезну кількість індивідуальних особливостей функціонування підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед вітчизняних економістів питання комплексного бюджетного управління діяльністю підприємств розглядаються у працях таких вчених, як: С. Ковтун, І. Давидович, О. Терещенко, О. Таранець, В. Прохорова, М. Білик, М. Черненко, В. Шалахман, А. Поддєрьогін, Л. Буряк, О. Бандурка, П. Орлов, К. Петрова, В. Базилович та ін. [1-4]. Особливості застосування того чи іншого методичного підходу до процесу постановки технології бюджетного управління діяльністю в значній мірі залежать від особливостей діяльності того чи іншого підприємства. На практиці це призводить до викривлення або збоїв роботи системи бюджетного управління конкретно взятого підприємства або їх групи. З огляду на протиріччя у вітчизняній практиці впровадження систем бюджетного управління, існує необхідність вирішення завдання пошуку і розкриття основних особливостей методичних підходів до постановки системи бюджетного управління діяльністю підприємства [1-4].

Постановка завдання. Метою статті є надання практичних рекомендацій з узагальнення досвіду особливостей застосування методичних підходів до процесу постановки бюджетного управління, як інструменту розвитку діяльності підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бюджетування є одним з основних інструментів управління підприємством. Бюджетування є фундаментом процесу реалізації та контролю плану стратегічного розвитку підприємства. Успішні українські підприємства будують плани свого розвитку не на основі статистичних даних і їх проекції у майбутнє, а базуючись на основі бачення того, якою повинна стати компанія через певний час свого розвитку. Тільки після цього керівництво підприємства вирішує, що необхідно зробити сьогодні, щоби опинитися у наміченій точці розвитку завтра. В процесі досягнення поставлених цілей та завдань завжди виникають відхилення від заданих параметрів або напряму розвитку підприємства. Тому на кожному етапі виникнення таких відхилень підприємству необхідно перераховувати різноманітні варіанти своїх майбутніх та теперішніх дій. Інструментом для таких розрахунків і є бюджетування. Окрім цього, бюджетування є найзручнішим інструментом узагальнення, зрозумілого оформлення та контролю виконання усіх планів діяльності підприємства.

Під терміном «бюджет» у науковій та практичній літературі розуміють план на визначений період діяльності у кількісних та вартісних показниках, складений з метою ефективного досягнення стратегічних орієнтирів або цілей. Бюджет є стислим або розгорнутим табличним кількісно-цифровим виразом планів діяльності і розвитку підприємства. Бюджетування – це неперервна процедура (процес) складання і виконання бюджетів.

Вивчення практичного досвіду діяльності українських підприємств дозволяє виділити основні проблеми впровадження бюджетного управління, які можна об'єднати у такі групи:

—проблеми часткового охоплення системою бюджетного управління процесів діяльності підприємства: вибіркове бюджетування процесів та напрямів;

—проблеми відсутності адекватного відображення та агрегування управлінської інформації у бюджетній звітності підприємства: часткова присутність звітних форм, їх неструктурованість, розірваність зв'язків тощо;

—проблеми організаційного, методичного та регламентного забезпечення роботи системи бюджетного управління: відсутність або погана якість навчання персоналу, відсутність належного інструктивного матеріалу тощо;

—проблеми технічного забезпечення процесу бюджетування (відсутність або несумісність інформаційних та технічних засобів здійснення процесу бюджетного управління тощо);

—проблеми кадрового забезпечення, відсутності або недостатності управлінського досвіду та бази знань зі здійснення процесу бюджетного управління.

Враховуючи управлінський досвід, існуючі методичні підходи, особливості методики практичного здійснення бюджетного управління, а також основні групи проблем впровадження процесу бюджетування, вважаємо, що в основі цих проблем є недотримання базових принципів бюджетного управління, а саме: *принципу неперервності здійснення процесу бюджетування*, незалежно від обраного методичного підходу; *принципу «ковзання» або динамічності здійснення бюджетного процесу*, задля розширення горизонтів бюджетного планування; *принципу обов'язковості виконання*, затверджені бюджети мають підлягати максимальному виконанню, інакше зводиться нанівець уся система стратегічного та тактичного цілепокладання; *принципу можливості часового перегляду бюджетів*, змінюється ситуація управління змінюються і бюджетний процес; *переходу від індикативного до директивного планування*; *принципу вироблення єдиних стандартів проведення процесу бюджетування*; *принципу деталізації витрат*; *принципу визначення фінансової структури*; *принципу «прозорості» бюджетної інформації*.

На основі цих принципів, для подолання зазначених проблем на практиці доцільно в першу чергу звернути увагу на вибір концептуального методичного підходу до формування системи бюджетів підприємства. Найбільш поширеними на практиці є два основні методичні підходи до складання бюджетів:

1. *Бюджетування через приріст*. За цією методикою беруть фактичні показники попереднього періоду і коригують їх з урахуванням стратегічних цілей і обмежуючих факторів. *Перевагою* цього методу є його порівняльна дешевизна, простота і широка практична поширеність, а *недоліком* – те, що в процесі бюджетування не аналізується ефективність витрат, а досягнуті результати автоматично переносяться на наступний період.

2. *Бюджетування «з нуля»*. При цій методиці менеджери повинні щоразу обґрунтовувати заплановані витрати. Цей метод вимагає від кожного бюджетного центру детального аналізу діяльності для виявлення неефективних операцій і вибору найбільш вигідних напрямків використання ресурсів. *Перевага* цього методу над попереднім полягає в тому, що він дає можливість визначити проблеми і вирішити їх на стадії планування, а *недоліком* є те, що це більш дорогий метод, що вимагає істотних затрат часу і коштів.

Розглянемо основні особливості методики бюджетування (технології здійснення бюджетного процесу) притаманні обом методичним підходам:

1. *Бюджет може мати безліч видів і форм*. На відміну від формалізованого бухгалтерського балансу і звіту про прибутки і збитки, бюджет не має стандартизованої форми, якої потрібно суворо дотримуватися. Структура бюджету залежить від його предмету, розміру організації, детальності опрацювання, безперервності процесу планування тощо.

2. *Бюджет можна підготувати повністю у негрошовому вираженні*, тобто використовувати такі вимірники, як одиниці продукції, години праці, кількість послуг тощо. Однак використання такого бюджету у фінансовому плануванні практично марне.

3. *Бюджет має подавати інформацію в доступній та чіткій формі*, щоб його зміст був зрозумілий користувачу. Надлишок інформації утруднює розуміння значення і точності даних, недостатність інформації може призвести до нерозуміння основних взаємозв'язків і обмежень, прийнятих у документі.

4. *В основі бюджетування мають бути ті ж облікові принципи, що і використовувані на підприємстві в системі обліку* (фінансового, управлінського, стратегічного). У протилежному випадку дані, отримані з використанням різних облікових принципів, порівнювати некоректно [2, с. 62].

5. *В результаті процесу бюджетування має обов'язково формуватися бюджетна звітність* за всіма рівнями управління організації (залежно від прийнятої ієрархічної організаційної, інформаційної, функціональної та процесної структури підприємства). Бюджетна звітність на верхньому рівні має обов'язково включати себе три основних підсумкових бюджетних форми: бюджет доходів та витрат, бюджет руху грошових коштів, прогнозний баланс.

6. В процесі бюджетного управління за допомогою ключових показників діяльності мають розкриватися та контролюватися основні бізнес-процеси підприємства. Декомпозиція, зв'язки ключових показників, їх агрегування мають здійснюватися на всіх рівнях системи бюджетного управління.

7. Бюджетні форми звітності та ключові показники моніторингу ефективності діяльності в системі бюджетного управління мають мати структурно-логічні, економічні, інформаційні зв'язки зі стратегічними цілями розвитку підприємства. Степінь охоплення та глибина опису показниками та бюджетними формами звітності тих чи інших бізнес-процесів діяльності підприємства залежить від потреби деталізації інформації, необхідної для прийняття стратегічних управлінських рішень.

8. Система бюджетного управління має мати адаптивну структуру та містити можливості для легкої трансформації і інтеграції з іншими автоматизованими інформаційними системами управління діяльністю підприємства. Технологічна реалізація системи бюджетного управління має мати універсальну інформаційну IT-платформу, наприклад MS-Excel.

9. Система бюджетного управління діяльністю має діяти не хаотично, а у межах чітких регламентів роботи. На підприємстві робота системи бюджетного управління обов'язково має мати наказово-розпорядчий та інструктивний супровід.

10. Стратегічним продуктом системи бюджетного управління діяльністю підприємства є прогностична інформація цілісного характеру щодо майбутніх тенденцій, критеріїв, показників розвитку підприємства [1-8].

Висновки з проведеного дослідження. Постановка процесу бюджетного управління діяльністю підприємства – це складне системне завдання, тому вирішальним моментом правильності здійснення процесу бюджетування є неухильне дотримання перерахованих принципів його здійснення та наведених вище рекомендацій, випробуваних практично.

Бібліографічний список

1. Ковтун С. Бюджетування на сучасному підприємстві або як ефективно управляти фінансами / С. Ковтун. – Х. : Фактор, 2005. – 340 с.
2. Добровольский Е. Бюджетување: шаг за шагом / Е. Добровольский. – СПб. : Питер, 2005. – 448 с.
3. Брег С. Настольная книга финансового директора / С. Брег. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. – 536 с.
4. Фазй Л. Курс МВА по стратегическому менеджменту / Л. Фазй, Р. Ренделл. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2007. – 597 с.
5. Управление по результатам : [пер. з финск.] / [общ. ред. і предисл. Я. А. Леймана]. – М. : Изд. группа «Прогресс», 1993. – 320 с.
6. Райан Б. Стратегический учет для руководителя / Б. Райан ; [пер. с англ., под. ред. В. А. Микрюкова]. – М. : Аудит, ЮНИТИ, 1998. – 616 с.
7. Інформаційні системи в менеджменті : [підручник] / [Новак В. О., Симоненко Ю. Г., Бондар В. П., Матвеев В. В.]. – К. : Каравела, 2008. – 616 с.
8. Каплан Р. Стратегическое единство: создание синергии организации с помощью сбалансированной системы показателей / Р. Каплан, Д. Нортон. – М. : ООО И.Д. Вильямс, 2006. – 384 с.

Анотація

У статті аналізуються практичні особливості впровадження систем бюджетного управління. Розкриваються переваги та недоліки існуючих методичних підходів створення системи бюджетного управління. Запропоновані принципи створення системи бюджетного управління.

Ключові слова: бюджет, бюджетне управління, особливості бюджетування, принципи бюджетування, методичні підходи.

Аннотация

В статье анализируются практические особенности внедрения систем бюджетного управления. Раскрываются преимущества и недостатки существующих методических подходов создания системы бюджетного управления. Предложены принципы создания системы бюджетного управления.

Ключевые слова: бюджет, бюджетное управление, особенности бюджетирования, принципы бюджетирования, методические подходы.

Annotation

In the article, analyzes the practical features of the implementation of budget management systems. Uncover the advantages and disadvantages of existing methodological approaches a system of budgetary control. The proposed principles of budget management system.

Key words: budget, fiscal management, features budgeting, principles of budgeting, methodological approaches.

Голобородько А.Ю.,
к.е.н., ст. викладач,
Іванова Г.М.,

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

РОЗРОБКА ПОЛІТИКИ ФІНАНСУВАННЯ ОБОРОТНИХ АКТИВІВ БУДІВЕЛЬНИХ ПІДПРИЄМСТВ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД СТУПЕНЯ ЙМОВІРНОСТІ БАНКРУТСТВА

Постановка проблеми. Світова фінансова криза вплинула на всі галузі економіки України, не став винятком і ринок житлової нерухомості. Відповідно до цього, у сучасних умовах для більшості вітчизняних підприємств типовим наслідком кризових явищ їхнього економічного розвитку стала гостра нестача необхідного обсягу оборотних активів, що істотно позначається на ефективності їхнього господарювання. Тому, щоб досягти високих результатів діяльності, потрібна чітко збудована, обґрунтована і ефективна фінансова політика управління оборотними активами підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню методології розробки підходів до фінансування оборотних активів при умові забезпечення фінансової стійкості, платоспроможності, ділової активності та надійності підприємства присвячені наукові дослідження вітчизняних та іноземних вчених таких, як Гусевої О. І., Колодяжної К. А., Бондаренко С. О., Пельтек Л. В., Писаренко С. М. [5], Краснікова О. М., Безкровного О. В., Діденко А. О. [2], Пан Л. В. [4], Фариневич І. В. [7], Харченко О. І., Пузирьова П. В. та інших. Однак залишаються ще недостатньо вирішеними проблеми підвищення ефективності управління фінансуванням оборотних активів.

Постановка завдання. Метою статті є оцінка ступеня ймовірності банкрутства будівельного підприємства та розробка рекомендацій щодо покращення ефективності фінансування оборотних активів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок житлової нерухомості одним з перших відчув негативні наслідки кризових явищ, оскільки призупинення іпотечного кредитування банками стало наслідком відтоку споживачів, а два головних джерела фінансування будівельних підприємств – засоби приватних інвесторів і банківські кредити стали практично недоступними. Також негативний вплив на фінансовий стан будівельних підприємств здійснило суттєве зростання інфляції та, як результат, - зростання собівартості будівництва при умові практичної відсутності вільних коштів. Тому забудовники вжили екстрені заходи для зниження ймовірності банкрутства такі, як заморожування будівництва та відповідно звільнення працівників.

Так, результати статистичного аналізу [6] свідчать, що обсяги будівництва житла мали тенденцію до зростання протягом 2005-2008 років, але з приходом кризи вони різко зменшилися, так у 2009 році порівняно з попереднім роком на 39,9%, однак вже у 2010р. спостерігається позитивне збільшення на 45,9% і у 2011р. на 0,8%, тобто темп зростання суттєво уповільнився і до кризових обсягів будівництва досі ще не досягнуто.

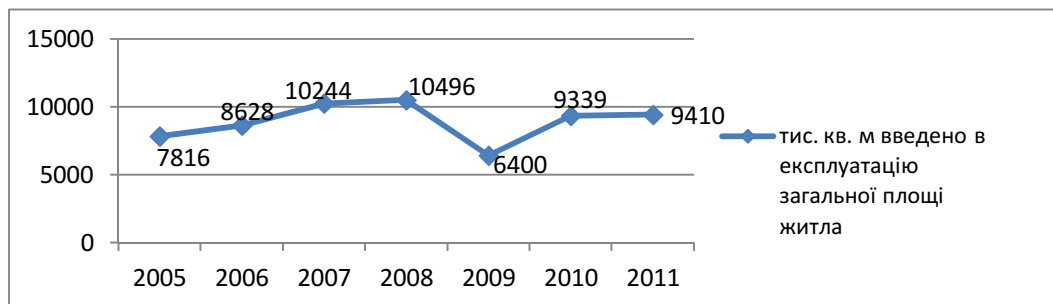

Рис. 1. Динаміка обсягу введення в експлуатацію житла

Проте кризу слід розглядати не тільки як загрозу, але й як спробу імобілізації всіх можливостей підприємства для реалізації потенціалу зростання будівельних підприємств. Для досягнення цієї мети керівництву цих підприємств необхідно регулярно здійснювати впровадження антикризових управлінських рішень.

Практична апробація розробки рекомендацій щодо покращення політики фінансування оборотних активів здійснена на прикладі товариства з обмеженою відповідальністю «Донбаська інвестиційно-будівельна компанія» (далі ТОВ «ДІБК»), яка є управлінською компанією, яка займається розробкою концепції проектів будівництва, освоює нові ділянки землі, управляє процесами будівництва. Так, ДІБК –

це замкнутий цикл виробництва, коли проектом, від ідеї до її реалізації, керує одна компанія, виокремлюючи повноваження учасників процесу і контролюючи якість на всіх етапах здійснення проекту, тобто будівництво здійснюється із власної сировини і за допомогою власної будівельної техніки.

Отже, виходячи з наявного потенціалу підприємства, вважаємо доцільним використання корпоративної стратегії прискореного зростання, якій відповідає стратегія фінансової підтримки прискореного росту, що передбачає зростання потенціалу формування фінансових ресурсів, котрі направляються на приріст оборотних і основних активів підприємства, тобто пошук та залучення додаткових джерел їх фінансування.

Однак, при розробці політики фінансування оборотних активів необхідно дотримуватися основної мети управління оборотними активами - забезпечення оптимальних обсягів усіх складових, які, з одного боку, забезпечують безперебійне ефективне функціонування підприємства, а з іншого, - мінімізують наявність недіючих поточних активів.

Так, грошових коштів у підприємства має бути стільки, скільки потрібно для забезпечення поточних зобов'язань. Їх надлишок доцільно не «заморожувати», а вкладати в інші ліквідні активи, відповідно до пріоритетних напрямів діяльності підприємства.

Для запропонування найбільш доцільних варіантів фінансування оборотних активів ТОВ «ДІБК» здійснимо оцінку кризових факторів фінансового розвитку і прогнозування ймовірності банкрутства, використовуючи статистичні методи оцінки [1] (табл. 1).

Таблиця 1

**Результати оцінки ймовірності банкрутства ТОВ «ДІБК»
за статистичними методами оцінки**

Назва методу	Порядок розрахунку	Результати розрахунків	Ступінь ймовірності банкрутства
1	2	3	4
1. П'ятифакторна модель прогнозування банкрутства Альтмана			
- удосконалена 5-факторна модель Альтмана	$Y = 0,717 \times K_{\text{оа}} + 0,847 \times K_{\text{рапд}} + 3,107 \times K_{\text{ра}} + 0,42 \times K_{\text{п}} + 0,99 \times K_{\text{ота}}$	$Y=2,32$	Дуже низька
- модифікована п'ятифакторна модель Альтмана	$Z = 0,131227 \times X_1 + 0,25757 \times X_2 + 0,570029 \times X_3 + 0,002992 \times X_4 + 0,038179 \times X_5$	$Z=6,12$	Мала ймовірність банкрутства
2. Модель Таффлера и Тишоу	$Y = 0,53 \times K_{\text{рпкк}} + 0,13 \times K_{\text{оа}} + 0,18 \times K_{\text{пк}} + 0,16 \times K_{\text{віда}}$	$Y=1,6$	Фінансовий стан підприємства стійкий
3. Модель Лиса	$Y = 0,063 \times K_{\text{оа}} + 0,092 \times K_{\text{рп а}} + 0,057 \times K_{\text{рпч а}} + 0,001 \times K_{\text{фс}}$	$Y=0,07$	Фінансовий стан підприємства стійкий
4. Модель Чессера	$Y = -2,0434 - 5,24 \times K_{\text{ала}} + 0,0053 \times K_{\text{від ала}} - 6,650 \times K_{\text{ра}} + 4,4009 \times K_{\text{пк}} - 0,0791 \times K_{\text{ноа}} - 0,1220 \times K_{\text{ок}}$	$Y=-4,04$	Фінансовий стан стійкий
5. Модель Спрингейта	$Z = 1,03 \times A + 3,07 \times B + 0,66 \times C + 0,4 \times D$	$Z=3,3$	Не є потенційним банкрутом
6. Універсальна функція дискримінанта	$Z = 1,5 \times X_1 + 0,08 \times X_2 + 10 \times X_3 + 5 \times X_4 + 0,3 \times X_5 + 0,1 \times X_6$	$Z=4,56$	Підприємство є фінансово стійким
7. Рейтингове число Р. С. Сайфуліна і Г. Г. Кадикова	$Z = 2 \times K_{\text{о}} + 0,1 \times K_{\text{зл}} + 0,08 \times K_{\text{і}} + 0,45 \times K_{\text{м}} + R_{\text{вк}}$	$Z=2,55$; рейтингове число-1	Задовільний фінансовий стан
8. Комплексний коефіцієнт банкрутства О. П. Зайцевої	$Z_{\text{компл}} = 0,25 \times R_{\text{вк}} + 0,1 \times K_{\text{к/д}} + 0,2 \times K_{\text{с}} + 0,25 \times R_{\text{к}} + 0,1 \times K_{\text{фл}} + 0,1 \times K_{\text{з}}$	$Z_{\text{компл}} < Z_{\text{норм}}$	Низька ймовірність банкрутства
9. Модель прогнозу ризику банкрутства, розроблена вченими Державної економічної академії (м. Іркутськ)	$R = 8,38 \times K_1 + K_2 + 0,054 \times K_3 + 0,63 \times K_4$	$R=7,03$	Мінімальна ймовірність банкрутства (до 10%)
10. Модель Фулмера	$H = 5,528 \times V_1 + 0,212 \times V_2 + 0,073 \times V_3 + 1,270 \times V_4 - 0,120 \times V_5 + 2,335 \times V_6 + 0,575 \times V_7 + 1,083 \times V_8 + 0,894 \times V_9 - 6,075$	$H=1,21$	Банкрутство можливе
11. Модель Ковальова В. В.	$N = 25 \times N_1 + 25 \times N_2 + 20 \times N_3 + 20 \times N_4 + 10 \times N_5$	$N = 205,1$	Фінансова ситуація на підприємстві хороша
12. Метод credit-men	$N = 25 \times R_1 + 25 \times R_2 + 10 \times R_3 + 20 \times N_4 + 10 \times N_5$	$N=128,93$	Фінансова ситуація нормальна

продовження табл. 1

1	2	3	4
13. Моделі прогнозування банкрутства А. В. Колишкіна			
- модель №1	$K_1 = 0,47 \times K_1 + 0,14 \times K_2 + 0,39 \times K_3$	$K = 0,56$	Благополучне підприємство
- модель №2	$K_2 = 0,61 \times K_4 + 0,39 \times K_5$	$K = 6,39$	
- модель №3	$K_3 = 0,49 \times K_4 + 0,12 \times K_2 + 0,19 \times K_6 + 0,19 \times K_3$	$K = 5,28$	
14. Трьохфакторна модель Леро (Ca-Score)	$Z = 4,5913 \times A + 4,5080 \times B + 0,3936 \times C - 2,7616$	$Z = 1,27$	Низький ступінь ймовірності настання банкрутства

Результати дослідження оцінки ймовірності банкрутства підприємства чотирнадцятьма моделями дозволяють стверджувати про сприятливий, стійкий його фінансовий стан, що свідчить про дуже низьку ймовірність банкрутства.

Так, за результатами розрахованих чотирнадцяти моделей оцінки банкрутства ТОВ «ДІБК» не є потенційним банкрутом, і тільки за моделлю Фулмера банкрутство на підприємстві можливо.

Виходячи з цього, на наш погляд, пріоритетним варіантом є фінансування оборотних активів за рахунок залучення кредитних ресурсів і пропонується ТОВ «ДІБК» дотримуватися помірної політики фінансування оборотних активів замість консервативної, що використовується ним, яка сприяє достатнім рівням фінансової стійкості підприємства та рентабельності власного капіталу. Однак в результаті використання такої стратегії підприємство в окремі моменти часу може мати зайві оборотні активи, що негативно позначиться на прибутку, але це розглядається як плата за підтримку ризику втрати ліквідності на заданому рівні.

Взагалі найбільш оптимальним співвідношенням для збереження фінансової стійкості вважається, якщо власні оборотні активи становлять не менше 10 % оборотних активів. Однак, в різних країнах використовуються різні співвідношення між власними і позиковими оборотними активами: США застосовується співвідношення 40/60, в Японії - 30/70 [3, с. 341]. Для кожного підприємства індивідуальним є таке співвідношення, однак, необхідним є врахування, що правильний вибір джерел фінансування оборотних активів здатний оптимізувати співвідношення між рівнем ефективності використання капіталу й рівнем фінансової стійкості підприємства.

Також необхідно враховувати при розробці політики фінансування оборотних активів галузеву специфіку підприємства, яка має значний вплив оскільки підприємства різних галузей промисловості (і навіть підприємства однієї і тієї ж галузі) мають неоднакові потреби в оборотних активах, мають різні можливості в залученні кредитних ресурсів і т. ін.

В умовах інфляції вартість виробництва будь-якої продукції згодом зростає, і коли підприємство отримає кошти від більш ранніх продажів, вартість виробництва більш пізньої за часом продукції зростає. Якщо підприємство не зможе призначити на цю продукцію ціну з достатнім коефіцієнтом прибутковості, воно, можливо, не зможе покрити наступні витрати на виробництво доходами від продажу попередньої продукції. Крім того, в умовах інфляції багато підприємств створюють солідні запаси сировини і матеріалів, щоб не переплачувати за них після чергового підвищення цін [8, с. 254].

Виходячи з цього, для покращення політики фінансування оборотних активів на ТОВ «ДІБК» необхідно використовувати провідні, сучасні методи планування та організації матеріально-технічного забезпечення, які дозволять досягти безперебійного забезпечення підприємства необхідними засобами виробництва; оптимізацію господарських зв'язків між підприємством та постачальником; створення економічно обґрунтованих матеріальних запасів та маневрування матеріальними ресурсами; раціональне і економічне використання засобів виробництва. Також можливим є зменшення витрат на сировину через маркетингове дослідження постачальників, використання нових матеріалів і конструкцій, власне виробництво збірних будівельних конструкцій та зменшення понаднормативних витрат на сировину.

В цілому задля збільшення результатів діяльності та прискорення оборотності оборотних активів необхідно нарощувати обсяги діяльності та збуту, наданням можливості продажу житла у іпотечний кредит, активізувати пошук потенційних покупців, наприклад, розширивши орієнтований сегмент споживачів, приймаючи участь у державних програмах доступного житла, проводити маркетингові дослідження вподобань потенційних клієнтів, підвищувати продуктивність праці, підвищувати якість будівництва.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в результаті впровадження ефективної політики управління фінансуванням оборотних активів на ТОВ «ДІБК» можливим стає забезпечення безперебійної роботи підприємства, зниження обсягів вільних поточних активів і, як наслідок, зниження витрат на їх фінансування, прискорення обороту оборотних активів, максимізація прибутку підприємства при збереженні ліквідності.

Бібліографічний список

1. Голод В. Л. Оцінка ймовірності банкрутства підприємств в Україні / В. Л. Голод // Управління розвитком. – 2010. - № 13(89). – С. 140-142.
2. Краснікова О. М. Управління оборотними активами і оборотним капіталом як взаємозалежні складові фінансового менеджменту підприємств / О. М. Краснікова, О. В. Безкровний, А. О. Діденко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
3. Мельникова К. І. Розробка заходів щодо покращення фінансово-економічного стану будівельного підприємства в умовах кризи / К. І. Мельникова, А. В. Мельникова // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 29. – С. 340-344.
4. Пан Л. В. Управління обіговими коштами підприємницьких структур / Л. В. Пан // Фінанси України. - 2006. - № 6. – С. 34-38.
5. Пельтек Л. В. Методологічні аспекти формування системи управління оборотними активами підприємства / Л. В. Пельтек, С. М. Писаренко // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. - № 1(5). – С. 43-48.
6. Статистична інформація щодо основних показників будівельної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Фаринович І. В. Економічна сутність оборотних коштів та джерела їх формування / І. В. Фаринович [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>
8. Ящук Д. Л. Дослідження методології управління оборотними активами машинобудівних підприємств в умовах кризи / Д. Л. Ящук // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. - № 32. – С. 252-257.

Анотація

У статті наведені можливості вибору політики фінансування оборотних активів в залежності від ймовірності банкрутства підприємства, яке здійснено за допомогою статистичних методів. Відповідно до отриманих результатів запропоновані основні напрямки підвищення ефективності управління фінансуванням оборотних активів будівельних підприємств.

Ключові слова: оборотні активи, джерела фінансування, ймовірність банкрутства, статистичні методи, будівельний ринок.

Аннотация

В статье приведены возможности выбора политики финансирования оборотных активов в зависимости от вероятности банкротства предприятия, которое осуществлено с помощью статистических методов. В соответствии с полученными результатами предложены основные направления повышения эффективности управления финансированием оборотных активов строительных предприятий.

Ключевые слова: оборотные активы, источники финансирования, вероятность банкротства, статистические методы, строительный рынок.

Annotation

In the article the resulted possibilities of choice of policy of financing of circulating assets are depending on probability of bankruptcy of enterprise, which is carried out by statistical methods, and in accordance with it basic directions of increase of efficiency of management financing of circulating assets of build enterprises are offered.

Key words: circulating assets, sourcings, probability of bankruptcy, statistical methods, build market.

УДК 336.71

*Котелевська Ю.В.,
к.е.н., старший викладач кафедри банківської справи,
Харківський інститут банківської справи
Університету банківської справи НБУ (м. Київ)*

ВІДНОВЛЕННЯ ДОВІРИ СПОЖИВАЧІВ ДО БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ БАНКУ

Постановка проблеми. Загострення конкуренції на галузевому ринку банківських продуктів та послуг, поява на цьому ринку нових банківських продуктів і нових конкурентів (як в регіональному масштабі, так і в національному), поступове насичення ринку – все це призвело до його зрілості та, наразі, вимагає від банків сучасного підходу до відновлення довіри споживачів до банківської системи.

Якщо із початком розвитку конкуренції на банківському ринку основним елементом, на якому ґрунтувалось управління діяльністю банку, був фінансовий менеджмент, то з поступовим насиченням ринку керуючою та провідною філософією ринкового управління стала маркетингова орієнтація банківської установи та формування стратегії просування банківських продуктів (маркетингової стратегії банку). Формування ефективної маркетингової стратегії банку потребує побудови дійового механізму взаємодії між суб'єктами на банківському ринку, який би давав повне уявлення про хід реалізації всіх процесів банку, що відбуваються в момент обслуговування клієнтів, та основні показники господарської діяльності банку, які сформувалися на певний момент часу. Ключовою передумовою виникнення взаємодії між банком та клієнтом є довіра споживачів, яка формується через позитивне сприйняття його банківських продуктів.

Отже, формування ефективної маркетингової стратегії банку залежить від довіри споживачів як основи здійснення першої взаємодії з банківською установою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень проблеми поведінки споживачів банківських продуктів, в тому числі й зміцнення їх довіри до банківської системи, найбільш вагомими є доробки таких авторів: О. Барановського [1], О. Дзюблюка [2], К. Іоненко [3], В. Марцина [4], І. Філонової [7], М. Широкової [8] та інших вітчизняних та зарубіжних вчених. Однак, недостатньо висвітленими та обґрунтованими залишаються питання стосовно визначення шляхів відновлення втраченої під час кризових явищ в економіці довіри споживачів до банківської системи як елементу формування ефективної маркетингової стратегії в умовах подолання наслідків фінансової кризи.

Постановка завдання. Головною метою статті є визначення основних чинників, які впливають на рівень довіри споживачів до банку.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах відновлення банківського сектору економіки держави, розроблення нових методів формування та зміцнення довіри споживачів до банківської системи стає основою для її економічного зростання.

Як свідчить досвід, недооцінка цього цивілізаційно-культурного чинника призводить до різного роду кризових явищ, особливо коли недовіра набуває тотального характеру. Аналіз даних річного звіту Національного банку України за підсумками роботи банківської системи у 2008 році показав, що на ситуацію істотно вплинула штучно спровокована недовіра населення до фінансового стану окремих банків і банківської системи в цілому [5].

Проведений аналіз свідчить, що рівень довіри протягом значного періоду часу мав постійну тенденцію до зменшення. Так, на рис. 1. поданий рівень довіри споживачів до банків [6].

Згідно проведених досліджень (рис. 1), рівень довіри споживачів в цілому до банків протягом 2004-2008 років мав тенденцію до зростання. Однак, починаючи з 2009 року по теперішній час, рівень довіри споживачів до банків суттєво зменшився та зберігається тенденція до подальшого зниження.

У сучасній економічній системі все, що виробляється, випускається для продажу, і обсяг виробництва залежить від купівельної спроможності, яка базується на довірчих відносинах між виробниками та покупцями. Теж саме стосується й банківського сектору економіки, де банківська послуга розглядається як об'єкт споживання (товар).

За відсутності довіри до банків суб'єкти господарювання змушені зберігати заощадження в готівковій формі або спрямовувати у тіньову сферу. Це, в свою чергу, призводить до зменшення інвестиційних ресурсів банків та в загалі стримує економіку держави.

Тому, для забезпечення відтворювального процесу та структурних зрушень, без яких неможливо забезпечити економічне зростання держави, необхідним є відновлення довіри до банківської систем з боку споживачів його продуктів та послуг.

Як відомо, довіра споживачів до банку залежить від багатьох чинників, які формуються на рівні держави (на макрорівні) та на рівні банківської установи (на мікрорівні). Що стосується чинників, які

формують довіру споживачів до банківської системи на рівні банку (на мікрорівні), їх доцільно розглядати, класифікуючи на основні та дискусійні чинники впливу на рівень довіри споживачів до банку, що надасть можливість визначити основні шляхів відновлення довіри до окремих банків та банківської системи держави в цілому. На рис. 2 подано систему чинників, які впливають на рівень довіри споживачів до банків.

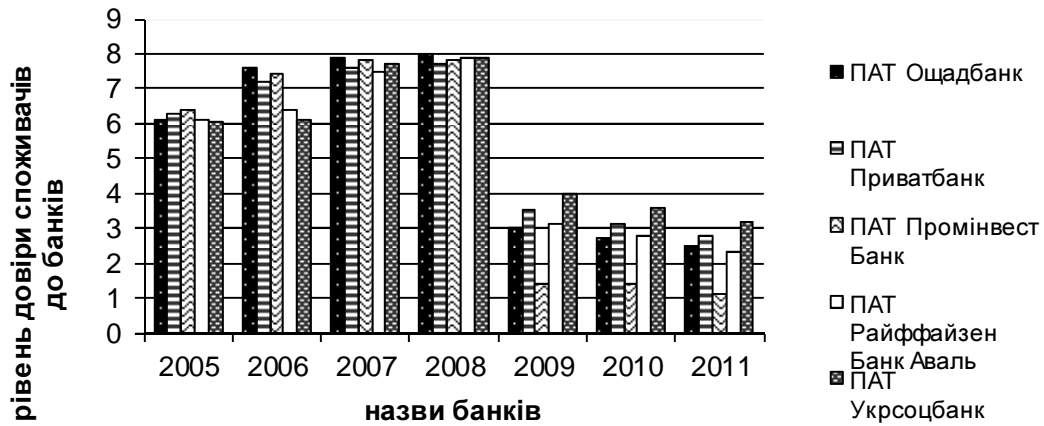

Рис. 1. Рівень довіри споживачів до банків

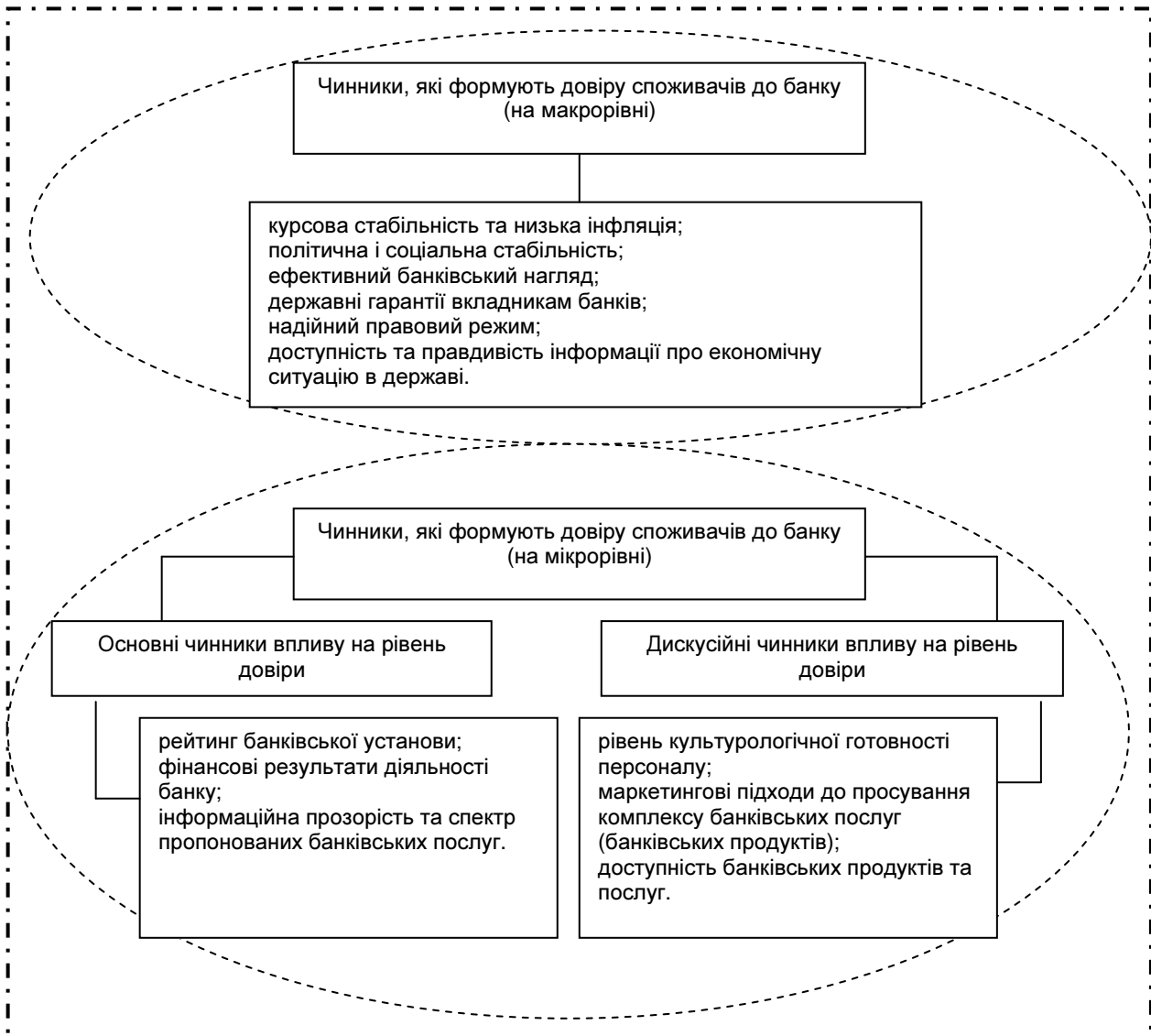

Рис. 2. Система чинників, яка формує довіру споживачів до банку

Не можна не погодитися з вченими, які досліджували дане питання, стосовно того, що першочерговим завданням сьогодення є відновлення довіри на макrorівні. Як відомо, класична економічна теорія не оперує категорією «довіра». Вона відноситься до сфери духовного життя людини.

Однак, американський філософ Френсіс Фукуяма виконав дослідження стосовно того, як довіра формується та розвивається за межами сім'ї та, визначаючи довіру як фундамент суспільного капіталу, обґрунтував її роль для бізнесу [7].

Сьогодення розвитку банківської системи спрямоване на роботу саме у напрямку удосконалення діяльності банків на макrorівні з боку держави в особі Національного банку України, а саме, забезпечення жорстких санкцій до банків, які не повертають вклади та затримують платежі клієнтів, контроль за спекулятивними операціями банків, підвищення рівня капіталізації банків з національним капіталом, удосконалення процедур реорганізації шляхом приєднання та злиття малих та нестійких банківських установ, удосконалення інструментарію регулювання ліквідністю банків тощо. Іншими словами, в умовах подолання наслідків фінансової кризи, запроваджена скоординована діяльність усіх гілок влади та регулятора фінансових ринків для забезпечення стабільності роботи банківського ринку України.

Однак, більш актуальним на сьогодні залишається питання відновлення довіри споживачів до конкретних банків, а саме, відновлення довіри на рівні конкретної банківської установи (на мікрорівні).

Отже, розглядаючи систему чинників впливу на рівень довіри споживачів до банків особливої уваги потребують саме дискусійні (див. рис. 2). До них відносяться рівень культурологічної готовності персоналу, маркетингові підходи до просування комплексу банківських послуг (банківських продуктів); доступність банківських продуктів та послуг.

Так, в сучасних умовах банківська система забезпечує здійснення технологічних процесів своєї діяльності на достатньо високому рівні. В свою чергу, високий рівень банківських технологій призводить до прискорення здійснення банківських операцій, однак не впливає на відновлення рівня довіри до нього. Як свідчать дослідження, за період 2004-2010 рр. рівень банківських технологій значною мірою удосконалений насамперед з приходом іноземного капіталу до вітчизняної банківської системи. Згідно дослідження (див. рис. 1), рівень довіри споживачів до банків не відновлюється, а навпаки, має тенденцію до зменшення. Отже, одним з елементів відновлення довіри є рівень культурологічної готовності персоналу банку, а саме, його підготовленість щодо надання банківських продуктів та послуг клієнтам відповідної якості, у першу чергу для забезпечення довготривалих відносин з ними. Це є основою формування довіри до банку з боку клієнтів та її відновлення зі споживачами його продуктів та послуг.

Іншим, не менш важливим чинником впливу на рівень довіри споживачів до банків є організація банківського маркетингу, а саме, розробка та використання маркетингових підходів по просуванню комплексу банківських послуг, які об'єднані в банківський продукт згідно досліджень вимог та вподобань того чи іншого споживчого ринку.

Отже, проблема формування маркетингової стратегії просування банківських продуктів на вітчизняному банківському ринку в умовах низької довіри споживачів до банківського сектора актуальна для кожного банку. Однією з причин цього є світова фінансова криза. В зв'язку з цим використання такого інструментарію банківського маркетингу, як брендінг, який представляє собою спосіб ведення банківського бізнесу, що орієнтований на клієнта, є необхідною основою відновлення довіри. Також застосування брендінгу дозволяє банку досягти істотного скорочення витрат на організацію банківського маркетингу. Не можна не погодитися з тим, що це новий стиль ділової поведінки банку на сучасному ринку, що є безперечною гарантією його ефективної діяльності. Результатом застосування брендінгу є створення лояльності споживачів до банку. Виходячи з того, що відносини виникають у процесі надання банківських продуктів та послуг, чим більше наданих якісних банківських продуктів та послуг, тим якіснішими стають відносини між банком та клієнтом. Виходячи з цього, лояльністю клієнтів до банку можна керувати відповідними засобами. В свою чергу, збільшення лояльності приводить до підвищення попиту на банківські продукти та послуги та, як наслідок, відновлення довіри до банку в цілому.

Одним з ключових факторів відновлення довіри до банку є доступність банківських продуктів та послуг. В даному контексті автор має на увазі доступність як розуміння споживачами необхідності використання пропонувані банківських продуктів та послуг саме цього банку, який сприймається як унікальна банківська установа, спроможна задовольнити їх потреби. Іншими словами, як свідчать приклади ведення банківського бізнесу в Україні та в цілому у світі, не завжди ті банківські продукти та послуги, які є фінансово доступними для клієнтів, представляють для них інтерес та сприймаються як необхідність при задоволенні своїх потреб. Тобто в сучасних умовах розвитку банківництва, вартість банківських продуктів та послуг відходить на другий план.

Висновки з проведеного дослідження. Відновлення довіри до банку - це процес знаходження найкращого варіанта для клієнтів, надання банківському продукту найвигідніших характеристик та співвідношень через комплексну пропозицію банківських послуг, які чітко відповідають сьогоденню споживачів.

Найголовніше для клієнтів – доречність банківських продуктів та послуг потребам, зручність їх використання та ефективність (переваги які пропонує банк) від взаємодії з банком як з партнером на ринку. Одержані результати дослідження, як практичні, так і теоретичні, можуть слугувати основою для розробки пропозицій щодо відновлення довіри як до окремих банків, так і до банківської системи в цілому.

Бібліографічний список

1. Барановський О. Європейські банки: під тиском боргової кризи / О. Барановський // Вісник НБУ. – 2011. – № 12. – С. 16-23.
2. Дзюблук О. В. Грошово-кредитна система у контексті глобалізаційних процесів / О. В. Дзюблук // Вісник ТДЕУ. – 2006. – № 2. – С. 7-21.
3. Іоненко К. Довіра до кредитно-фінансових інститутів як фактор формування індивідуальних інвестиційних стратегій населення / К. Іоненко // Вісник УБС НБУ. – 2010. – № 3 (9). – С. 74-78.
4. Марцин В. Вдосконалення управління фінансовими ресурсами / В. Марцин // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 5. – С. 13-18.
5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>
6. Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.fg.gov.ua>
7. Філонова І. Б. Довіра до банків – основа економічного розвитку держави / І. Б. Філонова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://nbuv.gov.ua>
8. Широкова М. Дослідження економічної поведінки споживачів банківських послуг в умовах фінансової кризи / М. Широкова // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2011. – № 941. – С. 177-180.

Анотація

У статті обґрунтовано роль довіри у контексті формування ефективної маркетингової стратегії банку. Проаналізовано рівень довіри споживачів до банків та визначені чинники впливу на неї на макро- та мікрорівні. Запропоновано основні шляхи відновлення довіри до банківської системи як ключового елементу маркетингової стратегії банку.

Ключові слова: довіра споживачів до банків; споживачі банківських продуктів; рівень довіри; чинники, які формують довіру; відновлення довіри до банківської системи.

Аннотация

В статье обоснована роль доверия в контексте формирования эффективной маркетинговой стратегии банка. Проанализирован уровень доверия потребителей к банкам и определены факторы влияния на него на макро- и микроуровне. Предложены основные пути возобновления доверия к банковской системе как основного элемента маркетинговой стратегии банка.

Ключевые слова: доверие потребителей к банкам; потребители банковских продуктов; уровень доверия; факторы, которые формируют доверие; возобновление доверия к банковской системе.

Annotation

In the article grounded a role of trust is in the context of forming of effective marketing strategy of bank. The level of trust of users to the banks and certain factors of influence is analysed on it on macro- and mikrolevels. The basic ways of proceeding in a trust are offered to the banking system as key element of marketing strategy of bank.

Key words: trust of users to the jars; users of bank products; level of trust; factors, which form a trust; proceeding in a trust to the banking system.

Ремига С.П.,
старший викладач кафедри обліку і аудиту,
Запорізький національний технічний університет

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ ДІЯЛЬНОСТІ НЕДЕРЖАВНИХ ПЕНСІЙНИХ ФОНДІВ

Постановка проблеми. Система недержавного пенсійного забезпечення, що складається в Україні, на шляху свого розвитку проходить етапи, характерні для процесу становлення вже сформованих зарубіжних систем недержавного пенсійного забезпечення, історія яких іноді налічує більше сотні років. Одним з етапів розвитку всіх без винятку систем недержавного пенсійного забезпечення є створення методологічного забезпечення економічного аналізу діяльності недержавних пенсійних фондів (НПФ). Під методологічним забезпеченням економічного аналізу діяльності мається на увазі вирішення цілого комплексу проблем, включаючи контроль з боку держави і незалежних органів (аудиторський контроль) над здійсненням НПФ взятих на себе зобов'язань перед учасниками по пенсійним виплатам та рівнем ефективності формування пенсійних накопичень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним основам актуарного оцінювання, економіко-математичного моделювання та соціально-економічного прогнозування присвятили свої роботи вітчизняні і закордонні вчені: Баскаков В. М., Бланк І. О., Вітлінський В. В., Григоренко Є., Даніч В. М., Жлуктенко В. І., Клебанова Т. С., Костіна Н. І., Лук'яненко І. Г., Марчук В. П., Мелкумов Я. С., Мелешко О. В., Недосєкін О. О., Прокопович С. В., Симчера В. М., Фалін Г. І., Федоренко А., Цисар І. Ф., Четиркін Є. М., Якімова Л. П. та інші.

Проте питання формування методологічного забезпечення, що дозволяє комплексно розв'язувати завдання економічного аналізу діяльності недержавних пенсійних фондів, не знайшли належного відображення в наукових працях.

Постановка завдання. Мета статті полягає у дослідженні напрямків формування методик економічного аналізу діяльності НПФ та визначення найбільш ефективної для різних цілей застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. В ході дослідження було визначено декілька методичних підходів до економічного аналізу діяльності недержавних пенсійних фондів:

— визначення критеріїв оцінки фінансового стану пенсійного фонду Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [1];

— методика аналізу та оцінки недержавних пенсійних фондів та компаній з управління активами недержавних пенсійних фондів Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу (УАІБ) [2];

— порядок визначення чистої вартості активів (ЧВА) недержавного пенсійного фонду (відкритого, корпоративного, професійного) згідно Положення №339 Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) [3];

— методичні рекомендації щодо базової оцінки інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [4];

— актуарне оцінювання діяльності недержавних пенсійних фондів [5];

— аналіз діяльності НПФ на основі теорії фракталів [6].

Методика визначення критеріїв оцінки фінансового стану пенсійного фонду включає такі етапи аналізу:

1. Аналіз фінансового стану недержавного пенсійного фонду.

2. Аналіз надійності функціонування.

3. Аналіз економічної ефективності діяльності фонду.

Фінансовий стан пенсійного фонду характеризується такими критеріями:

1) надійністю функціонування (загальною, абсолютною та поточною платоспроможністю; рівнем диверсифікації пенсійних активів);

2) економічною ефективністю діяльності (зростанням чистої вартості одиниці пенсійних внесків, прибутковістю інвестування пенсійних активів);

3) ліквідністю пенсійних активів (поточна та планова ліквідність);

4) зворотністю пенсійних накопичень учасників.

Надійність функціонування недержавного пенсійного фонду – це здатність фонду виконувати зобов'язання перед учасниками пенсійного фонду за поточними пенсійними контрактами та договорами станом на звітну дату.

До показників, що характеризують порушення загальної платоспроможності фонду, відноситься:

- 1) зростання суми заборгованості по виплатах за всіма пенсійними схемами;
- 2) зростання заборгованості фонду по перерахуванню пенсійних коштів;
- 3) зростання заборгованості по нарахованих, але не здійснених виплатах фонду;
- 4) зростання заборгованості по внесках за всіма пенсійними схемами.

Поточна платоспроможність оцінюється із припущення, що сума грошових коштів та їх еквівалентів забезпечує покриття всіх поточних зобов'язань фонду на дату складання звітності.

Рівень диверсифікації активів пенсійного фонду відображає оцінку якості інвестиційного портфелю пенсійного фонду та визначається з використання оціночних груп, до яких відносяться відповідні активи фонду.

Економічна ефективність діяльності фонду оцінюється за наступними критеріями:

- 1) зміна чистої вартості одиниці пенсійних внесків (ЧВО);
- 2) показники прибутковості інвестування пенсійних активів.

Оцінка економічної ефективності інвестиційної діяльності пенсійного фонду здійснюється шляхом оцінки динаміки зміни показників чистої вартості одиниці пенсійних внесків фонду.

На підставі зміни показника чистої вартості одиниці пенсійних внесків робиться висновок про те, в яку суму пенсійних коштів учасника пенсійного фонду на кінець звітного періоду конвертується одиниця пенсійного внеску вкладника, здійсненого на початку періоду. Чим вища чиста вартість одиниці пенсійних внесків у порівнянні з попереднім періодом, тим вища ефективність інвестиційної політики пенсійного фонду.

Прибутковість інвестування пенсійних активів розраховується окремо по кожному інвестиційному портфелю (для виплат пенсій на визначений строк і формування накопичень інших учасників).

Показники прибутковості інвестування пенсійних активів зазначаються:

—за період з початку поточного року;

—в порівнянні з попереднім календарним роком (не розраховується, якщо період управління активами відповідного пенсійного фонду в попередньому році становить менше двох звітних (проміжних) періодів);

—в порівнянні з трьома попередніми календарними роками (не розраховується, якщо період управління активами відповідного пенсійного фонду становить в кожному році менше двох звітних (проміжних) періодів).

Коефіцієнт номінального доходу встановлюється на підставі розрахункових показників зміни чистої вартості одиниці пенсійних внесків пенсійного фонду без урахування інфляції.

Методика аналізу та оцінки недержавних пенсійних фондів та компаній з управління активами недержавних пенсійних фондів УАІБ спирається на те, що НПФ є непідприємницькими товариствами, що мають статус неприбуткових організацій, тому головною метою їх аналізу та оцінки є визначення ступеня ефективності формування пенсійних накопичень і, відповідно, здатності забезпечити своїх бенефіціарів пенсійними виплатами. Аналіз та оцінка НПФ здійснюється за показниками, що характеризують їх діяльність з точки зору:

- А. маркетингових результатів (ефективності залучення клієнтів);
- Б. загального стану НПФ;
- В. фінансових стану та результатів діяльності НПФ;
- Г. концентрації ринку послуг НПФ.

Порядок визначення чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду (відкритого, корпоративного, професійного) згідно Положення №339 Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР) базується на визначенні різниці між вартістю активів НПФ на день проведення підрахунку та загальною сумою зобов'язань НПФ, що підлягають виконанню на день проведення підрахунку.

За міжнародними стандартами підрахунку ЧВА передбачено зменшення вартості пенсійних активів саме на другорядні зобов'язання фонду. У своїй презентації Гері Хендікс зазначив: «Зобов'язання щодо виплати пенсій при визначенні чистої вартості пенсійних активів не враховуються. Вони впливають на кількість одиниць пенсійних внесків» [7]. У методичних рекомендаціях ДКЦПФР розрахунку ЧВА, передбачено враховувати головні зобов'язання фонду, які є поточними на цей момент. За Міжнародними стандартами головні зобов'язання фонду повинні виключатися з розрахунку, а прийматися до уваги лише другорядні (оплати витрат, пов'язаних із здійсненням недержавного пенсійного забезпечення).

Методичні рекомендації щодо базової оцінки інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів визначають методологічні засади аналізу та оцінки інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів (далі – пенсійний фонд) та розроблені з метою:

—удосконалення системи пруденційного нагляду за діяльністю пенсійних фондів;

—удосконалення процесу проведення щорічного аналізу ефективності інвестиційної діяльності, що проводиться радою пенсійного фонду для визначення доцільності внесення змін до інвестиційної декларації пенсійного фонду;

—визначення показників, які можуть використовуватись вкладниками та учасниками системи недержавного пенсійного забезпечення в процесі прийняття ними своїх рішень.

Актuarне оцінювання діяльності недержавних пенсійних фондів включає в себе:

—стохастичні моделі актуарного оцінювання, які розроблено у відповідності до чинного пенсійного законодавства для проведення актуарної оцінки кількості учасників НПФ, ймовірності неплатоспроможності НПФ, що зумовлюється незбалансованістю потоку нових учасників і потоку вибуття активних учасників, та для розробки стратегії НПФ, що максимізує приріст суми коштів на індивідуальному пенсійному рахунку учасника;

—методичне забезпечення інформаційно-аналітичної системи підтримки прийняття рішень в актуарному оцінюванні діяльності НПФ, що розроблено на підставі загального підходу до проектування економічних порадчих систем у вигляді актуарно-діагностичної системи, де методом, що забезпечує пошук рішення, є інтегрована система економіко-математичних моделей в поєднанні з деревом цілей особи, що приймає рішення [5].

Моделювання процесу акумуляції грошових коштів НПФ становить особливий інтерес в рамках дослідження ефективності функціонування фінансових систем [6].

Сучасна наука має широкий спектр інструментів для вивчення і прогнозування часових рядів, напрацьовано потужний апарат економічного аналізу рядів динаміки [7, с. 98-223; 8, с. 56-120]. Для аналізу функціонування пенсійних фондів найчастіше застосовують актуарні моделі [9, с. 22-24]. Для дослідження і прогнозування процесів, пов'язаних з акумулюванням коштів НПФ, пропонується застосувати математичну теорію фракталів. Сучасна наука широко застосовує теорію фракталів для дослідження часових рядів з метою підвищення достовірності прогнозування економічної динаміки [10, с. 219-226]. При побудові фракталів реалізуються принципи нелінійності і альтернативи вибору розвитку системи. Нелінійність в світоглядному сенсі означає багатоваріантність шляхів розвитку, наявність вибору з альтернатив шляхів і певного темпу еволюції, а також незворотність еволюційних процесів. Нелінійність в математичному сенсі означає визначений вид математичних рівнянь (нелінійні диференціальні рівняння), що містять шукані величини в ступенях, більше одиниці або коефіцієнти, які залежать від властивостей середовища [6].

Використання фрактального аналізу для дослідження динаміки показників діяльності НПФ дозволить моделювати хаотичні економічні процеси зміни фінансових потоків, значною перевагою зазначеного методу також постає можливість розпізнання порушення динаміки процесу. Можливість класифікації часових рядів за значенням показників Херста дозволяє підвищити надійність прогнозування поведінки систем, що відкриває широкі можливості для моделювання динамічних рядів.

Висновки з проведеного дослідження. З шістьох розглянутих методик економічного аналізу діяльності НПФ неможливо виділити найбільш ефективну, тобто вони розроблені для різних цілей та мають своє значення лише в сфері застосування, для визначення результативних показників.

Методологічне забезпечення економічного аналізу недержавних пенсійних фондів на рівні регуляторів ринку фінансових послуг Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг та Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку вказує на те, що на законодавчому рівні створена жорстка система гарантій захисту інтересів учасників недержавного пенсійного забезпечення.

Розвиток новітніх наукових підходів в аналізі діяльності НПФ, таких як актуарне оцінювання діяльності недержавних пенсійних фондів та аналіз діяльності НПФ на основі теорії фракталів, будуть сприяти удосконаленню методик національних регуляторів.

Бібліографічний список

1. Про затвердження Критеріїв оцінки фінансового стану недержавного пенсійного фонду Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України : Розпорядження № 5945 від 27.06.2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua-info.biz/legal/basect/ua-dmtqie.htm>.
2. Методика аналізу та оцінки недержавних пенсійних фондів та компаній з управління активами недержавних пенсійних фондів Української Асоціації Інвестиційного Бізнесу [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.uaib.com.ua/files/articles/369/29_4.doc
3. Положення про порядок визначення чистої вартості активів недержавного пенсійного фонду (відкритого, корпоративного, професійного), Затверджено рішенням Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 28 лютого 2012 року № 339 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0096-05>.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо базової оцінки інвестиційної діяльності недержавних пенсійних фондів : Розпорядження № 613 від 29.09.2011 Державної комісії з

регулювання ринків фінансових послуг України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1156.685.0>.

5. Якимова Л. П. Економічне-математичне моделювання системи актуарного оцінювання недержавних пенсійних фондів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л. П. Якимова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.repository.hneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/571>.

6. Прокопович С. В. Моделі оцінки діяльності НПФ на основі теорії фракталів / С. В. Прокопович, С. О. Тутова // Проблеми економіки. – 2012. – № 2. – С. 71-75.

7. Хендрікс Г. Міжнародні стандарти підрахунку чистої вартості одинці пенсійних внесків / Г. Хендрікс // Проект розвитку ринку капіталів. Грудень 2008. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.pension.kiev.ua/files/ghendricks_10dec08_int_stand.pdf.

8. Бончик В. М. Актуарное оценивание НПФ: опыт и предложения / В. М. Бончик // Пенсионные фонды и инвестиции. – 2003. – № 3. – С. 21-32.

9. Присенко Г. В. Прогнозування соціально-економічних процесів : [навч. посіб.] / Г. В. Присенко, Є. І. Равікович. – К. : КНЕУ, 2005. – 378 с.

10. Кроновер Р. М. Фракталы и хаос в динамических системах. Основы теории / Р. М. Кроновер. – М. : Постмаркет, 2000. – 352 с.

Анотація

В статті висвітлено основні підходи до формування методичного забезпечення економічного аналізу діяльності недержавних пенсійних фондів. З'ясовані особливості діючих методик регуляторів фінансового ринку та напрямки розвитку економічного аналізу на основі новітніх наукових підходів.

Ключові слова: *недержавний пенсійний фонд, методика аналізу, зобов'язання недержавного пенсійного фонду, інвестиційна діяльність, актуарне оцінювання.*

Аннотация

В статье освещены основные направления по формированию методического обеспечения экономического анализа деятельности негосударственных пенсионных фондов. Выявлены особенности действующих методик регуляторов финансового рынка и направления развития экономического анализа на основе новейших научных подходов.

Ключевые слова: *негосударственный пенсионный фонд, методика анализа, чистая стоимость активов, чистая стоимость единицы пенсионных взносов, обязательства негосударственного пенсионного фонда, инвестиционная деятельность, актуарное оценивание.*

Annotation

The article main directions methodological support to build economic analysis of the state pension funds, the peculiarities of the existing methodologies financial market regulators and direction of the economic analysis based on the latest scientific approaches.

Key words: *pension fund, the net asset value, obligations of non-state of pension fund, methods of analysis, private pension fund liabilities, investments, actuarial evaluation.*

Мельник Н.О.,
викладач кафедри економічної кібернетики,
Львівський інститут банківської справи
Університету банківської справи НБУ

МЕТОДИ ТА МОДЕЛІ ОПРАЦЮВАННЯ БАГАТОПАРАМЕТРИЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ СФЕРИ

Постановка проблеми. Важливою складовою діяльності будь-якої фінансової установи є обробка інформації, що надходить із різномірних джерел. У малих фінансових установах обробка інформації, як правило, здійснюється вручну, в середніх і великих компаніях такі процеси зазвичай автоматизовані. На даний момент не існує єдиного, загальноприйнятого підходу до вирішення цієї проблеми. Аналіз існуючих методів обробки інформації в процесі прийняття управлінських рішень вказує на слабкі та сильні сторони існуючих методів обробки багатопараметричної інформації банківської сфери.

Основними завданнями дослідження банківської діяльності, як складової фінансово-кредитного ринку, є: одержання даних для характеристики функціонування банківської системи; розробка аналітичних матеріалів для грошово-кредитного регулювання; контроль за виконанням планів та залученими коштами. Зміст банківської діяльності визначається функціями, які виконує банківська система країни. Банківська статистика повинна забезпечити характеристику результатів діяльності банківської системи та їх прогнозування, виявити чинники, що формують її результати, а також проаналізувати вагу банківської діяльності у розвитку окремих секторів економіки країни та фінансового ринку.

Існує дві точки зору на сутність аналізу. Одні вважають його лише інструментом функції управління, інші – однією із самостійних функцій управління комерційним банком. Але незалежно від підходу, аналіз є необхідною умовою ефективного управління банком. Причому не можна обмежуватися лише факторами внутрішнього характеру, оскільки банк – це органічна структура, що досить тісно пов'язана з економічними та політичними процесами, які відбуваються у країні. Крім того, не можна покладатись на вихідні результати, отримані лише за допомогою проведення аналітичних процедур, оскільки економічні явища не завжди можуть бути розкладені на певні складові, та й обов'язково потрібно встановити зв'язки між тими чи іншими процесами з метою більш повного та ґрунтовного визначення причини і наслідків змін у роботі банку [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проведені дослідження літературних джерел і практики здійснення аналізу фінансового стану об'єктів фінансово-кредитної сфери дають можливість зробити висновок, що при врахуванні новітніх технологій та загальноприйнятих методів опрацювання інформації дасть змогу отримати максимально достовірні результати. Тому, вдосконалення існуючих та розробка нових, більш ефективних підходів є надзвичайно актуальним і перспективним питанням.

В ногу із розвитком фінансово-кредитного сектору економіки йде розвиток інформаційних технологій, де постійно ведуться роботи над вдосконаленням методів аналізу та опрацювання статистичної інформації.

Різні дослідники вбачають можливість підвищення ефективності такого аналізу та обробки у використанні переваг окремих методів. До прикладу група авторів С. С. Герасименко, А. М. Єріної значну увагу у своїх роботах приділяли статистичним методам опрацювання інформації; О. С. Доценко – рейтинговому оцінюванню надійності комерційних банків. Також, намагання підвищити ефективність обробки багатопараметричної інформації були описані у праці [1], де автори для вирішення задачі кластеризації застосовують інструментарій з галузі штучного інтелекту – нейронну мережу Когонена. Проте запропонований авторами підхід до проведення кластеризації багатопараметричних об'єктів, через особливості інструменту, містить ряд суб'єктивно обраних параметрів нейромережі, що може в загальному випадку призвести до отримання дослідниками відмінних результатів за вихідних умов. До прикладу, питома вага атрибутів об'єктів, яка в даній праці встановлюється аналітиком інтуїтивно, на наш погляд, не є об'єктивною, на відміну від підходу із проведення факторного аналізу для кожного із атрибутів об'єкта. Мережа зворотного поширення похибки, що використана авторами, також є відома рядом недоліків, серед яких: неможливість повторення результату за однакових вхідних умов (через випадкову ініціалізацію ваг нейронів прихованого шару); значні часові затримки на навчання та використання штучної нейронної мережі при значному об'ємі вибірки.

На нашу думку, використання новітніх нейромережевих технологій, в яких відсутні перелічені недоліки, а також використання комплексного підходу до обробки різномірної інформації дасть змогу отримати більш достовірні та корисні в банківській практиці результати.

В контексті висвітлення теоретичних, методичних та організаційно-практичних питань функціонування банківської системи важливе значення мають праці В. В. Вітлінського, О. Д. Заруби, А. М. Мороза та ін.

Відомо, що в Україні перші теоретичні і практичні наукові напрацювання кластеризації даних почали зустрічатися вже десять років тому у працях М. Войнаренка і С. Соколенка [1; 6].

Значна кількість наукових досліджень українських та зарубіжних вчених вказують на те, що існує величезна потреба у розробці нових методах обробки інформації, які б володіли перевагами методів інформаційного моделювання, статистичних і математичних підходів, і при цьому не містили недоліків названих методів.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження методу штучних нейронних мереж, зокрема кластеризації, як одного із методів опрацювання багатопараметричної інформації банківської сфери, а також застосування факторного аналізу, що дозволяє виокремити різні об'єкти обліку, результати роботи яких суттєво відрізняються.

Виклад основного матеріалу дослідження. При аналізі об'єктів банківської діяльності, у нашому випадку – це системний банк із територіально-розгалуженою мережею, дослідник стикається з багатомірністю його опису, а значить, з необхідністю враховувати велику кількість різноманітних показників (ознак та атрибутів об'єкту). Багато з цих ознак можуть бути взаємозв'язаними і значною мірою дублювати одна одну. В той же час нерідко ознаки лише в непрямій формі відображають найбільш істотні, але такі, що не піддаються безпосередньому спостереженню і вимірюванню внутрішні, приховані властивості явищ. Лише значна сукупність безпосередньо вимірюваних ознак дозволяє зіставляти досліджувані об'єкти.

У подібних ситуаціях вбачається природною спроба сконцентрувати інформацію шляхом вираження великої кількості початкових непрямих ознак через меншу кількість більш ємних внутрішніх характеристик явища. При цьому передбачається, що найбільш ємні характеристики виявляються одночасно найбільш істотними, визначальними. Для розв'язання таких завдань і призначені методи факторного та кластерного аналізу. Метою нашого дослідження є проведення факторного аналізу та виявлення найбільш вагомих факторів, здійснення об'єктивної кластеризації, виявлення типових та унікальних структурних підрозділів системного банку, що досліджується. В результаті чого ми отримаємо інформацію для оцінки ефективності роботи досліджуваного об'єкту.

На даний час існує велика кількість методів і прийомів ефективності діяльності господарських об'єктів та підходів до їх класифікації. Проте більшість авторів притримуються єдиної думки щодо їх класифікації.

Так, проаналізувавши публікації різних дослідників, на нашу думку, доцільно виділити таку класифікацію методів оцінки багатопараметричних об'єктів (рис. 1):

- група статистичних методів;
- група математичних методів;
- група методів інформаційного моделювання.

Як бачимо із рис. 1, існує велика кількість різноманітних методів оцінки багатопараметричних об'єктів. Проте і надалі існує потреба у розробці нових, більш ефективних, та таких, які б були здатні враховувати інтуїцію та досвід користувача, а також були б спроможними у повній мірі задовольнити інформаційні потреби особи, що приймає рішення.

Для вирішення проблеми опрацювання інформації багатопараметричних об'єктів банківської сфери, на нашу думку, доцільно застосовувати метод штучних нейронних мереж (ШНМ), адже він володіє істотними перевагами, а саме здатністю навчатися на множині прикладів навіть тоді, коли є невідомими закономірності розвитку ситуації та залежності між вхідними і вихідними змінними. У таких випадках (а до них можна віднести до 80% задач фінансового аналізу) широко використовуються як традиційні математичні методи, так і методи інформаційного моделювання, на відміну від методів математичного моделювання. Нейронні мережі здатні успішно вирішувати задачі, спираючись на неповну, перекручену, «зашумлену» і внутрішньо суперечливу вхідну інформацію. У порівнянні із статистичними методами, наприклад, кореляційним аналізом, експлуатація навченої нейронної мережі під силу навіть непрофесіоналу. Нейромережні пакети дозволяють винятково легко підключатися до баз даних, електронної пошти та ін., і автоматизувати процес введення і первинної обробки даних. Внутрішній паралелізм, властивий нейронним мережам, дозволяє практично безмежно (наскільки вистачить обчислюваних засобів) нарощувати потужність нейросистеми. Названі переваги дозволяють сподіватись на отримання об'єктивного, точного та доступного результату для подальшого його використання у діяльності фінансової установи [7].

У більшості випадків, коли досліднику є невідомими структура даних, що досліджується, гіпотеза щодо наявності типології і відомості про існуючі в даних залежності, немає концептуальних схем групування об'єктів та немає гіпотез про наявність типів чи груп об'єктів у наявній вибірці, для здійснення розвідкового аналізу доцільно вирішувати задачу нейромережевої кластеризації, що, як відомо, використовує алгоритм навчання «без вчителя».

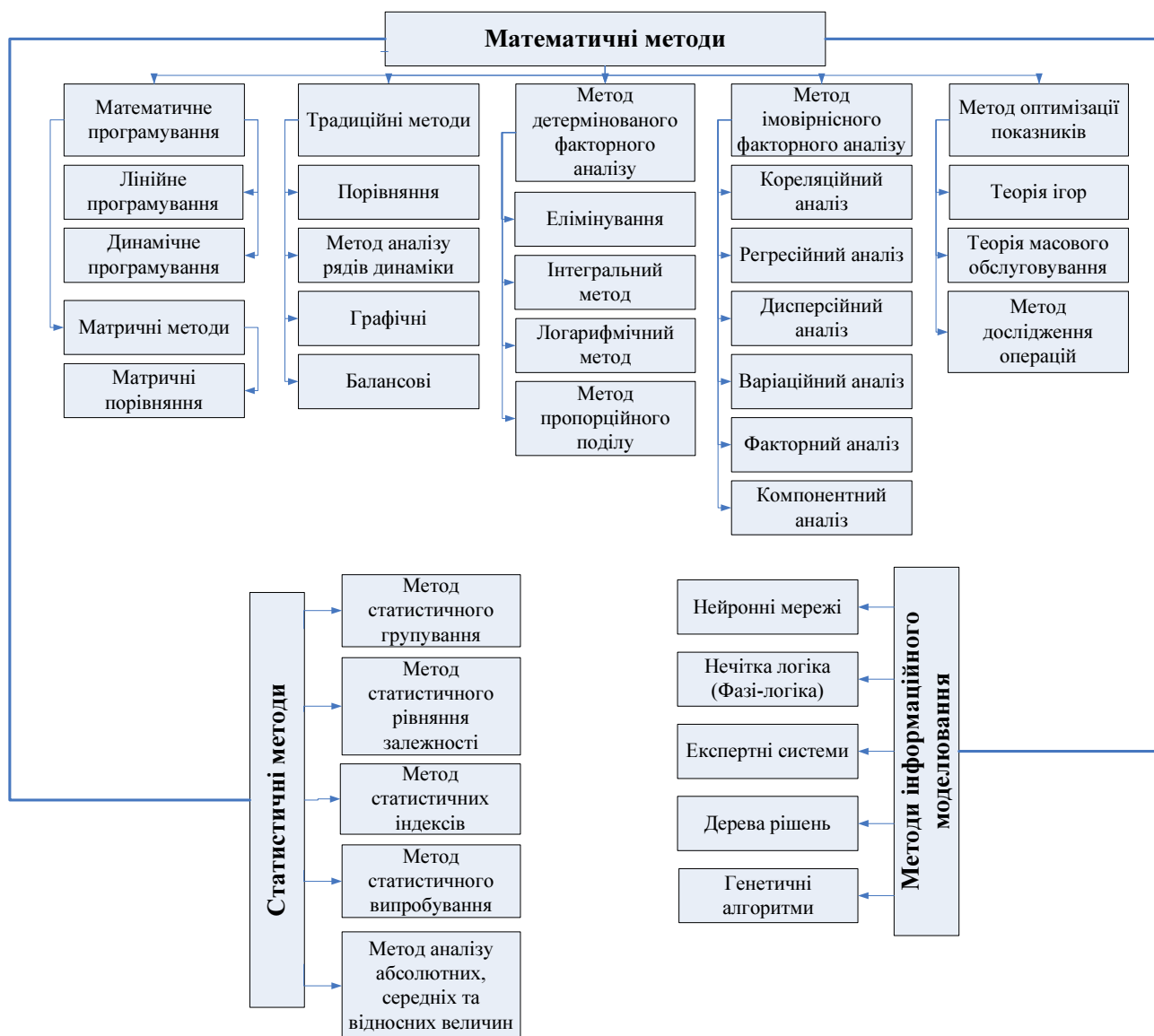

Рис. 1. Класифікація методів оцінки багатопараметричних об'єктів

Згідно із [2], кластеризація – це самостійне виділення засобами отримання даних однорідних груп об'єктів (кластерів).

При геометричному підході в основі застосування методів кластеризації лежить так звана гіпотеза компактності, згідно якої, близьким об'єктам в гіперпросторі ознак відповідають відокремлені множини точок, які мають властивості хорошої подільності. А саме:

1. множина різних образів (ознак) групується в порівняно невеликому числі точок, або взагалі не групується і розділені точками, що не належать жодному з класів;

2. межі класів мають порівняно плавну форму – не порізані, і в класі відсутні глибокі виступи в межах інших класів.

В результаті різні класи при виконанні гіпотези компактності можуть бути розділені досить простими гіперповерхнями.

Гіпотеза компактності дає на практиці гарні результати, якщо є достатня відповідність між змістом виділених ознак і побудованим геометричним простором.

На основі гіпотези компактності розроблено велику кількість алгоритмів класифікації. В рамках багатовимірних статистичних методів для цієї мети розвиваються методи кластерного аналізу.

При вирішенні задачі кластеризації навчальна множина з визначеними класами відсутня, а алгоритм кластеризації ґрунтується на подібності образів та розміщує близькі образи в один кластер. Поширеними випадками застосування кластеризації є задачі отримання знань, стиснення даних і дослідження властивостей даних [8].

Останнім часом задача кластеризації широко використовується в аналітичних дослідженнях таких близьких до економіки галузях наук, як статистика і соціологія, де під ними розуміли «сукупність об'єктів вибірки зі спільними ознаками» та «референтні групи об'єктів, яким притаманні певні характеристики».

Можемо зазначити, що на сьогодні методи кластеризації багатопараметричних об'єктів в економічних дослідженнях – тема досить цікава, але до кінця ще не вивчена. Тому, застосування кластерного аналізу для дослідження структурних підрозділів фінансово-кредитного ринку, а саме банківської діяльності, на нашу думку, є актуальним та доцільним [5].

У дослідженнях банківської діяльності початкові параметри несуть, як правило, велике смислове навантаження, тобто є змістовними ознаками. Головна мета факторного аналізу при цьому полягає в агрегації даних, спрямованій на виявлення загальних закономірностей.

Сутність методів факторного аналізу полягає в переході від опису деякої множини досліджуваних об'єктів, заданого великим набором непрямих безпосередньо вимірюваних (первинних) ознак, до їх опису меншим числом максимально інформативних глибинних змінних, що відображають найбільш істотні властивості явища. Такого роду змінні, що називаються факторами, є певними функціями первинних ознак. У більшості випадків фактори представляють собою латентні (приховані) ознаки, які не підлягають прямому вимірюванню, але здійснюють безпосередній вплив на досліджуване явище чи процес.

Факторний аналіз не вимагає апіорного поділу змінних на залежні і незалежні, оскільки всі змінні в ньому розглядаються як рівноправні. Завдання факторного аналізу полягає в тому, щоб визначити кількість і природу найбільш істотних і незалежних функціональних характеристик явища [3].

У даний час накопичений великий досвід введення різних узагальнених індикаторів (без застосування факторного аналізу), що операціоналізують використання загальних понять. Через це у соціально-економічних дослідженнях завдання знаходження та інтерпретації факторів є, як правило, лише першим завданням факторного аналізу. Друге завдання полягає у побудові так званої матриці факторних вагових коефіцієнтів, елементи якої визначають значення факторів (нових інтегральних індикаторів) для кожного з об'єктів, що вивчається [6, с. 337].

У нашій задачі для визначення факторних ознак об'єктів банківської сфери використаємо набір даних, який описує діяльність структурних одиниць великого системного банку у вигляді 50-ти параметрів, які були ним визначені та є вхідною інформацією у нашому дослідженні.

Ось деякі із цих параметрів:

1. Чисті активи.
2. Готівкові кошти.
3. Дебіторська заборгованість.
4. Нетто інші активи.
5. Загальна сума зобов'язань.
6. Кошти на вимогу фізичних осіб.
7. Кошти на вимогу юридичних осіб.
8. Строкові депозити фізичних осіб.
9. Відсотки, що підлягають сплаті.
10. Кредиторська заборгованість.

20. Безготівкові зарахування грошових коштів на рахунки у банку за вкладами фізичних осіб – заробітна плата, інші види оплати праці, доходи підприємців, приватних нотаріусів, адвокатів, стипендії.

На основі результатів аналізу можна формувати висновки про доцільність відкриття тих чи інших ліцензій для здійснення банківських операцій, продовження роботи відділень, доцільність і величину вкладення інвестицій у ці відділення. Для трактування результатів аналізу багатопараметричних об'єктів мережної структури системного банку визначаються такі поняття:

—Об'єкти – це територіально віддалені безбалансові відділення (ТВБВ) в структурі системного банку обласного масштабу. В даному прикладі об'єкти визнаються і нумеруються в довільній формі системним банком, без визначення конкретних атрибутів.

—Параметри – це показники кожного ТВБВ, згідно яких визначається рентабельність ТВБВ, рівень автоматизації. В даному прикладі параметри визнаються і нумеруються в довільній формі системним банком, без визначення конкретного найменування.

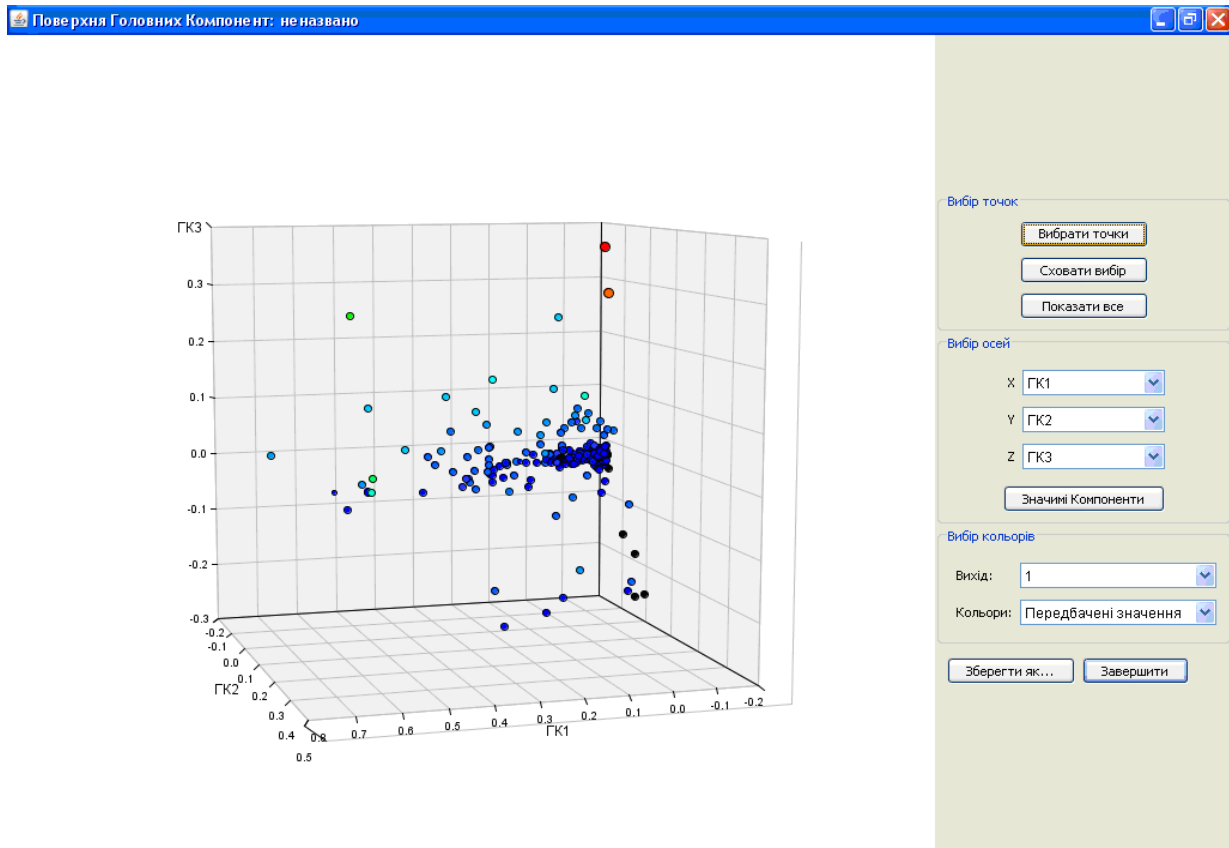
—Значення параметрів – в даному прикладі застосовуються дані, по кожному параметру, за період з 01.01.2010 р. по 31.12.2010 р.

—Результат – доцільність відкриття тих чи інших ліцензій на здійснення банківських операцій, доцільність наявності ТВБВ, доцільність і величина вкладення інвестицій у ТВБВ.

Реалізація даного дослідження можлива з допомогою застосування програмної нейромережі func*net Express.

Запропонована технологія дозволяє оцінити близькість векторів-реалізацій, кожен з яких представляє окреме ТВБВ системного банку, а також виділити групу близьких векторів – кластер, параметри яких є подібними. Віддаленість точки від центру кластера означає суттєву відмінність її параметрів.

На рис. 2 представлено філії системного банку в просторі трьох головних компонент, де візуально чітко можна виділити компактно розташовану множину об'єктів – кластер, та точки – об'єкти, які лежать поза межами кластера.

Рис. 2. Представлення філій банку в просторі трьох головних компонент

Відтінки кольорів на цьому рисунку позначають величину похибки відтворення вектора моделлю, з чого можливо робити висновок, про «випадання» деяких точок з загальної картини, а, отже, і робити припущення про доцільність перевірки тих показників, похибка по яких була найбільшою для подальшого управлінського рішення.

Результатом проведення аналізу головних компонентів і факторного аналізу став висновок, що параметром, який є найбільш впливовим на формування загальної картини співвідношення між різними ТВБВ, є параметри №5, 8, 1 – загальна сума зобов'язань, строкові депозити фізичних осіб та чисті активи відповідно, що загалом є логічним, і підтверджує коректність проведених нами досліджень та розрахунків. У результаті цього, системному банку пропонується, при аналізі усіх об'єктів, зосереджувати свою увагу на результатах діяльності кожного із ТВБВ по цих отриманих параметрах. Проаналізувавши результати діяльності ТВБВ, які розташовані у нашому кластері, можемо зробити висновки, що усім решті ТВБВ потрібно підвищити ефективність їх роботи по тих факторах, які мають найбільший вплив, тобто №5, 8, 1, 20, 10, 3.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеної кластеризації можливо зробити висновок, що в усій множині ТВБВ існує один кластер (згусток) компактно розташованих об'єктів, значення параметрів яких є достатньо схожими. Крім цього, у чітко виділеного кластера, ми виявили також множину об'єктів, які загалом розташовані поза його межами, а, отже, і їх параметри та співвідношення між цими параметрами є відмінними від звичайних та не вписуються в загальну картину. Це дає підстави для виокремлення цих об'єктів в окрему групу, та проведення детального аналізу їх характеристик.

Проведені дослідження та експерименти підтвердили ефективність застосування нейромережних технологій кластеризації та факторного аналізу для фінансово-кредитного ринку та дали підстави

стверджувати про доцільність їх використання для вирішення задач аналізу та отримання знань в сховищах даних в цій предметній області.

На підставі проведених досліджень можна стверджувати, що запропонований нами підхід здатний сприяти вирішенню проблеми вироблення єдиних підходів управління певними класами відділень великих системних банків з метою вдосконалення їх роботи та покращення позицій цих банків на фінансово-кредитному ринку України. Отже, запропонований підхід до вирішення задачі дослідження роботи філій системних банків сприятиме підвищенню ефективності управління, і запропонована методика дозволить зекономити час та отримати достовірні результати для подальшого вирішення питання про отримання максимального прибутку.

Бібліографічний список

1. Войнаренко М. П. Кластерні технології в системі підтримки конкурентоздатності та розвитку підприємницьких структур / М. П. Войнаренко // Вісн. Технол. університету Поділля. Екон. науки. № 6, ч. 2. – 2003. – С. 7-10.
2. Классификация. Гипотеза компактности. [Электронный ресурс] : Портал искусственного интеллекта. – 2010. – 1 с. – Режим доступа : <http://www.aiportal.ru/articles/autoclassification/classification.html>
3. Колосникова В. И. Банковское дело / В. И. Колосникова. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 464 с.
4. Кравець І. О. Розробка та дослідження нейронних мереж для надання банківських послуг / І. О. Кравець, Г. А. Шульженко // Видання ЧДУ ім. П. Могили. Комп'ютерні технології. Випуск 93, том 106. – М. – 2009. – С. 139-145.
5. Многомерной статистический анализ в экономике: пособие для вузов / под ред. В.Н. Тамашевича; [составит. : Л. А. Сошникова, В. Н. Тамашевич, Г. Уебе, М. Шефер] – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 598 с.
6. Соколенко С. І. Стратегія конкурентоспроможності економіки України на основі інтеграційних систем – кластерів / С. І. Соколенко. // Книга видана завдяки фінансовій підтримки РМ АР Крим,. – Севастополь: ТОВ "Рібест'ю-2006. – 37 с.
7. Фролов А. А. Нейронные модели ассоциативной памяти / А. А. Фролов, И. П. Муравьев, У. Г. Гасанов. – М. : Наука, 1987. – 159 с.
8. Seidman C. Data Mining with Microsoft SQL Server 2000: Technical Reference / C. Seidman. – Microsoft Press. – 2001. – 384 p. – ISBN 0-7356-1271-4

Анотація

У статті досліджено метод штучних нейронних мереж, зокрема кластеризацію, як одного із методів опрацювання багатопараметричної інформації банківської сфери, а також застосування факторного аналізу, що дозволяє виокремити різні об'єкти обліку, результати роботи яких суттєво відрізняються. Використання отриманих результатів дозволить банківській установі оптимізувати час та кошти на виявлення проблемних структурних підрозділів, та пришвидшити усунення їх недоліків.

Ключові слова: банківська діяльність, фінансово-кредитний сектор економіки, методи оцінки багатопараметричної інформації, кластерний аналіз, факторний аналіз.

Аннотация

В статье исследован метод искусственных нейронных сетей, в частности кластеризацию, как одного из методов обработки многомерной информации банковской сферы, а также применение факторного анализа, позволяющего выделить различные объекты учета, результаты работы которых существенно отличаются. Использование полученных результатов позволит банковскому учреждению оптимизировать время и средства на выявление проблемных структурных подразделений, и ускорить устранение их недостатков.

Ключевые слова: банковская деятельность, финансово-кредитный сектор экономики, методы оценки многопараметрической информации, кластерный анализ, факторный анализ,

Annotation

The article deals with the method of artificial neural networks, including clustering, as one method of processing multi-media banking, as well as application of factor analysis, which allows to distinguish different objects of of accounting, results of work which differ substantially.

Using the obtained results allow banking institutions to optimize time and resources to identify problematic structural units, and speed up elimination of deficiencies.

Key words: banking, financial credit sector, multi-media evaluation methods, cluster analysis, factor analysis.

ПРИВАТНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД «УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ПІДПРИЄМНИЦТВА»

*Освіта – скарб,
праця – ключ до нього»
П. Буаст*

29016, м. Хмельницький,
Львівське шосе, 51/2,
тел. (0382) 72-82-50, 72-53-84,
E-mail: unie@ukrpost.ua;
Сайт: www.unie.km.ua

Інформація, що відповідає ліцензії Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України серія АД №041420 від 13.08.2012 р. і Правилам прийому на навчання до Приватного вищого навчального закладу «Університет економіки і підприємництва» та до Економічного коледжу ПВНЗ «УЕП» на 2013 р.

Напрямок підготовки/Спеціальність	Рівень акредитації	Ліцензований обсяг (денна/заочна)	Вартість навчання (денна/заочна) станом на 01.11.12	Вступні экзамени (сертифікати, конкурсний відбір)
«Економіка і підприємництво»				
5.03050901 «Бухгалтерський облік»	I	35/50	5900 / 3500	укр. мова та література; математика або історія України
5.03050401 «Економіка підприємства»		50/50		укр. мова та література; математика або світова література
5.03050702 «Комерційна діяльність»		30/-		укр. мова та література; математика або світова література
5.03050801 «Фінанси і кредит»		50/-		укр. мова та література; математика або історія України
5.03050801 «Оціночна діяльність»		30/-		укр. мова та література; математика або світова література
6.030509 «Облік і аудит»	II	50/50	7200 / 4700	укр. мова та література; математика; історія України або географія
6.030504 «Економіка підприємства»		50/50		
6.030508 «Фінанси і кредит»		50/50		
7.03050401 «Економіка підприємства»	III	50/50	7500 / 4700	фаховий вступний экзамен у вигляді тестування
7.03050801 «Фінанси і кредит»		35/50		
7.03050901 «Облік і аудит»		50/50		
8.03050401 «Економіка підприємства»	IV	15/-	9000	фаховий вступний экзамен у вигляді тестування; вступний экзамен з іноземної мови у вигляді тестування
8.03050801 «Фінанси і кредит»		15/-		
«Менеджмент і адміністрування»				
5.03060101 «Організація виробництва»	I	50/-	5900 /—	укр. мова та література; математика або світова література
6.030601 «Менеджмент»	II	50/50	7200 / 4700	укр. мова та література; математика; географія або іноземна мова
«Менеджмент і адміністрування»				
7.03060101 «Менеджмент організацій і адміністрування»	III	50/50	7500 / 4700	фаховий вступний экзамен у вигляді тестування
8.03060101 «Менеджмент організацій»	IV	10/-	8220 / —	фаховий вступний экзамен у вигляді тестування; вступний экзамен з іноземної мови у вигляді тестування
«Інформатика та обчислювальна техніка»				
5.05010301 «Розробка програмного забезпечення»	I	35/-	5900 /—	укр. мова та література; математика або фізика

В університеті:

- працюють підготовчі курси українська мова та література, математика, географія, історія України (для учнів 9-х та 11-х класів);
- військова кафедра. Юнаки мають можливість отримати військову підготовку за програмою офіцерів запасу;
- гуртожиток, їдальня, бібліотека, медичний пункт, спортивний майданчик.

**До відома авторів
науково-виробничого журналу
«Сталий розвиток економіки»**

«Sustainable development of economy»

Засновники: *Університет економіки і підприємництва,
Інститут економіки, технологій і підприємництва*

**(Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ №19766-9566 ПР від 11.03.2013р.)**

Затверджено Постановою Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р.

№ 1-05/8 як наукове фахове видання України

Періодичність – до 8 разів на рік

НАУКОВІ СТАТТІ МОЖУТЬ НАДСИЛАТИ

науковці, викладачі, магістри, аспіранти, докторанти, всі ті, хто займається науковою діяльністю за такими напрямками:

- економіка та управління національним господарством;
- економіка та управління підприємствами;
- регіональна економіка, демографія та соціальна політика;
- економіка природокористування і екологія;
- інноваційно-інвестиційна діяльність;
- облік, аналіз і аудит;
- менеджмент, маркетинг, підприємництво;
- фінансово-кредитна система.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

При підготовці матеріалів до друку редколегія рекомендує дотримуватись таких вимог:

I. Стаття має бути написана українською мовою (в окремих випадках іноземною мовою) й **оформлена відповідним чином: індекс УДК** (на початку ліворуч); **дані про автора** (на початку праворуч від тексту) – *прізвище, ім'я і по батькові українською та англійською мовами* (у називному відмінку), *науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи або навчання* (без скорочень); **назва статті українською та англійською мовами** (в центрі); **текст статті**, з відображенням в ній обов'язкових елементів згідно з вимогами ВАК України до наукових статей (Постанова Президії ВАК України від 15.01.2003р. №7-05/1), а саме: **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язування даної проблеми і на які спирається автор (з **обов'язковим виділення невирішеної раніше частини загальної проблеми, котрій присвячується означена стаття**); **постановка завдання**; **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; **висновки з проведеного дослідження**; **бібліографічний список** (не менше 8-ми джерел; на кожен позицію у бібліографічному списку має бути посилання в тексті статті), **оформлений відповідно до стандартів (ДСТУ ГОСТ 7.1:2006)**; **анотація ідентична за текстом** українською, російською та англійською мовами і **розмір кожної – не менше 500 знаків**; **ключові слова** українською, російською та англійською мовами. ***Взірець оформлення розміщений після вимог.**

II. Стаття повинна бути набрана на комп'ютері. Обсяг статті – не менше **6 сторінок** формату А-4, набраних в редакторі Word **версій 97; 98; 2000; 2003; RTF**. Шрифт тексту (з анотаціями включно) – Times New Roman, розмір 14, через інтервал 1,5; поля з усіх сторін – 20 мм.

III. Якщо стаття містить таблиці і (або) рисунки, то вони повинні бути компактними, мати назву, шрифт тексту – Times New Roman, розмір 12. Математичні формули мають бути ретельно перевірені та чітко надруковані. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці **на альбомних сторінках не подавати**. Посилання на літературу подавати безпосередньо в тексті у квадратних дужках, зазначаючи порядковий номер джерела, під яким воно внесено до списку літератури, та через кому конкретну сторінку.

IV. Для друку статті слід надіслати електронною поштою пакет таких документів в окремих файлах: 1.) стаття; 2.) завірена відповідним чином рецензія доктора економічних наук (якщо серед авторів немає доктора економічних наук); 3.) відомості про авторів: поштова адреса,

контактний телефон, електронна адреса, місце роботи (навчання), посада, вчене звання, науковий ступінь; 4.) документ про сплату.

Вартість однієї сторінки публікації – 25 грн. (включаючи пересилання журналу автору статті).

V. Пакет документів передається або надсилається за адресою: 29016, м. Хмельницький, вул. Львівське шосе 51/2, ПВНЗ «УЕП», проректору з науково-методичної роботи.

Телефон для довідок: (0382) 72-82-50 (вн.127) або e-mail: s.kapitanets@mail.ru

VI. Відшкодування видавничо-поліграфічних витрат перерахувати за реквізитами:

ПП Стельмащук А.М., код отримувача 1729201934, рахунок 26001000258126

В Головному офісі ПАТ "Укрсоцбанк" МФО 300023 ЄДРПОУ 00039019.

Примітка: при перерахуванні коштів обов'язково вказувати призначення платежу (за послуги в опублікуванні статті в журналі "Сталий розвиток економіки" з відміткою прізвища відправника).

Взірець оформлення тексту статті

УДК 338.1:332.14

Петрова Г.В., Petrova G.V.

д.е.н., професор,

завідувач кафедри менеджменту організацій

Ященко В.О., Yaschenko V.O.

к.е.н., старший викладач кафедри економічної теорії

Національний технічний університет

НАЗВА СТАТТІ NAME OF THE ARTICLE

Постановка проблеми. .....

Аналіз останніх досліджень і публікацій. .....

Постановка завдання. .....

Виклад основного матеріалу дослідження. .....

Висновки з проведеного дослідження. .....

Бібліографічний список

(не менше 8-ми джерел)

Анотація (не менше 500 знаків)

Ключові слова: .....

Аннотация (не менше 500 знаків)

Ключевые слова: .....

Annotation (не менше 500 знаків)

Key words: .....